СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції м. Київ, МАУП, 27 жовтня 2006 р.

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2008

ББК 63.3(4УКР)я43
С76

Відповідальний редактор *В. М. Чирков*
(видання здійснене в рамках проекту
“Наукові праці МАУП”)

Становлення і розвиток української державності: Матеріали Всеукр.
С76 наук.-практ. конф., Київ, МАУП, 27 жовт. 2006 р. — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2008. — 408 с.: іл. — Бібліогр. в кінці статей.

ISBN 978-966-608-972-7

У пропонованому збірнику подано статті учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої найважливішій проблемі сьогодення — становленню України як держави. Розглядається формування державності в Україні у різні періоди історії та в різних аспектах.

Для науковців і державних службовців, політиків і політологів, викладачів і студентів, а також усіх, хто цікавиться розвитком Української держави і суспільства.

ББК 63.3(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2008
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008

ISBN 978-966-608-972-7

ЗМІСТ

Щокін Г. В.
Вітальне слово 6

Головатий М. Ф.
Етнічна ідентифікація українства: чому вона потрібна 7

Яременко В. В.
Розмисел з примруженим оком про українську державну залежну незалежність або незалежну залежність 15

Шилов Ю. О.
Найперша у світі державність і походження українського козацтва 21

Прилуцький Р. Б.
Про роль права у становленні української державності 37

Сацький П. В.
Економічна частина договорів, підписаних у Брест-Литовську, і статус Української Народної Республіки як держави на міжнародній арені 48

Мищак І. М.
Механізми державного підпорядкування і радянізації Західної України в 1939–1941 рр.: політико-правовий аспект 56

Тимофієнко Л. П.
Актуальні проблеми управління інтелектуальною власністю в контексті приєднання України до СОТ 63

Бадунь Г., Марценюк Н., Славінський А.
Політична опозиція в Україні після президентських виборів 2004 року: від інаугурації Президента України Віктора Ющенка до відставки уряду Юлії Тимошенко 66

Утвенко В. В.
Фіскальна політика Гетьманату за правління Кирила Розумовського 73

Омельчук В. В.
Механізм інтеграції національних меншин та їх особливості 79

Вознюк П. Ф.
Іноземний геополітичний лобізм в Україні 91

Пиріг П. В.
До питання про становлення Української державності під час визвольної війни українського народу середини XVII ст. 100

Омельчук В. В., Омельчук М. В.
Державна політика Гетьманату щодо інституційного забезпечення судової реформи 1760–1763 років 110

Доманський В. А.
Щодо захисту Української держави і суспільства від катаклізмів та надзвичайних ситуацій (організаційно-правовий аспект) 118

Наумов В. Л.
Права людини у контексті конституційних засад інформаційних відносин в Україні 121

Солдатенко В. В.
Інвестиційно-інноваційна модель — шляд до зростання економіки України 126

Базась М. Ф., Левочко М. Т.
Особливості взаємодії моделі і моделювання в економічній освіті .. 134

Малютін І. А.
Провідна роль держави у превалюванні моральних принципів у праві 138

Данішевський Г. В.
Ринкові відносини і національні інтереси 142

Малишко М. І.
Розвиток і становлення державно-правових систем на території України 149

Самойленко В. І.
Роль особистості в управлінні державою 155

Малиновський В. Я.
Реформування територіальної організації влади України: національний і міжнародний досвід .. 161

Лазоркін В. І.
Проблеми державотворення в умовах сучасного розвитку України 173

Каленяк В. П.
Козацьке самоврядування як чинник державотворення в Україні 179

Сидоренко В. С.
Гендерний паритет як чинник української державності (у контексті державної загальнонаціональної та регіональної політики) 188

Матвієнко О. М.
Нормативно-правове регулювання гендерного фактора в Україні (90-ті роки XX ст. — початок XXI ст.) 195

Кардаш І. П.
Збройні сили як фактор становлення державності України та підвищення її авторитету в міжнародних відносинах 203

Радченко Г. О.
Роль парламенту в процесі реформування системи державного управління України 210

Вахній О.
Особливості формування і реалізації державної регіональної політики в Україні 214

Травянко О. І.
Структура місцевих бюджетів 220

Пузанова Г. И.
Правовое определение иностранной инвестиции как юридической категории 226

Чикурлій С. О.
Особливості конституційно-правового статусу міністерств України 234

Губань Р. В.
Проблема реформи Ради безпеки ООН і позиція України 241

Зубченко С. О.
Міфи і реалії "політреформованої" системи влади в Україні 248

Дуднік О. Я.
Південний Кавказ як один з напрямів і джерело диверсифікації енергопостачання України 254

Мельник В. Г.
Теорія "ідеальної бюрократії" Макса Вебера і сучасність 260

Петровский Н. И.
Создание муниципальных банков — необходимое условие развития местного самоуправления 265

Юрковський В.
Інтегральність освітянських і державотворчих дій громадських установ (на досвіді Товариства українських наукових викладів ім. святого Петра Могили) 269

Пухтецька А. А.
Щодо запровадження в Україні стандартів належного врядування 274

Білоус А. О., Калита Л. В.
Зовнішньополітична діяльність Української Центральної Ради: перші кроки 278

Низенко Е. І.
Система недержавної безпеки підприємництва як невід'ємна складова національної безпеки України 286

Чупрій Л. В.
Філософсько-етичні цінності як основа духовно-національного відродження України і формування нової владної еліти 290

Козюра І. В.
Земська реформа самоврядування на сучасному етапі державного будівництва 297

Недзельський П. Д.
Військова реформа — політична авантюра влади? 304

Патола В.
Ідеологічний фактор у контексті історичного розвитку української державності та сьогодення: проблема національного героя 311

Наумов В. Л.
Система управління якістю в органах виконавчої влади України 318

Козуля О. Я.
Питання двомовності у контексті становлення української державності 321

Кривенко О., Лісничий М.
Трагедія Бабиного Яру 349

Малишев О. В.
Створення "політичного мікропроцесора" 356

Кізлінський В. А.
Полково-сотенний устрій Першого Гетьманату як територіальна основа самоврядування 363

Сарган О.
Зовнішньополітична функція Верховної Ради України в умовах реформування державної влади 373

Дудник О. В.
Вільне козацтво в умовах Української революції (1917–1918 рр.) 376

Панькин А. А.
Былины как реальное отражение качества державности средневековой Руси 380

Мельниченко Д. В.
Нормативно-правова база місцевого самоврядування 387

Шевченко М. М.
Студентське самоврядування у структурі вищого навчального закладу 392

Наумов В. Л.
К вопросу гарантий конституционных прав граждан в Украине 399

Кичак А. В.
Окремі проблеми діяльності міського голови в умовах реформування місцевого самоврядування 402

Г. В. ЩОКІН

Голова Наглядової ради МАУП, д-р соціол. наук, проф.,
Заслужений працівник народної освіти України

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Становлення і розвиток української державності, с. 6

Шановні пані та панове!
Дорогі співвітчизники!

Тема нашої конференції є вкрай актуальною і надважливою, оскільки вона присвячена обговоренню доленосного для кожної нації питання — становлення і розвитку державності. Для України, яка вступила у третє тисячоліття незалежною самостійною державою, головним є питання збереження суверенітету та його належного захисту на всі майбутні часи. Таке завдання потребує глибокого аналізу всіх попередніх традицій української державності, існуючих моделей сучасних держав і створення на цій основі відповідної концепції державного розвитку. Така концепція може бути ефективною, якщо вона випливатиме з українських традицій, менталітету, світогляду і враховуватиме сучасні тенденції державотворення. Адже відомо, що модель державності, яка є прийнятною для однієї країни, може бути неприйнятною і навіть шкідливою для іншої країни через її невідповідність національній культурі.

Українська культура сягає у глибини тисячоліть — ще в часи Трипільської працивілізації. Впродовж тривалого розвитку вона зазнала на собі вплив ефективних моделей державної організації. Взяти з них найкраще і пристосувати до сучасних реалій українського та міжнародного буття є сьогодні одним з найголовніших завдань національного державотворення. Особливо важливим це стає в нинішню переламну епоху, коли йде гостра боротьба національних суверенних держав проти встановлення світового панування з одного центру. Зберегти свою державу для нащадків, надати їй потужний поштовх до подальшого самостійного розвитку, забезпечити їй гідне місце серед світової спільноти — найважливіше завдання національної еліти і всіх патріотично налаштованих громадян України. Я щиро сподіваюсь, що наша конференція зробить свій посильний внесок у цю святу справу. Бажаю вам успіху і дякую за увагу!

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ
д-р політ. наук, проф., ректор МАУП, м. Київ

ЕТНІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ УКРАЇНСТВА: ЧОМУ ВОНА ПОТРІБНА

Становлення і розвиток української державності, с. 7–14

Етнічна ідентифікація — це ототожнення себе з групою осіб певної національності. І якщо комусь не хочеться (за будь-яких обставин) ототожнювати себе — він цього не хоче, боїться, стидиться, — то це зовсім не означає, що велика етнічна община, образно кажучи, не може ставити питання прямо: хто в домі господар.

Щоб не спрощувати цю досить складну і доленосну для сучасної України проблему, її треба розглядати ґрунтовно, фактологічно і, зрозуміло, в контексті суспільних відносин новітньої України, ситуації дня сущого. Інакше чітко проглядатиметься безпредметність, примітивізм нашого дослідження. Якщо бути щирими і максимально об'єктивними, то слід визнати, що не тільки за етнічним складом влади (її основних гілок і місцевих органів влади), пріоритетами в політиці, соціальній, духовній та інших сферах, але здебільше за станом і місцем в національно-державному утворенні, яким є держава Україна, домінуючого, титульного етносу — українства, сучасна Україна ще не є Українською державою. Вихідним, від чого беруть початок процеси, що унеможливлюють повноцінне становлення національної Української держави, є майже тотальний етноцид українства. Тут можна умовно виокремити три головні етноциди: економічний, лінгвістичний та інтелектуальний, або духовний.

Економічний етноцид

Питання етнічної самоідентифікації особливо відчутно постає у двох основних площинах. У пізнавальній (духовно-моральній, психологічній) і життєво-практичній. Остання є вирішальною. Тобто етнічна самоідентифікація ніколи не протікає в суто духовно-моральному плані, а переважно відбувається в процесі трудової, громадської, політичної діяльності, спілкування, у тому числі на побутовому рівні. Це означає, що проголошення державності, прийняття Конституції, основних законодавчих актів, визнання і прийняття як аксіоми основних зовнішніх атрибутів національної держави — Герб, Прапор, Гімн, грошова одиниця тощо — це лише основи, передумови етнічної самоідентифікації. Без питання про власність (кому вона належить) така самоідентифікація залишається лише мріяною, гіпотетичною. Власність — це не лише приватизовані чи націоналізовані не корінним, не титульним етносом в Україні підприємства та установи (подивіться, хто у нас мільйонери і мільярдери), це передусім природні багатства — земля, родовища,

водойми, енергетичні ресурси. Оскільки перерозподіл власності йде від малого до великого, то спочатку відбувається мала приватизація, а завершується все, що стосується матеріальних засад життя держави, питаннями енергоресурсів і землі. Нині, на шістнадцятому році формування ринкових відносин, ми в Україні впритул підійшли до питання: кому належатиме найбільше багатство народу — земля? Надій на те, що її матиме український народ-трудівник, який жив на цій землі і нею годувався мільйони років поспіль, майже нема, а от торгівля землею поза всілякими законами фактично вже йде. На жаль, титульний етнос держави — український народ — до цього процесу не має аж ніякого відношення. То яка ж це етнічна ідентифікація?

Український етнос вистояв і вцілів на власній землі попри великої кількості не лише фізичних спроб його знищення, а й у процесі численних етнічних дисперсизацій, тобто відокремлення від первинного етносу порівняно невеликих етнічних груп і розселення їх на позаетнічних територіях. Українство вистояло і в процесі примусових міграцій на власній території — здебільше шляхом переселення із Заходу на Схід і Південь України, на Кубань, в Казахстан та ін. Звичайно, ці процеси не були безболісними, бо їх негативні наслідки маємо у сучасному житті українського соціуму. Але до сьогодні відірвати українство від власної землі не вдавалося нікому. Дбаймо, щоб цю землю у нас не відібрали тепер, бо це єдине, що ми можемо залишити у спадок своїм дітям.

Економічний етноцид — це і демографічна ситуація, яку називають не інакше, як катастрофою, бо всі демографічні розрахунки щодо населення Україні в найближчі десять років є суцільно невтішними. Вони різняться хіба що прогнозованою кількістю населення, яке в середньому до 2017 р. має зменшитися на 17 млн (А. Толстоухов, "Сегодня", 7 жовтня 2006 р.). Такі ж дані наводить і Інститут демографічних та соціальних досліджень НАН України (те саме джерело).

Основні причини демографічної кризи — висока смертність і низька народжуваність. Обидві причини зумовлені низьким рівнем життя, а загалом — відсутністю хоч якоюсь мірою продуманої, цілеспрямованої соціальної політики. У всякому разі ще М. С. Хрущов дав з 1956 р. людям яке-не-яке житло і харч та отримав один із найвищих сплесків народжуваності.

Чому демографічна криза слугує прискоренню етноциду? Тому що національна держава ніколи не стане національною, допоки корінний, титульний етнос не буде не лише переважати кількісно інші, а й кількісно постійно приростатиме, збільшуватиметься як основа продуктивності праці, економіки. Інші ж етноси, невеликі етнічні меншини фактично мають зливатися, співпрацювати з титульним етносом в інтересах національної держави, не втрачаючи при цьому, зрозуміло, власних відмінностей та особливостей.

Економічна ідентифікація — це і геополітичний вибір держави: куди йдемо, з ким інтегруємось, як живуть наші співвітчизники в інших землях і краях.

У власній державі постійно і все активніше впроваджується думка про природний, мовляв, територіальний розподіл України на Захід, Схід, Центр, Південь. До численних малообґрунтованих розвідок, як спроб виправдати такий надуманий поділ України на дві різних, умовних Украї-

ни — західну і східну, при цьому, нині додаються все нові й нові "аргументи". Так, Д. Табачник стверджує, що "українське суспільство формувалося не інакше як двокультурний, біполярний регіон". І далі він зазначає таке: "Тому треба говорити, що у нас є, по суті, дві культури, два субетноси, що становлять українську націю" ("Профіль", № 38 (157), 26 вересня 2006 р.). Отак! Українську націю складають український і російський субетноси. У такому разі не зрозуміло, що таке нація, етнос: усе скинуто в одну купу. Може, треба пам'ятати інше: як і під ким жив століттями той же український субетнос, не звинувачуючи при цьому справді великий російський субетнос.

В умовах інтенсивної глобалізації все інтенсивніше стали вестися дискусії навколо проблеми об'єднання Європи, створення Євросоюзу. Існує багато прихильників такого єднання, однак не менше і противників цього утворення. Що ж реально відбувається? Практично створюється система держав, що сповна нагадує колишній СРСР. Тобто вибудовується система, що повністю нагадуватиме тоталітарне утворення.

Європа ніколи не була і не може стати єдиною, хіба що в ній можуть об'єднатися романо-германські народи, тобто держави, в яких такі народи переважають. Але в Європі багато слов'янських народів, які, на відміну від німецького практицизму, несуть у собі, як основну домінанту суспільного, соціального розвитку, духовність, а не практицизм, ліберальний матеріалізм.

Отже, створення Євросоюзу можливе лише як штучне об'єднання з метою протистояти американському глобалізму, не інакше. А тому об'єднання Європи, якщо і можливе, то передусім як об'єднання багаторівневе, багатоступеневе: об'єднуються слов'яни східні, західні, південні і лише потім може відбутись об'єднання Європи як такої. Це об'єктивна реальність, оскільки слов'янський етнос є найбільшим у Європі — понад 300 млн людей. Іншими словами, об'єднання Європи можливе лише за такою послідовністю: етнос, суперетнос, надетнос. Це, до того ж, процес довготривалий, складний, який має підтвердити ту неспростовну істину, що спасіння світу і досягнення максимально необхідної злагоди, порозуміння між народами у багатополярності, що ґрунтується на етнічних ознаках і особливостях великих народів. Найімовірніше, що у майбутньому багатополярний світ концентруватиметься навколо Китаю, Індії, США, Росії, Японії, Європи. Штучно, силовими методами і засобами таке єднання видається абсолютно неможливим, це хибний шлях. Про це треба пам'ятати тоді, коли ми вирішуємо, в яку Європу, а не куди, ми йдемо.

Лінгвістичний етноцид

Найгострішим у цьому етноциді було і залишається мовне питання, хоча тут є й інші, принципового характеру складові.

Українська мова не лише є однією з найдавніших, вона входить до першої двадцятки найпоширеніших і найбагатших за словниковим складом мов світу. Проголосити українську мову державною — це півсправи, треба її по-справжньому зробити державною.

Хто і в який спосіб має забезпечити статус української мови як основної засади національної державності? Найточніше з цього приводу, як на нашу думку, висловився наш видатний співвітчизник Іван Франко. Він вважав, що на сторожі рідної мови

мають стояти власна школа, власна церква і власна преса.

Давайте далі зробимо свої аналітичні розвідки за нашим геніальним попередником. Отже, потрібна власна школа. Йдеться в цілому про освіту, оскільки неосвічена нація ніколи не може і не створить власної держави, навіть примусово, зі зброєю в руках. Поставимо питання принципово: чи є система освіти України національною за змістом і формою? Безумовно, ні, як і ніколи не була. Намагалася і намагається такою бути, але все-таки не була.

Освіта і наука України об'єктивно не можуть існувати, а розвиватися — і поготів з тієї основної причини, що держава виділяє для цього мізерні кошти. Якщо в бюджеті 2006 р. на освіту планувалося витратити 11 %, то у проекті бюджету на 2007 р. закладено лише 4,4 %.

Сучасна система освіти, і особливо вищої, за змістом, характером і особливостями її здобуття не просто не задовольняє особистість і суспільство, а й гальмує суспільний розвиток. За умов інтенсивного накопичення знань, прискорення темпів інформатизації суспільства, все більшої потреби його інноваційного розвитку освіта стає не просто потребою особи, а обов'язковою складовою всього життя людини. У ситуації, коли Міністерство освіти і науки (МОН), його керівник С. Ніколаєнко твердять, що в Україні багато вузів і їх треба скоротити до 120–150, їм би знати, що у Німеччині нині, одночасно з роботою, навчається до 40 % дорослого населення, у США — до 60 %, в Японії ставлять завдання дати вищу освіту всьому дорослому населенню. Звісно, за державний кошт в Україні таку освітню політику не зреалізуєш. Тому ще більш незрозумілою є політика МОН по відношенню до так званих приватних вузів, або вузів недержавної форми власності, зокрема до найбільшого з таких вузів в Україні — МАУП.

Освітній етноцид має й іншу складову — брак національної свідомості й відповідальності за розвиток освіти, який демонструє "вищий" освітній орган України — Міністерство освіти і науки. Замість того, скажімо, щоб руйнувати існуючу систему освіти МОН, воюючи з окремими вузами, як, наприклад, МАУП, його міністр мав би задуматися і спробувати вплинути на ті процеси, що справді ведуть освіту в Україні до загибелі.

1. Передусім потрібна фінансова підтримка освіти з боку держави. Якщо за кошти держбюджету у 2005/2006 навчальному році готувалося 57 % загальної кількості студентів у вузах III–IV рівнів акредитації, то в цьому році — лише 34,2 %. Тобто за рік освіта в Україні стала недержавною на 22,8 %. Державні вузи відмовляються від держзамовлення, бо не можуть набрати студентів. І не тому, що такою є демографічна ситуація, як постійно стверджує пан Ніколаєнко, а тому, що через брак робочих місць вища школа (за державний кошт, за наші з вами податки!) випускає безробітних з вищою освітою.

2. Пан Ніколаєнко наполягає, що духовність, мовляв, це добре, але передусім треба підносити сьогодні математику, фізику, природничі науки ("Сільські вісті", 10 жовтня 2006 р.). Тут же він наводить дані про те, що три мільйони українців працюють за кордоном, а в Україні нині один мільйон безробітних (очевидно, з вищою освітою, бо загальний показник явно вищий). Можливо, за такої ситуації МОН України справді має об'єктивно розглянути питання, які ж фахівці реально потрібні Україні сьогодні та які будуть потрібні завтра. Та ще бажано подбати про заці-

кавленість підприємців, бізнесу у підготовці фахівців.

3. Надто набридли міністерські філософствування про корупцію в освіті, яка чомусь бачиться не в майже узаконених хабарах при вступі до вузів чи тисячах розклеєних по місту із вказівкою вартості послуг оголошеннях щодо підготовки дипломних, курсових та інших робіт (їдь, бери, веди до суду!), а в боротьбі передусім з приватними вузами, яких в Україні лише 14 % загальної кількості вузів та й студентів у них нині десь 10–12 % загальної кількості у країні. З ким же війна, пане міністр, з вітряками?

Щоб якомога точніше та делікатніше розглянути питання місця церкви в самоідентифікації етносу, треба насамперед вести мову про взаємини церкви і держави. Якими б складними вони не були, та головним чином це стосунки матеріального і духовного світу. Надуманий, штучний антагонізм держави і церкви ще з початку XX ст. і фактично до його закінчення не тільки завдав величезної суспільної шкоди, але й така політика не витримала випробування часом через свою позаприродність. Бо як би держава (формальна влада) не організовувала життя спільноти, маємо постійно пам'ятати, що внутрішня духовна свобода людини — це головна умова розвитку. Якщо держава (влада) у той чи інший спосіб не сприяє реалізації такої свободи, то народ дистанціюється від влади, втрачає повагу і довіру до неї.

Про те, що державно-церковні відносини в Україні розвиваються в цілому позитивно, свідчить багато фактів. Так, одним з перших у незалежній Україні був Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" (квітень 1991 р.). За роки новітньої України більш ніж удвічі зросла релігійна мережа: від 13 до 32 тис. релігійних організацій. Можна подати до цього статистику духовних центрів, управлінь, місій і братств, фондів, кількості церковних споруд — динаміка суспільно позитивна. Це, однак, зовсім не означає, що абсолютно врегульованим є питання "церкви і політики", або питання місця і ролі у суспільному житті так званих нетрадиційних релігій. За усієї делікатності цих питань вони мають більш послідовно врегульовуватися державою відповідно до Конституції та норм права.

Зрозуміло, що церква завжди шукала і шукає не лише діалогу з державою (владою), а й відповідної підтримки, водночас підтримуючи державу та дбаючи про її авторитет. Держава теж має постійно підтримувати церкву бодай тому, що церква передусім опікується саме морально-духовним вихованням людини, дбає про гармонію душі і серця. І хоча ідеального синтезу позицій держави і церкви досягти навряд чи можливо, держава має усвідомлювати, що церква перебирає на себе велику, складну функцію формування людської душі. Держава має пам'ятати, що її найперша турбота — це економічний розвиток (умови життя людей), який може бути ефективним лише тоді, коли розподіл прибутків є максимально морально справедливим. От і виходить, що держава будує храми, а церква створює потрібний стан душі.

Врешті, конкретна церква зберігає цінності кожного окремого народу, бо у кожного з них є власна історія, цінності, культура. І саме ці цінності йдуть попереду так званих загальнолюдських, філософського рівня, цінностей. Втрачаючи національні цінності, етнос втрачає і державу, можливість її розбудувати, зміцнити.

Підсумовуючи викладене, варто акцентувати увагу на такому. Релі-

гія — це не лише приватна справа кожної окремо взятої людини, як десятиліттями стверджувала комуністична ідеологія. Це те ж саме, що не можна бути трошки християнином, мусульманином чи будь-ким у житті, у будь-якій сфері людської діяльності. А коли так, то жодна з релігій, церков не має ніяких підстав проголошувати про свою якусь винятковість, а держава, у свою чергу, зобов'язана створити умови для вільного волевиявлення кожної людини у сфері релігії. Це складно та дуже важливо для суспільної толерантності, демократії, однак іншого варіанта просто не існує.

З пресою (за І. Франко) в сучасній Україні все зрозуміло і просто. Основні телеканали України давно не є українськими, а їх власники окрім бізнесового інтересу ніякого іншого не мають, оскільки не мають ні етнічного, ні духовного відношення до українства. Це Суркіс і Медведчук — "Інтер", Пінчук — "ICTV", "Новий канал", "СТБ", Роднянський і Лаудер — "1+1" — перелік можна продовжувати, але до українства, його долі він не матиме аж ніякого відношення.

Духовний етноцид

Усі, хто боїться справжньої ідентифікації українства, використовують у своїй політиці передусім мовне питання і територіальне. Це два основних аспекти спекуляцій, розпалювання суперечностей і непорозумінь. Ми ж повинні не забувати, що українство як велику спільність людей вирізняють і висувають на домінуючі позиції в національній державі куди більш вагомі аргументи. Це спорідненість за історичним походженням (етногенезом), рисами матеріальної і духовної культури, звичаями, традиціями та ін. Саме завдяки цьому українство, хоча в багатьох випадках і кидало свою родову етноплаценту, свою етноойкумену, створювало етнокультурні ореоли далеко поза межами України, не поривало, однак, зв'язків з Батьківщиною не стільки в територіальному її визначенні, скільки в духовно-моральному. Отож для сьогоднішнього українства чи не найпринциповішими є ті серйозні трансформації, що відбулись останнім часом саме в духовній сфері і пов'язані із суспільною мораллю. Практично за рік до своєї смерті відомий український вчений — лікар, літератор, громадський діяч М. Амосов писав: "Дуже важливим є падіння моралі. Вона і за Рад (колишнього СРСР. — *М. Г.*) не була високою, оскільки не було віри в Бога, та все ж люди відчували відповідальність перед товаришами по роботі, суспільством, навіть перед батьківщиною та ідеєю комунізму. Тепер ідеологія змінилася. Кажуть: в основі — особистість, а колектив та ідеї — дріб'язок. Це означає — роби, що хочеш, хапай, де можна... Культ тваринного егоїзму. Хоча багато хто оголосив, що повірив у Бога, але поки що це тільки декларації, а не гальма поведінки". Дуже влучне спостереження.

У сучасній ситуації українського соціуму чи ненагальнішою є проблема етнічної самоідентифікації українців як в самій Україні, так і поза її межами. Без ототожнення, уподібнення кожним українцем самого себе з певною (саме українською) етнічною групою українське суспільство ніколи не стане цілісним, єдиним соціальним організмом. Штучно, лише за власним бажанням не завжди людина має бажання, змогу, потребу відповісти на питання "Хто я є?", оскільки внутрішня душевна потреба такої самоідентифікації постає мож-

ливою лише за умов, коли до цього її спонукає суспільство, держава. Саме держава має створити належні умови для безперервного, послідовного розвитку етносу, що творить власну державу, та згуртування навколо нього інших етносів, які такої державності на території даної країни об'єктивно не мали і не мають можливості утворити. Такі етноси як невеликі етнічні меншини, у свою чергу, можуть продуктивно існувати лише за умови, що вони максимально сприятимуть утворенню держави титульним етносом. Це і має бути висхідним принципом формування та реалізації національної політики в новітній Україні.

Щоб максимально сприяти етнічній ідентифікації українців, необхідно не просто дбати про їхні знання, усвідомлення власної історії, мови, культури, традицій та ін. Кожен з нас, особливо молоді люди, повинен мати відповідну етнічну свідомість, без якої немає цілісного етносу. Зрозуміло, що сформувати таку свідомість в українства на тлі мовної невизначеності і політичних спекуляцій, окупації ЗМІ неукраїнськими силами та етносами — утопічне сподівання.

Неповага, невігластво щодо наших національних ідеалів, святинь, видатних співвітчизників-попередників нині досягли безмежності. Вражає не лише, скажімо, кількість брутальних висловлювань, оцінок, трактувань нашого минулого та його героїв у засобах масової інформації, а й безкарність, безвідповідальність усіх, хто елементарно паплюжить те, що є святим для кожного свідомого українця. Так, варто було О. Бузині в черговий раз облити брудом тепер уже видатного українського філософа Григорія Сковороду ("Сегодня", 20 вересня 2006 р.), бо раніше він це робив з Т. Шевченком, Л. Українкою, як в жодному з українських видань не з'явилося бодай маленького спростування бузинівських знущань над світлим образом Г. Сковороди.

На завершення розвідки щодо проблем нашої етнічної самоідентифікації об'єктивно постає риторичне і сакраментальне питання: що робити? А справді, що робити нам усім — великій, древній та унікальній нації на шістнадцятому році свого національного державного становлення, коли, власне, ще немає ні української влади, ні Української держави. Для відповіді на це одвічне питання доречно навести, бодай, точку зору справжнього Українця — Івана Багряного, сторіччя якого нещодавно вшанувалось і в МАУП у формі круглого столу за участю видатних українських літераторів, публіцистів, громадських діячів — Василя Яременка, Валерія Шевчука, Олександра Шугая, Миколи Шудрі, Олега Чорногуза, Галини Сагач, Валерія Кунова та ін.

Іван Багряний писав: "Щоб здобути незалежність великій чисельно нації, треба, щоб вона того хотіла, і треба, щоб за ту незалежність боролися не маленькі політичні групки, а великі мільйони народу, нації, свідомої себе й своїх національних інтересів (підкреслено нами. — *М. Г.*). Але якщо такої нації нема, якщо вона обернена в "дике поле", має мертву національну душу, то перед таким фактом треба б тільки повіситися…". Песимістично? Значною мірою так. Але ж у І. Багряного є й такі слова: "І тоді, коли визвольна боротьба українського народу завершиться тріумфом, — а вона таки завершиться тріумфом, бо ми здібні об'єднуватися проти наступу ворога в суцільний національний фронт, — тоді ми самі, ті з нас, хто лишиться живий після ве-

ликих майбутніх боїв, з гордістю згадаємо ці скорпіонячі роки біди й поневірянь, в яких ми все-таки не зломилися". Дожити б до тих хвилин. А треба.

І ще таке насамкінець.

Перше. Великі надії на потужну розбудову Української держави з початку проголошення незалежності покладалися на національну еліту. Та поступово вони не справдилися, а нині майже склалася взагалі парадоксальна ситуація: держава фактично знаходиться в опозиції до власної еліти. Це легко довести та усвідомити, якщо проаналізувати етнічний склад вищих і регіональних органів влади, керівництво засобами культури, інформації.

Друге. Мова та історична пам'ять — це головне, що має зберегти і розвинути на новому етапі життя свідома нація для своєї ідентифікації. Але зробити це самотужки, без підтримки держави нація ніколи не зможе. У сучасній Україні, де Українська нація фактично знаходиться в опозиції до власної державності, це взагалі зробити неможливо.

Третє. Лише глибоко свідомі й соціально активні народи гідні своєї власної держави.

Відтак, підсумок все більш поглиблених етноцидів, про які йшлося, може бути надто сумний і важкопрогнозований — від занепаду окремих найближчих поколінь українців до втрати державної незалежності.

В. В. ЯРЕМЕНКО
проф., директор ІКЕД МАУП, м. Київ

РОЗМИСЕЛ З ПРИМРУЖЕНИМ ОКОМ ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНУ ЗАЛЕЖНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ АБО НЕЗАЛЕЖНУ ЗАЛЕЖНІСТЬ

Становлення і розвиток української державності, с. 15–20

— Чому “з примруженим оком”, а не очима?

— Колись учитель запитав учнів, чому мисливець, коли стріляє, заплющує одне око?

— Тому, — відповів герой усіх шкільних анекдотів із примруженим оком, — що як заплющить обидва, то нічого не побачить.

Отже, “з примруженим оком”, щоб далі бачить, і щоб бачити трохи не так, як бачить збитий з плигу власною величчю співрозмовник.

Мав щойно таку розмову з одним із депутатів: “Нас вибрав народ! І тепер ми від нього незалежні!”.

А я так примружив око і говорю з розмислом: “Народ вас не вибирав, він вас, таких розумних, і в очі не бачив. Вас обрали Янукович В. Ф., Ющенко В. А., Тимошенко Ю. В., Мороз О. О., Симоненко П. М. І не вибираючи вас, проголосував народ за ваших лідерів. А як лідери обрали вас, то вже справа їхньої моральності чи аморальності, відповідальності чи безвідповідальності. Інакше, як би тоді потрапили в депутатський корпус триста мільйонерів і понад двісті жидів. Хто більше грошей поклав на партію того чи іншого лідера, той і був ними вибраний.

— А ми відділимо бізнес від влади.

— А навіщо? — примруживши око запитую депутата. — Бізнес треба відділити, усунути від законотворення, щоб не продукував “під себе” законів, але усувати від керівництва державою, себто від влади, — дурниці. Хіба може збайдужілий, зледачілий від бідності народ розбудувати багату процвітаючу державу. Ті, чия хата з краю, ще ніколи і ніде не побудували багатої держави. Багатих нашими законами треба змусити будувати Україну і вивозити золото, як Рабинович, чи долари США, як Звягільський, не в Ізраїль, а вкладати в розвиток України. Отоді мільйонерів не треба відділяти від влади, але ні в якому разі не допускати до законотворчості. Вони повинні строго виконувати закон.

— А то що у вас, пане професоре, за абракадабра: залежна незалежність і незалежна залежність.

— Не абракадабра, — кажу, — а бароковий консепт, швидка думка. Це, як у нашого Сковороди, нерівна рівність або рівна нерівність. Він приблизно так пояснював: склянка і відро — нерівні за місткістю, але можуть бути рівними, коли обоє наповнені. Повний стакан значить більше, ніж наполовину наповнене відро, яке вже буде нерівним по відношенню до стакана. Не можна від людини із зарплатою у 380 грн вимагати того, що і від

якогось Ляшка, вибраного Ю. В. Тимошенко, із зарплатою 18 тис. грн на місяць. Але коли вони акуратно сплачуватимуть податки — перший 13 %, а Ляшко — всі 90%, тоді буде забезпечена нерівна рівність.

Отак і незалежна залежність та залежна незалежність. Вони, при добрій волі обранців, можуть бути згармонізовані, або названі своїми іменами — "залежність і окупація".

Останнім часом переважно колишні українці із так званого сьогоденного "народу України", невість чому, почали дуже цікавитися, що воно таке "незалежність". За 15 років вони чогось так і не зрозуміли, що воно таке "державна незалежність", від кого вона, чия незалежність?

Одні кажуть, що стали незалежні від Польщі… Був недавно у Варшаві, де перед входом до головного костьолу, що поруч із Президентським палацом, висить мармурова дошка із чотирма гербами українських земель і викарбуваним написом, що почеплена вона як щоденне нагадування полякам про тих збирачів "кресов всходніх" і великої Речі Посполитої "від можа до можа", які загинули "від бандитських рук ОУН-УПА". Звичайно, не в Польщі, а на українських землях. Значить, що на цих землях живуть лише "бандитські руки" та їхні власники. Повернувся до Києва, обійшов усі центральні храми у столиці, щоправда, біля президентського палацу взагалі ніякого храму не знайшов. І подумав: коли б то були **незалежні**, то таку дошку почепили б бодай перед входом до Володимирського собору, знаючи скільки українців загинуло на своїй землі від бандитських рук Армії Крайової, Війська Польського під час операції "Вісла".

Ну, звичайно, "незалежна" Україна такої дошки не почепила, але, подумалось, могла б порадити зняти таку дошку у Варшаві, щоб не виховувати нові покоління у ворожому до нас дусі. Отже, брешуть, що ми незалежні від Польщі. Нема паритету. На Личаківському кладовищі у Львові поляки домоглися своєї редакції напису на могилах своїх вояків. А ми — ні. Яка ж тут незалежність…

Інші кажуть, що "незалежність" — від Росії. Теж брешуть, бо як це можна бути понад 350 років не те що залежними, а рабами, холуями, "подножниками, брудом Москви", а тоді в один день стати незалежними від Москви. Як це можна? Були залежними від Росії, так і залишились. В інших формах, звичайно.

Треті кажуть, що ми стали незалежні від жидів, а самі жиди тільки посміхаються і хитають головами: "Так, так! Звичайно ж, "незалежні" від нас, бо всі ваші гроші і багатства тепер у нас". І ці, треті, теж помиляються, бо один равин із Нью-Йорка казав: "Ви цього не знали, але ми вами правили і будемо правити, хто б не був Президентом, чи прем'єр-міністром. А ви тіштеся своєю незалежністю. Бачили свої хати після нашого перебування в Умані. Ми таке зробимо всій Україні". Це вже не просто залежність. Це окупація хабарниками, хасидами, бо сіонізм став керівною і спрямованою силою в Україні.

Є й четверті, які переконують усіх нас, що вони стали незалежні від моралі, від совісті, від будь-якого обов'язку, від національного сорому, гідності, культури, духовності. Оці кажуть правду, їх, здавалося б, жменька, а можливості їхні — ой-йойой…

Не буду зупинятись, що кажуть п'яті, шості, дев'яті… І так, здається, зрозуміло, що з'ясувати сьогодні, що воно таке "державна незалежність" просто неможливо. А коли неможли-

во, то давайте визначимо, що таке **залежність**. Як не як, досвід залежності у нас колосальний: то татаро-монголи, то Литва, то Польща, то румуни на Буковині, то мадяри на Закарпатті, то скрізь — Росія. А це ще раптом стали залежні від ЄЕП, від ЄС, від НАТО, від СОТ, від ЦРУ, від Мосаду і спецслужб РФ. Так що досвіду — на десять дурнів вистачить. Тож давайте пунктирно окреслимо, яка держава є залежною, а що залишиться, ото й буде незалежність.

Якщо парламент держави складається із філіалів чужих парламентів — кнессету, держдуми, сейму, бундесрату, то Україна цілком залежна від п'ятих колон, які є справжніми господарями у державі, а фактично — окупантами. Держава, яка не є господарем у себе вдома, безнадійно залежна.

Якщо уряд, Президент і голова Верховної Ради брешуть своєму народові, а вони без кінця брешуть, то держава є залежною від брехні, бо Правду їм треба ховати і вони її ховають. Нам брешуть, що уряд домігся найдешевшого газу для країни, а при цьому ховають, скільки втрачено на практично безкоштовному утриманні російського флоту, на транспортуванні газу і нафти через територію України. Певен, що вигідніше платити ринкову ціну за поставлений газ, при цьому стягуючи з Росії за транспортування тисячі кубометрів не 1,6 долара, а 5–6 доларів, бо інакше такий уряд цілком залежний від Росії — він мусить повертати їй гроші, позичені на вибори для себе і тяжко прогресивної соціалістки. Хоча беруть всі, хто в Росії, хто в Березовського, хто в сіоністів, хто в американських жидів, а разом всі беруть у свого народу, якому нічого не повертають. Такі злочинні дії роблять державу безнадійно залежною.

Якщо комуністична номенклатура знищила цілий СРСР, а тепер нищить безкарно українську державність, то Україна цілком залежна від Саламатіних, Цибенків, Симоненків, оскільки не віддала свого часу цілу комуністичну банду, що винищила мільйони українців, до суду. От і маємо сьогодні дуже залежну державу від комуністичних злочинців та іншого непотрібу.

Якщо голодний і безробітний люд рятується від видозміненого геноциду втечею в чужі країни, то їхня рідна країна стає мачухою і безнадійно залежною від тих, хто спричиняє новий геноцид, щоб наводнити країну нелегалами і завершити денаціоналізацію, фактично умертвивши 5 млн українців, кращих і найактивніших, що мали здатність відстоювати свої права вдома, за Декларацією прав людини — аж до повстання. Залишки на це вже нездатні.

Якщо маленька людина одержує в державі велику владу, для неї співгромадяни стають пересічними, маленькими українцями, а оточення із "любих друзів" формується, як правило, із малолітражних розумово, але загребущих злочинців. Залежність від них державної політики — річ страшна і неминуче катастрофічна. Ми вже пережили самодержавство царя і самодержавство Політбюро. Яка різниця, хто буде самодуром-самодержцем — чи Ющенко, чи Мороз, чи Янукович? Усі вони — ставленики латентних кукловодів, тобто катастрофічно залежні.

Якщо держава знищує шляхом експерименту свою освіту і, маючи світових світочів педагогічної думки, таких як князь Острозький, Петро Могила, Ушинський, Водовозов, Стоюнін, Алчевська, Грінченко, Макаренко, Сухомлинський, стає епігоном Болонського процесу, віддає справу освіти в

руки міністрів — ворогів освіти, то така держава приречена на втрату незалежності. Україна відродить безграмотність, неписьменність, народить армію неосвічених людей і стане цілком залежною від держав освічених і цивілізованих. Тільки в окупованій державі міністр освіти може похвалятись, що він закрив 120 вузів! А в Україні такий міністр, із досвідом керівника ПТУ, закриває, і, очевидно, за висловом нардепа І. Бокого, в такий спосіб здійснює соціалізацію освіти. Про мозковий центр Міністерства освіти і науки я вже писав, себто чию волю виконує міністр Ніколаєнко, роблячи добру міну при дуже брудній грі.

Якщо держава дозволяє іншій державі відкривати на своїй території філіали чужих вузів і витісняти з освітнього простору українську освіту, то така держава є залежною.

Якщо керівники держави, різних державних відомств є членами різних масонських лож, а la "SS", — вони цим самим роблять державу безнадійно залежною від латентних структур сіоністської "глобалізації", сиріч світового панування.

Якщо глава держави готує указ "про захист прав громадян на використання російської мови в Україні", а своя, українська, є упослідженою і в суспільній сфері не використовується, то така держава є залежною.

Якщо людям керманичі говорять, що з волі сусідів нам треба відмовитися від своєї мови, і при цьому звертаються: "Друзі мої", то, окрім того, що тамбовський вовк їм друг, товариш і брат, — вони самі цілком залежні і нас такими роблять. Позбав нас, Боже, від таких друзів, а з ворогами ми знайдемо, що робити. Досвід більше ніж достатній...

Якщо держава нагороджує злодіїв, які вкрали у неї (тобто у народу) великі суми грошей, званням "Герой України", орденами за заслуги (Звягільський, Рабинович), — а це вивезення 700 кг золота — в Ізраїль, 300 млн доларів — в Ізраїль, — така держава має іноземну владу, від якої і залежна, і якою фактично окупована.

Якщо держава за борги віддала нафтоперегонні заводи, кораблі Чорноморського флоту, транспортну трубу — вона залежна.

Якщо Березовський, Гольдфарб, Фільштинський мають у своєму розпорядженні плівки Мельниченка, свого поденщика, то хто в державі господар? Мосад чи ФСБ? Принаймні Україна від цих "трьох жидів зі сходу" залежна.

Якщо ознакою державності будь-якої держави є національна економіка (нею володіють Пінчук, Суркіс, Фельдман, Гіршфельд, Коломойський та їм подібні — всі євреї і жодного українця), є ідеологія (її формує Роднянський, Рабінович, Суркіс та ін. — всі євреї) і силові органи (??), то в Україні все це не належить українцям. Себто каральні операції проводитимуться не з Банкової, а з Тель-Авіва і Нью-Йорку.

Така держава безнадійно залежна.

Якщо скіфські кургани простояли тисячі років і, можливо, ще ховають у своїх потаємних глибинах безцінні коштовності, а розорені у 2005 р., то це свідчить, що держави у нас взагалі нема — ні залежної, ні незалежної. Є адміністрація безкультурних чиновників, що виконує окупаційні функції, розкрадає державні архіви і вивозить на батьківщину окупантів — в Ізраїль і США.

Держава, яка бере податок із милостині старців — це передусім незалежна від совісті, моралі і культури чужа і ворожа своєму народові шайка, яка господарювати не вміє, а займається рекетом. Отже, залежна від рекету.

Якщо різні функціонери держави відзначають 10-ліття гордонівського "Бульвару", який саме в ювілейний день був закритий рішенням суду за поширення аморальності, бездуховності, порнографії і вийшов під зміненою назвою "Бульвар Гордона", а гості, які ніколи не були помічені на вечорах української культури, як Петро Порошенко, Юрій Кармазін, прийшли вітати ювіляра, то це свідчить, що всі вони незалежні від української культури і холуйсько-запобігливі та цілковито залежні від Гордона, себто від сіонізму.

Якщо політичні партії, як УНП Ю. І. Костенка, та їхні прихильники, знаючи добре, що ворогами української державності є сьогодні російський шовінізм і міжнародний сіонізм, бачать тільки Росію і часом в той чи інший бік вигукують: "він продався Росії", "він продався Польщі", ніколи не кинуть звинувачення — "він продався жидам", — такі претенденти на владу залежні як від власної сліпоти, так і від тваринного страху перед сіоністичними ворогами української державності. Якщо костенківці збираються керувати державою разом із сіоністами та їм подібними запроданцями, то вони залежні і від сіонізму, і від власного народу, який уже висловив своє ставлення до політичної сліпоти та їхнього "страху іудейського". І будуть вони тримати державу в залежності, навіть якщо багато разів змінять назву своєї партії. Скільки би ворона не вбиралась пишно під паву, так вороною й лишилася.

Незалежна залежність і залежна незалежність — усе це може бути старечою філософією, але не ідеологією, яку костенківці вже побороли у парламенті. Держава, яка не має державної ідеології, залежна від агресивної чужої ідеології — сіонізму чи великодержавного шовінізму. Але про це треба говорити вголос, або залишитися рабом.

Якщо корінний народ делегує до вищого органу влади близько 50 % депутатів некорінної національності, то такий народ не просто залежний, — він раб. А раб, як сказав один мудрий єврейський рабин, не може мати навіть національної ідеї. Він цілком залежний. Цілий народ стає рабом тих, хто може закупити в парламенті понад 50 % місць і приймати потрібні йому закони.

Якщо людина у вихідний день їде на дачу, а там цілковитий погром: вікна вибиті, хата пограбована, що не забрано, то потрощено, то така людина, а відтак і ціла держава, є повністю залежні від грабіжника, а фактично від беззаконня і злочинної байдужості органів правопорядку.

Якщо у країні визнають проживання 135 національностей, які складають "народ України" та євреїв, і 130 з яких налічують від однієї до десяти осіб, а панівною і привілейованою є одна нацменшина, що ставить себе над народом України, то така держава є залежною... від цієї нацменшини, точніше, від капіталу і світової підтримки цієї нацменшини. Вона всім відома. І дати раду тут ніхто не береться.

Якщо у країні пройдисвіти оголошують про розбудову "нової України" або "нової демократії", це означає, що готуються розбудовувати Україну, аби була вона без українців і без будь-якої демократії. Тобто планують не просто залежність, а знищення.

Якщо один із керманичів уряду своє врядування використав, щоб свою дружину зробити академіком Академії мистецтв, а себе — академіком НАН, встиг дружину зробити заслуженою артисткою чужої держави, де міністром культури є його соплемінник, а себе проголосити пол-

ковником, встиг за роки врядування скупити всі перші поверхи найдовшої у столиці вулиці і начепити на них таблички ТІКО — “я і компанія таких, як я”, якщо цей керманич підім’яв під себе книговидавничу справу і виявився причетним до викрадання архівних документів, але не сидить за ґратами, то така країна жалюгідно залежна, а вожді її — примітивні демагоги, брехуни і чужі холуї.

Якщо в уряді країни можливий міністр без освіти та ще й імпортований з іншої держави на політичну посаду, як придане до династичного шлюбу та ще приховуваної національності, то президент такої країни цілком залежний від тих, хто такого міністра йому подарував, як “любого друга”. Це і залежність держави від таких міністрів.

Якщо у державі найбільшою державною таємницею є національний склад парламенту та уряду, а також засекречена національність кожного громадянина, окрім тих, для кого національність є синонімом до віросповідання, — така держава залежна.

Якщо у державі приймається рішення про обмеження виїзду за кордон громадян корінної національності не урядом чи парламентом, а лідерами однієї із знахабнілих нацменшин, то така держава не тільки залежна, вона фіктивна і сміхотворна.

Якщо пограбування загальнонародної власності в державі відбувається за законами, прийнятими грабіжниками “для себе і під себе”, а повернення власності вважається незаконним чи політичною репресією, — така держава є антинародною і цілком залежною від беззаконня.

Якщо у державі керівники політичних партій, окремі державні службовці, члени уряду чи народні депутати роз’їжджають у авто, вартість яких дорівнює певному відсотку валового національного продукту, то така держава не просто залежна, вона вже знищена.

Наш розмисел про залежність і незалежність дещо затягнувся, бо все затуманено. От у Росії все ясно: якщо можна підбурити незалежністю Придністров’я, Абхазію, Південну Осетію чи навіть Крим і вічної пам’яті Донецько-Криворізьку республіку Артема, чи навіть Карабах, — це незалежність по-російськи, а от Чечня — це вже не боротьба за незалежність, а сепаратизм і “вражеские происки”, “бандформирования” і т. ін. Тут також усе ясно. А Україна — не Росія. Росія збирає росіян, розкиданих по світу, а Україна змушує своїх громадян шукати щастя в чужих краях, де їм доводиться виживати тяжкою працею, проституцією, а то й розбоєм.

Отже, трохи ми з’ясували, що таке залежна незалежність і незалежна залежність. Усе, що за браком місця я не назвав — ото і є незалежність.

P. S. Мені мій співрозмовник зауважив, що подана мною картина хоч і повністю правдива, але дуже похмура і сумна. Ну що ж, а ми для чого? “А ми нашу славну Україну розвеселимо”? Чи не та сила, чи вогонь у люльці погас?

Ю. О. ШИЛОВ
проф. МАУП, м. Київ

НАЙПЕРША У СВІТІ ДЕРЖАВНІСТЬ І ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Становлення і розвиток української державності, с. 21–36

Панує думка, що державність на теренах України (та й східних слов'ян загалом) виникла разом із Руссю VII–IX ст., а козацтво — десь із першими згадками про нього в документах Криму та Польщі XV–XVI ст. [14, *24–29, 101*]; деякі вчені поглиблюють дати до IV і XIII ст. [20; 42]. Проте цим установкам суперечить величезна кількість джерел, систематизація яких розкриває принципово іншу картину — як історичних явищ, так і їх розуміння.

Офіційна археологія, а за нею й історична наука незалежної України відкинула разом із кількома фундаментальними висновками попередніх десятиліть і зроблений В. М. Даниленком: "ряд пашенно-земледельческих культур с Трипольем на востоке и Тордошем на западе, которые не менее пяти веков безраздельно доминировали в этноисторическом развитии Европы и были, бесспорно, ядром индоевропейского ареала" [9, *131*]. Від В. В. Хвойки (який наприкінці XIX ст. виокремив трипільську археологічну культуру) і до Б. О. Рибакова (глави археологів та істориків слов'янства кінця XX ст.) панувала думка про спорідненість Трипілля з аріями й про створене ним підґрунтя української етнокультури. Тепер же "переважає погляд на трипільську культуру як на неіндоєвропейську взагалі" і рветься навіть "тонесенька гіпотетична ниточка, що зв'язувала Трипілля з праслов'янами, а отже, і з українцями" [12, *25–26*]. Таку позицію обстоюють співробітники Інституту археології НАН України. Її першопроходець Л. Л. Залізняк [13, *84–91*] вибудував схему прасемітської належності Трипілля, яка спотворює історіографію проблеми, вилучає одні й непомірно підносить інші факти; про це я вже висловлювався [49, *14*; 50, *4–6*; 52, *35–38*, *99–115*]. Проте навіть патріотично налаштовані дослідники, зачаровані офіційним статусом академічного ІА НАНУ та викресленням ним Шилова "із лав учених", дослідження мої ігнорують, а чекають на рішення етноісторичної належності трипільської культури від пана Залізняка та його колег: "тоді еволюція нашого родоводу, що означає — й етнонаціональної ідеї, матиме або індоєвропейське, або семітське начало та наповнення" [20, *132*].

Тож зосередимося на ключових фактах та їх взаємозв'язках. Не обмежуючись при цьому речовинними відображеннями періодизації, побуту, господарства й суспільного ладу умовно названого *археологами* Трипілля, а розкриваючи (через залучення ще й *етнографії, лінгвістики, антропології, археоастрономії* та інших допоміжних дисциплін історичної науки) історію, яка вимагає з'ясування

самоназв народу й країни, розкриття мови, дат і подій.

***

Українці — найбільш корінний з усіх слов'янських та й індоєвропейських народів. Оприлюднено вже монографічні дослідження [18; 27–29; 31; 46–52], де з'ясовано і систематизовано такі факти. Орнаментика українських вишиванок та писанок виводиться з прикрас та амулетів місцевих мисливців за мамонтами ("ящерами", "слонами"), про яких згадують також казки й інший фольклор. Ту давнину, на 21 тисячоліття відтепер, неодноразово наводить "Велесова книга"; на 198 століть вказує один із міфів Київщини. 7000–6200 рр. до н. е. датуються початок "Веди словена" і зображення Берегині на писанках; V–IV тис. до н. е. — Супóйський та Скýповий перекази козацтва; V тис. до н. е. — виникнення легенди про Золоту очеретину озера Оврут. Раніше 3102 р. до н. е. виникли легенди Савур-могили; не пізніше 2400–1700 рр. до н. е. — віра у Сварога й Дажбога, а середини II тис. до н. е. — спогади про (б)рахманів з їхніми заповітами не припиняти писати писанки та ін. Тож не дивно, що "Мазуринський літописець" відносить до 3099 р. церковно-візантійського літочислення (2591 р. до н. е.) виокремлення прародителя Словена "от роду свого і от братії" (індоєвропейської?) Причорномор'я, а Помпей Трог — римський автор "Всесвітньої історії" — найстаршою нацією світу визначив сколотів (> склавинів > слов'ян, за Б. О. Рибаковим та ін.), які "задовольнялися тільки славою".

Найдавнішою самоназвою пращурів слов'ян та інших народів індоєвропейської спільноти є *хатти*. На їхнє доіндоєвропейське походження вказує спорідненість малоазійських хаттів із зауральськими *кет*(ам)*и*, що мешкали донедавна у спільній долині рік *Хатанга*, *Котуй*, *Кета* Красноярського краю. Така спорідненість склалася, напевно, у IX–VIII тис. до н. е. під час розселення (з території між Карпатами й Прибалтикою) племен свідерської археологічної культури, яку лінгвісти вважають належністю євр(опо)-азійської мовної спільноти — предка індоєвропейської та урало-алтайської спільнот [15, *43–59*; 29, *238–250*].

Малоазійські нащадки-"індоєвропейці" *хаттів* прозивалися *хетт*(ам)*и;* проте перші згадувалися до II ст. н. е., а на Кавказі їхніми прямими нащадками є абхази, адиги та кабардинці. Отак "прадід" значний час співіснував аж зі своїми "праонуками". Одним із його "синів" були праслов'яни. Про це свідчать, зокрема, записані Ю. Миролюбовим скази "Про Хату-Русу" та "Про Землю Русь-ку-Полянскую" [22, *123–124*, *154*]. На підставі досліджень А. Кифішиним топонімії України можна говорити про те, що "на Волыно-Подольской и Приднепровской возвышенностях сначала жили протошумеры, а затем протохатты вытеснили их в Причерноморские степи и начала развиваться трипольская культура" — назви якої, як і буго-дністровської культури протошумерської належності, "в III–II тыс. до н. э. получили протославянское "объяснение" [15, *66–70*]. Поряд з перекладами досі існують населені пункти з дещо ослов'яненими протошумерськими назвами: Урич, Урож та ін. А "в Закарпатье рядом стоят Лагаш, Ур и Урук, выступающие в ритуальной связке, как и впоследствии в Шумере" [15, *88*]. Чималий "Трипільський праслovник української мови" з доіндоєвропейськими, хаттськими, шумерськими коренями склав також Ю. Мосенкіс [26]; цю лексіку можна вважати на-

лежністю найпершої у світі держави Аратта [46, *614–622*; 49, *27–34*; 50].

До її розквіту Ю. О. Шилов, С. І. Наливайко та ін. [3, *98–99*; 11, II д., *45–47*; 15, *94–98*; 16, *33*; 28, *42–57*; 50] відносять трипільську археологічну культуру (5400–2200 рр. до н. е.) Дунайсько-Дніпровського регіону. Проте Аратта з'явилася ще в дотрипільські роки (7000–6200 рр. до н. е.) внаслідок угоди про взаємоіснування між північно- та південнопричорноморськими нащадками "свідерців-євразійців" (протошумерів і протохаттів, за А. Г. Кифішиним). Цим самим була започаткована праіндоєвропейська спільнота, етноісторичним ядром якої стала лісостепова Аратта. Рухливою ж оболонкою того ядра став степовий Аріан (близько 5000–1500 рр. до н. е.) — спільнота кочових скотарів, що почала складатися біля кордонів держави своїх родичів-хліборобів [46]. Найдавніші археологічні пам'ятки цієї спільноти складають сурська-дніпровська та середньостогівська культури, причому першу можна розглядати як крайнє відгалуження буго-дністровської.

За часів панування привласнюючого господарства, у середовищі до- і прото-індоєвропейських мисливців та збирачів, велося так, що "подавляющая масса названий частей тела образована от *ĝenə*, от него же образовано древнее *ĝenəs-* 'род'". Близкість слів для означення чоловіка (*па-*) та жінки (*ма-*) й відсутність термінів родства, нерозмежованість понять 'родина' і 'житло' у слові *дім* та інших сягають часів існування мамонтів. А перехід — наприкінці кам'яного віку, в умовах так званої Великої неолітичної революції — до відтворюючого господарства з його скотарством і хліборобством привів до якісної зміни суспільної організації та її термінології: "*kuel-* на этой древней стадии ведет себя как иной, технический термин — 'вертеть', ср. архаизм *kolo / koles-* (праславянская основа на согласный), лит. *kaklas* (*kal-kl-as*) 'шея'" [41, Т. 1, *249*]. Звідціля й почалося формування державності (прото)хаттської Аратти.

***

Тодішні назви України зберігають (прото)хаттське *kal-* у значенні '(священого) бика' [15, *66–67*]: Кальнів, Коломия (< **Kal-lam-ASU* 'Бикполум'яний-БОГ', "Країна під опікою Тельця") та ін. На причетність до цього державотворення слов'ян-українців вказують не тільки назви міст і споріднене з ними коло (сходка селян чи козаків), а й відлуння приручення (у трипільській та генетично передуючих культурах [9, *107–131*; 11, Т. 1, *136–198*; 15, *66–67*]) великої рогатої худоби. За О. М. Трубачовим [41, Т. 1, *254*, *272*], це відбулося на протослов'янських стадіях, до виникнення праслов'янських *корови* й *вола* — коли першу називали *алинья*, яка була споріднена і з хаттським 'биком', і з ще давнішою 'оленихою'.

У найдавнішому в світі літопису (приазовська Кам'яна Могила на Запоріжжі) є термін *Kalam=un* 'Країна (Шумер) = народ' [17, *61, 667, 822*]. Звідтіля й *Каліца* та *Кайлє*-град слов'янської Веди [37, *370*] і Влескниги [5, д. 37-а], що знає також 'Спільноту' — *Колунєх, Кълоунє* [д. 4-в, 19] або *Гол(о)унє* (> Гелон грецького "батька історії" Геродота [8, Т. 4, *108*]). "Велесова книга" неодноразово згадує початок державності 10-тисячолітньої давнини, коли "почашхом градіе ставіті, огніца повсуде роскладаяті" [5, д. 2-б] — відповідно до звичаю носіїв трипільської культури концентрично планувати свої міста й періодично їх оновлювати, спалюючи при цьому старі [11, Т. 1, *316–320, 419*]. Говориться також [5, д. 17-б]:

Колунє нашу залишили ворогам.

І та Голунє, колєм будучи, тяжко дісталася ворогам.

Отож міста наші клоум ставити маємо, як і отці наші...

Безперечним відображенням ранньої Аратти (Аріти [37, *74*]) у "Веді словена" є пісні про БОГА *Коляду* [37, *9–198*] і Першолюдину на ім'я *Іма* [37, *361–392*]. Образ цього прачоловіка знаний багатьма індоєвропейськими народами. Йому відповідає шумерський Йа-ам, поява якого губиться у закавказькому форпості Аратти [30, *211–219*]. В індоарійських Ведах, а згодом у "Велесовій книзі" його спадкоємець прозивається Ямою й виступає Богом померлих пращурів. Але первинний Іма був сонцеподібним (спорідненим із денним, а не нічним Сонцем підземного потойбіччя). Українські дослідники пов'язують Іму–Яму з Чигирином, а назву цього козацького міста — з ведично-санскритським 'Хвала впізнаному Сонцю', 'Правитель округи' тощо [18, *146–147*; 27, *120–130*].

Тут доречно навести відповідності слов'яно-української термінології будівництва й руйнації тим її витокам [17, *681–696*; 26, *31–33*, 62–63], які відображують реалії Трипілля. Це аратто-шумерські ki 'земля, місце, місто' (> kèš 'місто Кєш' > кош); kisal-bar (> коша зала-двір) 'зовнішній двір'; bad (> будинок) 'укріплення'; dú, dím (> дім) 'будувати, саджати'; èš-hal (> є зала) 'святилище таїнств'; uru (> врите) 'місто' (< úr 'основа'); LAM-KUR(-ru) 'Аратта'; lam-ma(-ta) (> ламати (спаленням)) 'із полум'я (з Аратти)'; kára (> кара) 'спалювати'; gibil (> гибель) 'вогнений, новий; оновлювати вогнем'. Традиція періодичного самоспалення-оновлення трипільських поселень простежується у храмах шумерів, а у слов'ян — у звичаї спалення старообрядців, старих речей і святкових опудал; у наведені ладу в хатах і селах, приречених на загибель (див. "Поему про море" О. Довженка, "Прощание с Матерой" В. Распутина)...

Ведичний Іма виступає спочатку скотарем, а потім привчається до хліборобства, яке відповідає специфіці господарства трипільської археологічної культури. Найдавніші (не хліборобів, а ще збирачів доіндоєвропейських часів) слова вживання злаків — у німецькій, етруській, китайській мовах — означають "випечений", 'жертовний дар' (cleva), 'рисові зерна' (gliep). З першими двома, пізніми відносно третього, співвідноситься (до)грецьк. κλιβανος (> слов. колобок) — "глиняна посудина для випікання хліба" [26, *63–64*; 41, Т. 1, *718*]. До третього значення (що могло потрапити до найдавніших хліборобів Китаю з Аратти через міграцію носіїв археологічних культур Трипілля й Янь-шао, а також рухливе тохарсько-арійське оточення) тяжіє слов. obilje: 'обмолочене (зерно)' > 'злаки, хліб' > 'збіжжя, статок' хліборобських племен. Оскільки ж "битье цепом вручную, как известно, — древнейший способ молотьбы, вытесненный затем отчасти молотьбой с применением домашнего скота, топчущего снопы" [41, Т. 1, *600*], то уявлення про "*обитого* зерна-*хліба обіліє*" могло народитися лише на початку відтворюючого господарства та в ранній Аратті (арх. культури: Кереш, Боян, Кукутені, Трипілля А і передуюча йому буго-дністровська культура). Сюди ж відносяться первинні види обробки і споживання хліба, ще не печеного [41, Т. 1, *718–720*]: "1) ломание, разбивание зерен между камнями — слав. **boršьno* : укр. *бóрошно* 'мука'; 2) толченье в ступе — слав. **pьšeno*, рус. *пшено*, слав. **tolkъno*; 3) перетирание, размельчение жерно-

вами ручной (и проч.) мельницы — слав. **mǫka*, рус. *мука́*. (...) общеслав. *kaša* относится именно сюда и обозначает каши в самом первоначальном смысле слова".

Найдавнішими хліборобськими культурами Аратти були, напевно, *жито* (слов. zito ← грецьк. sitos ← прус. geits ← хатт. kait 'зерно') та *ячмінь* (тадж. džan → непал. džāo → 'жито' < санкрит. yávah > 'жизнь'); їх назви зберігають відгуки збиральництва. А слово *пшениця* містить значення селекціювання із дикого злаку (тадж. gandunam 'пирій' > gandum 'пшениця' > *i.-є.* *had-; укр. пирій → лит. pūrai 'пшениця') [9, *121–122*]. Новорічне супроводження обряду "засівання" наспівом "Сійся-родися жито, пшениця і всяка пашниця" вказує на український центр з його Трипіллям. Тут, за археологічними даними, було винайдено орне хліборобство з волами. Найдавніші відповідні зображення й написи містяться у "Гроті Бика" Кам'яної Могили [17, *340–409*]. Вони дають змогу вивести назву пшениці не з 'товченої (каші)' [41, Т. 1, *258*] або ж із 'їжі' [9, *122*], а конкретизувати означене селекціювання та взаємозв'язок "пшениці — пашниці" (рос. пашня). Ключовими є наведені у "Гроті" протошумерські написи PA (гілка, сук, кий; старійшина) та PI (розум), še (зерно), Nin-a-zu ('Владичиця сім'я пізнала'; zíz 'пшениця'). Таким чином утворення із пирею *пшениці* — це *p*(-a, -i) *še ni*(na)*zu*: "зерно, створене розумом мудреців за допомогою Богині зачаття".

Шумеролог А. Г. Кифішин не побачив (як археологи Ю. О. Шилов та Б. Д. Михайлов) за богинею Ніназу досить реалістичне зображення бика-Тельця, що оре плугом поле (знак sag 'голова' в оточенні Nun 'Володарка (підземного світу)', A 'сім'я', Še.tir 'Ашнан, Богиня зерна', — за Кифішиним). Узгодити ці дві позиції можна, визнаючи ієрогліфічне складання ритуальних малюнків із писемних знаків. Збіг Ніназу з Тельцем відповідає трипільським та іншим композиціям "Богиня на рогатому троні" тощо; та й Даж(бог)-Телець, з календарними ознаками 4400 р. до н. е., у козацькому "Супойському переказі" виступає як "мати Даж-земля" [51, *9*]. Звідси витікає суттєве доповнення до назв перших хліборобських знарядь. *Сапа* й *соха* (< *soh-), безумовно, пов'язані із *суком* та *сохатим*, проте роги останнього могли ототожнюватися зі священною sag-'головою' Тельця, що втілювалася в оті "рогаті трони". У зазначеній композиції "Грота" зображено не соху, а первинний плуг IV тис. до н. е. Його появу В. М. Даниленко пов'язав з "рало — *cuprum* < *curpum* и др." [9, *130*].

Тож невипадково назва хліборобського знаряддя *рала*, винайденого в А*pammi*, збігається з розвитком первинної, мідної металургії (лат. *raud*us 'руда; шматок міді' > aeris 'мідь; метал' > aureus 'мідний'), яка зміцнила орні знаряддя. Вона була зосереджена, за В. М. Даниленком та ін., у трипільській та спорідненних з нею археологічних культурах. Найдавніший виразний термін (пра)індоєвропейців зберігся у шумер. *urudu*, тоді як *mědь слов'ян походить від хетт., а може й хатт. miti 'червоний' (> грецьк. μεταλλεα 'рудник') [9, *109*; 26, *44*].

За часів правління Іми-царя, згідно з "Веді словена", серед оброблених земель і загонів для худоби стояв Білград — квітуче місто, в якому шанувався БОГ Влас (< Вол АС) — 'Телець-БОГ', сузір'я якого змінило (4400–1700 рр. до н. е.) головування 'Близнюка'-Іми (6680–4400 рр. до н. е.) [44, *232*]. Напевно, Влас відпові-

дає не так наступному Велесу, як Владиці, бо в іншому місці Веди цей БОГ зветься Вішну. Його й досі згадують українські колядки:

Спредвишні
Народився бог Вішні.
Він по землі походив,
Нас із світу призовів.

Зображення стопи (відбитка підошви) *Вішну* шанується в Індії й досі, як колись шанувалося в Україні творцями арійських стел і могил. Кілька "плит зі стопами" є у Кам'яній Могилі. У вигляді стопи розбудовано найбільше місто "Трипілля"-Аратти між сучасними селами Тальянки та *Вишнопіль* (вед.-санскрит. 'Вішну захищене' > укр. "Вишневе поле") на Черкащині. Звідсіля, через ароттоарійські зв'язки, спорідненість індійської *viš(s)i-grama* з українською *всією громадою* та давньоруськими "гради і *вєсі*". А *вишня* — це, може, "громадське дерево Вішну", яке ряснiло у садочках прадавньої Аратти не менш, ніж у сучасній Україні.

Спочатку жертвоприношення БОГОВІ, дев'ятьма коровами, здійснив — за наказом БОГА Власа — сам Іма. Воно відбувалося в певний Літен-день, згідно зі священною книгою Ясна (відомою також авторам "Велесової книги" слов'ян й Авести іраноаріїв; індоарії мають Яджур-Веду — 'Знання жертвоприношень'). Ясна була складена БОГОМ на Святій горі, де він упродовж дев'яти років навчав нею *Вєду Юду (< Іду) Живу Самовілу*, а потім велів передати Імі. Ясна складалася із чотирьох частин, що мали назви *Ратна, Зоряна, Земна, Пташина.*

Згодом БОГ велів Першолюдині спуститися на землю й навчитися у "малкі моми і дєвойки" готувати нове жертвоприношення: вирощувати пшеницю та виноград, пекти хліб і робити вино. Там Іма одружився зі Самовілою, від якої отримав золоті крила. Злетівши на Святу гору й знайшовши в її печері БОГА Вогнища (Йогниця), Іма служив йому "три години" — заклавши цим відповідний канон. Вимагаючи своєї частки від "суру агнє", Вогнебог спадає на поле біля "Бєла-града фаф Каліца" ('Біломіста святого Кола') — по якому згодом, після пожежі, гуляють ті ж 9 'мами і дівчата' (статуетки яких, а також самоспалення-оновлення міст і сіл характерні для Аратти-"Трипілля"). Згадується й Кайлє-град — один із тезок Києва. Інші відомі не тільки в сучасній Європі, а й також у давніх Шумері та Єгипті. В останньому, а ще в Хорезмі та Персії між серединами II-I тис. до н. е. існували правлячі династії Киян і Кеянидів; на Русі подібна династія урвалася князем Аскольдом у IX ст. [49, *111–115*]. Пройшовши таку науку, Іма-першопредок пішов по селах і хатах ("фъ нашє сєлу, фъ нашє къші") вчити

малку дєтє
да сі пєє Ясна книга,
Ясна книга і Ратіна,
і Ратіна і Звєзница,
і Звєзница і Зємица,
йоще Юду,
— да сі учиш малку дєтє,
да сі пише на Златна Каница.

— нехай вчать(ся) малі діти,
нехай пишуть Златий Канон.

На тому й зросли, на поміч Імі-царю, із тих дітей молоді воєводи — "първа рэскица", 'перша русь'.

Останній термін походить від ведичного *раджанья* або *расья* і означає керівне 'воїнство'. Загалом же суспільство Аратти очолювали жерці-*брахмани* (> укр. рахмани). Їх варні були підлеглі *кшатрії*-воїни, *вайшья*-общинники, *шудра*-ізгої. Варни-'кольори' — то поділ докласового, общинного суспільства за природними здібностями його членів: мудрі прав-

лять, дужі захищають, більшість народу працює в сільському господарстві, а непридатні до цих трьох основних видів діяльності займаються менш важливими, але також необхідними справами — промислами, ремеслами та ін.

Державність неможлива без поділу праці не тільки на сільськогосподарську й міську (хліборобство й скотарство; ремесла й торгівля), а й на виробничу та керівну (жрецьку). Найвиразнішим інструментом останньої стала писемність. Питання про її наявність у Трипіллі, поставлене ще В. В. Хвойком, досі не вирішено [10, *9, 98*; 11, Т. 1, *434–471*]. Існування письма у споріднених з трипільською, до того ж одночасних археологічних культурах Подунавья доведено авторитетними мовознавцями — А. Фалькенштейном, В. Георгієвим та ін. Археологами це визнається, але непослідовно. Так, М. Ю. Відейко зазначає: "Існувала об'ємна система з глиняних жетонів — для обліку, подібна до давньосхідної. На аналогічній базі у другій половині IV тис. до н. е. склалася протописемність шумерів — найдавніша серед нині відомих у світі. Однак саме в цей час трипільське суспільство потрапило в кризу" і його "орнаменти, знакова система поступово пішли в небуття" — при тому, що "староєвропейська писемність на 2000 років давніша за шумерійську" [6, *129, 144–155*], бо існувала вже у VI тис. до н. е. (у культурі Вінча, чию писемність визнають М. Гімбутас, В. О. Сафронов, а за такими авторитетами й Відейко). Перші кваліфіковані розшифровки написів Кукутені-Трипілля запропоновано шумерологом А. Г. Кифішиним [16, *33*]. Судячи з пізньотрипільської металургії, із зображень на Кам'яній Могилі кораблів, письма та Артеміди троянських типів [24, *176, 231–234; 49, 46–47*], а з іншого боку — притаманного Трипіллю спалення дерев'яних будівель Troї-II (2600–2450 рр. до н. е.), останню могли утворити переселенці з Північного Причорномор'я. Вона мала "собственную культуру, которая дифференцируется от праславянской, выросшей с ней из общих корней (о чем свидетельствует тот же ритуальный календарь), но пользуется все еще древним протошумерским письмом, как, очевидно, и праславянская" [17, *48*], від якої дійшли "Велесова книга", "Гімн Бояна", написи на статуетках Ретри та інших речах дохристиянських часів [1]. Троянський звичай культових написів на пряслах зберігся з "віків Троянiх" на Русі і після Хрещення [49, *10*].

Розглядаючи знакову систему трипільської культури, Т. М. Ткачук, а за ним і М. Відейко [11, Т. 1, *434–471*] не врахували кілька історичних особливостей тієї та іншої. Не можна зіставляти виразність, кількість і якість письма общинної та рабовласницької формації (де запанували бюрократизм, стандартизація, розростання архівів і бібліотек). У общинників Аратти та інших священним словом вважалося усне; так було й у ведичних слов'ян [37] і навіть у постбилинній Русі [22], ця ж традиція досі панує у Бгараті-Індії. Нотатки ж на пам'ять довгий час (починаючи зі сховищ Кам'яної Могили XII-III тис. до н. е.) робилися дуже недбало — що здебільше зумовлювалося ритуально-екстазними самокатуваннями писців задля активізації підсвідомих архетипів (як відомо за легендою про винайдення рун Одином [23, Т. 2, *241–242*]). Специфіка первинної писемності має відповідну термінологію, яка простежується в українській етнокультурі з 7000–6200 рр. до н. е. завдяки її археологічним пам'яткам і

етнографічним традиціям. Орнаментика українських *писанок* (< протошумер. *pi-sangu* ‘розум жерця’) виводиться із відповідних зображень і написів Кам’яної Могили, із орнаментики яйцевидого та іншого посуду буго-дністровської й трипільської культур; тоді як *писемність* — із *PI-šu-nat* (‘РОЗУМ закону долі’) тієї ж Могили [17, *412–415*, *691–694*; 50, *81–83*]. Ступені відображення ними архетипів, як бачимо, різні; відмінне й суспільне призначення: від жерців для народу та від СВІТОЛАДУ для всіх (напевно, через тих же жерців). Т. Ткачук і подібні йому археологи обмежуються розглядом першого рівня, ототожнюючи його з невідомим їм (не лінгвістам за фахом) другим; кумедним виглядає при цьому намагання Відейка критикувати професіонала Кифішина та його прибічників. До них належить В. Ф. Мицик, який зібрав і оприлюднив найбільш очевидні на сьогодні написи Трипілля [25, *98–109*].

Слід підкреслити визнання мудрецями Греції й Риму пріоритету “віщунки Сивілли” (спадкоємиці згаданої вище Самовіли слов’янської Веди) у справі збереження найдавніших священних книг [23, Т. 2, *430–431*]. Вавілонський історик Берос також вважав, що “скіфські книги — найдавніші в світі”; з оглядом на архів Кам’яної Могили з цим слід погодитися [17]. Грецію вважають засновницею європейської цивілізації, проте грецька міфологія містить лише непевні згадки про “опікувану Близнятами й Тельцем” *Аратту*, нащадками якої були скіфи-*араторес* (д.-рус. *оратаї*, укр. *орачі*) з їх ‘хлібом’-*артос*. Згадувані прадавніми міфами *Орто*поліс і “Тавруполис — не что иное, как калька протошумерско-протохаттского ритуального термина “быко-города”, который оказался в греческом мифоритуале уже потусторонним (ср. Артемиду Тавруполу как воплощение Тавруполиса)”, що “оставил след от Ужгорода до Черкасс и Киева, от Полуторов на Тернопольщине до Полудневки на Черкащине... Все эти топонимы можно считать новыми славянскими переводами древних названий” [15, *67–68*]. До речі, ім’я таврійської Артеміди (> *Арте*ма (-мітія) слов’янської міфології [7, *17*]) можна вивести з ‘Ар(ат)ти м(атері) Іди’. *Іда* (> Юда, одне з імен Самовіли) була богинею жертвоприношень у пеласгів, греків, аріїв, індійців; від неї й *ідоли* та *юдоль* слов’ян.

Відповідно до панування Тельця в календарях 4400–1700 рр. до н. е. та міфологем Таврополіса й Артеміди Таврополи Аратті-“Трипіллю” притаманні статуетки і зображення биків. У таких умовах міг виникнути термін *государство* (< і.-є. *gu̯ōu ‘бик’ > шумер. gud, санскрит. gō > д.-рус. говядо, лат. bos, bovis): го(вяд) *(Волу-А)СУ* дар(уюче) (суспіль)ство, “суспільство, спроможне офірувати *БОГОВІ-Тельцю* велику рогату худобу”.

Останні згадки античних і середньовічних авторів про *араттські* **Арту-Арсанію** (у складі Русі) та *Дандаку*, а також про ‘Жезлоносну’ **Данд-арію** *арійської* прабатьківщини належать до II–XI ст. [27–28; 39; 46–50]. Отже, не тільки слов’яни, а й Русь стала прямою спадкоємницею кореня “індоєвропейської спільноти народів” та закладеної нею основи загальнолюдської цивілізації. В Україні цей корінь досі наявний, зокрема, в назвах міста **Оратіва** на Вінничині та річки **Артаплот** на Полтавщині.

***

Державність Аріану сформувалась у II тис. до н. е. в Ірані та Індії, за межами колишньої Аратти й майбут-

ньої України. Від арійської спільноти могли лишитися — позначені впливами араттів — *громада* (< санскрит. grama ‘община, село’) та “обжита територія” Вара з досить маркірованою *границею* [41, Т. 1, *418, 491*]. Більш давній термін для позначення останньої — *край>україна* — відзначався “расплывчатостью обозначения” [41, *490*]; це відповідає картографії міст і сіл трипільської археологічної культури — між угіддями, а також спорідненими угрупуваннями яких просягалися нічийні землі [11, Т. 1, *111*]. Територія Аратти, на думку Кифішина [15, *68–70*], базувалася на ритуальних ланках “Чотирикутника” (предтечі арійського Вари та наступної Скіфії), осмисленого у його природно-екологічному та людино-суспільному аспектах. Кути тієї території знаходилися біля сучасних сіл Полунічне (Львівщина), Полуденне (Черкащина), Полутори (Тернопільщина), Полум’яте (Луганщина). Останній пункт пов’язувався, напевно, із затопленою згодом (під час Потопу між серединами VII–IV тис. до н. е.) Азовським морем котловиною. Навколо третього зосередилася найбільша (23, з площами 70–450 га) кількість міст Аратти.

Термін *держава* (< санскрит. *dairghya-va* ‘довжиною (землі) володіти’) [18, *147*] виник у пізній Араттії “Трипіллі” під впливом спорідненого, бо також індоєвропейського, арійського оточення, яке мало потужну кінноту й кибитки, було кочовим. Це сталося, напевно, в **Оріяні** (усатівський варіант трипільської археологічної культури) [50, *37–48*] — приморській частині Аратти 3200–2200 рр. до н. е.; більша, північна територія отримала тоді назву **Борусія**. “Велесова книга” знає ці дві частини [5, д. 29, 31]. Державницький термін *скэпа* (< купа, ‘сукупність’) виникає, очевидно, тоді ж і в тому ж етнокультурному середовищі, але ближче до Балкан, де зберігається й досі (серб. ‘група’-скупина, ‘збори’-скупа, ‘Парламент’-Скупштина; при цьому свою країну серби називають Кра́йною). Його можна вивести [26, *30–31, 34–36*] із хетт. *Кирара(s)* < хатт. Kamamas > хуррит. *Kuba(ba)* > малоазій. Kybele (БОГИНЯ-Праматір, чоловічим втіленням якої можна вважати слов’янського *Купалу*). Звідціля дослідники виводять ‘купання’ й ‘кобилу’, проте ‘(с)купа’ ближче до вшанування Праматері. Тим паче, що й “у слов’янському **kobyla*, значення якого передає родючість і життєву силу (пор. навіть сам жіночий рід слов’янського слова), ще можна намацати рудименти цієї культової практики” [26, *31*], зокрема виготовлення араттами-“трипільцями” величезної кількості жіночих статуеток та ін.

Не дивно (хоча, на перший погляд, уявляється неймовірним), що Священні Знання козаків України — збережені донині на Одещині, в краю усатівської культури пізнього Трипілля — просочені відповідними реаліями й термінами (виділеними мною в текстах курсивом; пунктуація також моя). На сьогодні оприлюднено 2 перекази, 28 карбів і ще декілька уривків від заповітів; є й записи докирилічною глаголицею — які не тільки запам’ятовуються із покоління у покоління, а й час від часу копіюються для довірених осіб [2; 21; 35–36; 51].

Ось що розповідає найдавніший, на мою думку, “Супойський переказ” (за назвою річки в районі Артаплоту, де складено цей переказ), збережений козаками з роду Гладких–Чорних–Безклубих [21, *23*; 51, *9*]: “Колись у сиву давнину народив *Батько Коло з Матір’ю Даж-землею* грозовою під

час нічної грози люд вкраїнський, та й дав їм землю з півночі на опівдень (од моря до моря) та з заходу на схід (од Дунаю до Дніпра-Дону), та й заповів їм не ходити за ту землю та не оддавати. А щоб сильні були, пов'язав Словом: "Поки шанувати будете мене з матір'ю та Слово оте стосове — будете неуборимі доки бринітиме отой Звичай в совісті душі вашій". Та дав *брата свого Місяця* на сторожу козацтву тому характерному, щоб берегли землю ту денно і ношно. А щоб вправні були та згуртовані, то докинув *вісім променів своїх козацьких на небо*, щоб у скруту *поглядали на Воза того* [і] знали, в чім сила їхня козацька. Й була од Батька сторожа — чорна ненависть безмежна та завбачливість розуму од підступу, межи товариства, неправди проти звичаю та до ворога лють. А од Матері, землі грозової, любов безмежна до люду Краю, сім'ї своєї, — така червона аж багряна, як сполох небесний".

Бачимо тут шанування найдавнішого державотворчого терміна *Коло* (див. вище). А матріархальна іпостась *Даж(а)*, що може бути датована передоднем воцаріння Дажбога-Тельця (з 4400 р. до н. е.), відповідає початку Трипілля етапу В (з 4600 р. до н. е.). Цей висновок узгоджується із означенням у переказі місячного, причому 8-частинного зодіаку, який змінився сонячним 12-частинним не раніше 2400 р. до н. е. [19, *14–19*]. Таке датування підтверджують заповіти 20 та 24 (за Л. Безклубим [2]): "*Місяць — дядько старший* над душами правдивими козацькими"; "Вистригти *оселедець* — стати під Батьків заповіт: то *Колові* сонячні брати-промені до краю доведені". Найдавніші зображення й відбитки "запорізьких *оселедців*" — *кіс*, звідкіля й *косаки>козаки* — маємо на статуетці (із зібрання О. Поліщука) та черепах саме трипільської археологічної культури [49, *232*; 52, *60–61*].

Наведені висновки підтверджуються уривком безіменного ("Скупського") переказу, збереженного тим же козацьким родом [21, *54*]: "Наша держава називалась Скýпою Краю, пов'язаних Словом, *літ тому 5190*, як вона постала. Населяли *чорнухи деревляні (опалені дерева)*, кіми, анти, рокси, беренди, татрани, ольбери, топчаки, ревуги, шельбири — рій родів козацьких, а разом — вкраїнці, бо в Краю предків жили, *опороженому Могилами Святими. Тисячі років проіснувала* Скýпа Вкраїнська, і нікому не було вільного ходу через родові землі її, поки Слова, Звичаю та землі своєї тримались. Селились "*од воза" однією вулицею крученою, кожна станиця була як столиця*, ніхто не грабував і за те собі кращої не будував, усі жили сильно і щасливо, пісень плакальних не було, смерті не боялись...".

Невідомо, на жаль, з якого часу відраховується *літ тому 5190*. Л. Безклубий почув перекази від свого діда у 1964 р. Виходить, що дата переказу відповідає 3226 р. до н. е., початку усатівського варіанта Трипілля С-II. Якщо ж рахувати від заснування Запорозької Січі або легендарної Берладі пониззя Дунаю, то вийде на 4–8 століть раніше; якщо ж від перших згадок *Gosak*(ів) у написах 220–225 рр. античної Сіндіки (наступне Тмутороканьське князівство Русі, нині Тамань) [28, *83–89*], то вийдуть часи Трипілля А. Якими б неймовірними (з точки зору мови Переказу та ін.) не здавалися нам ці 3226–4970 рр. до н. е., але вони відповідають кільком іншим, відомим з легенд Савур-могили про походження Богатиря-вершника (близько 3102 р. до н. е.) та "Мазуринського

літописця" про виокремлення слов'ян із давнішої спільноти братніх народів (2591 р. до н. е.) [1, *43*]. З огляду на два останні джерела, доцільніше ототожнювати 5190 років Переказу з 3226 р. до н. е.

Реаліям Аратти-"Трипілля" відповідає ще кілька ознак "Скупського переказу". По-перше, згадка про *тисячі років* існування (які на теренах України мали лише населення історичної Аратти–Арти–Арсанії VII тис. до н. е. — I тис. н. е. та відповідно трипільської й споріднених із нею археологічних культур). По-друге, передуючий *кім*(мерійц)*ям* етнонім '*опалені дерева*' може бути зіставлений як із *Йогницею* "Веди словєна" та *Огнебогом* і *огнищанами* "Велесової книги", так й зі звичаєм "трипільців" періодично спалювати-оновлювати свої дерев'яні поселення. По-третє, *опороженним Могилами Святими* — курганами оріян та аріїв — міг бути лише Край араттів, які курганів-могил не будували. По-четверте, вказані у Заповіті способи розбудови та існування *станиць* відповідають араттським: переїхавши (перед спаленням застарілого села або міста) на нове місце, люди заздалегідь планували своє самодостатнє поселення концентричними колами чи спіраллю [53, *287, 300*].

Заповітний карб 13 [2] згадує "Рій родів Скупи Вкраїнської" в контексті обрядового побратимства кров'ю, знаного й скіфами [8, Т. 4, *70*]. Досить детально цей звичай описує карб 5: "Мазепство: один на один, на шаблю — руку, на пояс — друг[у], надріз та змішують мазку; на світанні на Святій могилі біля матері чи род[и]теля, повертаючись на вісім сторін та приказуючи: "Свідок Бог наш батько та степ гайний" (*Роджипіття час*). Після кроплять в келих з вином та одноразово випивають. Коли просто братчик, то випиває сам суперед товариства". Інший варіант [21, *95*]: "На *Святій Могилі, біля Матері чи Радетеля, як сходить Батько Коло Ярило*, один до одного, один на шаблю руку, на пояс другий, надрізують коло кістяшок кулака і змішують мазку (кров) — повертаючись на вісім сторін та приказуючи: бережем Край Звичаєм, одне одного обичаєм, свідок Бог наш Батько та степ гайний. Після кроплять у келих з вином та одноразово випивають". Звідціля найвищий Заповіт Козацького Звичаю [2, к. 13; 21, *160*]: "Не бийтесь поміж собою. До тих пір, доки молодь з молоком матері та від старшини буде всотувати несприйняття зверхності над собою і в собі, в роду, до тих пір *Рій родів Скупи Вкраїнської* буде в змозі мазкою братчиковою захистити землі свої на користь свою ... помираючи, заповідаю: постійно народжуючи звичаєві мазки, будете вічно і сильно панувати".

Українські козаки втратили Ску́пу Вкраїнську разом із нижньодунайською Берладдю XII ст., яка з часів правління князя Святослава Хороброго (964–972 рр.) конкурувала із Києвом. Перемога феодальної формації Київської Русі, помножена на традицію рабовласницької Скіфії й рівняння обох — через Елладу, Рим, Візантію — на тоталітарні формації Європи, призвела до офіційного блокування традиції попередньої, общинної формації Аратти–Арти–Арсанії. Всупереч державній владі, та, первинна традиція європейської та й світової цивілізації залишилася під опікою селян і козаків України й інших народів колишньої індоєвропейської спільноти.

Серед опублікованих на сьогодні заповітів козаків-характерників, а також переказів і легенд про них найважливіші пов'язано зі *Спас*ом. Його

витоки простежено в Спасительстві, яке становило основу майстерності й влади жерців-правителів Аратти та Аріану. Спасительство — це вміння знімати суперечності суспільного буття, аж до суперечності між життям-і-смертю, між речовинними ("людськими") проявами матеріального світу та його ж польовими ("Божеськими") першоосновами [49, *131–137, 223–252*].

У Заповітах родини козаків Скульських [35, *8–17*; 36] також присутні підтвердження достеменності наведених вище Переказів та їх давнини: "...Наука Спаса Великого загублена, залишились лише малі спаси: знахарство, різне чаклунство, замовляння, дрібні "чудеса" (...) Про це розповів твій дід, а мій батько, коли на степовому кургані "прив'язував" мене до Сонця (...) Людина — це Боже стебло, на якому ростуть божі зерна числом до дев'яти (...) Срібна людина (Сяйво), Даж, Малка, Сак, Вол, Хор і ще четверо (...) Сьомого звуть Кален, дев'ятого — Тар, десятого Швах, а того, що живе на небесах, зовуть Род (...) Для того щоб *Малка добре прикривала Дажа*, Сяйво й тіло, *дитину треба хрестити, тоді всякій тварі важко буде в неї вчепитися*, щоб точити (...)".

Знову бачимо рубіж матріархату й патріархату в пошануванні *Дажа*; *Малка* відповідає "малкам моми" і "малку дєтє" слов'янської Веди. Обряд дохристиянського хрещення за участю цієї пари божественних чакр (знаних також індоарійськими йогами) відповідає хрестоподібним вівтарям трипільських помешкань і храмів; серед останніх трапляються порівнянні з тими шумерськими храмами, які присвячувалися богині Нінхурсаг, "матері всіх дітей" [11, Т. 1, *380–384*; 23, Т. 2, *222*].

***

Відкриття в Україні ведичного, аратто-арійського підґрунтя слов'янської етнокультури було підтримано всесвітньо визнаними істориками Росії, академіками АН СРСР і РАН. Мовознавець О. М. Трубачов схвалив відповідні висновки [38, *11*] та й всю мою монографію "Прародина ариев" [46]; археолог Б. О. Рибаков [32, *3*] визнав перспективність нашого напряму і звернувся до українських колег із закликом: "Предки арийцев жили в Поднепровье. В славянской мифологии есть бог Сварог. А на санскрите "сварга" — небо. Есть все основания предполагать, что "Ригведа" зародилась на берегах Днепра. В русской летописи упоминается слово "останцы". Это те, кто остался жить, хотя племена отправились в Индию. Мой призыв к украинцам: займитесь изучением санскрита, по языковым признакам найдите среди своих племен "останцев" и восстановится связь времен".

Незалежно від заклику в цьому напрямі з'явилися (окрім моїх [46–50]) монографічні дослідження мовознавців С. І. Наливайка [27; 28] і В. О. Кобилюха [18], етнографа Г. К. Кожолянка [19], й етноісторична лакуна між Араттою та Січчю була заповнена. Окреслений напрям потрапив уже до підручників для вчителів, студентів і школярів [3; 4; 43]. Проте, як зазначено на початку статті, переважаюча більшість вітчизняних учених дотримується того офіціозу, де панує думка Л. Л. Залізняк, В. В. Отрощенка, П. П. Толочка, М. В. Поповича про належність Трипілля до семітської етнокультури, про його додержавний рівень, невідповідність Аратті тощо. Цей напрям, аби звести нанівець зв'язок "Трипілля з праслов'янами, а отже, і з українцями", не зупиняється навіть пе-

ред фальсифікуваннями фактів й історіографії [52, *36–37*, *110–113*, *174–177*]; він штучно створює образ трипільців як “неодмінно з великими горбатими носами — далекі посланці з Близького Сходу” [12, *26*]. Пущена при цьому дезінформація про переважання (по одній з десятків, та й то непевній знахідці черепа [34, *476–477*], а також по статуетках з ремінісценцією черепаших голів [10, *44, 99–100*; 52, *102*]) серед носіїв трипільської культури вірменоїдного антропологічного типу (індоєвропейського, але схожого на семітський) — панує навіть у підручнику “Українознавство” [20, *41–42*].

Вивчення антропології Аратти-“Трипілля” утруднюється поодинокістю її найдавніших поховань; небіжчиків, напевно, спалювали, а останки пускали за вітром й водою (як це досі робиться у Бгараті-Індії). Мала Азія — звідкіля у VII–VI тис. до н. е. почали повертатися в Європу головні творці Аратти-“Трипілля”, нащадки надкарпатської культури “євразійців-свідерців” — була прабатьківщиною хаттів-“індоєвропейців” [29, *238–310*]. Потрапивши між 7000–6200 рр. до н. е. в еколого-господарчо-демографічну скруту, прогресивні “праіндоєвропейці” почали повертатися до своїх консервативних родичів-“протоєвропейців” на протилежному, північному узбережжі Чорного моря.

Первинний контакт жерців малоазійського Чатал-Гуюка та наддніпрянської Кам’яної Могили вперше було відкрито археологом В. М. Даниленком, а вдруге — мовознавцем-шумерологом А. Г. Кифішиним [10, *102–103*; 17, *448–524*]; історик-археолог Ю. О. Шилов пов’язав цю подію з утворенням держави Аратти, ядра праіндоєвропейського, а згодом (Трипілля С) й індоєвропейського світу [50]. Ось антропологічна характеристика цього ж ядра, зроблена антропологом С. П. Сегедою на підставі останків “трипільців” [34, *474–477*]: прийшлі представники “західного варіанта давньосередземноморського типу” Трипілля А-В, переважно чоловічі, все більше змішуються з представниками місцевого “протоєвропеоїдного” типу, переважно жіночими; “племена, чисельність яких в епоху розквіту Кукутені-Трипілля могла досягати сотень тисяч, відіграли важливу роль у формуванні генофонду пращурів українського народу — автохтонного етносу Півдня Східної Європи, фізичні риси якого почали формуватися задовго до появи слов’янства на історичній арені”.

На цьому можна б завершити розгляд новітніх аргументів до висновку Хвойки, Даниленка, Рибакова та багатьох інших авторитетних дослідників Трипілля про його безсумнівну належність до підвалин індоєвропейської (зокрема, слов’янської) цивілізації — найдавнішої й найпотужнішої в історії людства. Безсумнівний вже й найсучасніший висновок про пряме успадкування корня тієї цивілізації саме українською етнокультурою [25; 45; 49, *66–73*, *111–115*, *120–126*; 50], яка внаслідок цього є еталонною для Європи та й світу. Центр ваги окресленої проблеми переноситься нині на те, щоб українці й усе людство зрозуміли спадщину пращурів та зуміли скористатися нею [52].

На жаль, до затвердження такого висновку серед інтелектуальної еліти України ще далеченько. Про це ми вже говорили. Ось ще один приклад, найбільш показовий: у знаковому фоліанті “Україна — козацька держава” [42; авт.-упоряд. В. Недяк; історики В. Щербак, Т. Пошивайло, Я. Дашкевич] бачимо хоч і антимарк-

систський підхід, але те ж саме (само)обрізання історичної пам'яті українців: без аналізу чи хоча б наведення переказів і легенд про власне походження; без залучення Священного Писання слов'ян (Веди, Влескниги); без натяку на з'ясування причини відсутності хреста на "*народній іконі" Козак Мамай — душа праведна*; без посилань на відкриття ароторарійських (*дохристиянських*!) витоків цього канону [49, *1*, *129–133*; 52, *128–134*].

Без таких чеснот, як народність (*'демократизм', 'націоналізм'* або *'язичництво'* з приставкою *нео-*), неупередженість, сміливість, новаторство тощо — окреслену суперечність між двома напрямами академічної науки не зняти. Приклад зняття надав російський академік О. М. Трубачов, коли вище вітчизняних праць поцінував "Slawisches Etymologisches Wőrterbuch" німця М. Фасмера, при цьому зазначивши: "Для работ такого рода единственный критерий — знание и умение, но не отбор участников по национальному признаку". На таку ж оцінку повною мірою заслуговує й етнографічне дослідження гуцулів Р. Ф. Кайндлем.

Ми почали розгляд виникнення державності й козацтва на теренах України з констатації протистояння офіційної та справжньої картин історії. Суперечність між ними знімається методологічним урахуванням двох ліній історіографії: тоталітарної, що не сягає глибше формування "рабів Господніх" біблійної та інших доктрин, та демократичної, що корениться у часах общинних формацій. Надавши перевагу корінній, ми, по-перше, значно розширюємо коло джерел; по-друге, вивільнюємося від тиску ідеологічних парадигм і занурюємося в суспільне буття; по-третє, отримуємо власну концептуальну владу, незалежну від марксистської чи біблійної; а головне — починаємо розуміти справжні пріоритети цивілізації, її історії та перспектив, місце в ній України й слов'янства. З цієї — новітньодемократичної — позиції й зроблено пропонований нарис.

Література

1. *Асов А. И.* Славянские руны и "Боянов гимн". — М.: Вече, 1999. — 416 с.
2. *Безклубий Л.* З давніх звичаїв // Спас. Український звичай. — Запоріжжя: Ін-т козацтва ЗДУ, 2000. — С. 8.
3. *Білоуськo О. А.* Україна давня: Євразійський цивілізаційний контекст. — К.: Генеза, 2002. — 272 с.
4. *Білоуськo О. А., Супруненко О. Б.* Давня історія Полтавщини. — Полтава: Оріяна, 2004. — 168 с.
5. Велесова книга / Пер. і комент. Б. І. Яценко. — К.: Індоєвропа, 1995. — С. 8–261; Ред. і упоряд. Г. С. Лозко. — К.: Такі справи, 2002. — 367 с.
6. *Відейко М. Ю.* Трипільська цивілізація. — К.: Академперіодика, 2003. — 184 с.
7. *Войтович В. М.* Українська міфологія. — К.: Либідь, 2002. — 664 с.
8. *Геродот.* История. — Л.: Наука, 1972. — 600 с.
9. *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. — К.: Наук. думка, 1974. — 176 с.
10. *Даниленко В. Н.* Космогония первобытного общества // Начала цивилизации. — Екатеринбург: Деловая книга; М.: Раритет, 1999. — С. 3–216.
11. *Енциклопедія* Трипільської цивілізації / Гол. ред. М. Ю. Відейко. — К.: ТОВ Укрполіграфмедіа, 2004. — Т. 1–2.
12. *Етнічна* історія давньої України: Кол. моногр. / П. П. Толочко та ін. — К.: ІА НАНУ, 2000. — 280 с.
13. *Залізняк Л. Л.* Нариси стародавньої історії України. — К.: Абрис, 1994. — 254 с.

14. *Іванченко Р. П.* Історія без міфів. — К.: МАУП, 2006. — 624 с.
15. *Кикешев Н. И.* Прародины и предки. — М.: Белые альвы, 2003. — 400 с.
16. *Кифишин А. Г.* Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // Образ — смысл в античной культуре. — М.: ГМИИ, 1990. — С. 9–63.
17. *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тысячелетий до н. э. — К.: Аратта, 2001. — 872 с.
18. *Кобилюх В. О.* Українські козацькі назви у санскриті. — Л.; К.; Донецьк: ІПШІ "Наука і освіта", 2003. — 244 с.
19. *Кожолянку Г. В.* Етнографія Буковини: У 3 т. — Чернівці: Золоті литаври, 2004. — Т. 3. — 392 с.
20. *Кононенко П. П., Пономаренко А. Ю.* Українознавство. — К.: МАУП, 2005. — 392 с.
21. *Косуха О.* Вільний спосіб життя. — Ескада–Київ: На правах рукопису, 2005. — 192 с.
22. *Миролюбов Ю. П.* Сказы Захарихи. — Собр. соч. — Aachen: KLIEMO–EUPEN, 1990. — Т. 16. — 224 с.
23. *Мифы* народов мира / Гл. ред. С. А. Токарев. — М.: Сов. энцикл., 1991–1992. — Т. 1–2.
24. *Михайлов Б. Д.* Петроглифы Каменной Могилы. — Запорожье: Дикое Поле; М.: Ин-т общегум. исслед., 1999. — 240 с.
25. *Мицик В. Ф.* Священна країна хліборобів. — К.: Такі справи, 2006. — 264 с.
26. *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К.: НДІТІАМ, 2001. — 80 с.
27. *Наливайко С. І.* Таємниці розкриває санскрит. — К.: Просвіта, 2000. — 288 с.
28. *Наливайко С. І.* Індоарійські таємниці України. — К.: Просвіта, 2004. — 448 с.
29. *Николаева Н. А., Сафронов В. А.* Истоки славянской и евразийской мифологии. — М.: КРАФТ и др., 1999. — 312 с.
30. *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М.: Эксмо, 2002. — 480 с.
31. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. — М.: Наука, 1981. — 608 с.
32. *Рыбаков Б. А.* Предисловие // Н. Кикешев. Воззвание к славянам. — М.: Всеславянский Собор, 1998. — С. 3–4.
33. *Савур-могила*. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини / Упоряд. В. Чабаненко. — К.: Дніпро, 1990. — 261 с.
34. *Сегеда С. П.* Антропологічний склад населення трипільської культури // Енциклопедія Трипільської цивілізації. — К.: ТОВ "Укрполіграфмедіа", 2004. — Т. 1. — С. 474–477.
35. *Скульский А. М.* Спас. — Николаев: ООО "Приват-Полиграфия", 1997. — 128 с.
36. *Скульский А. М.* Спас. Заповіт // Спас. Український звичай. — Запоріжжя: Ін-т козацтва ЗДУ, 2000. — С. 4–5, 40.
37. *Славянские* Веды / Сост. и коммент. А. И. Асов. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. — 704 с.
38. *Трубачев О. Н.* К прародине ариев (По поводу выхода книги: Ю. А. Шилов. Прародина ариев. История, обряды и мифы. — Киев, 1995) // Вопр. языкознания. — М.: Наука, 1996. — С. 3–12.
39. *Трубачев О. Н.* Indoarica в Северном Причерноморье. — М.: Наука, 1999. — 320 с.
40. *Трубачев О. Н.* Этногенез и культура древнейших славян. — М.: Наука, 2002. — 489 с.
41. *Трубачев О. Н.* Труды по этимологии: Слово. История. Культура. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — Т. 1–2.
42. *Україна* — козацька держава / Авт.-упоряд. В. Недяк. — К.: ЕММА, 2004. — 1216 с.
43. *Черепанова С. О.* Проблема людини в українському мистецтві. — Л.: Світ, 2001. — 296 с.
44. *Чмыхов Н. А.* Истоки язычества Руси. — К.: Либідь, 1990. — 384 с.
45. *Чумарна М. І.* З початку світу. — Л.: Приват. авт. шк. М. Чумарної, 1996. — 256 с.

46. *Шилов Ю. А.* Прародина ариев: История, обряды и мифы. — К.: СИНТО, 1995. — 744 с.
47. *Шилов Ю. А.* Истоки славянской цивилизации. — К.: МАУП, 2004. — 704 с.
48. *Шилов Ю. О.* Про витоки космогонічних уяв запорожців // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. — К.: Ін-т історії АН України, 1993. — Вип. 2. — С. 147–153.
49. *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури. — К.: Аратта, 2002. — 272 с.
50. *Шилов Ю. О.* Праслов'янська Аратта. — К.: Аратта, 2003. — 94 с.
51. *Шилов Ю. О.* Арійські традиції запорожців // Козацьке лицарство — основа національного виховання. — К.: МАУП, 2004. — С. 7–14.
52. *Шилов Ю. О.* Чого ми варті. — К.: Аратта, 2006. — 292 с.
53. *Энеолит* СССР / Отв. ред. В. М. Массон, Н. Я. Мерперт. — М.: Наука, 1982. — 360 с.

Р. Б. ПРИЛУЦЬКИЙ
канд. юрид. наук, зав. кафедри
цивільно-правових дисциплін Інституту права МАУП, м. Київ

ПРО РОЛЬ ПРАВА У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Становлення і розвиток української державності, с. 37–47

Державу і державність потрібно розглядати як одну із можливих особливих форм організації суспільного життя людей на певному етапі еволюційного розвитку. При цьому розподіл людства на окремі держави не треба сприймати як раз і назавжди задану закономірність. З нашої точки зору, людство на Землі має єдину мету — разом із планетою успішно пройти земний відрізок еволюції й піднятися на її вищий щабель. Розподіл на виокремлені утворення (нації, народи, держави тощо) лише ослаблює людство і затримує досягнення поставленої мети. Не виключено, що такий розподіл був нав'язаний людству штучно з боку певних сил, не зацікавлених, м'яко кажучи, у такому досягненні. У цьому зв'язку не можна недооцінювати свідчення Біблії: "Та й сказали (люди): "Ану збудуймо собі місто й вежу з верхом до неба та й утворім собі ім'я, щоб ми не розпорошувалися по всій землі". … і мовив Господь: "Оце вони один народ і мова в них усіх одна, і це щойно початок їхньої праці: тож що вони не задумують, не буде їм важко зробити. Отож зійдімо наниз і помішаймо там їх мову, щоб не розуміли одне одного". І розсіяв їх Господь звідтіля по всій землі, й вони перестали будувати місто" (Буття 11:4–8). Людству давно вже потрібно відшукати відповідь на питання, що то за такі боги і чим їм заважає єдине людство?

Перебування людей на Землі без утворення держави часто розцінюється так званими "цивілізованими" народами як відсталість у розвитку. За такою зверхністю не помічається те, що такі люди живуть у повній гармонії з Природою і Землею, вони сприймають світ як одне гармонійне ціле, чітко розділяють матеріальне тіло і дух, при цьому цінують духовні цінності набагато більше, ніж матеріальні. За відсутності телескопів, ракет, комп'ютерів знання про світобудову у них були і є на порядки вищі, ніж у освічених християн. Вони вільно спілкуються з тонкими світами, використовують широкий потенціал закладених у людині надзвичайних (для "цивілізованих" людей) здібностей і, що є найголовніше — не несуть жодної загрози знищенню Землі й цивілізації на ній. Що ж стосується стосунків з Творцем, то ще ніким не доведено, що після смерті цінність їхніх душ менша, ніж душ тих людей, які своє життя віддали на пожертву нашої техногенної цивілізації. Так зване "цивілізоване" людство вже стоїть на порозі знищення себе своїми ж руками. А звідси постає досить риторичне питання: "Який же шлях

розвитку слід вважати безвихідним?"[1]

У зв'язку з викладеним постає питання: "Чи доцільно розбудовувати українську державність?" На жаль, в нинішніх умовах, коли Україна знаходиться в оточенні роз'єднаних країн і народів, більшість з яких мають незрівняно більший досвід державного будівництва, умовно кажучи, в суворих "джунглях" цивілізованого світу, без проходження цього державницького етапу розвитку українська нація не може мати жодних шансів на самовизначення та усвідомлення справжньої своєї еволюційної земної місії і навряд чи зможе уникнути асиміляції й зникнення з мапи Землі. Однак при цьому необхідно чітко розуміти мету розбудови української державності. З нашої точки зору, українська держава потрібна тільки для максимального забезпечення інтересів українців, захисту української мови і української культури. За будь-яких інших умов у теперішньому світі українська державність просто втрачає сенс. Погано українцям може бути і у складі інших країн. Не виключено, що при цьому у них буде навіть більше газу чи бензину. Єдина маленька незручність — вони не будуть українцями, а тільки нацменшиною.

Успішність становлення державності будь-якої країни залежить передусім від правильного менеджменту державного управління. При цьому одним із найважливіших засобів (інструментів) державного управління є право. Як сукупність норм, якими закріплюються правила поведінки людей, що вступають у ті чи інші правовідносини, і методи правового регулювання право забезпечує всі стадії управлінського циклу: 1) формулювання мети; 2) збирання і оброблення необхідної для прийняття рішень інформації (дескриптивна); 3) прийняття управлінського рішення (прескриптивна); 4) виконання прийнятого рішення; 5) узагальнення та аналіз результатів виконання прийнятих рішень (ретроспективна) [6, *85–87*].

Нині Україна фактично вперше за багато століть має реальну можливість розбудови своєї державності. Досягнення цієї вистражданої українцями мети потребує оптимального використання всіх засобів управління і, безперечно, права.

Чи можна сьогодні стверджувати, що держава використовує всі можливості права для вирішення завдань державного становлення? На жаль, доводиться визнавати, що можливості права в Україні використовуються вкрай неефективно, а іноді, навпаки, — навіть на шкоду українській державності. На перший погляд, в Україні йде безперервний інтенсивний процес законотворчої діяльності й законами врегульовані майже всі сторони суспільного життя. Однак за зовнішньою видимістю приховується те, що законотворча робота в Україні здійснюється без чітко визначеного державного методологічного підходу до формування системи права, мети і завдань законотворення, системності у правовій роботі та ін. Правова робота у державі повинна

---

[1] Наприклад, плем'я дагонів в Африці зберігає унікальні знання про будову нашої Сонячної системи, у тому числі про планети Нептун, Плутон і Уран, які були відкриті людством зовсім недавно, про червоні та білі кров'яні тільця й іншу інформацію стосовно фізіології людського тіла, яку сучасна наука отримала не так давно. Але ще більш унікальнішими є знання дагонів про Сузір'я Сириуса, і передусім про найяскравішу зірку Сириус А і зірку-карлика Сириус Б, яка обертається навколо Сириуса А, робить повний оберт приблизно за період у 50 років і є найважчою речовиною у Всесвіті. Здогадки про існування Сириуса Б з'явились у нас тільки у 1862 р., а інші подробиці — тільки років 20 тому [2, *31–37*].

полягати не тільки у прийнятті нормативно-правових актів, її неодмінними складовими мають бути:

1) підготовка (навчання) населення до сприйняття законів, їх розуміння і готовності до виконання;
2) дослідження суспільних процесів, потреб суспільства, постановка завдань і безпосередньо розроблення законодавчої бази з обов'язковим залученням до цього правової науки;
3) розроблення комплексу необхідних заходів для практичного втілення прийнятих законів у життя;
4) створення дійової системи юрисдикційних органів та інших суспільно-економічних важелів для забезпечення виконання введених у дію законів, тобто забезпечення законності у державі.

Створення зазначеної системності правової роботи в державі неможливо забезпечити без надання їй відповідної правової форми, без її відповідного закріплення на законодавчому рівні. Однак Україна і понині не має якоїсь певної стратегічної програми правової роботи.

Так, не на законодавчому рівні, а чомусь тільки постановою Верховної Ради України від 15 липня 1999 р. № 976-XIV була затверджена "Державна програма розвитку законодавства України до 2002 року", яка являє собою не що інше, як звичайний перелік із 233 законів і постанов. Крім вказівки на те, що комітетам Верховної Ради України та Секретаріату Верховної Ради України при плануванні роботи необхідно керуватися цією Державною програмою, вона нічого не містить. Відповідно до вказаної Програми планувалося прийняти у 1999 р. Загальну концепцію державно-правової реформи в Україні, закони України "Про закони і законодавчу діяльність в Україні" "Про нормативні правові акти в Україні", "Про Регламент Верховної Ради України", а у 2000 р. — "Концепцію правової освіти та правового виховання населення". Однак ці нормативно-правові акти, як і ціла низка передбачених Програмою найважливіших для державотворення законів — про Президента України, Кабінет Міністрів України, Верховну Раду України — прийняті не були[2]. Уся найважливіша політично-управлінська надбудова країни впродовж усього 15-річного періоду незалежності діяла фактично поза правовим полем. Не дивно у зв'язку з цим виглядають заяви про те, що Україна не є правовою державою.

Взагалі виникає враження, що законотворча діяльність в Україні здійснюється з метою вирішення виключно тимчасових цілей. Після досягнення певної, як правило, прихованої від суспільства мети держава втрачає будь-який інтерес до забезпечення виконання прийнятих нормативно-правових актів. Як приклад можна навести постанови Кабінету Міністрів України "Про Комплексну програму будівництва вітрових електростанцій" від 3 лютого 1997 р. № 137 і "Про Комплексну державну програму енергозбереження України" від 5 лютого 1997 р. № 148. Зрозуміло, що ці програми приймалися з метою забезпечення стратегічного і вкрай необхідного завдання — досягнення енергетичної незалежності держави. Ігнорування державою основного правила — обов'язковості виконання прийнятого нормативного акта —

[2] Регламент Верховної Ради України був затверджений постановою Верховної Ради України № 3547-IV тільки 16 березня 2006 р. [16].

призвело у цьому випадку до того, що прийняті програми не були виконані, й майже через 10 років після прийняття постанов Україна виявилася неготовою до різкого подорожчання газу та нафти в Росії та на світових ринках, що спричинило не тільки негативний вплив на економіку України, а й пряму загрозу її незалежності.

Така ж доля спіткала і "Національну програму боротьби з корупцією", затверджену Указом Президента України від 10 квітня 1997 р. № 319/97, і "Концепцію боротьби з корупцією на 1998–2005 роки", затверджену Указом Президента України від 24 квітня 1998 р. № 367/98. Внаслідок невиконання цих вкрай важливих нормативних актів Україна і нині перебуває в колі найкорумпованіших держав світу. Через 10 років "загальнодержавної боротьби" з цим злом Президент України був змушений Указом від 11 вересня 2006 р. № 742/2006 затвердити ще одну "Концепцію подолання корупції в Україні "На шляху до доброчесності"[3].

Взагалі, за кількістю всіляких прийнятих на законодавчому і підзаконних рівнях державних програм Україна посідає, мабуть, чи не найперше місце у світі. Однак жодної із таких програм ще не виконано. Виникає підозра, що такі державні програми взагалі приймаються виключно з метою виділення державного фінансування програм і подальшого розкрадання виділених коштів.

Одним із найбільших недоліків правової системи України, на наш погляд, є величезна кількість нормативно-правових актів. Так, з 1991 р. по 25 жовтня 2006 р. парламент України прийняв 10024 закони та постанови (за даними комп'ютерної системи Верховної Ради України "Законодавство України"). Якщо порахувати на кількість робочих днів, то виявиться, що народні депутати України приймали щоденно не менше трьох законів і постанов.

Не краще становище складається у прийнятті підзаконних нормативних актів. Так, після введення у дію Указу Президента України "Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади" від 3 жовтня 1992 р. № 493/92 (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента від 21 травня 1998 р. № 493/98) з 1993 по 2004 р. (9 місяців) до Міністерства юстиції України на реєстрацію було подано 12856 нормативно-правових актів, із яких зареєстровано 9820, до обласних управлінь юстиції — 26918, зареєстровано — 22343, до районних управлінь юстиції — 61801, зареєстровано — 56830.

Внаслідок такої неефективної роботи українське законодавство стало вкрай заплутаним, більшість найважливіших для долі країни законів приймаються невідпрацьованими, без прорахування наслідків їх прийняття, можливості виконання на практиці. В реальному житті закони

---

[3] Як визнано в Указі, в Україні корупція є однією з проблем, що потребують невідкладного розв'язання. Вона становить значну загрозу демократії, реалізації принципу верховенства права, соціальному прогресу, національній безпеці, становленню громадянського суспільства. На міжнародному рівні Україна має репутацію надзвичайно корумпованої держави, про що свідчить її незмінно низький рейтинг за рівнем доброчесності, визначений за результатами досліджень, проведених упродовж останніх років авторитетними міжнародними інституціями. Зокрема, у 2005 р. індекс сприйняття корупції (дослідження Transparency International) в Україні становив 2,6, у 2004 р. — 2,2, у 2003 р. — 2,3, у 2002 р. — 2,4 (за методологією цього дослідження, до держав з небезпечним рівнем доброчесності належать ті, в яких значення індексу менше 3,0).

або не виконуються, або до них доводиться вносити численні доповнення та зміни, або їх виконання спричиняє шкоду державі, суспільству і людям, або їх треба відміняти.

Наприклад, з метою внесення змін і доповнень до найважливіших для економіки країни Законів України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 28 грудня 1994 р. [11] і "Про податок на додану вартість" від 3 квітня 1997 р. [12] Верховною Радою України було прийнято відповідно 109 і 119 законів (станом на 17 лютого 2006 р.).

Непродуманість порядку проведення приватизації та її наслідків спричинила поспішність у прийнятті Законів України "Про приватизацію державного майна" від 4 березня 1992 р. [8] і "Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію) від 6 березня 1992 р. [9]. Внаслідок цього велика частина державних підприємств була приватизована за приватизаційними сертифікатами громадянами України, які не мали коштів для інвестування у приватизовані підприємства. Більшість цих підприємств, не маючи грошей і нових технологій, не змогли пристосуватися до нових умов господарювання і збанкрутували. Значну кількість акцій, що знаходились у фізичних осіб, пізніше за безцінь скупили спритні ділки, які працювали під прикриттям впливових приватних осіб. Знову ж таки, не маючи достатніх інвестиційних коштів, вони, замість розбудови підприємств, найчастіше вдавалися до найлегшого заробітку — багато приватизованих підприємств було пущено на металобрухт.

Така доля спіткала ВАТ завод "Серп і молот", м. Харків. Підприємство, яке до 1990 р. випускало приблизно 18 тис. тракторних двигунів, після приватизації у 1994–1996 рр. з великими потугами випускало 500 двигунів, а наприкінці — кілька штук на місяць. Більшість цінного обладнання, у тому числі цех з унікальною японською автоматизованою лінією, яка жодного дня після її прийняття та запуску ще не була у виробництві, було вирізано і здано у металобрухт. У чому була унікальність цього заводу? Справа у тому, що він був єдиним на теренах бувшого Радянського Союзу підприємством з виробництва двигунів, що забезпечувало ними не тільки Харківський тракторний завод, а й напотужніший на той час завод з виробництва комбайнів "Россельмаш" і тракторний завод у м. Ярославлі, а також виробляло запасні частини до тракторних двигунів, якими були оснащені майже всі трактори на території країн СНД. Непродумана приватизаційна політика, а можливо, і певні злочинні дії щодо заводу, стали причиною того, що Росія була змушена з великими труднощами побудувати і запустити у дію свій завод тракторних двигунів у Ярославлі, а гордість українського двигунобудування завод "Серп і молот" був знищений, а разом з ним і Куп'янський ливарний завод, який поставляв чавунні заготовки для корпусів двигунів.

У результаті такої приватизації фактично не було досягнено жодної із цілей приватизації. Державний бюджет не отримав коштів, держава втратила і підприємства, і робочі місця, економіка не отримала інвестицій і нових технологій, що призвело до серйозної економічної кризи середини 90-х років минулого століття, а перші помітні результати економічних перетворень з'явилися тільки у 1999 р. При цьому не було вирішене ще одне важливе питання — розподіл багатства України за принципом со-

ціальної справедливості. Більшість громадян України у результаті приватизації так і не змогли стати повноправними співвласниками українських підприємств і отримати свою законну частку державної власності, що зберегло відділеність громадян від засобів виробництва і заклало підвалини глибокої прірви між народом та олігархічними угрупованнями, які, врешті-решт, і заволоділи приватизованим державним майном.

Між тим існує інший, ефективніший досвідом приватизації. Так, Англія, Франція, Польща, надаючи пільги для придбання акцій робітниками державних підприємств, що приватизувались, обмежували кількість таких акцій 20 %. Решта 80 % акцій продавались інвесторам з великим капіталом, новими технологіями і методами управління, що забезпечило швидкі темпи приватизації та економічне зростання. Франція, наприклад, етап приватизації пройшла за 18 місяців [5, *21*].

Практика роботи вже нової Верховної Ради України свідчить про те, що законотворча діяльність парламенту перетворилася на безвідповідальну, безпринципну і навіть беззаконну політичну гру. Наприклад, 22 вересня 2006 р. Верховна Рада України конституційною більшістю голосів, подолавши вето Президента України, прийняла закон, яким заборонялось уряду збільшувати тарифи на житлово-комунальні послуги. Однак після відповідних вказівок з боку уряду України (!) ця ж парламентська більшість раптом змінила свою думку і за кілька днів відмінила дію закону. Нічого, крім подиву і сорому за наш парламентаризм, не можуть викликати пояснення народних депутатів, які вони давали для телебачення камери на всю Україну: "Ми проголосували, бо думали, що регіони не проголосують, а вони взяли й проголосували" (Василь Цушко, перший секретар СПУ); "Я голосував за це рішення, але припустився помилки, яку треба виправити" (Євген Кушнарьов, речник Партії регіонів); "Ми прийняли таке рішення, але це рішення популістське" (Раїса Богатирьова, лідер фракції Партії регіонів).

Але ще більш небезпечним для правової системи України є інше. Вперше за історію парламентаризму України вищою посадовою особою — Головою Верховної Ради України О. Морозом було брутально порушено закон. Він відмовився подати вказаний закон на підпис Президента України, порушивши ст. 94 Конституції України, якою встановлено, що закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно подає його Президентові України. Цей же обов'язок покладено на спікера ч. 2, 4 ст. 125 Регламенту Верховної Ради України. Цю ситуацію можна розглядати як вкрай небезпечний прецедент, яким може бути започатковано новий виток беззаконності у державі.

Ще одну проблему для правової діяльності в Україні створюють юрисдикційні органи країни — прокуратура, міліція, суд. За численними опитуваннями та оцінками, саме ці органи є одними із найбільш корумпованих. Не розкриття більшості резонансних кримінальних справ, не притягнення до кримінальної відповідальності організаторів масових фальсифікацій під час президентських виборів 2004 р., фальсифікація яких визнана Верховним Судом України, "надання" можливості підозрюваним у скоєнні важких злочинів з розкрадання державного майна, замовних вбивств спокійно виїзжати за межі України свідчить про те, що юрисдикційні органи не захищають

права і законність, а здебільше обслуговують інтереси певних груп — владу, олігархічні кола, кримінальні угруповання.

Судова система України активно підключилася до загального кримінального розподілу власності у країні. Незважаючи на те, що нашим процесуальним законодавством, наприклад, ст. 13, 15 Господарського процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 р. [13], встановлено територіальну і виключну підсудність, спірні справи про власність щодо приватизованих підприємств розглядають які завгодно суди, приймаючи іноді вночі, вихідні дні завідомо незаконні рішення. На підставі таких рішень по країні прокотилася хвиля силових самозахоплень — так званих рейдерських захоплень підприємств. За інформацією телеканалу "Інтер" (від 21 жовтня 2006 р.), всього у країні захоплено таким чином 2000 підприємств. Але захоплюють не тільки підприємства. Так, центральні телевізійні канали транслювали запис силового захоплення Податкової академії України в Ірпені. Держава та юрисдикційні органи бездіють. Принаймні ще не повідомлялося про жодний судовий процес над рейдерами.

Офіційно держава від імені Президента України В. Ющенка заявляє про своє невтручання у судову систему. На перший погляд, це правильно, оскільки Конституція України чітко закріпила незалежність судів і суддів. Однак життя свідчить про те, що в умовах незрілої демократії така незалежність може мати і зворотний бік — незалежність від закону.

Нинішня судова система України неефективна. Судові рішення приймаються з порушенням процесуального і матеріального права, внаслідок чого Верховний Суд України просто завалений касаційними скаргами, для розгляду яких потрібно не менше одного року (за умови відсутності нових). Як зазначено у п. 1 Концепції подолання корупції в Україні "На шляху до доброчесності", саме на стадії звернення до суду і під час розгляду судових справ фіксуються численні порушення та зловживання. За роки діяльності Вищої ради юстиції Президент України та Верховна Рада України підтримали її пропозиції щодо звільнення з посад понад 70 суддів за порушення присяги і 12 суддів у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду за хабарництво.

Як нещодавно стало відомо, у двох загальних місцевих судах тільки Харківської області впродовж кількох років працювали двоє суддів, які відбули свого часу покарання у місцях позбавлення волі за скоєння ними важких кримінальних злочинів. А для покращання стану виконання судових рішень Президент України був змушений своїм Указом від 27 червня 2006 р. № 587/2006 затвердити "Національний план дій із забезпечення належного виконання рішень судів".

Такий стан судової системи, прокуратури і міліції чітко свідчить про те, що держава свідомо проводить стосовно них таку політику, створює такі умови, за яких ці органи практично обслуговують верхівку, яка складається із переплетення владних, економічних і кримінальних структур, і працюють на свої особисті інтереси.

Нехтування правом дуже негативно позначається на загальній правосвідомості громадян України. Значна частина нації, можна стверджувати, інфікована кримінальним духом. Окремі українські закони відверто потурають поширенню криміналізації

суспільства. Так, Закони України "Про вибори народних депутатів України" [14], "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" [15] передбачають можливість обрання на посаду депутата, сільського, селищного, міського голови громадянина, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість погашена або знята у встановленому законом порядку (ст. 9). Це ж положення діє і при виборах Президента України [17]. Водночас відповідно до ст. 12 Закону України "Про державну службу" [10] не можуть бути обраними або призначеними на посаду в державному органі та його апараті особи, які мають судимість, що є несумісною із зайняттям посади. Абсурд полягає в тому, що в якості підлеглих на державній службі не можуть бути люди, що вчиняли кримінальні злочини і мали судимість, а в якості їхніх керівників — можуть. Обрання на вищі державні посади людей з кримінальним минулим, беззаперечно, негативно впливає на моральний стан суспільства, розтліває душі людей і підміняє цінності, чим створює пряму небезпеку для країни. Як можна пояснити дитині, що вчиняти злочини не можна, якщо президентом чи прем'єр-міністром його країни є людина, яка мала судимості за скоєння кримінальних злочинів? Трагічність ситуації полягає у тому, що понад 30 % українських громадян уже не мають імунітету проти цього і цілком свідомо обирають на найвищі посади людей з кримінальним минулим.

У чому ж причина того, що в Україні практично не створено достатньо розвиненого правового поля, якщо ми стверджуємо, що держава і право — два взаємозалежних суспільно-політичних інститути? Парадокс полягає у тому, що політична державна влада, яка і робить "право правом", водночас являє собою явище, що якоюсь мірою з правом не сумісне і є по відношенню до права противним, а часом чужим, гостро ворожим фактором [1, *197*]. Витоки такої парадоксальності криються у глибокій суперечливості влади, у тому, що, будучи (у своїх соціально виправданих величинах) необхідним і конститутивним елементом оптимальної організації життя людей, управління суспільними справами, влада володіє "ризикованими", підступними, потенційно небезпечними якостями — тенденціями до самозвеличення, невтримної централізації, нетерпимості до будь-якої іншої влади. У процесі самоутвердження влада нерідко переходить поріг соціально виправданих величин і перетворюється на самодостатню, авторитарну за своїми потенціями силу, яку називають "прокляттям влади".

Таке поводження влади нерідко отримує відоме "моральне виправдання" (нерідко під маскою виняткової турботи про добробут народу), особливо коли у країні є якісь труднощі чи коли певні групи людей, що заволоділи владою, підкоряють її своїм інтересам.

Саме на цьому самонищівному шляху влади основною перепоною, поряд з високою мораллю і розвиненою духовністю, стає близький до влади соціальний інститут, витвір влади — право. Але за такої ситуації державна влада починає боротися з правом, намагається ослабити його інститути і підкорити своїй волі, перетворюючись у неправову державу.

Саме такі тенденції, як уявляється, все з більшою очевидністю помітні в Україні. Українська влада формувалась і продовжує формуватись в умовах незрілої держави і демократії,

яку більш правильно було б називати владоолігархократією. Щоправда, влада в Україні не може досягнути того рівня самозростання, який давав би їй можливість відкрито узурпувати все у країні. Однак, використовуючи недоліки законодавства, можновладці змогли повністю відділити від українського народу всю державну власність і, відчуваючи весь час свою тимчасовість, вони вбачають головною функцією влади лише перерозподіл цієї власності. Оскільки розвинена правова система була б перешкодою для досягнення такої мети, то всі влади незалежної України фактично із самого початку боролись із правом, цілеспрямовано роблячи законодавство країни громіздким, заплутаним, недійовим, юрисдикційні органи — слабкими, а народ — юридично неосвіченим.

Основною причиною такої ситуації є, на наш погляд, цілковита бездуховність так званої еліти країни, яка весь цей час поки що слугує головним постачальником рекрутів до влади. Корені більшості з них так чи інакше сягають атеїстичного радянського минулого, а окремі молоді представники влади несуть цей спадок на глибокому генетичному рівні. Бездуховність, поєднуючись з матеріальним споживацьким сприйняттям світу, не дає людині можливості піднятися вище своїх тваринних інстинктів і сприймати державу не як свою власну комору. Це також дозволяє людям, які досягли влади, вважати себе звільненими від моральних чи загальнолюдських цінностей. Народні депутати України, наприклад, майже всі переконані, що вони, як політики, можуть брехати і не виконувати взятих на себе зобов'язань.

Як уявляється, корені такої аморальності криються у відсутності віри, тобто зв'язку людини із загальнокосмічними (Божими) законами еволюційного розвитку Всесвіту, в нерозумінні свого місця у цьому процесі. Матеріалізм має відповідний вплив і на право.

На жаль, нині на значній території Землі, до складу якої входить і Україна, домінуючою є теорія так званого позитивного права, за якою право розглядається як виключно продукт діяльності людей, тобто сукупність прийнятих людьми законів, і майже не сприймається його залежність від Божих законів [7]. У сучасний період еволюційного розвитку Землі і людства, коли матеріальний аспект домінує над духовним, переоцінка можливостей людини, ствердження її незалежності від Бога та його законів неодмінно породжують безбожність і демонізм, у тому числі правову безкрайність. Там, де не сприймається творча енергія Бога, завжди настають стагнація, розлад, відбувається знищення людей і державності. Це історично підтверджується долею багатьох відомих країн як у минулому, так і нині.

Для справжньої розбудови української державності найближчим і найважливішим завданням мусить стати кропітка системна перебудова правової системи країни, яка має ґрунтуватися на твердому переконанні, що все на Землі, як і в цілому Всесвіті, почалось і розвивається за задумом і планом Творця ("спочатку було Слово"), за єдиними для всього людства законами, які доводяться людству через пророків і одкровення посвяченим, священні писання й заповіді, інтуїтивний зв'язок. Людські закони повинні якнайбільше відповідати Божим законам. Тільки тоді вони будуть нести гармонію, природне сприйняття, сприяти правильному еволюційному розвитку людей. Невідповідність людських законів зако-

нам Божим завжди викликає дисгармонію, негативну енергетику (вібрації), гальмування інволюційних процесів, що призводить до невідворотної руйнації знищення країни, до затримки розвитку як окремих її громадян, так і нації в цілому.

У Конституції України необхідно закріпити принцип пріоритету Божих законів перед людськими, виклавши ч. 1 ст. 8 у наступній редакції: "Конституція України відповідає Божим законам і має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Закони, що не відповідають Божим законам і Конституції, є недійсними". Усі нормативно-правові акти мають бути переглянуті й приведені у відповідність з цим принципом. Наприклад, у ч. 4 ст. 13 Цивільного кодексу України [18] замість запису "при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства", що далеко не завжди відповідає Божим законам, необхідно вказати: "при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися Божих законів".

В основу правової роботи повинна бути покладена "Комплексна державна програма розвитку правової системи України", прийнята на законодавчому рівні. Програма має містити перспективну мету, тактичні заходи і принципи розвитку системи права, науково обґрунтований план і порядок прийняття законів, заходи щодо їх виконання, у тому числі просвітницьку правову роботу з населенням. Необхідно також законодавчо закріпити, що кожен прийнятий нормативно-правовий акт має містити чітке визначення органів, відповідальних за введення нормативно-правового акта в дію, конкретної міри відповідальності за невиконання чи неналежне його виконання.

Перегляду, з нашої точки зору, потребує ст. 93 Конституції України, яка проголошує, що право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України. Якщо ст. 5 Конституції України закріплено, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, то передусім народ повинен мати право законодавчої ініціативи, причому не якась його частина, а кожен окремий громадянин як вища цінність держави. Тут, у ст. 93 Конституції України, необхідно закріпити правило, що закони та інші нормативно-правові акти України, які зачіпають інтереси громадян чи народу в цілому, повинні прийматися тільки після всенародного обговорення їх проектів упродовж строку, який визначається і доводиться до населення разом з опублікуванням проекту закону, але не може бути меншим за 3 тижні, а пропозиції, зміни та доповнення, отримані в результаті такого обговорення, обов'язково мають враховуватися при підготовці проекту до прийняття закону.

Як сьогодні уявляється, встановлений ст. 6 Конституції України поділ державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу та судову в умовах демократії не може забезпечити побудову духовної, правової, громадянської держави. Усе з більшою очевидністю постає необхідність запровадження також вищої духовної влади — щось на зразок Духовної Ради України, порядок і умови формування якої мають бути зафіксовані в Конституції України чи окремому законі.

Література

1. *Алексеев С. С.* Восхождение к праву. Поиски и решения. — М.: Норма, 2001. — 752 с.
2. *Друнвало Мелхиседек*. Древняя тайна Цветка Жизни. Т. 1 / Пер. с англ., под ред. И. В. Сутокской. — М.: ООО "Издат. дом "София", 2006. — 304 с.
3. *Дюк Дэвид*. Еврейский вопрос глазами американца: мое исследование сионизма. — К.: МАУП, 2002. — 360 с.
4. *Мудрые* советы святителя Феофана из Вышенского затвора / Сост. протоиерей А. Бобров. — Переизд. Полтавская епархия Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 1999. — 704 с.
5. *Нгуен Тхи Тху Хыонг*. Развитие юридической базы акционирования государственных предприятий во Вьетнаме и в Украине: Автореф. дис. ... д-ра философии в области права. — К., 2006. — 24 с.
6. *Халфина Р. О.* Право как средство социального управления. — М.: Наука, 1988. — 256 с.
7. *Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І.* Філософія права: Підруч. для юрид. спец. вищих навч. закл. — К.: Вид. дім "Ін Юре", 2003. — 472 с.; *Нерсесянц В. С.* Философия права: Учебник для вузов. — М.: Издат. группа НОРМА–ИНФРА-М, 1998. — 652 с.; *Циппеліус Р.* Філософія права: Підруч.: Пер. з нім. — К.: Тандем, 2000. — 300 с.; *Філософія* права: Навч. посіб. / За заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 335 с.; *Філософія* права: Навч. посіб. / За ред. О. Г. Данільяна. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 270 с.
8. Відомості Верховної Ради (ВВР) України. — 1992. — № 24. — Ст. 348.
9. ВВР України. — 1992. — № 24. — Ст. 350.
10. ВВР України. — 1993. — № 52. — Ст. 490.
11. ВВР України. — 1995. — № 4. — Ст. 28.
12. ВВР України. — 1997. — № 21. — Ст. 156.
13. ВВР України. — 2001. — № 36. — Ст. 188.
14. ВВР України. — 2004. — № 27–28. — Ст. 366.
15. ВВР України. — 2004. — № 30–31. — Ст. 382.
16. ВВР України. — 2006. — № 23. — № 24–25. — Ст. 202.
17. *Закон* України "Про вибори Президента України" від 5 березня 1999 р. // ВВР України. — 1999. — № 14. — Ст. 81.
18. *Цивільний* кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.

П. В. САЦЬКИЙ
канд. іст. наук, старш. викл. кафедри політичної історії
Київський національний економічний університет

ЕКОНОМІЧНА ЧАСТИНА ДОГОВОРІВ, ПІДПИСАНИХ У БРЕСТ-ЛИТОВСЬКУ, І СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК ДЕРЖАВИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

Становлення і розвиток української державності, с. 48–55

Проголошена 20 листопада 1917 р. Третім Універсалом Української Центральної Ради Українська Народна Республіка (УНР) одразу постала перед необхідністю міжнародного визнання та інтеграції в систему міждержавних відносин. Надійною основою інтеграції могло бути лише становлення стабільного зовнішньоекономічного курсу, особливо торгових і кредитно-фінансових відносин з іноземними державами. Але інтеграція УНР у світову систему торгово-фінансових відносин була ускладнена Першою світовою війною в Європі.

Інтеграція у систему міжнародних економічних відносин для України була можлива, якби вона взяла на себе частину зобов'язань колишньої Російської імперії перед союзниками по блоку Антанта, як це зробив Тимчасовий уряд Росії в 1917 р., задекларувавши свою вірність союзницьким зобов'язанням, у тому числі щодо продовження участі у війні.

Однак Українська Народна Республіка з моменту її проголошення не мала змоги взяти на себе утримання фронту великої довжини через недієздатність військ колишньої Російської імперії, заважали також труднощі, що виникли у відносинах із радянським урядом в Петрограді на початку грудня 1917 р. А з укладенням перемир'я на Східному фронті між РНК Радянської Росії із німецько-австрійськими військами 9 грудня 1917 р. та початком мирної конференції у Брест-Литовську для УНР виникла можливість укласти мирний договір із країнами Четверного союзу.

Мирні договори, підписані країнами Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина) з УНР у лютому 1918 р. та з РСФРР 3 березня 1918 р., містили статті, як регулювали торгові відносини між країнами-підписантами. На підставі економічних статей мали відновитися торгові відносини між країнами, що були перервані Першою світовою війною, в них були закладені правові підвалини створення економічного базису розвитку відносин між державами-підписантами. Поновлення торговельних відносин передбачало й відкриття кредитних ліній у державах контрагентах, а це означало відновлення фінансових систем у цих країнах і передбачало підвалин їх оздоровлення після війни.

Брест-Литовські договори 1918 р. радянські дослідники оцінювали як кабальні, а їх наслідки — руйнівні для господарства окупованої німецько-австрійськими військами України та інших територій колишньої Російської імперії [16]. Водночас українські дослідники зовсім інакше оцінюють Брест-Литовський договір УНР з країнами Четверного союзу, особливо його економічні статті, зокрема, дуже позитивно відзначають факт інтеграції України у систему міжнародних економічних відносин [2].

Економічні статті Брест-Литовського договору УНР з країнами Четверного союзу визначили на кілька років, у період громадянської війни та становлення радянської влади на українських територіях, міжнародний статус економічного і торгового потенціалу України. Тому потребує дослідження економічна частина мирних договорів, підписаних у Брест-Литовську в 1918 р. З цією метою слід проаналізувати такі передумови й наслідки укладення Брест-Литовського договору країн Четверного союзу з УНР: основні принципи повоєнного устрою світу, закладені у Брест-Литовському договорі; статус економічного і фінансового потенціалу України, встановлений договором, його динаміка і вплив на процес становлення політико-правового статусу українських територій на міжнародній арені.

Політичні складові системи міжнародних відносин, прописані у Брест-Литовському договорі з Українською Народною Республікою і Радянською Росією, були підкріплені економічною базою. Тому у Брест-Литовському мирному договорі, укладеному в лютому 1918 р. з УНР, країнами Четверного союзу було передбачено позицію, за якою торгові відносини між ними та Україною мають відбуватися на основі торгового договору між Німеччиною та Російською імперією 1894–1904 рр. [9, *302–304*] і договору між Австро-Угорщиною і Російською імперією 1906 р. Згідно з цими договорами Російська імперія була фактично монопольним постачальником продовольства до цих держав. Оскільки у колишній Російській імперії на експорт йшло продовольство, переважно вироблене в губерніях, які увійшли до складу України на момент підписання нею Брест-Литовського договору, то відповідні економічні статті договору заклали підвалини формування міжнародного продовольчого ринку на підставі колишніх договорів з Російською імперією. Відповідними статтями Брест-Литовського договору із УНР регламентувалася необхідність сторонами-підписантами сприяти у максимально короткий термін укладенню нового торгового договору, залучивши європейські воюючі країни, Північно-Американські Сполучені Штати та Японію.

Після укладення мирного договору з УНР німецькі війська розпочали наступ проти Радянської Росії. Австро-Угорщина прагнула дотримуватися перемир'я, що дало підстави радянському уряду зробити пропозицію уряду цієї держави, якщо вона не вважає себе у стані війни із Радянською Росією, продовжити втілення домовленостей, досягнутих у Петрограді [15, *107*]. Австро-Угорщина, за висловленням її міністра закордонних справ О. фон Черніна, заявила Німеччині, що прагне добитися миру із Росією і в разі припинення переговорів у Брест-Литовську готова укласти сепаратний мир з Радянською Росією [17]. Тому підписання договору з УНР дало німецькій стороні можливість чинити військовий тиск на Радянську Росію, уникаючи сепарат-

них прагнень Австро-Угорщини. З укладенням країнами Четверного союзу Брест-Литовського договору з УНР австро-угорські війська не мали контракту з військами Росії, а статті договору щодо постачання українського продовольства задовольняли дифіцит продовольчого балансу Австро-Угорщини, яка перебувала у кризі.

Статті про припинення дії німецько-російської торгової угоди 1894–1904 рр. і російсько-австро-угорської угоди 1906 р. містилися у Брест-Литовському договорі країн Четверного союзу із Радянською Росією [10, *370–371, 392–393*]. Така позиція у Брест-Литовських договорах мала стати правовою основою процесу становлення економічної бази розбудови повоєнної системи міжнародних відносин, закладеної та апробованої на територіях колишньої Російської імперії. У цій статті обох мирних договорів очевидним є досягнення Німеччиною правових підвалин її економічного домінування над союзниками з Четверного союзу. Базою майбутніх міжнародних економічних відносин у разі переможного завершення війни мала стати російсько-німецька торгова угода 1894–1904 рр., а також російсько-австро-угорська угода 1906 р. — формування світового ринку продовольства за рахунок збереження тимчасово дії цих договорів щодо України, але припинення їх дії щодо Радянської Росії.

Іншою вагомою економічною позицією Брест-Литовського договору з УНР було питання постачання українського продовольства країнам Четверного союзу. Ґрунтовного аналізу потребує процедура розподілу між Німеччиною та Австро-Угорщиною отриманого згідно з угодою з Україною продовольства. У протоколі переговорів між Німеччиною та Австро-Угорщиною було зазначено, що за певні політичні поступки Німеччина готова відмовитися на користь своєї союзниці від власної квоти на українське продовольство [13, *297*]. Причому квоти на українське продовольство отримали довоєнні торгові партнери Російської імперії та покупці російського продовольства. Отже, на основі надзвичайно вагомої позиції у системі міжнародних відносин до початку Першої світової війни — продовольчих міждержавних торгових угод Німеччина та Австро-Угорщина прагнули створити реальну основу відродження та функціонування системи міждержавних торгових відносин.

Відроджені Брест-Литовськими договорами торгові угоди, що діяли до початку Першої світової війни, із колишньою Російською імперією забезпечувалися відповідними торговими контрактами між господарюючими суб'єктами країн-підписантів [12, арк. 6–7]. Відповідно, зважаючи на традицію у впорядкуванні міждержавних відносин після війни, укладення мирних договорів після її завершення мало передбачати закладення в них процедури підбиття матеріального й фінансового балансу періоду війни та створення системи розподілу відповідальності за ліквідацію матеріальних наслідків війни й завданих збитків. Тому особливості торгового балансу між Україною (у статусі правонаступниці Російської імперії) та Німеччиною й Австро-Угорщиною, продиктовані воєнною ситуацією, мали бути інтегровані до системи розподілу відповідальності за економічні наслідки війни. У разі укладення мирного договору на користь Німеччини, на що вона, безумовно, розраховувала, відповідальність за особливості торгового балансу, продиктовані станом війни, мала

лягти на противників Німеччини, принаймні деяких із них. Таким чином, УНР могла інтегруватись у систему міжнародних економічних відносин лише у контексті зовнішньоекономічної політики Німеччини та Австро-Угорщини. Водночас УНР інтегрувалась у систему міжнародних відносин в руслі зовнішньополітичного курсу Німеччини у статусі правонаступника зовнішньоекономічної частини правової "спадщини" (міжнародних угод і зовнішніх зобов'язань) колишньої Російської імперії.

У політичній ситуації, що виникла на території Російської імперії після революційних подій 1917 р., актуально як для країн Четверного союзу, так і для країн Антанти було зберегти ефективність функціонування та фактичне забезпечення статусу транспортних магістралей і пропускних пунктів (морських портів, залізничних станцій та ін.) [8, арк. 88]. На територіях, задекларованих Третім Універсалом Української Центральної Ради у статусі територій УНР, розміщувалося багато таких магістралей та пунктів порівняно з іншими регіонами Російської імперії. Тому накопичення торгових контрактів УНР з країнами Четверного союзу і фінансових зобов'язань та операцій, особливо з Німеччиною та Австро-Угорщиною, забезпечувало ефективність і статус транспортних магістралей і пунктів, означених їх призначенням [6, арк. 75–75 зв.]. Відповідно прецедент функціонування транспортних шляхів в статусі, планованому в процесі будівництва й подальшого функціонування, мав визначати статус цих стратегічних об'єктів і у процесі становлення повоєнної системи міжнародних відносин. Уряд Української держави надав міністру шляхів сполучення гетьманського уряду наказ формувати власну тарифну політику та регламент експлуатації залізниць на територіях Української держави згідно з Уставом російських залізниць [5, арк. 2 зв.]. Тому й після падіння гетьманського режиму система залізниць на українських територіях продовжувала функціонувати згідно з Уставом російських залізниць, а спадковість легітимності цього Уставу за гетьманського періоду забезпечував саме Брест-Литовський мирний договір між країнами Четверного союзу та УНР, зокрема, його економічні позиції. Саме зовнішньоекономічні зобов'язання України зміцнили правові підвалини режиму й тарифної сітки мережі залізниць на українських територіях. Отже, Брест-Литовський договір мав велике значення у формуванні системи міжнародних торгових відносин після завершення Першої світової війни як основи для розбудови торгово-економічного балансу в Європі мирного періоду. Адже останнім правовим документом, згідно з яким функціонували транспортні магістралі на територіях колишньої Російської імперії, за своїм призначенням був перед незворотною мирною конференцією після війни Брест-Литовський договір країн Четверного союзу із УНР та Радянською Росією. Це давало підстави представникам країн Антанти побоюватися цілковитої колонізації території колишньої Російської імперії Німеччиною [1, *270–271*].

Брест-Литовські договори продовжували діяти та регламентувати зовнішньоекономічну діяльність УНР та українських територій до моменту підписання Версальського мирного договору, оскільки лише із підписанням цього договору Німеччина відмовлялася від Брест-Литовських угод. Функціонування Брест-Литовського договору з УНР тривало до підписання Версальського договору за згодою

країн Антанти. Брест-Литовський договір 14 листопада 1918 р. анулювала Радянська Росія. Німецькі війська після укладення перемир'я між командуванням німецьких військ та військ Антанти мали забезпечувати порядок і стабільність функціонування транспортної системи, промисловості на території України, такі ж зобов'язання вони мали й перед урядом Української держави та представником країн Антанти [7, арк. 80 зв.]. Заміна німецьких військ польськими згідно з німецько-польською угодою 5 лютого 1919 р. на українських територіях посилювала легітимність економічної частини Брест-Литовського договору з УНР у період між завершенням війни та укладенням Версальського договору, оскільки відновлена за політичної підтримки з боку Німеччини Польська держава фактично опинялась у правовому полі дії цього Брест-Литовського договору, забезпечуючи його функціонування на українських територіях.

Скасування, згідно з Версальським договором, дії Брест-Литовської угоди країн Четверного союзу з УНР актуалізувало потребу врегулювання статусу транспортних магістралей та портів на території України, також було необхідно забезпечити політичні умови виконання контрактів, укладених між господарськими суб'єктами УНР і Української держави, з одного боку, і Німеччини та Австро-Угорщини — з іншого. Багато з цих контрактів успадкували нові державні утворення, що виникли за політичної й правової підтримки країн Антанти на територіях Австро-Угорщини і Німеччини. Невизначеність міжнародного правового статусу транспортних магістралей і портів на територіях колишньої Російської імперії стимулювала активне втручання у політичну ситуацію в Україні країн Антанти у формі інтервенції [3, арк. 54 зв.].

Країни Антанти вважали за доцільне врегулювати статус українських територій відповідно до правової системи колишньої Російської імперії. Стан громадянської війни на території України, невизначеність політичного режиму, протиборство між арміями Директорії УНР, Червоною Армією Радянської Росії та Добровольчою армією А. Денікіна вимагали від країн Антанти юридично врегулювати свою інтервенцію та надати політичну й матеріальну підтримку одній із воюючих сторін. Унаслідок цього країни Антанти надали підтримку політичному керівництву Добровольчої армії А. Денікіна, висунувши вимогу в якості політико-правової основи здійснення союзницьких відносин відновити зовнішньоекономічну "спадщину" колишньої Російської імперії та визнати її зовнішні зобов'язання [14, *2–4*].

Директорія УНР була визнана командуванням німецьких окупаційних військ на території України без узгодження цього питання з представниками країн Антанти [7, арк. 80 зв.]. У Німеччині наприкінці 1918 — на початку 1919 р. була нестабільна політична ситуація — після повалення монархії Гогенцоллернів не було визначено наступництво влади у державі. Тому командування майже мільйонною окупаційною армією на територіях колишньої Російської імперії мало змогу активно впливати своїми політичними діями на статус Німеччини на міжнародній арені та закладати основи зовнішньополітичного курсу цієї держави. Нестабільна ситуація на українських територіях сприяла зміцненню політичного статусу окупаційних військ на цих територіях. Тому командування окупаційних військ мало змогу і прагнуло

здійснювати активну політичну діяльність. Угода німецького командування окупаційних військ із Директорією давала німцям можливість користуватися українськими залізницями для постачання товарів і готувати свою евакуацію. Однак відновлення міжнародного статусу українських територій на основі зовнішньоекономічної спадщини Російської імперії для країн Антанти було недоцільним, оскільки Директорія УНР була носієм Брест-Литовського договору, хоча й анульованого, але дія окремих позицій цього Договору продовжувалася де-факто. А економічна частина Брест-Литовського договору базувалася на відновленні дії зовнішньоекономічної правової бази Російської імперії. Відповідно Директорія УНР могла здійснювати зовнішньоекономічну діяльність, не маючи політичних зобов'язань перед країнами-переможницями. Тому країни Антанти прагнули не допускати здійснення зовнішньоекономічної політики УНР у 1919 р.

Слід відзначити, що у 1919 р. важливе значення для врегулювання статусу українських територій мало питання долі продовольчих ресурсів України. Адже на цей рік продовжували бути чинними деякі контракти, укладені на основі традиційних зовнішньоекономічних напрямів Російської імперії, котрі успадкували й нові держави, утворені на територіях Австро-Угорщини та Німеччини. Контракти стосувалися постачання продовольства та інших стратегічних товарів.

Контроль українських територій був фактором контролю агропромислового комплексу, адже без постачання українського продовольства на ринки Європи неможливо було забезпечити стабільність балансу продовольчого ринку. Чітке виконання зовнішньоекономічних угод, укладених на основі Брест-Литовського договору країн Четверного союзу з УНР, сприяло забезпеченню фінансового балансу на територіях колишньої Російської імперії, контрольованих військами країн Антанти та білогвардійськими формуваннями.

На основі фінансово-економічної частини Брест-Литовського договору було розбудовано фінансову систему Української держави. Завдяки Німеччині Українська держава мала достатні обсяги валютних резервів і кредитних ліній, відкритих німецькими та австро-угорськими фінансовими структурами [11, арк. 260]. Після укладення перемир'я у Першій світовій війні фінансовий та економічний потенціал переможених країн опинився під контролем країн переможців в очікуванні укладення мирного договору. Відповідно фінансова система України та її торгово-економічна діяльність опинилася під контролем країн Антанти.

Наприкінці листопада — у грудні 1918 р. уряд П. Скоропадського активно фінансував розбудову Добровольчої армії А. Денікіна та інших білогвардійських формувань на територіях Російської імперії [6, арк. 75–75 зв.]. Зважаючи на те, що фінансові та валютні резерви Української держави перебували у банках Німеччини та Австро-Угорщини й були під контролем країн Антанти, а торгово-економічні підвалини фінансової системи у вигляді зовнішньоекономічних договорів на 1919 р. залежали від контролю за засобами їх виконання — транспортними магістралями України, фінансова стабільність та кредитоспроможність політичного керівництва Добровольчої армії залежала від країн Антанти.

Асигнування урядом П. Скоропадського коштів на білогвардійський

рух давало підстави країнам Антанти розраховувати на те, що фінансова система колишньої Української держави має створити умови відродження фінансової системи майбутньої Росії, завдяки чому вона зможе пізніше виконати зовнішньоекономічні зобов'язання колишньої Російської імперії. Це було однією із підстав для країн Антанти не допускати розбудови фінансової системи УНР на основі фінансово-економічних резервів Української держави та відмовити цьому державному утворенню у визнанні й політичній підтримці.

Отже, політичні та економічні суперечності між основними союзниками Четверного союзу, Німеччиною та Австро-Угорщиною, позначилися на становленні торгово-економічних відносин цих країн з УНР, зокрема, у питанні постачання продовольства. Торговельні й фінансово-кредитні відносини на основі Брест-Литовського договору позначилися на становленні політичного устрою Серединної Європи (територій Австро-Угорщини). Торговельні угоди, учасниками яких були господарюючі суб'єкти України та країн, що утворилися на територіях колишньої Австро-Угорщини, Німеччини та Російської імперії, мали діяти на основі Брест-Литовського договору і після завершення Першої світової війни. Спираючись на економічні статті договору з УНР, країни Четверного союзу планували закласти підвалини повоєнного устрою світу на основі системи довоєнних торгових договорів між Німеччиною і Російською імперією. Також економічні статті Брест-Литовського договору врегулювали міжнародний статус українських транспортних магістралей — залізничних мереж і портів й забезпечили їх функціонування за прямим призначенням, заклавши правові підвалини участі українських територій у системі міжнародних торгових і фінансово-кредитних відносин.

Аналіз економічної частини Брест-Литовських договорів дає змогу дослідити особливості міжнародного статусу фінансової системи України та процесу її інтеграції у систему міжнародних відносин, особливості статусу міжнародних урядів, які поширювали свою юрисдикцію на українські території, що перебували у складі колишньої Російської імперії у 1919–1921 рр.

Література

1. *Архив* полковника Хауза: В 2 т. — М.: Астрель, 2004. — Т. 2. — 746 с.
2. *Барвінська П.* Українсько-німецькі відносини в 1917–1922 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Одеський нац. ун-т ім. І. Мечникова. — О., 2001. — 16 с.
3. *Державний* Консул на Північнім Кавказі до Міністерства Закордонних Справ Української Держави. 28 листопада 1918 р. // ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 141.
4. Журнал Ради Міністрів 29 липня 1918 р. // ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 9.
5. Журнал Ради Міністрів № 10. Засідання 16 травня 1918 р. // ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 9.
6. Журналъ Совета Министровъ 29-го ноября 1918 г. // ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 8.
7. Журналъ Совета Министровъ 2-го декабря 1918 г. // ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 8.
8. Журналъ Совета Министровъ 3-го декабря 1918 г. // ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 8.
9. *Мирный* договор между Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией, с одной стороны, и Украинской Народной Республикой — с другой. 9 февраля 1918 г. // Советско-германские отношения от переговоров в

Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора: Сб. док.: В 2 т. — М.: Изд-во полит. лит., 1968. — Т. 1. — 758 с.
10. *Мирный* договор между Россией, с одной стороны, и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией с другой. 3 марта 1918 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора: Сб. док.: В 2 т. — М.: Изд-во полит. лит., 1968. — Т. 1. — 758 с.
11. *Нота* Іноземного Відділу Німеччини Посольству Української Народної Республіки в Німеччині (*Авт.*). Берлін, 27 січня 1920 р. // ЦДАВО України. — Ф. Р-4 сч. — Оп. 1 с. — Спр. 15.
12. *Протокол* економічного договору межи Українською Державою з одної, а Німеччиною і Австро-Угорщиною з другої сторони на господарській 1918 / 1919 рік. Київ, 10 вересня 1918 р. // ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 71.
13. *Протокол* переговоров в имперской канцелярии между представителями Германии и Австро-Венгрии. Берлин, 5 февраля 1918 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора: Сб. док.: В 2 т. — М.: Изд-во полит. лит., 1968. — Т. 1. — 758 с.
14. *Россія* и союзники. Обмѣнъ нотами между Союзными державами и Верховнымъ Правителем Россіи адмираломъ Колчакомъ. — К.: Союзъ возрожденія Россіи. Главній комитетъ на Украинѣ, 1919. — 14 с.
15. *Телеграмма* Народного Комиссара Иностранных Дел Министру Иностранных Дел Австро-Венгрии Чернину. 19 февраля 1918 г. // Документы внешней политики СССР: В 16 т. — М.: Мин-во иностранных дел СССР, 1957. — Т. 1. — 772 с.
16. *Хміль І.* З прапором миру крізь полум'я війни. — К.: Вид-во АН УРСР, 1962. — 432 с.
17. *Чернин О. фон.* В дни мировой войны. — М.; Пг.: ГИЗ, 1923. — http://militera.lib.ru/memo/other/czernin/10.html

І. М. МИЩАК

канд. іст. наук, голов. консультант Інституту законодавства Верховної Ради України

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ І РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В 1939–1941 рр.: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Становлення і розвиток української державності, с. 56–62

Позитиви й негативи процесу приєднання західноукраїнських земель до СРСР та Української РСР у 1939–1940 рр. та подальше запровадження у краї радянської влади розглядаються вже впродовж десятиліть історикаами, політологами, юристами, громадськими діячами. Ця тема також є яскравим прикладом політичних спекуляцій і пересмикування фактів у наш час, свідками чого ми стали впродовж президентської та парламентської виборчих кампаній. Водночас жодній зі сторін за майже 70 років не вдалося довести свою правоту щодо однозначно благотворного чи злочинного характеру подій, які мали місце в Західній Україні після 17 вересня 1939 р.

Спробуємо в цій статті простежити, наскільки події 1939–1941 рр. у Західній Україні відповідали задекларованим принципам "визволення" і возз'єднання українського народу, а також тогочасним правовим нормам, у тому числі міжнародним.

Хоча похід Червоної армії в Західну Україну був результатом підписання пакту Молотова–Ріббентропа від 23 серпня 1939 р., зокрема реалізацією положень таємного протоколу про розподіл сфер впливу між СРСР і нацистською Німеччиною, з точки зору міжнародного права такі дії не мали виправдання, оскільки між СРСР і Польщею діяв чинний мирний договір, який СРСР в односторонньому порядку не міг порушувати. Також проти польської держави була застосована військова сила, причому в змові з іншою державою — Німеччиною. Не варто забувати, що попри певною мірою справедливі закиди радянської пропаганди про вороже ставлення Польщі до радянської держави, Польща не приєдналася на пропозицію Німеччини до Антикомінтернівського пакту, а також не підписала договір з Німеччиною, спрямований проти СРСР. Врешті-решт, тодішня Польща була самостійною державою, тому всі претензії щодо територій, які б вони не були, мали вирішуватися з її урядом, а не з урядом третьої країни [1, *18–19*].

Характерно, що намір СРСР мотивувати вступ Червоної армії в Західну Україну наступом вермахту викликав заперечення німецької сторони. У зв'язку з цим 16 вересня відбулася розмова між послом Німеччини Ф. Шуленбургом і С. Молотовим. Останній, визнаючи факт порушення міжнародних угод, зазначив: "На жаль, радянський уряд не вважає можливим інше мотивування, оскіль-

ки досі Радянський Союз не цікавився становищем своїх меншин у Польщі, а теперішнє втручання він мусить якось назовні обґрунтувати" [14, *93*]. Проте формулювання ноти польському послу все ж було змінено, і в ній не йшлося про Німеччину. Пояснення зводилося до того, що Польська держава фактично розпалася, а Радянський Союз вважає за необхідне в умовах невизначеності захистити життя і майно українців та білорусів. Сам похід до останньої миті готувався таємно. Зокрема, два робочих накази за підписом Л. Берії, останній з яких підписаний 15 вересня 1939 р., трактували радянський похід у Західну Україну як навчальні маневри. Водночас у цих документах розписано до найменших деталей, що потрібно робити, коли військові формування й нова адміністрація прийдуть на місця [13, *41*]. Зокрема, серед першочергових заходів рекомендувалося на всіх важливих об'єктах керівниками ставити своїх людей, усувати стару польську владу, виявляти українських і польських націоналістів та ін.

Водночас більшість фахівців все ж не схильні порівнювати напад нацистської Німеччини на Польщу і захоплення польських земель та приєднання Радянським Союзом Західної України. Подібної точки зору дотримувалися й тогочасні західні дипломати. Так, Ллойд Джордж восени 1939 р. повідомляв польському послові в Лондоні, що Радянський Союз зайняв "території, які не є польськими і які були силою захоплені після Першої світової війни... Було би актом злочинного божевілля поставити російське просування на одну дошку з просуванням Німеччини". Зважаючи на це, англійський уряд не радив польському еміграційному уряду загострювати відносини з СРСР. Подібної точки зору дотримувалися у США. Саме тому польська влада офіційно не порушувала перед Лігою Націй питання про радянську агресію.

Більшість жителів Західної України також сприйняли вступ Червоної армії як визволення від польського панування. Тим більше, що радянська влада всіма своїми діями підкреслювала український характер нової влади і протиставляла українців полякам. З цією метою війська Українського фронту були укомплектовані переважно етнічними українцями, заохочувалася українська мова, над містами й селами Західної України були розкидані листівки із закликом до українського населення брати владу у свої руки і гаслом "Нехай живе великий вільний український народ" та ін.

24 вересня українська делегація у Львові провела зустріч з представниками радянської влади. На зустрічі від імені українського народу Західної України виступив член ЦК УНДО К. Левицький. Він засвідчив готовність народу, громадських установ і політичних організацій до співпраці, просив захистити їх інтереси й дати можливість працювати. Представники радянської влади, у свою чергу, наголосили, що будь-які реформи здійснюватимуться поступово й тільки згідно з волею народу. Було зазначено, що радянська влада не має наміру притягувати будь-кого до відповідальності за його політичне минуле. Проте вже 30 вересня К. Левицького було заарештовано й відправлено в Москву, де він пробув у в'язниці до 14 травня 1941 р. Водночас почалися арешти інших відомих політичних і громадських діячів [12, *52–53*].

Хоча прихід Червоної армії супроводжувався гаслами класової боротьби, проте про революційні дії жодним чином не йшлося. Радянські "уповно-

важені" припиняли будь-які місцеві революційні ініціативи, у тому числі щодо формування органів влади. Згідно з розпорядженням з Москви, на зайнятих територіях формувалися в містах тимчасові управління, до складу яких входили політичний працівник армії, співробітник НКВС та двоє ретельно підібраних місцевих мешканців. У сільській місцевості формувалися селянські комітети з незаможних селян. До 2 жовтня 1939 р. ЦК КП(б)У надіслав для роботи у тимчасових управліннях 240 партійних працівників різного рангу, ЦК комсомолу України — 142, політуправління фронту — 80 працівників. До 5 жовтня 1939 р. зі складу Українського фронту було терміново демобілізовано ще 1 тис. комуністів і 500 комсомольців. Саме вони посідали ключові місця в тимчасових управліннях [6].

Для легітимізації державної влади Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про скликання Народних Зборів Західної України, які й мали узаконити питання приєднання Західної України до складу СРСР та УРСР, а також запровадження у краї радянської влади. 1 жовтня 1939 р. ЦК ВКП(б) прийняв рішення про проведення 22 жовтня виборів до Народних Зборів Західної України. 6 жовтня за участю М. Хрущова та командувача Українським фронтом С. Тимошенка у Львові відбулася присвячена виборам нарада та сформовано Комітет з організації виборів, який оприлюднив "Положення про вибори до Українських Народних Зборів Західної України".

Відзначаючи прогресивність норм цього Положення щодо надання всім громадянам Західної України прямого виборчого права при таємному голосуванні, варто звернути увагу на те, що Положенням дозволялося бути включеним до списків і бути обраним усім, хто тимчасово мешкає на території краю, тобто військовим, партійним, політичним і культурним діячам, які прибули в Західну Україну разом з Червоною армією і на той час були громадянами іншої держави. Крім того, як справедливо відзначає В. Сергійчук, "оскільки стандарти революційної доцільності дозволяли усе, то представники влади за допомогою військових організували висування в депутати Народних Зборів тих, хто вже давно вирішив долю Західної України — Й. Сталіна, С. Молотова, К. Ворошилова, М. Хрущова…" [10, *16*].

Вибори в Західній Україні проводилися за вже відпрацьованим в СРСР сценарієм, коли до бюлетеня вносили прізвище лише одного кандидата. Проте влада на цей раз вирішила додатково перестрахуватися, тож на весь період виборів відводилося всього чотири дні. Завдяки цьому практично гарантувалося проходження заздалегідь призначених кандидатур.

Враховуючи вороже ставлення поляків до радянської влади, 93,40 % голосів "за" при явці 98,68 % у Львові, де поляки становили половину виборців, виглядають дуже сумнівними. Скоріше за все, мали місце як певні форми тиску на виборців, так і підтасовування голосів. Не заперечуючи той факт, що ставлення українського населення у перші місяці після приходу Червоної армії було до радянської влади прихильним, навіть у таких умовах в 11 з 1495 округів висунуті кандидати не були обрані. Що стосується поляків, то вже на етапі скликання Народних Зборів вони зазнали дискримінації. Заявляючи скрізь про всенародне представництво, радянська влада надала представникам польського населення

лише 27 з 1495 мандатів, тобто лише 1,8 % [5, *13–14*].

Показовим є той факт, що обраний всупереч запропонованому кандидату в м. Кам'янка на Тернопільщині студент О. Арабський до Львова на Народні Збори не доїхав, пропавши безвісти, а ще один так само обраний делегат — О. Гринько — згодом був затриманий і в 1941 р. засуджений, провівши 15 років у в'язниці і на засланні. Йому інкримінували те, що він "обманом пробрався в депутати Народних Зборів" [12, *54*].

Народні Збори Західної України, що відбулися у Львові 26–28 жовтня 1939 р., проголосили встановлення радянської влади, а також звернулися з проханням до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР про прийняття Західної України до складу Радянського Союзу та Української РСР. Також було прийнято декларацію про конфіскацію поміщицьких і монастирських земель та націоналізацію банків і великої промисловості.

Юридично "возз'єднання" було оформлено 1 листопада Законом Верховної Ради СРСР про приєднання Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік з об'єднанням її з Українською РСР, а 15 листопада Верховна Рада УРСР розглянула заяву повноважної комісії Народних Зборів і вирішила "прийняти Західну Україну до складу Української РСР і возз'єднати тим самим великий український народ в єдиній українській державі".

Указом від 4 грудня 1939 р. Верховна Рада СРСР встановила новий адміністративний поділ Західної України й утворила шість областей: Волинську, Рівненську, Львівську, Дрогобицьку, Станіславську й Тернопільську, а 7 серпня 1940 р. у складі УРСР створено Чернівецьку та Акерманську область, яка 3 грудня 1940 р. стала називатися Ізмаїльською [4, *297*]. Таким чином західноукраїнські землі адміністративно були прирівняні до інших областей України.

У кінці 1939 — на початку 1940 р. ЦК КП(б)У прийняв рішення про відбір 495 партпрацівників для заміщення посад перших, других, третіх секретарів райкомів на Заході; про скерування сюди 1534 адміністративних працівників, про відправку 60 комуністів на роботу редакторами районних і багатотиражних газет; 1215 комуністів і комсомольців інструкторами та пропагандистами партійних комітетів, а також працівниками торгівлі, фінансових органів та системи зв'язку. Впродовж 1940 р. на партійно-пропагандистську роботу було відправлено ще 3845 осіб [6].

Всупереч директивам ЦК КП(б)У, делеговані відповідальні працівники не мали належної кваліфікації. Так, секретар Дрогобицького обкому, який відав кадровими питаннями, у лютому 1941 р. констатував: "Обкоми партії вирішили очистити свої апарати і посилали гірших працівників у західні області" [5, *17*].

Так, упродовж листопада-грудня 1939 р. були створені обласні управління НКВС, його містечкові відділення й дільниці. У лютому 1941 р. на базі обласних управлінь створено самостійні управління НКДБ і НКВС, оперативний склад яких був укомплектований з різних областей СРСР. На західноукраїнські області було поширено радянську судову систему та органи юстиції. Крім загальних судів діяли військові трибунали, які за 1939–1941 рр. винесли суворі вироки понад 17 тис. особам за звинуваченням у "контрреволюційних злочинах".

Після утворення нових областей тимчасові органи влади замінили виконкоми обласних, районних і сільсь-

ких Рад депутатів трудящих. Виконкоми створювалися без самих Рад, бо вибори до місцевих Рад відбулися лише у грудні 1940 р. (вибори до Верховної Ради СРСР відбулись у березні 1940 р.). Таким чином, новостворені владні структури зовсім не залежали від волі виборців, а здійснювали владу відповідно до рішень ЦК КПРС. При цьому всі керівні посади у виконавчій владі та партійних осередках також займали вихідці зі східних областей.

Головним позитивним здобутком подій 1939–1941 рр. стало об'єднання Західної України з Наддніпрянською Україною, втілення віковічної мрії українців жити в одній державі. Значними на перших порах стали здобутки в галузі освіти, медицини та ін. Радянська влада розпочала боротьбу з неписьменністю, навчання стало безкоштовним. Кількість вищих навчальних закладів було збільшено у три рази (з 5 до 15). За короткий термін було відкрито 1386 нових шкіл, а більшість шкіл переведено на українську мову викладання. Найбільш помітними ці процеси були в Чернівецькій області, де в міжвоєнні роки румунської окупації практично було знищено будь-які прагнення українців до національного відродження й освіти. Так, у краї відкрилося 536 загальноосвітніх шкіл, з них 406 українських. Якщо раніше в північній Буковині діяло всього 72 лікувальні установи зі 112 лікарями, а вартість послуг лікарів була недоступною для простих людей, то на червень 1941 р. таких установ було вже 225, в яких безкоштовну допомогу надавали 540 лікарів [8, *52*].

Не варто забувати той факт, що в результаті конфіскації поміщицьких земель і земель польських осадників українські селяни отримали землю, худобу, насіннєвий матеріал. Водночас уже в 1940 р. почалася насильницька колективізація з уже відпрацьованим на Східній Україні механізмом репресій та непомірним податковим тиском на одноосібників. У зв'язку з цим мали місце виступи селян, невдоволених запровадженням високих податків, проте вони жорстко придушувалися НКВС, а їх учасники зазнавали судового переслідування або ув'язнювалися чи депортувалися без судового розгляду.

У Західній Україні було припинено діяльність усіх політичних партій і громадських організацій, кооперативів, культурних, науково-освітніх і спортивних товариств, у тому числі таких популярних, як "Просвіта", "Рідна школа", "Сокіл", "Луг" та ін. Було призначено комісарів, які наглядали за діяльністю НТШ у Львові й вилучали небажані для нової влади наукові праці. Проте товариство і в такому форматі становило певну загрозу. Тож 14 січня 1940 р. його було ліквідовано рішенням загальних зборів. Такі дії були прямим порушенням ст. 124 Конституції УРСР 1937 р., яка гарантувала громадянам свободу слова, друку, зборів і мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Згідно з Основним Законом громадяни також мали право на об'єднання в громадські організації: професійні спілки, кооперативні об'єднання, організації молоді, спортивні й оборонні організації, культурні, технічні й наукові товариства [7]. Проте подібні норми були чинними лише для новостворених і підконтрольних владі радянських організацій.

Характерним виявом злочинної політики радянської влади стали за рішенням РНК СРСР масові арешти й депортації сотень тисяч людей, які не вписувалися в рамки радянського "колективного раю". Передусім до цієї категорії потрапили колишні

працівники державного апарату Польської держави, польські осадники, учасники українських і польських патріотичних організацій, свідома інтелігенція та всі ті, хто якимось чином міг становити загрозу радянській владі. За підрахунками дослідників, з кінця 1939 до середини 1941 р. було заарештовано і депортовано кожного десятого жителя новоприєднаних земель, часто без будь-яких правових підстав. Варто відзначити, що вони не вчинили злочину проти радянської влади. Доречно нагадати, що ст. 126 Конституції УРСР 1937 р. гарантувала громадянам УРСР недоторканність особи. У ній також зазначалося, що ніхто не може бути заарештований інакше, як за постановою суду або із санкції прокурора. Проте апелювання жителів Західної України до норм Конституції та радянських законів лише посилювали репресивні дії щодо них.

Депортації були злочином проти людяності, не кажучи вже про жахливі методи їх здійснення. Варто відзначити, що під час суду над нацистами в Нюрнберзі політична кон'юнктура взяла гору над юридичним боком процесу. Радянською стороною було затверджено спеціальний перелік табуйованих тем із дев'яти пунктів, серед яких були радянсько-німецький пакт про ненапад 1939 р. і всі питання, що мають до нього будь-яке відношення, а також радянсько-польські відносини (питання Західної України та Західної Білорусії) [3]. Водночас масова насильницька депортація населення була віднесена Міжнародним воєнним трибуналом у Нюрнберзі до військових злочинів і злочинства проти людства.

Жахливим свідченням радянської "законності" стала доля в'язнів тюрем. Понад 8 тис. з тих (за іншими даними, понад 20 тис.), кого німецько-радянська війна застала у місцевих тюрмах, були розстріляні за наказом Л. Берії [11]. Зокрема, за підрахунками дослідника В. Нікольського, зробленими на підставі архівних матеріалів СБУ України, лише в Тернопільській, Чортківській та Львівській тюрмах було розстріляно 3258 осіб, з яких до розстрілу було засуджено лише 21 особу. Щодо багатьох заарештованих судових рішень і вироків узагалі не було [9, *441*].

Слід враховувати також те, що приєднання Західної України до складу Радянського Союзу шляхом розподілу Польської держави й протиставлення українців полякам посилило суперечності між українцями та поляками й було одним з факторів кривавого протистояння двох народів у подальші воєнні роки. Загалом, як справедливо відзначають деякі дослідники, під час Другої світової війни українці Західної України з погляду міжнародного права перебували в унікальному становищі. З приєднанням до СРСР вони стали радянськими громадянами з усіма наслідками, що випливають з цього. При цьому поляки вважали їх громадянами Польщі й будь-яке відхилення від офіційної польської політики неодмінно оцінювали як колабораціонізм, а німці на підставі перебування Галичини до Першої світової війни у складі Австро-Угорської імперії певною мірою також вважали їх своїми підданими [2, *5*]. Національні прагнення українців при цьому жодною зі сторін до уваги не бралися.

Отже, приєднання Західної України до складу Української РСР відповідало віковічним бажанням українського народу жити в одній державі й було схвально сприйняте українцями по обидва боки Збруча. До ідеї захисту інтересів національних меншин, незважаючи на пору-

шення міжнародних норм, з розумінням поставилися уряди західних держав. Віддаючи належне досягненням радянської влади у галузі соціально-економічного розвитку краю, значним здобуткам у галузі освіти, охорони здоров'я, культури, слід констатувати, що всі позитивні здобутки були перекреслені встановленням тоталітарного радянського ладу. Реалізація принципів політичної доцільності, грубе нехтування норм Конституції та чинного міжнародного і внутрішнього законодавства, жорстокі репресії й переслідування інакомислячих, ліквідація всіх непідконтрольних Комуністичній партії та державі партійних і громадських організацій, національних товариств упродовж короткого періоду відштовхнули від радянської влади більшість населення західноукраїнських земель, створили сприятливий ґрунт для поширення націоналістичної ідеології й розуміння необхідності боротьби за незалежну Українську державу.

Література

1. *Брицький П. П.* Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.). — Чернівці, 1995. — 116 с.
2. *Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В.* Предтеча. Польський рух Опору на Тернопільщині 1939–1941 рр. // Держ. архів Тернопільської області. Сер. "Корінь і крона". — Вип. 24. — Тернопіль: Підруч. і посіб., 2002.
3. *Дубинянський М.* Сліпуча пітьма Нюрнберга // Дзеркало тижня. — 2006. — 30 верес. — 6 жовт.
4. *Історія* держави і права України: Підруч.: У 2 т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. — К.: Вид. дім "Ін Юре", 2000. — Т. 2.
5. *Ковалюк В. Р.* Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку Другої світової війни (вересень 1939 — червень 1941 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Ужгород. держ. ун-т. — Ужгород, 1994.
6. *Кондратюк С. К.* Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939–1941 рр. (державно-правовий аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2003.
7. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 січня 1937 р. // Зб. законів і розпоряджень Робітничо-селянського Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. — 1937. — № 30.
8. *Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й., Глубіш М. І.* Входження Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до складу України (1939–1945 рр.). — Дрогобич, 1995.
9. *Нікольський В. М.* Репресивна діяльність органів державної безпеки в Україні (кінець 1920-х — 1950-і рр.). Історико-статистичне дослідження: Моногр. — Донецьк, 2003.
10. *Сергійчук В.* Правда про "золотий вересень" 1939-го. — К., 1999.
11. *Сивирин М. А.* Депортації та переміщення населення західних земель України 40-х — початку 50-х рр. XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2005.
12. *Чоповський М. Ю.* Голгофа Західної України: Моногр. — Л., 1996.
13. *Шаповал Ю.* Нові документи про депортаційно-переселенські процеси // Депортації українців та поляків: кінець 1939 — початок 50-х років (до 50-річчя операції "Вісла") / Упоряд. Ю. Сливка. — Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. — С. 41–43.
14. *Швагуляк М.* Українська карта. Українське питання у міжнародній політиці на початку Другої світової війни // Дзвін. — 1990. — № 7.

Л. П. ТИМОФІЄНКО

д-р юрид. наук, проф. кафедри цивільно-правових дисциплін
Інститут права МАУП, м. Київ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ В КОНТЕКСТІ ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНИ ДО СОТ

Становлення і розвиток української державності, с. 63–65

1. Проблема управління правами інтелектуальної власності, особливо на колективній основі, є надзвичайно актуальною на сучасному етапі становлення суспільства у зв'язку з бурхливим розвитком інформаційних технологій та Інтернету, а також з непослідовністю українського законодавства щодо регулювання цього процесу та ігнорування цього інституту з боку користувачів. На цю проблему звертали увагу багато дослідників [1–3; 6; 7].

Основні ознаки управління на колективній основі:

1) повноваження на колективній основі базуються на договорах з авторами та іншими суб'єктами авторського права і суміжних прав, укладеними в письмовій формі. Вони визначають право на передавання будь-яким особам невиключних прав за використання об'єктів інтелектуальної власності будь-яким способом і досягнення згоди між сторонами договору відносно всіх суттєвих ознак договору про передавання прав на використання;
2) виключається можливість використання безпосередньо організаціями колективного управління будь-яким чином об'єктів авторського права та суміжних прав, які їм доручені для управління;
3) передбачається право цих організацій на резервування на своєму рахунку суми невиплаченої винагороди з наступним використанням її згідно з чинним законодавством;
4) передбачається право загальних зборів членів організації виносити рішення, які стосуються договорів управління правами суб'єктів права;
5) не виключається право управління майновими правами осіб, які не передавали цих повноважень.

Таким чином, основна відмінність організацій колективного управління від інших організацій-повірених полягає в наступному. Договори з управління майновими правами є фактично тристоронніми: "суб'єкт права — дирекція — уповноважений колективний орган". Останній визначає розмір утриманих на користь організації винагород, які використовуються на покриття витрат дирекції, пов'язаних зі збиранням і розподілом винагороди. Цей орган затверджує єдину форму договору про колектив-

не управління (договір-приєднання), в якому суб'єкт права визначається відносно території дії договору, видів майнових прав, які передаються в колективне управління, а також ставки роялті, структури апарату та ін. Фактично це фактор громадської довіри відносно цих організацій, які ведуть справу від імені осіб, які є суб'єктами та мають відношення до майнових прав.

2. У світі, який в новому тисячолітті діє в режимі он-лайн, управління правами набуває нового значення. Твори, які охороняються у наш час, перетворюються в цифрову форму, стискаються, завантажуються, перевантажуються, копіюються та поширюються через Інтернет в будь-яке місце земної кулі, в будь-який час. Ці можливості постійно зростають, що дає змогу забезпечити масове зберігання та доставку інтелектуального продукту або його частини. Тому багато організацій колективного управління розробили системи для надання в режимі он-лайн інформації, пов'язаної з ліцензуванням об'єктів права інтелектуальної власності, контролем за використанням, збиранням і розподілом винагороди за різні категорії творів у цифровому середовищі. Прикладом такої цифрової інформаційної системи управління та збирання ліцензійних платежів на розрахунково-кліринговій основі є розроблені нами система комерціалізації послуг через комунікаційну мережу і система електронної торгівлі нематеріальними активами та інноваційними продуктами через мережу Інтернет [4; 5]. Ці цифрові інформаційні системи, які залежать від розробки та використання унікальних систем оцифровки і кодів, що нанесені, наприклад, на такі цифрові носії, як компакт-диски і плівки, дають можливість ідентифікувати твори, а також надати іншу відповідну інформацію. Належна правова охорона потрібна для того, щоб запобігти діям, спрямовані на обхід технічних засобів охорони, а також забезпечити протидію вилученню та зміни будь-яких елементів системи цифрової інформації.

3. Прийняті у 1996 р. Договори ВОІВ (Всесвітньої організації інтелектуальної власності) щодо обсягів правової охорони об'єктів інтелектуальної власності в цифровому середовищі (авторське право, виконання і фонограми) визначили пріоритет міжнародних конвенцій з авторського права та ввели цілу низку виключних прав розповсюдження, право прокату, право повідомлення твору для загального відома, а також право робити звукове виконання доступним.

Ці права "надання доступу" забезпечують всі повідомлення творів або виконання "за вимогою", яке в даний час підлягає дозволу з боку правовласника. Вдосконалення правової охорони, яка надається Римською конвенцією із суміжних прав, шляхом надання виконавцям і виробникам фонограм "виключного права дозволяти пряме або непряме відтворення своїх виконань, зафіксованих у фонограмах в будь-якій формі" відбулося шляхом досягнення консенсусу відносно формулювання можливого обмеження.

У контексті приєднання України до СОТ в цьому аспекті є важливою позиція, яку застосувала Арбітражна комісія СОТ щодо нових прав у цифровому середовищі: "Ми вважаємо, що виключення або обмеження виключного права в національному законодавстві піднімається до рівня конфлікту з нормальною експлуатацією твору, якщо форми використання, які в принципі обіймаються цим

правом, але звільняються від необхідності виконувати його по даному виключенню або обмеженню, вступають в економічну конкуренцію з тими способами, які правовласники зазвичай мають з цього права на твір, і тим самим значно обмежують їх комерційні доходи. Ми виходимо з того, що ЄС ставило акцент на потенційному впливі виключення на ринку в даний момент часу за умови, що саме потенційний ефект визначає ринкові умови".

Література

1. *Коллективное* управление авторским правом и смежными правами. — Женева: ВОИС, 1990.
2. *Оніщук М. В., Тимофієнко Л. П.* Проблеми вдосконалення колективного управління авторськими правами // Інтелектуальна власність в Україні: проблеми теорії і практики. — К., Ін-т держави і права НАНУ, 2002.
3. *Оніщук М. В., Тимофієнко Л. П.* Право інтелектуальної власності в умовах СОТ: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. семінару. — К.: АПТ, 2004.
4. *Патент* України на винахід № 67710 за заявкою № 20031213336, кл. G06F 17/60.
5. *Патент* України на винахід № 68320 за заявкою № 20031212944, кл. G06F 17/60, G06F 17/18.
6. *Тимофієнко Л. П.* Управління авторськими правами // Інтелектуальна власність. — 1999. — № 9.
7. *Тимофієнко Л. П.* Колективне управління правами інтелектуальної власності в перехідному суспільстві: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. — К.: МАУП, 1999.

Г. БАДУНЬ
Н. МАРЦЕНЮК
Вінницький технічний коледж
А. СЛАВІНСЬКИЙ
Краківський університет

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2004 РОКУ: ВІД ІНАУГУРАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВІКТОРА ЮЩЕНКА ДО ВІДСТАВКИ УРЯДУ ЮЛІЇ ТИМОШЕНКО

Становлення і розвиток української державності, с. 66–72

23 січня 2005 р. відбулася інаугурація Президента Віктора Ющенка, на якій були присутні офіційні делегації із 64 країн світу. 24 січня своїм указом Президент призначив виконуючою обов'язки прем'єр-міністра України Юлію Тимошенко, одного з провідних лідерів "помаранчевої" революції [2].

Проте серед найближчих соратників Віктора Ющенка не було єдності щодо майбутнього глави уряду, за якого б проголосувала більшість українського парламенту. Пропонувалися на цю посаду, крім Юлії Тимошенко, також Петро Порошенко, Олександр Мороз, Анатолій Кінах та ін.

Остаточна крапка була поставлена 4 лютого 2005 р., коли Верховна Рада України переважною більшістю голосів (375 народних депутатів — за) затвердила Ю. Тимошенко на посаді прем'єр-міністра України. Країна вступила в новий історичний період свого розвитку [8].

Нова політична еліта проголосила курс країни на демократичні перетворення та європейську інтеграцію. До влади прийшла коаліція "Сила народу", перед якою стояли нові завдання.

Але прихід до влади в Києві нових особистостей ще не означав, що стара політична еліта примириться з поразкою. Частина її представників досить швидко "перефарбувалася" у жовтогарячі кольори. Особливо це було помітно в українському парламенті, де суттєво збільшилися фракції "Нашої України" та БЮТ за рахунок народних депутатів, які перейшли до них з інших фракцій. Багато хто з них зайняв вичікувальну позицію. Частина українських політичних партій і політиків майже одразу оголосила про свою опозиційність до нової влади.

Соціал-демократична партія України (об'єднана) — СДПУ(о) першою висунула претензії на опозиційну нішу, оголену після перемоги національно-демократичних сил на президентських виборах 2004 року. Про свій перехід до опозиції 26 січня 2005 р. заявив лідер СДПУ(о) В. Мед-

ведчук. Ця партія намагалася запропонувати свою альтернативу — цивілізовану опозицію. При цьому окремі її представники не виключали можливість брати участь у формуванні більшості на підтримку нового уряду. Але оскільки ніяких пропозицій від нової влади не було отримано, то формат стосунків залишався опозиційним [17].

Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ, лідери Н. Вітренко і В. Марченко) звинуватила переможця президентських виборів В. Ющенка в незаконному захопленні влади і вже на початку лютого 2005 р. ініціювала звернення до Верховної Ради України з пропозицією розпочати імпічмент В. Ющенка.

ПСПУ заявила про себе як про жорстку опозицію до влади нового Президента України. У другій половині лютого 2005 р. було оголошено про створення народної опозиції у складі ПСПУ та Всеукраїнської політичної партії "Братство" (лідер Д. Корчинський). Розбіжність ідеологічних позицій союзників не лякала. Саме на прикладі цього політичного союзу підтверджується політологічна аксіома ідеологічного кола, в якому крайні праві і крайні ліві ближчі між собою, ніж представники ідеологічно подібних політичних сил, оскільки замикають це коло. Їхні радикальні гасла стають платформою узгодження цілей і дають можливість об'єднатися.

Партії спільно розпочали проводити акції громадянської та політичної непокори новій владі. 22 лютого 2005 р. ПСПУ та ВПП "Братство" очолили демонстрацію антиглобалістів, які протестували проти наміру нової української влади прискорити процес вступу України до НАТО [18]

Партія регіонів довго не могла визначитися з власною опозиційністю. Колишній голова партії Володимир Семиноженко заявив, що йому важко уявити Партію регіонів в опозиції.

Ще один з лідерів, голова політвиконкому і засновник Партії регіонів Володимир Рибак говорив, що ні про яку опозиційність не може бути й мови.

Вичікувальна позиція в березні 2005 р. змінилася таки опозиційністю та формуванням тіньового уряду. На черговому з'їзді, що відбувся 5 березня, лідер партії Віктор Янукович запевнив, що партія піде в опозицію: "У Партії регіонів немає іншого шляху, як іти в опозицію", оскільки вона програла на президентських виборах. Водночас лідер заявляв, що опозиція в особі Партії регіонів не має права бути майданною [19].

Перед силами опозиції постали завдання збереження свого політичного та економічного впливу, визначення причин поразки на президентських виборах, пошуку нових союзників і кадрової політики. З опозиційних партій найбільший вплив мала Партія регіонів, значно їй поступалися "Трудова Україна", СДПУ(о), "Нова демократія". Опозиція збирала сили після невдалих президентських виборів. Частина її лідерів потрапила у сферу уваги прокуратури. Проти них були висунуто обвинувачення.

Соціалісти зайняли своєрідну позицію: їхні представники увійшли до складу уряду Ю. Тимошенко (міністром внутрішніх справ став Ю. Луценко, міністром аграрної політики — О. Барановський, міністром освіти і науки — С. Ніколаєнко), але їхній лідер О. Мороз досить часто критично висловлювався про діяльність Кабінету Міністрів України. СПУ, крім того, організувало кілька акцій протесту проти окремих дій уряду [20].

Комуністична партія України та її фракція у Верховній Раді, що налічу-

вала 59 народних депутатів, очолювана незмінним (з 1993 р.) керівником П. Симоненком, після президентських виборів 2004 року продемонструвала своє небажання співпрацювати з новою владою. Під час голосування постанови Верховної Ради України про схвалення кандидатури на посаду прем'єр-міністра фракція КПУ зайняла принципову позицію не голосувати. Фракційну дисципліну порушили три депутати — А. Мороз, Б. Олійник і С. Сінченко, за що одразу були виключені з фракції.

25–26 червня 2005 р. відбувався XXXIX з'їзд КПУ, який підтвердив опозиційність партії до нової "помаранчевої" влади. Влада в особі голови Верховної Ради України В. Литвина визнала, що комуністи — це єдина продуктивна і консолідована опозиція [9].

Із самого початку існування "помаранчевого табору" стало ясно, що в новому керівництві України немає абсолютної єдності, політики висловлювали різні точки зору з економічних питань. У перші місяці В. Ющенко більше займався зовнішньою політикою, а внутрішня виявилася в руках прем'єр-міністра. Ю. Тимошенко виявила себе як ініціатор активного втручання держави в економіку та значної реприватизації. Спочатку йшлося про необхідність повернення в державну власність кількох тисяч підприємств. Ідея масової реприватизації викликала страх у можливих інвесторів з Європи, Росії, США та інших країн. Це призвело до уповільнення темпів надходження іноземних інвестицій. Пізніше стали говорити про необхідність повторного продажу кількох десятків великих підприємств, що нібито незаконно потрапили в руки підприємців. Проте надалі розмови про реприватизацію були припинені. Лише за рішенням суду на деякий час було повернуто у державну власність "Криворіжсталь" [12], але 24 жовтня 2005 р. це підприємство було продано за 24,2 млрд грн [7].

Уряд також почав жорстку боротьбу з контрабандою та незаконним поверненням окремими суб'єктами підприємницької діяльності податку на додану вартість. Було внесено зміни у Державний бюджет 2005 року. Він став соціальним. З метою поповнення дохідної частини бюджету скасовувалися пільги для тих підприємств, що їх мали, та були ліквідовані всі вільні економічні зони. Це поставило частину підприємців у досить складне становище. Темпи зростання економіки України уповільнилися. Кабінету Міністрів не вдалося втримати низькі ціни на бензин і м'ясо (квітень-травень 2005 р.), зростали ціни на продукти харчування і продукцію легкої промисловості, виникла цукрова криза (липень 2005 р.).

Всі сили у зовнішній політиці були спрямовані на те, щоб у максимально короткі терміни домогтися зближення з НАТО і ЄС та вступити до них. Найближчим завданням у 2005 р. став вступ до СОТ (Світової організації торгівлі). Проте відносини з Російською Федерацією поступово погіршувалися. Особливо гостро постало питання забезпечення України природним газом.

Дії влади викликали відповідну реакцію парламентської та позапарламентської опозиції. Дуже гострі дискусії з різних питань розгоралися у стінах парламенту. Іноді вони переростали у масові акції прихильників тих чи інших політичних сил, що відбувалися на вулицях Києва та інших міст України.

Так, 7 квітня 2005 р. відбулося пікетування Верховної Ради проти внесення змін до Митного тарифу Украї-

ни щодо ставок на м'ясну та рибну продукцію [3]. 29 квітня 2005 р. на Майдані Незалежності були проведені акції під гаслами: "100 днів уряду — 100 бід народу", "Не будемо платити більше!", "За контроль цін на бензин з боку держави!" [1].

На початку липня представники СДПУ(о) провели біля стін Секретаріату Президента України мітинг "Ні ціновій політиці влади!" [4].

Дискусії у стінах Верховної Ради України в липні 2005 р. виникали стосовно депутатів-сумісників. 6 липня 2005 р. фракції КПУ, СДПУ(о) та "Регіони України" заблокували парламентську трибуну, вимагаючи звільнення цих депутатів [15].

Важко народні депутати приймали законопроекти, які мали наблизити Україну до вступу у СОТ. Фракція комуністів навіть в якості аргументів застосувала сирени [14].

13 липня 2005 р. прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко заявила, що Верховна Рада гальмує прийняття важливих законопроектів, підготовлених урядом. Це змусило Голову Верховної Ради України В. Литвина скликати Погоджувальну раду депутатських фракцій (груп) у Верховній Раді України [16].

Діяльність опозиції змусила владу створити робочу групу на чолі з міністром юстиції Р. Зваричем, яка мала до 1 жовтня 2005 р. підготувати і подати до Верховної Ради України законопроект "Про опозицію" [5]. На превеликий жаль, робота цієї групи не дала ефективного результату, оскільки різні політичні сили мали своє бачення з цього питання.

31 серпня 2005 р. В. Ющенко провів велику нараду в Секретаріаті Президента України. На ній були присутні Державний секретар О. Зінченко та його заступники, перший помічник Президента України О. Третьяков, керівники служб та управлінь. Необхідність такої наради визрівала давно, її причинами стала незадовільна робота Секретаріату Президента. У ході наради Президент піддав гострій критиці діяльність державного секретаря О. Зінченка та підпорядкованих йому підрозділів [13, *17, 18*]

Події у Секретаріаті Президента України у часі збіглися з гострим конфліктом на Нікопольському феросплавному заводі (НФЗ). Конфлікт виник не лише через непрофесійні і безвідповідальні дії уряду, а й внаслідок явної зацікавленості вищих урядовців у розв'язанні цієї проблеми на користь фінансово-промислової групи "Приват". НФЗ за часів Леоніда Кучми потрапив під контроль його зятя В. Пінчука та І. Коломойського.

Проте 26 серпня 2005 р. Вищий господарський суд України визнав незаконною приватизацію підприємства консорціумом "Придніпров'я", а угоду про купівлю-продаж 50 % + 1 акція недійсною з моменту її підписання у 2003 р. Після цього 30 серпня 2005 р. в м. Орджонікідзе відбулися збори акціонерів НФЗ, ініційовані групою "Приват", на яких заступника міністра промислової політики С. Грищенка обрали головою наглядової ради НФЗ, а М. Надточенка — головою правління.

Однак у цей же день Нікопольський міський суд виніс рішення, яким заборонив виконувати рішення зборів акціонерів НФЗ, проведених в Орджонікідзе. Цим рішенням було взято під захист інтереси ФПГ В. Пінчука. Та на цьому судова війна лише почалася. Ввечері цього ж дня Ленінський районний суд міста Полтави в особі судді С. Редька іменем України виніс ще одне рішення, яким визнано законним рішенням про зміну органів управління НФЗ, прийняте на зборах акціонерів у місті Орджонікідзе. Цим

рішенням Ленінський районний суд м. Полтави задовольнив позов жителя Дніпропетровська Б. Сагайдачного до голови правління НФЗ В. Куцика та управління Фонду державного майна у Полтавській області. Ще раніше Феодосійський міський суд (Крим) заборонив проведення зборів акціонерів НФЗ, призначених на 30 серпня, 9,15,22,29 вересня в Орджонікідзе. 1 вересня цей же суд заборонив виконувати рішення зборів акціонерів, що відбулися 30 серпня 2005 р. в Орджонікідзе.

Тут варто відзначити таку важливу обставину — Ленінський районний суд м. Полтави розглядав явно непідсудну йому справу, до того ж за позовом неіснуючої фізичної особи. 2 вересня 2005 р. цей же суд скасував свій підпис під власним рішенням від 30 серпня. Згодом, 7 вересня, прокуратура Полтавської області порушила кримінальну справу проти судді Ленінського районного суду м. Полтави С. Редька.

Однак 1 вересня 2005 р. саме рішення Ленінського районного суду м. Полтави виконавча служба, яку супроводжували величезні озброєні загони спецпідрозділів міліції, намагалася виконати і завести на територію заводу нове керівництво, обране 30 серпня. Проти міліції прихильниками В. Пінчука було виставлено тисячні пікети працівників НФЗ. Це протистояння мала змогу в прямому ефірі спостерігати вся Україна по трьох телеканалах — ICTV, "Новий канал", СТБ.

Осторонь такого конфлікту, звісно, не міг стояти Президент України. У цей же день, 1 вересня, В. Ющенко різко розкритикував ситуацію щодо Нікопольського феросплавного заводу. На його думку, уряд мав докласти всіх зусиль, аби виключно у правовому полі вирішити цей конфлікт.

Президент України провів телефонні переговори з прем'єр-міністром, головою Фонду державного майна, міністром промислової політики, міністром юстиції та Генеральним прокурором. В. Ющенко доручив уряду і Фонду державного майна України вирішити конфліктну ситуацію виключно у законному руслі.

Остаточну крапку у справі НФЗ поставив Верховний Суд України 20 січня 2006 р. У цей день колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України іменем України винесла постанову, якою відмовила у задоволенні скарги ВАТ "Нікопольський завод феросплавів", за яким стояла фінансово-промислова група В. Пінчука, про перегляд постанови Вищого господарського суду України від 26 серпня 2005 р. та постанови Київського апеляційного господарського суду від 25 липня 2005 р., якими було визнано незаконним придбання 50 % + 1 акція НФЗ консорціумом "Придніпров'я" [6].

Як бачимо, на початку вересня в Україні виникла глибока політична криза. Влітку значно знизився рівень довіри громадян до президента і прем'єра. Було відчутно, що у вищому керівництві немає єдності. Продовжувалося протистояння між прем'єр-міністром Ю. Тимошенко і секретарем РНБО П. Порошенком.

Криза розпочалася 3 вересня 2005 р., коли Державний секретар О. Зінченко подав у відставку, а президент її прийняв. 5 вересня О. Зінченко провів прес-конференцію, на якій пояснив причини свого кроку. Він звинуватив секретаря РНБО П. Порошенка та інших членів президентського оточення в корупції [10].

Віктор Ющенко був дуже стурбований заявою О. Зінченка, тому ввечері обговорив ситуацію у себе вдома.

У нараді взяли участь прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко, міністр фінансів В. Пинзеник, міністр закордонних справ Б. Тарасюк, віце-прем'єр-міністр України Р. Безсмертний і перший помічник Президента України О. Третьяков. Було обговорено виступ О. Зінченка та ситуацію в державі після його гучної заяви. Присутні вирішили провести ретельне вивчення звинувачень, але не поспішати робити різких кроків і нових кадрових змін. В. Ющенко запропонував Р. Безсмертному очолити Секретаріат Президента, на що він дав згоду.

Наступного дня, 6 вересня, відбулося засідання Ради національної безпеки і оборони України, на якому теж обговорювалася політична ситуація після заяви О. Зінченка. Прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко на засіданні РНБО заявила, що ситуація, яка склалася, має "сильніше об'єднати команду". Їй належала пропозиція, аби парламентські фракції зробили з цього приводу відповідні заяви [13, *38*].

7 вересня 2005 р. в Секретаріаті Президента України відбулося кілька нарад як за участю самого Президента, так і без нього, на яких розглядалися питання, пов'язані із ситуацією, що склалася. У ході цих нарад П. Порошенко спочатку написав заяву про відсторонення його з посади секретаря РНБО України на час розслідування заяви О. Зінченка.

Увечері 7 вересня 2005 р. в кабінеті Президента України відбулася підсумкова нарада, в якій, крім В. Ющенка, взяли участь прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко, міністр закордонних справ Б. Тарасюк, віце-прем'єр-міністри України О. Рибачук і Р. Безсмертний, секретар РНБО П. Порошенко, голова фракції "Наша Україна" Н. Мартиненко, перший помічник Президента України О. Третьяков. Вона була дуже гострою. Говорилося про причетність Ю. Тимошенко та М. Бродського до початку конфлікту. У ході нової дискусії П. Порошенко написав заяву про відставку з посади секретаря РНБО і подав її Президенту. На вечірній нараді також була досягнута домовленість про кадрові зміни в уряді та про спільну участь у наступній виборчій кампанії 2006 р. у форматі єдиної коаліції "Сила народу" [13, *39–42*].

Далі події відбувалися за законами детективного жанру. Після завершення об одинадцятій вечора наради у Президента України відбулася нічна нарада в лісі на дачі у Кончі-Заспі, яку проводила Ю. Тимошенко. Тут побували радник прем'єр-міністра України М. Бродський, голова СБУ О. Турчинов, Генеральний прокурор України С. Піскун, міністр оборони України А. Гриценко, віце-прем'єр-міністр України М. Томенко, відома журналістка Ю. Мостова (газета "Дзеркало тижня") та ін. Вирішено було провести о 9-й годині ранку конференцію М. Томенка, на якій він мав оголосити про свою відставку з поста віце-прем'єр-міністра України, висловити підтримку О. Зінченку та закликати до другого етапу Помаранчевої революції.

Як згодом заявив, перебуваючи у Львові, В. Ющенко, "на нічній нараді у лісі пророблялися плани організації імпічменту". Змовники навіть о 2-й годині ночі дзвонили послу США в Україні пану Джону Гербсту. Він дуже негативно висловився про задумане ними і в телефонній розмові розповів про змову віце-прем'єр-міністру О. Рибачуку. Той відразу ж доповів про нічні пригоди Президенту.

О 8-й годині ранку 8 вересня до Президента передзвонила прем'єр-

міністр України і попрохала невідкладно її прийняти, що В. Ющенко й зробив. Після розмови з Ю. Тимошенко з невеликим запізненням Президент розпочав свою прес-конференцію, де, зокрема, заявив: "Я підписую указ на відставку уряду та відставку секретаря РНБО і кілька днів тому на базі поданої О. Зінченком заяви про відставку я призначив державним секретарем України Олега Борисовича Рибачука". Так відбулася відставка уряду, очолюваного Ю. Тимошенко [11].

Література

1. *Вітер О.* Не чіпайте ціни: Поверніть пайки // Голос України. — 2005. — 29 квіт. — С. 1, 4.
2. Голос України. — 2005. — 25 січ. — С. 1, 2, 7.
3. Голос України. — 2005. — 8 квіт. — С. 2.
4. Голос України. — 2005. — 7 лип. — С. 4.
5. Голос України. — 2006. — 12 серп. — С. 1.
6. Голос України. — 2005. — 2 верес. — С. 1; 3 верес. — С. 1, 2; 6 верес. — С. 1, 2; 2006. — 24 січ. — С. 1, 2.
7. Голос України. — 2005. — 25 жовт. — С. 1, 4.
8. *Горбунова О.* Уперше в історії України крісло Прем'єр-міністра зайняла жінка // Голос України. — 2005. — 5 лют. — С. 1, 2.
9. Комуніст. — 2005. — 30 черв.
10. *Королюк В.* Відставка з прицілом на майбутнє // Голос України. — 2005. — 6 верес. — С. 3.
11. *Королюк В.* Відставка // Голос України. — 2005. — 9 верес. — С. 1, 2.
12. *Срібна О.* Учора Печерський суд столиці скасував рішення про законність приватизації ВАТ "Криворіжсталь" // Голос України. — 2005. — 18 лют. — С. 1, 4.
13. *Чобіт Д. В.* Фарисеї, або Неоголошена війна Україні. — Броди: Просвіта, 2006.
14. *Шевчук Ю.* Сирени замість аргументів // Голос України. — 2005. — 8 лип. — С. 1, 2.
15. *Яременко Н.* Ліцензують не лише диски, а й матриці // Голос України. — 2005. — 7 лип. — С. 1, 2.
16. *Яременко Н.* Парламент і уряд приречені на компроміс // Голос України. — 2005. — 15 лип. — С. 1, 2.
17. http://uv.ukranews.com/r6/parties/sdpuo.html
18. http://uv.ukranews.com/r6/parties/pspu.html
19. http://uv.ukranews.com/r6/parties/pr.html
20. http://uv.ukranews.com/r6/parties/spu.html

В. В. УТВЕНКО

канд. іст. наук, доц. кафедри організації самоврядування
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНАТУ ЗА ПРАВЛІННЯ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

Становлення і розвиток української державності, с. 73–78

Проблема фіскальної системи Лівобережної України, зокрема в період гетьманування К. Розумовського (1750–1764), належить до малодосліджених тем української історіографії. Хоча окремі питання фіскальної системи Гетьманату середини і другої половини XVIII ст. розглядались у працях В. Барвінського, О. Лазаревського, М. Слабченка, В. Мякотіна, В. Мордвінцева, П. Дідусенка та О. Ліцоєвої, на сьогодні практично відсутнє комплексне дослідження цієї проблеми. Розглянемо насамперед основні напрями фіскальної політики гетьмана К. Розумовського, а також види державних податків, що надходили до військового скарбу Гетьманату.

Період XVIII ст. характеризується посиленим наступом царизму на автономні права України, у тому числі на фіскальну систему, яка являла собою один з найголовніших атрибутів української державності. Поразка у визвольних змаганнях під проводом І. Мазепи ознаменувала поступову втрату фінансової незалежності Гетьманату. Вже за часів гетьманування І. Скоропадського (1708–1722) кошти на утримання десяти російських полків, розташованих на теренах Лівобережної України, які збиралися з посполитих, міщан і частини козаків, у декілька разів перевищували річний бюджет Гетьманату і на 1722 р. дорівнювали 240 тис. руб. Водночас річний бюджет Гетьманату в 1722 р. становив 45,5 тис. рублів, а у 1723 р. — 85,9 тис. руб. [8, *138–139*].

За часів Першої Малоросійської колегії (1722–1727), а ще більше за правління Гетьманського уряду (1734–1750), фіскальна система Гетьманату була поставлена під контроль Російської імперії. Сільське та міське населення, а також більшість козаків продовжували сплачувати податки, так звані "порції" та "рації", на утримання російських полків, які на середину XVIII ст. становили у грошовому еквіваленті майже 117 тис. руб., тоді як гетьманському уряду в 30–40-х роках царські чиновники залишали бюджетних надходжень близько 59 тис. руб., з яких 50 % запланованих коштів не добирали [1, *225–226*; 9, *8–9*].

Російсько-турецька війна 1735–1739 рр., яка лягла важким тягарем на плечі українського народу, на десятки років розорила Гетьманат. У цих умовах податки платило здебільше населення, яке займалося промислами і торгівлею. 1 лютого 1749 р. царський Сенат видав наказ про заборону виробництва горілки в Україні на два роки більшістю населення, за винятком світських і духовних землевласників, а також виборних козаків, та й ті мали скоротити виробниц-

тво на 50 %. Цей захід царського уряду, який був пов'язаний з неврожаєм та дорожнечею хліба, завдав удару по українським фінансам, адже прибутки з ґуральництва та шинкування в окремі роки становили до 45 % бюджетних надходжень Гетьманату. Внаслідок сенатського наказу на 1750 р. в українській скарбниці залишилося 500 руб. [10, № 95, *161*].

У такому фінансовому стані отримав владу гетьман Кирило Розумовський (1750–1764), з ім'ям якого пов'язане нетривале відродження української державності.

Стратегічною метою гетьмана К. Розумовського у фіскальній політиці було впорядкування місцевих фінансів і безперебійне наповнення українського бюджету. Тому фіскальна політика уряду К. Розумовського була спрямована:

- на ліквідацію негативних наслідків дії наказу 1749 р.;
- встановлення гетьманського контролю над митними зборами;
- пошук нових джерел надходжень до військового скарбу.

Крім цього, гетьман К. Розумовський прагнув зменшити тягар державних повинностей населення Лівобережної України (підводної, утримання пошти, гінців, будівництво фортець), які виконувалися здебільшого на користь російської сторони і були дуже обтяжливими для українських громадян.

Для втілення в життя своєї фіскальної політики гетьман деякий час мав підтримку з боку високопоставлених чиновників Санкт-Петербурга, зокрема від свого брата Олексія Розумовського, неофіційного чоловіка імператриці Єлизавети. Так, уже через рік гетьману вдалося скасувати наказ Сенату від 1 лютого 1749 р. [3, *67–68*].

На з'їзді старшин у Глухові, який відбувся 7 лютого 1752 р., вдалося впорядкувати збори з виробництва і продажу алкогольних напоїв. Було підтверджено вільне виробництво алкогольних напоїв для всіх категорій населення, запроваджені єдині в Гетьманаті збори з горілчаного казана — 1,2 руб., при цьому показанщина, яку сплачували козаки, була вдвічі меншою, ніж для сільського та міського населення. Крім цього, з носатки вишинкованої горілки збирали по 20 коп., скатного від продажу за кордон і в межах Лівобережної України від куфи (5 відер) горілки брали по 25 коп. До цього часу збори з ґуральництва в кожному з полків були різними. Так, у Грунській та Куземинській сотнях Гадяцького полку показанщина становила 1,2 руб., в інших сотнях полку — 60 коп., у Ніжинському полку — 1,25 руб., Київському — 1,5 руб. [3, *73*; 4, *20*].

Для більш стабільного надходження коштів від продажу алкогольних напоїв до військового скарбу скарбові шинки на території Гетьманату почали передавати у відкуп. Наприклад, у 1752 р. деякі представники козацької старшини і заможних міщан взяли на відкуп право продажу алкогольних напоїв на всій території Гетьманату за 54845 руб. 85 коп., що становило понад 90 % усіх бюджетних надходжень Лівобережної України в попередні роки. У 1760 р. російський купець Дмитро Московітінов з двома українськими купцями взяли на відкуп шинки в Києві, Ніжині та Переяславі на 6 років за щорічну платню по 5810 руб. [4, *32–33*].

Своїми діями гетьман К. Розумовський відродив орендні збори часів Самойловича та Мазепи, які були одним з головних джерел надходжень до військового скарбу і не обтяжували населення.

Таблиця 1

Полк	Показники зборів індукти за 1751–1752 рр., руб.	
	вересень-січень	січень-травень
Ніжинський	5602,99	6441,35
Київський	791,84	618,90
Чернігівський	548,66	186,96
Стародубський	1095,08	1410,76
Полтавський	786,04	406,37
Миргородський	849,12	384,45
Лубенський	1109,66	586,64
Гадяцький	366,47	329,10
Прилуцький	16,01	56,60
Переяславський	39,42	130,12
Разом	11175,19	10631,25

На середину XVIII ст. митні збори (ввізне та вивізне мита), які складали 2 % вартості товарів, йшли на користь Генеральної військової канцелярії, а також царських чиновників. У 1749 р. ввізне та вивізне мита (індукта та евекта) були скасовані терміном на два роки. У 1751 р. гетьману вдалося поставити під свій контроль зовнішні та внутрішні мита, що додатково дало значні кошти до військового скарбу.

Наприклад, у вересні — травні 1751–1752 рр. лише надходження від ввізного мита (індукти) складали 21806 руб. 44 коп. У табл. 1 наведено показники зборів індукти за 1751–1752 рр. у десяти полках.

Навіть якщо припустити, що в останню третину року збиралося не менше 10 тис. руб., то лише ввізне мито давало надходжень до військового скарбу не менше 32 тис. руб. [15, т. 3, *164*].

У табл. 2 наведено розмір митних зборів (індукти та еквівалента) за різні товари.

Однак уже на початку 50-х років XVIII ст. влада при російському дворі перейшла від групи Розумовських до групи Шувалових, які 16 березня 1753 р. запропонували Сенатові скасувати в містах внутрішні митниці та збори, а перекласти цю суму прибутків на "портовые и пограничные таможенные сборы". Крім цього, було запропоновано запровадити додаткові зовнішньоторговельні мита, збільшивши їх до 13 коп. з 1 руб. Сенат ухвалив проект 18 серпня 1753 р., а 20 грудня 1753 р. вийшов іменний маніфест імператриці Єлизавети про скасування внутрішніх мит і зборів у Російській імперії, в тому числі на кордоні з Гетьманатом [12, т. 13, № 9506, *204–205*; № 10164, *837–838*].

Тобто відбувся наступ на українську зовнішню торгівлю. Наказ Єлизавети Петрівни 15 липня 1754 р. скасовував індуктний збір на кордоні між Росією та Лівобережною Україною, який у 1753 р. дав прибутків до військового скарбу на суму 48148 руб. 85 коп. На кордоні Гетьманату з Річчю Посполитою ще зберігалися 2 %-ві митні збори, але якщо товари довозили до Російського кордону, то додатково сплачували 11 коп. з 1 руб. [12, т. 14, № 10258, *124*; 5, *111*, *199*; 2, *54*]. К. Розумовський спробував опротестувати дії наказу, доводивши в

Таблиця 2

Найменування товару	Розмір збору, руб.	Найменування товару	Розмір збору, руб.
Товар грецький		Штука каруну	0,30
Пачка красного паперу	1,60	Штука ліктьового сукна	0,24
Десять поясів верблюжих	0,06	Штука бенклевого сукна	0,12
		Штука штомеду	0,30
Бунт соф'яну	0,10	Штука гарусу	0,12
Товар московський		Камінь міді	0,14
Тисяча білок	0,60	Мажа солі	0,20
Бунт лисиць	0,50	**Товар Малоросійський**	
Сорок горностаїв	0,10	Віз тютюну	0,50
Пара душек лисячих	0,02	Віз ганусу	0,80
Касяк лудану	0,02	Куфа горілки	0,20
Канц московського полотна	0,02	Віз, що до Шленська ходить	0,10
Товар польський		Віз, що до Москви ходить	0,04
Чвертка тонкого сукна	0,80	Віз прядива	0,20

Колегії іноземних справ, що з давніх часів індукта збиралася не до царського скарбу, а до гетьманського, і просив повернути індуктні збори, які, за його свідченням, давали прибутку до 50 тис. руб. на рік. Міністр закордонних справ Бестужев не поспішав допомагати Розумовському, який був змушений листуватися безпосередньо з імператрицею Єлизаветою. Зрештою, 1 грудня 1755 р. був прийнятий митний статут, розділ І якого скасовував на території Гетьманату всі зовнішні та внутрішні мита (індукту, евекту, покуховне, скатне, "ярмаркового и торгового поковшевого сбора, с мельниц, войсковой части розмерового дохода, показанщины, с винокурных котлов" та ін.). Запроваджувався єдиний митний тариф 13 коп. з 1 руб. по всій території Російської імперії [12, т. 14, № 10486, *414*; 5, *132–133*; 7, *11*].

У 1755 р. гетьману Розумовському все-таки вдалося компенсувати втрати коштів від індуктних зборів за рахунок царської скарбниці. Так, із зібраних прикордонних мит з перевелочанського та кременчуцького перевозів, які контролювали царські чиновники, сума в понад 48 тис. руб. мала виділятися на користь гетьмана. Якщо не вистачало цієї суми, то нестачу коштів мали компенсувати збори з інших митниць. Наприклад, у 1755 р. всі 6 митниць на кордоні з Польщею давали прибутків на суму 52591 руб., з яких понад 90 % надходило до Гетьманського скарбу. Також К. Розумовському до кінця свого гетьманування вдалося зберегти збори з млинів, показанщину, скатне, значну частину торговельних зборів місцевого характеру [5, *199–200*; 11, т. 1, вип. 1, *148*; 15, т. 2, *36*]. Однак новий митний тариф 1757 р. остаточно встановив контроль царського уряду над митними зборами.

Зазначимо, що за часів свого гетьманування К. Розумовському вдалося впорядкувати збори з млинів, виробництва меду, тютюну. Значна частина ярмаркових зборів місцевого характеру була передана до відомства полкових адміністрацій. Вагові та торговельні збори в містах закріплю-

валися, як і раніше, за магістратами та ратушами, що давало змогу останнім утримувати міську владу та виконувати державні повинності. Крім цього, міста отримували прибутки з оброчних статей, міських сіл, а особливо з продажу горілки на власній території [14, *421–422*; 15, т.1, *104*; 13, *66*].

Наприклад, наприкінці гетьманування К. Розумовського річні прибутки Києва становили 9708 руб., Козельця — 1074 руб., Переяслава — 2878 руб., Пирятина — 660 руб., Ніжина — 600 руб.; Лубен — 550 руб., Остра — 431 руб. [13, *66*; 6, т. 2, *65*].

Також К. Розумовському вдалося впорядкувати і збори з рангових гетьманських маєтностей, запровадити єдині податки від 50 коп. до 1,2 руб. з двору залежно від прибутків селянської родини [6, т. 1, *281*; 11, т. 1, вип. 2, *127–128*].

Було обмежено надання підвід з тягловою силою сільським, міським населенням та значною частиною козаків для потреб гетьманських чиновників, які видавалися за гетьманськими універсалами, де вказувалася кількість підвід [6, т. 3, *96*].

Універсалом від 1754 р. К. Розумовський заборонив полковникам залучати до робіт і стягувати податки з виборних козаків, які безпосередньо відбували військову службу. Винний позбавлявся частини майна на користь постраждалого, а також відшкодовував йому збитки у подвійному розмірі [14, *78*].

Таким чином, фіскальна політика гетьмана К. Розумовського сприяла на деякий час впорядкуванню фінансів, наповненню військового скарбу, прибутки якого тільки від промислів і митних зборів перевищували 100 тис. руб. Були дещо зменшені державні повинності населення Лівобережної України. Однак в умовах наступу царизму на автономні права України гетьманська адміністрація не могла встановити повний контроль над фіскальною системою Лівобережної України. Витрати населення на утримання російських полків і чиновників в окремі роки вдвічі перевищували річний бюджет Гетьманату, та й власні прибутки К. Розумовського, які щорічно складали 100 тис. руб., були не набагато меншими за державний бюджет України. Зрештою, втрата Україною прибутків від митних зборів також свідчила про посилення впливу царського уряду на фіскальну політику гетьмана К. Розумовського.

Література

1. *Барвинский В. А.* Крестьяне в Левобережной Украине в XVII — XVIII вв. — Харьков, Тип. Зильберга, 1909. — 300 с.
2. *Бєлашов В. І.* Глухів — столиця Гетьманщини (до Глухівського періоду історії України (1708–1722)). — Глухів, 2005. — 219 с.
3. *Василенко Н. П.* Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII в. — К.: Друк. УАН, 1927. — 115 с.
4. *Гуральне* право та право шинкувати горілкою в Лівобережній Україні до кінця XVIII в. (до історії фінансового права Лівобережної України). — Б. м. і б.р. — 53 с.
5. *Дідусенко П. М.* Розвідки про митну справу в українській державі — Гетьманщині в першій половині та середині 18 століття. — К., 2002. — 218 с.
6. *Лазаревский А. М.* Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления: В 3 т. — К., 1888–1902.
7. *Ліцоєва О. В.* Митна справа в Гетьманщині в другій половині XVII–XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2003. — 16 с.

8. *Мельник Л. Г.* Гетьманщина першої чверті XVIII століття. — К.: ІЗМН, 1997. — 231 с.
9. *Мордвинцев В. М.* Государственные налоги и повинности монастырских крестьян Левобережной Украины в XVIII веке. — К.: Знання, 1998. — 184 с.
10. Мотыжинский архив. Акты Переяславского полка XVII–XVIII вв. — К.: Изд. Андрея и Александра Савицких, 1890. — 223.
11. *Мякотин В. А.* Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII в. — Прага, 1924–1926.
12. *Полное* собрание законов Российской империи. — СПб., 1830. — Т.13. — 947 с.; Т.14. — 893 с.
13. *Путро А. И.* Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в. — К.: Выща шк., 1988. — 142 с.
14. *Слабченко М. Е.* Малорусский полк в административном отношении. — Одесса: Техник, 1909. — 436 с.
15. *Слабченко М. Е.* Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны: В 3 т. — Одесса, 1922–1923.

В. В. ОМЕЛЬЧУК

канд. іст. наук, проф. кафедри МАУП, докторант Національної академії державного управління при Президентові України

МЕХАНІЗМ ІНТЕГРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ

Становлення і розвиток української державності, с. 79–90

Важливою складовою державної політики формування єдиного гуманітарного простору в Україні є процеси міжетнічної інтеграції національних меншин, що мешкають в Україні, виходячи з національних інтересів України, передусім щодо захисту українського етносу як титульного в державі. Інтеграція національних меншин в соціокультурні тканини українського суспільства передбачає вироблення та реалізацію відповідного концептуального забезпечення, його інституційної, фінансової, організаційної, кадрової складових.

Починаючи з 1991 р. держава активно формує механізм регулювання міжнаціональних взаємин, особливо з огляду на багатовимірну етнонаціональну палітру України. Як слушно визначив М. Михальченко специфіку нашої державницької ідеології: Україна — полінаціональна, але унітарна держава [30, *17*].

Окремих аспектів державної політики у сфері міжетнічної інтеграції торкалися українські дослідники О. Антонюк, С. Місержи, О. Рафальський. Водночас процеси управління міжнаціональною співпрацею на регіональному рівні привернули увагу І. Тимошенка, О. Власиневича. Місцем громадських об'єднань у виробленні державної політики зацікавилася дослідниця Л. Лойко.

Спробуємо в цій статті окреслити загальні напрями державного управління процесами міжетнічної інтеграції в контексті формування єдиного гуманітарного простору в Україні. Висвітлимо загальну міжнаціональну ситуацію в Україні, її регіональні особливості. Розглянемо також процеси в Криму з огляду як на його стратегічне значення для забезпечення соборності Української держави, так і на різносторонні нашарування в його етнонаціональному просторі.

В Україні на час проголошення незалежності існували багатовікові традиції конструктивної міжетнічної взаємодії [15]. На думку окремих публіцистів, расизм, ксенофобія, етнічна нетерпимість не властиві українцям на генетичному рівні, що зумовлено передусім моральними традиціями Православ'я [26, *19–20*]. З іншого боку, практики так званої зворотної дискримінації та інституювання відмінностей призвели не до очікуваного мирного співіснування культур, а до загострення суперечностей між різними культурними групами [22, *1*].

Наприкінці 80-х років минулого століття починається процес повернення депортованих народів, зокрема німців і кримських татар [34, *33*]. Вже 11 травня 1990 р. Верховна Рада УРСР робить заяву "До річниці масової депортації кримсько-татарського народу", засудивши депортацію та

обіцяючи зробити все необхідне для організованого переселення кримських татар [43, *46*].

20 листопада 1990 р. кримські татари оголосили голодування у Кереїзі, протестуючи проти відмови місцевих рад узаконити самозахоплення земель та самовільні забудови, виділити їм ділянки землі на території Великої Ялти. Пікетники мали намір продовжувати акцію біля пам'ятника В. Леніну у Сімферополі, куди вони прибули 27 листопада. Відбулися сутички учасників акції з працівниками органів внутрішніх справ. 29 листопада Голова Президії Верховної Ради УРСР Л. Кравчук зустрівся з представниками кримсько-татарського народу Криму, Узбекистану, Казахстану, Таджикистану, Краснодарського краю. На зустрічі обговорювалися правові та господарські питання репатріації та адаптації представників депортованих народів, які поверталися, майбутній статус Криму [8, *386*].

23 грудня 1990 р. Верховна Рада УРСР своєю постановою зупинила з 1 лютого 1991 р. на території Кримської області дію Постанови Ради міністрів СРСР "Про обмеження прописки громадян у деяких населених пунктах Кримської області і Краснодарського краю" від 24 грудня 1987 р. № 1476 та доручила Раді міністрів УРСР встановити порядок прописки громадян у Кримській області. У зв'язку з набуттям чинності 13 листопада 1991 р. Закону України "Про громадянство України" автоматично набув українське громадянство 73981 кримський татарин, який вже тоді був прописаний у Криму [43, *47*]. Кримські татари продовжували прибувати і в наступні роки: 27,6 тис. осіб — у 1992 р., 19,3 тис. — у 1993 р., 10,8 тис. — у 1994 р., що істотно змінило співвідношення основних етнічних груп на Кримському півострові [43, *48*]. Це позначилося на економічному, політичному, соціальному та духовному житті Криму. Згідно з переписом 2001 р. у Криму проживало: росіян — 1084,4 тис. осіб, кримських татар — 243,4 тис., білорусів — 29,2 тис., татар — 11 тис., вірмен — 8,7 тис., євреїв — 4,5 тис., поляків — 3,8 тис. Мешкали тут й інші народи [12, *144*].

Закон України "Про громадянство України" надав вихідцям з України право отримати українське громадянство і цим сприяв їхній репатріації на історичну Батьківщину [41, *279*]. У міграційній хвилі з СНД на кінець 1991 р. переважали росіяни (47 %), далі йшли білоруси (2,8 %), молдавани (2,3 %). Відповідно їхня питома вага у міграційній хвилі з усього світу склала відповідно 27,2; 1,4; 1,2 % [34, *34*]. Міжнаціональні відносини в Україні істотно ускладнилися з посиленням потоків неконтрольованого прибуття в Україну мігрантів, передусім з Азії та Африки. На 1 січня 2006 р. офіційно лише 2346 осіб отримали статус біженця, з них 1862 — з Азії, 311 — з Африки (для порівняння: з Європи — 164) [3, *97*]. Завдяки своєму геополітичному розташуванню Україна за минуле десятиліття стала не тільки транзитною зоною на шляху міграційних потоків у напрямі країн Західної Європи, а й поступово перетворилася на територію тривалого перебування нелегальних мігрантів. При цьому зазначимо, що нелегальна міграція є значущим криміногенним фактором. Тому комплексна протидія цьому явищу має стати важливою складовою державної політики щодо вирішення міжнаціональних проблем в Україні на всіх рівнях [36, *8*]. Основним завданням державної міграційної політики є дотримання держав-

них інтересів при реалізації імміграційних програм і заходів, постійне вдосконалення систем імміграційного контролю, регулювання міграційних потоків з урахуванням соціально-економічного розвитку регіону, який приймає мігрантів, національної сумісності, специфіки психології імігрантів, кліматичних особливостей місць їхнього розселення [41, *279*].

Не випадково на початку 90-х років міжнаціональні відносини хвилювали 39 % української молоді [34, *28*]. Українці найбільш толерантно ставляться до росіян і білорусів. Згідно із соціологічним дослідженням, проведеним Київським міжнародним інститутом соціології 8–14 вересня 2006 р. за участю 2012 респондентів старше 18 років у 24 областях України і в Криму, готові прийняти у свою сім'ю серед опитаних: росіян — 44,3%, білорусів — 18,6, тоді як євреїв — лише 8,3, поляків — 7,4, американців — 6,6, канадців — 5,7, французів — 6,4, німців — 5,9, румунів — 5,3, негрів — 3,1 та циганів — 1,9 %. При цьому 40,7 % респондентів стверджують, що до України взагалі не можна пускати циган, 18% — негрів. Соціологічна похибка — 3–4% [42, *16*].

За ініціативою Комісії Верховної Ради України з питань державного суверенітету, республіканських і міжнаціональних відносин, Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів України і Ради національностей Народного руху України 16–17 листопада 1991 р. в Одесі відбувся І Всеукраїнський міжнаціональний конгрес [38, *195*]. Це засвідчило розуміння з боку національно-патріотичних сил необхідності долучення національних меншин до розбудови української державності.

В Україні створили повноцінні умови для відродження національної ідентичності всіх національних меншин, зокрема німців [17], болгар [33]. Міністерству освіти і науки України доручили і в подальшому створювати умови для поглиблення вивчення мов національних меншин [6, *83, 92*]. У 1993 р. було відкрито школу з кримсько-татарською мовою навчання, а до цього працювали 4 спеціальні національні класи. У 1998/99 навчальному році в Автономній Республіці Крим діяло 6 таких шкіл. У 2005–2006 навчальному році в республіці кримсько-татарської мовою навчалося вже 5,6 тис. дітей [4, *8*]. У 2003/04 навчальному році в Рівненській області у класах, де навчання проводилося російською мовою, навчалося 316 учнів. Російську мову як предмет вивчали 22247 учнів, польську — 551 учень. Факультативно російську мову вивчали 10828 учнів, польську — 378. Чеське товариство "Стромовка" об'єднало в гуртку з вивчення чеської мови 18 дітей [40, *206*].

У трьох вищих навчальних закладах Рівненської області (Рівненський державний гуманітарний університет, Міжнародний університет "РЕГІ" ім. С. Дем'янчука, Рівненський інститут слов'янознавства) на окремих факультетах готували фахівців з російської, польської, білоруської чеської мов, вивчається мистецтво, історія національних меншин, які проживають в Україні [40, *205*]. Секретар Ради національної безпеки і оборони України П. Порошенко невдовзі після його призначення на цю посаду заявив про необхідність існування російськомовних груп у ВНЗ України для задоволення освітніх потреб російськомовного населення України [27, *45*].

Водночас істотно відчувається нестача відповідної навчально-методичної літератури. Зокрема забезпечення навчальною літературою крим-

ського-татарською мовою учнів шкіл і класів з кримсько-татарською мовою навчання складало 12,9 %, а літературою з кримсько-татарської мови та літератури — 47 % [4, *9*]. Підручниками з російською мовою загальноосвітні заклади Рівненської області у 2003/04 навчальному році були забезпечені на 85 % [40, *206*]. У фондах публічних бібліотек Києва російськомовна література складає 59,3 % загальної кількості книжкового фонду. У нових надходженнях близько 30 % книг — російською мовою [20, *67–72*]. До переліку видань навчальної літератури для загальноосвітніх закладів України на 2003–2004 рр. Міністерством освіти і науки України включено 80 книжкових найменувань інваріантної частини для шкіл з російською мовою навчання, 29 — угорською, 22 — польською, 26 — молдовською, 20 — кримсько-татарською, 6 — іншими мовами [7, *65*].

Важливе місце займає і питання повернення історичних назв населеним пунктах в районах компактного проживання національних меншин. Уже 27 грудня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла постанову про відновлення селу Танине Первомайського району Кримської області колишнього найменування Сари-Баш [8, *401*].

Для задоволення інформаційних запитів російськомовного населення України розглядалося питання створення спеціального російськомовного телевізійного каналу. Це підтримав Секретар Ради національної безпеки і оборони України П. Порошенко [27, *45*]. Здійснюються також інші кроки щодо забезпечення інформаційних потреб національних меншин.

Цьому активно сприяє співпраця органів державної влади, регіонального управління та місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями національних меншин. Вони являють собою достатньо потужну суспільну силу, якщо врахувати, що зараз у нашій державі діє близько 1600 офіційно зареєстрованих громадських організацій етнічних меншин, 45 з них мають всеукраїнський статус [29, *5*]. Державний комітет архівів Автономної Республіки Крим (АРК) активно співпрацював з товариством німців "Відергебурт", а пізніше — з Геттінгемським інститутом німецьких і східноєвропейських досліджень [16, *61*]. 19 листопада 1997 р. було прийнято рішення колегії Головного архівного управління України "Про заходи державних архівних установ щодо реалізації Указу Президента України "Про основні напрями соціальної політики на 1997–2000 рр." і постанов Кабінету міністрів України від 2 квітня 1998 р. № 422 "Про заходи щодо реалізації у 1998–2000 рр. основних напрямів соціальної політики" і Ради міністрів Автономної Республіки Крим з цього питання. Рада міністрів Автономної Республіки Крим визначила такі основні завдання [16, *60*]:

- створення бази даних з історії культури і мистецтва національних меншин Криму;
- підготовка тематичних переліків "Німці-меноніти в Таврійській губернії", "Кримські вірмени", "Німецьке населення Таврійської губернії";
- сприяння у виявленні матеріалів Кримському відділенню Інституту сходознавства НАН України (щодо християнського населення Криму), Кримському фонду культури (щодо історії культури кримських татар).

При підготовці переліку "Греки в Криму" через Кримське грецьке товариство було встановлено контакти з

Центром дослідження і розвитку грецької культури Причорномор'я у м. Салоніки і укладено договір про співпрацю. Результатом створення цього переліку стало замовлення копій документів для створюваного Архіву грецької діаспори Причорномор'я у м. Салоніки [16, *62*].

Конституція України закріпила основи міграційної політики України щодо пересування на її території. Кожному, хто перебував тут на законних підставах, гарантувалася свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право залишати територію України, за винятком обмежень, встановлених законами [35, *31*]. Врегулювання міжнаціональних взаємин в Україні визначає ціла низка нормативно-правових актів. Поряд з Конституцією України це закони України "Про мови в УРСР", "Про освіту", "Про громадянство", "Про національні меншини", "Декларація прав національностей України", "Основи законодавства України про культуру" [44, *189*]. 9 грудня 1997 р. Україною було ратифіковано Рамкову конвенцію про захист національних меншин" [18, *23*; 2, *453*]. 15 травня 2003 р. Верховна Рада України ратифікувала Європейську хартію регіональних мов або мов меншин стосовно білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримсько-татарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської мов [2, *441*].

Згідно з Конституцією України (ст. 119) саме на місцеві державні адміністрації покладено забезпечення виконання програм національно-культурного розвитку корінних народів і національних меншин в місцях їхнього компактного проживання [19, *5*]. Значні повноваження Конституціями України та Автономної Республіки Крим надані останній. Це дає змогу органам державної влади, регіонального управління півострова задовольняти національно-культурні потреби національних меншин. Республіка розробляє, затверджує та реалізовує регіональні програми культурного розвитку, бере участь у забезпеченні міжнаціональної злагоди на своїй території [11, *79*].

Місцеві органи виконавчої влади активно сприяють розвитку та діяльності національно-культурних товариств. На виконання п.2 Розпорядження Президента України "Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств" від 21 вересня 2001 р. № 252/2001-рп заступник голови Рівненської обласної державної адміністрації дав доручення головам райдержадміністрацій, міським головам щодо безоплатного надання будівель і споруд, що перебувають у державній і комунальній власності, для проведення національно-культурними товариствами культурологічних, освітніх, науково-просвітницьких та інших заходів. 25 квітня 2003 р. Рівненська обласна рада рішенням № 171 затвердила орендну ставку, яка становила 2 % вартості нерухомого майна, визначеної експертним шляхом. Єврейська громада м. Рівного безоплатно користувалася приміщенням, яке перебувало у колективній власності Рівненського обласного благодійного фонду "Хесед ошер". Приміщення закладів культури і мистецтва області надаються в безоплатне користування для проведення громадськими організаціями національних меншин різних заходів.

За підтримки місцевих органів виконавчої влади в області діяло 11 аматорських колективів національних меншин [40, *204*]:

- фольклорний ансамбль товариства німців "Відергебурт" (м. Рівне);
- вокальний квартет "Білорусь" товариства "Білорусь" (м. Рівне);
- театральна студія (товариство польської культури Здолбунівщини);
- вокальний ансамбль, колективи солістів-вокалістів, читців-декламаторів (товариство польської культури, м. Костопіль);
- фольклорний колектив чеського товариства "Стромовка";
- хореографічна студія "Арабеск" (громадська організація "Руський рух на Україні");
- молодіжний клуб, молодіжний хореографічний колектив та дитячий театр "Сімха" (Єврейська громада, м. Рівне);
- хоровий колектив "Приязнь" та дитячий танцювальний колектив "Білий орел" (товариство польської культури, м. Рівне).

Рівненська обласна державна адміністрація сприяє відзначенню днів культури національних меншин, пам'ятних дат, релігійних та обрядових свят. Щорічно у м. Рівному проводяться дні польської культури (спільно з Товариством польської культури, яке розпочало свою діяльність у грудні 1999 р.). Відбуваються презентації кінофільмів польських режисерів. Традиційними в області є проведення міжнародних фестивалів "Древлянські джерела", "Коляда", "Сурми", "Котилася торба", Всеукраїнського фестивалю "Стежками мавки", телеконкурсу "Прем'єр-ліга", Першого Всеукраїнського молодіжного фестивалю мистецтв "Музична толока" із залученням колективів громадських об'єднань національних меншин області.

Щорічно за підтримки міськвиконкому єврейська громада м. Острога 4 серпня проводить мітинг пам'яті трагічного розстрілу євреїв у роки Другої світової війни. У м. Костополі члени Товариства польської культури щороку відзначають День Конституції та День незалежності Польщі. Обласна влада взяла активну участь у спорудженні та врочистому відкритті пам'ятника загиблим у роки Другої світової війни полякам у с. Борщівка Гощанського району. Це відзначено у листі від дружини Президента Республіки Польща І. Кваснєвської з висловлюванням подяки, який надійшов на адресу голови обласної державної адміністрації М. Сороки у грудні 2003 р. [40, *204–205*].

Створено умови для задоволення інформаційних запитів національних меншин в області. Рівненською обласною телерадіомовною компанією та редакцією міськрайонного радіомовлення "Радіо-шанс" періодично організовувалися передачі, в яких висвітлювалися життя та культурна діяльність національних меншин Рівненщини. Серед друкованих періодичних ЗМІ стан міжнаціональних відносин висвітлювали газети: "Вільне слово" (облдержадміністрації), "Вісті Рівненщини" (облради), Рівненська міська "Сім днів", районні — "Нове життя" (Здолбунівський район), "Життя і слово" (Острозький район), "Вічеве слово" (Костопільський район), "Рідний край" (Гощанський район), "Прапор Перемоги" (Радивілівський район) "Вісті Кореччини" (Корецький район), "Вісник Дубенщини" (Дубенський район) [40, *204–205*].

Кабінет міністрів України 14 березня 1992 р. своєю постановою створив Фонд депортованих народів Криму. 24 березня 1992 р. було затверджено Положення про республіканську комісію у справах депортованих народів Криму. Наступним кроком ста-

ло утворення у липні 1994 р. Міністерства України у справах національностей, міграції та культів [43, *49*]. В Криму також функціонує Республіканський комітет Автономної Республіки Крим у справах міжнаціональних відносин і депортованих громадян. Важливу роль відіграли рішення колегії Головного архівного управління України 19 листопада 1997 р. "Про заходи державних архівних установ щодо реалізації Указу Президента України "Про основні напрями соціальної політики на 1997–2000 рр." [16, *58–64*]. Уряду автономії планували передати управління витратами за допомогою бюджетних коштів, які виділялися на програми адаптації кримсько-татарського населення [24, *196*].

Через Державний комітет України у справах національностей та міграції були виділені кошти на розселення та облаштування кримських татар [28, *159*]. Починаючи з 1991 р. Українська держава витратила на репатріацію кримських татар понад 300 млн дол. Зауважимо, що фінансування відповідних програм здійснювалося нерівномірно. Якщо у 1992 р. сума фінансування становила 95,2 млн дол., у 1994 р. — 59,6 млн, у 1997 р. — 6,9 млн, то у 1999 р. бюджет передбачив лише 4,8 %. В цілому ж витрати України на переселення та облаштування, а також інтеграцію кримських татар в українське суспільство оцінені у 2 млрд дол. [23, *91*]. Увага центральних органів виконавчої влади зосереджувалася передусім на створенні для них робочих місць [24, *188*]. Серед пріоритетних напрямів у вирішенні проблеми репатріації та адаптації депортованих народів уряд України визначив такі [9, *340–341*]:

1) відповідне фінансування заходів щодо повернення та облаштування депортованих народів;
2) завершення будівництва житла, об'єктів соціально-культурного призначення та відповідних інженерних комунікацій;
3) забезпечення житлом, зокрема шляхом його викупу та пільгового кредитування індивідуального житлового будівництва;
4) залучення до приватизації майна державних підприємств;
5) забезпечення земельними ділянками;
6) забезпечення зайнятості.

Серед переліку захищених статей видатків загального фонду Державного бюджету України на 2007 р. передбачено розселення та облаштування кримських татар та осіб інших національностей, які були депортовані з України [5, ст.352].

Зауважимо недосконаліть процесів державного управління етнонаціональними процесами на регіональному рівні, зокрема недостатність рівня етнічного представництва в місцевих органах державної влади [14, *171*]. Водночас помітні кроки Української держави у цьому напрямі — у затверджених постановах Кабінету міністрів України у серпні 1995 р. Міністерству юстиції України та Міністерству в справах національностей та міграції (з 1996 р. — Державний комітет) приписувалося створити робочу групу для пропозицій з вивчення статусу Меджлісу з метою його подальшого введення у політико-правове поле України [12, *151*]. 27 березня 1998 р. Розпорядженням Президента України створено робочу групу з підготовки пропозицій щодо вирішення питань, пов'язаних з поверненням депортованих кримських татар [9, *338*]. Вже у травні 1999 р. при Президентові Україні було створено консультативну Раду представників кримсько-татарського народу, до якої увійшли 33

члени Меджлісу на чолі з М. Джемілєвим. Вона мала займатися проблемами репатріації та адаптації кримських татар в українське суспільство [9, *338*; 23, *93*]. 30 березня 2001 р., відповідно до Указу Президента України від 19 квітня 2000 р. № 6/2000 при голові Рівненської обласної державної адміністрації було створено Раду представників громадських організацій національних меншин як дорадчий орган [40, *205*]. В Одеській області на виконання ст.5 Закону України "Про національні меншини в Україні" при обласній державній адміністрації створено два консультативно-дорадчі органи: Раду з питань міжетнічних відносин та етнонаціонального відродження і Раду сприяння розвитку української та інших мов і національних культур в Одеській області [9, *309*].

На зустрічі з Президентом України В. Ющенком 5 травня 2005 р. представники Меджлісу на чолі з М. Джамілєвим вимагали збільшити етнічне представництво кримських татар в органах влади. До уряду Анатолія Матвієнка входило двоє кримських татар — віце-прем'єр Асанов і міністр у справах молоді, сім'ї та гендерної політики Рамазанов [23, *94*].

Важливе місце у становленні державної етнонаціональної політики відіграла співпраця органів державної влади України з Верховним комісаром ОБСЄ у справах національних меншин, який забезпечує не лише моніторинг відповідної ситуації в нашій державі, а й на практиці сприяє вдосконаленню механізмів її реалізації. Макс Ван дер Стул допоміг усуненню втручання ззовні в українські справи на Кримському півострові [13, *14*]. Уряд України не розглядав Крим як об'єкт російсько-українських взаємин і розв'язував наявні на півострові проблеми лише як внутрішні [37, *40*].

Комісар привернув увагу міжнародного співтовариства до проблеми кримських татар, що полегшило залучення позабюджетного фінансування до державних і республіканських програм їхнього розселення та облаштування [13, *14*]. Моніторинг становища російського населення в Україні з боку Комісара дав змогу відкинути звинувачення у недотриманні його прав. Національне законодавство України щодо національних меншин визнане прогресивнішим навіть порівняно з Євросоюзом [13, *15*]. Вже у висновку 26 вересня 1995 р. Парламентська Асамблея Ради Європи підкреслила, що Україна підписала Рамкову конвенцію про захист національних меншин [1, *68*].

Національні меншини України мають підтримку і ззовні, зокрема законодавчу. Ст. 1 ухваленого у 2001 р. в Угорщині Закону LXII щодо угорців, які проживають у сусідніх країнах, передбачала його поширення і на представників тієї спільноти, що мешкала в Україні й мала громадянство останньої. Їм гарантувалася низка пільг і переваг, зокрема у сприянні у в'їзді в Угорщину, культурно-інформаційна допомога [32, *59*].

Водночас помітні і намагання певних сил використати окремі міжетнічні конфлікти у політичній боротьбі. У січні 2005 р. у пресі з'явився "Відкритий лист на захист честі і гідності російської мови", в якому низка діячів науки і культури звинуватили Президента України В. Ющенка у кроках, спрямованих на дискримінацію російської мови. В. Янукович, лідер опозиційної Партії Регіонів, почав вимагати проведення референдуму щодо двомовності і внесення відповідних змін у Конституцію України [10, *498*]. 6 вересня 2006 р. МЗС Російської Федерації поширило заяву, в якій стверджувалося, що

перехід українського судочинства виключно на державну мову обмежує права російськомовного населення [39, *57*]. Ці кроки російського уряду переконливо засвідчують про його намагання використовувати у своїх зовнішньополітичних цілях невирішеність питань, пов'язаних з інтеграцією російської меншини в український соціум.

Аналізуючи стан справ з державного врегулювання міжнаціональних проблем у державах Європи, відзначимо наявність тут суттєвих відмінностей як в інституційному, так і в нормативно-правовому його забезпеченні.

Цікавим тут є досвід Балканського півострова, де ігнорування потреб і кардинальних інтересів національних меншин призвело до протистоянь, які вилились у низку військових конфліктів. Наприклад, держави, які виникли на місці колишньої Югославії, створили різноманітні програми та ініціативи, спрямовані на інтеграцію біженців, що повернулися після військових дій на попереднє місце проживання, у життя громад. Серед таких заходів — формування власних автономних органів національних меншин (Словенія), фінансова підтримка діяльності організацій національних меншин (Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина), громадські ініціативи з формування довіри між місцевим поліетнічним населенням і біженцями [38, *193*]. При Саборі Хорватії засновано відділ з прав людини, у межах якого діяв підвідділ зі здійснення прав етнічних і національних меншин [21, *358*].

У Словацькій республіці спочатку (з 1995 р.) проблемами національних меншин займалася Рада національностей при уряді Словаччини. Рада мала дорадчий статус і була консультативним органом, однак і в її складі переважали представники титульної нації, передусім державні службовці. У 1995 р. запроваджено посаду відповідного Уповноваженого, у компетенцію якого відійшло і вирішення ромського питання. З 1998 по 2004 р. відбувається становлення системи інституційного забезпечення у сфері етнонаціональної політики Словаччини: створюється парламентський комітет з прав людини, національностей і жінок, департамент розвитку меншин при секції уряду з прав людини, національностей та регіонального розвитку, затверджується посада віце-прем'єра з євроінтеграції, прав людини і національних меншин [25, *10*]. У Чехії за забезпечення реалізації умов, необхідних для збереження і розвиток культурних традицій, самобутності та мови національних меншин відповідають Міністерство культури і Міністерство у справах освіти, молоді та спорту. На забезпечення матеріальної підтримки, необхідної для збереження і розвитку культурних традицій, закладів і мов, Міністерство культури надає державні субсидії. Їх отримують переважно громадські об'єднання. Для вирішення проблем, пов'язаних з національними меншинами, на рівні районів засновано посаду радника з питань національних меншин і ромів [31, *20*].

Отже, за час незалежності була створена інституційна інфраструктура міжетнічної інтеграції, спрямована на адаптацію національних меншин у соціокультурні процеси в Україні, унеможливлення виникнення конфліктів на національному ґрунті. До реалізації державної політики у цьому напрямі залучені як центральні, так і місцеві органи виконавчої влади, місцеве самоврядування. Вжито державою заходів для відповідного нормативно-правового (передусім

конституційного) врегулювання проблем міжетнічної інтеграції в контексті формування єдиного гуманітарного простору. Україна ратифікувала низку документів Ради Європи, які забезпечують права національних меншин на повноцінний розвиток у складі Української держави.

Підсумовуючи, зазначимо і недосконаліть механізмів інтеграції національних меншин в український соціум, систему українських національних цінностей. Поглиблення потребує наявна нормативно-правова база забезпечення міжнаціональної комунікації, системна взаємодія органів виконавчої влади, регіонального управління та місцевого самоврядування. Серед механізмів управління міжетнічною інтеграцією немає інституцій захисту титульного етносу як важливої складової системи національної безпеки України. Аналіз наявної фактографічної інформації дає можливість прогнозувати радикалізацію конфліктів на етносоціальному ґрунті, спроби окремих еліт національних меншин до неадекватної акцентуації вузлів суперечностей, створення підґрунтя для сепаратистських рухів, передусім у Криму, та їхню підтримку ззовні.

Вивчення потребує також практика розв'язання проблем національних меншин у світі, передусім у Європейському Союзі, як з огляду внутрішньодержавних пріоритетів, так і перспективи європейської інтеграції України.

Література

1. *Висновок* Парламентської асамблеї Ради Європи №190 (1995) від 26 вересня 1995 року // Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні: Наук.-практ. посіб. / Упоряд.: О. В. Бейко, А. К. Гук, В. М. Князєв / За ред. М. О. Пухтинського, В. В. Толкованова. — К.: Крамар, 2003. — С. 66–70.
2. *Збірка* документів Ради Європи, ратифікованих Україною. — К.: Фенікс, 2006. — 496с.
3. *Міграція* населення України у 2005 році. — К.: Державний комітет статистики України, 2006. — 104 с.
4. *Образование* в Автономной Республике Крым. 2005 год. — Симферополь: ОАО "СГТ", 2006. — 192 с.
5. *Пропозиції* Верховної Ради України до основних напрямів бюджетної політики на 2007 рік // ВВР України. — 2006. — 6 жовт. — Ст. 346–352.
6. *Розвиток* освіти в Україні на 2005–2010 роки (проект) // Вища шк. — 2005. — № 3. — С. 76–103.
7. *Україна*: події, факти, коментарі: Інформаційно-аналіт. журн. Служби інформаційно-аналіт. забезпечення органів державної влади НБУ ім. В. І. Вернадського. — 2003. — № 7. — 92 с.
8. *Україна*: Хроніка XX століття: 1986–1990: Довід. вид. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. — 408 с.
9. *Антонюк О. В.* Основи етнополітики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2005. — 432 с.
10. *Борякова Н. П.* Актуалізація питання про статус російської мови напередодні президентських виборів // Політ: Матеріали VI Міжнар. наук. конф. студентів та молодих учених, 11–12 квіт. 2006 р. — К.: НАУ, 2006. — С. 498.
11. *Валіулаєва Е. І.* Культурне відродження кримських татар (наприкінці XX — початку XXI ст.) // Вісн. Харків. держ. акад. культури: Зб. наук. пр. — 2006. — Вип. 18. — С. 75–84.
12. *Вівчарик М. М.* Україна від етносу до нації: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 2004. — 239 с.
13. *Волошин В. А.* Природа, характер та динаміка співробітництва України з інститутами ОБСЄ: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2006. — 20 с.

14. *Гакман С.* Державне регулювання процесів запобігання етнополітичним конфліктам у контексті транскордонного співробітництва // Зб. наук. пр. НАДУ при Президентові України. — 2005. — Вип. 2. — С. 166–176.
15. *Гон М. М.* Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. — Рівне: Волинські обереги, 2006. — 431 с.
16. *Гурбова Л.* Із досвіду підготовки довідників у Державному архіві в Автономній Республіці Крим // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. пр. — Вип. 8. — К., 2006. — С. 58–64.
17. *Дингес Ю. О.* Відродження етнічної ідентичності німців України. — Донецьк, 2006. — 316 с.
18. *Європейська* хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої та регіональної демократії в Україні: Наук.-практ. посіб. / Упоряд.: О. В. Бейко, А. К. Гук, В. М. Князєв; За ред. М. О. Пухтинського, В. В. Толкованова. — К.: Крамар, 2003. — 396 с.
19. *Іщенко О.* Кадрове забезпечення місцевого та регіонального розвитку // Наукові праці Національної академії державного управління при Президентові України. — 2004. — Вип.1. — С. 3–13.
20. *Ковальчук Л.* Доступ до культурного розмаїття: бібліотечне обслуговування етнічних громад Києва // Бібліотеки України в Криму 2006: Матеріали Міжнар. наук. конф. "Крим — 2006", м. Судак, АРК, червень 2006 р. — К.: НПБ України, 2006. — С. 67–72.
21. *Кріль М., Нагірний М.* Національні меншини Хорватії у 1990-х рр. // Наук. зап. іст. факультету Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. — 2005. — Вип. 7. — С. 357–368.
22. *Кулікова Т. М.* Мультикультуралізм: соціально-методологічний аспект: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2006. — 17 с.
23. *Курбатов С. В.* Репатріація у контексті міжетнічних стосунків: кримські татари в Україні // Український соціум. — 2006. — № 2. — С. 89–96.
24. *Кучма Л.* Про найголовніше. — К.: УСПП, 1999. — 351 с.
25. *Лазар Н. В.* Політика Словацької республіки щодо національних меншин: інституційно-правові та політичні аспекти: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2006. — 20 с.
26. *Лапікура В., Кулик Н.* Расизм, ксенофобія, етнічна та релігійна нетерпимість не властиві українцям на генетичному рівні // Персонал. — 2003. — № 10. — С. 19–20.
27. *Лизанчук В.* Національно-мовна свідомість журналіста — невід'ємна складова професіоналізму // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. — Сер. "Журналістика". — 2005. — Вип. 13. — С. 43–47.
28. *Лойко Л.* Громадські організації етнічних меншин України: кількісні параметри зростання, організаційна структура та принципи побудови // Часопис української історії: Зб. наук. ст. — 2006. — Вип. 5. — С. 153–162.
29. *Лойко Л. І.* Етнополітична суб'єктність громадських організацій етнічних меншин України: Автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.05 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — Київ, 2006. — 36 с.
30. *Михальченко М.* Від моноідеологічної партократичної держави до багатопартійного, плюроідеологічного суспільства // Актуальні проблеми внутрішньої політики. — 2004. — № 1. — С. 14–32.
31. *Мицик В. В.* Національне законодавство та державна політика Чеської республіки щодо забезпечення європейських міжнародно-правових стандартів захисту національних меншин // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. — К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т міжнар. відносин, 2006. — Вип. 59. — Ч. 2. — С. 18–25.

32. *Мицик В. В.* Співвідношення спеціального національного законодавства щодо захисту національних меншин їхніх країн походження з вимогами основних принципів міжнародного права // Вісн. Запорізького нац. ун-ту. Сер. "Юридичні науки". — 2006. — № 2. — С. 56–63.
33. *Місержи С. Д.* Етнокультурні самоідентифікації учнівської молоді в умовах трансформації українського суспільства (на прикладі болгарської етнічної групи): Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — Київ, 2006. — 18 с.
34. *Молоде* покоління нової України: ескіз соціального портрету. — К.: А.Л.Д., 1995. — 96 с.
35. *Олефір В. І.* Конституційні засади регулювання міграційних процесів в Україні // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутрішніх справ. — 2006. — № 3. — С. 29–33.
36. *Платонов А. В.* Протидія нелегальній міграції як чинник забезпечення національної безпеки України: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01 / Ін-т проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. — К., 2006. — 23 с.
37. *Рафальський О.* Україно-російські відносини як чинник внутрішньої політики (з історії питання) // АПВП. — 2004. — № 1. — С. 39–46.
38. *Сенюшкіна Т.* Соціальний капітал як механізм взаємодії держави і громадянського суспільства: етноконфліктологічний вимір // Кроки до громадянського суспільства. Постмайданове громадянське суспільство України: уроки для України та світу: Наук. альм. / За ред. В. П. Рубцова, А. В. Шестакової, В. О. Рябенка. — К.: Укр. Всесвітня Координаційна Рада, 2006. — С. 189–201.
39. *Сердюк В. В., Лисак В. Д.* Мова судочинства як принцип здійснення правосуддя // Вісн. Луганськ. держ. ун-ту внутрішніх справ. — 2006. — Вип. 3. — С. 57–69.
40. *Тимошенко І., Власиневич О.* Регіональні особливості управління міжнаціональними процесами (за матеріалами Рівненської області) // Актуальні проблеми внутрішньої політики. — 2004. — № 1. — С. 202–206.
41. *Тиндик Н. П.* Взаємодія правоохоронних органів України щодо адміністративно-правової протидії нелегальній імміграції // Наук. вісн. Нац. акад. Держ. податкової служби. — 2006. — № 1–2(33). — С. 278–285.
42. *Українці* найменше люблять негрів і циган // Українська газета. — 2006. — №41(89), 16 листоп. — С. 16.
43. *Фірсов Р. М.* Етапи репатріації кримських татар в Крим // Вісн. Київ. міжнар. ун-ту. Сер. "Міжнародні відносини". — 2005. — Вип. 4. — С. 42–54.
44. *Чичановський І. О.* Північне Причорномор'я: політико-правове регулювання національно-культурного розвою // Кроки до громадянського суспільства. Постмайданове громадянське суспільство України: уроки для України та світу: Наук. альм. / За ред. В. П. Рубцова, А. В. Шестакової, О. О. Ціпуринди, Т. О. Щербинської. — К.: Укр. Акад. універсології, 2004. — С. 188–193.

П. Ф. ВОЗНЮК

канд. політ. наук, доц. кафедри організації самоврядування
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ІНОЗЕМНИЙ ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ЛОБІЗМ В УКРАЇНІ

Становлення і розвиток української державності, с. 91–99

Унікальність географічного розташування України завжди робила її полем реалізації найрізноманітніших цивілізаційних проектів. У добу глобалізації та інформатизації іноземний тиск на наше суспільство закономірно посилюється, набуваючи все більш різноманітних форм — від "м'якого" ідейно-політичного впливу на масову свідомість до залаштункового лобіювання у сфері державної політики й управління.

Загалом терміни "лобі" і "лобізм" у своєму класичному значенні застосовуються для позначення впливу певних заінтересованих груп на законодавчу гілку влади. Саме таку першооснову цих понять виокремлюють, наприклад, Вебстерівський словник, Американська енциклопедія та Блекуелівська енциклопедія політичних інститутів [9, *1448*; 8, *633*; 7, *377*].

Втім, у сучасному світі зміст і сфера лобістської діяльності розширюються. Так, один із вітчизняних політологічних словників трактує її як "... діяльність соціальних груп, які відстоюють свої особливі політичні інтереси, груп тиску на органи законодавчої і виконавчої влади" [4, *310*].

Деякі автори йдуть ще далі, розкриваючи специфіку лобізму у новітніх умовах. Він розглядається, зокрема, як "система і практика реалізації інтересів різних груп, союзів, об'єднань громадян, субстрат і субеліт, корпорацій тощо шляхом організованого впливу на законодавчу та адміністративну діяльність державних органів" [5, *449*]. Констатується, що майже будь-яке лобіювання нині "... спрямоване на пошук підтримки не лише з боку представницької влади, а й з боку політичних партій, бюрократії й громадських установ, а також громадськості в цілому через посередництво мас-медіа" [6, *134*].

Лобізм як політична технологія — це "специфічна система функціонального представництва групових інтересів в органах державної влади, що у найрізноманітніших напрямках перекриває й доповнює систему парламентського представництва і компенсує відсутність такої системи у виконавчих органах влади" [3, *85*].

Сама по собі практика лобіювання не є небезпечною (навпаки, вона часто сприяє оптимізації управлінських рішень), проте може зумовлювати низку загроз. Серед них насамперед треба виокремити такі: превалювання групових інтересів над загальносуспільними; ймовірність застосування незаконних методів впливу (підкуп, шантаж та ін.); нерівність можливостей суб'єктів лобіювання, невідповідність між значущістю певного соціального замовлення і впли-

вовістю його лобістів; навпаки, ситуація абсолютної рівності таких можливостей, коли ухвалення нагальних рішень гальмується внаслідок цілковитого балансу дії та протидії [3, *86*].

В Україні лобізм перебуває ще на стадії становлення й "… характеризується діяльністю різних груп тиску, котрі здійснюють вплив на законодавчу і судову влади, діють при державних органах, всередині й зовні останніх" [4, *311*].

Спробуємо висвітлити найбільш значущі канали просування іноземних стратегічних інтересів лише українськими політичними чинниками. Виходячи із сучасного широкого розуміння лобістської діяльності, в якості агентів іноземного впливу розглядатимемо не лише лобістів у прямому значенні цього терміна (діячів і структури, що спеціалізуються на відповідній діяльності), а насамперед бізнесово-політичні групи, партії, окремих політиків, посадовців та експертів, а також аналітичні PR-структури та засоби масової інформації. Усі вони в існуючій політико-правовій системі є де-факто лобістами, оскільки не можуть безпосередньо впливати на рішення геополітичного характеру. Адже повноваження парламенту в зовнішньополітичній сфері є здебільшого символічними, а уряд насправді не надто залежить від політичних партій (радше має місце зворотна залежність). Тому геополітична активність всіх названих суб'єктів зводиться переважно до впливу на вищих посадових осіб і громадську думку з метою інспірування тих чи інших державно-управлінських рішень.

Насамперед розглянемо потенціал тих сил в Україні, які обстоюють ідею тіснішої інтеграції з Росією та іншими державами СНД. Найприкметнішою ознакою часу стало перебрання ініціативи у цьому сегменті лобістського спектра партіями та політиками, що декларують переважно ліберальні цінності, замість традиційно промосковських комуно-соціалістичних сил. Очевидно, за цим стоїть зміна акцентів у політичних уподобаннях самого офіційного Кремля, натхненного ідеями "ліберального імперіалізму".

Відповідний сектор проросійського лобі в Україні репрезентований насамперед політичними, медіа- та аналітичними структурами, що їх контролюють фінансово-промислові групи (ФПГ) Сходу та Півдня країни. Слід зазначити, що ці угруповання мають складні й непрозорі зв'язки між собою і з іншими політичними силами, а також справляють вплив — як офіційний, так і тіньовий — на діяльність центральних і місцевих органів державної влади. Що ж до мотивів геополітичної заангажованості, то вони є досить зрозумілими: окрім "зразкового" радянського минулого, бізнес значної частини ділової еліти Південного Сходу безпосередньо залежить від стану відносин Києва із Російською Федерацією та іншими партнерами по СНД.

Відтак відповідні ФПГ активно лобіюють стратегічну орієнтацію на Москву та подальше зближення (аж до уніфікації) з нею в усіх сферах: економічній, правовій, гуманітарній та ін. Головною пропагандистською тезою, використовуваною ними та підконтрольними їм ЗМІ, є політична, економічна й культурна вищість, розвиненість Росії порівняно з Україною. З цього випливає необхідність узгоджувати зовнішню політику, господарське та соціально-культурне життя нашої країни передусім із Кремлем. Втім, такі ідеї поділяють всі проросійські сили. Характерною ж рисою зазначених вище груп є використання ідеології лібералізму й

космополітичного прагматизму (на противагу націоналістичному чи православному ідеалізму). Так, характерною є цитата з газети "Кіевскій телеграфъ": "Для України … питання реального суверенітету в будь-якій сфері … становлять інтерес лише в ракурсі: допомагає чи заважає суверенітет економічному зростанню" [1, *11*][1].

У публічній пропаганді "ліберальні промосковці" — на відміну від "червоних" ретроградів — зазвичай намагаються поєднувати проросійську риторику з проєвропейською. Причому відповідно до тактики президента Путіна та його речників Захід у риториці цих вітчизняних лобістів здебільшого чітко диференціюється на "добру стару Європу" (Франція, Німеччина, Іспанія, Бельгія та ін.) та "агресивну вісь" (США та Велика Британія, ще до них додається більшість східноєвропейських держав на чолі із Польщею). Головне пропагандистське гасло цього лобі "для масового вжитку" є по суті незмінним ще з кінця 2001 р., коли його вперше сформулював Андрій Деркач (активний на той час промосковський лобіст): "До Європи — з Росією!". Саме на цьому ґрунті в очах громадськості намагаються формувати цілісну картину відносин у рамках трикутника "Москва — Україна — Європа".

Контрольовані відповідними лобістами ЗМІ (слідом за російськими) просувають тезу про новітній "європейський вибір" Москви, що його нібито остаточно зроблено президентом Путіним. Ситуативне зближення Росії із країнами "старої Європи" подається як зміна її геополітичної орієнтації та водночас як готовність ЄС до тісної співпраці з Кремлем. Звідси робиться висновок: Росія нібито готова до євроінтеграції економічно й політично, причому її перспективи в цьому процесі є кращими, ніж в України. Відтак найкращим способом входження України до Європи нібито є "координація зусиль" з Росією. З іншого боку, різке посилення російського тиску на Україну (після "помаранчевої революції" та обрання президентом держави Віктора Ющенка) парадоксально характеризується як спроба "прагматизації" й "оптимізації" двосторонніх відносин.

У зв'язку з цим варто зазначити, що незважаючи на всю суперечливість ідеї "руху до Європи з Росією" вона не є безперспективною, оскільки здається яскравою альтернативою традиційним "біполярним" підходам до визначення геополітичного майбутнього України. Апологети промосковської орієнтації на цей раз вдало поєднали прагнення населення до євроінтеграції й бажання зберігати тісні зв'язки з Росією.

Проте слід зауважити, що далеко не всі представники зазначеного лобістського напряму приділяють багато уваги публічній політиці. Багато з них зосереджені на своїх суто корпоративних бізнесово-майнових проблемах (зокрема, на просуванні інтересів російських інвесторів). Тому з питань геополітичного характеру — мовної політики, ставлення України до НАТО та ін. — вони часто схильні обмежуватися голосуваннями і кулуарними комбінаціями в органах влади. Це робить процес лобіювання ще більш непрозорим і втаємниченим для широкої громадськості.

Загалом діяльність проросійських лобістських груп "ліберального" напряму можна вважати найуспішнішою порівняно з іншими (надто щодо впливу на українську еліту). Згадані

[1] Автор представляє "Центр оценки политических рисков" — аналітичну структуру ІВГ "Телеграфъ".

групи мають істотні переваги як над своїми конкурентами, так і над опонентами ("євроатлантистами" та іншими "західниками"). По-перше, як уже зазначалось, їхня ідеологічна платформа та імідж ділових прагматиків-професіоналів виглядають більш виграшними на тлі інших. Якщо ситуація у світі найближчим часом не змусить Росію до конфронтації із Заходом, ліберальні аргументи на користь промосковської орієнтації України будуть досить переконливими. По-друге, їхні структури забезпечені високооплачуваними професіоналами та сучасною технічною базою. Це дає їм можливість справляти пропагандистський вплив не тільки на демагогічно-декларативному рівні, а й шляхом грамотної акцентуації у переважно якісному інформаційному продукті.

Втім, попри всі успіхи промосковських "центристів-лібералів", важливим лобістом російських інтересів в Україні була й залишається Комуністична партія. КПУ контролює невеликий, але консолідований сегмент протестного електорату, об'єднаний ностальгією за радянським минулим, глибокою психологічною прив'язкою до Москви й агресивним несприйняттям всього західного. Цей електорат завдяки своїй відданості і згуртованості неодноразово забезпечував комуністам проходження до парламенту у здавалося б безнадійній для них ситуації і можливості для організації масових акцій проросійського характеру. Найдисциплінованіша у Верховній Раді України V скликання фракція та розгалужена партійна мережа роблять комуністів досить потужною лобістською структурою. Тому зміни у відносинах Москви з КПУ, вочевидь, матимуть суто тактичний характер (наприклад, прямий вихід на офіційний Кремль з огляду на помітну маргіналізацію КПРФ Г. Зюганова, що раніше була посередником між ними).

Цікаво, що свого часу вітчизняна Компартія намагалася лобіювати навіть інтереси Молдови, "братнє" комуністичне керівництво якої спочатку сподівалося ізолювати самопроголошену Придністровську Молдавську Республіку (ПМР) саме за сприяння своїх київських однодумців. Принаймні президент Молдови Воронін напередодні виборів до Верховної Ради України 2002 р. прямо заявляв, що домогтися блокади Придністров'я буде значно легше у разі перемоги на них КПУ [2, *3*]. Згодом, уже після "помаранчевої революції", голова КПУ П. Симоненко піддасть нищівній критиці президента В. Ющенка за реалізацію тих планів, які самі комуністи, вочевидь, планували лобіювати ще кілька років тому.

Переходячи до розгляду вітчизняного прозахідного лобі, слід зазначити, що попри його більшу (ніж у москвофілів) ідейну єдність і успіх у президентських виборах 2004 року, перед ним стоїть низка проблем об'єктивного й суб'єктивного характеру.

Наразі найвпливовішою прозахідною силою в Україні є команда Віктора Ющенка. Під "командою" слід розуміти найближче оточення Ющенка, бізнесові структури, що за ним стоять, а також найтісніше пов'язаних із ним політиків і партії — НСНУ, НРУ та КУН, що об'єднані у Верховній Раді V скликання в парламентську фракцію "Наша Україна".

Згадані партії давно дотримуються європейської, а інколи і антимосковської орієнтації, зокрема, репрезентуючи її в парламенті. Однак незгідливість та організаційно-кадрова слабкість націонал-демократів досі заважала їм виступати єдиною про-

західною силою. Більше того, тактичні потреби часом штовхали їх на шкідливі для України проросійські кроки (як-от ухвалення конституції Криму чи підтримка угоди про розподіл Чорноморського флоту). Можна стверджувати, що принаймні до початку "касетного скандалу" у 2000 р. найдійовішими прозахідниками були не націонал-демократи, а окремі чиновники, дипломати, військові, бізнесмени, тобто прихильники євроінтеграції (В. Горбулін, Б. Тарасюк, В. Гречанінов та ін.).

Значна популярність і демонстративна "європейськість" Віктора Ющенка, з одного боку, об'єднала навколо нього націонал-демократів, з іншого, — зробила його в очах Заходу найкращим кандидатом на роль лідера цього лобі. Своєю урядовою діяльністю у 2000–2001 рр. В. Ющенко сприяв збалансуванню російського впливу західним та обмеженню можливостей бізнес-угруповань, однозначно орієнтованих на Москву. Він забезпечив обов'язкову участь західних інвесторів у приватизації облenерго, опирався переданню Росії газотранспортної системи та імпорту російської електроенергії на Донбас. Усе це, а також масована підтримка В. Ющенка Заходом ще під час "касетної справи" протиставило його Москві та українським бізнесово-політичним кланам, що лобіюють російські інтереси (або принаймні не заважають їх реалізації).

Таке позиціонування загалом підтверджується особистими заявами В. Ющенка, в яких він м'яко, проте однозначно опонує політичній та економічній інтеграції з Росією (зокрема, ідеї "До Європи — з Росією!"), аргументуючи це різноспрямованістю наших економік, різними темпами реформ, геополітичними й історичними відмінностями країн.

Однак окрім особистих поглядів і зв'язків В. Ющенка, існують інші важливі чинники його геополітичної орієнтації. Всі ці чинники зумовлені президентськими амбіціями Ющенка у 2009 р. Реалізація цих амбіцій вимагатиме узгодження зовнішньополітичних кроків із громадською думкою та інтересами різноманітних сил (як в Україні, так і за кордоном).

Певна річ, збереженню прозахідної орієнтації Ющенка (особливо протидії інтеграції з Росією) сприятиме значна антимосковська налаштованість виборців Західної України — соціальної бази Ющенка та традиційного електорату партій, що його підтримують. Причому така налаштованість зумовлена не лише історичними та соціокультурними, а й геоекономічними причинами. Адже повноцінний розвиток цих регіонів можливий лише в разі якнайтіснішої транскордонної співпраці із західними сусідами України (що, безумовно, вимагатиме входження до Євросоюзу у тій чи інший часовій перспективі). Натомість тісніша інтеграція з Москвою неодмінно спричинить виникнення додаткових бар'єрів на західному кордоні. Зокрема, у "прозорості" цього кордону життєво зацікавлені численні західноукраїнські "гастарбайтери" та їхні сім'ї.

Другим потужним чинником стимулювання антимосковського курсу чинного Президента та його однодумців є тиск з боку Європи, особливо з боку США, на політичну, матеріальну та інформаційну підтримку яких переважно розраховує Ющенко. До того ж економічні інтереси деяких бізнесменів, що підтримують Ющенка (наприклад, П. Порошенка), полягають в обмеженні імпорту російських харчових продуктів, максимальній ізоляції цього сегмента вітчизняного ринку від московських

інвесторів і жорсткого протегування свого експорту до СНД.

Водночас не можна не брати до уваги й ті обставини, які вже неодноразово гальмували прозахідну лобістську активність команди Ющенка й цілком можуть актуалізуватися знову. Це, по-перше, жорсткий зовнішньополітичний курс Кремля, з будь-яким можливим господарем якого В. Ющенко муситиме домовлятися принаймні про офіційний "нейтралітет" у внутрішньоукраїнських політичних конфліктах. Враховуючи об'єктивно слабку позицію Ющенка на таких переговорах і м'якість його політичного стилю, тут можна очікувати значних поступок. По-друге, це наявність проросійських (а ще більше — антинатовських) настроїв серед виборців Центральної України. Саме їхня позиція зробила можливою перемогу Ющенка у 2004, і тому він не може не враховувати переконань наддніпрянців і надалі. Сама по собі така налаштованість не є завадою, оскільки "європейський вибір" також популярний у центрі і навіть на сході країни. Проте опонентам Ющенка вже частково вдалося трансформувати пацифістські й помірковано проросійські настрої цього електорального сегмента на різко антиющенківські та/або антизахідні.

Підсумовуючи характеристику Ющенка, слід наголосити: його роль як прозахідного лобіста залежить насамперед від ефективності роботи представників "Нашої України" в урядових та управлінських структурах, а також від ситуації, що складатиметься з наближенням наступних президентських виборів. Оскільки команда Ющенка сама по собі не володіє значущими економічними й медіа-ресурсами, в разі невдалої реалізації своєї політичної програми він впливатиме на зовнішньополітичну орієнтацію України навіть менше, ніж деякі з його нинішніх союзників.

У світлі розвитку саме такого сценарію необхідно зупинитися на деяких інших потенційних лідерах прозахідного лобі. Чи не найяскравішою постаттю тут є міністр закордонних справ в урядах В. Ющенка, Ю. Тимошенко, Ю. Єханурова та В. Януковича (за квотою Президента), голова партії "Народний Рух України" Борис Тарасюк. Він давно вважається переконаним прихильником інтеграції України до НАТО та Євросоюзу. Представляючи нашу країну в цих організаціях, а згодом очолюючи Міністерство закордонних справ, Б. Тарасюк активно сприяв зближенню з ними. Це створило йому авторитет діяча з твердими зовнішньополітичними поглядами (на тлі загальної "багатовекторності"), а також, що важливо, популярність і зв'язки на Заході.

Крім того, Б. Тарасюк фактично є уособленням зовнішньополітичної платформи блоку "Наша Україна". Саме він зазвичай прагне формулювати і спільну позицію одноіменної фракції в цій сфері. Виступаючи від імені "Нашої України", Б. Тарасюк пропагує однозначну орієнтацію на Європу, посилення євроінтеграційних зусиль (зокрема, чіткіше визначення параметрів співпраці з ЄС і НАТО) та нарощування співробітництва з країнами — майбутніми членами Євросоюзу. На посаді глави МЗС він намагався активізувати й унезалежнити українську зовнішню політику, закріпити за Україною статус лідера в ГУАМ та "Спільноті демократичного вибору" й узагалі посилити її вплив у Центрально-Східній Європі. Всі ці дії спрямовані на обмеження політичної, економічної та інформаційно-культурної експансії Росії в Україні, а також на диверси-

фікацію джерел імпорту енергоносіїв і недопущення продажу російським інвесторам нашої газотранспортної системи.

Б. Тарасюк безпосередньо опонує московському геополітичному впливу в Україні, заявляючи, що Росія після приходу Путіна до влади прагне відірвати Україну від євроатлантичних процесів і прив'язати її до процесів реінтеграції. Втім, аналогічні погляди висловлює багато вітчизняних експертів, тож це свідчить не так про обізнаність чи тенденційність, як про прямоту та відвертість нинішнього міністра закордонних справ.

Натомість заангажованість Б. Тарасюка виявляється в його подекуди некритичній підтримці зовнішньополітичних ініціатив США, зокрема, щодо підвищення ролі України в боротьбі з "міжнародним тероризмом" та розповсюдженням ядерної зброї. Наприклад, перебуваючи на міністерській посаді, він практично припинив співпрацю з так званими "країнами-вигнанцями", що нібито підтримують "терористів". Йдеться у тому числі й про Іран, з яким Україна планувала реалізовувати спільні комерційні проекти, зокрема щодо виробництва пасажирського літака Ан-140. Нагадаємо, що раніше Україна під тиском США вже відмовилася від участі харківського ВО "Турбоатом" у побудові іранської АЕС у м. Бушир. Ця геополітична "жертва" завдала економічної шкоди Україні, однак не допомогла припинити "небезпечне" будівництво, оскільки цей контракт тоді одразу ж взялася виконувати російська фірма. За часів другого перебування Б. Тарасюка на чолі українського МЗС Київ фактично згорнув співпрацю з недружніми до США режимами в Латинській Америці (передусім із Венесуелою та Кубою), що значно погіршило імідж нашої країни у регіоні загалом.

Водночас МЗС і команда Тарасюка не спромоглися висунути достатньо комплексної програми переорієнтації України на Захід, реалізація якої могла б компенсувати зазначені геополітичні втрати й окреслити чіткі перспективи подолання головних перепон на шляху євроінтеграції. В результаті зовнішньополітична риторика Тарасюка інколи здається відірваною від життя. Це, своєю чергою, дискредитує ідею європейського вибору у масовій свідомості українців.

Крім власне лобістів, в Україні діють структури, які опосередковано просувають ідею євроатлантичного вибору. Серед них варто відзначити насамперед "мозкові центри", які, виробляючи незаангажований аналітичний продукт, досліджують недоліки, переваги і перспективи проєвропейського та промосковського курсів. Таку роль, зокрема, виконують Український центр економічних і політичних досліджень (УЦЕПД ім. О. Разумкова), Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України (ЦМКЗПУ), Центр досліджень армії, конверсії й роззброєння (ЦДАКР). Ці структури є досить авторитетними як серед української еліти, так і за кордоном, їх оцінки часто висвітлюються у ЗМІ. Крім того, ці центри мають власні впливові медіа-ресурси, розраховані на професійну аудиторію: журнал "Національна безпека і оборона" (УЦЕПД), бюлетень "Український монітор" (ЦМКЗПУ), інформагенцію "Defense-Express" (ЦДАКР).

Щодо медіа-підтримки євроатлантичного вибору, то не можна говорити про однозначну прозахідну орієнтацію тих чи інших впливових ЗМІ. Існує лише незначний дисбаланс на користь проєвропейських тенденцій у політиці газет "Вечірні вісті",

"День", "Дзеркало тижня", телеканалів "1+1", СТБ та "Новий канал". Найбільш прозахідними суб'єктами українського медіа-ринку є українські редакції "Радіо Свобода" та радіо "Голос Америки" (контрольовані Інформагенцією США), а також фінансована діаспорою газета "Українське слово". Однак ці ЗМІ популярні переважно серед гуманітарної інтелігенції і поступаються за аудиторією провідним проросійським ЗМІ.

Фінансовими донорами прозахідних сил в Україні є переважно іноземні благодійні організації. Серед них неурядовими є Міжнародний фонд "Відродження" (контрольований Джорджем Соросом), Фонд Фрідріха Еберта, Фонд Ганса Зайделя та ін. Державні/міждержавні органи Заходу презентовані такими структурами, як Центр інформації та документації НАТО в Україні, Агенція США з міжнародного розвитку (USAID), Інформаційна агенція США (USIA), Freedom House, Канадський фонд співробітництва, Гьоте-Інститут (ФРН), Польський інститут, МЗС Нідерландів (програма MATRA–KAP). Основними формами діяльності цих структур є організація і фінансування різноманітних дослідницьких і пропагандистських проектів за участі українських організацій та окремих громадян.

Зауважимо, що метою західних організацій (принаймні офіційно проголошуваною) не є лобіювання євроатлантичного вибору України або іноземних інтересів, тим більше протидія російському впливу. Проте ретельно приховувані спонсорами цих структур геостратегічні аспекти їх діяльності не можна відкидати. Наприклад, обстоювані західними представниками в Україні принципи політичної демократії, незалежності мас-медіа, зміцнення інститутів громадянського суспільства в наших умовах означають досить радикальне впровадження євроатлантичних цінностей і викорінення російсько-радянських соціокультурних традицій. До того ж незалежність журналістів і дослідників означає передусім незалежність від олігархічних груп, більшість з яких наразі є промосковськими. Натомість формується матеріальна залежність українських інтелектуалів від західних грантів. Через це частина інтелігенції стає особисто зацікавленою в поглибленні співпраці України з країнами-донорами, і передусім у виконанні умов надання технічної допомоги.

Діяльність цих різних організацій, що надають допомогу Україні, зазвичай не є скоординованою між собою. Їх ресурси й зусилля розпорошуються, що заважає (поряд із іншими факторами) виникненню справді потужних неурядових лобістів євроатлантичної орієнтації. Окрім іншого, представники прозахідних організацій не завжди адекватно сприймають суспільну ситуацію. Відтак іноземні структури та їх вітчизняні партнери досі не можуть організувати потужну суспільну підтримку європейського вибору України, хоча б на рівні еліти, навіть попри перемогу удавано прозахідних сил на президентських виборах 2004 року. Тож логічним підсумком цього став відносний успіх угруповань, орієнтованих на Москву, у парламентській кампанії-2006. Внести якісні зміни у ситуацію і врівноважити московський вплив західним здатні лише ті бізнесово-політичні суб'єкти, чия євроатлантична заангажованість поєднувалася б із реальними претензіями на економічну й політичну владу в Україні та готовністю до пов'язаної зі здійсненням широких владних повноважень відповідальності.

Література

1. Кіевскій телеграфъ. — 2002. — 14 янв.
2. Коммунист. — 2001. — 5 дек.
3. *Политическая* система США: Актуальные измерения. — М.: Наука, 2000. — 286 с.
4. *Політологічний* енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
5. *Політологія*: Акад. курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. І. Панов (кер. авт. кол.), Л. М. Герасіна, В. С. Журавський та ін. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: Вид. дім "Ін Юре", 2006. — 520 с.
6. *Рамадан О. І.* Сучасний лобізм: умови виникнення та політичний зміст // Політологічний вісник. — 2002. — № 10. — С. 134–142.
7. *The Blackwell* Encyclopedia of Political Institutions. — N. Y., 1987. — 852 p.
8. *Encyclopedia* Americana. — International Edition, 1997. — Vol. 17. — 894 p.
9. *The Webster's* New International Dictionary of the English language. — 2nd ed. — Boston, Mass., USA, 1959. — 3194 p.

П. В. ПИРІГ
д-р іст. наук, проф., зав. кафедрою
Чернігівський інститут МАУП

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ПІД ЧАС ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII ст.

Становлення і розвиток української державності, с. 100–109

У XVII ст. Європу сколихнули надзвичайно важливі події, пов'язані із соціально-політичною і визвольною боротьбою її народів. Буржуазна революція в Англії, антиурядовий рух Фронди у Франції, Тридцятилітня війна в Німеччині, Сегадорське повстання проти іспанського абсолютизму в Каталонії, антиіспанський рух у Південній Італії й Сицилії, селянські повстання в Росії, Австрії й Швейцарії...

До цього далеко не замкненого ланцюга примикала Визвольна війна українського народу проти магнатсько-шляхетської Речі Посполитої, яка отримала гучний міжнародний резонанс [1]. В особі її керівника Богдана Хмельницького сучасник цих подій П. Шевальє вбачав "образ мужа, який для того, щоб піднятися над іншими, приводить у рух величезний механізм та наводить жах на те королівство, якого ні всі могутні держави християнського світу, ні навіть могутня імперія турків досі не змогли похитнути. Одним словом, [знайдемо] Кромвеля, який удруге з'явився на Русі, який був не менш честолюбний, хоробрий та спритний, ніж Кромвель в Англії" [2]. Сам Кромвель сприймав Б. Хмельницького як генералісимуса України [3].

Визвольна війна знаменна насамперед тим, що в ході її відбувалося формування української державності. Про функціонування козацької держави свідчить передусім запровадження власного адміністративно-територіального устрою.

На звільненій під час війни території України стрімко рушились основи іноземного володарювання. Пануючий досі польсько-шляхетський адміністративний устрій мусив поступитися місцем новому устрою. Старі рубежі воєводств, повітів, округів зникали. Замість них створювалися полки зі своїм територіальним поділом [4].

Доречно зазначити, що слово "полк" зародилося ще в суспільстві стародавніх слов'ян, які ототожнювали його зі словом "військо" [5, *409*]. В XI-XII ст. давньоруські князі для відбиття дуже частих нападів половецьких орд почали замість застарілих з точки зору тактичних міркувань одиниць ополчення "тисяч" комплектувати збройні загони — полки [6; 7]. Таким чином, спочатку полк мав значення військової одиниці. Поділом на подібного роду військові утворення було організоване на початку XVII ст. й Запорозьке Військо. За свідченням джерел, у 1601 р. воно нараховувало

у своєму складі чотири козацькі полки [8]. Така ж їх кількість згадується і в 1613 р. (полки Путивльця, Яцька, Мітли, Топиги) [9, *126–127*].

Важливо зазначити, що в перше десятиліття XVII ст. відбувався бурхливий процес оволодіння й осідання козацтвом "волості". Наймаючись на службу Речі Посполитій, козаки створювали на захоплених польськими магнатами й шляхтою українських землях свої опорні мобілізаційні пункти, добивалися виводу звідти польського війська. За свідченням джерел, чітко вираженим цей процес був на Київщині. У територіальному відношенні його діапазон був досить широкий, бо охоплював навіть Київське Полісся. Ряди козацтва, яке тут осіло, поповнювали покозачені селяни околиць. Наприклад, маєтність біскупа київського Фастів стала резиденцією полковника Миська Фастовця й сотника Григорія Фастовця, а в ролі козаків тут виступили "міщани й піддані фастівські". Іншою полковницькою резиденцією була маєтність берестейського воєводи Тишкевича Кодня, населення якої також покозачилось. До козаків Кодні приєдналися міщани й піддані з Котельні й Паволочі. Місцем зосередження козаків стали розташовані в околицях Радомишля маєтності Києво-Печерського монастиря й маєтність Бутовичів Брусилів.

Населення цієї досить обширної покозаченої території організувалось у велику військову силу, що налічувала понад 2000 осіб. На всю цю територію поширювалась юрисдикція гетьмана, і ніякої іншої влади, крім козацької, тут не визнавали.

На Полтавщині у 20–30-х роках XVII ст. існував особливий козацький полк із центром у Лубнах, який також перебував під юрисдикцією гетьмана.

На підставі цих фактів В. Б. Антонович уявляв образ розділеної на полки козацької території, вільної від польсько-шляхетського володарювання, тобто те, що відбулося з початком Визвольної війни під керівництвом гетьмана Богдана Хмельницького [10; 11, *310–311*].

Пізніше польський уряд здійснив формування в Україні шести козацьких реєстрових полків: Чигиринського, Білоцерківського, Канівського, Київського, Корсунського, Переяславського. У 1625–1638 рр. існував ще полк Миргородський.

Ці полки формувались із реєстрових козаків. Польсько-шляхетська держава багаторазово використовувала їх як ударну силу для захисту своїх володінь від можливих посягань з боку зовнішніх ворогів, а також для здійснення загарбницьких планів, для придушення народних рухів в середині країни.

З початком Визвольної війни українського народу козацькі полки завдяки діяльності Богдана Хмельницького були вміло використані в боротьбі з магнатсько-шляхетською Польщею. Надзвичайно важливу роль відіграли вони в цій ратній справі.

Контингент Війська Запорозького постійно поповнювався безперервними потоками насамперед вихідців пригнічених станів. Особливо інтенсивно цей процес відбувався після переможного завершення повстанцями Корсунської битви у травні 1648 р.: "почали ся купити в полки не толко тіе, которіе козаками бивали, але хто й нігди козацтва не знал", — зазначав літописець Самовидець [12, *51*; 13, *127*].

Через певний час полки, що існували, стали настільки переповненими, що вже не мали жодної можливості приймати всіх бажаючих всту-

пити в боротьбу з ворогом. В результаті на порядок денний постало питання про необхідність створення нових військових формувань. І невдовзі кількість їх значно зросла. “После той подкорсунской над ляхами победе, когда примножилось войска Хмельницкому, то разделил оное на полки...” [14].

В. Липинський, прийнявши за основу повідомлення лікаря Лукаша, стверджував, що в битві під Збаражом у 1649 р. брали участь 23 полки і назвав імена дев’ятнадцяти полковників. Такої ж думки був І. П. Крип’якевич [15, *273*; 16, *222*]. Деякі вчені, зокрема М. Н. Петровський, не без підстав вважають, що на початку 1649 р. в Україні було 30 полків [17, *233*].

Реєстр Війська Запорозького, складений згідно з умовами заключеного в серпні 1649 р. Зборівського договору, встановлював 16 козацьких полків: Чигиринський, Черкаський, Канівський, Корсунський, Білоцерківський, Уманський, Брацлавський, Кальницький, Київський, Переяславський, Кропивенський, Миргородський, Полтавський, Прилуцький, Ніжинський, Чернігівський. Із них Брацлавський, Білоцерківський, Київський, Корсунський, Канівський, Чигиринський, Черкаський, Уманський, Кальницький полки розташовувалися на правому березі Дніпра. Решта полків були на лівому його боці. На лівий берег Дніпра частково простягалися також деякі з полків Правобережжя: Київський, Черкаський, Чигиринський.

Слід зазначити, що в подальшому й ця кількість полків не була постійною. У ході війни вона неодноразово змінювалася, про що свідчать документи. Так, наприклад, у рукописному збірнику М. Є. Маркова читаємо: “По исторжении Малороссии козаками из-под власти поляков, гетман Богдан Хмельницкій в 1650 году, отдаваясь в подданство царю Алексею Михайловичу, и разделив оную на 19 полков...” [18; 19, *16–17*]. С. Величко зазначає, що “во время теж вщатой войни Хмелницкаго з Поляками, року 1648, учинилося полков Козацких по обох сторонах Днепра 20. Именно на той стороне 10... а на сей Днепра стороне 10...” [20, *300*]. Ці полки діяли впродовж всієї війни.

Досить складно судити про те, чи були полки із самого початку Визвольної війни одночасно і військовими, і територіально-адміністративними формуваннями чи лише військовими. Напевно, статус територіально-адміністративних одиниць полки здобули тільки десь після 1650 р. Цікавою, на наш погляд, з цього приводу є думка О. С. Компан, яка стверджує про існування як би двох видів полків, одні з яких були адміністративно-територіальними, а інші виконували чисто військові функції, і чисельність останніх зумовлювалася воєнними потребами [21, *103*].

Як відомо, до середини 1648 р. з-під іноземного гніту була звільнена Чернігівщина. Тут, як і в інших районах України, місце ліквідованого польсько-шляхетського адміністративного устрою зайняли Чернігівський і Ніжинський полки. Назви полки отримали від міст, що стали їх центрами.

Як правило, полки утворювалися шляхом поділу повітів, що входили до складу воєводств, на дрібніші в територіальному відношенні частини. Так, на території Переяславського повіту Київського воєводства виникли Переяславський і Прилуцький полки. Черкаський повіт було поділено на три полки: Черкаський, Кропивенський і Чигиринський, Брацлавський — на Брацлавський та Умансь-

кий, Канівський — на Канівський і Корсунський, Миргородський повіт — на Миргородський і Полтавський полки. Без якихось особливих змін полком став Ніжинський повіт [13, *128–129*; 18, *321–337*; 22]. Формування Чернігівського полку відбувалося дещо іншим шляхом. Тут цей процес мав певну специфіку. Повіт не поділявся на полки, а навпаки, до складу полку було включено аж дев'ять округів: Чернігів, Вересоч, Слабин, Седнів, Городня, Борзна, Батурин, Мена, Сосниця [13, *128–129*]. Водночас деякі волості Чернігівського воєводства, наприклад Новгород-Сіверська й Почепська, не ввійшли до складу Чернігівського полку [13, *125*]. Встановлена згідно зі Зборівським договором демаркаційна лінія, що визначала територію Війська Запорозького, залишала ці волості поза козацькими володіннями, включивши до них південну частину Чернігівського воєводства по річку Снов [13, *124*].

Ніжинський полк займав лівий берег річки Десни, починаючи від містечка Салтикова Дівиця і закінчуючи дельтою річки Івотки. Його землі простягалися також по обох берегах річки Сейму, від його дельти до впадіння р. Клевені, займаючи береги однієї з приток Десни — Остра, починаючи від м. Мрина до витоків цієї ріки [23, *1*]. Таким чином, Ніжинський полк охоплював досить обширну територію. До її складу деякий час входила й Стародубщина [22, *76*]. З географічної точки зору значна частина цієї території була вкрита лісами, що особливо характерно для лівого берега Десни від дельти Сейму до м. Салтикової Дівиці, де, крім того, було багато утворених Десною заток і озер, води яких служили цілющими джерелами для багатої лісової рослинності, що навкруги оточувала їх. Чернігівський полк займав територію по р. Десні до р. Сейму.

Полки Чернігівщини межували як між собою, так і з полками, розташованими на території інших регіонів України: Київським, Переяславським, Прилуцьким. Частина чернігівських земель була складовою цих сусідніх полків [15, *278*; 16]. Так, до складу Переяславського полку ввійшли Козелець та Остер[1] [24, *1*], який у деяких джерелах віднесено до Київського полку [4, *379*], а також Бобровиця, Гоголів, Заворичі, Моровськ. Є підстави вважати, що ці населені пункти входили раніше до складу Остерського полку [25], про який згадується в ряді деяких джерелах і дослідженнях, зокрема в "Истории Малой России" М. Маркевича [26, *167*]. Ічня увійшла до складу Прилуцького полку на Полтавщині. Подібне явище можна також зустріти у відношенні до Київського полку.

Полки, у свою чергу, поділялися на дрібніші одиниці — сотні, кількість яких не була однаковою у всіх полках. За реєстром 1649 р., в полки входило, як правило, від 11 до 22 сотень, але могло бути й менше. Ніжинський полк складався з 11 сотень[2]: 5 Ніжинських[3], Дівицька, Ко-

---

[1] Див.: Объяснения к учебному атласу по русской истории, составленные и изданные под редакцией проф. Е. Замысловского. — СПб., 1887. — С. 70.

[2] І. П. Крип'якевич обмежується при підрахунку кількості сотень цього полку цифрою 10, вважаючи, напевно, як одну, Носівську і Кобизьку сотні на підставі специфічного запису їх у "Реєстрі" [13, *139*]. Інші ж дослідники у своїх працях називають цифру 11 [27]. На наш погляд, це достовірніше. Правильніше буде все-таки відокремити Носівську сотню від Кобизької, незважаючи на те, що перелік козаків у них "Реєстр" окремо не дає.

[3] І. П. Крип'якевич наводить 6 ніжинських сотень. Вважаємо, що ця цифра точніша, бо насправді сотня, назва якої не вказана, є Ніжинською полковою сотнею, у "Реєстрі" вона стоїть на першому місці. Так називає цю сотню і М. А. Максимович [27, *734*].

билецька, Березівська, Носівська, Кобизька, одна без назви [18, *321–329*]. У Чернігівському полку наприкінці 1649 р. було сім сотень: Чернігівська полкова, Борзнянська, Бахмацька, Батуринська, Конотопська, Сосницька, Івангородська [18, *329–337*]. У деяких джерелах і дослідженнях згадується про наявність у цьому полку Седнівської сотні, до якої входили у 1648 р. Городня й Вихвостів. Маємо також відомості про існування в початковий період Визвольної війни Менської, Ройської, Стольненської сотень [28; 29, *243*, *347*, *407*, *563*]. М. С. Грушевський нараховує в Чернігівському полку десять сотень, розділяючи, на підставі великої кількості козаків (310 осіб), на три Чернігівську полкову сотню й виділяючи окрему сотню загорівців у Борзнянській [15, *280*]. Борзнянська, Бахмацька, Батуринська, Конотопська, Івангородська сотні спочатку належали Ніжинському полку [27, *740*]. Питання ж про те, коли точно вони відійшли від останнього, коли при Ніжинському полку утворилися Любецька, Березинська та інші сотні, досі залишається відкритим. У наукових дослідженнях є також відомості про те, що ці сотні до складання реєстру 1649 р. входили до складу Борзенського полку [25, *87*], про існування якого згадує полковник Силуян Мужиловський, називаючи цей полк серед військових з'єднань, що рушили влітку 1648 р. під Паволоч [30, т. 2, *129*].

У джерелах є дані про те, що певні зміни у сотенному складі полків відбулись у 1650 р. У Брацлавському полку до цього часу налічувалася 21 сотня, Корсунському — 19, Прилуцькому — 19, Кальницькому — 18, Переяславському — 18, Чигиринському — 18, Білоцерківському — 17, Київському — 17, Полтавському — 17, Миргородському — 16, Канівському — 15, Уманському — 13, Гадяцькому — 11, Кропивенському — 11, Лубенському — 11 сотень. Ніжинський полк складався із дев'яти, Чернігівський — із шести сотень [31, *38*]. Таким чином, кількість і склад сотень в полках не були постійними. У ході Визвольної війни вони змінювались і в подальшому.

Зокрема, істотно змінився первісний склад Чернігівського полку, який втратив значну частину своїх попередніх територій. У 1654 р. до нього входили вже тільки міста Чернігів, Седнів, Слабин, два "порожні міста": Любеч і Лоїв [32].

Ніжинський полк, навпаки, значно розширився внаслідок приєднання до нього нових територій, передусім за рахунок сотень, що були приписані раніше до Чернігівського полку, розташованих на лівому боці Десни й Сейму: Батуринської, Борзнянської, Бахмацької, Конотопської, Сосницької, Івангородської, а також Новгород-Сіверського, Глухівського, Коропського округів і Стародубського повіту, які раніше перебували поза територією Війська Запорозького [13, *147*; 27, *734*]. У зв'язку з цим у його складі з'явилось багато нових сотень, про які в 1649 р. відсутні будь-які згадки. Взагалі в межах Ніжинського полку в 1654 р. існувало, за даними О. М. Лазаревського, понад 20 сотень [23, *50*]. Фактично ж їх було значно більше. Повну можливість переконатись у цьому дає "Описание малороссийских городов, местечек и сел Белоцерковского и Нежинского полков, с переписью жителей, приведенных к присяге на верность царю Алексею Михайловичу". На підставі цього важливого документа надається можливість визначити сотні, з яких складався Ніжинський полк [10, т. 10, *781–840*]:

Дівицька: м. Салтикова Дівиця, села Овдіївка, Дроздівка, Жуківка, Колченка (Колченки) — пізніше Ковчин;

Березівська: м. Березова, села Михайлово Городище (пізніше Городище), Степанківське (Степанівка), Столенське (Стольне), Локтенське (Локнинське, Локнисте), Воложське (Волосківці);

Івангородська: м. Івангород, села Мартинівське (Мартинівка), Махнівка, Максимівка, Хвастовцева — пізніше Фастівці, Белмачівка (Бельмачівка);

Сиволочська: м. Сиволоч, с. Онбиш (Омбиш);

Оленівська: містечко Оленівка;

Борзнянська: м. Борзна, села Загорівське (Загорівка), Плиске (Плиски), Красилівське (Красилівка), Єдутов (Ядутин), Красноваcте (Красностав), Холми, Обтов, Загорівка, Конашівка (Кінашівка). При Борзнянській сотні була також Новоміська сотня, сотні Кустівські та ін.;

Шаповалівська: с. Шаповалівка (Шеповалівка), Стрельниково (Стрільники), Старосвитське (Старосвітське) Городище, Високе, Носолівка (Носилівка), Миколаївка;

Бахмацька: м. Бахмач, села Старий Бахмач, Старе Городище, Курінь, Самбов (Самбор);

Конотопська: м. Конотоп, села Попівка, Верівка, Соснівка;

Підлипенська: с. Підлипне;

Батуринська: м. Батурин, села Красне, Обночі (Обмочів), Мисченки (Митченки);

Новомлинська: містечко Нові Млини, с. Головенки (Головенька), Нехаївка, Пекорівське (Пекарів);

Сосницька: м. Сосниця, села Кириївське (пізніше Кириївка), Сизнетне, Зловки, Устьє-Убедцьке;

Синявська: с. Синявське (пізніше — Синявка);

Менська: м. Мена, села Смаковшино (пізніше — Макошин), Бабичі, Дегова (Дягова), Коковичі, Холми, Ядутово, Високе;

Киселівська: села Киселівське (пізніше — Киселівка), Боровичі;

Волинська: села Волинь (пізніше — Волинка), Ольшанське, Чорнобичі (Чорнобичин);

Понирненська: села Понирне (пізніше — Понорниця), Вербіди — Вербин, Мезинів (пізніше — Мезин), Овдіївка (Авдіївка), Радичів (Редичів), Хлопеники (Хлоп'яниця), Псарівка, Покошичі;

Рожественська: містечко Рожественне (пізніше — Жовтневе), села Корельське, Очавулино, Краснопілля, Городище, Оболодське (пізніше — Оболонь);

Кролевецька: містечко Кролевець, села Олтиново (Алтинів), Райгородок, Тулиголовки, Чорторийське (пізніше — Шевченкове);

Глухівська: м. Глухів, села Березівське, Уланівське, Спаське, Литвиново (Литвиновичі), Некрасово, Клиново, Полашкова, Гирино, Клин, Сваркове;

Новгородська (Новгород-Сіверська): м. Новгород-Сіверський, села Кам'яне (Кам'янка), Шептаківське (Шептаки), Івойти (Івот), Гирино (Гириня), Скитра, Блазово (Глазово), Горбово;

Стародубська: м. Стародуб, с. Старе Городище;

Почепська: м. Почеп, села Старе Городище Почап, Старе Городище Рогово, Туболци, Глазово, Дымово, Сетлово, Шуборово, Ішова, Синково, Кашово;

Топольська: містечко Тополь;

Попогорська: містечко Попова Гора;

Бобівська: с. Бобів;

Дроківська: містечко Дроків;

Мглинська: містечко Мглин;

Погарська: містечко Погар, села Іюдино, Баклан.

Крім того, до Ніжинського полку входили сотні, списки яких відсутні: Ніжинська (є лише частина її опису: села Вересоч, Кладьківка, Печище, Хибалівка), Новоміська, Кустівська, а також Дівицька з центром у містечку Володькова Дівиця, Мринська, Носівська, Олишівська, Шептаківська. До цьому полку належала також Кобизька сотня.

Сотенними центрами, як правило, були міста. Однак у джерелах є випадки, коли сотні формувалися навколо містечок і навіть сіл. Особливо це характерно для сотень Ніжинського полку. Так, за станом на 1654 р., центрами Дроківської, Оленівської, Новомлинської, Рожественської, Кролевецької, Топольської, Мглинської сотень були містечки, а сотень Шаповалівської, Підлипенської, Бобівської — села [10, т. 10, *781–840*].

Як бачимо, Ніжинський полк займав обширну територію. За свідченням І. П. Крип'якевича, площа її становила понад 30 тис. км^2 (водночас, як Білоцерківський, Канівський, Корсунський, Чигиринський полки займали територію у 2000–3000 км^2) [33, *239*]. Управляти такою великою територією було, звичайно, дуже важко. І це стало причиною того, що у 1663 р. на ній як нова велика адміністративно-територіальна одиниця виник Стародубський полк. Дещо раніше із Полтавського виокремився Гадяцький полк. Із частини Кропивенського утворився Лубенський полк [34, *55*].

На жаль, не можемо так детально проаналізувати сотенний склад Чернігівського полку через відсутність джерельної бази.

На чолі полків стояли полковники. Документи зберегли дотепер імена багатьох із них у період Визвольної війни українського народу. Доречно згадати деяких. Так, Ніжинський полк очолювали Прокопій Шумейко (1649), Лук'ян Сухиня (1650), Іван Золотаренко (1653–1655) [18, *321*; 23, *3*]. Уславленими керівниками Чернігівського полку були Мартин Небаба, Степан Пободайло [18, *329*]. Поряд із численними сугубо військовими обов'язками до функцій головних полкових начальників входило також вирішення різних завдань адміністративного характеру на території свого полку — розподіл земель, що перебували у володінні шляхти, визначення обов'язків селян і міщан відносно полкової старшини, організація фінансових, судових справ та ін. [16, *359–360*].

У своїй діяльності полковники підкорялися вищестоячому органу — старшинській раді й безпосередньо гетьману. У разі невиконання полковниками наказів і розпоряджень гетьман карав і суворо наказував їх за це. Наприклад, у 1650 р. Богдан Хмельницький докоряв керівнику Чернігівського полку Мартину Небабі: "Много от ваших сторон непригожие вести писаны и всегда исходят ни от кого, токмо от тебя единого. Знатно, что еще войсковых дел не знаеш". Він звинувачував полковника в тому, що той не стримує своєвільників, і погрожував: "А если ты этого смотреть не будешь, а будешь с ними заодно... то и ты сам одного наказания с ними будешь достоен!" [16, *358*].

Однак у складних умовах війни щоразу могли виникнути найнесподіваніші ситуації, вихід з яких часто був пов'язаний із самостійними рішеннями й діями полковників. Наприклад, Степан Пободайло після підписання у 1651 р. Білоцерківського миру проводив самостійно власну

політику відносно шляхти, не шкодуючи виводити з території Чернігівщини війська і повністю підтримуючи антишляхетські виступи селян [16, *360*].

У сотнях військово-адміністративні функції виконували сотники. Завдяки джерелам маємо можливість назвати імена багатьох сотенних начальників у полках Чернігівщини. Так, у козацькому списку Ніжинського полку 1649 р. їхні імена подаються за сотнями [18, *321–329*]:

Березівська сотня — Яcько Філоненко;

Дівицька — Карпо Летошний;

Кобилецька — Григорій Кобилецький;

Ніжинська 2-га — Фесько Мринський;

Ніжинська 3-тя — Григорій Красножон;

Ніжинська 4-та — Іван Нагорний;

Ніжинська 5-та — Іван Борсук;

Ніжинська 6-та — Грицько Василенко;

Носівська і Кобизька — Опанас Єдута.

Цей список значно поповнює "Описание малороссийских городов, местечек и сел Белоцерковского и Нежинского полков, с переписью жителей, приведенных к присяге на верность царю Алексею Михайловичу" в 1654 р. [10, т. 10, *801, 805, 807, 810, 811, 813, 815, 817, 819, 821, 823–827, 830, 834, 836, 837*]:

Березівська сотня — Семен Підгайний;

Івангородська — Леонтій Радимирський;

Оленівська — Мартин Сафронов;

Борзнянська — Петро Михайлович Забєла;

Шаповалівська — Самійло Курбатський;

Бахмацька — Павло Семенович Тихонов;

Конотопська — Семен Михайлов;

Підлипенська — Василь Михайлович Реба;

Батуринська — Савелій Михайлов;

Новомлинська — Лаврентій Васильєв;

Сосницька — Савелій Філонов;

Менська — Степан Данилов;

Синявська — Степан Тарасович Юненков;

Киселівська — Тихін Мартинович Киселівський;

Волинська — Григорій Степанович Скоченко;

Понирненська — Данило Степанович Коваленко;

Рожественська — Нестор Савелійович Соколенко;

Кролевецька — Федір Іванович Попов;

Новгород-Сіверська — Михайло Степанович Горбоветцький;

Стародубська — Гаврило Єремєєв;

Почепська — Петро Іванович Рославченко;

Топольська — Роман Васильєв;

Попогорська — Прокопій Степанов;

Бобівська — Іван Євтехов;

Дроківська — Тимофій Михайлович Грибенок;

Мглинська — Никон Васильович Беленін.

У Чернігівському полку, за даними 1649 р., маємо сотників [18, *329–337*]:

Борзнянська сотня — Пилип;

Бахмацька — Панько Омелянович;

Батуринська — Степан Окша;

Івангородська — Онисій Дорошенко;

Конотопська — Іван Рибальченко;

Сосницька — Михайло Жураховський.

Деякі з цих сотників увійшли в історію не тільки як керівники сотень,

а й як люди, що прославилися своїми справами. Іван Борсук, наприклад, у 1654 р. виконував навіть місію дипломата: під час білоруського походу Івана Золотаренка він їздив посланцем до російського царя. Його син Марк Іванович став полковником. Роман Ракущенко, який пройшов до сотника шлях від рядового козака, став згодом, за гетьмана Брюховецького (1663–1668), генеральним підскарбієм.

Іноді в окремих містах і селах функції сотників виконували отамани, перші відомості про яких засвідчили деякі документи 1649 р. Так, на початку цього ж року до Богдана Хмельницького надійшли відомості про вибори в містах і селах України замість польських властей "казачих отаманов" [23, *81*; 21, *103*]. Поряд з отаманами, в компетенції яких були військові справи, виникли "городові" отамани, які виконували лише адміністративні функції. У 1649 р. такі отамани діяли в деяких містах Лівобережжя, у тому числі на Чернігівщині [16, *361*]. Збереглися їхні листи до прикордонних російських воєвод з різних питань, що стосувалися передусім прикордонних справ. У документах пізнішого часу (1657 р.) роль цих отаманів визначалася таким чином: "Во всяком городе атаман городовой есть первым урядником, где наместника нет, и должны и атамана слушать сотник и все казаки...Таков порядок есть во всех городах наших и в самом Чигирине, столице войска запорожского..." [10, т. 15, *41*].

Авторитет і сила нової козацько-старшинської адміністрації, як показав подальший хід подій, з року в рік зміцнювались. Особливо ця тенденція підкреслювалась у листі глухівського сотника С. Веремейчика до севського воєводи Т. Щербатова від 22 квітня 1651 р.: "Пишеш до нас, у нашу землю за тим хрестянином ... теди не до нас пишеш, до старост да до подстаростих, которие уже третій рок як за Вислу поутекали. А до господаря нашого не пишеш пана Богдана Хмельницкого, гетмана всего Войска Запорозкого. Теди живіт з нами подрузкий і знайте як писат" [30, т. 3, *25–26*].

Отже, на Чернігівщині замість польсько-шляхетської влади сформувалась якісно нова система адміністративно-територіального управління, що свідчила про зародження й розвиток української державності.

Література

1. *Поршнев Б. Ф.* К характеристике международной обстановки Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. // Вопросы истории. — 1954. — № 5.
2. *Шевальє П.* Історія війни козаків проти Польщі. — К., 1960.
3. *Лазаревский А.* Хмельницкий в представлении Кромвеля // Киевская старина. — 1882. — Т. 1.
4. *Левобережная* Украина в XV–XVII ст. Очерк колонизации // Киевская старина. — 1896. — Т. 53. — С. 378.
5. *Радянська* енциклопедія історії України. — К.: Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1971. — Т. 3.
6. *Голубовский П.* Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX–XIII вв. — К.: Университет. тип., 1884.
7. *Плетнева С. А.* Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях // Тр. Волго-Донской археологической экспедиции. — 1958. — № 1.
8. *Довнар-Запольский М.* Жалованье запорожцам и количество их полков до 1648 г. // Киевская старина. — 1896. — Февр. — С. 54.
9. *Джерела* до історії України-Руси. — Л., 1908. — Т. 8.
10. Архив ЮЗР. — Ч. 1. — Т. 3. — С. 62–71.

11. *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К.: Наук. думка, 1995. — Т. 7.
12. *Літопис* Самовидця. — К.: Наук. думка, 1971.
13. *Крип'якевич І. П.* Адміністративний поділ України 1648–1654 рр. // Історичні джерела та їх використання. — К.: Наук. думка, 1966. — Вип. 2.
14. *Краткое* описание Малороссии // Летопись Самовидца. — К., 1878. — С. 221.
15. *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К.; Відень, 1922. — Т. 8. — Ч. 3.
16. *Крип'якевич І. П.* Богдан Хмельницький. — К., 1954.
17. *Петровський М. Н.* Нариси з історії України. — К.: Вид-во АН УРСР, 1940. — Вип. 4: Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польші і приєднання України до Росії (1648–1654).
18. *Реестра* всего Войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня, и изданные по подлиннику О. М. Бодянским. — М., 1875. — Т. 34. — 337 с.
19. *М. Е. Марков* и его рукописный сборник о черниговской старине. Сообщил М. Бережков. — Нежин: Литотип. М. В. Глезера, 1902.
20. *Летопись* С. Величко. — К., 1848. — Т. 1.
21. *Компан О. С.* Участь міського населення у визвольній війні українського народу 1648–1654 рр. — К.: Вид-во АН УРСР, 1954.
22. *Петровський М.* З матеріалів до історії м. Ніжина. — Ніжин: Держдрукарня, 1932. — Кн. 1–3 (відбиток із Записок Інститутів педагогічної професійної освіти та соціального виховання в Ніжині. — 1932. — Кн. 12).
23. *Лазаревский А. М.* Описание Старой Малороссии. — К., 1893. — Т. 2: Полк Нежинский.
24. *Падалка Л. В.* Карта Казацких полков на Полтавской территории. — Полтава: Т-во Печатного Дела, 1914.
25. *Сергійчук В. І.* Військово-територіальна організація народної армії в перший період Визвольної війни 1648–1654 рр. // Укр. іст. журн. — 1982. — № 7. — С. 90.
26. *Маркевич Н.* История Малороссии. — М.: Тип. Августа Семена при Императорской Медико-хирургической академии, 1843. — Т. 5.
27. *Максимович М. А.* Обозрение городовых полков и сотен, бывших на Украине со времени Богдана Хмельницкого // М. А. Максимович. Собр. соч. — К.: Тип. М. П. Фрица, 1876. — Т. 1. — Отдел ист. — С. 734.
28. *Акты*, относящиеся к истории Южной и Западной России. — Т. 10. — С. 239.
29. *Історія* міст і сіл Української РСР. Чернігівська область. — К., 1972.
30. *Воссоединение* Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. — М.: Изд-во АН СССР, 1954.
31. *Слабченко М. Е.* Малорусский полк в административном отношении (историко-юридический очерк). — Одесса, 1909.
32. *Белокуров С. А.* Перечень городов, городков, мест и местечек в Черкасских полках 1654–1656 гг. // Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских. — М., 1905. — Кн. 2. — С. 28–31.
33. *Крип'якевич І. П.* Богдан Хмельницький. — Л.: Світ, 1990.
34. *Мякотин В. А.* Очерки социальной истории Украины в XVII — XVIII вв. — Прага: Ватага и Пламя, 1924. — Т. 1, вып. 1.

В. В. ОМЕЛЬЧУК
канд. іст. наук, докторант НАДУ при Президентові України
М. В. ОМЕЛЬЧУК

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНАТУ ЩОДО ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1760–1763 РОКІВ

Становлення і розвиток української державності, с. 110–117

Органи державної влади Гетьманату на середину XVIII ст. стояли перед нагальною потребою реформи інституцій судової влади. З одного боку, посилювався тиск на центральні та місцеві органи української влади з боку Російської імперії, з іншого — все очевиднішою ставала гостра внутрішня криза. Перманентний характер останньої чітко засвідчили тогочасні документальні комплекси, які рясніли постійними скаргами на тяганину, бюрократизм існуючої судової системи. Отже, ця проблема перетворювалася на інструмент тиску у взаєминах Москви і Батурина, стаючи питанням життя і смерті посталої української державності та витвореної моделі державного управління та місцевого самоврядування.

Об'єктом нашої розвідки є державна політика Гетьманату щодо інституційного забезпечення судової реформи 1760–1763 рр., предметом — державна політика щодо оптимізації інституційного наповнення судоустрою Гетьманату. Наслідком тривалої судової практики у Гетьманаті стало розуміння переваг колективного вирішення справ. Ця тенденція отримала втілення у ході інституційної реформи 1760–1763 рр. Зміни у судоустрої мали на меті оптимізувати функціональну структуру судової системи, використавши як компоненти козацького судоустрою, так і елементи європейської правничо-інституційної моделі. Основу судової влади становили суди, різні за своєю компетенцією та юрисдикцією. Найвищим судовим органом у судовій системі був Генеральний військовий суд (ГВС). Судова влада була наділена правом використовувати примусові повноваження державної влади Гетьманату. Окреме місце займав суд Ніжинської грецької громади.

Характеризуючи ступінь наукової розробки проблеми, зазначимо, що вона привернула увагу низки вітчизняних істориків. Передусім відзначимо розвідки А. І. Пашука, О. І. Путра, Л. С. Гамбурга, О. К. Струкевича, В. М. Горобця та ін. Н. Яковенко вважає, що реформа 1760–1763 рр. була спрямована на реанімацію устрою, який існував до 1648 р., а у вдосконаленні ГВС для неї виразно проступали апеляційні трибунали Речі Посполитої[1]. Водночас зауважимо наявність репрезентативної джерельної бази, що зберігається передусім у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (далі ЦДІАК), Інституті рукопису Націо-

[1] *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодернової України. — 2-ге вид. — К.: Критика, 2005. — С. 512.

нальної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Судова реформа розпочалася 17 листопада 1760 р., згідно з універсалом гетьмана Кирила Розумовського. Першим її кроком стала реорганізація Генерального військового суду. Велику, фактично керівну, роль у здійсненні цих змін відіграла Генеральна військова канцелярія (ГВК)[2]. Передбачалося, що у ГВС будуть постійно присутні 2 генеральних судді і 10 обраних делегатів (по одному від кожного полку). Вибирати останніх мали всі власники і службовці у полку зі складу проживаючих на його теренах бунчукових товаришів, полкової старшини і дійсних сотників. Члени ГВС мали постійно брати участь в його засіданнях і виносити остаточний вердикт у справі[3]. Вибори в усіх полках проходили у вкрай стислі терміни і мали завершитися до 10 грудня 1760 р. У ГВС і ГВК надіслали відповідні рапорти. Обранці мали прибути до Глухова, де і перебували до серпня наступного року. Вибори на наступний термін проходили на початку серпня, а ГВС засідав з 1 вересня. Якщо депутата своєчасно не обрали або він захворів чи помер, діяльність суду продовжувалася у неповному складі. Обраний не мав права відмовитися від "такого всему обществу нужнаго дела", а його судова діяльність класифікувалась як "знатная войсковая служба"[4]. З 10 січня 1761 р. уводилася обов'язкова присяга членів ГВС[5]. 5 лютого 1761 р. К. Розумовський звернувся з ордером до ГВС щодо апеляцій на рішення ГВК[6]. Суд гетьмана ставав касаційною інстанцією щодо рішень ГВС. Для розгляду касаційних скарг колегія ГВС зобов'язувалася подавати гетьману відомості щодо змісту справи та короткі викладки резолютативної частини судового декрету.

До реформи у ГВС було 4 асесори при двох суддях, натомість по ній 10 депутатів від полків виконували у ньому асесорські функції. Виборність генеральних суддів Радою старшин зумовила перехід від призначення асесорів гетьманом до їхньої виборності полковими зборами. Ці збори мали відбутися до 10 серпня, щоб з 1 вересня 1761 р. суд розпочав роботу. Фактично до участі у виборах допустили лише старшину. Кожний з обраних до ГВС депутатів під час слухання справ, що надходили з його полку, а також щодо нього особисто, усувалися на час розгляду справи від членства у суді.

Подібне правило стосувалося також тих членів Колегії, які брали участь у розгляді справ за нижчою інстанцією, якщо потім така справа вирішувалася як апеляційна у ГВС. Саме рішення виносилося шляхом голосування, коли голоси ("воти") подавалися по черзі від молодших суддів до старших. У разі незгоди окремих членів з рішенням більшості колегії вони могли письмово зафіксувати свою особисту думку. Рішення ГВС затверджував гетьман, водночас ГВК до лютого 1763 р. була апеляційною інстанцією. Черговість розгляду справ встановлювалася відповідно до порядку їх надходження, для чого іс-

---

[2] *Путро О. І.* Гетьман К. Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині // Укр. археографічний щоріч. — Нова серія. — Вип. 2. — Укр. археографічний зб. — Т. 5. — К.: Наук. думка, 1993. — С. 54; *Пашук А. Й.* Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782). — Л.: Вид-во Львів. ун-ту, 1967. — С. 30.

[3] *Путро О. І.* Гетьман К. Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині. — С. 55.

[4] *Сиза Н.* Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини. — К., 2000. — С. 109.

[5] Там само.

[6] ЦДІАК. — Ф. 51. — Оп.3. — Спр. 16742. — Арк. 1.

нував реєстр справ. Судові рішення повинні були ґрунтуватися на зібраному матеріалі, що надавався на суді. Необґрунтовані припущення заборонялися. Нормативними джерелами для судових рішень визначалися імператорські укази, гетьманські універсали та ордери як джерела українського права.

Внаслідок реформування ГВС набув розширеного складу та нової структури. Він складався з двох департаментів — цивільного та кримінального. До кримінального департаменту надходили справи про злочини неповнолітніх, посадові злочини, що попередньо розглядалися городничими. Особливе місце займали справи, пов'язані з позбавленням прав, розгляд яких був обов'язковим навіть у тих випадках, коли підсудні були вже виправдані нижчими судами[7]. Цивільний департамент розглядав відповідні справи за "записками" генеральної старшини, державного допоміжного банку про застави[8]. Було взято курс на розмежування повноважень органів державного управління та місцевого самоврядування з одного боку, та судових — з іншого. 25 травня 1761 р. К. Розумовський писав Сенату, що полковники мають займатися військовими справами, і хоча вони зараз втручаються у судові справи, це слід виправити[9].

25 грудня 1761 р. померла Єлизавета. Петро II після свого приходу до влади схвально оцінив діяльність гетьмана, який зміг істотно зміцнити свої позиції серед верхівки Російської імперії. Були проведені зміни у середовищі генеральної старшини. У відставку К. Розумовський відправив і генерального писаря Андрія Безбородька, надавши йому ранг генерального судді. Генеральним суддею став і Олександр Дублянський[10]. Імператорським указом 30 липня 1762 р. встановлювалися нові строки попередження про апеляцію — 3–7 днів, для подання скарги у вищий суд — 3–10 днів. Строк для апеляційної скарги (один рік для тих, хто проживає в країні, два роки для тих, хто перебуває за її межами) встановлювався після оголошення "решительного определения". Коли проходили встановлені строки апеляційна скарга не приймалася. Якщо ж це траплялося з поважних причин, право на апеляцію могло бути відновлене на загальних підставах[11].

У грудні у ГВС отримали наказ гетьмана передати всі судові рішення і вчинені у суді першої інстанції, в апеляційному порядку, і такі, що чекають на рішення, з відповідним екстрактом, писарю ГВС Василю Висоцькому. Останній (на його місце до справ у ГВС за писаря призначили військового канцеляриста Пилипа Костянтиновича) мав негайно доставити їх у Москву до генерального судді Журмана. 31 грудня 1762 р. Олександр Дублянський з Глухова доповів, що всі відповідні справи з екстрактом вручені В. Висоцькому з наказом про вирушення до Москви[12].

29 грудня гетьман спеціальним ордером наказав ГВС подати йому відомості про справи, вирішені з 10 вере-

---

[7] *Гамбург Л. С.* Реформування вищих органів судової системи України в часи правління гетьмана К. Г. Розумовського // Проблеми законності. — 1999. — № 39. — С. 16.

[8] Там само. — С. 17.

[9] *Панашенко В. В.* Полкове управління в Україні: середина XVII–XVIII ст. — К., 1997. — С. 29.

[10] *Бантыш-Каменский Н.* История Малой России. — Ч. 3 (От избрания Мазепы до уничтожения гетманства). — М.: Тип. С. Селивановского. — С. 206–207.

[11] *Пашук А. Й.* Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782). — С. 137.

[12] ЦДІАК України. — Ф. 269. — Оп. 1. — Спр. 3972. — Арк. 2-2 зв.

сня до 24 грудня. Це негайно виконали. Сюди потрапили справи про колодників, справи між козаками за ґрунти, ліс, луки, а також спадщину. Чимало справ надійшло з полків, їх вирішення базувалося на результатах полкового розслідування, оскільки їх у попередній реєстр не внесли (резолюції у них наклали зверху попередніх рішень, а не на окремих листах), тому з них склали окремий перелік для доповіді гетьману[13]. Однак після приходу до влади Катерини II становище Гетьманату та його репрезентанта погіршилося. 3 грудня 1762 р. імператриця наказала генерал-прокурору А. Глєбову перевести створену для розгляду скарг на гетьмана комісію із Санкт-Петербурга в Москву[14]. Ці тривожні симптоми не могли залишитися не поміченими, навіть зважаючи на періодичні щедрі дарунки "благодійниці".

17 лютого 1763 р. К. Розумовський дозволив направляти судові справи безпосередньо у ГВС, звідки вони вже мали надходити на розгляд гетьману[15]. 6 березня цього ж року гетьман взагалі заборонив ГВК втручатися у розгляд судових справ[16]. Однак ГВК і надалі продовжувала займатися питаннями організації діяльності судів. Сюди продовжували надходити рапорти з полків про хід виборів[17]. 8 травня 1763 р. імператриця Катерина II своїм указом створила постійні підкоморські суди[18]. Згідно з гетьманським ордером від 30 липня 1763 р. магістрати та їх суди не повинні були підпорядковуватися полковим канцеляріям. Однак створені земські суди, незважаючи на це розпорядження, розглядали справи міщан[19]. До кінця серпня 1763 р. підкоморіїв обрали у восьми полках[20]. 17 вересня гетьману надійшли пропозиції та рішення з'їзду старшини, який відбувся у Глухові. Його учасники наполягали на запровадженні станових судів, які, на їхню думку, були б більш ефективними[21]. 4 жовтня 1763 р. К. Розумовський привів до присяги у статусі полкового судді монастирського сотника Івана Романовича і видав йому відповідний абшит[22].

Проведений у 1763 р. з'їзд старшини засвідчив істотні розбіжності у поглядах козацької верхівки на шляхи реформування правової моделі Гетьманату. У ньому взяли участь по 2 полкових старшини і 2 сотники від кожного полку, 56 бунчукових і 38 військових товаришів. Тут лунали вимоги відновити Генеральну військову раду, статутові суди — земські гродські та підкоморські, встановити трибунал як апеляційну інстанцію, завершити кодифікацію права, повернути всі права і привілеї часів Б. Хмельницького[23].

У 60-х роках XVIII ст. помітно активізувалася спроба розбудувати

---

13 Там само. — Арк.7-7 зв.

14 *Бумаги* императрицы Екатерины II, хранящиеся в Государственном архиве Министерства иностранных дел. — Т.1 // СИРИО. — Т. 7. — СПб., 1871. — С. 182.

15 *Путро О. І.* Гетьман К. Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині. — С. 55; *Бантыш-Каменский Н.* История Малой России. — Ч. 3. — С. 208; ІР НБУВ. — Ф. І. — Спр. 301. — Арк. 127.

16 *Сиза Н.* Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини. — С. 109.

17 *Пашук А. Й.* Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782). — С. 30.

18 *Сиза Н.* Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини. — С. 104.

19 *Пашук А. Й.* Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782). — С. 49.

20 Там само. — С. 57.

21 *Путро О. І.* Гетьман К. Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині. — С. 55.

22 ЦДІАК України. — Ф. 220. — Оп. 1. — Спр. 413. — Арк. 1.

23 *Сиза Н.* Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини. — С. 104.

власну політичну систему з відповідною судовою інстанцією — трибуналом[24]. Показово, що на старшинській раді, яка зібралася в листопаді у Глухові, серед пунктів, покладених в основу чолобитної на ім'я імператриці, на третьому місці були "суди і трибунали"[25].

Після повернення із Санкт-Петербурга[26] 19 листопада 1763 р. К. Розумовський видав універсал, виклавши програму створення нових судових установ. Передбачалося утворити на території кожного полку по два (один мав діяти у полковому, другий — в одному із сотенних міст) земських і два підкоморських суди. У кожному полку встановлювався під головуванням полковника один гродський суд, який, власне, і мав замінити колишній полковий. Окрім традиційних виборних посад, у новостворених судах уводилася посада возного, який обирався з числа значкових товаришів і сотенних старшин[27]. Земські судді, підсудки і писарі земських судів, згідно з цим універсалом, складали присягу, текст якої зберігався у кожній полковій канцелярії. Посади членів земського суду були пожиттєві. Лише за тривалої їхньої відсутності проводилися вибори тимчасових земських суддів. У судовому засіданні обов'язково брали участь усі три члени суду, але вирішували справу лише суддя і підсудок, а писар лише доповідав у справі і виконував секретарські функції[28]. З грудня 1763-го і впродовж 1764 р. було створено повіти і проведено вибори земських суддів, підсудків і писарів, підкоморників і коморників, а також призначено возних[29].

У зв'язку з проведенням судової реформи кожний полк поділили на два повіти (усього двадцять: Козелецький, Остерський, Чернігівський, Мглинський, Стародубський, Погарський, Глухівський, Батуринський, Ніжинський, Переяславський, Золотоніський, Прилуцький, Іваницький, Лубенський, Роменський, Гадяцький, Зінківський, Миргородський, Остапівський, Полтавський). Земські суди розглядали питання про поділ майна між родичами, боргові зобов'язання, заставні маєтності, оранку чужих земель, втечу слуг та ін. Широкі повноваження цих установ зумовили будівництво спеціальних приміщень для них. ГВК отримала спеціальні пропозиції полків. Так, переяславський полк запропонував побудувати для судів відповідні приміщення — будинки з чотирма великими кімнатами у Переяславі і Золотоноші і одне — по одному — охоронному[30]. У березні 1764 р. з усіх канцеляристів взяли підписки про заборону оголошення будь-кому матеріалів справ[31].

Згідно з ордером ГВК від 7 липня 1764 р. в усіх полках мали бути підкоморії. При кожному з останніх за їх вибором в кожному повіті мав бути один-два комірники зі шляхти (осілих) для запису позовів та підписування викликів до суду, а також писар із записувачем ("писцом"). Виді-

---

[24] *Струкевич О.* Формування української нації: на межі між "історичністю" і "неісторичністю" // Україна в Центрально-Східній Європі. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. — С. 442.

[25] *Путро О. І.* Гетьман К. Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині. — С. 55.

[26] ІР НБУВ. — Ф. І. — Спр. 301. — Арк. 127.

[27] *Путро О. І.* Гетьман К. Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині. — С. 55.

[28] *Пашук А. Й.* Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782). — С. 59.

[29] Там само. — С. 58.

[30] *Путро О. І.* Гетьман К. Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині. — С. 56.

[31] ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 20333. — Арк. 3.

лялися необхідний папір і сургуч, а також необхідна кількість козаків для розвозу позовів і повісток (викликів до суду). Ці комірники мають використовуватися підкоморіями лише для найпростіших і незначних справ, межувань, розправ. Тому гетьман наказав у всіх повітах визначити комірників (одного-двох) за їхньою згодою і представити гетьману для визначення, а також призначити писарів для підкоморських судів: у полкових канцеляріях і судах полкових канцеляристів мало бути по 10, а у більших — по 16 полкових канцеляристів з визначеною річною платнею від Військового скарбу, оскільки з компетенції полкових судів вилучалася значна частина справ, що давало змогу перевести частину його службовців у нові установи[32].

Тільки 2 липня 1764 р. в Прилуцькому земському суді з Прилуцької полкової канцелярії оголосили:

а) про відведення у Прилуках "обивательського" будинку під засідання земського суду послано ордер канцелярії у міську ратушу;
б) щодо виділення "ходаків" і охорони, а також копій рішення полкової канцелярії про поділ полку на два судові повіти, а також присяг членів земського суду (судді, підсудку і писаря) відмовлено.

Крім того, копію гетьманського ордеру вислали до суду "крайне несправочную", з низкою помилок, зроблених при копіюванні, і підписану канцеляристами, а не завірену власноручно полковою старшиною[33].

18 липня 1764 р. Прилуцький земський суд (прилуцький земський суддя Яків Величко, прилуцький земський підсудок Василь Огронович) доповів у ГВК гетьману, що діяльність нової інституції неможлива через незабезпеченість новими приміщеннями, козаками для охорони, а також через відсутність двух "ходаков" для різних відряджень та викликів у суд[34].

28 липня 1764 р. Яків Величко та Василь Огронович доповідали гетьману, що подані з ГВС укази з різних справ та самі "челобитницькі справи" зберігаються у приватному будинку без належної охорони. Особливо позначалася відсутність рішення про поділ полку на повіти, а також відповідно до копії гетьманського універсалу про утворення земських судів[35]. Полкова канцелярія помешкання хоча і виділила, але за відсутністю охорони земський суд не наважився перевести туди всі документи. Тому вони просили гетьмана втрутитися у ситуацію і зобов'язати полкову канцелярію надати необхідну охорону і двох "ходаків", видати відповідно документи, завірені старшиною (*завірення-"закрепа"*) і виконувати вимоги без затягування і "переписок"[36].

Не завжди судові новації та авторитет нових судів сприймався незаперечно. Так, погарський сотник Соболевський фактично проігнорував виклик земського суду через возного Семена Коропського за позовом погарських міщан Дем'яна, Левка і Романа Леванд про забрання силою у них сотником сіна. Соболевський кинув виклик до суду в очі возному і погрожував побити. Тому возний залишив позов на вікні будинку сотника. Сотник, всупереч гетьманським універсалам, продовжував чинити суд над козаками. Для приведення його у послух на місце ГВС вирядив

[32] Там само. — Спр. 17970. — Арк. 6.
[33] Там само. — Спр. 17970. — Арк. 2.
[34] Там само. — Арк. 2.
[35] Там само. — Арк. 3.
[36] Там само. — Арк. 4.

військову команду зі Стародубської полкової канцелярії. Гетьман, розглядаючи подання ГВС, визнав 11 вересня 1764 р. такі дії ГВС порушенням, зобов'язавши полкові та сотенні канцелярії у майбутньому виконувати тільки ті рішення ГВС, які вчинені згідно з "Правом"[37].

21 листопада 1764 р. імператорським маніфестом, підтвердженим 28 листопада сенатським указом, К. Розумовського звільнили від гетьманування[38]. Після цього почалася нова хвиля наступу на українське судівництво та державне управління Гетьманату.

Отже, судова реформа, започаткована К. Розумовським, чітко засвідчила життєздатність української політико-правової моделі. Гетьманат випродукував власну державно-управлінську еліту, яка усвідомила нагальну потребу у пристосуванні судової влади до державних реалій Російської імперії та Європи середини XVIII ст. Також простежуються тенденції до універсалізації судової системи, щоб зробити її всеохоплюючою, а правові норми судочинства обов'язковими для всіх суспільних верств, як для козацтва, передусім старшини, яка почала виокремлюватися в окрему привілейовану групу, так для міщанства і селянства.

Гетьман Розумовський і ГВК брали активну участь в організаційному забезпеченні функціонування судів і безпосередню участь у виробленні та реалізації державної політики у сфері захисту прав і законних інтересів мешканців Гетьманату. Провідним чинником нормотворення у цій сфері був безпосередньо К. Розумовський. Подальшого розвитку набули функції державного управління (планування, координація, організація, прогнозування, контроль) судовою владою та їх взаємозв'язок із загальним розвитком державної політики Гетьманату.

Наслідками судової реформи 1760–1763 рр. у Гетьманаті можна вважати оптимізацію мережі судових установ, впровадження в їх діяльність певних стандартів, поліпшення підготовки їх кадрового складу завдяки спеціалізації та перерозподілу повноважень владних інститутів. Зміни ролі гетьмана, ГВС та ГВК у сфері права відповідно позначилися на політико-правовій моделі Гетьманату. Все це зумовило більшу свободу пересічного мешканця тогочасного українського суспільства і можливість захисту його законних інтересів, хоча мало на меті передусім закріплення домінуючого становища козацької старшини.

Наведемо складові державної політики реформування судової системи Гетьманату:

1) прагнення К. Розумовського і тогочасної козацької верхівки до створення узгодженого та ідентичного правого простору та його подальшої структуризації;
2) інституційна політика, спрямована на трансформацію старих (Гетьман, полковники, сотники) та формування нових (ґродські, земські, підкоморські суди) інституцій;
3) взаємодія центральних (гетьман, ГВК, ГВС) і місцевих (полково-сотенні уряди) органів виконавчої влади у реформуванні судоустрою, яка сприяла:

- вдосконаленню тогочасної правової культури, підвищенню відповідальності службовців су-

[37] ІР НБУВ. — Ф. ІІ. — Спр. 23405. — Арк. 444.

[38] *Смолій В. А., Степанков В. С.* Українська державна ідея XVII–XVIII ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації. — К.: Альтернативи, 1997. — С. 294.

дової влади, викоріненню серед них проявів тяганини та корупції;

- зростанню суспільної довіри до судів, що зміцнювало стабільність усієї управлінської моделі Гетьманату, особливо актуальної в умовах наступу російського царизму.

Залишається відкритим питання про задіяні в той час кадрові й фінансові ресурси. Необхідно також дослідити політико-правові наслідки судової реформи 1760–1763 рр., розглянути розвиток нових інституцій після усунення гетьмана від влади та інші важливі питання.

В. А. ДОМАНСЬКИЙ
канд. юрид. наук, д-р філософії права,
доц. кафедри адміністративного права
Інститут права МАУП, м. Київ

ЩОДО ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА ВІД КАТАКЛІЗМІВ ТА НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ (ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Становлення і розвиток української державності, с. 118–120

Останнім часом в Україні щороку реєструється більше сотні тисяч різних катаклізмів і надзвичайних ситуацій, внаслідок яких гинуть десятки тисяч людей. Сума завданих при цьому матеріальних збитків для суспільства складає десятки мільярдів гривень.

Основні причини небезпек і виникнення надзвичайних ситуацій наступні:

- старіння основних фондів, у тому числі природного призначення;
- аварійний стан значної частини технологічного устаткування; недостатня інвестиційна підтримка техногенно-екологічно небезпечних галузей промисловості, насамперед хімічної, нафтохімічної, нафтопереробної, вугільної, металургійної, а також енергетики щодо впровадження новітніх ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій;
- критичне техногенно-екологічне становище в гірничодобувних регіонах України: в Донбасі, Кривбасі, Львівсько-Волинському та інших регіонах;
- екологічні проблеми, пов'язані з істотними змінами стану геологічного та гідрогеологічного середовища у зв'язку із закриттям нерентабельних гірничодобувних підприємств, вугільних шахт і розрізів;
- небезпечне становище із зберіганням боєприпасів та ядохімікатів на території країни;
- відсутність належної трудової дисципліни на цих підприємствах та ін.

Водночас зазначимо, що діяльність виконавчої влади щодо забезпечення безпеки життєдіяльності та захисту населення і територій України від надзвичайних ситуацій, особливо у сфері екологічної, природної, техногенної, пожежної, ядерної, санітарно-епідемічної, економічної, фінансової, інформаційної, комп'ютерної, побутової безпеки, а також з охорони та безпеки праці, авіаційного, залізничного, автомобільного, морського, річкового руху та інших видів безпеки, у тому числі щодо створення та функціонування страхового фонду документації, не відповідає вимогам сьогодення, що значною мірою порушує права і свободу людини. Вихо-

дить, що влада ігнорує виконання основних принципів, за якими людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою цінністю в Україні, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

При цьому зауважимо, що державою прийнято цілу низку законів і десятки тисяч нормативно-правових актів різної юридичної сили, які прямо чи опосередковано регулюють безпеку життєдіяльності та цивільного захисту населення і територій України від надзвичайних ситуацій. Водночас кількісне зростання нормативно-правової бази, яка могла б забезпечити відповідну сферу діяльності, не означає її якісної досконалості. Відповідним законодавством України передбачено лише загальні положення, що регулюють діяльність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань безпеки життєдіяльності та цивільного захисту України при виникненні надзвичайних ситуацій. У зв'язку з цим вжиття певних заходів з попередження і зменшення негативних наслідків від таких ситуацій нерідко ускладнюється недоліками існуючої законодавчої та нормативно-правової бази у сфері безпеки життєдіяльності та цивільного захисту населення і території України, відсутністю єдиного підходу до створення єдиної державної системи цивільного захисту України.

Існуючі закони України з питань забезпечення життєдіяльності та цивільного захисту населення відомчого спрямування, в яких існують неузгодженості і серйозні прогалини, часто суперечливі, а відомчі нормативно-правові акти, як правило, не відповідають актам вищої юридичної сили. Вони лише відбивають специфіку окремих галузей (відомств), але комплексно не вирішують проблему виконання завдань Єдиної державної системи цивільного захисту України як складової національної безпеки України. Це насамперед пов'язано з тим, що розвиток діючого законодавства не спирається на чітко визначене науково-теоретичне підґрунтя. У зв'язку з цим гостро назріла необхідність подальшого розроблення та вдосконалення норм законодавства з питань безпеки життєдіяльності та цивільного захисту України, закладення на їх базі потужних організаційно-правових основ для ефективної діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту України.

Безперечно, від ефективності державного управління у сфері безпеки життєдіяльності держави в умовах демократії залежить сьогодні майбутнє України. Наша країна стоїть зараз перед необхідністю здійснення радикальних реформ. Але на існуючій соціально-економічній основі неможливо забезпечити розвиток країни та підвищення добробуту і безпеки громадян, навіть утримувати досягнутий рівень надзвичайно складно. Будь яким реформам має передувати тотальна перебудова механізму діяльності, насамперед виконавчої влади, створення нової якості державного управління.

Відповідно до проекту майбутніх законів України "Про Кабінет Міністрів України", "Про Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади", до Закону України "Про правові засади цивільного захисту" однією з основних функцій Кабінету Міністрів України є формування основ функціонування Єдиної державної системи цивільного захисту України (раніше — Цивільної оборони України). Водночас політика держави щодо забезпечення безпеки життєдіяльності населення України в

умовах можливого виникнення надзвичайних ситуацій розуміється як діяльність органів влади та державного управління, до повноважень яких належать питання щодо захисту населення і територій України від катаклізмів і надзвичайних ситуацій.

У зв'язку з цим зазначимо, що у проекті закону України "Про Кабінет Міністрів України" відсутній окремий розділ, в якому були б сконцентровані завдання Кабінету Міністрів України з питань безпеки життєдіяльності та цивільного захисту населення і територій України, вони деякою мірою відображені в даному законопроекті, але розміщені у різних розділах і не відображають цілком загальний обсяг повноважень і компетенції Кабінету Міністрів України у сфері безпеки життєдіяльності та захисту населення і територій від катаклізмів та надзвичайних ситуацій. Це саме стосується і законопроекту "Про Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади".

Крім цього, в Законі України "Про Кабінет Міністрів України" слід було б конкретизувати повноваження уряду України щодо вирішення фінансового та ресурсного забезпечення заходів з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, утворення певної системи фондів з питань ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, розроблення та реалізації програм реабілітації територій, на яких систематично виникають різноманітні катаклізми техногенного та природного характеру, а також запровадження страхування у визначеній сфері щодо відшкодування збитків потерпілим від техногенних аварій, пожеж, катастроф, стихійного лиха, явищ непередбачуваної сили та з питань безпеки праці.

Врегулювання цих питань надасть можливість врахувати динаміку політико-адміністративної реформи в Україні, забезпечити створення демократичного та ефективного механізму захисту прав і законних інтересів суб'єктів цивільного захисту, вдосконалити та кодифікувати матеріальні та процесуальні норми, а також адаптацію законодавства України у сфері безпеки життєдіяльності та цивільного захисту населення і територій України до законодавства Європейського Союзу.

Кодифікація діяльності органів виконавчої влади та органів державного управління Єдиною державною системою цивільного захисту України надасть у подальшому змогу забезпечити її відповідність вимогам ст. 3, 6, 19 Конституції України, згідно з якими органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забов'язані діяти в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та діючим законодавством.

Таким чином, організаційно-правове забезпечення щодо створення ефективної Єдиної державної системи безпеки життєдіяльності та цивільного захисту України є важливим чинником і має відповідати вимогам політико-адміністративної реформи, яку планує запровадити уряд України шляхом комплексної перебудови існуючого законодавства України та реформування низки інститутів державного управління з питань безпеки життєдіяльності та цивільного захисту України.

В. Л. НАУМОВ
канд. юрид. наук, проф., зав. кафедри
Інститут права МАУП, м. Київ

ПРАВА ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Становлення і розвиток української державності, с. 121–125

Як відомо, у широкому розумінні культура — це сукупність матеріальних і духовних цінностей, які були створені людством у процесі соціально-історичної практики.

Культура як суспільне явище, безумовно, відображає також на певному етапі розвитку держави і суспільства досягнутий рівень розвитку правової культури в галузях державного і суспільного будівництва. Як найважливіший елемент розвитку нашої держави і суспільства правова культура насамперед виявляється у правовому вихованні та правосвідомості громадян і залежить здебільшого від того, як держава забезпечує своїх громадян правовою інформацією, у тому числі з питань прав і свобод людини та громадянина.

Безперечно, права і свободи як найважливіші конституційні здобутки потребують ефективного механізму реалізації положень Конституції України з цих питань.

Права і свободи людини, які гарантуються Конституцією України та визначають зміст і спрямованість діяльності Української держави, не уявляються без конституційних гарантій прав людини на інформацію. Закріпивши у ст. 17 Конституції України положення про те, що інформаційна безпека країни, поряд із захистом її суверенітету, її територіальної цілісності, забезпеченням її економічної безпеки, є найважливішою функцією держави, справою всього українського народу, законодавець визначив, що інформація належить до особливо важливих соціальних цінностей держави і суспільства, які охороняються. У зв'язку з цим необхідно визнати, що інформація поряд з матеріальними і енергетичними ресурсами являє собою один з національних ресурсів України.

Рівність прав і свобод громадян перед законом забезпечується інформаційними відносинами, які виникають у процесі реалізації громадянами їхніх конституційних прав і свобод. Тому механізм інформаційного забезпечення життєдіяльності держави, суспільства і конкретного громадянина вимагає дуже серйозного, глибокого і всебічного вивчення та вдосконалення.

У Конституції України закріплені основні права, свободи та обов'язки людини стосовно інформаційних відносин. На підтвердження зазначеної вище тези розглянемо деякі положення Конституції України.

Так, у ст. 22 Конституції України відзначається, що права і свободи, закріплені Конституцією, не є вичерпними. Конституція допускає розши-

рення цих прав і свобод за умови, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинного законодавства не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Не викликає сумніву, що обсяг існуючих прав і свобод людини і громадянина є нічим іншим, як необхідним і достатнім обсягом інформації, якою держава з огляду на Конституцію зобов'язана забезпечити учасників інформаційних відносин. Від повноти і своєчасності цього забезпечення безпосередньо залежить місце України в колі суверенних, незалежних, демократичних, соціальних і правових держав. Розглянемо деякі аспекти цього забезпечення.

Носій суверенітету та єдине джерело влади в Україні — народ, який здійснює владу безпосередньо, через органи державної влади і органи місцевого самоврядування, позбавлений повноцінної інформації, автоматично виключається з процесу управління державою. Виключення народу з процесу управління державою може призвести до узурпації державної влади і позбавлення конституційних прав і свобод людини. Подібна ситуація неприпустима, оскільки життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість та безпека людини визначені Конституцією України найвищою соціальною цінністю, яка має конкретний інформаційний конституційний зміст.

До конституційних положень, що розкривають зміст найвищої соціальної цінності людини, потрібно передусім зарахувати те, що всі люди є вільними і рівними у своїй гідності й правах. Гідність і права людини в Україні формуються за допомогою реалізації кожною людиною конституційного права на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей і виконуються обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток особистості.

Конституція України закріпила рівність громадян і їхніх конституційних правах і свободах та рівність громадян перед законом у широкому значенні.

Конституційно виключені привілеї або обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, віку, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Встановлена в Основному Законі й рівність прав жінки і чоловіка. Жінки наділені Конституцією рівними з чоловіками можливостями в суспільно-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці й винагороді за неї. Конституцією закріплюється використання в правовому механізмі і спеціальних способів щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановлення для них пенсійних пільг, створення умов, які дають можливість поєднувати роботу з материнством. Рівність забезпечується правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Громадянство України як конституційний інститут володіє безумовною силою, що дає громадянинові України "охоронну грамоту". По-перше, згідно з Конституцією громадянин України без його бажання ніким не може бути позбавлений громадянства України. По-друге, громадянин України ніким не може бути вигнаний за кордони України чи виданий іншій державі. Громадянство, як і

життя людини в Україні, належить до невід'ємних прав людини. За Конституцією неможливе довільне позбавлення прав громадянства, як і довільне позбавлення права на життя однаковою мірою. Норма Конституції — "громадянин України не може бути позбавлений громадянства" і норма Конституції — "ніхто не може бути довільно позбавлений життя", перегукуючись і доповнюючи одна одну, складають міцну інформаційно-правову модель захисту прав людини в Україні. В цю модель вписується і конституційне право кожної людини, яка проживає в Україні, захищати своє життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Конституційне право кожного на повагу його гідності виявляється в тому, що ніхто не може бути підданий тортурам, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню, як і медичним, науковим або іншим дослідженням без згоди людини.

Право кожного на повагу його гідності безпосередньо пов'язане з конституційним правом людини на свободу та особисту недоторканість. Положення Конституції про те, що ніхто не може бути заарештований або перебувати під арештом інакше, як за вмотивованим рішенням суду і тільки на основі та в порядку, встановленому законом, засвідчує високий рівень захисту прав людини в Україні.

У разі арешту або затримання кожному заарештованому або затриманому має бути негайно повідомлено про мотиви арешту або затримання, роз'яснені його права та надана можливість з моменту затримання захищати себе особисто і користуватися правовою допомогою захисника. Затриманий володіє конституційним правом оскаржити в суді своє затримання.

Конституційним обов'язком тих служб, які здійснили арешт або затримання, є негайне повідомлення родичів заарештованого або затриманого про факт його арешту чи затримання.

Однією з конституційних гарантій прав людини є гарантія недоторканості його житла. Конституція забороняє проникнення до житла або іншого володіння особистості, проведення в них огляду чи обшуку без умотивованого рішення суду. Винятком з цього правила за Конституцією України є невідкладні випадки, пов'язані з урятуванням життя людей і майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, що підозрюються у скоєнні злочину. В цих випадках Конституція допускає інший (однак встановлений тільки законом) порядок проникнення до житла або до іншого володіння особистості і поведінки в них, огляду та обшуку.

До найважливіших конституційних гарантій особистості належить гарантія таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції кожного. Не підлягають перегляду, прослуховуванню, розголошенню відомості, що містяться в листуванні, телефонних розмовах і телеграфних повідомленнях, крім випадків, передбачених законом. Встановлюються ці винятки тільки судом у суворій відповідності із законом і тільки з метою попередження злочину або з'ясування істини під час розслідування карної справи і тільки в тих випадках, коли в інший спосіб отримати необхідну інформацію неможливо.

Закон України "Про інформацію" включає до основних принципів інформаційних відносин такий, як гарантованість права на інформацію, її відкритість та доступність. Отже, громадяни України мають всі законні

підстави вимагати від відповідних органів державної влади дотримання цих принципів, а владні структури зобов'язані забезпечити дотримання вимог законодавства про інформацію всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями.

Прийняття нових конституцій у країнах колишнього соціалістичного табору, кардинальні політичні та економічні реформи, що відбуваються в них, формування демократичних інститутів у цих країнах, інтеграція України в європейську систему об'єктивно ставлять перед національною наукою і практикою конкретні завдання щодо вдосконалення процесу гармонізації законодавств країн, які прагнуть до співробітництва.

Незаперечним є факт розширення, поглиблення інтеграційних соціально-економічних зв'язків між державами, розвиток між ними спільної господарської діяльності та очевидна відсутність доступної, оперативної, повної і достовірної правової інформації, що перешкоджає початку роботи зі зближення національних законодавств.

Усе це вимагає невідкладного пошуку нових організаційно-правових форм інформаційно-правового співробітництва. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність розроблення структурно-функціональної моделі державної системи правової інформації України, що містить у собі систему загальнодержавних центрів правової інформації, галузевих, регіональних на базовому рівні державної влади та управління. Структурно-функціональна модель державної системи правової інформації повинна вписуватися в організаційну структуру системи виконавчої влади, яку очолює Президент України, і бути її невід'ємним елементом. Ця модель повинна мати вихід на системи двох- і багатостороннього інформаційного обміну правовими актами, передбаченими міжурядовими угодами, такими, наприклад, як угода між урядом України і урядом Російської Федерації про обмін правовою інформацією, підписана в 1994 р., в якій зазначається, що сторони визнають необхідність інформаційного обміну між цими правовими актами з питань, зазначених в Тематичному переліку нормативно-правових актів, що підлягають міждержавному обміну і відкриті до публікації.

Угодою передбачається, що одержання інформації має здійснюватися шляхом електронного передання документів з дотриманням вимог міжнародних стандартів засобів комунікацій повідомлень і пакетів для відкритих систем.

До принципових моментів, закладених в Угоді, належать положення про порядок передання отриманої інформації третій стороні, вимоги до використання власних інформаційних ресурсів і необхідності створення національної бази даних, для обміну правовою інформацією, підтримання її в актуальному стані і про закріплення відповідальності за повноту, вірогідність і своєчасність подання інформаційних даних.

Угодою передбачені організаційні рішення щодо створення системи обміну правовою інформацією. Зокрема, передбачається створити уповноважений орган (міністерство, комітет, відомство), який здійснюватиме координацію робіт зі створення національних еталонних баз даних і розвиток засобів комунікацій для міждержавного обміну правовою інформацією, а в його складі — організацію, на яку будуть безпосередньо покладені функції міждержавного обміну.

Модель системи обміну правовою інформацією між Україною і Росією, на наш погляд, може бути використана як еталон створення систем обміну правовою інформацією з іншими країнами. Тому є нагальна необхідність подальшого і всебічного вивчення її організаційно-правових аспектів. Тим більше, що у своїй постанові "Про організацію роботи по формуванню єдиної системи правової інформації в Україні" від 26 грудня 1994 р. № 308/94-ПВ Президія Верховної Ради України відзначає необхідність підвищення рівня правотворчої і правозастосовуючої діяльності органів державної влади через створення в Україні загальнодержавної системи правової інформації.

За останні роки незалежна Україна здійснювала перехід до інформаційного суспільства (інформаційної цивілізації), яке, на думку багатьох учених світу, характеризується зростанням ролі інформації в соціальних процесах, швидкістю її обробки, проникненням електронно-обчислюваної техніки і заснованих на ній сучасних інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя. Це підтверджується ухваленням низки нормативних актів вищих органів державної влади і управління, що регулюють інформаційні відносини в Україні. До них належать закони України "Про інформацію", "Про науково-технічну інформацію", "Про захист інформації в автоматизованих системах" та ін.

Як відомо, в Російській Федерації розроблена і успішно виконується Програма взаємодії федеральних органів державної влади в галузі інформаційно-правового співробітництва з органами влади незалежних держав. Участь у цій Програмі дасть змогу Україні багато в чому прискорити розширення і поглиблення інтеграційних соціально-економічних зв'язків між державами, процес розвитку спільної господарської діяльності, вирішити багато проблем національної державної практики та усунути колізії в законодавстві, яке регулює міждержавні відносини.

В. В. СОЛДАТЕНКО
д-р екон. наук, проф.
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ — ШЛЯХ ДО ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, с. 126–133

Прем'єр-міністр України В. Янукович на засіданні Верховної Ради України 5 вересня 2006 р. стверджував: "Наш уряд повернеться до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки, яка забезпечить і прискорене зростання, і відповідно ньому — підвищення соціальних стандартів".

Таке ж завдання ставили перед собою українські уряди в останнє десятиліття, але перейти до такої моделі розвитку не вдалося.

Доленосне питання: чи здатна Україна надолужити багаторічне відставання від розвинених країн-глобалізаторів, створити сучасну економіку нового типу, перейти на інноваційну модель розвитку, що забезпечує передусім подолання бідності, високу якість життя громадян — залишається актуальним і сьогодні. А час не чекає. На поставлені питання треба вже сьогодні дати відповідь суспільству.

Багаторічну дискусію про стратегію розвитку української економіки і джерела її зростання можна звести до стратегії конкуренції — зростання відбувається на основі відкритої ринкової економіки, яка дає можливість регіонам, економічному потенціалу країни увійти в конкурентний простір на світових ринках і стимулює їх до цього.

Виходячи з науково-технічного ресурсного потенціалу цілком очевидна перспективність такої стратегії, в рамках якої можуть бути максимально реалізовані основні принципи інноваційної моделі розвитку, включення країни в процеси глобалізації і розподілу праці.

Зазначимо, що вже 15 років економіка незалежної України перебуває переважно в "шорах" стратегії збереження, хоча нас переконували або хотіли переконати у зворотному, посилаючись на вражаючі показники зростання ВВП, промислового виробництва, особливо останніми роками.

Складається враження, що на рівні державної політики ми не до кінця усвідомили глибинну сутність інноваційної моделі розвитку економіки країни.

Інвестиційно-інноваційну модель у нас часто уявляють спрощено — вкласти якомога більше інвестицій і на цій основі забезпечити як можна більшу частку інноваційної продукції. Це примітивний підхід до розуміння сучасного інноваційного процесу, підхід вчорашнього дня. Він був характерний 60–70-м рокам минулого століття, коли здійснювався перехід від екстенсивних до переважно інтенсивних чинників зростання економіки: у багатьох країнах відбулася

структурна перебудова економіки і вони перейшли в наступний, п'ятий, технологічний устрій.

Зараз під інновацією розуміється не просто перетворення результатів наукових досліджень в конкурентоспроможні товари і прибуток, не просто автоматизм використання знань промисловістю і переведення витрат на наукові дослідження в економічний результат.

Тут доречно нагадати класичне визначення інновації і інноваційної діяльності.

Інновації — знову створені (застосовані) або вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, які істотно покращують структуру та якість виробництва або соціальної сфери.

Під **інноваційною діяльністю** у сфері господарювання розуміється діяльність учасників господарських відносин, здійснювана на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими термінами окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя.

Інноваційна діяльність здійснюється в таких основних напрямах: проведення наукових досліджень і розробок, спрямованих на створення об'єктів інтелектуальної власності; розробка, освоєння, випуск і реалізація принципово нової техніки і технологій; розробка і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального та екологічного положення; технічне переозброєння, реконструкція, розширення, будівництво нових підприємств для виробництва нової продукції або впровадження нових технологій.

У наш час інновація отримала ранг філософії як рушійної сили суспільно-економічного розвитку, як стратегічного використання інноваційного ефекту. Це припускає зміну основних акцентів в підході до інноваційного процесу від наукових досліджень як таких до стратегії розвитку: наукові дослідження є життєво необхідними, якщо вони складають органічну частину стратегії підприємництва. Тобто інновація перетворилася **з індикатора в парадигму**, в особливу форму поведінки і самовираження людини у процесі активного підприємництва.

У зв'язку з цим звернемо увагу на той факт, що сьогодні з поля зору вчених і політиків викинутий найбільш важливий елемент ринку інновацій — рівень розвитку людей як носіїв ринкових відносин, досконалість їхньої економічної поведінки і мотивації, створення відповідних мотиваційних систем. Учені, які досліджують поведінку і діяльність людей, доводять, що населення — найбільш цінний ресурс у суспільстві або на підприємстві. Зміна економічних систем, перехід до інноваційної моделі розвитку тягне за собою зміну мислення, цінностей, мотивацій, а найголовніше — стимулів і заохочення для здійснення господарської діяльності, тобто поведінкової парадигми.

У цьому суть питання, бо інновація є не що інше, як суспільно-технічна еволюція суспільства, еволюція людського інтелекту.

Інновація зараз також придбала ранг і форму стратегії **саморозвитку**, вийшла на рівень **концепції, інноваційної політики** як держави, так і підприємства.

При такому підході стає очевидним, що ринок сам по собі не є каталі-

затором інновації, не викликає автоматичного підвищення науково-дослідної та інноваційної діяльності.

Ринок — необхідна умова інновації, а першочерговим завданням економічної політики держави є формування підприємницького середовища та інфраструктури, що забезпечують підвищення сприйнятливості і схильності до інновації суспільства в цілому і підприємців зокрема.

Саме новий філософський підхід до розуміння сутності інновації і ролі держави в цьому процесі дав можливість таким, у недалекому минулому відсталим державам, як Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Гонконг та інші азіатські тигри, стати промислово розвиненими, технологічно передовими країнами з економікою інноваційного типу, що динамічно розвиваються.

Практичний досвід цих країн свідчить також про те, що перехід до інноваційної моделі розвитку може бути здійснений за рахунок комбінації чотирьох найважливіших чинників:

1) експортно-промислова стратегія розвитку;
2) залучення іноземного капіталу;
3) державне регулювання економіки;
4) утворення великих національних корпорацій.

Таким самим шляхом йдуть сьогодні США, підкреслюючи, що інновація — це не лінійне, а дуже складне явище, яке потребує особливого підходу, різнопланових дій і заходів.

До такого ж розуміння суті інновації підійшли зараз і розвинені країни Європи. Так, наприклад, керівництво концерну "Сименс" порівнює інновацію за її силою та економічним ефектом з паровим катком, який показує свою силу завжди: "сидите ви в сидінні цього парового катка, або лежите перед ним в дорожньому пилу". До речі, "Сименс", одна з найбільш інноваційних фірм світу, щорічно вкладає в науково-технічні дослідження і розробки понад 6 млрд євро, а 75 % її продукції не старше за чотири роки.

При цьому зазначимо, що для переходу до інноваційної моделі розвитку економіки України недостатньо тільки підвищення частки фінансування на науку до 3 % ВВП. Необхідно змінити "філософію" формування як прибуткової, так і витратної частин бюджету, надати пріоритети інноваційним програмам, що забезпечують підтримку "точок зростання" і технологічні прориви в конкурентних галузях і виробництвах.

Звідси очевидна відповідь на питання: що означає перейти на інноваційну модель розвитку економіки України?

Підкреслимо лише основне: інноваційний розвиток економіки країни — це процес суспільного виробництва, який характеризується збільшенням обсягів виробництва продукції і підвищенням її конкурентоспроможності, що досягається переважно за рахунок активного використання нових знань. Він супроводжується динамічними функціональними і структурними змінами економіки, розширенням її можливостей задовольняти потреби суспільного та особистого споживання, забезпечувати накопичення національного багатства.

Виникає ще одне важливе питання: чи сформувалися в Україні необхідні умови для такого переходу і що перешкоджає здійсненню такого переходу?

Можна констатувати, що в Україні до кінця XX ст. склалися деякі необхідні загальноекономічні умови для переходу на інноваційну модель розвитку:

- сформована багатоукладна економіка з приватним сектором, що динамічно зростає;
- розвиваються ринкові принципи господарювання на основі ринкового механізму ціноутворення і ринку цінних паперів;
- подолана гіперінфляція, з'явилися перші паростки економічного зростання;
- збережений і реструктуризований науково-технічний потенціал, що відповідає за багатьма параметрами середньоєвропейським стандартам.

Водночас постає очевидний факт, що на сьогодні до такого переходу повною мірою Україна ще не готова.

Наведемо найістотніші проблеми становлення інноваційної моделі розвитку української економіки:

- низький рівень державного регулювання економічних процесів в цілому та інноваційної діяльності зокрема; невідповідність системи органів державного управління діючій моделі інноваційного розвитку економіки;
- значний розрив в обсягах ВВП на душу населення в Україні і країнах, що стали на шлях інноваційного розвитку;
- низька інвестиційна привабливість української економіки, що зумовлене нестабільністю політичного курсу, вадами законодавства, корупцією і значними обсягами тіньової економіки;
- відстала міжгалузева і галузева структура економіки, висока енергоємність і низька наукомісткість продукції;
- нерозвинена інноваційна інфраструктура, відсутність сучасних форм і стимулів розвитку науки.

Отже, вибір стратегії — це вибір майбутнього країни, який треба зробити усвідомлено, швидко та остаточно. Суть стратегії для України, на наш погляд, має полягати у визначенні чітко окреслених, науково обґрунтованих завдань виведення економіки країни на траєкторію стійкого зростання шляхом створення умов для розвитку національної високотехнологічної індустрії, впровадження механізмів соціально орієнтованої структурно-інноваційної моделі економічного розвитку.

Основні напрями і проблеми сучасної економічної політики для України, як відомо, викладено в плані дій Президента Віктора Ющенка "Десять кроків назустріч людям", де в узагальненому вигляді задекларована суть економічної політики держави, її пріоритети на користь конкретної людини. Це знайшло своє віддзеркалення у змінах до державного бюджету на 2005 р., а також в бюджеті 2006 р. Постановка завдань відповідає деклараціям урядів всіх економічно розвинених держав і по суті правильна. Але без створення механізмів реалізації та умов істотного зростання реального сектора економіки, впровадження технологічних новацій, здійснення продуманої інвестиційної політики, все це може виявитися всього лише добрими намірами. Це підтверджують суворі реалії виконання планів соціально-економічного розвитку країни у 2005 р.

Практичне здійснення задекларованої економічної політики у 2005 р. породило низку істотних негативних явищ в економіці. Розглянемо їх.

1. Скерувавши велику частину державних коштів на споживання, уряд змушений був збільшити податкове навантаження на економіку. Він розраховував за рахунок соціальних

виплат хоч трохи підвищити економічне зростання. Але при цьому не був врахований світовий досвід, який свідчить про можливість зворотного ефекту. Не звернули уваги на рівень перерозподілу ВВП через державний бюджет, який досяг 32 %, і це без урахування Пенсійного фонду.

Урядом не було враховано динаміку зменшення темпів економічного розвитку, до того ж продемонстровано непослідовність у процесах лібералізації економіки. Все це негативно позначилося на темпах зростання ВВП, який з 12,1 % у 2004 р. знизився до 2,6 % у 2005 р. І в 2006 р. ситуація не покращилася. До того ж переорієнтація економіки з експортною складовою на імпортну призвела у зовнішньоекономічних операціях до зменшення позитивного сальдо поточного платіжного балансу в порівнянні з 2004 р. у 2,7 раза. Сальдо зовнішньої торгівлі товарами вперше з 1999 р. стало негативним — 1,8 млрд дол. США.

2. Платою за революційне, а не економічно обґрунтоване, збільшення соціалізації бюджету стало скорочення на 50 % обсягів і без того мізерних державних капітальних вкладень.

Усі державні підприємства і такі, що мають понад 50 % акцій державної власності, відповідно до ухвали Кабінету Міністрів у 2005 р. зобов'язані відраховувати у скарбницю не 25, а 50 % свого чистого прибутку. Зрозуміло, що всі ці заходи були спрямовані на наповнення прибуткової частини бюджету, але мали зворотний економічний ефект. Промислові підприємства, які забезпечують надходження біля третини доходів державного бюджету, збільшили виробництво всього на 3,1 %, що в 4 рази менше порівняно з 2004 р. (12,5 %) і в 3,9 раза — порівняно з річним прогнозом (12 %).

3. Були збільшені обсяги інвестицій, спрямованих у "точки зростання" економіки країни. Дійсно, декларативна увага владних структур до цієї проблеми посилилася: було проведено низку круглих столів, конференцій, видано кілька указів Президента України, прийнято численні постанови Кабінету Міністрів. Проте слід констатувати: у країні дотепер відсутня система стимулювання інвестицій — не сформована інвестиційно-інноваційна політика держави в цілому. Цільові програми не "зав'язані" на інновації, а найголовніше — не ведеться пошук створення механізмів використання інновацій в реальному секторі економіки.

Більше того, були скасовані практично всі пільги і преференції, що стимулювали цей складний процес. Позбавлені переваг вільні економічні зони і території пріоритетного розвитку. Особливо тривожною виглядає непослідовність надання преференцій відносно наукомісткого, інноваційного напрямів розвитку економіки.

Проблема переходу до інноваційного розвитку економіки — це проблема пошуку і залучення до економіки інтелектуальних та інвестиційних ресурсів, їх об'єднання. Закликів до цього було багато, але такий підхід, на жаль, поки не реалізується.

Дійсно, традиційні джерела економічного зростання країни практично вичерпали себе. Впродовж останніх десятиліть науковий чинник як пріоритетний, хоч і проголошувався, але практично був виключений із стратегічних пріоритетів, а значить, з процесу реформування економіки. Внаслідок цього не створено наукове підґрунтя для подолання технологічного відставання від розвинених країн.

Розмов багато, а конкретних результатів немає. Частка інвестицій та

інновацій у ВВП країни залишається вкрай низькою.

Хоча, за статистичною звітністю, у нас за підсумками 2005 р. ніби все гаразд. Приріст іноземного капіталу склав 7,3 млрд дол., що в 4 рази перевищило прогнозні і в 3,3 раза показники 2004 р.

Але аналіз структури інвестицій свідчить про зворотне. Зростання інвестицій забезпечене за рахунок передання нерезидентам прав власності на "Криворіжсталь" і банк "Аваль" на загальну суму 5,8 млрд дол., які не належать до капітальних інвестицій. Без урахування цих сум загальний приріст прямих іноземних інвестицій до України у 2005 р. реально склав 1,5 млрд дол., тобто порівняно з 2004 р. (2,25 млрд дол.) зменшився на третину.

Характерним для прямого іноземного інвестування є вкладення коштів у швидкоокупні галузі. Так, майже 30 % загального обсягу інвестицій зосереджено на підприємствах оптової торгівлі і посередництва, харчової промисловості і переробки сільськогосподарських продуктів (40 %). Також значні інвестиції внесені нерезидентами в організації, які здійснюють операції з нерухомістю, здачу під найм і послуги юридичним особам (8,8 %), фінансову діяльність (7,6 %).

Наведені дані переконливо свідчать, що залучені в економіку України іноземні інвестиції не відповідають економічним потребам ні за якістю, ні за кількістю. На 1 січня 2006 р. припадало лише 349 дол. інвестицій на одного жителя, а за світовими нормами вважається, що тільки мінімальне вкладення у 1000 дол. дає позитивний результат у розвиток економіки.

У зв'язку з цим важко не погодитися з існуючою негативною оцінкою інвестиційних умов у країні, а також чинників, що стримують широкомасштабне залучення іноземних інвестицій в економіку України. Це передусім непослідовна макроекономічна політика, недосконалість податкового законодавства, його нестабільність, корупція, відсутність дійової системи страхування іноземних інвестицій, низька ефективність функціонування національного фондового ринку. Все це складові несприятливого інвестиційного клімату.

Діагноз поставлений, і дуже важливо привести в дію чинники, які сприятимуть зростанню обсягів і розширенню вкладення як іноземних, так і вітчизняних інвестицій.

При цьому ми повинні повною мірою використовувати міжнародний досвід різних країн світу, що вже йдуть цим шляхом і створили всі нормативно-правові та економічні умови для того, щоб основним інвестором у національну економіку став власний народ. Адже доходи населення України у 2005 р. досягли 278,5 млрд грн, що складає 66,5 % валового внутрішнього продукту нашої країни. Це величезні грошові заощадження, які могли б зіграти значну роль в інвестуванні національної економіки. Але цього не відбувається з однієї відомої причини — люди не довіряють нашим вітчизняним банкам, не вірять тим конкретним програмам, які реалізуються за їхні кошти. Вихід з цього становища теж не є секретом. Передусім необхідно створити інвестиційний банк на базі вже відомого і такого, що користується у населення довірою. Інвестиційні програми мають бути науково обґрунтованими, абсолютно фінансово аргументованими і прозорими у виконанні.

Необхідно зрозуміти, що інвестиції необхідні не заради інвестицій, що вони працюють на економічний про-

грес лише тоді, коли вони "зав'язані" на інновації. А тут поки що проблем більше, ніж досягнень.

Нагадаємо, що у 2005 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалося 11 % підприємств. Вони реалізували інноваційної продукції на 24,5 млрд грн — це 6,4 % загального обсягу промислової продукції.

Більше всього підприємств, які здійснювали інноваційну діяльність, у Києві (19,4 % їх кількості), у Харківській (12,2 %), Донецькій області (6,8 %), водночас у двох третинах регіонів цей показник становить лише 1–2 %.

Найбільшу активність виявляють підприємства харчової промисловості і переробки сільськогосподарської продукції, легкої промисловості, хімічної і нафтохімічної промисловості, металургії. Проте, як бачимо, економічні види діяльності, що визначають суспільний прогрес, поки що слабо включені в інноваційні процеси. Про це також красномовно свідчать гнітючі факти за перше півріччя 2006 р.: тільки 9,4 % підприємств промисловості займалися інноваційною діяльністю і реалізували інноваційну продукцію на 12,0 млрд грн, або на 5,8 % загального обсягу промислової продукції. З них тільки кожне третє підприємство впроваджувало інноваційні види продукції, 15,6 % — нові технологічні процеси. Найбільший обсяг інноваційної продукції реалізовано підприємствами машинобудування (близько 4,0 млрд грн), металургії та обробки металів (3,0 млрд грн). При цьому в реалізації інноваційної продукції з виробництва машин та устаткування 37,0 % складає виробництво радіаторів і бойлерів (казанів) центрального опалювання. У чому ж тут інноваційність? І чи можливо за рахунок такої продукції зробити інноваційний прорив?

Ці обсяги і структура інновацій не можуть бути критичною масою, яка б гарантувала необхідні для України темпи економічного зростання.

Наприклад, у 2005 р. в Україні за рахунок кредитів міжнародних фінансових організацій (Міжнародного та Європейського банків реконструкції і розвитку) реалізовувалося 17 проектів. Проте тільки сім з них можна вважати справді інвестиційними і такими, що самоокуповуються. Решта проектів — це, по суті, додаткова фінансова підтримка бюджетних установ і бюджетних програм (розвиток системи казначейства, модернізація податкової служби, різного роду соціальні програми), погашення раніше взятих кредитів, і це при тому, що обсяги таких кредитних ресурсів постійно зростають.

Наприклад, термін реалізації Проекту реабілітації і розширення теплозабезпечення м. Києва продовжений з 5 до 7 років, проте і зараз він упроваджується з істотним відставанням за часом.

У рамках реалізації Проекту енергозбереження в адміністративних і громадських будівлях Києва (що може бути зараз важливіше за цю проблему?) залишилися невикористаними 17 % позикових коштів.

Проте актуальним сьогодні є не тільки і не стільки підвищення ефективності системи управління реалізації цих проектів, що, безумовно, важливо, а передусім перегляд стратегії зовнішніх позик і програм співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, переорієнтація їх на інвестиційні проекти, життєво необхідні державі.

Світова практика свідчить, що науково-технічний розвиток країни має відбуватися за рахунок власних ресурсів виробництва і кредитів банківської системи. Бюджетне фінансу-

вання, як правило, забезпечує тільки фундаментальну науку. Крім того, з бюджету можуть передбачатися витрати на відшкодування відсотків за кредит, отриманий для впровадження нових технологій.

Таким чином, одним з основних джерел розвитку, зокрема, шляхом інновації, має стати прибуток.

Особливо слід підкреслити, що суть проблеми полягає не стільки в обсягах бюджетного фінансування, скільки в системі управління цим процесом, у механізмі реалізації основних завдань інноваційної моделі розвитку. Незважаючи на те, що діє дев'ять законів України, кілька указів Президента України і постанов Верховної Ради, уряду країн, які регулюють інноваційну і науково-технічну діяльність, за висновками фахівців, умови для впровадження інноваційної моделі розвитку країни ще не створені.

Впродовж останніх п'яти років в Україні не визначені єдина стратегія та основні напрями фундаментальних досліджень з урахуванням національних інтересів і світових тенденцій в розвитку новітніх технологій. Усе це гальмує реалізацію державної інноваційної політики. Досить сказати, що зараз з державного бюджету на наукову діяльність виділяється лише 2,5 % витратної частини державного бюджету.

Вся інтелектуальна власність, створена за рахунок державного бюджету, належить державі. Це багатомільярдна власність. Тому необхідно вирішити, як в умовах ринкових відносин використовувати накопичений у науковій сфері потенціал, як забезпечити його затребуваність. Але саме це питання і не вирішено, тому напрацьовані інновації лежать на полицях і не впроваджуються, внаслідок чого вони морально застарівають і стають непотрібними.

Тому сьогодні постає основне завдання — змінити форми і методи реалізації інноваційної політики держави.

Підкреслимо, що визначення напрямів інноваційного розвитку безпосередньо залежить від успішної інтеграції України у світову господарську систему, передусім від євроінтеграційних процесів. Спроби держави серйозно змінити економічну ситуацію всередині країни без урахування глобальних економічних і політичних чинників приречені на невдачу. Виходячи з цього і необхідно визначити основні пріоритети сучасної економічної політики. Від цього залежить зростання економіки України та підвищення добробуту населення.

М. Ф. БАЗАСЬ
канд. екон. наук, проф.
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ
М. Т. ЛЕВОЧКО

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МОДЕЛІ І МОДЕЛЮВАННЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ОСВІТІ

Становлення і розвиток української державності, с. 134–137

Для того, щоб подолати наші сьогоднішні економічні, екологічні та соціальні проблеми, необхідно змінити спосіб мислення, а відтак — і свої підходи до навчання.
Ф. Фестер

В умовах переходу до ринкової економіки необхідно суттєво змінити традиційні структури системи професійної підготовки майбутніх фахівців. Включення сфери освіти в систему ринкових відносин вимагає оновлення її змісту та вдосконалення методик навчання. Нові типи суспільних відносин потребують нових підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців.

Отже, постає проблема підвищення ефективності навчального процесу у вищих навчальних закладах економічного профілю для професійної підготовки нової генерації економістів. Для нашої країни цей процес є особливо актуальним, він сприяє підвищенню якості економічної освіти, що є найважливішим фактором її гнучкості.

Моделювання професійних умінь майбутнього фахівця є складовою цілісного педагогічного процесу у вузі. Воно реалізується через низку взаємопов'язаних і взаємозумовлених етапів, серед яких найважливішими є моделі, методи, форми. У контексті змісту користуємося такими поняттями, як "модель", "моделювання", "методи", "форми".

У сучасній довідковій літературі "модель" (від фр. *modele* — взірець, прообраз) розглядається як злиток із чогось, допоміжний об'єкт; як взірець, створений у результаті моделювання як особливого процесу пізнання дійсності, діючої реально або вигаданої; як дійсний або умовний (вигаданий) образ якогось об'єкта або явища, що використовується як його "представник" [3, *27*].

Модель — матеріальний або уявний об'єкт, який у процесі дослідження реального об'єкта замінює його таким чином, що дослідження об'єкта-замінника дає нові знання про об'єкт-оригінал. Модель є інструментом дослідження об'єкта через його опосередковане пізнання за допомогою об'єкта-замінника. Саме ця властивість методу моделювання визначає особливі форми використання абстракцій, аналогій, припущень, гіпотез, а також способи створення й розвитку теорій побудови, моделей, інструментарію дослідження об'єкта. Залежно від вибору засобів моделю-

вання розрізняють моделі абстрактні і матеріальні (фізичні).

До абстрактних належать математичні моделі, які є системою математичних залежностей між величинами, що характеризують модельований об'єкт. Якщо характеристики в моделі мають конкретні числові значення, то таку модель називають числовою.

Модель, яка подана у вигляді логічних виразів, є логічною моделлю, а подана графічно — графічною моделлю.

Фізична модель є матеріальним об'єктом тієї ж природи, що й об'єкт-оригінал. Такі моделі широко застосовуються в технічних науках. До абстрактних моделей належать ідеальні (уявні) моделі, які є продуктом людського розуму, мислення. Основні з них — знакові моделі, що використовують відповідну формалізовану мову. Найважливіший вид цих моделей — логіко-математичні, які використовують мову математики та логіки і є певною системою математичних співвідношень та логічних виразів (рівнянь, нерівностей, функцій, алгоритмів та ін.).

Математичні моделі економічних процесів та явищ називають економіко-математичними. Розрізняють теоретико-аналітичні й прикладні економіко-математичні моделі.

Теоретико-аналітичні моделі використовують для дослідження загальних властивостей і закономірностей економічних явищ.

Прикладні економіко-математичні моделі призначені для розв'язку конкретних задач економічного аналізу, прогнозування, управління економічними процесами та економічними об'єктами. Як і математичні, економіко-математичні моделі поділяються на структурні і функціональні.

У структурних моделях переважає відображення внутрішньої структури об'єкта або системи внутрішньої організації і взаємозв'язків елементів.

Функціональні моделі відображають залежності між вхідними і вихідними параметрами певних об'єктів чи систем. За допомогою функціональних моделей пізнають сутність об'єкта через його діяльність, поведінку, функціонування. Внутрішня структура об'єкта не береться до уваги. Моделі, призначені для пошуку найкращих станів об'єкта щодо обраного критерію, називають нормативними, а моделі, призначені для пояснення факторів, станів, прогнозів поведінки об'єкта, — дескриптивними.

Залежно від визначеності використовуваної інформації розрізняють моделі детерміновані та ймовірнісні.

Ймовірнісні моделі ґрунтуються на теорії ймовірності. Невизначеність, властива таким моделям, описується відповідними законами розподілу випадкових величин. Якщо залежності в моделях належать до одного й того ж моменту або періоду часу, таку модель називають статичною. Модель, яка відображає зміни економічних процесів у часі, є моделлю динамічною. За формою математичних залежностей можна отримати широку гаму типів економіко-математичних моделей. Якщо всі математичні залежності, наведені в моделі, мають лише лінійний характер, такі моделі називають лінійними.

В економіці існує чимало залежностей, що мають принципово нелінійні властивості. У такому разі проводять дослідження за допомогою нелінійних моделей. Залежно від використання змінних розрізняють моделі відкриті й закриті. Цілком

відкритих моделей не існує, а цілком закриті моделі трапляються зрідка [1, *453*].

Моделі взагалі, й економіко-математичні зокрема, можна класифікувати також за іншими ознаками. Поділ моделей на класифікаційні групи досить умовний, оскільки нерідко між ними неможливо провести чіткої межі. У сучасній педагогічній теорії й практиці термін "модель" використовується часто в різних аспектах:

- як результат побудови деякого об'єкта, одержаного на основі експериментальної роботи;
- як сукупність деяких спеціально виокремлених елементів, що характеризують організацію освітнього простору або управлінську діяльність керівника.

У науковій і педагогічній літературі стали постійно вживати такі співставлення: модель діяльності; модель особистості; модель заняття; модель освітньої системи; модель викладача; інформаційні моделі та ін.

Отже, на наш погляд, модель — це результат інтелектуальної діяльності дослідників (моделювання, проектування, прогнозування), поданий у вербальних і кількісних характеристиках.

Термін "модель" є джерелом поняття "моделювання". Це процес пізнання реальної дійсності і способів дослідження, при якому вивчаються не самі об'єкти пізнання, а їх моделі, і результати дослідження, які переносяться з моделі на об'єкт (Б. Г. Гершунський).

Також часто використовується термін "моделювання": моделювання педагогічних ситуацій; моделювання навчальної інформації; моделювання як спосіб побудови навчання в інформаційному, загальному і завершальному вигляді.

Моделювання — це метод дослідження моделей об'єктів — аналогів визначеного фрагмента природної або соціальної реальності.

Моделювання — побудова та вивчення моделей реально діючих предметів і явищ (органічних і неорганічних систем, різноманітних процесів — фізичних, хімічних, біологічних, соціальних) [2, *146*].

Форма моделювання залежить від обраних моделей і сфери їх використання. За характером моделей виокремлюють предметне та інформаційне моделювання.

При інформаційному моделюванні моделями слугують схеми, креслення та ін. Важливим видом такого моделювання є математичне моделювання.

Можливість моделювання, тобто перенесення результатів, одержаних у ході побудови і дослідження моделей, на оригінал, зосереджена на тому, що модель у визначеному змісті відображає його сторони і передбачає кількість відповідних теорій або гіпотези. Моделювання завжди використовується разом з іншими загальнонауковими і спеціальними методами; особливо тісно воно пов'язане з експериментом.

Моделювання у навчанні має два аспекти:

- моделювання як зміст, який студенти повинні засвоїти;
- моделювання як навчальна дія, засіб навчання.

За допомогою моделювання вдається звести вивчення складного до простого, невідомого і невизначеного до відомого і визначеного, незнайомого до знайомого.

Система наукових моделей, апарат для їх дослідження, методика дослідження на практиці входить до основ наук, які складають зміст навчального предмета.

Моделювання об'єктів, які за своєю складністю або величиною не піддаються дослідженню і виготовленню в натурі, — складова технічної творчості студентів. Залежно від того, які якості модельованого об'єкта вибрані головними, один і той самий об'єкт може бути поданий як моделі різної конструкції. Так, при дослідженні фізичних процесів мріють про те, щоб за результатами досвіду на моделі можна було б судити про явища, що відбуваються у звичайних умовах. Поряд із фізичним часто використовують математичне моделювання. Для вивчення складних самоорганізованих систем використовують кібернетичне моделювання: створюється функціональна модель, що ґрунтується на більш простих явищах, ніж система, що вивчається. Разом із введенням у вищих навчальних закладах комп'ютерного навчання почали широко використовувати моделювання на ЕОМ.

Література

1. *Економічна* енциклопедія: У 3 т. / Редкол.: С. В. Мочерний та ін. — К.: Вид. центр "Академія", 2001. — Т. 2. — 848 с.
2. *Педагогический* энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад. — М.: Большая Рос. энцикл., 2003. — 528 с.
3. *Цінні* пріоритети освіти XXI ст.: Орієнтири та напрямки сучасної освіти: Матеріали 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — 320 с.

І. А. МАЛЮТІН
канд. юрид. наук, проф.
Інститут права МАУП, м. Київ

ПРОВІДНА РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ПРЕВАЛЮВАННІ МОРАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ У ПРАВІ

Становлення і розвиток української державності, с. 138–141

У ст. 1 Конституції України закладено важливі положення щодо визнання нашої держави як демократичної, соціальної та правової, у ч. 2 ст. 3 зазначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а у ч. 1 ст. 8 зазначено, що в Україні діє принцип верховенства права. Характерним є те, що редакція конституційних норм викладена так, що відкидає всілякі сумніви щодо істинності цих положень [1, *4*].

За рівнем втілення приписів конституцій у життя суспільства та держави їх прийнято поділяти на фіктивні або декларативні, положення яких не знаходять реалізації і підтвердження на практиці, а тільки декларують зміст норм без створених державою механізмів їх реалізації, та реальні норми, якщо суспільні відносини відповідають конституційним положенням.

Аналізуючи стан механізму реалізації правових норм як конституційних, так і інших законів України, а також правової захищеності людини і громадянина в Україні, виникає досить великий сумнів щодо істинності зазначених конституційних положень.

Європейський суд із прав людини неодноразово заявляв про особливо важливе місце, яке займає в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд. Аналіз практики Європейського суду засвідчує, що національними судами держав, які входять до Ради Європи, найчастіше порушується ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. У низці справ проти України Європейським судом також було зафіксовано порушення ст. 6 Конвенції, ч. 1 якої встановлює, що кожен громадянин при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. У ч. 2 та 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод викладаються мінімальні процесуальні гарантії, надані кожному, кого обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення (презумпція невинуватості, змагальність сторін у судочинстві й рівність засобів доказування, право на правову допомогу) [9, *84*].

Відповідальність держави перед людиною і громадянином є суттєвим, важливим аспектом побудови правової держави, формує її імідж у світі.

Правова держава не може існувати без відповідного рівня індивідуальної і суспільної моральності, яка повинна посідати належне місце у правових нормах. Відстоюючи моральні принципи, моральність у праві, законодавці наближають його до суспільства, частиною якого вони є самі. Право — це самостійний загально-соціальний вияв, що узагальнює ступінь свободи, рівність та справедливість суспільства, критерій його моральності, оскільки право є невід'ємним від моралі [4, *8*]. Право виникає з природи суспільства і людини, людського розуму, загальних моральних принципів. Тому воно має бути розумним і справедливим [3, *90–91*]. Мораль є одним із джерел формування права. Норми права утворюють основу діяльності державних органів і посадових осіб, але цього ще недостатньо, потрібні також інші соціальні норми. Серед таких норм велику роль відіграють норми моралі. Моральні цінності мають велике значення для здорового розвитку суспільства, зокрема для розвитку права як регулятора суспільних відносин. Вони закріплюють у свідомості людей уявлення про право як справедливість за умови, якщо право насправді відповідає потребам суспільства, а не певних груп, які лобіюють свої інтереси в законодавчому органі держави.

Аналізуючи нинішній етап правової політики України, можна зробити висновок, що керівництво держави має намір і політичну волю змінити на краще стан у державі щодо пріоритету прав людини [10], оскільки в наш час будь-яка особа в Україні відчуває себе недостатньо захищеною, про що свідчить судова практика звернень громадян України до Європейського суду з прав людини щодо захисту порушених прав особи у сфері правової політики держави [8, *3–9*]. Згаданий суд був створений 21 вересня 1959 р. відповідно до ст. 19 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р. Правом на звернення до Європейського суду з прав людини користуються фізичні та юридичні особи у разі порушення державою норм, передбачених ст. 2–14 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, а також у разі порушення ст. 1–2 Протоколу № 4 "Про забезпечення деяких інших прав і свобод крім тих, які вже включено до Конвенції та Протоколу № 1 до неї" від 16 вересня 1963 р., ст. 1–2 Протоколу № 6 "Відносно скасування смертної кари" від 28 квітня 1983 р. до Конвенції від 4 листопада 1950 р., ст. 1–5 Протоколу № 7 від 22 листопада 1950 р.

Зазначені тут особи можуть звертатися до Європейського суду з прав людини, якщо вже були використані всі засоби захисту прав людини та основних свобод, передбачених національним законодавством. Звернення має здійснюватися до закінчення шестимісячного строку від дня прийняття судовою інстанцією, яка переглядала справу в порядку апеляційного, касаційного провадження, остаточного рішення [7, *53*]. Якщо Європейський суд з прав людини встановить, що були порушені права та свободи, встановлені Конвенцією, він стягує з держави матеріальну та моральну шкоду, а також судові витрати [2, *92–93*]. Практика Європейського суду з прав людини, безперечно, сприяє імплементації в національний правопорядок європейських стандартів прав людини, котрі "вибудовують-

ся" унікальною практикою цього суду [6, *25*].

Водночас в Україні й дотепер не розроблені інститути захисту прав людини, що значно ускладнює або робить неможливим реалізацію порушених прав, на відміну від системи правового захисту, що склалась у країнах Євросоюзу, США та ін. Щодо цього питання Я. Броунлі відзначив: "Історія і досвід свідчать, що уряд будь-якої країни буде зазвичай досить низько оцінювати значення поваги до верховенства міжнародного права, якщо це значення неналежним чином оцінюється всередині країни" [5, *7*]. Таким чином, уся діяльність державної влади повинна відповідати принципу верховенства права, превалювання моральних принципів у праві. Дотримання цього принципу неможливе без взяття державою зобов'язань, які забезпечують справедливість у взаємовідносинах з її громадянами.

Зобов'язання держави щодо реалізації прав і свобод людини гарантуються різними правовими засобами, серед яких одне з основних місць посідає інститут відповідальності держави перед особою. Здійснення принципу відповідальності держави через її представницькі органи та уповноважених посадових осіб перед людиною є одним з основних показників правової політики держави, який відображується у морально-юридичних започаткуваннях відносин між державою як носієм влади та громадянином як учасником її здійснення. Саме держава є основним гарантом реалізації прав, свобод і захисту законних інтересів особи. У зв'язку з цим принцип відповідальності держави перед особою має стати одним із засобів щодо обмеження зловживання владою, свавілля з боку державних органів, посадових осіб стосовно прав людини. Правовий інститут відповідальності держави перед особою дасть можливість справити додатковий вплив громадянського суспільства на стримування влади, зменшення її автократичних, волюнтаристських виявів, обмежить її можливі зловживання шляхом підкорення закону, тим самим створюючи умови, в яких панування влади слугує суспільству, а не певним політичним групам.

Отже, пріоритет прав людини має велике значення для держави, яка повинна піклуватися про своїх громадян, створювати відповідні умови, механізми реалізації правових норм у державі, що допомагатиме формувати нове уявлення про Україну як дійсно демократичну, соціальну, правову державу, в якій діє принцип верховенства права.

Сучасний стан розвитку людства характеризується загальним піклуванням усіх держав, міжнародних організацій, кожної людини стосовно пріоритетних положень прав людини в державі. Не обійшли ці процеси і нашу країну, яка прагне більше відповідати змісту правової держави. Для її побудови Україні необхідно пройти нелегкий і тривалий шлях, створюючи новий імідж держави, що відповідатиме міжнародним критеріям визнання її як правової держави.

Література

1. *Конституція* України. — К., 1996.
2. *Бессарабов В. Г.* Европейский суд по правам человека. — М., 2004.
3. *Волинка К. Г.* Теорія держави і права. — К., 2003.
4. *Копейчиков В. В.* Основи конституційного права України. — К., 1997.
5. *Лукашук И. И.* Международные договоры должны соблюдаться // Меж-

дунар. публичное и частное право. — 2004. — № 4. — С. 7.
6. *Рабінович П.* Стразбурзький суд і конституційне судочинство у сфері прав людини // Вісн. Академії правових наук України. — 2006. — № 1. — С. 25.
7. *Сосна А.* Порядок обращения физических и юридических лиц в Европейский суд по правам человека // Закон и жизнь (междунар. науч.-практ. правовой журн.). — 2005. — № 10. — С. 53.
8. *Судова* практика Європейського суду з прав людини / Мін-во юстиції України. — К., 2005. — 480 с.
9. *Толочко О.* Право на справедливий судовий розгляд кримінальних справ // Юрид. журн. — 2006. — № 1(43). — С. 84.
10. *Указ* Президента України "Про план заходів на 2006 рік щодо вдосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів" від 20 березня 2006 р.

Г. В. ДАНІШЕВСЬКИЙ
доц. кафедри міжнародної економіки
Українська академія бізнесу та підприємництва, м. Київ

РИНКОВІ ВІДНОСИНИ І НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ

Становлення і розвиток української державності, с. 142–148

Зовнішня політика як продовження внутрішньої політики не тільки містить в собі всі внутрішні суперечності держави, а ще більшою мірою їх підкреслює. Невизначеність України у зовнішній політиці — "багатовекторність" — зумовлена передусім відсутністю розуміння самого поняття "інтереси нації", зокрема, принципів побудови нації. Неспроможність держави визначити принципи об'єднання населення України в єдине суспільство — українську націю — призводить до занепаду духовного і, як наслідок, фізичного. Якщо найближчим часом ця проблема не буде вирішена, то її вирішать ззовні і, як завжди, не на користь Україні.

Спроба вирішити проблеми суспільства через використання чужих економічних моделей затягує Україну ще в більшу економічну та політичну залежність від тих, хто пропонує свої правила суспільних відносин, та взагалі ставить під сумнів наявність державного суверенітету України.

Чи є зовнішня політика держави незалежною від її внутрішнього економічного устрою? Чи не опиняється держава в жорстких політичних обмеженнях як внутрішніх, так і зовнішніх, обираючи ту чи іншу економічну модель? Чи є політика держави національною?

На сьогодні Україна не має свободи з вибору економічної моделі суспільства, але створення альтернативи — це єдиний шлях до відродження української нації. Розглянемо, яким чином економічні відносини впливають на формування національних інтересів.

Сучасну економіку України називають "перехідною" від соціалістичної (планової) моделі ведення господарства до капіталістичної (ринкової) моделі. Сутність цього перехідного процесу полягає у заміні моральних норм суспільства, передусім у зміні ставлення кожної окремої людини до оцінки власної праці, її цілей та її необхідності взагалі. Ця зміна є ніщо інше як заміна свідомості людей. Але тут виникає цікаве питання: чи змінюють нові економічні відносини реальний добробут людей чи ведуть лише до заміни моральних норм суспільства?

Якщо порівняти ідеологічні засади, які декларують згадані вище економічні системи, то вони ззовні практично однакові: християнські заповіді та "моральный кодекс строителя коммунизма". Протилежність знаходиться у різних правилах суспільства щодо їх виконання. Комуністична мораль примушує кожного члена суспільства виконувати ці правила, а капіталістична мораль пропонує "люби-

ти своїх ворогів" і підставляти обидві щоки.

Чи було виникнення соціалістичної системи ознакою кінця капіталізму? Ні. В основу соціалістичної системи із самого початку були закладені суттєві суперечності: насильство "заради щастя нащадків"; атеїзм, який звузив свідомість людей до усвідомлення єдиної необхідності — взяти від короткого життя все, що можна. Незважаючи на те, що соціалістична економіка потужніша, ніж капіталістична, вона мала зруйнуватися через згадані суперечності. Тобто і при капіталізмі, і при соціалізмі суспільна свідомість поділяється на дві частини: людей, щиро відданих ідеям братства та взаємодопомоги, і людей, які паразитують на них, які через благодійність та наркотики або послуги "ОГПУ" підтримують віру у світле майбутнє та тимчасові труднощі.

Чим відрізняються проблеми простих людей при капіталізмі і соціалізмі? Лише назвою. При соціалізмі — дефіцит товарів і знищення незгодних як "ворогів народу", руйнування особистості штампами "соцреалізму". При капіталізмі — переведення дефіциту товарів у дефіцит грошей (тобто бачити товари вже можна, а спожити — як і раніше), знищення незгодних "мафією" і можливістю спілкуватися з кілером у "правовому полі", доки є свідки, руйнування особистості через її повне відокремлення від інтересів суспільства (за штампами Голівуду та реаліями повсякденного життя) або через добровільне страждання (мазохізм залишається мазохізмом незважаючи на те, чим він обґрунтовується: релігією або сексуальною революцією). Що стосується "сексуальної революції", то вона не була ноу-хау капіталізму: після соціалістичної революції в Росії вона називалася "свободной любовью, основанной на широком политическом кругозоре и отсутствии всякой собственности".

Виходячи з того, що історично відома нам соціалістична система суспільних відносин (у тому числі економічних) із самого початку була приречена, можна стверджувати, що створення та втілення у життя ідей комуністичного маніфесту було заходом щодо зміцнення капіталістичної системи відносин і руйнування націй через знищення моральних, економічних та державних механізмів їх захисту.

Внаслідок такого дивного капіталістично-комуністичного "розвитку" цивілізації у суспільстві формуються два моральних полюси тяжіння людей:

1) інтелектуально розвинені люди з почуттям власної гідності, які вважають, що мають право на якісне задоволення своїх потреб. Вони згодні працювати лише там, де отримуватимуть відповідне матеріальне задоволення. Назвемо їх умовно "космополіти";

2) погано виховані люди, які не можуть себе контролювати, а тому задовольняють свої потреби у будь-який спосіб. Назвемо їх "наркомани".

Чи потрібна космополіту або наркоману нація? Ні, вони живуть виключно для себе. Тому, якими б розумними нобелевськими лауреатами вони не були, їхні інтереси **ніколи** не можуть бути інтересами нації. Лише тим людям, хто хоче жити не тільки заради себе і бачить у своїх нащадках продовження свого власного існування, нація і пов'язане з нею поняття "Батьківщина" обов'язково потрібні.

Якщо ми згодні з тим, що людина — це передусім особистість з власним неповторним світоглядом, досвідом і свідомістю, що відсутність само-

свідомості еквівалентна відсутності людини, то ми автоматично повинні визнати "націю" як форму існування свідомості, а "Батьківщину" визначити як Землю її народження та існування. Створення нації — це створення суспільної свідомості, це ототожнення конкретною особистістю себе як невід'ємної частки суспільної свідомості. Відривання індивідуальної свідомості від національної веде до смерті особистості або фізичної, або духовної через асиміляцію в іншу національну свідомість (культуру). Збереження та поширення національної свідомості (культури спільного проживання, культури споживання, культури відносин із Всесвітом) відбувається через сім'ю. Для того щоб зруйнувати націю, необхідно зруйнувати сімейні відносини. Поширення вірусу "свободной любви" за допомогою глобальної інформаційної павутини руйнує сім'ю зсередини. Ззовні на сім'ю впливають суспільні економічні відносини, через які сім'я забезпечується необхідним життєвим ресурсом.

Певна модель економічних відносин суспільства, з одного боку, народжується із сімейних відносин, а з іншого — ставши домінуючою у суспільстві, вона нав'язується сім'ї у вигляді моральної норми.

Виходячи з того, що суспільний розподіл праці та сімейна спеціалізація об'єктивно приводять до виникнення різних інтересів (політик) у групах суспільства, що виконують різні суспільні функції, в певний момент розвитку суспільства єдина національна свідомість починає диференціюватися на окремі частини, а необхідною умовою для подальшого існування суспільства стає координація зусиль його різних функціональних частин та організація між ними обміну результатами їхньої діяльності (праці).

Коли обмін перестає бути персоніфікованим, то виникає ринок. При соціалізмі ліквідація ринку веде до неможливості задоволення особистих потреб людини і внаслідок цього до необхідності морального та фізичного знищення особистості.

При капіталізмі функція обміну, яку має виконувати ринок, замінюється на функцію отримання прибутку, тобто перерозподілу суспільного продукту на власну користь. Тому і соціалістичні, і капіталістичні відносини не є такими, що забезпечують розвиток суспільства.

Незалежно від того, на якому історичному етапі розвитку продуктивних сил перебуває суспільство — первісному або постіндустріальному, результат його генезису визначається лише одним принципом, який створює еволюційно різні види суспільства — це принцип об'єднання різних функціональних (політичних) свідомостей в єдину національну свідомість.

Принцип об'єднання може бути добровільним або примусовим.

Коли політичні суперечності у суспільстві стають антагоністичними (розщеплення національної свідомості — національна шизофренія), суспільство переходить у стан божевілля та самознищення (громадянська війна та революція).

Який принцип об'єднання суспільства пропонують ринкові відносини та відкрита національна економіка? Як вони у перехідний період впливають на формування національних інтересів України?

Наведемо базові економічні поняття ринкової економіки, які **автоматично та підсвідомо** формують кожну окрему особистість *(автоматичний та підсвідомий вплив досягається за рахунок добровільного виконання запропонованих правил)*:

- ведення економічної діяльності з метою отримання прибутку;
- вільна конкуренція;
- приватна власність.

Якщо розглядати основні принципи ринкової економіки абстрактно, а не конкретно, то справді складається враження, що вони забезпечують або гарантують соціальну справедливість (*саме уявлення людини про відповідність суспільних законів соціальній справедливості веде до їх поважання або порушення*):

- кожний має право працювати та отримувати винагороду за свою працю;
- ніхто не може примусово обмежуватись у своїй економічній діяльності, яку регулюють тільки вільний ринок і потреби споживача;
- якщо наполегливою працею людина щось накопичила у вигляді рухомого та нерухомого майна, ніхто не має права це відібрати, бо це є "святою" приватною власністю.

Якщо сюди ще додати прийняті ООН "Права людини", то думкою ми вже у світлому майбутньому.

А що відбувається насправді, коли людина починає жити за цими правилах?

1. Економічний зміст прибутку — це різниця між ціною продажу товару або послуги та її собівартістю. Собівартість, у свою чергу, включає в себе вартість праці — заробітну плату. Вартість праці — це ніщо інше як **власна оцінка власних зусиль**. Людина сама себе оцінює, хіба це не гуманізм? (*Це відповідає ситуації, коли працівник і хазяїн — одна й та сама особа, так званий малий бізнес. Це дуже важлива точка ментального переродження працівника в хазяїна. Саме завдяки цьому переходу формується так званий "середній клас", який є буфером між олігархами і найманими працівниками та захисником ринкових відносин. Саме на створення і підтримку малого та середнього бізнесу надає кредити Світовий банк.*)

Але що відбувається далі? Людина відповідно до прийнятих у суспільстві правил намагається продати вироблене за ціну, **більшу за справедливу**, котру вона сама собі встановила у вигляді зарплати! Вона хоче отримати більше, ніж їй було потрібно. Такі "нормальні" для ринкового суспільства дії призводять ще до двох ментальних змін:

- до виникнення бажання отримати більше, а віддати менше;
- використання обману у стосунках з іншими людьми.

Перша зміна є основою для виникнення людини-паразита (лише брати і нічого не віддавати), а друга — роз'єднує людей, тому що вони апріорі знають, що обманюють один одного згідно із суспільними правилами економічної діяльності.

От і виходить, що період перехідної економіки в Україні завершиться не завдяки інвестиціям та реконструкції підприємств, а завдяки новому поколінню, яке сьогодні підростає і за виконання своїх обов'язків вимагає від батьків гроші.

Навіть якщо припустити, що до капіталізму національна свідомість була єдина, то перехід до ринкових відносин обов'язково її зруйнує і перетворить націю на сукупність окремих індивідуумів, котрі "безвозмездно, т. е. даром" нічого не роблять. Існування привабливого "чистого капіталізму", коли все суспільство складається із середнього класу (працівників-хазяїв), можливо лише теоретично. Для створення такого суспільства потрібно, по-перше, забезпечити відсутність зовнішнього впливу

(тобто економіка повинна бути ізольованою), по-друге — втілювати у суспільну свідомість принцип "жити за власний, а не чужий рахунок". У цьому разі поняття "прибуток" втрачає сенс і створюється національна єдність. За деякими ознаками можна припустити, що суспільство на кшталт розглянутому існувало в часи Київської Русі.

У суспільстві за визначенням не може бути незалежності один від одного. Так звана економічна незалежність завжди веде до економічної залежності. Тому стосовно сучасних ринкових відносин можна стверджувати наступне: декларація економічної та політичної незалежності завжди має метою приховування повної залежності найманого працівника від волі хазяїна. Певною мірою цю суперечність ліквідовано в соціальних ринкових моделях Швеції та Німеччини, де держава безпосередньо регулює відносини між працівником і роботодавцем, але суть економічних відносин від цього не змінюється: об'єктивна необхідність ринку як інструмента обміну результатами праці перетворюється на інструмент перерозподілу матеріальних благ на свою користь. Це зовсім інше, ніж привласнення (за Марксом) результатів праці завдяки приватній власності.

2. Другий економічний принцип, на якому базуються капіталістичні ринкові відносини, — вільна конкуренція. Ще раз звернемо увагу на те, що свободи ні в природі, ні в суспільстві не може бути за визначенням: об'єднання в систему **завжди** обмежує окремий елемент (особистість) і **не завжди** надає йому додаткових свобод (можливостей). Тому казати "вільна конкуренція", а тим паче намагатися її здійснювати — це означає створювати конфлікт між двома "вільними та чесними" конкурентами. Конкурувати і співпрацювати — це протилежні речі. Співпрацювати можна лише за умови єдиної мети. Але єдина мета може бути реакційною по відношенню до третьої сторони, якщо учасники об'єднання переслідують лише корисні цілі. Відповідь на питання: чи можливі Сполучені штати Європи? — дана ще сто років тому. Це, по-перше.

По-друге, чи може бути чесною і справедливою боротьба між професійним бійцем і школярем-заочником, яких випускають на ринг з однаковими правами бити один одного? Звісно, ні. А якщо ці правила ще й встановлює сильніший, то "убиение младенца" неминуче.

Якщо відкрита економіка задовольняє передусім внутрішні потреби і не лишає державу суверенітету, то така міжнародна співпраця корисна. А якщо Україна задовольняє чиїсь потреби і при цьому знищує власні людські і природні ресурси, то краще бути ізольованими від "демократичних" цінностей іноземних добродіїв. Скільки Україна вже винна МВФ та Світовому банку за право пограти з ними на їх умовах? Якщо ви рахуєте в доларах, то помиляєтесь. Розплатою є державний суверенітет України.

Перший етап вільної конкуренції завжди починається з роздержавлення, тобто привласнення (партійними, комсомольськими, профспілковими та ін.) управлінцями суспільного майна. Внаслідок цього через пожирання власниками один одного залишається або один власник (цар-самодержець), або кілька ворожих кланів (олігархів). Але в обох випадках "нова еліта" ні в якому разі не відмовляється від ефективної системи добровільного рабства — вільного ринку. Вона лише мінімізує свої затрати, пов'язані з наданням суспільству де-

мократичного права вільно обирати хазяїна, створюючи дві опозиційні партії. Задекларовані таким чином політичні сили та їх кишенькові політичні партії **завжди** захищають власні, а не національні інтереси. Для того щоб власні інтереси нових хазяїв перетворилися на національні, необхідно самодержця із "де факто" зробити царем "де юре". Але знущатися над демократією та правами людини міжнародна спільнота (в особі США) не дозволить нікому. У чому ж полягає різниця між "світовою революцією" та "національними інтересами США" або між "врагом народа" та "террористом"?

Капіталістична економічна модель та її ідеологічне забезпечення побудовані таким чином, щоб завжди була можливість обмежувати містечкових "царьков" через "добровільне" виконання правил гри (МВФ, СОТ та ін.) або "гуманним" військовим знищенням з ухвали ООН (раніше цю функцію виконував Папа Римський). Суть полягає не в тому, де збирають васалів: у Давосі, Брюсселі чи Римі, а в тому, що принцип вільної конкуренції завжди породжує політичні партії, які спочатку діють в інтересах національних олігархів, а потім — в інтересах міжнародних олігархів (міжнародного капіталу). Інтереси нації згадуються лише у разі перерозподілу майна, коли олігархи "не домовились". Революція в Росії — приклад створення політичної партії міжнародним капіталом для безпосереднього керівництва самознищенням нації.

Міжнародний капітал, тільки за офіційними даними, контролює близько 50 % світової промисловості та 70 % світових фінансових ресурсів.

3. Якщо перші два принципи були ідеологічним прикриттям для впровадження політики "розподіляй та володарюй", то третій принцип — право приватної власності як право **без обмежень** (вільно) користуватися реальними матеріальними цінностями і є метою капіталістичної ринкової економіки. Дійсно, хто не прямує до свободи, той не опиняється в рабстві.

Основною матеріальною цінністю є земля. Елементарний логічний висновок полягає в тому, що, якщо ви "за" ринкові капіталістичні відносини, то ви автоматично "за" купівлю-продаж землі. Ви не зможете порушити принцип капіталізму: все продається і все купується. А робити капіталізм або комунізм с "человеческим лицом" усе одно, що загортати гной у блискучий папірець — це марна справа.

Продаж землі — це кінець нації, це кінець "холодної" світової ідеологічної війни за право необмежено користуватися і землею, і людьми. Якщо ви "за" націю, то ви автоматично "проти" продажу землі, отже, "проти" капіталістичних ринкових відносин. Третього варіанта немає. Одночасно любити Батьківщину і продавати рідну землю просто неможливо.

Особливістю сучасного перехідного періоду є те, що люди, котрі вважають, що "цілі не виправдовують засоби", **змушені** вже виконувати "нові" суспільні економічні правила. Виконання цих економічних правил веде або до їхнього морального переродження ("с волками жить — по волчьи выть"), або до постійного перебування у стані обманутого дурня. Вибору у нормальної людини немає: або дуриш ти, або дурять тебе. "А можна інакше?" — питає людина. "Можна, — відповідають їй — але розповідь про Буратіно коштує 100 доларів". Капіталістичні ринкові відно-

сини ефективніші, ніж "поле чудес", тому що не потрібно бігати за Буратіно. "Буратіни" самі несуть гроші. А після процедури добровільного віддавання грошей можна звернутися до гаранта права "свободно віддавати гроші" — до Карабаса або його політичного опонента Барабаса. Навіть якщо прийняти в ООН ще мільйон нових прав людини, факт використання капіталістичної ринкової моделі залишає їх лише папірцем. Пропонувати людині отримання будь-яких прав без виконання відповідних обов'язків — це вести її до конфлікту з Природою та суспільством. У "суспільстві споживання" національними героями можуть бути лише футболісти та кіноактори, яких споживають разом з пивом. "Національні" герої та інтереси є, а от нації немає. Розвиток світової цивілізації — це перехід від фізичного рабства до духовного, це знищення націй та створення глобального стада "людей з широким кругозором" завдяки вільному доступу до дозволеної інформації.

Глобальні світові проблеми, що загрожують існуванню не тільки людства, а й всього живого, — це результат поширення "демократичного суспільства споживання". Духовна руйнація завжди веде до руйнації фізичної.

З викладеного можна зробити наступний висновок: *капіталістична ринкова модель економічних відносин завжди руйнує націю і на різних етапах свого втілення у суспільне життя підмінює національні інтереси або інтересами домінуючих у суспільстві політичних сил (олігархів), або інтересами домінуючих міжнародних олігархів під виглядом економічних і військово-політичних блоків певних країн.*

М. І. МАЛИШКО
д-р філософії в галузі права, кер. НПЦ УНА

РОЗВИТОК І СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ СИСТЕМ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, с. 149–154

Як відомо, державні та правові системи, як і проблеми власності, влади і прав людини, є найважливішими категоріями з часу виникнення цивілізованих форм організації людства і впродовж усього його історичного розвитку. Цілком це стосується і населення, яке виникло, проживало і живе сьогодні на території нашої сучасної країни.

Як свідчить аналіз історичного розвитку і формування державних та правових систем на території в межах сучасних кордонів сучасної України з давніх часів (яскравими є також досягнення за часів трипільської культури, яка виникла приблизно за 7 тис. р. до н. е.), він має цікаву і багатогранну майже трьохтисячолітню історію.

Аналізуючи політико-правові ідеї та державотворчі ідеї на території українських земель з найдавніших часів, слід визнати, що певною мірою вони виникали і розвивалися під впливом більш давніх народів і цивілізацій: Трипільської, Месопотамської (Шумерської), Єгипетської, а найбільше — Давньогрецької культур [4].

Як відомо, з IV по I тисячоліття до н. е. на теренах нашої країни існувала найдавніша в Європі цивілізація — Трипільська цивілізація (культура). Вона поширювалася на територію від Донецького кряжу до Словаччини, від верхів'я Дніпра до Азовського і Чорного морів. Молилися трипільці Божеству — Сонцю, священними у них були сім'я і дім, а найбільше вони цінували і навіть обожнювали Жінок.

Саме трипільці, як свідчать історичні джерела, одні з перших у світі приручили **Коня** і винайшли **Колесо**, яке потім "покотилося" до Єгипту, Індії, Китаю та інших країн, несучи з ним культуру трипільців та її досягнення.

На початку I тисячоліття до н. е. на територію України в сучасних її кордонах прийшли *кимерійці* з Ірану, потім *скити*, за ними *сармати*, а також *алани* (*осетини*) з гір Кавказу. У V ст. н. е. на трипільські землі прийшли *готи* (*германські племена*), потім *гуни* (*монгольські племена*), за ними *авари, болгари* (з Волги), потім *хозари,* за ними *угри* (*мадяри*), потім *печеніги* та *половці*. Впродовж одного тисячоліття на території нашої країни побували *тринадцять народів*, які залишили відповідний слід і вплив на формування державних і правових систем слов'янського та українського світу.

Крім того, ще у 800–600 рр. до н. е. відбулося перше захоплення *греками* північного Причорномор'я і заснування перших античних міст-держав,

які у 480–433 рр. до н. е. об'єднало *Боспорське царство*.

Як свідчать історичні факти, за цю багатовікову історію на теренах нашої країни існувало *понад 20 державно-правових утворень*, які тією чи іншою мірою впливали на формування державних і правових систем в цілому, теорію і практику їх розвитку до сьогодення. Наведемо ці державно-правові утворення: держави-міста Ольвія, Тира, Феодосія Пантікапей, Фанагорія, Херсонес; державні утворення Велика Скіфія, Боспорське царство, Понтійська держава, Мала Скіфія, перша східноєвропейська держава — Київське князівство, Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Руське воєводство, Кримське ханство, Запорозька Січ, Олешківська Січ, УНР, ЗУНР, Карпатська Україна та деякі інші тимчасові державні утворення.

За цю багатовікову історію територією в сучасних кордонах України або її частинами володіли і користувалися (завойовували, поневолювали, грабували, управляли, керували чи перебували) понад двадцять різних країн та імперій, які тією чи іншою мірою впливали на розвиток державотворення, формування державно-правової системи і правового статусу людини. Це Кримське ханство, Македонія, Молдавія, Монголія, Татарстан, Франція, Швеція — одноразово, Чехія — двічі, Греція, Німеччина, Словаччина — тричі, Румунія, Угорщина — чотири рази, Австрія — п'ять, Туреччина — сім, Литва, Польща — десять, Росія — сімнадцять разів. Крім того, територією України володіли в різні часи шість імперій: Римська, Візантійська, Османська, Австро-Угорська, Російська, СРСР.

Усе це свідчить про те, що територія і багатства нашої країни завжди були і залишаються таким "ласим шматочком", який не проти захопити і поласуватись ним не тільки найближчі сусіди, а й імперські країни, які знаходяться на далекій відстані, навіть за океаном. Звичайно, форми і методи цього бажання в сучасних умовах змінилися, стали більш "демократичними", витонченими, прикриваються такими благозвучними термінами, як "гуманітарна допомога", "боротьба з тероризмом" "вкладання інвестицій", але єдине, що не змінилося, то це бажання користуватися нашою країною в будь-якими формами, методами та засобами, у тому числі обманом, погрозами, підкупом високопосадовців, шантажем, економічним тиском та ін.

Серед найдавніших правових джерел, в яких закріплювались устрій держави та організація державної влади, правовий статус людини та які стали основою державно-правової системи на території нашої країни з початку I тисячоліття н. е., були "Руська Правда" (перша половина XI ст. за часів Ярослава Мудрого), Литовський статут, затверджений у 1588 р. за часів литовсько-польської колонізації, що тривала близько 300 років після татаро-монгольського завоювання (1240 р.), що тривало 122 роки і завдало нищівної руйнації слов'янській та русинській культурі й державності.

Спробою визначити державно-правові інститути і правовий статус людини з часу заснування у 1550 р. поблизу Запоріжжя на острові Хортиця Запорозької Січі можна назвати акти Богдана Хмельницького (1654 р.), Правовий уклад та конституція відносно прав і вільностей Війська Запорозького від 5 квітня 1710 р., що увійшов в історію як Конституція Пилипа Орлика, які майже на 70 років випередили Декларацію про незалежність США (1776 р.) і майже на

80 років передували часу прийняття однієї з перших у світі конституцій у сучасному їх розумінні — Конституції США (1787 р.), французькій Декларації прав людини і громадянина (1789 р.) та першим європейським конституціям Польщі та Франції (1791 р.).

Що стосується історії подальшого розвитку державно-правових систем і правового статусу людини на території нашої країни в часи дореволюційної та революційної доби, а також за часів радянської влади (соціалістичної доби), то ці періоди достатньо висвітлені в літературі.

Більш важливе практичне значення мають питання, пов'язані з розвитком державно-правової системи і правового статусу людини в сучасний період, який розпочався з часу прийняття Декларації про державний суверенітет Української РСР від 16 липня 1990 р., в якій проголошувалось самовизначення української нації, основи народовладдя, громадянства України, рівність всіх громадян перед законом, гарантованість прав і свобод громадян України та заходи щодо охорони і захисту інтересів громадян України, які перебувають за межами республіки.

Відповідно до цієї Декларації, яка встановила основи для майбутньої нової Конституції УРСР, почали прийматися законодавчі акти, які закріплювали найважливіші складові держави як суверенної і незалежної країни, правовий статус людини і громадянина, націй, народностей та інших категорій населення, які проживають на території сучасної України. Тому є помилковою думка окремих фахівців визначати сучасний період розвитку України з часу прийняття нової Конституції у 1996 р.

Серед найважливіших міжнародних актів з прав людини, які впливають на державотворчі процеси, розвиток української державності і визначення правового статусу людини в Україні (як відомо, держава складається насамперед з населення, тобто громадян цієї держави), можна назвати Міжнародну хартію (Міжнародний білль) прав людини, яку складають: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права від 16 грудня 1966 р., ратифіковані Україною у 1976 р., та Факультативний протокол до цього пакту від 16 грудня 1966 р., який був ратифікований Україною 25 жовтня 1991 р.

Серед інших міжнародних документів ООН з прав людини (їх налічується близько ста) можна назвати Декларацію про права народів на мир, Декларацію прав дитини, Конвенцію про статус біженців та ін. Крім того, є багато міжнародних актів у галузі прав людини, прийнятих органами та організаціями ООН, стосовно охорони здоров'я людини, трудових прав, в екологічній сфері та ін., які визнані Україною і складають частину її правової системи. Ці акти є джерелами міжнародного права.

Другим рівнем для розвитку української державності і державотворчих процесів є європейське право, а також міждержавні договори та угоди України з окремими країнами Європи. Найголовнішими серед них для України є документи Ради Європи, членом якої є Україна, право Європейського Союзу, до вступу до якого прагне Україна, та ін. Одним із найголовніших документів Ради Європи є Конвенція про захист прав і основних свобод людини (Європейська конвенція з прав людини), яка прийнята 4 листопада 1950 р. в Римі.

Приведення законодавства України у відповідність із загальновизнаними європейськими стандартами в Україні почалося з 1994 р. Державною міжвідомчою комісією з питань вступу України до Ради Європи. Необхідно було на рівні Міжвідомчої робочої групи розробити концепцію приведення національного законодавства у відповідність із загальновизнаними європейськими стандартами. Така концепція була розроблена і здебільшого вона почала реалізовуватись з часу вступу України до Ради Європи (1995 р.), підписання Європейської конвенції з прав людини 9 листопада 1995 р. і набуття нею чинності для України 11 вересня 1997 р. Більшість основних положень Європейської конвенції знайшли своє закріплення в Конституції України 1996 року.

Який же стан розвитку української державно-правової системи і правового статусу людини ми маємо на сьогодні та які можливі шляхи їх подальшого розвитку в Україні на перспективу?

У більш концентрованому вигляді ці питання знайшли своє відображення в Конституції України від 28 червня 1996 р., в якій закріплений конституційний устрій держави та системи державної влади. Майже третина статей присвячена правам, свободам і обов'язкам людини та громадянина, а також конституційним принципам і гарантіям їх забезпечення в Україні.

Водночас відзначимо, що в деяких випадках статті діючої Конституції України носять сьогодні загальний або декларативний характер, окремі з них демонстративно ігноруються правлячою державною владою України (Верховною Радою, Президентом, урядом).

Наприклад, до цього часу (понад п'ятнадцять років) ігнорується прийняття Закону про Кабінет Міністрів України та інші центральні органи державної виконавчої влади (передбачено ст. 120 Конституції України).

Не визначено статус м. Севастополя (ст. 133 Конституції), не визначена законом процедура розгляду Конституційним Судом України справ (ст. 153), які розглядаються до цього часу за процедурою, визначеною самим Конституційним Судом України в Регламенті, що взагалі ставить під сумнів законність і конституційність всіх до цього часу прийнятих рішень цим органом влади, у тому числі тлумачень Конституції України.

Не реалізується конституційне право кожної людини на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48), право на охорону здоров'я та медичну допомогу (ст. 49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50), низка інших статей Конституції України, що потребують прийняття додаткових заходів для їх практичної реалізації.

Які ж на сьогодні існують проблеми і перспективи подальшого вдосконалення державотворення, прав людини та українського законодавства і приведення його у відповідність з міжнародними та європейськими стандартами з цих питань?

На наш погляд, це слід робити на різних рівнях, в різний час і підходити до цього потрібно комплексно: в теорії, в законодавстві, у практичній реалізації, у правоохоронній та правозахисній діяльності.

Розглянемо найголовніші проблеми і пропозиції щодо їх вирішення.

1. Необхідно провести державно-правову реформу, розробити концепцію та етапи її проведення, що потребує насамперед внесення змін і доповнень до Конституції України або навіть прийняття (і краще на всеук-

раїнському референдумі) її нового тексту (альтернативний варіант проекту Конституції Української Народної Республіки був розроблений автором і поданий до Верховної Ради України ще у 1995 р.), виробити механізми її практичної реалізації [1].

2. На сьогодні залишаються актуальними проблеми формування концепції розвитку, здійснення та захисту прав людини і громадянина, потребує прийняття Загальноукраїнська Декларація основних прав і свобод людини та громадянина, розроблена ще у 1991 р. (автори Малишко М. І., Погорілко В. Ф., Яковлєв В. А.) і передана до Верховної Ради України [2].

3. Необхідно поставити питання про практичне виконання вимог Конституції України про право кожного громадянина звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 55), здійснення парламентського контролю з цих питань (ст. 101) та заслуховування щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні (ст. 85 п. 17 Конституції України). Це потребує прийняття нового закону України про Уповноваженого з прав людини (проект такого законодавчого акта автором підготовлений ще у 2003 р.), в якому запропоновані реальні механізми реалізації цих конституційних вимог.

Як відомо, з часу заснування інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Закон України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" від 23 грудня 1997 р.) до цього часу зроблено тільки три таких доповіді у 2001 р. Водночас такі доповіді про права людини в Україні розглядаються навіть Конгресом США, що, безумовно, є порушенням національних інтересів України.

4. Слід поставити питання про підвищення ефективності всіх державних органів [5], передусім Президента країни, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України та інших спеціально створених і уповноважених на те судових і правоохоронних органів, конституційно-правовий статус і діяльність яких, на наш погляд, ще недостатньо цілеспрямовані та узгоджені з конституційними повноваженнями, завданнями та напрямами діяльності, про що свідчить відсутність у виступах Президента України та інших посадових осіб відповідної інформації.

5. Необхідно невідкладно завершити конституційні зміни стосовно визначення статусу місцевої влади та її взаємодії з центральними органами державної влади, а також негайно поставити питання про ліквідацію нині діючого поста Президента України як шкідливого і навіть небезпечного для народовладдя і державності України утворення і заміни його більш прийнятним для України інститутом державної влади [3].

6. Є нагальна потреба у рамках неурядових організацій утворити Світовий комітет українських юристів, Українську комісію юристів, Громадський український парламент, Комітет народного правозахисника, інші інститути громадянського суспільства з проблем розвитку українського державотворення, народовладдя, парламентаризму і захисту прав людини. Основним завданням таких недержавних формувань було б проведення аналізу стану демократичного розвитку країни, забезпечення в Україні на законодавчому рівні і в практич-

ній діяльності загальновизнаних міжнародних та європейських стандартів з прав людини та конституційно-правового статусу людини, громадянина, націй, народностей та інших груп населення та осіб, які проживають чи перебувають на території України [6].

Вирішення цих питань має значно підвищити роль та авторитет юристів, політологів, економістів, учених, учителів, представників гуманітарно-культурної сфери в розвитку державотворення, сприяти формуванню державно-правової системи, територіального устрою, оптимальної системи організації державної влади та підвищенню конституційного статусу і ролі людини як найвищої соціальної цінності (ст. 3 Конституції України) в нашій країні та за її межами.

Література

1. Віче. — 2001. — № 3. — С. 34–38.
2. *Загальноукраїнська* Декларація основних прав і свобод людини та громадянина. Проект // Віче. — 1993. — № 7.
3. *Конституційні* засади державотворення і право творення в Україні: проблеми теорії і практики: Матеріали наук.-практ. конф. — К., 2006. — С. 262–265.
4. *Малишко М. І.* Конституції зарубіжних країн та України: Навч.-метод. довід. — 2-ге вид. — К.: МАУП, 2001. — 112 с.
5. *Парламентаризм* в Україні: теорія і практика: Матеріали Міжнар. конф. — К., 2001. — С. 260–263.
6. *V збори* Світового Конгресу українських юристів // Укр. форум. — 2001. — № 11–12. — С. 8.

В. І. САМОЙЛЕНКО
заст. директора
Волинський інститут ім. В. Липинського МАУП, м. Луцьк

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВОЮ

Становлення і розвиток української державності, с. 155–160

Багато великих учених і мислителів різних країн вивчали проблеми влади у пошуках оптимальних форм управління. Незважаючи на велику різноманітність форм державного управління, які існували в різний час і в різних народів, можна виокремити три основні: монархічну (цар, емір, шейх, король, учитель, генеральний секретар, вождь), аристократичну (сенат, палата лордів) і демократичну (верховна рада, парламент, конгрес та ін.). Функції управління державою здійснюються через владу. Можна упевнено стверджувати також, що коли сильна верховна влада, то сильною буде і держава. Як правило, підвищується рівень життя народу, зростає його добробут (є винятки, як, наприклад, деспотичні комуністичні режими СРСР періоду колективізації та Пол Пота в Кампучії). Вища форма влади — державна (у правовому суспільстві) — будується на взаємодії п'яти незалежних влад: законодавчої, виконавчої, судової, інформаційної та інтелектуальної (духовної, світоглядної). Інколи в науковій літературі говорять також про білу, сіру, синю і чорну владу. "Біла влада" — влада закону, влада етики і норм моралі. "Сіра влада" характеризується тим, що не лише при слабкому, а й в деяких обставинах і при сильному верховному правителі фактично влада концентрується в руках честолюбивого візира, кардинала, начальника таємної поліції. Для "Синьої влади" характерна гегемонія духовних, релігійних або політичних начал. "Чорна влада" — це влада мафіозних структур.

Реальна влада, тобто можливість впливати на поведінку інших, залежить від особистості керівника, а також від ситуації. Влада керівника над підлеглими залежить від його особистих якостей, насамперед від професійної компетенції та вміння знайти ефективні важелі впливу на людей. Існує залежність від ситуації, наприклад, влада молодого керівника, як правило, не рівнозначна владі досвідченого керівника. Сучасні науковці вважають, що керівництво мають здійснювати не формальні керівники, а лідери, оскільки влада, яка ґрунтується на позитивному прикладі, більш стійка, суспільство відчуває симпатію до керівника і довіряє його здібностям. Люди завжди охоче сприймають позицію людини, якій симпатизують. У цьому і полягає секрет мистецтва управління — привертати людей до себе. Феномен лідерства ґрунтується на авторитеті керівника. Керівник має завжди демонструвати почуття відповідальності. Адже влада без відповідальності — це тиранія, деспотизм, диктатура.

Проблема політичного лідерства сягає своїм корінням у глибоку дав-

нину. Цю проблему досліджували в різні часи. Першими серед дослідників були видатні мислителі античності Платон і Аристотель. У часи середньовіччя Н. Макіавеллі зауважував, що типовий політичний лідер — правитель, який домагається мети, не добираючи засобів, при цьому маючи на увазі не аморальність, а використання правителем усіх шляхів для консолідації нації та побудови міцної держави. Ф. Ніцше у праці "Генеалогія моралі" акцентує увагу на тому, що прагнення людини зайняти пост лідера є природним інстинктом людини, і зазначає, що лідер має право ігнорувати мораль. На думку З. Фрейда, народні маси потребують авторитету, як сім'я потребує авторитетного батька. Держава повинна мати лідера. Народ має знати в обличчя ту людину, яка взяла на себе владу і яка відповідає за все, що відбувається в державі. Ця людина повинна бути сміливою, вольовою, компетентною, не боятися приймати рішення. Згадаймо найвизначніші персоналії, які зуміли змінити хід історії: для французів — Жанна д'Арк, для турків — Ататюрк, для американців — Вашингтон, для поляків — Валенса.

Різні країни переживали важкі періоди у своїй історії, але завжди з'являлася сила на чолі з лідером, котра брала на себе владу і відповідальність та виводила ці країни з кризи. Так, лише єдиною командою однодумців, осіб, які об'єднані спільними зусиллями для одного результату, можна досягти мети.

Отже, політичне лідерство передбачає ухвалення рішень, які активно впливають на події, а відтак і на хід історичних процесів. Незалежно від політичного устрою та форми державного правління в кожному суспільстві політична влада здійснюється певною групою людей — елітою. Адже будь-яка діяльність складається з двох компонент — управління і виконання. Тому й суспільство має управлінський клас (еліту) і клас виконавців (народ). В основі такого поділу лежить відомий критерій, що має назву "елітарність" — вміння керувати, приймати рішення і прогнозувати розвиток подій. Еліта висуває зі своїх лав особистості — політичних лідерів, які мають реалізувати функції управління в цій державі (країні).

Узагалі лідерство (від англ. *Leader* — керівник, ведучий) є одним із механізмів регулювання відносин між людьми, соціальними групами, інститутами суспільства. Його сутністю є відносини панування, підлеглості, впливу, наслідування та ін. Політичне лідерство фіксує морально-політичні та психологічні стосунки між суб'єктом (особистістю або групою особистостей) та об'єктом політики (державою, партією, суспільною організацією та ін.). Об'єктивна необхідність лідерства зумовлюється управлінською функцією влади й виникає тоді, коли потрібно оцінити політичну ситуацію та здійснити від імені великої суспільної групи певні дії. З-поміж претендентів на лідерство обирається особа, яка вирізняється найбільшою активністю, інформованістю, інтелектом та ефективністю політичної діяльності. Потреба в лідерах виникає тоді, коли об'єкт шукає мету подальшого розвитку й шляхи її досягнення або пропонує нові засоби реалізації раніше поставлених завдань. Суб'єкт пропонує своє розуміння першого і другого, згуртовує об'єкт (якщо погляди збігаються) і забезпечує просування вперед. Хоча, звичайно, жодної гарантії, що відбувся правильний вибір лідера, який забезпечить інтереси суспільства, немає, особливо враховуючи су-

часні засоби масової маніпуляції людьми.

Для того щоб опанувати мистецтво лідерства, суб'єкт політики повинен мати і постійно розвивати низку якостей:

- здатність відчувати, аналізувати мотиви поведінки людей, інтегрувати їх, коригувати поведінку об'єкта з урахуванням його потреб і цілей розвитку;
- уміння створювати сприятливий морально-психологічний клімат політичного життя своєї спільноти;
- відповідність стилю лідерства цілям оптимального співвідношення стратегічних і поточних завдань, рівню політико-психологічної культури, домінуючим ціннісним орієнтаціям суспільства та ін.

Лідером, як правило, є окремий політик, хоча може бути й група осіб. Колективний лідер здебільшого з'являється в перехідні періоди існування держави, партії, суспільної організації. З часом, коли структура об'єкта змінюється, його керівна група висуває (або він самовисувається) персонального лідера. Так було, коли з першого Тріумвірату Стародавнього Риму (Ю. Цезар, Г. Помпей, М. Красс) вийшов одноосібний диктатор Цезар (60 р. до н.е.). Так було у Франції, коли влада трьох консулів перетворилася на імператорство Наполеона Бонапарта (1804–1814). Так було і в Радянському Союзі, коли колективне керівництво країни після М. Хрущова змінилося одноосібною владою Л. Брежнєва.

Функціонально політичний лідер покликаний формувати політичний курс, стратегію й тактику, реалізація яких здійснюється на таких рівнях: оцінювання суспільної та групової ситуації; вироблення лінії поведінки; виконання мобілізуючих функцій всієї спільноти.

Сьогодні, як ніколи, актуальна наукова спадщина видатного теоретика української державності В'ячеслава Липинського. Історіографічне та соціальне обґрунтування ідеї української держави, ролі еліти та провідників нації в її створенні є тим потенціалом, що розвиває політичну думку, дає змогу теоретично обґрунтувати шляхи розвитку. Ідеї Липинського визріли на основі глибокого вивчення й дослідження історичних традицій Козацько-Гетьманської держави, ментальності українців і географічного розміщення їхніх земель, особливостей становлення європейських націй, а також міждержавних змагань за панування у світі. Український народ, ослаблений руйнуванням його генетичного коду впродовж багатьох століть, поступово ставав маргіналом цивілізації. Ось чому у вченні Липинського проблема побудови Української держави тісно пов'язана з роллю еліти та видатної особи в державі."...Не етнографічна маса, яко така, не тип, не характер, не мова, не окрема територія творять самі по собі автоматично націю, а творить націю якась активна група людей серед цієї етнографічної маси, група, що веде серед неї перед в розвитку об'єднуючих, організуючих, будуючих націю політичних вартостей" [2, *253*]. Інакше кажучи, нація породжує свою аристократію (еліту), яка за своїм історичним призначенням є провідником нації до розвитку.

Методом доведення від протилежного В. Липинський доводить: якщо ця аристократія виражатиме інтереси лише одного соціального стану, то її місце займе або більш відповідна нації група, або влада перейде іноземцям, тобто з одного національного виміру надміру соціалізований етнос

потрапляє до іншого національного виміру, як це трапилося з українцями у XVII ст. після станового розбрату, коли вони опинились у лабетах іншої держави, яка незабаром нав'язала їм, замість українського, московський спосіб життя.

Окремий соціум не може існувати поза національним — це закон природи людського буття. Ідеолог українського націоналізму Дмитро Донцов зазначає: "Суть нашої проблеми лежить у питанні формотворчої будівничої правлячої касти. Була та каста мудра, відважна та сильна морально, — була й держава. Була вона слаба або вироджувалася, розкладалася й гинула, — слабла й держава..." [1, *16*]. З проблемою національних лідерів Україна стикнулася і в 1918 р., коли ліберально-соціалістичні керівники Центральної Ради М. Грушевський і В. Винниченко, замість того, аби твердою рукою творити державу, розпустили українське військо і натомість проводили мітинги на Софійській площі, випускаючи "універсали" один за одним. Та, як відомо, хоругви не захистили Україну від банд міжнародних терористів. Д. Донцов у своїй праці "Партія чи орден?" писав: "Бо замало є скинути тиранів, треба ще й думати про те, щоб вони не повернулися в іншій формі. Без своєї правди і мудрості ми будемо скидати царів на те, щоб прийшли комісари, а комісарів скидатимемо, щоб прийшли демократичні мафії, слуги того самого ворога, що скував нашу батьківшину і в рабство обернув козацьких синів". Як актуально це звучить і сьогодні!

Еліта і народ існують у рівновазі. Є, на жаль, і третя категорія. Це люмпени — вкрай егоїстична, злодійкувата і некерована частина суспільства. Управління ними здійснюється через насильство. Еліта і народ належать до конструктивного типу людей, націлених на творення (близько 80 %), а люмпени — до деструктивного типу (20 %). Їхня мета — руйнування. Не працювати, а відбирати і ділити. Існує природний і штучний відбір людей з кожного класу. Природний відбір здійснюють природа і доля, штучний — самі люди: для цілеспрямованого створення популяції з необхідними якостями. Штучний відбір можна поділити на два види: перманентний — коли люмпенів-злочинців страчували і в такий спосіб підвищували елітарність; аномальний — коли вилучали з популяції кращих людей. Сіоно-більшовики знищували талановитих людей, кидали їх у концтабори, влаштовували голодомори, висилали за кордон. Так зменшували елітарність українського народу і збільшували кількість люмпенів. Ця своєрідна "селекційна" робота із знищення українського народу і вирощування люмпенів тривала з 1917 по 1991 р. Коли відсоток люмпенів сягає критичної межі, тоді люмпенізація населення може призвести до його загибелі, до цілковитої деградації нації.

Правлячий клас складається з істинної еліти, псевдоеліти, ксеноеліти (від грецьк. *xenos* — чужий), представленої інородцями. Істинна еліта має прогностичне мислення і відповідальну моральність. Вона оптимально, з позитивним результатом створює алгоритми вирішення управлінських завдань і моральних норм поведінки. Еліта, яка не була на це здатна, впродовж еволюції вимирала разом з власним народом. Псевдоеліта — це частина правлячого класу, представники якого за генетичним кодом не відповідають вимогам, що висуваються до еліти. Псевдоеліта представлена переважно активними люмпенами (люмпенська псевдоеліта) і народом (народна псевдоеліта).

Псевдоеліта не управляє, а тільки вдає, що працює на благо народу. Ксеноеліта, або чужоземна еліта, — це частина правлячого класу, представлена чужорідними за національною ознакою людьми порівняно з титульною нацією. Нині до влади прийшла псевдоеліта і ксеноеліта, вони перейматься лише власним збагаченням. Не випадково переважна частина депутатів — мільйонери.

Елітарною системою протидії люмпенізації нації й етносу є націоналізм. Еліти без націоналізму не існує. Представник істинної еліти за своєю суттю — націоналіст, він відповідає за націю. Крайній націоналізм необхідний тоді, коли відбувається окупація країни іншою нацією, тоді як протидія виникає захисний радикальний націоналізм. Національна еліта виконує роль голови нації, без ясного стану якої народному тілу не вижити. Практично в кожному суспільстві, а отже, в державі, є соціальна група людей, яка в певний момент історії визначає характер цього суспільства або держави, своєю активністю і життєвою енергією спрямовує його, стає основним носієм його ідеї і духу, визначає політичні й геополітичні цілі. Цей прошарок людей може бути надзвичайно тонким, соціально і релігійно різноманітним, але існує він майже завжди. І необхідність у такому прошарку, який називали раніше аристократією, а нині національною елітою, — очевидна. Її функція — підтримувати стабільність у державі, не допустити її руйнування [3].

З викладеного випливає висновок: для наведення ладу в політиці, економіці та інших сферах суспільного життя, до влади повинна прийти справжня національна еліта. Повинна врешті з'явитися сила на чолі з національним лідером, котра візьме на себе всю владу та відповідальність за виведення країни з кризи. Ця сила буде єдиною командою однодумців, що об'єднані національною ідеологією, діють спільними зусиллями для одного результату — лише так можна досягти мети. Терпіти і далі той хаос, який панує в цих сферах, — означає чекати подальшого занепаду і розколу країни, народного зубожіння. Нам потрібна сильна влада, яка здатна приборкати розгул нашого олігархічного, кланового-кримінального капіталу, "золотих мішків", здатна відсторонити їх від влади, яку вони фактично захопили, змусити припинити нескінченний переділ власності, змусити поважати закон, вести чесний бізнес і служити українському народові. Та система влади, державного устрою, яку має сучасна Україна, не може виконати вкрай складне завдання приборкання капіталу. Для цього потрібен визнаний загальнодержавний лідер з достатніми повноваженнями і всенародною підтримкою. Народ повинен знати ту людину, яка взяла на себе владу і яка відповідає за все, що відбувається в державі. Потрібен, якщо хочете, "абсолютний диктатор", але демократичний і добре контрольований, підзвітний. Це може бути і президент (гетьман), і прем'єр з новими великими повноваженнями, високого духовно-морального рівня та із залізною волею, який має довіру народу й надійну підтримку реформованого, справді народного парламенту (який відповідатиме національному складу українського населення, з пропорційним представництвом від усіх соціальних станів), що водночас надійно його контролює. Потрібен новий сучасний гетьман, схожий на Богдана Хмельницького чи Івана Мазепу, але озброєний національною концепцією розвитку української нації і держави. Найдоцільнішою з історичної точки зору формою державно-

го устрою може бути гетьманат з урахуванням найкращого світового досвіду, як, наприклад, Франції генерала Шарля де Голля, котрий створив найавторитарніший і водночас найдемократичніший тип президентського правління в усій сучасній Європі. “Політика — надто серйозна справа, щоб довіряти її політикам”, — переконував французів їхній великий Президент Шарль де Голь. Що ж, вибір за нами.

Література

1. *Донцов Д.* Дух нашої давнини. — Дрогобич, 1991.
2. *Липинський В.* Національна аристократія // Консерватизм: Антологія / Упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 1998.
3. *Сенченко М.* Хто буде при владі: еліта національна чи ксеноеліта // За Українську Україну. — 2006. — № 13. — 4–10 квіт.

В. Я. МАЛИНОВСЬКИЙ
канд. політ. наук, доц.
Волинський державний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

РЕФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Становлення і розвиток української державності, с. 161–172

Висвітлюється проблематика територіальної організації влади, одна з найменш досліджених українською наукою. Для нашої країни вона є особливо актуальною, адже система адміністративно-територіального поділу України, її територіальна організація влади по суті не змінилася з радянських часів. Несистемність державної політики у цій сфері стала однією з визначальних причин посилення територіальної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів, виникнення потужних відцентрових тенденцій, окремих проявів сепаратизму. Розглядаються сучасні тенденції організації публічної влади країн Європейського Союзу, звернено увагу на європейську практику, досвід класичних унітарних держав (Польщі, Франції), а також унітарних країн із суттєвими регіональними відмінностями (Іспанії, Італії, Великої Британії).

У процесі розбудови державності України і перетворення її на демократичну країну важливим є переосмислення основних положень вітчизняної науки і практики у сфері територіальної організації влади у контексті відповідних сучасних надбань розвинених держав світу, передусім європейських. При цьому зробимо суттєве зауваження: вибір територіальної організації держави не може бути результатом випадкового збігу обставин, суб'єктивним бажанням окремих політиків чи політичних сил, адже територія — це основа консолідації, інтеграції соціальних об'єктів із політичними структурами, плацдарм, де переплітаються й пов'язуються в тугий вузол територіальні й загальнодержавні інтереси [13]. Він завжди зумовлюється географічними, історичними, економічними, політичними, соціальними, культурними, етнічними, демографічними та іншими чинниками. Ці особливості, своєрідно поєднуючись на відповідних територіях, справляють вплив на соціально-економічний та культурний розвиток держави, регіонів, окремих населених пунктів.

Зазначимо, що поняття "територіальна організація влади" є порівняно новою категорією української політичної науки, однак її важливість для науки і практики державного будівництва є суттєвою. Так, шведсь-

кий політолог Рудольф Челлен (1864–1922), який стояв у витоків геополітики, твердив, що "територіальна організація влади (rike)[1] — це та характеристика держави, яка першою потрапляє у поле зору при її огляді зі сторони" [14]. Фрідріх Енгельс у праці "Походження сім'ї, приватної власності і держави" наголошував, що держава відрізняється від старої родової організації "розподілом підданих держави за територіальними одиницями" [6].

Проблематика територіальної організації влади у контексті державотворення займає особливе місце, адже об'єктивні політико-економічні зміни спонукають до періодичного перегляду окремих аспектів територіального облаштування будь-якої країни. Україна не є винятком у зазначеному процесі, який періодично здійснюється у тій чи іншій країні. Тільки останніми роками територіальна трансформація мала місце у Франції, Німеччині, Польщі, Угорщині, Словаччині, Росії, Балтійських державах та інших країнах.

Після обрання Віктора Ющенка Президентом України зазначена тема набула нового поштовху, адже стало цілком очевидним, що провести демократичні перетворення, спираючись на територіальну організацію влади, підлаштовану до командно-адміністративної системи, неможливо. Десятирічний досвід функціонування продемонстрував її безперспективність, неможливість адаптації до сучасних європейських моделей організації влади на територіях, забезпечення сталого місцевого та регіонального розвитку, реальної організаційної та фінансової самостійності територіальних громад, органів місцевого самоврядування. Існуюча модель організації територій та системи публічної влади, що склалася внаслідок адаптації радянської адміністративної традиції до умов функціонування незалежної держави, не відповідає стратегічному курсу України до демократії та європейських стандартів і переживає глибоку кризу.

Несистемність державної політики у цій сфері стала однією з визначальних причин посилення територіальної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів, виникнення потужних відцентрових тенденцій, окремих виявів сепаратизму, що особливо далися взнаки під час останньої президентської кампанії, та інших суттєвих негативних наслідків.

Система територіальної організації влади України по суті не змінилася з радянських часів. У нашій країні сформована однотипна система територіальної організації влади, яку можна охарактеризувати як моноцентричну з елементами місцевого самоврядування (про реальне місцеве самоврядування може йтися лише на рівні міст обласного значення). Зрозуміло, що така система організації влади не сприяє проведенню реформ в Україні, становленню дійового місцевого самоврядування. Адже сила та авторитет державної влади полягає не в централізованій моделі організації, яка породжує кризу демократії та відчуження громадянина від влади, а в чіткому розподілі функцій і повноважень між владними структурами різних рівнів, у розподілі державної влади по вертикалі, в децентралізації державного управління та розвиненому самоврядуванні, яке об'єктивно

[1] Шведське слово "rike" є близьким до німецького "das Reich" і латинського "regnum", які, у свою чергу, є похідними від індоєвропейського "region", що означає "царська гідність, владарювання, держава".

наближене до громади, забезпечуючи таким чином її реальну участь у вирішенні державних і місцевих проблем.

Основні недоліки існуючої в Україні моделі територіальної організації влади [4]:

- регіональний і місцевий рівень управління склався відповідно до системи адміністративно-територіального устрою України, яка була запроваджена на початку 30-х років минулого століття в інтересах централізованого партійно-бюрократичного управління. У зв'язку з цим значна частина самоврядних територіальних одиниць (зокрема, сіл, селищ, міст районного значення) позбавлена необхідних фінансових та економічних ресурсів;
- із конституційним визначенням суб'єкта місцевого самоврядування — територіальної громади — не узгоджена система адміністративно-територіальних одиниць: у межах адміністративних кордонів одних населених пунктів перебувають інші населені пункти, територіальні громади яких є самостійним суб'єктом місцевого самоврядування. У зв'язку з цим виникає проблема розмежування самоврядних прав різних територіальних громад, що співіснують у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці;
- невідповідність реально існуючого в Україні місцевого самоврядування на регіональному рівні (обласні й районні ради) Європейській Хартії місцевого самоврядування; через відсутність виконавчих органів — неможливість органів місцевого самоврядування повноцінно виконувати своє функціональне призначення;
- на обласному і районному рівні управління, де функціонують одночасно органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування (тобто два центри публічної влади), через відсутність належної правової бази щодо розмежування повноважень цих органів виникає небезпека конкуренції їх компетенції, а також через відсутність виконавчих органів — неможливість органів місцевого самоврядування повноцінно виконувати своє функціональне призначення;
- не сформована належна фінансово-економічна база органів місцевого самоврядування, яка б дала змогу їм надавати повноцінні громадські послуги та ефективно здійснювати функції.

Як бачимо, проблема реорганізації та ефективності функціонування системи територіальної організації влади є сьогодні надзвичайно актуальною. Сучасний стан державного будівництва в Україні відзначається інтенсивним пошуком найбільш оптимальної моделі державного устрою держави. Хоча питання перетворень у цій сфері були предметом адміністративної реформи в Україні, зафіксованих у низці документів [4; 5; 10–12], проте реальних результатів з їх виконання країна так і не дочекалася. У керівництва країни не вистачало політичної волі для їх втілення в життя. За роки незалежності ухвалювалося чимало програм, стратегій, концепцій, які мали на меті стимулювати територіальний розвиток країни. Однак найслабкішою ланкою згаданих документів був недоскона-

лий механізм реалізації визначених завдань, відсутність фінансування, недостатній контроль виконання.

Слід зазначити, що серед політичної еліти України є розуміння необхідності системних адміністративно-територіальних змін, водночас немає єдності щодо параметрів такої трансформації. Причому коливання підходів є досить суттєвим — від незначних реформувань у контексті існуючої моделі аж до федералізації держави. При цьому аргументація окремих політичних сил ґрунтується лише на засадах політичної доцільності, ігноруючи досягнення стратегічної мети — віднайдення повного балансу між центром і регіонами та гармонізації інтересів у владних відносинах (приклад — парламентські вибори 2006 року). Так, аналіз Концепції державної регіональної політики, затвердженої Указом Президента України від 25 травня 2001 р., і проекту Концепції державної регіональної політики України, затвердженого II Всеукраїнським з'їздом Спілки лідерів місцевих та регіональних влад України 9 вересня 2000 року [5; 10; 11], показує, що автори цих документів мають прямо протилежне бачення територіальної організації влади. Перші вибудовують регіональну політику на засадах незмінності конституційних засад організації влади на місцях у напрямі підвищення ролі та відповідальності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за вирішення покладених на них функцій. Основним засобом досягнення цієї мети є децентралізація та деконцентрація повноважень державної влади. Спілка ж лідерів місцевих і регіональних влад України пропонує розв'язання складних політичних і соціально-економічних проблем у цій сфері відмінним від попереднього шляхом. Зокрема, пропонується кардинальна модернізація існуючої сьогодні моделі організації публічної влади, що потребує внесення змін до Конституції та законів України, прийняття нових законодавчих актів. Реформування системи територіальної організації влади передбачає суттєве підвищення ролі місцевого самоврядування, яке має перебрати на себе функції, що сьогодні покладені на місцеві державні адміністрації. Статус і функції останніх мають зазнати кардинальних змін, зокрема вони виводяться із системи органів виконавчої влади, підпорядковуються безпосередньо главі держави і виконують функції адміністративного контролю за діяльністю місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, загального нагляду за законністю діяльності підприємств, установ та організацій. На "регіональному" та "середньому" рівнях органи державної влади мають здійснювати лише загальнодержавні функції або такі, які не можуть самостійно здійснювати органи місцевого самоврядування.

Такі протилежні підходи підтверджують складність проблеми, що пов'язана як з політичними інтересами основних суб'єктів формування державної політики, так і з інтересами регіональних та місцевих еліт. Не в останню чергу проблема ускладнюється територіальною диференціацією регіонів України. На нашу думку, існування різного бачення політиками, управлінцями, науковцями оптимальної системи територіальної організації влади в Україні є нормальним процесом розвитку демократії в нашій країні.

Враховуючи порівняно невеликий досвід державотворення, багато проблем і питань пов'язані з існуючим в Україні адміністративно-територіаль-

ним устроєм (далі — АТУ) — визначальним фактором, що впливає на організацію публічної влади. Слід зазначити, що останніми роками активізувалося обговорення методологічних і прикладних проблем з удосконалення АТУ. Водночас наголошуємо, що ця тема потребує надзвичайно серйозних науковообґрунтованих підходів. Адже за роки радянської влади АТУ України зазнавав стількох необґрунтованих трансформацій, що поспішність або поверховість можуть призвести до непоправних втрат політичного та соціально-економічного характеру.

Не сприяє поліпшенню ситуації і відсутність закону про АТУ, який вже тривалий час перебуває на розгляді у Верховній Раді. Тому й досі основним нормативним актом у цій сфері залишається Положення "Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР" (Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 березня 1981 р.).

У цьому контексті зазначимо: світовий досвід свідчить про те, що адміністративні одиниці можуть бути гальмом або сприятливим фактором тих чи інших видів діяльності на своєму ієрархічному рівні. Саме тому коригування АТУ на найближчу перспективу має бути зорієнтоване на формування адміністративних одиниць у таких межах, які б сприяли перетворенню їх у потужний фактор розвитку територій. Не торкаючись детального аналізу цієї проблеми, зазначимо, що між територією і функціями, які здійснюються в її кордонах, існує тісний взаємозв'язок, що визначається обсягом і характром виконуваних функцій. Якщо управлінська функція реалізується в межах кордонів, які не збігаються з адміністративними кордонами території, то наслідком є суперечності, проблеми, низька якість їх виконання та ін. Таким чином, результатом адміністративно-територіального реформування має стати оптимальна відповідність правової регламентації функцій можливостям відповідних територіальних утворень виходячи з потреб останніх, а також збалансованість закріплення функцій на відповідних ієрархічних рівнях публічної влади і територіях.

Територіальна організація публічної влади є комплексним явищем, тісно пов'язаним з іншою складовою державного будівництва — регіональною політикою, адже необхідною умовою стабільного розвитку суспільства та ефективного функціонування держави є забезпечення балансу загальнодержавних інтересів з інтересами населення регіонів і територіальних громад. Ця проблематика для України має особливе значення, адже несистемність державної політики та реальних дій у цій сфері стала однією із засадничих причин багаторічної структурної кризи влади, що призвела до надмірної централізації державної влади, посилення територіальної диференціації та рівня економічного розвитку в регіонах, дисбалансу загальнодержавних інтересів з інтересами регіонів, територій. Зазначені негативні тенденції посилює недостатність відповідної нормативно-правової бази у регулюванні взаємовідносин центру і регіонів.

Головний зміст нової регіональної політики можна сформулювати так: створення політико-юридичних, соціально-економічних умов для реалізації потенціалу розвитку регіонів і підтримки міжрегіональної співпраці, а мету — гармонізація інтересів центру і регіонів. Україні необхідно подолати спрощений стереотип часів

радянської системи на центр як на верховну інстанцію, а на регіон — як на відсталу провінцію. Саме цей аспект найбільш відрізняє Україну від інших високорозвинених країн світу, де поняття провінції у нашому розумінні просто не існує.

У сучасних умовах наближення України до європейської моделі територіальної побудови слід ретельно проаналізувати засади регіональної політики країн Європи, що дасть можливість зрозуміти стратегію формування відносин центру, регіонів і муніципалітетів. Регіональні проблеми сьогодні є актуальними для багатьох країн світу, підтвердженням чого є суттєве зростання до них суспільної уваги впродовж останніх десятиліть. Більше того, зазначені проблеми в сучасному світі виходять за межі внутрішніх справ країн, поступово трансформуючись у глобальні. Зрозуміло, що Україна не є винятком цих тенденцій, яка з прийняттям у 2001 р. Концепції державної регіональної політики започаткувала процес народження регіональної політики на державному рівні. Необхідність нової стратегії у відносинах центру і регіонів є цілком очевидною, фактично йдеться про формування нової регіональної політики, яка має передбачати перенесення пріоритетів розвитку з відомчо-галузевих на цілісно-територіальні, оптимізацію відносин між центром і територіями, врахування єврорегіональних тенденцій розвитку держави.

Здійснюючи будь-які серйозні перетворення, необхідно пам'ятати про визначальну місію сучасної держави — створення найсприятливіших умов для реалізації прав і свобод громадян, задоволення конкретної людини гідними умовами життя, належними державними і громадськими послугами.

Розглянемо тепер європейську практику, адже територіальна організація держав — це значною мірою продукт їх історичного розвитку, що наклав свій відбиток на форму державного устрою, відносини центральних і місцевих органів влади, взаємовідносини місцевих органів влади, їх назви та ін. Водночас існують певні спільні риси й тенденції їх еволюції.

На Заході децентралізована держава з регіональною та місцевою автономією стала панівною формою державної організації наприкінці XX ст., а домінуючою є точка зору, згідно з якою децентралізація веде до підвищення ефективності публічного управління. Саме такий підхід визначає практику державного будівництва у багатьох зарубіжних країнах як розвинених, так і тих, що належать до перехідних демократій. Процес автономізації в Іспанії, регіональна реформа в Італії, розширення регіональної автономії у Великій Британії, закони про децентралізацію у Франції — всі ці перетворення були спрямовані на оптимізацію публічного управління. Аналогічним курсом йшли й соціалістичні країни Східної Європи, що були такими за часів СРСР. Фактично концепція регіоналізованої держави сьогодні є переважаючою в Європейському Союзі.

Передусім нас цікавить досвід класичних унітарних держав (Польщі, Франції), а також унітарних країн із суттєвими регіональними відмінностями (Іспанії, Італії, Великої Британії), адже Україна, будучи унітарною державою, також має у своєму складі автономне утворення (Автономну Республіку Крим) та й регіональні аспекти є доволі суттєвими. При цьому слід мати на увазі слушне зауваження французького політолога Ф. Бро про те, що централізована уні-

тарна держава "в чистому вигляді існує тільки в теорії" [15]. Історичні традиції, чисельність населення, його етнічний склад, розмір території — ці чинники визначальною мірою впливають на територіальну організацію держав. Водночас, незважаючи на відмінності моделей, існують певні спільні риси й тенденції розвитку. Зокрема, французький державознавець Ж. Ведель виокремлює такі основні системи адміністративного управління регіонами [1]:

1) система, яка характеризується концентрацією і централізацією — вся регіональна адміністрація є цілком залежна від центральної влади, всі важливі рішення приймаються центральним урядом;
2) система, для якої характерна деконцентрація за відсутності децентралізації — регіональна адміністрація залежить від центральної влади, але представники центральної влади на місцях мають достатньо широкі повноваження;
3) система, для якої характерна децентралізація (різноманітна): управління частиною служб регіону здійснюється автономно відносно центральної влади (зокрема, виборними органами).

На підставі такого поділу виокремлюють три основні моделі публічної регіональної влади [3, *3*]:

- *автономний регіон* — органи влади наділені виконавчими та законодавчими повноваженнями, на які також покладається частина повноважень центральних органів влади;
- *самоврядний регіон*, якому передається частина повноважень центральних органів, одночасно на тому ж рівні формується політичне керівництво, яке проводить самостійну політику управління регіоном у межах діючого законодавства;
- *адміністративний регіон* — реалізує політику центрального уряду, при цьому не виключене самоврядне представництво в тій чи іншій формі, яке має лише консультативні повноваження.

Наведені моделі являють собою певні "ідеальні типи", які передбачають існування різноманітних комбінацій, що залежать від специфіки політичної системи конкретної країни. Однак всі вони ґрунтуються на двох традиціях — британського самоврядування та французької деконцентрації. Перша передбачає автономію "локальної влади", а друга — поєднання деконцентрованого і децентралізованого управління. Необхідно наголосити на суттєвій особливості, що стосується вирішення регіональних проблем і відповідно регіонального управління. Країни вирішують їх по-різному, при цьому не відмовляючись від унітарної форми державного устрою.

Так, в Іспанії, де проблема відмінностей між етносами, культурами і регіонами завжди була і є актуальною, згідно з Конституцією 1978 року, сформовано три рівні політичної автономії: вищий рівень — Країна Басків, Каталонія, Галісія, Андалусія; середній рівень — Валенсія, Канарські острови, Наварра; нижчий рівень — Астурія, Кантабрія, Ла Ріоха, Мурсія, Арагон, Кастилія-Ламанча, Екстремадура, Балеарські острови, Мадрид, Кастилія і Леон. Регіональні органи влади беруть участь у формуванні центральних органів державної влади, мають право законодавчої ініціативи, право висловлювати свою точку зору при підготовці планів.

В Італії регіонам надані суттєві повноваження на центральному рівні. Зокрема, верхня палата парламенту (Сенат) обирається на основі регіонального представництва. За участю регіональних рад обирається глава держави, а регіональну раду наділено правом законодавчої ініціативи, правом вимагати референдум стосовно конституційних законів. 5 регіонів з 20 мають спеціальний статус і наділені ширшими законодавчими та адміністративними повноваженнями.

У Великій Британії — історичній батьківщині "локального управління", яке й сьогодні функціонує на рівні округів і графств, після 1999 р. активізувалися процеси децентралізації у системі управління історичними частинами Об'єднаного Королівства. Шотландії було надано право створення парламенту, а Уельсу — вибраної асамблеї при існуванні загальнобританського парламенту (причому в Уельсі власний представницький орган створений вперше в його історії). Започаткування в Англії у 1999 р. восьми Регіональних агентств розвитку (РАР) змістило відповідальність за економічний розвиток від центрального уряду на регіональний рівень управління. У перспективі (залежно від результатів експерименту) вони можуть стати прототипами регіональних урядів, які обиратимуться безпосередньо регіонами.

Натомість у Франції має місце співіснування двох систем управління регіонами — "периферійної влади" на засадах децентралізації і "функціонального регіоналізму", що ґрунтується на принципах деконцентрації. Регіон Корсика має колегіальний виконавчий орган, підзвітний зборам, а також особливі повноваження.

Польща, здійснюючи реформу територіального устрою в 1999 р., запровадила концепцію самоврядного регіону з децентралізованою системою публічної адміністрації, яка значно демократизувала процес публічного управління.

Зазначені тенденції політичного регіоналізму, що здійснюються під гаслом "Європа регіонів", викликані спробою знайти вихід із політичного напруження, яке позначається на інституційній єдності держави через значну різноманітність культурних та етнічних особливостей її складових. Унаслідок зазначеного процесу створюються різні форми, такі як автономний державний устрій в Іспанії, регіоналізований державний устрій в Італії, а Бельгія у 1993 р. взагалі перетворилася на федеративну державу.

Зазначені тенденції приховують суттєві ризики, зокрема невизначеність щодо подальших перспектив розвитку автономізаційних тенденцій, які можуть розвиватись у двох напрямах: а) сприятимуть досягненню балансу між центром і регіонами; б) спричинять процес розпаду держави. З метою уникнення другого варіанта європейські країни сьогодні активно впроваджують концепцію "регіоналізованої держави", певним чином порушуючи традиційну бінарну класифікацію, яка розрізняє федеративний та унітарний державний устрій [2]. Специфіка регіоналізованої держави полягає в тому, що автономні утворення наділені меншими повноваженнями, ніж у федерації, але значно більшими, ніж у класичному унітаризмі.

Здійснення реформ у європейських країнах відбувалось у два основні етапи: *політичний*, пов'язаний із формуванням інституційних умов демократизації цієї сфери, та *адміністративний*, спрямований на перебудову її структурних елементів.

Отже, сучасні тенденції організації державної влади країн Європейського Союзу базуються на її децентралізації, поєднаній із сильними інститутами місцевого самоврядування. Таким чином, децентралізована модель в умовах сталого соціально-економічного розвитку довела свою перевагу над централізованою. Це передбачає можливість запровадження в Україні нової стратегії у відносинах центру і регіонів, фактично йдеться про формування нової регіональної політики, яка має передбачати перенесення пріоритетів розвитку з відомчо-галузевих на цілісно-територіальні, оптимізацію відносин між центром і територіями, врахування єврорегіональних тенденцій розвитку держави. При цьому зазначимо на суттєвій обставині: регіональна політика є комплексним явищем, тісно пов'язаним з іншою складовою державного будівництва — територіальною організацією публічної влади.

Приймаючи стратегічне рішення, Україна має зробити непростий вибір подальшого розвитку — створити таку систему територіальної організації влади, яка б: а) відповідала демократичним стандартам; б) не стимулювала сепаратистських тенденцій. При цьому варто пам'ятати слушне зауваження М. Орзіха, що "території тяжіють до автономізації й підвищення свого політичного статусу, що може продукувати небезпечний ефект федералізації країни" [8]. Складність трансформаційних процесів у нашій країні пояснюється суттєвими відмінностями суспільно-політичних і економічних умов від західноєвропейських, де модернізаційні процеси здійснюються в умовах сформованих націй та існування громадянського суспільства (Civil Society) — реально функціонуючих на регіональному та місцевому рівнях інститутів демократії (потужних партійних структур і реального місцевого самоврядування). Ми ж змушені вирішувати всі наведені вище завдання одночасно, з урахуванням разючих регіональних відмінностей. Такі вихідні умови вимагають задіяння нетрадиційних засобів досягнення мети.

Наскільки складним є це завдання засвідчує не тільки вітчизняний досвід, а й сусідньої Росії, який показав, що процес децентралізації не обов'язково супроводжується формуванням на місцях систем демократичного контролю над діяльністю регіональної та місцевої влади. Більше того, втрата центром контролю над регіонами нерідко призводила до встановлення там недемократичних форм управління [7]. Та й український досвід дає підстави для певного сумніву в абсолютному копіюванні західних взірців територіально-адміністративного облаштування, адже схожі з російськими проблеми траплялися й у нашій практиці модернізації організації публічної влади (приклад — Автономна Республіка Крим першої половини 90-х років).

Зокрема, суттєвою національною проблемою є пасивність населення в реалізації своїх демократичних прав на місцевому рівні, а також маловпливовість партійних організацій (окремі партії так і залишилися представниками не суспільних верств, а своїх бізнесово-кланових, корпоративних інтересів чи власних політичних амбіцій), що зводить нанівець можливість дійового демократичного контролю за владою. Не випадково Президент України В. Ющенко досить обережно ставиться до реформування на регіональному та місцевому рівнях, виходячи передусім із відсутності у нас повноцінного громадянського суспільства. Його дії можна пояснити серйозним побоюванням

щодо: а) зниження ефективності публічного управління; б) територіальної дезінтеграції та активізації неконтрольованих центром тенденцій.

З метою досягнення політичної мети — відновлення не тільки формальної, а й реальної єдності країни слід кардинально змінити парадигму регіональної політики, відкинувши успадковані від Радянського Союзу відомчо-галузеві підходи, що позбавили регіони найменших ознак економічної суб'єктності, не кажучи вже про політичну. Досвід європейських країн свідчить, що в основу державної політики з регіонами має бути покладена ідеологія регіонального розвитку, орієнтованого на цілісно-територіальні пріоритети. Зокрема, нам необхідно перестати бідкатися на серйозні регіональні розбіжності, сприймати це як даність, чітко усвідомлюючи, що вони ще тривалий час будуть впливовим чинником внутрішньої політики. Тому треба зробити все можливе, аби перетворити зазначений фактор у перевагу. З цією метою нова регіональна політика має ґрунтуватися на принципі солідарної відповідальності центру і регіонів для досягнення компромісу між загальнонаціональною ефективністю і міжрегіональною справедливостю, що передбачає інтеграцію регіональних проектів у загальнодержавні концепції і програми розвитку, розроблені спільно центральними та місцевими органами публічної влади. У цих програмах має враховуватися потенціал і специфіка регіонів. Наприклад, якщо в Одеській області зосереджено 75 % морегосподарського комплексу держави, то це вимагатиме цілеспрямованої роботи з цим регіоном Міністерства транспорту і зв'язку України; якщо в Криму знаходиться основна частина санаторно-курортних закладів країни, то це потребує плідної взаємодії автономії з Міністерством культури і туризму України; якщо на Дніпропетровщині зосереджений значний промисловий потенціал, то ключовим відомством у роботі з цією областю має бути Міністерство промислової політики України.

Очевидними перевагами такого підходу регіональної політики стане спільне вирішення "центром-регіоном" не тільки регіональних, а й галузевих проблем, а також проблем структурної перебудови промисловості (у тому числі з урахуванням регіонального чинника), подолання нерівномірності регіонального розвитку. Він стане запорукою усунення територіальних диспропорцій, диференціації соціально-економічного рівня регіонів, неузгодженості регіональних інтересів. Важливим кроком у цьому напрямі стало прийняття Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. [9].

Модернізаційні процеси в Україні повинні здійснюватися в контексті досягнення стратегічної мети — побудови держави нового типу, яка служить своїм громадянам, спираючись на самоврядні інституції та громадянське суспільство. Така держава на місцях має зберегти за собою лише ті функції, які за своєю суттю є державними: національна оборона, національна безпека, збір податків, боротьба зі злочинністю, ліквідація наслідків стихійних явищ, управління державною власністю, все інше має бути прерогативою місцевого самоврядування. Для цього необхідно здійснити адміністративно-територіальне і структурне оновлення, підвищити роль муніципальної влади, кардинально переглянути міжбюджетні та податкові відносини.

Діюча в Україні система організації влади на регіональному та місцевому рівнях потребує вдосконалення

відповідно до загальноприйнятих європейських принципів, закладених у Європейській Хартії місцевого самоврядування, зокрема принципу субсидіарності, який полягає у наділенні найближчих до людини ланок влади максимальними за даних умов повноваженнями. Відповідно реформування територіальної організації влади в Україні має відбуватися на засадах децентралізації, доповненої принципами деконцентрації, дерегулювання. Реалізація цих принципів дасть змогу місцевим громадам на практиці реалізувати місцеве самоврядування, під яким розуміють право і реальну спроможність громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в інтересах населення громади. Одночасно слід наповнити місцеве самоврядування реальним змістом, забезпечивши його повноправність і повсюдність.

Враховуючи національні історичні, адміністративні традиції та зарубіжний досвід, автор дотримується думки про те, що для України повчальним є досвід сусідньої Польщі, яка успішно та динамічно здійснила реформу адміністративно-територіального поділу у 1999 р., котру експерти Ради Європи вважають взірцем такого роду перетворень у Центрально-Східній Європі. Після її проведення органи місцевого самоврядування стали повноправними суб'єктами здійснення владних повноважень на відповідних територіях. При цьому слід зазначити, що на відміну від України реформування у цій країні здійснювалося одночасно на всіх рівнях територіального устрою. Сьогодні територіальна організація Польщі складається з трьох рівнів: воєводство — повіт — гміна.

Основними складовими такого реформування було адміністративно-територіальне і структурне оновлення, підвищення ролі муніципальної влади, кардинальний перегляд міжбюджетних і податкових відносин. Створення ефективної системи управління територіями в Польщі здійснювалося в рамках унітаризму, за посередництвом адміністративної, територіальної та муніципальної реформ. Такий підхід став запорукою створення моделі організації територій та публічної адміністрації, що органічно вписалася до Європейського адміністративного простору.

Зазначимо, що динаміка змін в Україні залежить насамперед від комплексу взаємопов'язаних факторів, на які мають вплив політична структура українського суспільства, соціально-економічні тенденції, стан і напрями загальноєвропейського розвитку. Тому приведення територіальної організації влади до об'єктивних потреб українського суспільства та кожного громадянина потребує:

а) детального вивчення та осмислення новітніх стратегій регіонального управління з урахуванням національних умов;
б) цілеспрямованого проведення науково виважених і обґрунтованих реформ із розумним запозиченням досвіду модернізації близьких до України країн;
в) неприпустимості механічного перенесення на український ґрунт іноземних інститутів публічної адміністрації без урахування національних особливостей, політичних та економічних умов.

Вирішення цих непростих завдань стоїть сьогодні на порядку денному і залежатиме від консолідованої дії найвищих суб'єктів державної влади — Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів. На думку автора, на нинішньому етапі державотворення західноєвропейський досвід регіо-

налізму, що тяжіє до федералізації, не відповідає вимогам українського суспільства. Адже в умовах несформованої нації, сильної політичної роз'єднаності регіонів цей напрям може виявитися згубним і небезпечним для цілісності держави.

На сучасному етапі розвитку важливо досягти плідної взаємодії та збалансованості виконавчої влади і місцевого самоврядування — основи оптимізації функціонування загалом публічної влади на місцях, підвищити роль та відповідальність її органів і посадових осіб за вирішення покладених на них повноважень і функцій, що позитивно вплине на динаміку політичного та соціально-економічного розвитку України та її регіонів. Паралельно слід продовжувати курс на демократизацію всіх сфер суспільного життя та побудову громадянського суспільства, які неможливі без проведення процесів децентралізації і деконцентрації та роздержавлення місцевого самоврядування у рамках додержання принципу унітаризму Української держави.

Такий вектор розвитку через динамічний поступ регіонів дасть можливість посилити дієздатність держави, оптимізувати виконання нею своїх функцій, сприятиме становленню України як демократичної, високорозвиненої, правової держави та її інтеграції до європейського співтовариства.

Література

1. *Бирюков С. В.* Модели систем управления регионами и специфика положения институтов региональной власти // Вестн. Московского ун-та. — Сер. 18. Социология и политология. — 2005. — № 3.— С. 63–64.
2. *Брюке Ф. де.* Форми регіоналізації в Європі // Організація регіональної та місцевої влади: досвід держав — членів Європейського Союзу. — К., 2005. — С. 20.
3. *Гожеляк Г., Яловецьки Б.* Реформа адміністративно-територіального поділу країни. — К., 2003.
4. *Концепція* адміністративної реформи в Україні. — К.: ДВПП Мін-во науки, 1998.
5. *Концепція* державної регіональної політики України: Затв. II Всеукр. з'їздом Спілки лідерів місцевих та регіональних влад України 9 вересня 2000 р. // Голос України. — 2000. — 4 лист. — С. 4–7.
6. *Маркс К., Енгельс Ф.* Зібр. тв. — Т. 21. — С. 170.
7. *Нечаев В. Д.* Децентрализация, демократизация и эффективность // Полис. Политические исследования. — 2005. — № 3. — С. 95.
8. *Орзих М. П.* Не допустить эффекта "балканизации" // Голос Украины — 1993. — 6 июля.
9. *Про затвердження* Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 // Уряд. кур'єр. — 2006 р. — 3 серп. — С. 5.
10. *Про Комісію* з питань адміністративно-територіального устрою: Указ Президента України // Уряд. кур'єр. — 2000. — 15 серп. — С. 9.
11. *Про Концепцію* державної регіональної політики: Указ Президента України // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 22. — Ст. 983.
12. *Про територіальний* устрій України: Проект Закону України // Уряд. кур'єр. — 2005. — 22 квіт. — С. 10–13.
13. *Руда Н. І.* Територіальна громада — суб'єкт конституційно-правових відносин: теоретичний та історичний аспекти // Правова держава. — 2001. — Вип. 12. — С. 238.
14. *Челлен Р.* О политической науке, ее соотношении с другими отраслями знания и об изучении политического пространства // Полис. — 2005. — № 2. — С. 124.
15. *Braud Ph.* Science politique. L'Etat. — Paris, 1997. — P. 188–189.

В. І. ЛАЗОРКІН

полковник запасу
Громадський інститут стратегічних досліджень і впровадження перспективних програм, м. Київ

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, с. 173–178

Значущі політичні та соціально-економічні події кінця XX — початку XXI ст. докорінно змінили життєво важливі засади всіх країн колишнього Радянського Союзу та Східної Європи. Україна також упродовж минулих 15 років, як і кожна з нових незалежних держав, свій державний суверенітет, надбаний за згодою інших суб'єктів міжнародного права, самотужки підкріплювала практичними діями всередині країни з консолідації суспільства на подолання важкої спадщини тоталітарного минулого: вдосконалювала законодавство, впроваджувала в суспільне життя демократичні засади, економічні реформи, формувала міжнародний імідж сучасної самодостатньої прогресуючої української нації.

Проте події в Україні під час боротьби за владу останніх років відкрили людству зовсім неочікувані результати діяльності української держави, які свідчать, що її високі посадовці впродовж 15 років не тільки не сприяли закріпленню результатів референдуму від 1 грудня 1991 р., а навпаки, проведенням економічної політики накопичення свого первинного капіталу дуже послабили українську націю. Вони перевели національну економіку в ручний режим управління для приватизації найбільш прибуткових підприємств і цілих галузей виробництва та позбавили її основних стратегічних підприємств і ресурсних можливостей для підтримання необхідного рівня обороноздатності держави.

Національна економіка стала цілком енергетично залежною від Російської Федерації та Туркменистану. Втрата мільйонів робочих місць та інфляція призвели до тотального зубожіння народу та хвилі міграції корінного населення України до економічно розвинених країн у пошуках роботи, а суспільство отримало постійну політичне напруження та загрозу територіальній цілісності України на тлі мовного питання і проявів сепаратизму. Такі наслідки від тривалої бездіяльності держави ну аж ніяк не дають підстав для твердження про наявність системи національної безпеки.

Після тріумфального референдуму 1 грудня 1991 р., який позбавляв усіх сумнівів у народженні сучасної української нації, такі жахливі наслідки від діяльності впродовж 15 років високих посадовців української держави у спілці з функціонерами кримінальних кіл дають всі підстави вважати існуючу в Україні систему

державної безпеки заангажованою на певні владні кола, що є цілком зрозумілим, оскільки процес накопичення первинного капіталу і формування правлячих олігархічних кланів набув в Україні напівлегального, а подекуди і кримінального характеру через встановлення ними ситуаційних правил гри в економіці і в державі та безладу у виконавчій і судовій гілках влади.

2006 рік відзначився завершенням великої приватизації і розподілу сфер впливу між основними гравцями в національній економіці, що вимагає тепер легалізації як самих олігархів, так і набутих ними капіталів.

Оскільки це є можливим тільки через введення на законодавчому рівні нових правил гри, то представникам крупного капіталу потрібна політична влада в країні. Яскравим свідченням цього стали результати виборів до Верховної Ради України, безпорадність помаранчевих сил у створенні парламентської більшості та круглий стіл із підписання Універсалу національної єдності, проведений Президентом України Віктором Ющенком 27 липня 2006 р. з керівниками фракцій Верховної Ради України та представниками громадськості. Цей круглий стіл показав велику різницю в поглядах фракційних керівників на українську націю, українську державу, яка не стала завадою у підписанні запропонованого Президентом України Універсалу, чим було поставлено крапку на сподіванні українського народу у перемозі світогляду моральності і патріотизму, за яку агітував Віктор Ющенко під час Помаранчевої революції.

Сесійну залу Верховної Ради України представників різних політичних сил постійно наповнюють словами "нація", "національні інтереси", "національна економіка", "національна безпека", от тільки на сьогодні від конституційної невизначеності цієї проблеми кожен з політиків вкладає у поняття "нація" свій особливий зміст, так само, як це було на Круглому столі під патронатом Президента України.

Саме ця різниця в розумінні понять "нація", "національні інтереси", "національна економіка", "національна безпека" різними політичними силами розділяє українську політичну еліту, стримує процес їх консолідації у Верховній Раді, оскільки парламентська більшість антикризової коаліції Верховної Ради України спирається на електорат, який практично не сприймає терміна "українська нація".

Політична ситуація ще більше загострилася від непрогнозованості антикризової коаліції, бо, з одного боку, в ній представники олігархів, які тримають фактичну владу в національній економіці, виключають будь-який перерозподіл накопиченої ними власності та набутих сфер впливу, спонукають лідерів своїх політичних партій виборювати ключові місця в державній владі всіх рівнів для наведення контрольованого ними стабільного порядку на всіх рівнях державної влади і в суспільному житті та законодавчого визнання їхніх прав і гарантованого захисту їхніх капіталів, а з іншого — ідеологічно розбіжні фракції соціалістів, комуністів та націонал-лібералів в цій коаліції є постійно готовими до виходу з неї.

Після підписання Універсалу маємо ситуацію, коли різні за ідеологією політичні лідери готові домовитися між собою і встановити нові правила гри у правовому полі, реформувати існуючу політичну систему та систему безпеки. Про це все частіше говорять у Верховній Раді України та в Секретаріаті Президента України.

Тому Президент України, який прагне до об'єднання українського політикуму, має привести діяльність всіх політичних партій до спільного знаменника та змусити всіх політичних лідерів поважати чинне законодавство і оперувати одною для всіх термінологією. Таким спільним знаменником має бути новий понятійний апарат: якщо Конституція України визначить термін "нація", то всі без винятку лідери фракцій, політичних партій, народні депутати всіх рівнів та їхній електорат мають однаково розуміти зміст терміна "нація" і однаково його поважати. Тільки за цієї умови ніхто з політиків не зможе хитрувати і прикривати від електорату свої справжні думки і наміри недосконалою термінологією.

Виходячи з цього зазначимо, що за результатами круглого столу з підписання Універсалу національної єдності стало очевидним, що Україні конче необхідна реформа системи національної безпеки. Але головним завданням Президента України залишається створення великого прошарку підприємців малого і середнього бізнесу як противаги олігархам у національній економіці, бо, як зазначає світовий досвід, саме вони є основою стабільності національної безпеки. На цей час підготовлено проект Стратегії національної безпеки України. Проте, на жаль, немає аналізу зробленого в Україні стосовно побудови і функціонування системи національної безпеки як у правовій базі, так і щодо результатів її практичної діяльності. Це вимагає аналізу чинного законодавства та пошуку об'єктивних причин неефективної роботи системи національної безпеки в Україні і шляхів їх подолання.

На сьогодні в Україні на регулювання у сфері національної безпеки претендують Конституція України, закони України "Про основи національної безпеки України", "Про Раду національної безпеки і оборони України", "Про організацію оборонного планування" та укази Президента України, якими затверджено Положення про відповідні органи центральної виконавчої влади з визначенням їх функцій у сфері національної безпеки.

Чинна Конституція України в останній її редакції від 1 січня 2006 р. (документ 254 к/96-вр) із змінами, внесеними згідно із законом № 2222-IV (2222-15) від 8 грудня 2004 р., має деякі положення, що торкаються національної безпеки.

Проте важливо зрозуміти, які підстави дає Конституція України для введення юридичних термінів з приставленим епітетом "національний", наприклад "основи національної безпеки".

Конституція України у преамбулі зазначає наступне:

- "Верховна Рада України від імені Українського народу — громадян України всіх національностей,
- виражаючи суверенну волю народу,
- спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення,
- дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя,
- піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України,
- прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,
- усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю,

попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями,

- керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням (1427-12), приймає цю Конституцію — Основний Закон України".

Фраза "…на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення" не дає підстав говорити про націю, бо тут йдеться не про націю, а про український національний етнос, який є частиною, нехай і переважаючою, але частиною українського народу.

Крім того, фраза "…на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення" містить в собі дві помилки:

1) законодавець стверджує, що українська нація і весь Український народ разом здійснили своє право на самовизначення, а це є грубою смисловою помилкою, оскільки згідно з "Коротким тлумачним словником української мови" (Вид. центр "Просвіта", 2004), поняття "нація" — стійка спільність людей, що історично склалася на базі спільної мови, території, економічного життя, психологічного складу, який проявляється у спільності культури (ст. 316), а "народ" — населення, об'єднане приналежністю до однієї держави (ст. 311);
2) народ — населення, яке залежить від держави і не має права на самовизначення, а нація має право на самовизначення, тобто спільність людей, що історично склалася.

Станом на 1 грудня 1991 р. стійка спільність людей в кордонах історично визначеної на той час держави — Української Радянської соціалістичної республіки переважаючою більшістю голосів схвалила Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. і цим фактом свідомо показала, що на час голосування 1 грудня 1991 р. вона стала саме тою українською спільністю людей, яка і називається нацією.

Проте декларування у преамбулі до Конституції думки про право народу на самовизначення невідворотно призвело до певної юридичної неоднозначності в розумінні самого поняття "нація". Цьому свідчення — відомий виступ Президента України Леоніда Кучми про те, що національна ідея в Україні не спрацювала, а також постійне використання цього певними політичними силами всередині і ззовні України для реалізації своїх власних інтересів зі спробою спекулювати на мовному питанні при наявності в українській нації великого прошарку російськомовних українців.

Проте Українська держава є поважним суб'єктом міжнародного права, що має як друзів, так і недругів. Українська нація відбулася і мовного питання для української нації не існує, бо за визначенням нації мовою української нації є українська мова.

Для українського народу (громадян України всіх національностей) питання мови регламентується чинним законодавством. Тому, ставлячи на один політичний щабель українську націю і український народ, законодавець принизив поняття "нація" і штучно підвищив значущість мовного питання, чим постійно користуються певні політичні сили у своєму прагненні виграти передвиборчу боротьбу, а інші політичні сили мовне питання використовують у своєму прагненні порушити територіальну цілісність України, що є небезпечним

для існування і розвитку української нації.

Таким чином, у законодавця на час прийняття Конституції України спрацював пострадянський синдром боязні поняття "нація", коли в радянські часи лякали українським буржуазним націоналізмом, який радянська пропаганда ототожнювала з нацизмом, фашизмом, і за вигаданий енкаведистами український буржуазний націоналізм невинні люди відбували термін покарання як політичні злочинці.

На здоровий глузд, Конституція України мала б покінчити з такою неоднозначністю і чітко задекларувати українську націю вищим пріоритетом в Україні, що автоматично зняло би мовне питання.

Проте, помилившись у своїх політичних оцінках термінології і можливих наслідків від цього, законодавець цим уже у преамбулі Конституції України заклав певну небезпеку для існування і розвитку української нації та уваги на це не звернув, а політики під час виборів безкарно шматують навпіл Україну мовним питанням. Такі дії мають бути в полі зору системи національної безпеки в Україні. Проте поки ще цього немає.

Преамбулу Конституції України було б доцільно викласти в такій редакції:

"Верховна Рада України, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями, діючи від імені української нації, спираючись на багатовікову історію українського державотворення, керуючись здійсненим українською нацією права на самовизначення, виражаючи суверенну волю народу — громадян України всіх національностей про схвалення 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року (1427-12), дбаючи про забезпечення прав і свобод людини, гідних умов її життя та громадянської злагоди на землі України, приймає цю Конституцію — Основний Закон України". Така преамбула пояснювала б, що Конституція України спирається на поняття "нація".

Тоді було б логічним і юридично вірним вживати поняття "національні інтереси", "національна економіка", "національна безпека". Без цього всі терміни з додаванням слова "національний" є безпідставними.

Конституція України в розділі "Загальні засади" у ст. 11 декларує: "Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України", — тут явно законодавець також говорить про український етнос, а не про українську націю. Тому далі законодавець вже не визначає роль держави в економічному житті української нації, хоча зрозуміло, що національна економіка є головним об'єднуючим чинником громадян України всіх національностей і взагалі матеріальною основою історичного існування і розвитку української нації, тобто є матеріальною основою задоволення національних інтересів, але про це не говорить.

Проте саме національна економіка має бути головним об'єктом національної безпеки, оскільки природою саме в неї закладено найбільше небезпек. Таким чином, законодавець штучно позбавив державу однієї з найважливіших функцій — забезпечення розвитку національної економіки, бо Конституція України не зобов'язує державу провадити еконо-

мічну політику з метою розвитку національної економіки та забезпечення задоволення національних інтересів.

Це також є грубою помилкою законодавця, тому що він цим самим дає для певних заінтересованих кіл юридичну свободу дій щодо встановлення своїх правил гри на внутрішньому ринку в Україні для уникнення кримінальної відповідальності, бо на час злочину приймалися такі закони і постанови, що правоохоронні органи не мали права забороняти їм накопичувати первинний капітал за рахунок приватизації народного майна.

Конституції України у ст. 17 розділу "Загальні засади" визначає, що "Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом".

Як бачимо, у ст. 17 Україна розуміється як Україна-держава , а не як Україна-нація, тому ця стаття стосується суто державних інтересів.

Конституція України у ст. 18 розділу "Загальні засади" визначає: "Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права". Це є рамкова фраза, бо національні інтереси конституційно не визначені, а Стратегії національної безпеки ще немає.

У цій фразі Україна розуміється як Україна-держава, а не як Україна-нація, а держава не може мати своїх національних інтересів. Вона забезпечує їх задоволення. Таким чином, законодавець не робить різниці між державними інтересами і національними інтересами, що також є грубою помилкою у Конституції України, яка закладає перекоси у функціях суб'єктів системи національної безпеки.

Отже, Конституція України не тільки не містить прямих настанов щодо формування системи національної безпеки, а й не визначає націю і національну економіку об'єктами чинного законодавства, а під терміном "національні інтереси" розуміються державні інтереси.

Таке маніпулювання термінами "нація", "національні інтереси" дає змогу ситуаційно скеровувати прийняття законів на користь окремих впливових посадових осіб або груп таких осіб, що несумісне з демократичними принципами і нормами, до яких офіційно прагне Україна.

Конституція не може допускати вживання подвійного тлумачення термінів, а законодавець знехтував цим принципом і згадані вище помилки перейшли в інші нормативно-правові акти України.

Виходячи з викладеного пропонуємо наступне:

- необхідно на законодавчому рівні визначити поняття "нація";
- відповідно до конституційно визначеного поняття "нація" визначити конкретні національні інтереси;
- замінити державну ідеологію "захисту національних інтересів" на ідеологію "задоволення національних інтересів".

В. П. КАЛЕНЯК
Верховний отаман ВГО "Всеукраїнське козацьке військо"

КОЗАЦЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

Становлення і розвиток української державності, с. 179–187

Здобуття Україною незалежності, перехід до демократичного суспільства та ринкових відносин поставило питання про сучасну систему організації держави. Водночас необхідною умовою розбудови держави та її випереджаючого розвитку в далекоглядному майбутньому є вироблення та оприлюднення концептуальної ідеології. Кожна держава і кожний народ розвиваються не відокремлено, а разом зі своїми історичними та етнічними сусідами [7].

Для вирішення завдань побудови могутньої та розвиненої держави нам всім необхідно докласти значних зусиль до створення української нації. Це завдання стоїть, зокрема, і перед органами місцевого самоврядування та козацтвом України. Необхідно прагнути того, щоб кожний український громадянин ідентифікував себе як господар своєї країни. Наближення до цього ідеалу неможливе без передання владних повноважень з Києва містам і селам. В Україні ж досі простежується домінування державного центра над усіма суспільними процесами. Таким чином, ми підходимо до необхідності перенесення певного навантаження з держави на силу українського суверенітету — місцеве самоврядування, яке є його могутнім і, на жаль, незадіяним ресурсом.

Досвід самоврядування громадських організацій українського козацтва свідчить про великі можливості вирішення проблем економічної, політичної, військової та соціальної кризи нашої держави на принципах самоврядування. За рахунок відродження і зміцнення української національної ідеї, традицій козацької демократії, які формують колективний інтелект, розвивається наука про самоорганізацію, самоуправління і самоврядування, що свідчить про великі можливості розв'язання економічних і соціальних проблем сучасного суспільства. Козацьке самоврядування ґрунтується на демократичних принципах самозабезпечення та самоорганізації, завдяки чому українське козацтво було непереможним у Середньовічну добу всесвітньої історії.

Самоврядування — це вільне від державного впливу право і спроможність у межах закону здійснювати регулювання і управління населенням, громадськими організаціями, козацтвом, політичними партіями та ін. Місцеве самоврядування — це місцева влада, що формується шляхом справедливих демократичних виборів, яка має достатньо повноважень і фінансових ресурсів, але є незалежною від державної влади у визначених законом межах. Реальна здат-

ність місцевої влади чи будь-якого самоврядування (козацького, партійного, громадського) залежить від фінансових можливостей відповідного органу.

Отже, самоврядування є владою, яка перебуває найближче до народу і на яку можуть впливати люди. Самоврядування є автономною від держави владою; вибрані органи самоврядування мають право видавати нормативні акти в межах своєї компетенції; самоврядування має свій бюджет, який не входить до державного; органом місцевого самоврядування є місцева рада, яка складається з депутатів, обраних на місцевих виборах з числа мешканців відповідно до закону; органи самоврядування не підпорядковуються один одному.

Розглядаючи історичні витоки виникнення та розвитку самоврядування, видається, що перші елементи виникли ще з появою перших поселень античного періоду. Перші відомості про народні зібрання у східних слов'ян зустрічаємо у візантійських істориків VI ст. Прокопія і Маврикія. Перша історично достовірна міська община на наших землях виникла у VIII–IX ст. у Києві. Відомо, що київський князь Володимир Святославович уже збирав своїх бояр і старців, щоб обговорити важливі питання.

У XIII ст. у м. Магдебурзі був складений Статут Магдебурзького права, в якому були елементи самоврядування та який встановлював порядок виборів і функції органів самоуправління, суду, регулював торгівлю. Впродовж XIV–XV ст. Магдебурзьке право поширилося на українській землі у Львові, Кам'янець-Подільську, Луцьку, Києві. Але Магдебурзьке право в Україні принципово відрізнялось, тому що Україна мала свої традиції самоврядування, що склалися з доби Ярослава Мудрого. Магдебурзьке право в Україні проіснувало за литовської, польської та козацької доби майже п'ятьсот років.

Упродовж другої половини XVII–XVIII ст. у нас майже 150 років існувала козацька держава — Гетьманська Україна, міста в той час були адміністративними, політичними, економічними і культурно-духовними осередками. У 1648 р. з початку Національно-визвольної війни українців під проводом Б. Хмельницького на міське самоуправління в Україні починає впливати Гетьманська влада. Цю владу уособлювали полковники і сотники, які мали свої канцелярії в містах і містечках. Але, незважаючи на полково-сотенний устрій, самоврядування продовжувало своє існування.

Практично Україна користувалася Магдебурзьким правом. У містах Києві, Чернігові, Вінниці, Умані, Львові, Полтаві, Переяслав-Хмельницькому існували різні форми матеріальної і духовної самоорганізації. Крім міст, в Україні самоврядування здійснювалося за принципом сільських громад, через обирання на посаду отамана, який спирався на "людей добрих" і старших та авторитетних, які добре знали звичаєве право, положення статутів.

Засідання органів самоврядування відбувалося щотижнево, щоб дбати про добро громади, запобігати шкоді, вирішувати різні суперечки, вживати заходів, щоб їжа і напої не були занадто дорогі, боронити від кривд сиріт і вдів, не дозволяти шкідливих ігор (карти, кості). Рада мала складати рахунки з усіх прибутків (звітувати перед громадою).

В Україні у XV–XVIII ст. історично склалося кілька типів самоврядування:

1. Магістратські міста, правовий статус яких опирався на магдебурзьке право.

2. Міста, які управлялися ратушами і не мали магдебурзького права.

3. Невеликі містечка без постійного органу самоврядування за принципом сільських громад.

Найвищим органом самоврядування був магістрат. До його складу входили дві урядові колегії — Рада та лава, посади в яких обіймали вибрані в місті урядники. Головною з них вважалася Рада на чолі з бургомістром. Лава являла собою судовий орган.

Правова діяльність Богдана Хмельницького, Івана Мазепи та інших гетьманів Української держави у справі Магдебурзького права та забезпечення привілеїв була узагальнена й викладена окремим положенням у відомій українській Конституції Пилипа Орлика (1710 р.), що був обраний гетьманом після смерті І. Мазепи.

У XVIII ст. демократичність виборів забезпечувалася тим, що вона відбувалася при зібранні всіх міщан вільними голосами і мала свої ритуали. Якщо процедура порушувалась, українські гетьмани не затверджували їх результати. Існувала також клятва-присяга громади. Наприклад, в Умані була така: "...ми всі одностайно мешканці, уманські козаки присягу виконали перед маєстатом Божого і Святого Євангелія... Михайло Степанович — полковник війська Запорізького Уманський, Остафій Тимофійович — городовий отаман, Федір Григорович з бурмистрами і зі всім населенням Умані".

Ще до 1834 р. у Києві існувала міська гвардія під назвою "Золота корогва", яка виконувала сторожові та парадно-представницькі функції. Існувала колоритна Почесна варта. Вони брали активну участь у проведенні щорічних свят: Різдва Христова, Водохрещі, Маковія, Святого Архистратига Михайла. Наявність таких добровільних козацьких підрозділів до 5 тис. чисельністю у Києві засвідчувала демократичність місцевого самоврядування. Звичайно, все це заважало царському уряду, тому зі скасуванням Магдебурзького права у 30-х роках XIX ст. була розформована козацька гвардія.

Українська етнічна територія на початку XX ст. була периферійною у складі величезної території Російської імперії, яка була поділена на великі за площею адміністративні одиниці — губернії. Схема устрою була трирівневою: губернія — повіт — волость.

Під час відновлення української державності у 1917–1920 рр. спроба реанімувати місцеве та козацьке самоврядування завершилася поразкою разом з поразкою Української Народної Республіки від російсько-більшовицьких військ.

Радянська ж влада була далекою від принципів самоврядування. Ради народних депутатів вважалися державними органами, але Ради вищого рівня скасовували рішення нижчого рівня, оскільки реальна влада була в руках комітетів комуністичної партії. Фактично демократичних виборів не могло бути в умовах однопартійної диктатури.

У березні 1918 р. Малою Радою був ухвалений Закон "Про поділ України на землі", яким передбачалося поділити територію на 32 землі. Насильницька зміна влади завадила державотворенню в інтересах мешканців України. З 1923 р. адміністративно-територіальний устрій (АТУ) став чотирирівневим: губернії — округи — райони — сільради. Замість сотні повітів було створено 53 округи, а замість 1989 волостей — 706 районів, а

кількість сільрад становила 9307. У грудні 1925 р. були ліквідовані губернії і система АТУ знову стала триріневою: 41 округ — 680 районів — 70 міськрад — 150 селищних рад — 10314 сільрад. Такий устрій не ґрунтувався на реальних потребах населення, але відповідав нагальним потребам комуністичної партії, для чого були створені вузлові пункти реалізації партійних владних директив. У 1932 р. рівень АТУ було відновлено у вигляді п'яти областей з орієнтацією до промислових комплексів, як місто утворюючих одиниць впливу влади.

У післявоєнній Україні внутрішній поділ на 1 вересня 1946 р. мав таку структуру: 25 областей, 81 місто республіканського і обласного підпорядкування, 750 районів, 13 округів у Закарпатті, 16435 сільрад, 451 селище і 177 міських рад. Укрупнення колгоспів у 1954–1955 рр. привело до укрупнення сільрад. Реорганізація органів влади у 1962–1963 рр. за виробничим принципом привів до того, що у 19 з 25 областей було створено по дві обласні ради — промислові та сільські. А райони укрупнені до виробничих колгоспно-радгоспних управлінь, їх стало 460. У 1964 р. відновлено обласні ради, ліквідовано поділ на промислові та сільські зони, ліквідовано промислові райони. У цей час Центр почав втрачати важелі адміністративного впливу на декларовану демократичність влади. Станом на 1 липня 1967 р. систему АТУ України складали: 25 областей, 2 міста республіканського підпорядкування, 475 районів, 111 міст обласного підпорядкування, 8555 сільрад, 762 селищних, 273 міськради.

У 1991 р. здійснилася багатовікова мрія українського народу — ми здобули власну державу. Однак зміцнення політичного статусу України на світовій арені ще не спирається на всі наявні резерви державотворення, насамперед це стосується місцевого самоврядування. Адже, у розвинених країнах світу саме воно є однією з головних сил становлення суверенітету держави.

Відповідно до Конституції 1996 року Україна є унітарною державною, систему якої складають Автономна Республіка Крим, області і райони, міста, райони в містах, селища і села. Україна успадкувала цю систему від СРСР. Цей поділ можна назвати досить оптимальним, якщо його розглядати з точки зору економічної, національної і культурної політики тодішнього СРСР, спрямованої на створення єдиного господарського організму імперії.

Але ця спадщина не могла зберегти свою ефективність після розпаду СРСР, тому що Україна мала інші, відмінні від імперських пріоритети у внутрішній і зовнішній політиці. Природно, що система в пошуках виживання трансформувалася, формуючи регіони. Цьому сприяє наявність яскраво виражених регіональних факторів — таких як етнічний, що включає у себе історичний, мовний і релігійний компоненти, господарсько-економічний та географічний. Ці фактори формують особливі внутрішньорегіональні зв'язки, що дають підстави говорити про регіон як соціально-економічну та культурну цінність, що займає певну територію.

Наприклад, Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська, Волинська, Рівненська, Закарпатська і Чернівецька області утворюють Західний регіон, якого офіційно немає на адміністративно-територіальній мапі України, але який завдяки зазначеним вище факторам існує фактично. Ці області тривалий час перебували у складі Австро-Угорщини і Польщі. Культурні традиції цих країн і захід-

них українців відрізнялися. Захищаючись від нерідко агресивного вторгнення чужих культур, західні українці гуртувалися навколо власної культури і таким чином зберегли свою культурну самобутність.

Своєрідність Донбасу (Донецька і Луганська області) формувалася під впливом зовсім інших сил. Тотальна індустріалізація краю супроводжувалася найсильнішою експлуатацією робітників і, як наслідок, найжорстокішою класовою боротьбою, що нерідко переростала у відкрите фізичне насильство. Крім того, для роботи на промислових підприємствах Донбасу приїздили люди з просторів усієї Російської імперії, а згодом і СРСР. Тому не дивно, що в таких умовах основною мовою спілкування стала російська.

Існує також ціла низка законодавчо неврегульованих проблем, які створюють перешкоди як ефективному державному управлінню територіями, так і розвитку місцевого самоврядування:

1. Розташування у багатьох випадках на території міст інших населених пунктів: міст, сіл, селищ як окремих адміністративно-територіальних одиниць (АТО).
2. Існування населених пунктів (НП), територія яких відокремлена від основної (титульної) території АТО, тобто анклави, на території яких розташовані кілька самостійних АТО, але жителі яких не складають єдиної територіальної громади.
3. Проблема розмежування самоврядних прав різних самоврядних організацій (громад), що співіснують в межах однієї АТО (яких налічується 35 у містах республіканського та обласного значення).
4. Збереження, всупереч Конституції України, серед АТО таких їх категорій, як селище міського типу, сільрада, селищна рада та міськрада.
5. Відсутність чіткої процедури і критеріїв для утворення районів, віднесення НП або поселень до категорії сіл, селищ і міст (так, 14 містам з чисельністю менше 20 тис. осіб надано статус міст обласного та республіканського значення). Це ускладнює можливості керування територіями, розроблення прогнозів розвитку, спричиняє диспропорції в АТО.
6. Невизначеність меж АТО або їх визначення без урахування місцевих природних, історичних та інших факторів, перспектив розвитку регіонів і НП. Ця невирішеність веде до постійного протистояння у компетенційних рішеннях між органами місцевого самоврядування, органами влади Автономної Республіки Крим та органами державної влади, зокрема щодо права власності на землю, податків та ін.
7. Надмірна подрібненість АТО на первинному рівні. Кількість АТО постійно зростає, кількість НП і населення — скорочується.
8. Аналіз організації влади на місцях виявляє чітку і стійку тенденцію збільшення кількості адміністративно-територіальних одиниць в Україні починаючи з проголошення незалежності нової держави. Так, у 1991 р. при кількості сільського населення 16,8 млн осіб було 28804 сільських НП, в яких функціонувало 9211 сільрад, у 2001 р. — 28651 НП з 10263 ра-

дами, у 2003 р. — 26615 НП з 10273 радами на майже 15 млн осіб [2].

Встановлено, що кількість населення у країні скорочується, як і кількість виробничих підприємств. Так, населення України, за підсумками перепису на 2 грудня 2001 р., становило 48,4 млн осіб, при цьому в 1991 р. цей показник сягав 52 млн осіб. За десять років реформ чисельність населення зменшилось на 3,5 млн, тобто майже на 7 %. Якщо у 1995 р. померло 299 тис. осіб, то у 2001 р. — 369 тис. Коефіцієнт народжених — 7,8, померлих — 15,4. При цьому зайнятість у 1990 р. становила 24,7 млн осіб, а у 2001 р. — лише 14,9 млн осіб [4].

Європа теж має свою історію регіонів. Особливу активність регіональні утворення у Старому світі демонструють у наш час під акомпанемент заяв на кшталт: "Регіони — це давній наріжний камінь Європи, тому що кожен щирий європеєць — передусім каталонець чи валлонець і тільки потім — іспанець чи бельгієць". На цьому тлі природно виглядала поява розмов про загальну кризу нації-держави. В Європі це зрозуміли давно. І на всіх рівнях — від місцевого до міжнаціонального — докладається максимум зусиль, щоб процес регіоналізації не виходив з під контролю та не перетворювався на сепаратизм.

Таке завдання стоїть і перед нашою країною. Контрасти між нашими регіонами настільки великі, що для іноземця, якби не державна символіка, переміщення з однієї частини України в іншу могло б створити враження переїзду з однієї країни в іншу. Найбільш популярним і простим у світі показником, що застосовується для вимірювання економічного розвитку регіонів, є ВВП (валовий внутрішній продукт) на душу населення. Наприклад, за цим показником рівень економічного розвитку України на початку нинішнього століття був приблизно у 7 разів нижчим за середній по ЄС і в 2,5–3 рази нижчим, ніж у країнах Східної Європи.

На жаль, для вимірювання економічної диференціації всередині самої України цей показник не використовується через складність його розрахунку. Багато дослідників справедливо зазначають, що дані ВВП на одного жителя в регіональному розрізі часто не відповідають системі національних розрахунків. Національно-культурні та ідеологічні параметри регіонів теж надто контрастні. Якщо у західній частині країни практично 90 % людей спілкуються українською мовою, то у східній — такий самий рівень прихильників російської мови.

Свою частку в перекручування економічної реальності вносять різні державні субсидії та податкові пільги. Значний рівень тіньової економіки також викривляє величину ВВП регіонів. За даними Міністерства економіки України, динаміка ВВП свідчить про зростання регіональних відхилень від середнього значення. Так, найбільш позитивне відхилення демонструє Київ, найбільш негативне — Закарпатська область. Рівень контрастності у 2003 р. порівняно з 1996 р. збільшився у 1,7 раза, на сьогодні він не тільки зберігається, а й має чітко виражену тенденцію до посилення.

Таким чином, соціально-економічне розшарування України не тільки зберігається, а й має чітку тенденцію до посилення. Безробіття в західному регіоні України настільки високе, що воно давно стало причиною масової трудової міграції. Так, у деяких містечках і селах Галичини майже не за-

лишилося жінок працездатного віку — всі вони виїхали на заробітки до Португалії, Італії та інших країн.

У східних областях України рівень безробіття порівняно низький, але людям цих регіонів доводиться платити високу ціну за гіперіндустріалізацію економіки. Але, незважаючи на відносно сприятливу ситуацію на ринку праці, частка бідних на Сході є набагато вищою, ніж на Заході. Пояснюється це двома причинами: вищою економічною активністю жителів західних областей, які внаслідок свого історичного розвитку не надто розраховували на свою державу; маємо на пострадянському просторі феномен — бідність працюючих. В Україні 78 % усіх бідних становлять родини, де працює хоча б один з її членів. Спостерігається також істотна відмінність в регіональному розрізі щодо тривалості життя. Найвища вона в Києві (71 рік), найнижча на Сході (67 років).

Іноземні експерти наполегливо штовхають Україну на периферію світового господарства, до ринкового фундаменталізму. Не може іноземець, якщо він не зрадив свою Батьківщину, бути патріотом України. О. Романчик зауважує: "Усі лиха, що їх до сього часу терпить український народ, від того, що він до останніх часів не поглядав на свою справу національно, а тільки соціально; він не мав ідеалу самостійної України. ...Не розуміли головної умови національного життя, що треба бути державно незалежною нацією, треба не бути рабом, треба бути паном себе і своєї долі, щоб лаштуватися на своїй території по своїй уподобі" [6].

Антиукраїнські елементи займаються сьогодні не економікою, не її реформою — заради добробуту людини, а скеровують свою діяльність на особисте збагачення, що супроводжується, приниженням ролі моралі, етики, духовності, працелюбства, суспільних цінностей та ідеалів, менталітету народу, нехтуванням національних інтересів у процесі виробничої діяльності. Тобто прибічники ринкового фундаменталізму нехтують соціально-економічним середовищем, в якому діє господарський суб'єкт — індивідуум, — і саме це визначає його мотивацію і поведінку. Суть такої моделі ринку полягає в тому, аби задовольнити потреби тільки найбагатших при злиденності всього населення, при цьому відбувається лише імітація ринкових реформ [5]. Не останню роль у наших негараздах відіграє система організації влади, починаючи з низу і завершуючи центром управління.

Регіональну стратегію України необхідно спрямовувати на забезпечення унітарного устрою держави. Будь-які спроби автономізації і федералізації слід трактувати як пряму загрозу українській суверенній державності. Тому держава повинна мати перспективні стратегічні й тактичні новації ефективної регіональної політики.

У цьому контексті в Україні необхідно вирівняти розвиток регіонів, забезпечити раціональне регулювання бюджетного навантаження на регіони, стимулювати ефективний розвиток продуктивних сил регіонів, найбільш повне використання їх економічних і природних ресурсів, забезпечити ефективне взаємовигідне співробітництво регіонів, а також формування внутрішньо- і міжрегіональних народногосподарських комплексів.

Усе це важливо впровадити за умов децентралізації механізмів розвитку, регіонального самоврядування, формування в регіонах змішаної економіки, пріоритетного розвитку

малого підприємництва, створення нових робочих місць, розширення регіональних ринків товарів, праці, капіталів. Бажання створити владну вертикаль згори, всупереч ініціативи знизу, історично українцями не сприймалося, а тому воно не має в реальному житті перспективи. Необхідно стимулювати транскордонну співпрацю регіонів з прикордонними областями країн-сусідів.

Місцеве самоврядування має стати основою регіональної політики України. Для цього держава мусить передати регіонам ту частину своєї власності, яка забезпечує соціально-економічні потреби населення.

Кожний регіон повинен мати державну перспективну програму соціально-економічного розвитку, в якій би були відображені цілі і завдання галузевого, територіального і соціального розвитку. Крім того, держава повинна надавати повномасштабну та ефективну допомогу регіонам, які зазнали екологічних катастроф, страждають від безробіття або потерпіли від неврожаю [1].

На цьому шляху Україна має керуватися Європейькою хартією місцевого самоврядування, прийнятою у Страсбурзі 15 жовтня 1985 р. та ратифікованою Україною 15 липня 1997 р. № 452/97-ВР. Також Україна мусить забезпечувати виконання Загальної декларації прав людини.

Виконання цих умов дасть змогу зміцнити місцеве самоврядування України, що, у свою чергу, забезпечить зростання національної економіки, добробуту населення і процвітання нашої держави.

Зауважимо, що визначення загроз і викликів національним інтересам, створення системи протидії, їх попередження та усунення є основною функцією держави щодо забезпечення національної безпеки. Україна поки що не має науково обґрунтованої та ефективної концепції і системи національної безпеки. Її розробка і затвердження Верховною Радою є невідкладним завданням фахівців-патріотів. Тому патріотична місія козацтва — зробити свій інтелектуальний і практичний внесок у збереження і захист території України, всупереч усім негараздам офіційної державної політики. Завданням органів самоврядування та козацтва України є кардинальна зміна наявної ситуації.

На часі розробка державної концепції козацтва з визначенням його правового статусу. Козацтво спроможне зробити вагомий внесок у боротьбу з корупцією, хабарництвом, нехтуванням законності з боку чиновників різного рангу, в охорону історичних пам'яток, впровадити в життя національну українську ідею та ін.

Колективний підхід у вирішенні всіх питань — запорука єдності, взаємоповаги і братерства, неможливості повернення до практики адміністрування чи командування громадським життям. Розбудова держави потребує проведення реформи адміністративно-територіального устрою на законодавчому рівні. І козацтво буде ініціювати організацію самоврядування на нових засадах — влада для людей. Адже зворотне вже неодноразово призводило до згубних наслідків в Україні.

Література

1. *Білорус О. Г.* Глобалізація і національна стратегія. — К.: ВО "Батьківщина", 2001. — 300 с.
2. *Бойко-Бойчук О. В.* Стратегії розвитку міст України: Практ. посіб. — К.: Пульсари, 2002. — 156 с.
3. *Заєць А.* Законодавче забезпечення реформи місцевого самоврядування і АТУ // Реформування місцевого самоврядування в контексті конституту-

ційної реформи: Матеріали наук.-практ. семінару. — К., 2005. — С. 34.
4. *Збітнєв Ю. І., Сенченко М. І.* Біла книга України або Вашингтонський консенсус в дії. Наслідки економічних реформ 1991–2001 років. — К.: Вид. дім "Княгиня Ольга", 2003. — 250 с.
5. *Павловський М. А.* Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ. — К.: Техніка, 2001. — 312 с.
6. *Романчик О.* Микола Міхновський // Універсум. — 2000. — № 1–2. — С. 38–41.
7. *Щокін Г.* Український консерватизм як сутність національної ідеї. — К.: МАУП, 2005. — 64 с.

В. С. СИДОРЕНКО
заст. декана
Українсько-Російський інститут менеджменту та бізнесу МАУП, м. Київ

ГЕНДЕРНИЙ ПАРИТЕТ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ)

Становлення і розвиток української державності, с. 188–194

Світовий досвід засвідчує, що рівноправність статей є запорукою розвитку сталого громадянського суспільства, важливою ознакою його демократичності. Реальна дійсність позицій статей в період трансформацій суспільства в Україні є далекою від їхнього паритету. Не випадково серед основних цілей суспільного розвитку до 2015 р., визначених і підписаних Україною разом із 189 країнами — учасниками Саміту Тисячоліття 2000 р., передбачено просування гендерної рівності як умови збалансованого розвитку людини [8, *11*]. Тобто Україна зобов'язалася забезпечити гендерне співвідношення жінок і чоловіків на рівні не менше ніж 30–70 % тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади.

Об'єктом нашого дослідження є стереотипи, які формуються в результаті взаємодії чоловіків і жінок і впливають на утвердження гендерної рівності як чинника української державності.

Предметом дослідження є вплив гендерної рівності на формування української державності.

Спробуємо тут показати, що для розвитку української державності необхідною передумовою є гендерна рівність як чинник реалізації потенціалу жінок і чоловіків та один із основних факторів при вступі України до європейського співтовариства.

Маємо вирішити такі завдання:

- встановити межі терміна "гендерна паритетність (рівність)";
- визначити вплив гендерної рівності на розвиток державності України, зокрема, через формування гендерного законодавства;
- навести основні нормативні документи, які є визначальними при формуванні гендерного законодавства;
- визначити регіональні особливості при реалізації гендерної політики.

Термін "гендерна рівність" у контексті суспільних соціально-економічних перетворень трактується як умова рівності перед законом, рівних можливостей (включаючи рівність в отриманні винагороди за рівнозначну працю, а також у доступі до людських ресурсів) щодо вираження своїх

інтересів незалежно від статі людини [1, *6*].

Гендерна рівність передбачає однаковий статус для чоловіків і жінок й означає, що перші та другі мають однакові умови для реалізації своїх громадянських прав та однаковий потенціал для того, щоб зробити свій внесок у національний, політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток, а також рівні права на користування результатами цього розвитку.

Таким чином, гендерна рівність означає рівну оцінку суспільством подібностей і відмінностей між чоловіками та жінками і, крім цього, розрізняння ролей, які вони відіграють [2, *38*].

Суспільство повинно бути готовим до сприйняття жінки і чоловіка як рівних суб'єктів суспільного, соціально-економічного та політичного життя країни. Одним з виявів цього має бути діяльність держави, спрямована на створення гендерного законодавства, підтримка гендерного паритету як одного із першочергових завдань для досягнення стабільності та високого економічного розвитку держави.

Сутність держави криється в її функціях, тобто основних напрямах діяльності, які поділяються на внутрішні, пов'язані з діяльністю держави на своїй території, і зовнішні, які дістають вияв у різного роду взаємовідносинах з іншими державами [7, *91*].

Україна взяла на себе зобов'язання до 2015 р. скоротити наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків, а це є одним із найважливіших виявів рівноправності. Рівність чоловіків і жінок передусім на ринку праці формує нові суспільні відносини, нові стратегії поведінки.

Розвиток внутрішніх напрямів діяльності нашої держави, серед яких і підтримка гендерного паритету, сприяє співпраці нашої держави з іншими державами світу.

Запровадження ефективної політики рівноправності передбачає наявність правової бази забезпечення фактичної рівноправності жінок і чоловіків, механізму захисту від дискримінаційного ставлення до себе як жінками, так і чоловіками. Створення національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, як сукупності засобів реалізації ними своїх прав і можливостей, має відбуватися насамперед через формування гендерного законодавства.

Розвиток українського суспільства на демократичних засадах потребує нового змісту правових норм як важливого чинника регулювання взаємин між статями у суспільстві. Нагальною потребою сьогодення є прийняття таких правових норм, які б забезпечили розвиток статей як рівних та гендерних відносин як рівноправних, оскільки правове становище жінки на рівні суспільства і сім'ї є показником розвиненості політичного, соціального і правового державного устрою. При цьому ідеї рівноправності найширше можуть бути втілені за допомогою державного механізму реалізації та забезпечення гендерної рівності в усіх сферах життєдіяльності суспільства через систему державних структур.

Державна політика сьогодні дедалі більше орієнтується на створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, при цьому вона проводиться з урахуванням міжнародних документів, підписаних Україною. Це, зокрема, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та ін. Підтвер-

дженням цього є визначення Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики з питань рівності прав та можливостей жінок і чоловіків [9].

У Загальній декларації прав людини, яку підписала Україна, записано: "Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників" (ч. 1 ст. 21). І хоча Загальна декларація прав людини не є обов'язковим документом для держав і має рекомендаційний характер, однак вона за своїм політичним значенням стала вихідною для прийняття міжнародних документів з прав людини, які мають характер юридично обов'язкових.

Для політичних прав жінок такими вихідними, політично значущими стали Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Остання покладає на держави-учасниці обов'язок забезпечити жінкам на рівних умовах із чоловіками право:

- голосувати на всіх виборах і публічних референдумах та обиратися в усі публічно виборні органи;
- брати участь у формуванні і здійсненні політики уряду та займати державні посади, а також здійснювати всі державні функції на всіх рівнях державного управління;
- брати участь у діяльності неурядових організацій і асоціацій, що займаються проблемами громадського і політичного життя країни (ст. 7) .

Зазначимо, що в Україні немає жодного законодавчого акта, який містить положення дискримінаційного змісту щодо жінок. Однак не існує і спеціальних сприятливих норм, які б враховували соціальний статус жінки. Загалом в Україні має місце порушення принципу рівності між чоловіками та жінками, зокрема у сімейних, трудових відносинах та в соціальному захисті. Про це заявила заступник міністра юстиції України Лідія Горбунова на семінарі з гендерної політики, що відбувався у Києві [9].

Сьогодні у країні діє понад 40 всеукраїнських та міжнародних жіночих громадських організацій і тисячі регіональних, діяльність яких охоплює широкий спектр проблем: боротьба з торгівлею людьми, насильство у сім'ї, підтримка жертв насильства шляхом створення кризових центрів, сприяння розвитку жіночого підприємництва та ін. Відтак процес становлення гендерної демократії, творення державно-правових механізмів її утвердження в нашій державі відбувається здебільше завдяки активності самих жінок і впливу жіночого руху. Але для вирішення більшості складних соціально-економічних завдань, що стоять перед Україною, необхідно активізувати зусилля всього суспільства.

На загальнонаціональному рівні правовим підґрунтям для реалізації жінками і чоловіками своїх рівних прав і можливостей мало б стати прийняття закону про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків з урахуванням у ньому вимог і рекомендацій Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, інших міжнародних організацій, що передбачено у схвалених постановою Верховної Ради України рекомендаціях парламентських слухань "Ста-

новище жінок в Україні: реалії та перспективи" від 29 червня 2004 р. № 1904-IV.

Зауважимо, що законопроект "Про забезпечення рівних прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їх реалізації" від 2 грудня 2004 р. № 6074-1 за редакцією народних депутатів України К. С. Самойлик і В. І. Надраги було відхилено. Слід зазначити й те, що майже всі порушені в ньому питання практично врегульовані чинним законодавством. Відтак більшість статей законопроекту дублюють положення ратифікованих Верховною Радою України міжнародних нормативно-правових документів, окремих статей Конституції України, а також положення інших законодавчих актів України щодо захисту прав жінок та забезпечення їхньої рівності з чоловіками. Також не наводилося процентне співвідношення жінок і чоловіків, які беруть участь у виборчому процесі, не забезпечено належного механізму узгодження гендерної проблематики на регіональному рівні.

Чимало питань регіонального рівня перетинаються з питаннями загальнонаціонального рівня. Проте деякі аспекти щодо питання регіональної політики є досить специфічними. Одним з таких аспектів є децентралізація. Вона передбачає передання місцевій владі повноважень та ресурсів для вирішення питань на місцевому рівні. Органи місцевого самоврядування краще знають потреби свого регіону.

З одного боку, це сприяє підвищенню значення гендерно-збалансованого представництва обох гендерних груп в офіційних структурах місцевої влади. Аналіз загальних тенденцій у всьому світі засвідчує, що представництво жінок у місцевих радах є вищим, ніж в органах влади національного рівня, проте реального гендерного балансу досягнуто лише в не багатьох випадках.

Міжнародна асоціація органів місцевого самоврядування (МАОМС) поставила за мету забезпечити, щоб представництво в місцевих радах осіб однієї статі не перевищувало 60 % [6, *54*].

Місцеве самоврядування, яке орієнтується на збалансовану участь у ньому жінок і чоловіків, зможе ефективно налагодити тісні взаємини з громадськими організаціями, більшість яких очолюють жінки. Також робота жінок в органах управління місцевого рівня допоможе їм у набутті навичок управління в державному секторі, при цьому забезпечить врахування гендерних питань у процесах ухвалення рішень.

Доки не буде забезпечено гендерного паритету у сфері управління, прийняття рішень, не буде досягнуто повної рівності жінок з чоловіками в якійсь сфері. Відсутність у жінок можливості впливати на формування найфундаментальніших політичних інститутів сприяє збереженню гендерної нерівності навіть у таких аспектах, як здоров'я жінок та їхня безпека у власному домі.

Забезпечення збалансованої участі жінок і чоловіків в органах законодавчої та виконавчої влади є не стільки метою, скільки засобом підвищення якості управління. Аналіз, проведений Світовим банком, виявив, що збільшення кількості жінок у складі державних органів приводить до підвищення чесності державного управління: схоже, що гендерно-диференційоване ставлення до корупції є характерним для всіх країн світу [11].

На сьогодні можемо констатувати низьке представництво жінок в органах державної влади, водночас ак-

тивізація участі жінок має допомогти в забезпеченні гендерної обізнаності з політичними процесами і практикою політичної діяльності.

Представництво жінок в органах державної влади є одним з індикаторів демократичності суспільства. Маючи однаковий з чоловіками рівень професіоналізму, жінки "зупиняються" в кар'єрному рості частіше на рівні виконавців або, у кращому випадку, стають заступниками. Крім того, як свідчить статистика, в апаратах центральних органів виконавчої влади України більшість працівників становлять жінки. Однак серед керівників усіх рівнів влади їх кількість незначна. Зниження представництва жінок в органах влади неминуче призводить до зниження їхнього впливу на прийняття важливих рішень. А це є одним із найочевидніших аспектів втрати позитивного впливу на підвищення соціального статусу жінки. Адже ширша участь компетентних, освічених жінок у владних структурах дає можливість не лише порушувати життєво важливі для жінок питання, наприклад проблеми насильства, а й загалом посилити їхній вплив на зміну свого соціального статусу [1, *20*]. Не можна також забувати, що жінки становлять половину населення країни.

Загальновідомо, що обмеження жінок у доступі до прийняття рішень позначається на змісті цих рішень. Адже рівень розвиненості, добробуту будь-якої країни залежить від того, в який спосіб ця країна використовує і чоловічий, і жіночий потенціал. Наприклад, активно задіяний жіночий потенціал у таких розвинених державах, як Німеччина, Франція, Швеція, Норвегія, Канада, Японія. Ці країни давно прийняли закони про гендерну рівність, мало того, ці закони дуже активно працюють. А загалом близько 80 держав світу прийняли закони про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

Водночас важливо розуміти, що більш збалансована участь забезпечується не просто за допомогою формального залучення або запрошення жінок до діяльності в органах управління. Системні бар'єри, які часто не дають змоги жінкам брати участь у роботі основних структур державного управління, є досить серйозними, проте їх необхідно подолати, оскільки без цього досягнення скільки-небудь істотного прогресу не буде.

Необхідно пам'ятати, що критичне розуміння гендерних питань не приходить до професіоналів само собою, незалежно від того, ким вони є — жінками чи чоловіками. Тому треба зосередити увагу на таких моментах: для того щоб групу, об'єднану спільними інтересами (у нашому випадку жінок), було почуто, а її пропозиції враховано, необхідно, щоб представництво жінок становило не менш як 30 %.

У ст. 4 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.) квоти розглядаються як недискримінаційні тимчасові спеціальні заходи, спрямовані державами-учасницями на прискорення утвердження фактичної рівності між чоловіками і жінками. Квотування є лише одним з можливих механізмів залучення жінок до участі в житті країни як суб'єктів політичної діяльності.

Оскільки гендерно-свідоме планування є справою, в якій ніхто не може вважатися компетентним "інстинктивно" або "від природи", важливим є проведення тренінгів і занять, спрямованих на розвиток потенціалу як чоловіків, так і жінок.

Для того щоб гарантувати ефективне планування та реалізацію

планів, потрібні різноманітні інституції та органи національного рівня, які підтримали б гендерну перспективу [6, *48*].

Сприяння досягненню рівності між жінками та чоловіками має своєю метою забезпечення стабільного розвитку країни. Більше того, саме досягнення цілей стійкого людського розвитку можливе лише за умов рівноправної участі жінок у прийнятті рішень, у всіх сферах соціального життя, що суттєво впливає на ефективність державного управління і керівництва.

Схвалення ж суспільством намірів щодо утвердження гендерної рівності та його готовність їх підтримати свідчать про великий розвитковий потенціал ідеї гендерної рівності як джерела розвитку національного, державного та громадянського потенціалу України [1, *12*].

Сьогодні суспільство має виробити чітку позицію, згідно з якою досягнення рівності є справою не лише жінок, а й чоловіків.

Отже, гендерна рівність зараз розглядається світовим співтовариством уже не як соціальне питання, а як політичне, як питання захисту прав людини, що потребує прийняття політичних рішень та значно розширює сфери застосування не лише в інтересах жінок, а й в інтересах чоловіків, суспільства в цілому [1, *11*].

Проголосивши себе демократичною, правовою та соціальною державою, Україна тим самим має дотримуватися всіх вимог міжнародного співтовариства щодо рівноправності громадян, у тому числі за статевою ознакою. Однак аналіз результатів виконання Національного плану дій щодо поліпшення становища жінок і сприяння впровадження гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 рр. свідчить про те, що проблема дискримінації за ознакою статі в Україні існує.

Зважаючи на ситуацію, що склалася, Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006–2010 рр. Концепцією пропонується вжиття заходів щодо поліпшення становища жінок шляхом підтримки жіночого підприємництва, квотування робочих місць для жінок та запровадження окремих пільг для матерів.

Виконання Програми дасть змогу сформувати ефективний механізм проведення гендерних перетворень як на державному, так і на місцевому рівні, а також досягти значних змін у напрямі паритетної демократії в Україні. Концепція дасть можливість активно інтегрувати гендерні цінності в усі програми розвитку українського суспільства на принципах свободи, рівності, справедливості та толерантності [8].

Чіткі європейські орієнтири нашої країни спонукають активізувати процес приведення національного законодавства до міжнародних стандартів в галузі прав людини.

Література

1. *Гендерний* паритет в умовах розбудови сучасного управлінського суспільства. — 2-ге вид., допов. та виправл. — К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2003. — 129 с.
2. *Гендерні* стратегії сталого розвитку України / За наук. ред. Л. С. Лобанової. — К.: Фенікс, 2004. — 432 с.
3. *Грицяк Н. В.* Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К.: Вид-во НАДУ, 2004. — 384 с.
4. *Дашковська О. Р.* Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності /

Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; Акад. правових наук України. — Х.: Право, 2005. — 224 с.
5. *Кулачек О. І.* Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2005. — 302 с.
6. *Нієманіс Астріда.* Впровадження гендерних підходів: Практ. посіб. / Пер. з англ. М. Корчинської. — К.: К.І.С., Б. р. — 142 с.
7. *Популярна* юридична енциклопедія / Кол. авт.: В. Гіжевський, В. Головченко, В. Ковальський (кер.) та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 528 с.
8. *Хрестоматія* навчальних програм з проблем гендерного розвитку. — К.: ПЦ "Фоліант", 2004. — 387 с.
9. http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?artid=41016338&cat_id=2306457 35884
10. http://www.minjust.gov.ua/?do=dr&did=4731&sid=comments
11. *Engendering* Development: Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice. — N. Y.: Oxford Univ. Press, 2001. — XIX, 364 p. — (World Bank Policy Research Report).

О. М. МАТВІЄНКО
аспірантка
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ФАКТОРА В УКРАЇНІ (90-ті РОКИ XX ст. — ПОЧАТОК XXI ст.)

Становлення і розвиток української державності, с. 195–202

Розглядається законодавче забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві наприкінці XX — на початку XXI ст., що порівнюється з реальним розв'язанням "жіночої проблеми" в Україні у зазначений період.

Державна політика щодо сім'ї та жінок в Україні стає пріоритетним напрямом. У перше за роки незалежності до Програми діяльності Кабінету Міністрів України окремим розділом увійшли питання реалізації державної соціальної політики стосовно сім'ї, дітей та молоді. Вибудовується державний механізм забезпечення рівних прав і можливостей громадян обох статей, покращання соціального статусу та психологічного стану жінок в українському суспільстві.

Ще до проголошення незалежності України у Декларації про державний суверенітет (1990 р.) було закріплено рівноправність жінок і чоловіків: "Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин" [4, *429–596*].

До нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері державної гендерної політики, належить передусім Конституція України. Правові засади рівноправності жінок і чоловіків закріплені у статтях Конституції України 1996 року. Зокрема, у ст. 24 зафіксовано, що "рівність прав жінок та чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг, створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям" [5, *7–8*].

Ст. 51 визначено, що "шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуаль-

ності, своїх звичок та уподобань"; ст. 54 визначає, що "всі найважливіші питання життя сім'ї мають вирішуватися подружжям спільно, на засадах рівності"; важливе значення має ст. 49: "Дружині-матері мають бути створені у сім'ї умови для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків" [5, *14–15*]. І хоча в умовах соціально-економічної кризи дотримання цього положення виглядає проблематично, але теоретично воно відкриває перед жінкою можливості різноманітної діяльності, у тому числі суспільної та політичної.

Згідно з Основним Законом України, всі люди "є вільні і рівні у своїй гідності і правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21) [5, *7*]. Отже, відповідно до Конституції жінка і чоловік мають в Україні рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя.

Стосовно ствердження рівності статей велике значення має ст. 23 Конституції, де наголошується, що "кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей" [5, *7*].

Конституція України забезпечує також рівність можливостей участі жінок у політичному житті. Зокрема, у ст. 36 проголошено право громадян (а отже, і жінок) об'єднуватись у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Успішному встановленню "паритетної демократії" сприяє й рівність можливостей для жінок і чоловіків у здобутті освіти (ст. 53). Жінки України активно користуються цими можливостями. Так, наприкінці 90-х років XX ст. серед студентів вищих навчальних закладів частка жінок становила 52 %, серед тих, хто навчався в аспірантурі, — 46 % [10, *12*]. Але на керівних посадах вони, скоріше, є винятком.

Доктор юридичних наук, дослідник адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів забезпечення рівності політичних прав жінок і чоловіків М. Буроменський зазначає: "Не є секретом те, що українське законодавство не має достатнього досвіду і традицій у забезпеченні фактичної рівності чоловіків і жінок. Хоча... проголошення, а точніше, декларування такої рівності, відомо нашому законодавству здавна. Тому, по-перше, говорити про якусь власну українську традицію в даній галузі, очевидно, не доводиться. По-друге, Україна, гадаю, має подолати шлях не коротший, ніж того вимагає Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок. Тобто юридично ми не маємо прав ставити під сумнів саму можливість законодавчого забезпечення в Україні рівноправності чоловіків і жінок або говорити про готовність чи неготовність до таких кроків" [1, *60*].

У Сімейному кодексі України (набув чинності з 1 січня 2004 р.) закріплено принцип рівності між жінкою і чоловіком у сімейних відносинах: "Учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками. Жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї" (ст. 7, п. 5) [7].

Кодекс законів про працю України встановлює рівність трудових прав жінок і чоловіків: "Україна забезпе-

чує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин" (ст. 2-1).

Слід відзначити, що закони України щодо жінок не завжди виконуються в повному обсязі. Зокрема, Human Rights Watch, авторитетна міжнародна організація з нагляду за дотриманням прав людини — відзначила у своєму звіті від 27 серпня 2003 р., що у Україні "як державні установи, так і приватні структури зазвичай надають в своїх оголошеннях про наявні вакансії перевагу чоловікам перед жінками. Роботодавці також використовують інформацію про сімейні обставини жінок, яку вони вимагають під час співбесід, для того, щоб відмовити жінкам у прийомі на роботу. Вимоги до віку та зовнішності також перешкоджають багатьом жінкам обійняти посади, на які вони повністю підходять з точки зору професійних вимог" [8].

У доповіді Human Rights Watch зазначається: "Як учасниця міжнародних договорів з прав людини, Україна зобов'язалася виконувати de jure всі договори про права людини, включаючи дискримінацію проти жінок... Багато експертів вважають, що українські закони відповідають міжнародному праву. ...Однак Human Rights Watch віднайшла, що певні положення української правової системи порушують права жінок" [11, *11*].

У 1996 р. було розроблено "Національний план щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві на 1997–2000 роки", прийнятий спеціальним рішенням Кабінету Міністрів України. Окремий розділ цього плану присвячений заходам щодо забезпечення рівних прав з чоловіками у сфері трудової діяльності.

Вирішенню проблем поліпшення становища жінок, підвищення їхньої ролі у суспільстві, забезпечення сприятливих умов для розкриття їхніх інтелектуальних і творчих здібностей, формування демократичного світогляду громадян сприятиме вжиття комплексу заходів, визначених Указом Президента України "Про підвищення соціального статусу жінок в Україні" від 25 квітня 2001 р. [10, *11–12*]. У документі зазначено, що одним з головних напрямів діяльності органів виконавчої влади є реалізація державної політики щодо поліпшення становища жінок, створення більш сприятливих умов для забезпечення їм рівних з чоловіками можливостей брати участь у політичному, суспільному житті держави. В Указі визначено характер участі певних ланок виконавчої влади у втіленні його в життя. Кабінету Міністрів України рекомендовано:

- утворити Координаційну раду з питань поліпшення становища жінок і підвищення їхньої ролі у суспільстві, забезпечення рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків;
- вживати заходи щодо забезпечення організаційних, економічних і правових гарантій для реалізації жінками права на працю, зниження рівня безробіття серед жінок;
- визначити форми надання підтримки жінкам у конкуренції на ринку праці шляхом організації професійної підготовки, перепідготовки і підвищення їхньої кваліфікації, оволодіння ними новими професіями;
- сприяти підвищенню правової обізнаності жінок і роботодав-

ців з вимогами законодавства з питань охорони праці та здоров'я жінок;
- здійснювати заходи щодо розвитку та стартової підтримки підприємницької діяльності жінок;
- забезпечувати розвиток соціальних послуг, у тому числі збереження та впорядкування мережі дошкільних закладів освіти і поліпшення рівня обслуговування дітей у них, які допомагали б жінкам і чоловікам поєднувати виконання батьківських обов'язків з трудовою і громадською діяльністю;
- вживати заходи щодо соціальної та професійної реабілітації жінок з обмеженими фізичними можливостями, жінок, які виховують дітей-інвалідів;
- проводити аналіз законів та інших нормативно-правових актів України з питань становища сім'ї та жінок з метою їхнього вдосконалення та приведення у відповідність до норм міжнародного права.

Процеси демократичної перебудови суспільства актуалізували питання рівності статей, загострили проблему гендерної нерівності. Внаслідок цього відбувається творення нових державних структур, які займаються питанням статусу жінок, що разом із громадськими структурами становлять національний механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Це потребує нових політичних технологій вибудови реформаторства, коли соціум жіноцтва виступає на паритетних засадах разом з чоловіками як важливий засіб державотворення, формування нового буття [2, *293*]. Становище жінки і чоловіка в суспільстві має розглядатись і вирішуватись у взаємозв'язку, забезпеченні рівних прав і створенні рівних можливостей у процесі реалізації цих прав для обох статей.

Замість державних механізмів громадянське суспільство має створити та гарантувати середовище, в якому права людини розглядаються як головні й практично реалізуються. Якщо такого середовища, що ґрунтується на зверхності права людини, не існує, то всі проголошені права й формальні механізми їх впровадження не знайдуть реального втілення, саме з таким підходом пов'язане й творення державного механізму забезпечення гендерної рівності. Воно стає реальним лише у разі врахування дійсного суспільно-правового статусу статей та організаційних структур, що здійснюють державну політику за умов формування гендерної культури суспільних відносин, побудованих на принципах гендерної демократії.

Концепції рівності статей можуть бути найширше втілені за допомогою державного механізму в усіх галузях життєдіяльності суспільства через систему державних структур, тобто якщо сама рівноправність стає змістом, складовою всієї державної політики, а також як її напрям реалізується через створені для цього структури. Саме 90-ті роки стали історичним етапом творення, реформування державних структур, діяльність яких спрямована на розв'язання жіночих проблем, забезпечення гендерної рівноправності [2, *52*].

Етапи творення нових органів, що займаються питаннями жінок, материнства, батьківства, дитинства, сім'ї, молоді, — це пошук і прагнення на рівні держави впливати на процеси гендерної незбалансованості у суспільній та приватній сферах. Ук-

раїна як суверенна держава визначила своє ставлення до гендерної проблеми, взявши курс на створення умов і можливостей для гендерної діяльності. Держава в цьому має надзавдання — сприяти подоланню гендерної незбалансованості як у приватному, так і в суспільному житті, а також у державній життєдіяльності. А подолання таких "соціальних перекосів, "статевої асиметрії" є нічим іншим як утвердженням гендерної рівноваги [9, *54*].

Державним органом, який вперше привернув увагу до проблеми статусу жінки в Україні й поставив питання про її дискримінаційне становище, була Постійна комісія у справах жінок, охорони сім'ї, материнства і дитинства, утворена в 1990 р. Верховною Радою України. Парламентська комісія висунула як державні проблеми завдання подолання нерівноправного становища жінки в українському суспільстві, правового забезпечення цього процесу, поліпшення умов праці, соціального захисту прав сім'ї, захисту прав дитини. Комісія ініціювала прийняття низки законів. У 1992 р. у зв'язку зі змінами в суспільному житті та прийняттям законів про громадянство України і про власність Верховна Рада України прийняла Закон України "Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю в Україні", Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" та ін.

Питання, що порушувалися Верховною Радою України, потребували реалізації. Тому за ініціативою і наполяганням парламентської комісії в 1993 р. було утворено Сектор у справах жінок, охорони сім'ї, материнства та дитинства Кабінету Міністрів України. Для піднесення питання становища жінки на рівень державної ваги сектором уряду була розроблена Державна програма "Про довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства", затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 1993 р., де визначено напрями державної і громадської діяльності з подолання нерівноправного становища жінки та забезпечення гендерної рівності.

Логічним продовженням розпочатого творення системи органів з питань статусу жінок у 1995 р. було створено Комітет у справах жінок, материнства і дитинства при Президентові України, який припинив своє існування у 1996 р. після утворення Міністерства України у справах сім'ї та молоді. Характерним у діяльності міністерства, як і інших зазначених структур, є охоронне спрямування політики стосовно жінок. На жаль, серед завдань міністерства не йшлося про гендерну політику як основну у формуванні сім'ї, міжстатевих відносин і вихованні молоді, про сприяння творенню гендерної демократії в країні, що визначено основними напрямами діяльності для світового співтовариства на Четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок (Пекін, 1995 р.), документи якої схвалені керівником делегації України [2, *53*].

Врешті, ідею забезпечення гендерної рівності уряд спрямував на рівень розроблення та вдосконалення концепції гендерної політики й пошуку механізмів її оптимального втілення в життя. Результатами роботи сектора стали постанова Кабінету Міністрів України "Про національний план дій на 1997–2000 рр. щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві" від 8 вересня 1997 р. та постанова Кабінету Міністрів України "Національний план дій щодо поліпшення станови-

ща жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки" від 6 травня 2001 р. № 479. У цих документах враховані ідеї і пропозиції Пекінської декларації і Платформи дій.

У документах з питань планування сім'ї, захисту прав людини, статусу жінок та інших подається система стратегічних напрямів, що визначають утвердження соціальних відносин як паритетних між жінкою і чоловіком, особистістю та сім'єю, сім'єю і державою, дорослим і дитиною. Стратегічним напрямом діяльності є гендерна експертиза законодавства. Все це значні кроки для вирішення жіночих і гендерних проблем. Прогресивний їх зміст полягає в тому, що суспільний розвиток пов'язується з ідеєю автономності таких елементів соціальної структури, як людина, сім'я, колектив, що основи демократизації, у тому числі гендерної демократії, становлять суверенітет, самостійність, свобода вибору, активність дії, а не державний патерналізм. За такого підходу становище жінки і чоловіка розглядається у взаємозв'язку [2].

З метою здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини й громадянина та захисту прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі у грудні 1997 р. Верховна Рада прийняла Закон України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з питань прав Людини". Цей орган, який очолила Н. Карпачова, розгорнув роботу з боротьби з торгівлею людьми, зокрема жінками, проституцією та ін.

У складі Верховної Ради України IV скликання діяв Комітет з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства.

Державний комітет України у справах сім'ї та молоді був утворений у березні 1999 р., його очолювала В. Довженко, а з березня 2000 р. питаннями становища жінок став опікуватися Департамент у складі Державного комітету України у справах спорту та туризму.

Згідно з Указом Президента України "Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади" від 15 грудня 1999 р. Державний комітет України у справах сім'ї та молоді був ліквідований і на його базі та Державного комітету України по телебаченню і радіомовленню був утворений Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України. Указом Президента України "Про реорганізацію Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України" від 22 листопада 2001 р. № 1132/2001 утворено Державний комітет у справах сім'ї та молоді. В той час, коли робилися перші кроки щодо формування гендерної політики в Україні, при проведенні адміністративної реформи влада продемонструвала непослідовність запровадження гендерної рівності. Парадоксом є те, що Україна, підписавши низку міжнародних документів і конвенцій щодо забезпечення гендерної рівності, не виявила політичної волі у проведенні гендерної політики [6, *77*].

Державний комітет України у справах сім'ї та молоді знову очолила В. Довженко. Вперше в історії сучасного українського державотворення центральний орган виконавчої влади отримав мандат держави на сприяння забезпеченню гендерної рівності в Україні. У положенні про цей комітет зазначається, що одним з важливих його завдань є формування та реалізація гендерної політики в Україні, підвищення ролі жінок у суспільстві,

забезпечення рівних можливостей для участі жінок і чоловіків у політичному, економічному, культурному й соціальному житті, забезпечення жінкам реального доступу до всіх видів діяльності. У січні 2004 р. Державний комітет було трансформовано в Міністерство у справах сім'ї, дітей та молоді України з розширеними повноваженнями щодо державного забезпечення гендерної рівності.

Також проблемами становища жінок в Україні у зазначений період опікувались органи, утворені при Міністерстві охорони здоров'я України, Міністерстві праці і соціальної політики України та інших органів, які лише перебудовувалися в осмисленні та втіленні гендерної політики. Творення державного механізму по вертикалі передбачає, крім утворення центральних органів, необхідність управлінської системи в адміністративних регіональних структурах. Управлінська вертикаль характеризується утворенням управлінь і відділів у справах сім'ї та молоді при обласних, міських і районних державних адміністраціях. В Україні є потреба в розширенні компетенції всіх центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань визначення цілей і методів реалізації гендерної політики.

Типовим явищем в Україні є порушення прав людини, які стосуються як прямих, так і непрямих виявів дискримінації жінок. Тому деякі фахівці пропонують утворити таку інституцію, як Уповноважений Верховної Ради України з гендерної рівності [3, *335*].

Національний механізм забезпечення принципу рівноправності жінок і чоловіків у сфері управління вимагає включення гендерного підходу до функціональних обов'язків усіх міністерств, державних комітетів і відомств. Тобто гендерна політика має стати організаційним принципом реалізації всіх напрямів державної політики: економічної, соціальної, культурної та ін. Тому основним елементом цього національного механізму має стати Кабінет Міністрів України. Адже саме він відповідно до ст. 116 Конституції України розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального й культурного розвитку країни, вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, забезпечує здійснення внутрішньої і зовнішньої політики, виконання Конституції України та ін. [5, *35*]. Виконання цих функцій має ґрунтуватися на ідеї забезпечення справедливості результатів будь-яких державних програм, нормативних документів та управлінської діяльності загалом для жінок і чоловіків. Кабінет Міністрів має запроваджувати політику рівності статей у систему державного управління, розробляти проект закону про Державний бюджет України з урахуванням гендерних факторів, складати та запроваджувати програми, спрямовані на зміну гендерних стереотипів суспільства, гарантувати врахування прав обох статей у нормативно-правових актах, що видаються ним, тобто адаптувати управління в Україні до європейських стандартів.

Підбиваючи підсумки розгляду державної політики щодо жінок в Україні, необхідно зазначити:

- приєднавшись до найважливіших світових та європейських документів в царині прав людини і забезпечення рівноправності жінки й чоловіка, Україна увійшла в сучасне правове поле в цих галузях і взяла на себе відповідні зобов'язання;

- за кардинальними напрямами її законодавство в цілому відповідає міжнародним стандартам;
- основним нормативно-правовим актом, що регулює відносини у сфері державної гендерної політики, є Конституція України, в якій закріплено рівність жінки й чоловіка;
- наприкінці XX — на початку XXI ст. в Україні напрацьовано й прийнято низку важливих законодавчих актів, що юридично забезпечують рівноправність жінки та чоловіка. Найважливіші з них — кодифіковані законодавчі акти;
- водночас наявність відповідних законів не забезпечує сьогодні їх реального функціонування та застосування;
- владні структури, насамперед Кабінет Міністрів, доклали певних зусиль щодо здійснення гендерної політики, але цих зусиль було явно замало, й на сучасному етапі говорити про ефективну гендерну політику в Україні немає підстав.

Література

1. *Буроменський М.* Можливості адаптування українського законодавства до міжнародних стандартів забезпечення рівності політичних прав жінок і чоловіків // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України. — Х., 1997.
2. *Гендерний* аналіз українського суспільства. — К., 1999.
3. *Грицяк Н. В.* Особливості розвитку державної гендерної політики в Україні на сучасному етапі // Жінка в Україні. — 2005. — Т. 32.
4. *Декларація* про державний суверенітет України // ВВР УРСР. — 1990. — № 31, 31 лип.
5. *Конституція* України. — К., 1996.
6. *Олійник А. С.* Конституційне законодавство України: Гендерна експертиза. — К., 2001.
7. http://www.rada.gov.ua (офіц. сайт Верховної Ради України).
8. http://www.hrv.org/russian/press/ukraine/2003/270803_ukraine.html (офіц. сайт Human Rights Watch).
9. *Проблеми* розвитку демократії та забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду. — К., 1998.
10. *Указ* Президента України "Про підвищення соціального статусу жінок в Україні" // Уряд. кур'єр. — 2001. — № 78, 4 трав.
11. *Women's Work*: Discrimination Against Women in the Ukrainian Labor Force / Human Rights Watch. — 2003. — Vol. 15, № 5 (D).

І. П. КАРДАШ

викл. Волинського інституту ім. В. Липинського МАУП,
генерал-осавул Війська Запорозького

ЗБРОЙНІ СИЛИ ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ АВТОРИТЕТУ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Становлення і розвиток української державності, с. 203–209

Нині ми, українці, маємо повне право святкувати 7 тис. років української державності. Такий вік і української нації. Уже сьогодні ми маємо можливість переконатися: зародки української нації та й людської цивілізації — в надрах Мізинської культури.

Але процес становлення і нації, і цивілізації тривав понад 10 тис. років (відстань між Мізинською і Трипільською культурами). І то були лише певні ознаки. Бо цивілізація почалася з винайденого колеса і плуга, з приручення коня. А це вже Трипільська культура (IV–III тисячоліття до н. е.).

Отже, з кінця VI та початку V тисячоліття до н. е. з'являється й перше державне утворення, яке доктор історичних наук Юрій Шилов називає Араттою (Ораттою).

Дивовижно, на багатющій виставці Трипільської культури в Софії Київській (2005 р.) виставлено близько 2 тис. експонатів усіляких старожитностей, і ... жодного меча, жодного наконечника бойової стріли!

Оратта — мирна держава. Мир і благодать на цій благословенній землі тривали близько 4500 тис. років.

Об'єктивні закони розвитку національно-суспільних утворень спричинили виникнення різноманітних форм державностей. У результаті розвитку продуктивних сил виникають інтереси, які сягають за межі свого державного утворення і викликають бажання гарно жити за рахунок сусідніх народів.

Ось тоді і починає різко зростати роль і значення Збройних сил як одного із основних факторів зміцнення державності.

Короткий історичний огляд державотворень наших предків — починаючи з Оратти, Шумерії, Кіммерії, Скитії, Амазонії, Сарматії, Пелазгії, Венедії, Етрутії, Антії і до сьогодення — свідчить про те, що розквіт держави був можливий тільки за наявності високоорганізованих, боєздатних військових формувань.

Деякі історики у своїх дослідженнях стверджуть, що держава Україна заявляла про себе лише в часи Київської Русі, Богдана Хмельницького, на початку та у 90-х роках XX ст.

Вважаю, що з такою думкою дуже важко погодитися. Справа в тім, що як за часів Кия, Щека та Хорива, як за доби Антії-України, за часів Аскольда, Діра й Рюрика наші предки мали високий авторитет, повагу і демонстрували мудру державницьку діяльність. Цей історичний період

описаний "Велесовою книгою" — священною книгою кожного українця.

Наша давня земля багата і красива як природними ресурсами, так і людьми. Тому на наші землі постійно зазіхали сусідні племена, народи, держави. І, звичайно, треба було боронитись. Ось чому наші предки велику увагу приділяли збройним формуванням, які забезпечували мирну працю людей.

Київські князі Олег, Ігор, Святослав та інші особистим прикладом показували військову доблесть, державну мудрість, високу культуру та просвітництво.

Але те, від чого застерігали автори "Велесової книги", — сталося. Гармонійне єднання двох релігій — сонячної і християнської, споконвічної і нової — віроломно поруйнував князь Володимир Святославович. Тому 988-й слід трактувати передусім роком варварського знищення язичництва — тисячолітньої віри давніх українців. Це водночас дата скасування народовладдя (віча) та узурпації влади князем. Дуже небезпечним було те, що вчорашні діти, внуки Дажбога, стали враз рабами божими.

Та найстрашніше було те, що християнська ідея пригноблювала державницьку, національну.

Під чужинським духовним керівництвом митрополитів греків-ортодоксів християнської віри Київська Русь різко почала занепадати. Цілком реалізувався принцип "Розділяй та владарюй!". Міжусобні війни князів завершилися повним розпадом такої могутньої, красивої Київської держави. Апогеєм цих війн стала дата — 8 березня 1169 р., коли князь Московсько-Суздальський Андрій Боголюбський знищив Київ і зрівняв його із землею, вибивши всіх киян, починаючи з немовлят і закінчуючи самими старенькими.

У літописах зазначено, що через 70 років хан Батий з татаро-монгольським військом, взявши Київ, практично не мав чим поживитися, настільки було винищене місто.

Знищення Київської Русі татаро-монгольською та московською ордами сталося через відсутність сильного, організованого війська як основного фактора державності того історичного періоду.

Цар Петро І проголосив себе імператором, а Росію, таку назву вибрала собі Московщина, — імперією. Так фальсифікували історію росіяни, які привласнили в України старовинну назву Русь, а в українського народу назву — русичі.

Із середини XV ст. на благодатних землях України розгорнулася козацька колонія, а із середини XVI ст. і до 1775 р. там існувала Запорозька Січ — військовий та адміністративний центр козацтва.

Згідно із запропонованою Арнольдом Тойнбі концепцією розвитку цивілізацій і суспільств, зокрема його теорією "виклик-відповідь", саме відповіддю на виклик Степу внаслідок тривалої прикордонної боротьби проти кочовиків (із середини XIII до XV ст.) стало виникнення козацтва. Дослідник намагається відшукати у всесвітній історії типологічно споріднені з козацтвом групи, зазначаючи, що "...козаки утворили напівчернече військове братство, маючи спільні риси з еллінським братством воїнів спартіатів та орденами рицарів-хрестоносців". Вони, на думку дослідника, започаткували й розвинули новий спосіб життя й нову суспільну організацію, яка дала змогу осілому суспільству вперше в історії не просто захищатися від євразійських кочовиків, "а перемогти їх уже по справжньому: завоювати територію і змінити ландшафт, перетворивши кочові

пасовиська на селянські ниви, а стійбища — на осілі села".

Козацтво спромоглося виробити свій кодекс "прав і вольностей" — етичних правил, природних прав і юридичних норм, що визначали його соціальний статус у суспільстві.

Соціальний статус козацтва став суспільним ідеалом для селян і феодально залежних міщан. В їхній свідомості узвичаїлися уявлення, що козак — це людина, яка вільна від будь-яких обов'язків перед паном і державою (за винятком військової повинності); це людина, яка має особливі імунітетні права (особисту свободу, право на володіння землею та ін.). Прагнення здобути "козацькі права і вольності" (покозачитися) поширювалось як загальноукраїнське явище.

Запорозька Січ з її військово-адміністративною системою управління вже наприкінці XVI ст. стає зародком держави. А оскільки керівні військові посади тут були виборними, й усі козаки мали право обирати та бути обраними, вона формувалась як республіка.

З трипільських часів на наших землях домінувала вільна, незморена рабською працею особистість. Ця традиція сягнула епогею в козацькі часи. Повна особиста свобода народу, незалежність краю були сутністю світовідчуття і самосвідомості козака. Саме на Запорозькій Січі вперше у світі були вироблені основні принципи народовладдя. Вони реалізувалися в практичному житті, функціонували впродовж багатьох століть і були записані на скрижалі першої на нашій планеті демократичної Конституції українського гетьмана Пилипа Орлика (1710 р.). У ній вперше в історії світового законодавства затверджено пріоритет особистості і законів, що її охороняють.

Січ дістала назву від давньокиївського способу спорудження фортець шляхом засік — частоколів із загострених паль. Окрім Хортиці, заснованої в 50-х роках XVI ст. Дмитром Вишневецьким, облаштування виникли на інших островах. Оскільки всі вони знаходилися за порогами, то й Січ стала Запорозькою. Їй судилося впродовж XVI–XVII ст. відігравати вирішальну роль у творенні долі України. Тут розташовувались одночасно і штаб війська, і столиця козацької республіки, і центр збору борців за свободу України. Звідси розпочиналися походи проти татар, турків і польської шляхти, здіймалися іскри, що розпалювали козацькі, селянські повстання, бунти. Тож і назвали її в народі "Січ-мати" — надія знедолених.

Неперевершені знавці історії України та козаччини Д. Яворницький, М. Грушевський називають першою з усіх восьми Січей саме Хортицьку. "Дмитро Вишневецький близько 1552 року справді поставив замок на Хортиці і обсадив його козацькою залогою". Народна традиція називає гетьмана Д. І. Вишневецького славним рицарем української вольності. Бо суть лицарства — у захисті правди, честі й охороні священного — держави. Коли Київська Русь загинула, лицарі українського державного духу відродили її на маленькому острові Дніпра-Славутича — на Хортиці. І це зробив лицар славетного українського роду — Дмитро Вишневецький. Він був п'ятим поколінням від Федька Несвітського (жив до 1433 р.) із с. Несвіч Луцького району, Волинської області.

Чи випадково князь Д. Вишневецький заснував Запорозьку Січ? Видатний дослідник історії військового мистецтва І. С. Стороженко виклав свій погляд на історичні обстави-

ни, які привели до неминучості створення Д. Вишневецьким Запорозької Січі. Після об'єднання Польського королівства і Великого Литовського князівства в єдину федеративну феодальну державу Річ Посполиту (1569 р. — Люблінська унія) розпочався остаточний процес руйнації української державності та національної ідеї. За короткий час багато князівських родин українського походження, верхівка православного духовенства ополячились і навіть перейшли в католицьку віру. Національні інтереси їм стали чужими. За це їх щедро нагороджували землями і посадами.

А українське військово-службове боярство, що служило переважно на українсько-татарському кордоні, було позбавлене колишніх привілеїв і поступово злилося з близьким йому за духом козацтвом, разом протистояло загарбанню магнатами земель Наддніпрянщини. Таке злиття, об'єднання мало доленосне обличчя, бо козацтво набуло нового суспільного значення, стало новим станом, який створив свою державну структуру та її збройні сили. Запорозька Січ перебрала на себе традиції української державності, забезпечила збереження і розвиток духовних надбань, національного визволення українського народу від колоніального гніту Речі Посполитої. Ось яке зерня посіяв на Хортиці Дмитро Вишневецький — Байда.

Високий відсоток освіченості породив першу в Європі республіку, якій дали назву "Козацька республіка — Запорозька Січ". "Це була справжня лабораторія козацької демократії у Східній Європі, — зазначає доктор історичних наук, професор Леонід Залізняк, — попередники якої (давньоруські бровники) жили на нижньому Дніпрі ще у XII столітті. Козацька республіка відігравала провідну роль у становленні українського городового козацтва та вільного хліборобського стану взагалі, а також донського, дунайського, чорноморського, кубанського козацтв".

На Нікопольщині понад 200 років існували Буцько — Томасівська Січ, Стара Чортомлицька Січ, Базавлуцька Січ, Покровська Січ, Нова Запорозька Січ, Микитинська Січ, де 19 квітня 1648 р. Богдана Хмельницького було обрано Гетьманом України.

Тож із Січі й почалася визвольна війна українського народу 1648–1657 рр. На визволеній території України встановився державний устрій — традиційні військові й адміністративні органи Запорозької Січі.

За деякими свідченнями, Богдан Хмельницький карбував власну монету. В походах з ним гартувався і став ватажком Іван Сірко. А доля останнього пов'язана із життям Івана Мазепи.

Демократичний військовий устрій Січі у другій половині XVII століття поширився на Україну у формі військово-територіального поділу на сотні й полки, козацького самоврядування. У Запорозькій Січі зосереджувалися найвищі органи управління волостями Війська Запорозького — Кіш.

У козацькій державі діяла стрункa урядова структура з логічною будовою і демократична за характером. Найвища законодавча і виконавча влада належала Головній Раді. Роль Кабінету Міністрів, користуючись сучасною термінологією, виконувала Генеральна Старшина.

Упродовж 1648–1654 рр. було створено збройні сили — Військо Запорозьке, основну масу якого становили козаки, селяни, міщани. На початку 1649 р. в селянсько-козацькій армії налічувалося 300 тис. осіб.

Запорозька Січ є праматір'ю української державності, яка відновила національне життя і піднесла його на вищий щабель. За гетьманування Богдана Хмельницького існували фактично всі ознаки молодої Української держави.

"Козацько-гетьманська держава — унікальний феномен XVII століття, — зазначає волинський науковець В. Малиновський, — явище, що не мало прецеденту в Європі як оригінальна, створена українським народом його думкою спроба відновлення в нових історичних умовах втраченої державності. Ця спроба поєднала в собі традиціоналізм, що спирався на народні звичаї, традиції, які донесла історія, та новаторство політичної думки тих часів. Саме під час визвольної боротьби XVII століття український народ зумів по-новому підійти до конкретної історичної ситуації та створити новітню форму державного правління — гетьманську державу".

У 1654 р. в Переяславі відбулося не возз'єднання чи "приєднання", як дехто трактує, а встановлено військовий союз України з Москвою, гарантований протекцією московського царя, дано царську гарантію збереження всіх прав та устрою Української держави.

Ця подія була історичною помилкою, причому вимушеною, оскільки знекровлена визвольною боротьбою Українська козацька держава не змогла протиставити загарбникам ослаблену військову збройну силу.

Російські царі грубо порушили укладену з Богданом Хмельницьким Переяславську угоду про військовий союз. Але будь-який закон, трактат є тільки констатування й фіксація взаємовідношення сил двох контрагентів у даний момент. Дійсний же закон і право є законом і правом сили. "Сила закону в тому, що він служить силі", — говорить народна мудрість. Знесилена, розшматована боротьбою з польською шляхтою, українська селянсько-козацька нація відразу виявилася слабшою стороною щодо Москви. На цій підставі московські царі вклали у трактат та у відносини з Україною своє власне право й розуміння того акта, себто право й розуміння дужчого.

Після невдалої спроби гетьмана України Івана Мазепи за допомогою шведського короля Карла XII відновити вольності козаків та автономію України та поразки у Полтавській битві російський цар Петро I з шаленою нещадністю накинувся на Україну.

Столицю Гетьманської України — Батурин восени 1708 р. було пущено за попелом, усе населення вирізано, петровські опричники не щадили навіть дітей.

Десятиліттями, впродовж віків, усе, що нагадувало про козацтво, Гетьманщину, безжально виміталося з пам'яті народу, нищилося, каралося. Настала ера Російської імперії, а для України — "Руїна". Проте з ліквідацією Запорозької Січі, Гетьманської держави, навіть козацьких формувань "козацька нація" не зникла. Вона реформувалася в інші структури: Кубанське, Чорноморське, Азовське, Бузьке поселення, які зберегли свої традиції ще до XX ст. Дух козацтва підхопили Січові стрільці у Першій світовій війні. А козаки УНР та гетьман Скоропадський вкрили себе безсмертною славою лицарів-звитяжців, які виборювали для своєї неньки України незалежність.

Після розпаду Радянської імперії і проголошення у 1991 р. незалежності Україна успадкувала одне з найпотужніших угруповань військ у Європі. Україна дістала широку мож-

ливість використати Збройні сили для зміцнення державності та підвищення міжнародного авторитету.

На території України на той час дислокувалися ракетна армія, три загальновійськові та дві танкові армії, один армійський корпус, чотири повітряні армії, окрема армія Протиповітряної оборони (ППО), Чорноморський флот.

Загалом на території України перебувало близько 780 тис. чол. особового складу, 6,5 тис. танків, близько 7 тис. бойових броньованих машин, до 1,5 тис. бойових літаків, понад 350 кораблів і суден забезпечення, 1272 стратегічні ядерні боєголовки міжконтинентальних балістичних ракет та майже 2,5 тис. одиниць тактичної ядерної зброї.

Проте це не були ще Збройні сили незалежної держави в повному розумінні цього слова, адже Україна отримала лише окремі фрагменти військової машини Радянського Союзу. Тому 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України ухвалила рішення про взяття під свою юрисдикцію всіх розташованих на українському терені військових формувань Збройних сил колишнього СРСР і про створення одного з ключових відомств — Міністерства оборони України.

З цього часу наша держава стає лідером серед колишніх радянських республік у справі створення власної армії, вбачаючи в ній основу і гаранта реальної державності. Уряд України приступив до створення Збройних сил та інших військових формувань.

Процес військового будівництва в Україні умовно можна поділити на три основні етапи:

1) 1991–1996 рр. — формування основ Збройних сил України;
2) 1997 р. — наш час — подальше будівництво Збройних сил України;
3) з 2001 р. — реформування і розвиток Збройних сил України.

Характерними ознаками першого етапу були одночасне формування правової основи діяльності Збройних сил, реорганізація їх структур, створення відповідних систем управління, забезпечення та інших елементів, необхідних для їх функціонування.

При цьому становлення Збройних сил України у згаданий період супроводжувалося значним скороченням військових структур, чисельності особового складу, кількості озброєнь та військової техніки.

На ті ж роки припадає й реалізація ядерного роззброєння України. Воно є однією із найбільш значних історичних подій кінця XX ст. Вперше в історії людства держава добровільно відмовилася від володіння ядерною зброєю. На 1 червня 1996 р. на території України не залишилося жодного ядерного боєзаряду або боєприпасу.

Сьогодні ми бачимо в цьому рішенні велику помилку, і не тільки помилку, а власне продумане на перспективу рішення з метою послаблення України, її військово-стратегічного потенціалу. Так, стратегічні наступальні комплекси СС не відповідали принципам Воєнної доктрини нашої держави, але ядерні заряди тактичної та оперативно-тактичної зброї міг відправити з України тільки її ворог, який ненавидить і боїться всього українського.

З цього часу роззброєна Україна в міжнародних відносинах свій авторитет "добровільно" упустила. Збройні сили України з катастрофічною швидкістю скорочуються до позначки "нульова боєздатність".

Хто це все робить? Не важко здогадатися, адже стратегічний курс на знищення Збройних сил України, народу України тримає сьогоднішня

влада, влада окупантів, влада рабів-прислужників міжнародного сіонізму.

Але, як би не старались вороги українства, Україна обов'язково вийде переможцем. Як писав Великий Кобзар Т. Шевченко:

Встане Україна
Світ правди засвітить.

Не століттями, а тисячоліттями нищили Україну народи-руїнники: готи, гунни, авари, хозари, угри, печеніги, половці, татари, поляки, мадяри, румуни, німці та ін. Кілька разів у своїй історії Україна лежала в руїнах, сплюндрована, спалена до чорної землі. З отих спалених міст, сіл, із забитих у тисячолітній війні і боротьбі України з азійськими ордами, а понад-то з московською ордою, можна скласти десять сучасних Україн. Значно менших нищень не витримали великі народи і держави — Ассірія, Єгипет, Рим, Візантія. Від них лишилися лише спогади. А Україна, українська Україна стоїть досі, хоч і в дуже зменшених кордонах, але на своїй споконвічній землі. І не лише стоїть, а й продовжує свою тисячолітню боротьбу за найвищі ідеї та ідеали людства. Україна бореться. Бореться знесилена, знекровлена, під пильним оком колонізаторів, бореться, бореться. Не тікає від боротьби. Величезна, на одній шостій частині суходолу нашої планети, московська імперія України не скорила. Щобільше! Саме Україна розвалить ту імперію назавжди.

Звідки ж, з якого джерела брав і бере український народ цю свою незнищувану силу? Вихована в чужих, ворожих Україні школах, наша інтелігенція не знала відповіді на це запитання. Не знала, бо чужа школа і культура відривали її від духовності власного народу. Змосковщена чи спольщена наша інтелігенція не розуміла ані духовності, ані життєвої філософії, ані світогляду свого народу. Не знала джерел його духовної сили.

Вільний дух є найпевнішою запорукою незалежності. Зневірений у своїй силі народ (нація) не підійме зброї проти ворога, хоч би й був вдесятеро сильніший за цього. І навпаки, фізично вдесятеро слабший, але сильніший духом і вірою у свою перемогу народ здійме зброю на вдесятеро сильнішого ворога. Яскравим прикладом цього є Україна та її УПА або Ірландія з її 600-річною боротьбою за державну незалежність. Джерелом фізичної сили нації є її творчий дух і віра у власні сили.

Г. О. РАДЧЕНКО
старш. викл.
Інститут права МАУП, м. Київ

РОЛЬ ПАРЛАМЕНТУ В ПРОЦЕСІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, с. 210–213

Становлення України як правової, соціальної держави, запровадження демократичних принципів її функціонування та розвитку громадянського суспільства вимагають реформування системи державного управління. У цьому процесі парламент України, який являє собою унікальний державний інститут, що уособлює представницьку демократію, є єдиним органом законодавчої влади, який покликаний узгоджувати, відображати та захищати інтереси всього народу. У зв'язку з цим певний інтерес становить аналіз діяльності Верховної Ради України у сфері реформування державного управління.

Необхідно зазначити, що гостра необхідність демонтажу тоталітарної системи управління та створення моделі державного регулювання, адекватної особливостям трансформаційних процесів, виникла одразу після проголошення 24 серпня 1991 р. Верховною Радою України незалежності.

Зміни у структурі державного апарату відбувалися внаслідок впливу внутрішніх і зовнішніх факторів. Необхідність виконання нових для молодої Української держави функцій спонукала до створення нових державних органів. Як правило, це робилося за прикладом колишніх республік Радянського Союзу, зокрема країн Балтії та Росії, або країн Центральної та Східної Європи.

Водночас до середини 90-х років цей процес мав несистемний і непослідовний характер. *Ініціатором реформування* системи державного управління в цей час *була* саме *Верховна Рада України*, про що свідчить прийняття нею низки нормативно-правових актів щодо розроблення Концепції адміністративної реформи. Однак реалізувати ці плани не вдалося через жорстке протистояння між Президентом і виконавчою владою, з одного боку, і Верховною Радою — з іншого, яким була позначена внутрішньополітична ситуація напередодні та після прийняття Конституції України 1996 року.

Необхідно констатувати, що в новому правовому полі, яке сформувалося після цієї історичної для нашої держави події, ініціатива у сфері адміністративної реформи повністю перейшла до Президента, а *спроби Верховної Ради* в межах своєї компетенції втрутитись у цей процес цілком *блокувалися главою держави*. Так, після прийняття Конституції у Верховній Раді за участі представників Кабінету Міністрів, Адміністрації Президента, громадських організацій були терміново розроблені найваж-

ливіші закони, необхідні для нормального функціонування державного механізму в новому правовому полі: "Про Кабінет Міністрів України", "Про місцеві державні адміністрації", "Про місцеве самоврядування в Україні". Впродовж 1997 р. всі вони були прийняті, однак Президент підписав тільки останній з них, а перші два були повернуті з його пропозиціями. Парламент повторно розглянув ці закони і прийняв їх конституційною більшістю, але, незважаючи на це, Президент України закон "Про Кабінет Міністрів України" не підписав взагалі, а закон "Про місцеві державні адміністрації" підписав тільки у 1999 р. Водночас у 1997 р. Указом Президента України була утворена Державна комісію з проведення в Україні адміністративної реформи на чолі з Л. Кравчуком, метою діяльності якої було визначено підготовку і проведення в Україні комплексної адміністративної реформи, яка має радикально змінити систему державного управління всіма сферами суспільного життя, перетворити її в один з визначальних чинників економічних і соціальних реформ.

Певні зміни сталися у 2000 р. після того, як у Верховній Раді сформувалася пропрезидентська більшість. Так, 12 вересня 2000 р. під час проведення Дня Уряду було заслухано інформацію Кабінету Міністрів України про стан реалізації адміністративної реформи стосовно вдосконалення діяльності органів виконавчої влади. Наслідком цього стало прийняття 2 листопада Верховною Радою Постанови "Про стан реалізації адміністративної реформи стосовно вдосконалення діяльності органів виконавчої влади" в якій відзначалося, що Кабінетом Міністрів України та Державною комісією з проведення в Україні адміністративної реформи проведена певна робота стосовно визначення цілей, завдань, шляхів і засобів реформування основних елементів системи державного управління (адміністративної системи) відповідно до потреб формування демократичної правової держави. Водночас стан адміністративної реформи було оцінено як такий, що не відповідає вимогам Концепції адміністративної реформи в Україні стосовно формування ефективної організації виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях управління.

Було також визнано, що процес реалізації адміністративної реформи в Україні не набув цілеспрямованого, системного характеру. Кабінету Міністрів України запропоновано вжити відповідних заходів з метою підвищення ефективності діяльності органів виконавчої влади. 8 лютого 2001 р. Верховна Рада України прийняла Постанову "Про утворення Тимчасової спеціальної комісії з питань доопрацювання законодавчих актів у сфері політико-правової та адміністративної реформи в Україні". Перед комісією стояло завдання доопрацювати законопроекти "Про політичні партії в Україні", "Про Кабінет Міністрів України" та "Про адміністративно-територіальний устрій України". Завдання було виконано — закони доопрацьовані і прийняті, однак Президент підписав тільки перший з них, а останні два повернув із зауваженнями. Незважаючи на те, що парламент подолав президентське вето, закони "Про Кабінет Міністрів України" та "Про адміністративно-територіальний устрій України" так і не були підписані.

Наступний етап адміністративної реформи розпочався після проголошеного у 2002 р. *курсу на європейську інтеграцію*. В цьому контексті реформування системи державного уп-

равління визначалось як один з основних чинників забезпечення інституційної спроможності інтегрування України в ЄС. Існуючу систему було визнано недосконалою, оскільки вона поєднувала в собі як інститути, успадковані від радянської доби, так і нові, що сформувалися вже за роки незалежності. Структурна незавершеність адміністративної реформи стала чи не найголовнішим гальмом у поглибленні соціально-економічних і політичних перетворень. Основною метою цього періоду адміністративної реформи було визначено створення ефективної системи державного управління, яка б відповідала стандартам демократичної правової держави із соціально орієнтованою ринковою економікою. Ця система мала бути прозорою, забезпечувати верховенство права, неухильне дотримання конституційних прав і свобод людини, утвердження дійових механізмів громадського контролю за діяльністю законодавчої та виконавчої гілок влади.

Важливим завданням наступного періоду повинно було стати проведення конституційної реформи. У поєднанні з адміністративною реформою вона мала усунути наявну розбалансованість між трьома гілками влади — законодавчою, виконавчою та судовою, забезпечити їх ефективну співпрацю. Основою конституційної реформи визначалась імплементація результатів Всеукраїнського референдуму, проведеного у 2000 р. У комплексі з цими завданнями розглядалися також судова реформа, питання делегування управлінських функцій згори донизу, розвиток місцевого самоврядування, адміністративно-територіальної реформи, реформування системи державної служби з удосконаленням практики відбору, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів. Однак реального втілення, у тому числі на законодавчому рівні, ці завдання так і не отримали: надалі мали місце неузгодженість і дублювання функцій різних органів виконавчої влади. Подекуди після ліквідації або реорганізації органів виконавчої влади, які супроводжувалися скороченням державних службовців, вживалися заходи, що призводили до збільшення загальної кількості працівників. Продовжували залишатися складними відносини між центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування.

Необхідно констатувати, що *новий етап реформування* системи державного управління *вже фактично розпочався*, адже скасовано негативну практику втручання у процес державного управління з боку неконституційних органів (ліквідовано Адміністрацію Президента). Зміни до Конституції, які розширюють повноваження Верховної Ради України, набули чинності з початку 2006 р. У своєму щорічному Посланні Президент України В. Ющенко значну увагу приділив формуванню сучасної системи державного управління. Крім того, до розробки стратегії реформування цієї сфери залучені висококваліфіковані фахівці, у тому числі розробники законопроектів про Кабінет Міністрів, про центральні органи виконавчої влади та ін. Завдання визначене наступне: створити систему, здатну працювати з глобальними процесами, визначати та відстоювати суспільні інтереси. Акцент робиться на децентралізацію влади, прозорість та публічність прийняття стратегічно важливих для держави рішень, нову кадрову політику. При цьому цілі політичної реформи не зводяться лише до перерозподілу повноважень у трикутнику "президент — парла-

мент — уряд", оскільки це загрожує перманентними парламентсько-урядовими кризами.

Вважаємо, що для новообраної у 2006 р. Верховної Ради України першочерговими завданнями у сфері реформування органів державної влади є прийняття законів щодо Президента України та Кабінету Міністрів України; про парламентські слідчі та спеціальні комісії, про парламентську опозицію. Адже саме від схвалення цих законів залежить успішність реформаційних процесів, що тривають в нашій державі.

Отже, в межах своїх функціональних повноважень Верховна Рада — парламент України, яка, до речі, конституюється пріоритетним органом в системі органів державної влади, відіграє ключову роль у процесі формування сучасної системи державного управління.

О. ВАХНІЙ
кор. газети "Персонал-плюс", аспірант МАУП, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Становлення і розвиток української державності, с. 214–219

Досліджувана тема, на мою думку, є актуальною з огляду на нинішній незадовільний стан речей, котрий засвідчив, що неврахування регіональних особливостей при формуванні й реалізації державної політики створює диспропорції при визначенні пріоритетів соціально-економічного, політичного та духовного розвитку. Окремих положень цієї проблематики торкались І. Коліушко, П. Білик, Т. Безверхнюк, В. Омельчук [1; 3].

Несистемність державної політики та діяльності в цій сфері стала однією з важливих причин стримування комплексного соціально-економічного розвитку та стабільності в державі, загрожує ускладненням умов для зміцнення позицій України в міжнародному економічному співробітництві, гальмуванням здійснення ринкових перетворень на місцях, виникненням і загостренням багатьох соціальних, економічних, екологічних та інших важливих проблем.

Необхідність прискорення поступу України на шляху сталого розвитку, економічного зростання, поєднаного з активною соціальною політикою держави, демократизацією всіх складових суспільного життя, потребує формування якісно нової державної регіональної політики. Основними цілями державної регіональної політики мають бути створення умов для динамічного й водночас збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування. Державна регіональна політика має бути складовою національної стратегії соціально-економічного розвитку України, тісно пов'язаною із здійсненням адміністративної реформи та впорядкуванням адміністративно-територіального устрою, і реалізуватися шляхом здійснення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування системи заходів для забезпечення ефективного комплексного управління економічним та соціальним розвитком України.

Територіально Україна є найбільшою державою в Європі. Історичне минуле та спричинені ним наслідки (українці тривалий час були бездержавними, а терени, котрі наші предки заселяли, в різні періоди історії входили до різних — й часто

ворогуючих між собою — чужинських державних формацій), природно-географічне розташування (територія України кліматично не є однорідною), сучасні економічні чинники спричинили виникнення регіональних властивостей, притаманних виключно певним окремим регіонам. На жаль, в сучасному законодавстві відсутні чіткі нормативні акти, котрі стимулювали б збереження регіональної ідентичності й водночас (у разі необхідності) стримували, пом'якшували та адаптували загальнодержавні нормативні акти. Такі чинники, як густота населення, наявність тих чи інших природних покладів, культурно-побутова різнорідність, зумовили нерівномірність темпів соціально-економічного розвитку й створили перешкоди рівномірному проведенню реформ у системі господарювання та структурах влади. Це спричиняє й виникнення регіональних проблем і необхідності диференціювання регіональної політики держави.

Факти свідчать на користь того, що задля полегшення процесу політичної структуризації суспільства держава потребує повнішого використання природного, економічного, трудового та наукового потенціалу задля зміцнення загальнодержавних потреб. Європейський досвід і проблеми, з якими ми стикаємося нині, дають підстави стверджувати, що вирішення регіональних проблем потребує спеціальної державної програми, спрямованої на збереження регіональних особливостей, котрі збагачують українську культуру, й одночасно на запобігання сепаратистських тенденцій.

Вибори до Верховної Ради України, як і помилкові акценти програм окремих політичних партій, свідчать, що регіональні проблеми потребують детальнішого вивчення й висвітлення. Великої шкоди завдають стереотипи й малообізнаність широкого загалу про життя й традиції українців у різних регіонах. Більшість цих стереотипів нав'язані зовнішніми чинниками та зарубіжними політтехнологами. Здебільшого ці стереотипи є гіперболізованими й такими, що не відповідають дійсності.

Наприклад, Західна Україна є набагато різноманітнішою, ніж вона витворена в уяві мешканців східних і південних регіонів. Греко-католицька Галичина (значна частина її розташована у гірських районах Карпат) суттєво відрізняється від православної, розташованої переважно на лісистій рівнині Волині. Закарпаття тривалий час розвивалось окремо від решти України. Варто нагадати, що церковне об'єднання з Римом тут відбулося дещо пізніше, ніж в Галичині, й ця подія (попри формальну єдність УГКЦ) тут донині святкується як окрема значуща дата. Аналогічна непоінформованість наявна й у мешканців Західної України стосовно Південно-Східних регіонів. Причорноморські й пізно колонізовані українцями райони Одеської, Миколаївської, Херсонської областей і тривалий час відірваного від материкової України Криму суттєво відрізняються від "шахтарсько-промислового регіону" (Донеччина, Луганщина, Запоріжжя й Дніпропетровщина). Близька до них Слобожанщина має власні, цілком відмінні історичні традиції. Все це спричиняється й до відмінного за масштабами й темпами розвитку інфраструктури.

Вартим уваги є й той факт, що попри етнічну спільність кліматична неоднорідність України сприяла витворенню різних, притаманних лише для окремих регіонів народних промислів. Тому підвищення вимог до

результативності реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики на регіональному рівні має супроводжуватися наданням додаткових повноважень місцевим державним адміністраціям, покладенням на них відповідальності за вирішення поточних і перспективних завдань розвитку регіонів, формуванням регіональної інфраструктури підтримки та розвитку підприємництва, створенням сприятливих фінансово-кредитних, інноваційних, податкових, інформаційних та інших умов.

Державна регіональна політика має ґрунтуватися на таких принципах:

- конституційність та законність — реалізація політики здійснюється відповідно до Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України на засадах чіткого розподілу завдань, повноважень та відповідальності між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- забезпечення унітарності України та цілісності її території, включаючи єдність економічного простору на всій території держави, її грошово-кредитної, податкової, митної, бюджетної систем;
- поєднання процесів централізації та децентралізації влади, гармонізація загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів;
- максимальне наближення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, до безпосередніх споживачів;
- диференційованість надання державної підтримки регіонам відповідно до умов, критеріїв і строків, визначених законодавством;
- стимулювання тісного співробітництва між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у розробленні та реалізації заходів щодо регіонального розвитку.

Для досягнення основної мети державної регіональної політики необхідно забезпечити вирішення насамперед таких найважливіших завдань:

- запровадити більш глибоке вивчення та надання реальних оцінок внутрішньому природному, економічному, науковому, трудовому потенціалу кожного регіону, розробити комплексні правові, організаційні, економічні та інші механізми його ефективного використання;
- здійснювати на інноваційній основі структурні перебудови економіки регіонів з урахуванням особливостей їх потенціалу;
- зміцнювати економічну інтеграцію регіонів з використанням переваг територіального поділу і кооперації праці, що є одним з головних чинників підвищення конкурентоспроможності держави на міжнародних ринках;
- забезпечити здатність територіальних громад та органів місцевого самоврядування в межах, визначених законодавством, самостійно та відповідально вирішувати питання соціально-економічного розвитку, створювати ефективні механізми забезпечення їх активної участі у формуванні та проведенні державної регіональної політики;
- удосконалювати фінансові міжбюджетні відносини, виробити

чіткі критерії та ефективні механізми надання державної підтримки розвитку регіонів;
- прагнути досягнути продуктивної зайнятості населення, стабілізації та поліпшення демографічної ситуації в державі.

Задля поліпшення державного регулювання у сфері реалізації державної регіональної політики необхідно:
- удосконалити державне стратегічне регіональне планування, яке б давало змогу точніше та обґрунтованіше визначати основні довгострокові та поточні пріоритети регіонального розвитку на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, враховувати їх під час розроблення відповідних розділів проектів загальнодержавних програм економічного і соціального розвитку України, регіональних та місцевих програм і планів;
- поліпшити механізм державної підтримки розвитку регіонів, концентрації державних ресурсів на вирішенні його пріоритетних проблем, що мають загальнодержавне значення. З цією метою уповноважений центральний орган виконавчої влади має щорічно, з урахуванням розробок із стратегічного регіонального планування, всебічно аналізувати пропозиції головних розпорядників коштів державного бюджету, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у регіонах щодо потреб і можливих шляхів розподілу державних капітальних вкладень між регіонами та забезпечувати найефективніше використання виділених коштів. Схема фінансування заходів повинна, зокрема, передбачати в разі потреби спільне фінансування у певному співвідношенні з Державного бюджету та з місцевих бюджетів спорудження об'єктів, затверджуватися і контролюватися Кабінетом Міністрів України; передбачити посилення відповідальності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за своєчасне і в повному обсязі фінансування узгоджених ними спільних заходів з регіонального розвитку;
- вживати систему заходів з розбудови інфраструктури регіонального розвитку, зокрема ринків продовольства, землі, праці та капіталу, включаючи товарні біржі, оптові ринки, агроторгові дома, аукціони, ярмарки, заготівельні кооперативи, підприємства фірмової торгівлі, а також регіональні агентства розвитку, маючи на меті поліпшення умов використання передових інноваційних технологій, сприяти підвищенню інвестиційної привабливості регіонів, розширенню і залученню вітчизняних та іноземних інвестицій для регіонального розвитку, вдосконаленню підготовки та перепідготовки відповідних фахівців з проблем регіонального розвитку, чітко координуати програми технічної допомоги, спрямованої на підтримку регіонального розвитку;
- стимулювати розвиток регіонів чи їх частин, у межах яких показники економічного розвитку та соціального забезпечення громадян за критеріями, визначеними законодавством, значно нижчі, ніж відповідні середні

показники в державі (депресивні території), шляхом запровадження особливих механізмів бюджетної, податкової, цінової, грошово-кредитної, інноваційної та інвестиційної політики щодо таких територій, визначення чітких критеріїв і строків виділення коштів з метою стимулювання ефективнішого використання внутрішнього природного, економічного, наукового, трудового потенціалу таких територій, прискорення соціально-економічного розвитку, подолання депресивності, підтримки соціальної активності та мобільності населення, створення максимально сприятливих економічних, правових та інституційних умов у їх межах для прискорення формування та ефективного функціонування нових суб'єктів господарювання, забезпечення належного соціального захисту населення; законодавчо визначити статус депресивної території та форми державної підтримки розвитку таких територій, науково обґрунтувати комплексні оцінки їх економічного, фінансового, екологічного та соціального стану.

Окрім того, державна регіональна політика має бути спрямована на забезпечення формування такої фінансової спроможності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, яка б створювала можливості для ефективного розвитку, подолання диспропорцій з урахуванням особливостей регіонів, їх потенціалу щодо адаптації до ринкових умов господарювання. Поетапне реформування бюджетної системи та міжбюджетних відносин є органічною складовою ринкових трансформаційних процесів. Здійснюється воно на основі бюджетного унітаризму в поєднанні з елементами бюджетної децентралізації. Державі необхідно передбачити:

- удосконалення системи стратегічного бюджетного планування та фінансового вирівнювання, щоб вони ґрунтувалися на об'єктивних критеріях, гарантованих державою соціальних стандартах, нормативах мінімальної бюджетної забезпеченості, законодавчо визначеному переліку завдань місцевого значення, виконання яких є обов'язковим для органів місцевого самоврядування на всій території України;
- розроблення та впровадження бюджетних трансфертів (у тому числі з дотаціями, субвенціями і субсидіями) та механізму їх надання для забезпечення виконання функцій, які зараз виконуються центральними та місцевими органами виконавчої влади і можуть бути делеговані органам місцевого самоврядування;
- посилення зацікавленості місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у розширенні та використанні прибуткової частини місцевих бюджетів шляхом закріплення за ними на довготерміновій основі часток загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) та трансфертів;
- подальше вдосконалення системи місцевих податків і зборів, підвищення їх ролі у формуванні місцевих бюджетів;
- чітке розмежування видатків з Державного бюджету України та відповідних місцевих бюд-

жетів згідно з повноваженнями органів державної влади та органів місцевого самоврядування з урахуванням розподілу на власні і делеговані;

- поступовий перехід до взаємовідносин державного бюджету безпосередньо з бюджетами територіальних громад та регіональних органів управління;
- стимулювання місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до об'єднання на договірних засадах фінансових та інших ресурсів для вирішення місцевих, регіональних та міжрегіональних проблем розвитку, оптимального використання бюджетних коштів;
- зміцнення доходної бази місцевих бюджетів шляхом законодавчого закріплення та внесення до них податків і зборів (обов'язкових платежів) відокремленими підрозділами господарюючих суб'єктів, що розташовані на відповідних територіях;
- впровадження механізмів заохочення заощаджень населення з метою збільшення інвестиційного потенціалу регіонів.

Реалізація цих завдань передбачається у Бюджетному та Податковому кодексах України, шляхом підготовки та внесення відповідних змін до законів України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України", "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про місцеві державні адміністрації", "Про основи містобудування", інших актів законодавства.

Література

1. *Безверхнюк Т.* Потенціал території як фактор регіонального розвитку // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. / Одеський регіон. ін-т держ. упр. НАДУ при Президентові України. — 2005. — Вип. 4(24). — С. 41–47.
2. *Біленчук П.Д., Кравченко В.В., Підмогильний М.В.* Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право): Навч. посіб. — К.: Атіка, 2000. — 304 с.
3. *Білик П.* Поняття та правова сутність управлінської категорії "регіон" // Право України. — 2001. — № 11. — С. 32–35.
4. *Державне* будівництво і місцеве самоврядування в Україні: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. С. Г. Серьогіної. — Х.: Право, 2005. — 256 с.
5. *Коваль Я. В., Антонечко І.Я.* Регіональна економіка: Навч. посіб. — К.: Вид. дім "Професіонал", 2005. — 272 с.
6. *Лазор О.Д.* Основи місцевого самоврядування: Навч. посіб. — 3-тє вид., допов. і переробл. — К.: Центр навч. літ., 2003. — 432 с.
7. *Лазор О.Д., Лазор О.Я.* Місцеве самоврядування. Вітчизняний та зарубіжний досвід: Навч. посіб. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Дакор, 2005. — 560 с.
8. *Самоврядування* в Києві: історія та сучасність: Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права, Київ, 26–27 листоп. 1999 р./ Київська міська рада, Фонд ім. Фрідріха Берта. — К., 2000. — 180 с.

О. І. ТРАВЯНКО
канд. наук з держ. упр.

СТРУКТУРА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Становлення і розвиток української державності, с. 220–225

У сучасних умовах зміцнення системи місцевого самоврядування в Україні велике значення має формування механізмів забезпечення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, основою якої є місцеві бюджети. Фінансову незалежність місцевого самоврядування доцільно розглядати як економічний простір для його діяльності у межах певної території на принципах економічної ефективності та економічної доцільності. Пріоритетною умовою тут має бути сукупність територіальних інтересів, що відображають особливості економічних і соціальних умов регіону.

Отже, під фінансовою незалежністю місцевого самоврядування розуміється можливість самостійного вирішення питань комплексного фінансового забезпечення економічного і соціального розвитку певної території, що входять до компетенції відповідного рівня місцевого управління [7].

Європейська хартія місцевого самоврядування передбачає відокремленість від державної влади, повну незалежність і самостійність покладених на нього функцій у межах своєї компетенції. Основними положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування, які мають безпосереднє відношення до функціонування бюджетів самоврядування, є положення про те, що місцева влада має право на свої власні фінансові ресурси; обсяг фінансових ресурсів має відповідати функціям, які виконує місцева влада; місцева влада має право вільно розпоряджатися власними фінансовими ресурсами; частина фінансових ресурсів повинна формуватися за рахунок місцевих податків і зборів; розміри місцевих податків і зборів місцева влада уповноважена встановлювати в межах закону; порядок формування фінансових ресурсів має бути гнучким і забезпечувати відповідність наявних ресурсів зростанню вартості виконання завдань місцевої влади; захист слабкої у фінансовому розумінні місцевої влади проводиться за допомогою процедур усунення фінансових диспропорцій (фінансового вирівнювання); перевага у виборі форм фінансової допомоги надається дотаціям, які не призначаються для фінансування конкретних проектів і не обмежують свободи місцевої влади, та ін. [1].

У процесі реформування бюджетної системи України поряд із значними здобутками виявлено низку питань, що потребують невідкладного вирішення. Здебільшого вони стосуються проблем, пов'язаних з необхідністю внесення змін до діючого порядку формування місцевих бюджетів.

Важливою складовою бюджетної політики має стати впорядкування відносин між місцевими бюджетами. Йдеться передусім про чітке розмежування повноважень між місцевими органами виконавчої влади, обласни-

ми та районними органами місцевого самоврядування територіальних громад щодо формування бюджетів. Нові механізми міжбюджетних відносин повинні передбачати поступове вирівнювання забезпеченості адміністративно-територіальних одиниць бюджетними коштами при одночасному створенні стимулів для місцевих органів влади і самоврядування до раціоналізації показників місцевих бюджетів та нарощування їх доходної бази.

Основною проблемою забезпечення фінансової самостійності місцевих органів влади є недостатність доходної бази місцевих бюджетів і наявність суттєвих проблем, які постають перед органами виконавчої влади в її нарощуванні внаслідок недосконалості законодавства та недостатньої врегульованості міжбюджетних відносин. Усе це створює необхідність втручання органів представницької влади.

Значний внесок у вивчення питань бюджетного процесу, зокрема щодо виконання місцевих бюджетів, зробили такі вчені, як С. Буковинський [2], В. Граб [5], О. Василик [2], О. Кириленко [3], І. Луніна [4], Н. Позняковська [8] та ін.

При дослідженні проблеми місцевих бюджетів їх необхідно розглядати у двох аспектах. По-перше, як організаційну форму мобілізації частини фінансових ресурсів у розпорядження місцевих органів самоврядування, по-друге, як систему фінансових відносин, що складаються між місцевими та державним бюджетами, а також усередині сукупності місцевих бюджетів.

Як організаційна форма мобілізації доходів і здійснення витрат місцевими органами самоврядування місцеві бюджети — це балансові розрахунки, які відповідають вимогам складання балансів, тобто вони мають доходну й витратну частини, в їх основу покладено принцип збалансування. Тому місцеві бюджети доцільно розглядати як балансові розрахунки доходів і витрат, що мобілізуються й витрачаються на відповідній території.

Водночас місцеві бюджети також слід розглядати як важливу фінансову категорію, основу якої становить система фінансових відносин: відносини між місцевими бюджетами і господарськими структурами, що функціонують на даній території; відносини між бюджетами і населенням даної території, що складаються при мобілізації й витрачанні коштів місцевих бюджетів; відносини між місцевими бюджетами різних рівнів щодо перерозподілу фінансових ресурсів; відносини між місцевими бюджетами і державним бюджетом [7].

Місцеві бюджети є основним засобом доведення до населення кінцевих результатів суспільного виробництва, що спрямовуються на суспільне споживання. Через місцеві бюджети фонди споживання розподіляються в територіальному і соціальному розрізах. Разом з іншими ланками бюджетної системи місцеві бюджети є одним з головних інструментів реалізації на практиці програм економічного і соціального розвитку як регіонів, так і країни в цілому.

Економічна сутність місцевих бюджетів виявляється в їх призначенні [8]:

- формування грошових фондів, які є фінансовим забезпеченням діяльності місцевих органів влади;
- розподіл і використання цих фондів між галузями економіки;
- контроль за фінансово-господарською діяльністю підпри-

ємств та організацій, підвідомчих цим органам влади.

Як економічна категорія місцеві бюджети відображають обумовлену адміністративним поділом і бюджетним устроєм держави сферу економічних відносин суспільства, пов'язаних із формуванням, розподілом і використанням централізованих грошових коштів, що знаходяться у розпорядженні місцевих органів влади і призначені для соціально-економічного розвитку конкретних регіонів країни.

В Україні місцеві бюджети включають бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування.

Бюджети місцевого самоврядування — це бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань. У свою чергу, місцеві бюджети — це фонди фінансових ресурсів, призначені для реалізації завдань і функцій, що покладаються на органи місцевого самоврядування. Як складова бюджетної системи держави і основа фінансової бази діяльності органів місцевого самоврядування місцеві бюджети забезпечують необхідними грошовими засобами фінансування заходів економічного і соціального розвитку, що вживаються органами влади та управління на відповідній території [5].

Через місцеві бюджети складаються певні фінансові взаємовідносини органів місцевого самоврядування практично з усіма підприємствами, установами, що розташовані на їх території, і населенням цієї території у зв'язку з мобілізацією й витрачанням коштів цих бюджетів. Між місцевими бюджетами різних рівнів, а також між цими бюджетами і державним бюджетом виникають фінансові відносини з приводу перерозподілу фінансових ресурсів для забезпечення ефективного функціонування кожного бюджету.

Органам місцевого самоврядування надано широкі права для здійснення економічного і соціального розвитку на своїй території. У ст. 43 Конституції України зазначено, що органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до законодавства; утворюють, реорганізовують та ліквідують комунальні підприємства, організації, установи [10].

Частка місцевих бюджетів у перерозподілі валового внутрішнього продукту, а також у зведеному бюджеті поряд з економічним і соціальним має важливе політичне значення. Вона свідчить про участь місцевого самоврядування у розв'язанні актуальних проблем розвитку держави, про певну обмеженість функцій центральних органів влади. У цьому зв'язку необхідно враховувати, що однією із важливих передумов побудови демократичної держави є самостійність і незалежність органів місцевого самоврядування.

Місцевий бюджет містить в собі надходження і витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Ці надходження і витрати складають єдиний баланс відповідного бюджету.

До місцевих бюджетів зараховуються наступні надходження:

а) прибутковий податок з громадян: до доходів бюджетів міст Києва і Севастополя зарахо-

вується 100 % загального обсягу прибуткового податку з громадян, що справляється на території цих міст; до доходів бюджетів міст республіканського (в Автономній Республіці Крим) та обласного значення зараховується 75 % загального обсягу прибуткового податку з громадян, що справляється на території цих міст; до доходів бюджетів міст районного значення, сіл, селищ чи їх об'єднань зараховується 25 % загального обсягу прибуткового податку з громадян, що справляється на цій території;

б) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам;

в) плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних рад;

г) плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що справляється виконавчими органами відповідних рад;

д) плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності, за винятком плати за придбання торгових патентів пунктами продажу нафтопродуктів (автозаправними станціями, заправними пунктами), що справляється виконавчими органами відповідних рад;

е) надходження адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;

є) єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва у частині, що належить відповідним бюджетам.

Видатки місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі, що пов'язані з реалізацією існуючих програм соціально-економічного розвитку та ін. У видатковій частині місцевих бюджетів окремо передбачаються видатки поточного бюджету і видатки бюджету розвитку.

Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань і не належать до бюджету розвитку. Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних із здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширеним відтворенням.

Надходження до бюджету розвитку місцевих бюджетів включають: кошти від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення; надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади; кошти від повернення позик, які надавалися з відповідного бюджету, та відсотки, сплачені за користування ними; кошти, які передаються з іншої частини місцевого бюджету за рішенням відповідної ради; запозичення, здійснені у порядку, визначеному чинним законодавством України; субвенції з інших бюджетів на виконання інвестиційних проектів.

До витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів належать: погашення основної суми боргу місцевого са-

моврядування; капітальні вкладення; внески органів влади органів місцевого самоврядування у статутні фонди суб'єктів підприємницької діяльності. Бюджет розвитку місцевих бюджетів є складовою спеціального фонду місцевих бюджетів [2; 3].

Складна структура місцевих бюджетів України, а також необхідність встановлення раціонального взаємозв'язку між державним і місцевими бюджетами висуває завдання щодо визначення принципів і умов оптимального розподілу доходів між різними ланками бюджетної системи. При розподілі доходів між ланками і видами бюджетів повинні дотримуватися такі вимоги [5; 8]:

- єдність бюджету і державного плану економічного і соціального розвитку України;
- забезпечення кожного бюджету стійкими доходами, які тісно пов'язані з економічною, соціальною та екологічною ситуацією регіону. В цьому виявляється активний вплив бюджету на прискорення темпів розвитку економіки та покращання соціальної обстановки в регіоні;
- збалансованість кожного бюджету незалежно від обсягу його закріплених доходних джерел;
- підвищення зацікавленості державних і місцевих органів в успішному виконанні планів надходжень загальнодержавних доходів і зборів (податкових і неподаткових) на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- забезпечення рівномірності надходження коштів та усунення можливих розривів внаслідок розбіжності термінів здійснення видатків і отримання доходів.

Доходи між основними ланками бюджетної системи України розподіляються відповідно до загальнодержавного законодавства, всередині ланки — відповідно до рішень місцевих органів влади. Головною передумовою розподілу доходів бюджету слугує єдність його доходної бази, яка дає змогу регулювати бюджетні ресурси таким чином, щоб в необхідних випадках надавалася допомога бюджетам, котрі її потребують, і водночас вживалися заходи загальнодержавного значення.

Таким чином, основним у сфері місцевих бюджетів і міжбюджетних відносин має бути проведення бюджетної політики, спрямованої на забезпечення гармонійного поєднання принципів бюджетного унітаризму з елементами децентралізації, реформування цих відносин з удосконаленням порядку розподілу трансфертів із державного бюджету на основі прозорих та об'єктивних критеріїв, що ґрунтуються на чіткому розмежуванні бюджетних повноважень і стабільній системі закріплення доходних джерел за бюджетами. Розмежування функцій і повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування різних рівнів, у тому числі у сфері міжбюджетних відносин, має відповідати положенням і принципам схваленої Указом Президента України Концепції державної регіональної політики.

На сьогоднішньому етапі гостро стоїть питання щодо вдосконалення розподілу податкових надходжень між центром і регіонами, переведення на власну доходну базу бюджетів місцевого самоврядування, вдосконалення порядку закріплення за ними доходних джерел на постійній основі.

Вирішення цих та інших проблем стосовно формування і використання місцевих бюджетів значною мірою

визначило б розширення економічної самостійності регіонів країни. Адже те, наскільки вони політично незалежні і фінансово забезпечені, справляє істотний вплив на формування демократичних, ринково орієнтованих систем і підвищує шанси на успіх реформ.

Місцева влада часто постає перед необхідністю робити непростий вибір місцевих податків, цілей, на які будуть спрямовані її видатки, та методів управління і стимулювання процесів економічного розвитку. З цієї причини фінансування і формування бюджету місцевої влади є однією з найважливіших сфер державних фінансів, тому потребує свого подальшого дослідження та пошуку нових підходів до реформування.

Література

1. *Гірняк М. В.* Європейська хартія місцевого самоврядування в Україні: питання реалізації та контролю. — Л.: Каменяр, 2004. — 58 с.
2. *Даниленко А. І., Савлук М. І., Василик О. Д. та ін.* Фінансові проблеми реального сектора економіки та шляхи їх вирішення / НАН України; Ін-т економіки. — К., 2001. — 49 с.
3. *Кириленко О. П.* Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика) / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К.: НІОС, 2000. — 381 с.
4. *Луніна І. О.* Теорія і практика бюджетного регулювання в ФРН / Ін-т держ. управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України. — К., 1994. — 76 с.
5. *Місцеві* бюджети, податки і збори (закон, практика, проблеми) / Управління по зв'язках з місцевими органами влади і органами місцевого самоврядування апарату Верховної Ради України / Відп. ред. В. А. Граб; Упоряд. О. А. Нескоромний. — К.: Парламент. вид-во, 2000. — 232 с.
6. *Музика О. А.* Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством / Нац. акад. держ. податкової служби України; НДІ фінансового права. — К.: Атіка, 2004. — 344 с.
7. *Ніколаєва О. М.* Взаємодія місцевих органів виконавчої та представницької влади в реалізації бюджетних відносин: Дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04 / Донец. держ. ун-т управління. — Донецьк, 2005. — 259 с.
8. *Позняковська Н. М.* Облік та контроль доходів і видатків місцевих бюджетів України / Укр. держ. ун-т водного господарства та природокористування. — Рівне: УДУВГП, 2002. — 229 с.
9. *Чумаченко М. Г., Калініченко О. В., Кордун О. О., Сергієнко О. В.* Формування місцевих бюджетів та реформування міжбюджетних відносин. — К.: МІПА, 2001. — 96 с.
10. *Конституція* (основний закон) України / Конгрес Українських Націоналістів. — К., 1994. — 48 с.

Г. И. ПУЗАНОВА
канд. юрид. наук, доц.
Одесский национальный морской университет

ПРАВОВОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИНОСТРАННОЙ ИНВЕСТИЦИИ КАК ЮРИДИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

Становлення і розвиток української державності, с. 226–233

Анализ правовой базы и практики правового регулирования иностранного инвестирования в Украине указывает на необходимость выработки комплекса мер совершенствования нормативно-правовой базы иностранного инвестирования.

Среди проблем нормативно-правового регулирования можно выделить проблему, связанную с правовым закреплением основных понятий: понятия иностранной инвестиции как юридической категории, понятия иностранного инвестора как участника инвестиционных правоотношений, инвестиционного проекта, инвестиционного риска и т. п.

Рассмотрим вопросы правового определения иностранной инвестиции как юридической категории. При проведении исследования используем научные работы украинских и зарубежных ученых: Т. А. Аверьяновой, М. М. Богуславского, А. С. Емельянова, Н. Н. Вознесенской, Н. Н. Грачева, И. В. Кокушкиной, В. М. Коссака, В. Н. Денисова, Н. С. Кузнецовой, В. В. Луць, Т. Г. Матвеева, В. И. Муравьева, О. В. Пружинской, Г. А. Рокецкой, С. И. Твердышева, В. Г. Цыганова, Н. Г. Щербины и др. При этом будет обоснованным отметить, что, несмотря на обширные исследования вопросов иностранного инвестирования, определений понятия “иностранная инвестиция”, до настоящего времени в законодательстве Украины, да и законодательстве зарубежных стран, отсутствует единое понятие рассматриваемой правовой категории.

Следует согласиться с учеными, которые утверждают, что отсутствие единой позиции в представлении о том, что такое инвестиции, сказывается и на международном правопорядке относительно этого вопроса. К примеру, один из наиболее значимых международно-правовых актов в регулировании инвестиционных процессов — Вашингтонская конвенция о порядке разрешения споров между государством и иностранными лицами 1965 г. не содержит понятия “инвестиции” [13]. Это создает нестабильность в едином унифицированном представлении об инвестициях. Поскольку каждое государство, будучи принимающей стороной, во внутреннем законодательстве устанавливает собственные юридические критерии международных инвестиций, зачастую весьма отличающиеся друг от друга, то, как следствие, практика международных капиталовложений испытывает определенные трудности в результате нестабильных и неодинаковых правовых режимов инвести-

рования в различных государствах [12, *267*].

С правовой точки зрения иностранная инвестиция — это частная или государственная собственность, имеющая соответствующий статус как в международном, так и в национальном праве. Ассоциацией международного права на конгрессе в Хельсинки в 1966 г. было подчеркнуто, что понятие иностранных инвестиций как юридической категории является понятием новым, которое раскрывается при решении комплекса правовых проблем, возникающих при иностранных капиталовложениях между сторонами инвестиционного правоотношения [12, *55*].

Относительно новым является данная правовая категория для Украины и бывших стран Союза ССР, в которых первыми правовыми актами, затрагивающими вопросы иностранного инвестирования, были постановления Совета Министров СССР № 48 и № 49 от 13 января 1987 г., определяющие иностранные инвестиции как единственно возможную форму участия в совместных предприятиях и форму привлечения иностранного капитала, но не закрепляющие понятия "иностранной инвестиции" [11].

В дальнейшем в Законе Украины "О внешнеэкономической деятельности" от 16 апреля 1991 г. [1] иностранная инвестиция определяется как "все виды имущественных и интеллектуальных ценностей, вкладываемых иностранными субъектами хозяйственной деятельности Украины, в результате чего образуется прибыль (доход) или достигается социальный эффект" (ст. 1). Даже поверхностный анализ данной правовой категории вызывает ряд вопросов, прежде всего, все ли виды имущественных и интеллектуальных ценностей можно отнести к иностранным инвестициям. В Законе Украины "О режиме иностранного инвестирования" от 19 марта 1996 г. [5] было сделано уточнение данного понятия и указано, что "иностранные инвестиции — ценности, вкладываемые иностранными инвесторами в объекты инвестиционной деятельности в соответствии с законодательством Украины в целях получения прибыли или достижения социального эффекта".

Как видим, законодатель дает достаточно емкое понятие иностранных инвестиций, но понятие ценности — достаточно неопределенное понятие, поэтому, чтобы его конкретизировать, далее в ст. 2 Закона указывается, в каких видах могут осуществляться иностранные инвестиции, т. е., конкретизируются виды ценностей.

В Хозяйственном кодексе Украины от 16 января 2003 г. [7] иностранная инвестиция определяется как ценности в виде иностранной валюты, любого движимого и недвижимого имущества и связанных с ним имущественных прав; других ценностей (имущества), которые в соответствии с законом признаются иностранными инвестициями (ст. 391).

Однако вряд ли можно согласиться с тем, что вложения в оборотные средства, как объекты инвестиционной деятельности согласно ст. 4 Закона Украины "Об инвестиционной деятельности" от 18 сентября 1991 г. [2], в ценные бумаги и ряд иных инвестиционных объектов во всех случаях можно считать иностранными инвестициями, что подчеркивает необходимость уточнения данного правового понятия.

Говоря о правовой регламентации понятия "иностранные инвестиции" в действующем законодательстве Украины, можно отметить следующее. Во-первых, существуют различные

правовые трактовки данного понятия; во-вторых, наличие специального нормативного акта, каковым является Закон Украины "О режиме иностранного инвестирования", который не указывает на какие-либо специфические признаки иностранных инвестиций. Возникает вопрос, в достаточной ли мере в национальном законодательстве Украины учтен опыт международного регулирования данного положения, в том числе опыт стран СНГ?

В международной практике, в законодательстве Украины и в национальном законодательстве зарубежных стран существует многообразие форм и видов иностранных инвестиций, что усложняет выработку единого определения. Вместе с тем, данная работа необходима, так как необходим единый подход в понимании того, все ли поступления из одной страны в другую являются иностранными инвестициями, что важно для определении правового статуса иностранного капиталовложения.

Международная конвенция об учреждении многостороннего Агентства по гарантиям инвестиций (МИГА) 1985 г. (Сеульская конвенция) [14, *306–343*], целью которой является предоставление гарантий по иностранным инвестициям, дает их конкретное, но отнюдь не исчерпывающее определение. Ст. 12 МИГА гласит: "Инвестиции, подпадающие под гарантии, включают акционерное участие, в том числе среднесрочные и долгосрочные займы, предоставленные владельцами акций заинтересованному предприятию, или гарантированные ими, а также такие формы прямых капиталовложений, которые могут быть определены Советом директоров". При этом Совет директоров связан одним условием: распространить гарантии можно лишь на такие займы, которые связаны с конкретными капиталовложениями, одобренными Агентством. Это может быть, например, любое перечисление иностранной валюты, производимое с целью модернизации, расширения или развития существующего капиталовложения (предприятия).

Предоставляя гарантии, Агентство удостоверяется в экономической обоснованности капиталовложения и его вклада в развитие принимающей страны; соответствии капиталовложения законам и правилам принимающей страны; соответствии капиталовложения провозглашенным целям и приоритетам развития принимающей страны; существовании условий для капиталовложений в принимающей стране, включая наличие справедливого и равного подхода к капиталовложению и правовой защиты для него.

Авторы Конвенции исходят из того, что определение иностранных инвестиций должно создавать возможность использования неограниченного числа вариантов и форм экономического сотрудничества. Это предоставляет МИГА возможность по своему усмотрению гарантировать нетрадиционные формы инвестиций, например договорные, руководствуясь долгосрочностью предоставления средств и возможностью развития международного экономического сотрудничества.

Анализ международных договоров о содействии и взаимной защите инвестиций, заключенных Украиной с зарубежными странами, позволяет выявить некоторые расхождения в правовом определении понятия "иностранная инвестиция". Так, в некоторых договорах инвестиции определяются как какой-либо вид активов, как, например, в Договоре между Украиной и Швейцарской Конфеде-

рацией о содействии и взаимной защите инвестиций [6]. В Договоре между правительством Украины и Социалистической Республикой Вьетнам термин “инвестиции” определяется как все виды финансовых, материальных средств и других имущественных и интеллектуальных ценностей, вкладываемые инвесторами в разные объекты деятельности на территориях договаривающихся сторон [3].

С правовой точки зрения представляет интерес определение “инвестиции” в Договоре между Украиной и Соединенными Штатами Америки о поощрении и защите инвестиций [4], где отмечено, что “инвестиция” означает любой вид инвестиций на территории одной из Сторон, которые принадлежат или контролируются, прямо или косвенно, гражданами или компаниями другой Стороны, такие как акции, долговые обязательства, контракты по предоставлению услуг и осуществлению инвестиций, и включают:

1) материальную и нематериальную собственность, в том числе такие права, как ипотека, залоговые требования, обеспечение по займу;
2) компанию, пакет акций или другое участие в компании или участие в активах последней;
3) требование относительно денег или требование относительно выполнения договора, которые имеют экономическую ценность и связаны с инвестицией;
4) интеллектуальную собственность, которая включает, inter alia, права относительно: литературных и художественных произведений, в том числе звукозаписи; изобретений во всех областях человеческой деятельности; промышленные образцы; топологии интегральных схем; секреты производства, ноу-хау, конфиденциальную деловую информацию; товарные знаки, знаки обслуживания, фирменные наименования;
5) любое право, которое предоставляется по закону или договором, а также любые лицензии и разрешения согласно закону. В Договоре разносторонне определяются виды объектов инвестиционных отношений, что не ограничивается перечнем имущественных и неимущественных ценностей, и отмечается возможность осуществления таких вложений, как долговые обязательства, приобретения прав на осуществление определенных видов деятельности согласно лицензиям или разрешениям и т. п. Особенностью данного определения является указание на возможность осуществления прямого или косвенного контроля за деятельностью компании, в которую направлены инвестиции.

Что же касается Договора Украины с Финляндской Республикой о содействии и взаимной защите инвестиций [8], то в нем термин “инвестиции” означает любую разновидность имущества, под которую, согласно договору, подпадают и иные объекты, такие как денежные требования или требования во исполнение обязательств, которые имеют экономическую ценность; проектирование промышленных объектов, технические процессы, деловая репутация, концессии и т. п., однако вряд ли указанные объекты можно отнести к числу имущественных объектов.

Например, в Законе Российской Федерации “Об иностранных инвестициях” 1999 г. определение иност-

ранной инвестиции дается несколько своеобразно: “Иностранная инвестиция — вложение иностранного капитала в объект предпринимательской деятельности на территории Российской Федерации в виде объектов гражданских прав, принадлежащих иностранному инвестору, если такие объекты гражданских прав не изъяты из оборота или не ограничены в обороте Российской Федерации в соответствии с федеральными законами, в том числе денег, ценных бумаг (в иностранной валюте и валюте Российской Федерации), иного имущества, имущественных прав, имеющих денежную оценку исключительных прав на результаты интеллектуальной деятельности (интеллектуальную собственность), а также услуг и информации” [9].

Данное определение не учитывает формулировок, содержащихся в международных документах, в частности, в двусторонних соглашениях о поощрении и защите иностранных инвестиций, заключенных Россией, и вводит расплывчатое понятие “объектов гражданских прав”, что в данном контексте вряд ли уместно. Кроме того, в определении есть серьезное упущение: в нем не сказано о целях получения прибыли. Другим серьезным пробелом является умалчивание по поводу займов и кредитов, поэтому неясно, какие из них могут признаваться в России инвестициями, а какие нет. Сеульская конвенция 1985 г. четко регулирует проблему, относя долгосрочные займы, связанные с капиталовложениями, к инвестициям. Проблема эта важная и практически значимая.

Инвестиционная деятельность на территории Украины с привлечением иностранного капитала может осуществляться в различных формах, среди которых наиболее распространенной является создание предприятий с иностранными инвестициями, т. е. предприятия любой организационно-правовой формы, иностранная инвестиция в уставном фонде которого, при его наличии, составляет не менее 10 % [5]. Приведенная формулировка не учитывает международной практики, устанавливающей, что инвестицией является не всякое участие в уставном фонде (капитале) предприятия, а такое, которое дает право на участие в управлении предприятием и известную степень контроля.

Организация по экономическому сотрудничеству и развитию (ОЭСР), в работе которой участвует также Украина, призванная способствовать гармонизации и сближению национального законодательства в сфере иностранных инвестиций для стимулирования взаимовыгодного экономического сотрудничества между странами-участницами, разработала Кодекс либерализации движения капиталов, в котором прямые инвестиции определяются следующим образом: “...инвестиции, осуществляемые с целью установления длительных экономических связей между предпринимательскими организациями, а также инвестиции, обеспечивающие их собственнику эффективный контроль за управлением предприятием” [15, *23*].

Понимание прямого капиталовложения в Конвенции МИГА совпадает с тем определением, которое дано Международным валютным фондом: прямое капиталовложение (инвестиция) есть “капиталовложение, которое производится с целью приобретения долгосрочного участия в предприятии, действующем в стране, не являющейся страной инвестора, при котором инвестор стремится к получению реального влияния в управлении предприятием”. Важно также

иметь в виду, что Совет директоров МИГА рассматривает в качестве прямых такие новые формы инвестиций, как договоры об обслуживании и управлении, соглашения о франшизе (коммерческой концессии), лицензионные соглашения, договоры о разделе продукции, договоры финансовой аренды (лизинг) и др. В любом случае не придается значения тому, вносится ли капиталовложение денежной или в неденежной форме, например путем предоставления оборудования, услуг, технических процессов и технологии. МИГА по решению своего Совета директоров может выдавать гарантии и по другим формам капиталовложений, за исключением "займов, которые не связаны с конкретным гарантированным капиталовложением" [14, *114–149*].

Отнесение к прямой инвестиции приобретение 10 % участия, как это указано в Законе Украины "О режиме иностранного инвестирования", далеко не всегда дает возможность участия в управлении и осуществления контроля за деятельностью предприятия. Лишь при наличии достаточно большой распыленности акций и наличии большого числа мелких акционеров 10 % может дать возможность влиять на принятие решений. Действующее законодательство Украины, да и других стран СНГ, не закрепляет того положения, что инвестирование осуществляется в целях приобретения права контроля и управления, т. е. основополагающим фактором прямой инвестиции является участие в капитале предприятия — участие в принятии решений, в управлении и контроле за деятельностью предприятия.

Вместе с тем, при разработке законов, касающихся вопросов международных экономических отношений, полезно принимать во внимание не только международные договоры, в которых участвует Украина, но и законодательство, например, стран СНГ.

Так, в Законе Республики Казахстан "Об иностранных инвестициях" от 27 декабря 1994 г. [17] в ст. 1 инвестиции определяются как все виды имущественных и интеллектуальных ценностей, вкладываемые в объекты предпринимательской деятельности в целях получения дохода, в том числе движимое и недвижимое имущество и имущественные права, право удержания и другие, кроме товаров, импортируемых и предназначенных для реализации без переработки; акции и иные формы участия в коммерческих организациях, облигации и другие долговые обязательства, требования денежных сумм, товаров, услуг и любого иного исполнения по договорам, связанным с инвестициями; право на результаты интеллектуальной деятельности, включая авторские права, патенты, товарные знаки, промышленные образцы, технологические процессы, ноу-хау, нормативно-техническую, архитектурную, конструкторскую и технологическую проектную документацию; любое право на осуществление деятельности, основанное на лицензии или в иной форме предоставленное государственным органом.

Согласно Закону Казахстана иностранные инвестиции — это инвестиции, осуществляемые в форме участия в уставном капитале юридических лиц Республики Казахстан, а также предоставления займов (кредитов) юридическим лицам Казахстана, в отношении которых иностранные инвесторы имеют право определять решения, принимаемые такими юридическими лицами.

Отсюда следует, что иностранные инвестиции понимаются в Казахста-

не как прямые. Именно приобретение права на такое участие, которое дает возможность определять решения, принимаемые юридическими лицами, относится Законом Казахстана к "прямой инвестиции". Отсюда вывод, что участие иностранного инвестора в меньшем размере, чем то, которое дает ему право принимать решение (т. е. которое не является прямой инвестицией), не будет отнесено к иностранным инвестициям, а такой участник не будет признан иностранным инвестором.

Проведенный анализ позволяет прийти к выводу, что отличительной чертой иностранных инвестиций по общему правилу является: а) производственное назначение; б) долгосрочностъ; в) способность обеспечить инвестору управленческий контроль над предприятием. При этом правовым основанием и критерием контроля служит собственность в руках материнской компании в виде голосующих акций предприятия, в которое вложены инвестиции.

Автор разделяет позиции ученых, определяющих иностранные инвестиции как вложения за границей для создания там постоянного предприятия или расширения уже существующего, что влечет определенную степень контроля над его управлением. Как подчеркивает Н. Н. Вознесенская, такого рода вложениям присущи следующие особенности:

1) производственное назначение капиталовложений;
2) непосредственное влияние на деловую активность создаваемого предприятия — управленческий контроль;
3) вливание новых средств в предприятие, в котором инвестор участвует;
4) организация нового или расширение существующего предприятия, т. е. содействие экономическому развитию страны — реципиента капитала.

Среди элементов правового механизма регулирования и привлечения иностранных инвестиций можно выделить его юридическую базу, нередко в форме специальных законов, регламентирующих порядок ввоза и функционирования прямых инвестиций; контроля за ними со стороны властей и местного партнера; органы, осуществляющие контроль за ввозом и вывозом инвестиций на территорию (с территории) данной страны и следящие за их должным функционированием; валютный контроль; налогообложение; правила отчетности иностранного инвестора; правила его защиты; процедуры разрешения споров.

Литература

1. *Закон* Украины "О внешнеэкономической деятельности" от 16 апреля 1991 г. // ВВР Украины. — 1991. — № 29. — Ст. 377.
2. *Закон* Украины "Об инвестиционной деятельности" от 18 сентября 1991 г. // ВВР Украины. — 1991. — № 47. — Ст. 646.
3. *Закон* Украины "О ратификации Договора между Правительством Украины и Социалистической Республикой Вьетнам" от 21 октября 1994 г. // ВВР Украины. — 1994. — № 44. — Ст. 393.
4. *Закон* Украины "О ратификации Договора между Украиной и Соединенными Штатами Америки о поощрении и защите инвестиций" от 21 октября 1994 г. // ВВР Украины. — 1994. — № 44. — Ст. 394.
5. *Закон* Украины "О режиме иностранного инвестирования" от 19 марта 1996 г. // ВВР Украины. — 1996. — № 19. — Ст. 80.
6. *Закон* Украины "О ратификации Договора между Украиной и Швейцарс-

кой Конфедерацией о содействии и взаимной защите инвестиций" от 15 ноября 1996 г. // ВВР Украины. — 1997. — № 3. — Ст. 9.
7. *Закон* Украины "Хозяйственный кодекс" от 16 января 2003 г. // ВВР Украины. — 2003. — № 18–22. — Ст. 144.
8. *Закон* Украины "О ратификации Договора Украины с Финляндской Республикой о содействии и взаимной защите инвестиций" от 5 октября 2005 г. // ВВР Украины. — 2006. — № 1. — Ст. 12.
9. *Закон* Российской Федерации "Об иностранных инвестициях" от 1999 г. — М., 2000. — 26 с.
10. *Закон* республики Казахстан "Об иностранных инвестициях" от 27 декабря 1994 г. // Советы Казахстана. — 1995. — 25 янв.
11. *О порядке* создания на территории СССР и деятельности совместных предприятий, международных объединений и организаций СССР и других стран — членов СЭВ: постановление Совета Министров СССР № 48 от 13 января 1987 г. // СП СССР. — 1987. — № 8. — Ст. 38.; *О порядке* создания на территории СССР и деятельности совместных предприятий с участием советских организаций и фирм капиталистических и развивающихся стран СП СССР: постановление Совета Министров СССР № 49 от 13 января 1987 г. // СП СССР. — 1987. — № 9. — Ст. 40.
12. *Вознесенская Н. Н.* Иностранные инвестиции: Россия и мировой опыт (сравнительно-правовой комментарий). — М.: Юрид. фирма "КОНТАКТ"; ИНФРА-М, 2002.
13. *Задыхайло Д. В.* Инвестиционное право Украины: Сб. нормативно-правовых актов с комментариями. — Харьков: Спада, 2002. — С. 467–483.
14. *Международное* частное право: Учеб. пособие / Сост. Д. В. Задыхайло. — Х.: Консум, 1998.
15. *Code* of Liberation of Capital Movements. — CECD, 1992.

С. О. ЧИКУРЛІЙ
старш. викл.
Інститут права МАУП, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІНІСТЕРСТВ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, с. 234–240

Аналізуючи ситуацію в сучасному конституційному праві України, можемо впевнено стверджувати, що питання, пов'язані зі становленням і розвитком виконавчої влади України, є одними із самих складних як для науки, так і для галузі конституційного права України. У цьому зв'язку особливо хотілося б підкреслити важливість дослідження конституційно-правового статусу органу виконавчої влади — категорії, покликаної в багатьох випадках допомогти вирішенню зазначених вище питань.

Незважаючи на низку універсальних характеристик конституційно-правового статусу органу виконавчої влади України, його дослідження неможливе без урахування особливостей різних видів цього органу. Найбільш поширеною і значущою класифікацією видів органів виконавчої влади України, що істотно впливає на характер нормативно-правового регулювання системи цих органів, визнана класифікація, яка ґрунтується на критерії організаційно-правового рівня[1].

Відповідно до зазначеної класифікації сучасна система органів виконавчої влади України містить у собі наступні елементи: вищий орган виконавчої влади — Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади і місцеві органи виконавчої влади (здебільше місцеві державні адміністрації). Аналізуючи характер конституційного регулювання цієї системи, І. Б. Коліушко справедливо зазначив: "...певна визначеність існує тільки на рівні вищого і місцевих органів виконавчої влади, адже названі їх конкретні представники. Питання "центральних" органів виконавчої влади залишається відкритим, адже в Конституції прямо зазначений тільки один вид цих органів — міністерства"[2]. Особливу увагу в цьому контексті викликає констатована провідними українськими вченими потреба утвердження провідної ролі міністерств серед центральних органів виконавчої влади та легального розмежування "міністерств" і "центральних органів виконавчої влади" як

[1] *Конституційне* право України: Підруч. / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. — К.: Вид. дім "Ін Юре", 2002. — С. 411; *Адміністративне* право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т. — Т. 1: Загальна частина / Ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. — К.: Юрид. думка, 2004. — С. 209; *Крупчан О. Д.* Організація виконавчої влади: Моногр. — К.: Вид-во УАДУ, 2001. — С. 52.

[2] *Коліушко І. Б.* Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні. — К.: Факт, 2002. — С. 39.

нерівнозначних ланок системи органів виконавчої влади[3].

Зазначені факти дали нам змогу сформулювати актуальну для науки конституційного права проблему визначення конституційно-правового статусу міністерств України та його особливостей.

Про актуальність виокремленої нами проблеми свідчить також її тісний зв'язок із низкою важливих завдань науки конституційного права України: з визначенням предмета конституційного права, вивченням і вдосконаленням основ конституційного ладу, вивченням проблем, пов'язаних з побудовою і функціонуванням конституційно-правової системи стримувань і противаг України.

Розглядувана тут проблема пов'язана з такими практичними завданнями державного будівництва України:

- завершення конституційної реформи, значна частина положень якої, відповідно до Закону України "Про внесення змін у Конституцію України", стосується саме конституційно-правого статусу органів виконавчої влади України[4];
- завершення адміністративної реформи, одним із завдань якої проголошене формування ефективної організації виконавчої влади на центральному рівні управління[5];
- прийняття Закону України "Про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади", що існує сьогодні у вигляді законопроекту[6], рівень якого не визнаний задовільним;
- інтеграція в Європейський Союз, як зазначив Президент України під час свого виступу на сесії Парламентської асамблеї Ради Європи 25 січня 2005 р., усередині країни буде проведено реорганізацію органів державної влади, щоб процес інтеграції в Європейський Союз набув реального, а не декларативного змісту[7].

Зазначимо, що більшість досліджень статусу центральних органів виконавчої влади України було проведено фахівцями в галузі адміністративного права. Особливу увагу привертають праці В. Б. Авер'янова[8], провідного вченого у сфері дослідження виконавчої влади України, О. Д. Крупчана[9] , І. Б. Коліушко[10], С. П. Киселя[11]. Окремі розділи своїх дисертацій питанням правового статусу міністерств України присвятили

---

[3] *Проблеми* удосконалення організаційно-правового механізму реалізації виконавчої влади в Україні / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. — С. 10–11.

[4] *Закон* України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 р. № 2222-VI // Уряд. кур'єр. — 2004. — № 236. — 10 груд. — С. 5–6.

[5] *Указ* Президента України "Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні" від 22 липня 1998 р., № 810/98.

[6] *Проект* Закону України "Про центральні органи виконавчої влади" № 2281. — www.rada.gov.ua

[7] *Відданість* демократії і правам людини (із виступу Президента України Віктора Ющенка на сесії Парламентської асамблеї Ради Європи 25 січня 2005 р.) // Уряд. кур'єр. — 2005. — № 15, 27 січня. — С. 3.

[8] *Виконавча* влада і адміністративне право / За ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Вид. дім "Ін-Юре", 2002. — 668 с.; *Державне* управління в Україні: Навч. посіб. / За ред. В. Б. Авер'янова. — К., 1999. — 265 с.

[9] *Крупчан О. Д.* Організація виконавчої влади: Моногр. — К.: Вид-во УАДУ, 2001. — С. 52.

[10] *Коліушко І. Б.* Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні. — К.: Факт, 2002. — 260 с.

[11] *Кисіль С. П.* Центральні органи виконавчої влади України: стан і розвиток. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1999. — 78 с.

П. В. Кикоть[12], Н. А. Железняк[13]. Конституціоналісти також не залишились осторонь від дослідження статусу міністерств України. Однак необхідно зазначити, що вони розглядають виокремлену тут проблему опосередковано, у контексті підручників з конституційного права, разом з іншими елементами механізму держави. Йдеться передусім про праці таких учених — фахівців у галузі конституційного права України, як В. М. Шаповал[14], О. Ф. Фрицький[15], В. В. Кравченко[16], В. П. Колісник, Л. К. Байрачна[17], Г. О. Мурашин[18].

Зважаючи на ступінь наукової розробки сформульованої тут проблеми, виокремимо невирішені раніше її частини:

- відсутність чіткої позиції щодо можливості існування конституційно-правового статусу міністерства України;
- не запропоновані підстави для виокремлення конституційно-правового статусу міністерства України;
- відсутність чіткого розмежування конституційно-правового та адміністративно-правового статусів міністерства України.

Відповідно до цього нами були поставлені наступні завдання:

- аргументувати можливість існування конституційно-правового статусу міністерства України і запропонувати його визначення;
- сформулювати підстави виокремлення конституційно-правового статусу міністерства України;
- запропонувати критерії розмежування конституційно-правового й адміністративно-правового статусів міністерства України.

Перш ніж безпосередньо перейти до аналізу конституційно-правового статусу міністерства України, закономірною є необхідність спочатку сформулювати визначення конституційно-правового статусу органу виконавчої влади взагалі і виділити його структурні елементи. З огляду на результати раніше проведеного аналізу в одній з попередніх наших публікацій зазначимо таке: "Конституційно-правовий статус органу виконавчої влади України — це встановлене нормами конституційного права України становище органу виконавчої влади в системі суспільних відносин, яке характеризується особливостями його компетенції, правосуб'єктності, принципів організації та діяльності, гарантій, організаційно-правових і правових форм діяльності і конституційно-правової відповідальності"[19].

---

[12] *Кикоть П. В.* Міністерства в системі органів виконавчої влади України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2002.

[13] *Железняк Н. А.* Правові та організаційні форми діяльності Міністерства юстиції України у здійсненні державної правової політики (теоретичні та практичні питання): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2005.

[14] *Шаповал В. М.* Конституція і виконавча влада. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 80 с.

[15] *Фрицький О. Ф.* Конституційне право України: Підруч. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 418–430; *Конституційне* право України / За ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Наук. думка, 2000. — С. 524–535.

[16] *Кравченко В. В.* Конституційне право України: Навч. посіб. — К.: Атіка, 2002. — С. 317–324.

[17] *Конституційне* право України: Підруч. / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. — К.: Вид. дім "Ін Юре", 2002. — С. 414–417.

[18] *Конституційне* право України / За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. — К.: Укр. центр правничих студій, 1999. — С. 244–248.

[19] *Чикурлій С. О.* Поняття конституційно-правового статусу органу виконавчої влади України // Держава і право: Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. — Вип. 25. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. — С. 176.

Як чітко зазначає А. В. Міцкевич: "Правовий статус державного органу окреслюється його компетенцією"[20]. На нашу думку, незважаючи на те, що компетенція не є єдиним елементом статусу органу державної влади, вона все-таки займає в його структурі центральне місце. Тут необхідно наголосити, що в діючій Конституції України безпосередньо встановлені основи компетенції Кабінету Міністрів України (ст. 116 Конституції України) і місцевих державних адміністрацій (ст. 119 Конституції України), однак основ компетенції центральних органів виконавчої влади взагалі, та міністерств зокрема, не передбачено. Цей факт істотно ускладнює виокремлення конституційно-правового статусу міністерства. До того ж в юридичній науці панує позиція, відповідно до якої змістом виконавчої влади вважають її виконавчо-розпорядчу, організаційну, підзаконну діяльність[21], а тому стверджується, що весь спектр відносин, які формуються в ході діяльності органів виконавчої влади, перебуває у сфері регулювання адміністративного права[22]. Відповідно під час наукового аналізу компетенції міністерства її розглядають передусім як елемент адміністративно-правового статусу. В даному контексті на особливу увагу заслуговує твердження С. П. Кисіля: "При такому, в цілому правильному, підході поза увагою залишається очевидний факт впливу виконавчої влади на прийняття рішень та нормативних актів законодавчою владою, що є наслідком існуючої у демократичному державно-організованому суспільстві системи стримувань і противаг у відносинах законодавчої та виконавчої влад"[23]. На нашу думку, повноваження міністерств, які реалізуються в рамках зазначеної вище системи, породжують політико-правові відносини, які об'єктивно складають предмет конституційного права[24], а тому такі повноваження за своєю природою є конституційно-правовими. На жаль, ще дотепер не реалізовані вимоги п. 12 ч. 1 ст. 92 та ч. 2 ст. 120 Конституції України щодо прийняття закону або законів, які б визначали організацію, повноваження і порядок діяльності центральних органів виконавчої влади, у тому числі міністерств. Це, у свою чергу, унеможливлює якісно і цілком проаналізувати повноваження міністерств, особливо тих, які носять конституційно-правовий характер. Проте деякі статті Конституції та відповідних положень про міністерства дають змогу виокремити низку конституційно-правових повноважень міністерств. Норми, які містяться в цих статтях, слугують основою та ключовим елементом конституційно-правового статусу того чи іншого міністерства.

Зокрема, йдеться про норму ч. 5 ст. 107 Конституції України, в якій зазначено, що до складу Ради національної безпеки і оборони України за

---

[20] *Теория* права и государства: Учеб. для вузов / Под ред. Г. Н. Манова. — М.: БЕК, 1996. — С. 136.

[21] *Кисіль С. П.* Центральні органи виконавчої влади України: стан і розвиток. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1999. — С. 9.

[22] *Адміністративне* право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т. — Т. 1: Загальна частина / Ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. — К.: Юрид. думка, 2004. — С. 70.; *Адміністративне* право України: Підруч. / За ред. Ю. П. Битяка. — К.: Хрінком Інтер, 2006. — С. 25.

[23] *Кисіль С. П.* Центральні органи виконавчої влади України: стан і розвиток. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1999. — С. 9.

[24] *Конституційне* право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т. — Т. 1 / За ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Юрид. думка, 2006. — С. 27–28.

посадою входять міністр оборони України, міністр внутрішніх справ України, міністр закордонних справ України; норму ч. 3 ст. 131, в якій зазначено, що до складу Вищої ради юстиції за посадою входить міністр юстиції України. На нашу думку, завдяки тому факту, що міністерства є єдиноначальними органами, статус яких уособлюється посадою міністра[25], повноваження яких реалізує міністр у Раді національної безпеки і оборони України та Вищій раді юстиції України, є конституційно-правовими, реалізуються в силу уособлення міністром того чи іншого конституційно визначеного міністерства і в рамках конституційної системи стримувань і противаг України. Аналізуючи сукупність чинних положень, які безпосередньо визначають компетенцію міністерств, можна дійти висновку, що всі вони загалом відповідають Загальному положенню "Про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України", затвердженому Указом Президента від 12 березня 1996 р. У цьому положенні міститься низка функцій і повноважень, які можуть реалізовуватись міністерством та які, на нашу думку, завдяки своєму політичному характеру і впливу на суб'єкти не перебувають із міністерствами у відносинах прямої субординації, є конституційно-правовими: відповідно до ст. 3 Загального положення міністерство бере участь у формуванні державної політики; у розробленні проектів Державної програми економічного та соціального розвитку; Державного бюджету України та ін.

З компетенцією органу виконавчої влади України тісно пов'язана проблема визначення його правосуб'єктності. Адже саме від правосуб'єктності органу виконавчої влади України залежить характер його компетенції, можливість її реалізації та відповідальність цього органу виконавчої влади України. Ось чому як теоретики права, так і конституціоналісти справедливо визначають правосуб'єктність елементом правового статусу[26]. Що стосується правосуб'єктності міністерства України, то його правочинність, як і правочинність будь-якої юридичної особи, виникає одночасно з дієздатністю і складає разом з нею єдину якість — праводієздатність[27]. Важливо підкреслити, що всі три складові правосуб'єктності органу виконавчої влади України — правочинність, дієздатність, деліктоздатність виникають одночасно. А тому моментом, з якого міністерство України, як і будь-яка інша юридична особа, може вважатися суб'єктом права і відповідно вступати у правовідносини є, як вірно зазначив В. С. Нерсесянц, момент його офіційно-правового заснування[28]. На нашу думку, у випадку з міністерством України йдеться про набрання чинності відповідного нормативно-правового акта, в якому регулюються структура, компетенція, організаційно-правові і правові форми його діяльності, його відповідальності. Фактично йдеться про поло-

[25] *Адміністративне* право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т. — Т. 1: Загальна частина / Ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. — К.: Юрид. думка, 2004. — С. 224.

[26] *Теория* государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. — М.: Юристъ, 2002. — С. 269; *Кравченко В. В.* Конституційне право України: Навч. посіб. — К.: Атіка, 2002. — С. 97.

[27] *Общая* теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2001. — С. 235.

[28] *Нерсесянц В. С.* Общая теория права и государства. — М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — С. 510.

ження про міністерство, яке згідно з логікою п. 9(1) ст. 116 Конституції України буде вводитись у дію постановами Кабінету Міністрів України. Однак правосуб'єктність міністерства також прямо залежить від Конституції України, в нормах якої прямо передбачена низка міністерств, що, у свою чергу, зобов'язує Кабінет Міністрів України обов'язково їх утворити на основі майбутнього закону, який відповідно до норми п.9(1) ст. 116 Конституції України стане безпосередньою базовою для прийняття відповідних постанов Кабінету Міністрів України. Отже, правосуб'єктність міністерства встановлюється двома важливими елементами конституційної системи стримувань і противаг України — Верховною Радою та Кабінетом Міністрів, що об'єктивно доводить її конституційно-правовий характер і дає змогу визначити як важливий елемент конституційно-правового статусу міністерства України.

Очевидним фактом є те, що міністерство України діє відповідно до загальних норм конституційного права України, що носять основоположний характер, у тому числі відповідно до конституційно-правових принципів України. Цей факт дає нам можливість погодитися з тими науковцями, які включають до структури конституційно-правового статусу правові принципи[29]. Отже, важливим елементом конституційно-правового статусу міністерства України є конституційно-правові принципи його організації та діяльності, які істотно впливають на інші елементи структури конституційно-правового статусу міністерства. Йдеться про такі принципи, як принцип найвищої соціальної цінності людини (ст. 3 Конституції України), принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8 Конституції України), принцип розподілу влад (ст. 6 Конституції України) та ін.

Як справедливо зазначив О. Марцеляк, права і обов'язки суб'єкта права — ніщо без гарантій, які сформульовані у вигляді юридичних умов, засобів і способів реалізації суб'єктом права своїх прав та обов'язків[30]. Усвідомлюючи цей факт, багато провідних науковців визнали важливим елементом конституційно-правового статусу гарантії правового статусу[31]. Напевно, найвагомішою гарантією конституційно-правового статусу міністерства України, яка, у свою чергу, зумовлює існування інших гарантій, можемо визнати конституційно-правову систему стримувань і противаг України. Належне функціонування цієї системи зумовлює компетенційну та процесуальну самостійність міністерства України, унеможливлює незаконне втручання інших суб'єктів конституційного права України у порядок реалізації цим органом своїх повноважень і сприяє ефективній реалізації цих повноважень.

У разі невиконання або неналежного виконання визначеної нормами права компетенції для органу державної влади наступають негативні юридичні наслідки, які і визначають відповідальність цього державного органу. Відповідно невід'ємним елементом конституційно-правового статусу міністерства України є визначена нормами конституційного права відповідальність. Конституційно-пра-

[29] *Конституційне* право України / За ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Наук. думка, 2000. — С. 191.

[30] *Марцеляк О.* Основні елементи конституційно-правового статусу омбудсмана // Підприємництво, господарство, право. — 2003. — № 11. — С. 87.

[31] *Конституційне* право України / За ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Наук. думка, 2000. — С. 191.

вова відповідальність, на відміну від інших видів юридичної відповідальності, носить виражений політико-правовий характер, а тому її безпосередніми суб'єктами є політичні діячі, які уособлюють той чи інший орган виконавчої влади і статус яких безпосередньо не визначається Законом України "Про державну службу", у разі міністерств України — це міністри України. Відповідно до норми п.12 ч. 1 ст. 85 чинної Конституції України Верховна Рада України вирішує питання про відставку міністрів, при цьому конституційно не було встановлено жодних застережень щодо даного повноваження Верховної Ради України, а це дає парламенту можливість керуватися політичною доцільністю і зумовлює політико-правовий характер відповідальності міністра, тобто йдеться про конституційно-правову відповідальність.

Таким чином, конституційно-правовий статус міністерства України — це встановлене нормами конституційного права України становище міністерства в системі суспільних відносин, яке характеризується особливостями його компетенції, правосуб'єктності, принципів організації та діяльності, гарантій, організаційно-правових і правових форм діяльності та конституційно-правової відповідальності.

Для визначення конституційно-правового статусу міністерства ключовим є його розмежування з адміністративно-правовим статусом, критерії такого розмежування є підставами виокремлення конституційно-правового статусу міністерства України. Наведемо ці критерії:

1) *характер нормативно-правового регулювання*. Наявність конституційно-правових норм, які безпосередньо регулюють компетенцію, форми діяльності та відповідальність міністерства, слугує підставою виокремлення конституційно-правового статусу міністерства України;
2) *характер повноважень*. Політичний характер деяких повноважень міністерств дає змогу стверджувати, що вони є конституційно-правовими і, на відміну від адміністративно-правових повноважень, реалізуються не на відносинах субординації, а в рамках конституційної системи стримувань і противаг;
3) *характер юридичної відповідальності*. Міністерство є об'єктом конституційно-правової відповідальності, яка, на відміну від адміністративно-правової, не має чітких застережень та юридичних підстав, а залежить від політичної доцільності і носить політико-правовий характер.

Внаслідок того, що відповідно до новітньої конституційної моделі організації державної влади органи виконавчої влади стали фундаментальним елементом конституційно-правової системи стримувань і противаг, а також важливим центром політичної влади, подальше дослідження проблеми конституційно-правового статусу міністерств України не викликає заперечень. Це дослідження набуває особливої ваги у контексті намірів утвердження провідної ролі міністерств серед центральних органів виконавчої влади України та підготовки окремого закону "Про міністрів і міністерства України"[32].

[32] *Проблеми* удосконалення організаційно-правового механізму реалізації виконавчої влади в Україні / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. — С. 10–11.

Р. В. ГУБАНЬ
аспірант
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ПРОБЛЕМА РЕФОРМИ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН І ПОЗИЦІЯ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, с. 241–247

Власне, проблема реформування Ради Безпеки ООН не така вже й нова. Фактично можна говорити, що вона виникає майже одночасно із створенням самої Організації Об'єднаних Націй. Як зазначає А. Орлов, "уже під час конференції в Сан-Франциско (квітень-червень 1945 р.), яка була скликана з метою створення міжнародної організації для "підтримання миру і безпеки … і для усунення політичних, економічних і соціальних причин війни), проти правила одностайності великих держав виступила ціла низка делегацій (Австралія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія, Куба, Туреччина та ін.)" [3, *108*].

Однак і після голосування розпочата ще на конференції у Сан-Франциско боротьба проти права вето не припинилась. Уже на першій сесії Генеральної Асамблеї у 1946 р. представник Куби запропонував внести до порядку денного питання про скликання на основі ст. 109 Статуту Генеральної конференції ООН з метою зміни п. 3 ст. 27 Статуту, щоб скасувати положення, відоме як право вето.

Крім того, навіть самі постійні члени пропонували ліквідувати право вето. Так, на другій сесії Генеральної Асамблеї ООН делегація США запропонувала передати питання про принцип одностайності постійних членів Ради Безпеки на розгляд так званого міжсесійного комітету [11].

Як зазначає А. Орлов, "країни, які виступали проти права вето, посилалися на те, що принцип суверенної рівності, який закладений в фундамент ООН, не узгоджується з таким станом справ, коли окремі країни мають додаткові суттєві повноваження, які ставлять їх в особливе становище відносно інших держав — членів Організації" [3, *108*].

А американець Кельзен взагалі пропонував диференціювати навіть постійних членів ООН. Він пропонував надати в Раді Безпеки великим державам — СРСР, США і Великобританії — по три голоси, Китаю і Франції — два, а шести непостійним членам — по одному голосу [9, *45*].

У 1962 р. вчені Г. Кларк і Л. Сон пропонували взагалі ліквідувати Раду Безпеки і замінити її Виконавчим органом, що мав би складатися із 17 членів, які мала вибирати Асамблея (причому передбачалося, що має бути 4 постійних члени, які мали представляти найбільші держави світу — США, СРСР, Індію і Китай), чотири інших члени, які мали обирати з восьми держав — Бразилії, Франції, Західної Німеччини, Індонезії, Італії, Японії, Пакистана, Великобританії, а ще 9 членів мали обиратися Асамб-

леєю з решти держав з урахуванням принципу справедливого географічного розподілу [8, *67*].

Але згодом Л. Сон запропонував збільшити склад Ради Безпеки до 17 членів, з яких 4 місця мали б належати імперіалістичним державам, 4 — соціалістичним, а 9 — нейтральним [10, *364*].

17 грудня 1963 р. Генеральна Асамблея прийняла поправку до ст. 23 Статуту ООН, яка набрала чинності 31 серпня 1965 р. Відповідно до цієї поправки кількість членів Ради Безпеки збільшувалась з 11 до 15.

Після реформи 1963 р., як зазначає К. Шликов, функціонування Ради Безпеки стало більш ефективним і злагодженим: до розширення Рада Безпеки приймала в середньому 11 резолюцій на рік, право вето накладалося на 5,7 резолюцій; після розширення в 1965–1990 рр. щорічно приймалося 18,6 резолюцій, право вето використовувалось 6,6 раза на рік. Із цих фактів, як каже К. Шликов (збільшення кількості резолюцій, скорочення відсотку вето), можна зробити висновок про позитивний вплив збільшення представництва на ефективність роботи Ради Безпеки [6, *103*].

Проте і на цьому процес реформування Ради Безпеки ООН не припинявся. На 34-й сесії у 1979 р. Генеральна Асамблея виступила з ініціативою проведення реформи Ради Безпеки. У своєму рішенні 34/431 від 14 грудня 1979 р. Асамблея постановила включити пункт, присвячений цьому питанню, у попередній порядок денний. Однак Асамблея не розглянула цей пункт аж до 47-ї сесії у 1992 р.

І лише 3 грудня 1993 р. Генеральна Асамблея прийняла резолюцію 48/26 під назвою "Питання про справедливе представництво в Раді Безпеки і розширення його членського складу", в якій, посилаючись на ст. 23 Статуту ООН, визнавала необхідність розгляду питання про членський склад Ради Безпеки і пов'язаних із цим питань з урахуванням суттєвого збільшення кількості членів ООН, особливо країн, які розвиваються, а також змін у міжнародних відносинах. У зв'язку з цим Генеральна Асамблея постановила заснувати Робочу групу відкритого складу для розгляду всіх аспектів питання про розширення членського складу Ради Безпеки, а також інших питань, що стосуються Ради Безпеки.

Після розпаду СРСР і зникнення двох блоків, які протистояли один одному, потреба реформи Ради Безпеки вже ставала більш ніж очевидною. Як зазначили М. Ентін і Л. Ентін, "історично різні парадигми міжнародного права змінювали одна одну. Вестфальський мир, Віденський концерт, Версальський мир, Ялтинські і Потсдамські угоди. Кожна з них намагалася зафіксувати досягнене, законсервувати його і несла вже у самій собі передумови майбутніх потрясінь" [7, *36*].

Фактично про це саме зауважує Н. Косолапов: "Оксамитові революції" 1989–1990 рр. у країнах Східної Європи, розпад СФРЮ, а потім і СРСР свідчили про те, що політичні підсумки Другої світової війни в євроатлантичній їх частині повністю втратили актуальність. Підводилася риска під півстоліттям Ялтинсько-потсдамської системи і всього того, що було над нею надбудовано за ці десятиліття... Тим самим об'єктивно ставилося завдання формування нового світопорядку замість того, який припинив існування" [2, *3*].

А. Орлов і А. Задохін називають також інші причини, які, з їхньої точки зору, є передумовами реформу-

вання Ради Безпеки. Так, вони звертають увагу на те, що кількість членів ООН у першій половині 90-х років наблизилася до магічної цифри 190. А тому цілком логічно виникло питання про те, як забезпечити більшменш регулярний доступ суверенних держав-членів до участі в роботі головних органів ООН, насамперед Ради Безпеки.

Зрештою, А. Орлов і А. Задохін нагадують, що за цей час змінився статус Німеччини та Японії у світі. Із держав — ворогів Об'єднаних Націй за змістом ст. 107 Статуту вони перетворилися на впливових і шанованих членів міжнародного співтовариства, які також претендують на підвищення свого статусу в ООН з урахуванням їх історичного визнання як великих держав і помітної ролі в сучасній системі міжнародних відносин [11].

Звісно, що можна було б надати більше повноважень Генеральній Асамблеї ООН, а її резолюції зробити обов'язковими, але такий варіант не видається прийнятним. Як зазначають М. Ентін і Л. Ентін, система Об'єднаних Націй із самого початку не була розрахована на вибухові процеси деколонізації. А з поширенням феномена формально самостійних, але нежиттєздатних міні-держав, важливе в минулому прагнення "одна держава — один голос", яке було покладене в основу ООН, взагалі втратило будь-який сенс [7, *37*]. Фактично те саме стверджує і Гунтер Хофманн [5, *6*].

Цю думку підтверджує також А. Білоногов. Він зазначає, що в Генеральній Асамблеї, як і в усіх інших органах ООН, всі рівні (звісно, окрім Ради Безпеки), а це означає, що голос, скажімо, Індії з її населенням, яке перевищує 1 мільярд, і голос прийнятої до ООН у 1999 р. держави Науру з населенням 12 тис., "важать" однаково (а в 2002 р. членом ООН стала держава Тувалу з населенням 10 тис.). На сьогодні членами ООН є 42 держави, у кожної з яких чисельність населення менше 1 мільйона, у тому числі 14 держав, в яких чисельність населення не сягає і 100 тис. [1, *77*].

Досить слушною є думка А. Білоногова і про фінансовий внесок держав у бюджет ООН. К. Шликов зауважує, що реформа Ради Безпеки ООН потрібна також, щоб залагодити фінансові проблеми ООН. На його думку, тут є один вихід — надати багатим та економічно розвиненим країнам статусу постійних чи "напівпостійних" членів Ради Безпеки [6, *105*].

А. Білоногов наводить дані, що у 2002 р. 44 держави робили в бюджет ООН мінімальний внесок, який складав для кожної з них 0,001 % бюджету ООН, ще 16 держав — по 0,002 %, 10 держав — по 0,004 %. Прийняття ж Генеральною Асамблеєю резолюції простою більшістю голосів може бути забезпечене, за підрахунками Білоногова, 96 державами, сукупний внесок яких в ООН складає лише близько 0,3 % бюджету організації. 127 держав, які розташовані у нижній частині списку платників та які складають дві третини, разом вносили у 2002 р. 20,554 % бюджету ООН, водночас 15 держав, які роблять в ООН найбільший внесок, сплачують 84,4 % видатків ООН [1, *77*].

Отже, зрозуміло, що реформа має стосуватися насамперед Ради Безпеки ООН. А як стверджує Г. Гофманн, висловлюючи позицію німецького уряду, нинішня всесвітня організація зовсім не відображає ні постколоніального світу, ні світу після конфлікту систем у 1989 р., ні потреби у глобальному співробітництві. Раніше все визначалося протистоянням сис-

тем, а зараз, в епоху глобалізації, необхідно знайти адекватну заміну. Г. Гофманн вважає, що кількість постійних членів необхідно збільшити, щоб ООН відповідала змінам, які відбулися в політиці після конфлікту систем.

Крім того, він вважає, що Африка, Азія і Латинська Америка недостатньо представлені на вищому рівні. Ще Гофманн говорить про легітимність рішень Ради Безпеки ООН, збільшуючи представництво Ради Безпеки. Адже, з його точки зору, у своєму нинішньому стані ООН відображає реальність 1945 р., але аж ніяк не XXI ст. Він пише: "Бразилія, Індія та Японія теж вважають, що ООН повинна точніше відповідати реальному стану речей у світі, адже лише тоді вона отримає достатню легітимність у випадку необхідного втручання" [5, *6*].

Про легітимність рішень Ради Безпеки ООН розмірковує і Генеральний секретар ООН: "Рішення Ради Безпеки ООН все частіше і частіше видаються нелегітимними країнам світу, що розвиваються, які вважають, що їх позиції та інтереси недостатньо враховуються тими, хто приймає рішення". Крім того, Генеральний секретар вважає, що членський склад Ради Безпеки, який залишився незмінним з 1945 р., є таким, що не відповідає реаліям XXI ст.

Питання легітимності рішень Ради Безпеки ООН у її нинішньому складі ставили під сумнів представники Японії, Бахрейну, Словенії, Гамбії, Німеччини, Індонезії та інших держав.

Усі держави проголосили про свій намір активізувати зусилля з проведення повномасштабної реформи Ради Безпеки у всіх її аспектах і в Декларації тисячоліття.

У своїй доповіді "При більшій свободі: до розвитку, безпеки і прав людини для всіх" Генеральний секретар ООН стверджує, що склад Ради Безпеки є анахронічним і недостатньо представницьким. З його точки зору, необхідно провести зміни, щоб він якомога ширше представляв міжнародну спільноту в цілому, а також віддзеркалював сьогоднішні геополітичні реалії, що може надати йому більшу легітимність у світі.

Однак реформа Ради Безпеки ООН, незважаючи на всі зусилля, просувається досить повільно. Недостатньо продуктивно виглядає і діяльність Робочої групи у цьому напрямі. Так, навіть через 10 років після свого створення вона не змогла виробити чітких критеріїв щодо реформи Ради Безпеки ООН.

Не прискорила розв'язання проблеми і пропозиція щодо реформи Ради Безпеки ООН К. Анана, який, вказуючи на те, що сьогодні Азія і Тихоокеанський регіон мають одне місце постійного члена в Раді Безпеки, Африка — жодного, Європа — три, Американський континент — одне місце, запропонував надати по два нових постійних місця Африці, Азії і Тихоокеанському регіону, а Європі та Американському континенту по одному місцю [4].

Існують також інші проекти реформи Ради Безпеки ООН. Але ми вважаємо за необхідне докладніше зупинитися на тих п'яти проектах, які були відображені у проектах резолюцій Генеральної Асамблеї ООН.

Першим проектом реформи став зареєстрований 6 липня 2005 р. проект, запропонований 27 країнами, у тому числі Україною. Другий проект був запропонований 43 країнами Африканського континенту 14 липня 2005 р. 21 липня 2005 р. був зареєстрований третій проект, запропонований 12 країнами. 4 грудня 2005 р. був зареєстрований четвертий проект, за-

пропонований Ганою, Нігерією, Сенегалом і Південною Африкою. А 5 січня 2006 р. був зареєстрований п'ятий проект, запропонований Бразилією, Німеччиною та Індією.

Власне, щодо кількості майбутніх членів суттєвих розбіжностей між проектами немає. Більше того, у першому, третьому та п'ятому проектах кількість членів пропонується однакова — 25 осіб. Та й підхід до реформи у першому та п'ятому проектах є ідентичним.

У цих проектах пропонується, щоб шість нових постійних членів Ради Безпеки ООН обиралися за такою схемою: по два члени — від африканських держав та азіатських, а також по одному — від держав Латинської Америки, Карибського басейну та західноєвропейських держав. Щодо непостійних членів, то пропонується, щоб по одній державі з кожної групи були представлені Азія, Африка, Східна Європа, Латинська Америка та Карибський басейн. У цьому проекті пропонується також, щоб нові постійні члени мали ті самі права, що і нинішні постійні члени Ради Безпеки ООН.

У третьому проекті пропонується не збільшувати кількість постійних членів Ради Безпеки ООН, а лише збільшити до двадцяти кількість непостійних членів. При цьому Генеральна Асамблея має обирати нових непостійних членів на 2 роки з правом негайного переобрання. При цьому пропонується, щоб Африка була представлена шістьма членами, Азія — п'ятьма, Латинська Америка і Карибський басейн — чотирма, Західна Європа та інші держави — трьома, Східна Європа — двома членами.

Відповідно до другого і четвертого проектів африканським державам має належати два постійних і два непостійних місця; азіатським — два постійних і одне непостійне; східноєвропейським — одне непостійне; державам Латинської Америки та Карибського басейну — одне постійне і одне непостійне; західноєвропейським та іншим державам — одне постійне. У цих проектах також пропонується надати новим постійним членам ті самі права, що належать нинішнім постійним членам Ради Безпеки ООН, у тому числі право вето.

Однак насторожує те, що серед постійних членів Ради Безпеки ООН лише Франція взяла участь у розробленні одного із розглянутих проектів, тобто чотири інших нинішніх постійних членів Ради Безпеки ООН поки що не заявили про своє бажання реформувати головний орган Організації Об'єднаних Націй — Раду Безпеки ООН, а, як відомо, у разі відмови хоча б одного з них проекти реформи Ради Безпеки ООН так і залишаться проектами.

З нашої точки зору, позиція України щодо постановки питання необхідності проведення реформи Ради Безпеки ООН є логічною, оскільки проведення реформи зменшить вплив п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН на прийняття рішень, що є позитивним моментом з огляду на те, що на сьогодні Україна не є членом клуба "5", а отже, не може суттєво впливати на прийняття рішень цим органом, більше того, як член ООН зобов'язана підкорятися рішенням Ради Безпеки ООН.

Нинішня ситуація потенційно небезпечна і з огляду на особливий інтерес до нашої держави з боку двох постійних членів Ради Безпеки ООН — США і Російської Федерації, які, використовуючи Раду Безпеки, можуть сприяти прийняттю не досить корисних для України рішень або блокувати (через право вето) ті, які для України були б бажаними.

Однак було б доцільніше, якби Україна запропонувала проект реформи виходячи не лише з такого критерію, як географічний розподіл, а, наприклад, виходячи з проблеми представництва цивілізацій. На перший погляд ці підходи є ніби тотожними, але це не зовсім так. Цивілізаційний критерій є більш універсальним. Необхідно відзначити, що він зовсім не суперечить географічному, адже географічний критерій цілком представлений в цивілізаційному, однак, на відміну від географічного, при цивілізаційному підході будуть також представлені держави з переважно мусульманським населенням. Цей фактор сприяє проведенню реформи, оскільки на сьогодні понад 50 держав входять до Організації Ісламська Конференція (а відповідно до ст. 108 Статуту ООН внесення змін до Статуту ООН можливе лише у разі підтримки двох третин Генеральної Асамблеї, а без їх підтримки буде досить важко втілити реформу в життя).

Крім того, у такому випадку будуть представлені і різні ідеологічні парадигми в Раді Безпеки ООН (так, відповідно до ст. 9 Статуту Міжнародного Суду склад суддів має відповідати "представництву основних форм цивілізації і основним правовим системам світу". Варто зауважити, що Статут Міжнародного Суду є частиною Статуту ООН).

Крім того, саме при такому підході рішення Ради Безпеки ООН стануть "більш легітимними", оскільки вони будуть репрезентувати всі головні цивілізації, а також відображати позицію мусульман, кількість яких сьогодні сягає понад мільярд.

Цей критерій також виглядає більш доцільним з огляду на те, що в Раді Безпеки ООН можуть бути представлені позиції не окремих держави регіону, що нерідко ігнорують інтереси регіону в цілому, а певної цивілізації (що, до речі, у більшості випадків також буде тотожним поняттю регіон). А державу, яка представляє ту чи іншу цивілізацію, можна було б обрати з групи країн, що належать до тієї чи іншої цивілізації. Таким чином, діяльність членів Ради Безпеки ООН стала б більш відповідальною і виваженою. Для України це дало б змогу менше залежати від позиції великих держав, оскільки їх вплив був би дещо урівноваженим представниками інших цивілізацій.

Крім того, такий підхід дав би можливість уникнути досить жорсткої конкуренції на регіональному рівні між державами щодо питання: "А хто ж з них все-таки буде постійним представником від регіону в Раді Безпеки ООН?". Зараз із цього приводу відбуваються суперечки між Аргентиною і Бразилією, Італією і Німеччиною, Індією і Пакистаном. Питання ж постійного місця від регіону у Раді Безпеки уповільнює і без того досить кволий процес реформування Ради Безпеки, що йде не на користь організації.

Цивілізаційний критерій залишається одним з найстабільніших, що також свідчить на його користь, оскільки в умовах глобалізації політичне та економічне лідерство держав не є чимось сталим. Якщо ж в Раді Безпеки ООН будуть представлені окремі держави, як пропонується, то через певний період Рада Безпеки ООН не буде відповідати міжнародним реаліям.

І врешті, це дало б змогу реалізувати концепцію Альянсу цивілізацій, яка останнім часом знаходить досить серйозну підтримку не лише в установах ООН, а й серед світової громадськості.

Література

1. *Белоногов А.* Другой ООН у нас нет // Международная жизнь. — 2003. — № 6.
2. *Косолапов Н.* Формирование глобального миропорядка и Россия // Мировая экономика и международные отношения. — 2004. — № 11.
3. *Орлов А.* “un-оптимисты” и “un-скептики” // Международная жизнь. — 2004. — № 1.
4. *При большей* свободе: к развитию, безопасности и правам человека для всех: Докл. Генерального секретаря. — A/59/2005.
5. *Хофманн Г.* Почему Германия стремится нести большую ответственность в ООН // Deutschland. — 2004. — № 6.
6. *Шлыков К.* Какой быть ООН в XXI веке: проблема реформирования Совета Безопасности // Мировая экономика и международные отношения. — 2001. — № 5.
7. *Энтин М., Энтин Л.* Международное право и новые вызовы // Международная жизнь. — 2003. — № 12.
8. *Clark G., Sohn L.* World peace through World law. — 2-nd edition (revised.) — Cembridge. (Mass.), 1960.
9. *Kelsen.* The old and the new league: the covenant and the Dumbarton Oaks proposals. — AJIL, 1945.
10. *Sohn*, neutralism and the United Nations, “preventing World War 111: some proposals”. — N. Y., 1962.

С. О. ЗУБЧЕНКО
аспірант
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

МІФИ І РЕАЛІЇ "ПОЛІТРЕФОРМОВАНОЇ" СИСТЕМИ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Становлення і розвиток української державності, с. 248–253

У запалі перманентних енергетичних переговорів України з Росією, які із 2005-го поволі перейшли у 2006 рік, питання про політичну реформу в Україні, яка набула чинності у повному обсязі разом із набранням повноважень новообраним складом Верховної Ради України, відійшло на другий план. Хоча, якщо послухати деяких політиків і представників ЗМІ, зміни до Основного Закону нашої держави видаються вельми суттєвими: із президентсько-парламентської республіки Україна нібито перетворюється в парламентсько-президентську. Але чи відповідає це дійсності? Поза всяким сумнівом, ця тема за своєю суспільною вагою варта того, щоб придивитися до неї пильніше.

Історія із прийняттям Закону України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV [2] давно стала притчею во язицех, і ще раз нагадувати її немає потреби. Зате з конкретним змістом цього акта знайомі далеко не всі. Та й з тих, хто щось читав чи чув про політичну реформу, небагато хто зміг би без непотрібних епітетів пояснити відмінність між тим, що було в Конституції України [1] до реформи, і тим, що стало після того, як ми обрали новий склад нашого найбільш народного з усіх державних органів влади. Нашим співгромадянам лише методично втовкмачують, що вищезгаданий закон приймався при так званій "злочинній владі", а значить, він просто не може бути адекватним об'єктивним потребам державного будівництва зараз. Вочевидь, окремі особи, волаючи про те, що із введенням у дію такої політичної реформи Президент перетвориться в маріонетку без повноважень, розраховують на емоційну складову, а не на інтелектуальну. Що ж насправді ховається під політичною реформою?

Перед тим, як перейти до розгляду конкретних змін, які вносить згаданий вище Закон, потрібно зауважити: норми Конституції не завжди адекватно віддзеркалюють державно-правові реалії, що мають місце в дійсності, і специфіку вітчизняної системи здійснення влади. Адже Основний Закон, прямо скажемо, небагато уваги приділяє питанням механізму взаємодії між титульними органами держави — Президентом, Верховною Радою й Кабінетом Міністрів України. Тому конкретний характер взаємин між цими органами завжди істотно змінюється залежно від того, як змінюються персоналії на владному олімпі. Хоча це стосується не тільки України. Просто неможливо буквою закону врегулювати всі аспекти відносин між людьми, навіть між тими, хто перебуває на службі у народу та держави. Адже у них завжди є

цілком конкретні особисті симпатії й антипатії, інтереси й смаки, уподобання та фобії.

Що ж до змін до Конституції, то вони були такими. Передусім наші народні депутати продовжили собі строк легіслатури (повноважень) до п'яти років, не скривдивши при цьому й колег з місцевих рад: вони теж одержать додатковий рік важкої й виснажливої праці на благо своїх виборців [2]. Незрозуміло тільки, чому "образили" сільських, селищних і міських голів, яких все ще обирають на чотири роки.

Політичною реформою було також запроваджено нові конституційні інститути, такі як коаліція депутатських фракцій та імперативний мандат (у тексті це визначення відсутнє, хоча аналіз відповідних норм та наявність у державі виключно пропорційної системи виборів до Верховної Ради і місцевих рад свідчить, що йдеться саме про нього). Дещо до тексту Конституції внесли із Закону "Про статус народних депутатів України", а саме те, що стосується проблеми сумісництва. Тепер у народного обранця буде законних 20 днів на те, щоб пильно подумати, на кого йому краще переписати свій бізнес. Депутат також змушений буде здати мандат у разі свого невходження до складу депутатської фракції політичної партії (блоку партій), від якої він був обраний, або ж свого виходу із цієї фракції [2].

Необхідність в імперативному мандаті, вочевидь, зумовлена потребами "прискорення, поглиблення й розширення" партійного будівництва в державі й необхідністю подальшої політичної структуризації суспільства. Крім того, треба було шукати реальні антимотиви для тих, хто полюбляв змінювати партійну приналежність. Хоча із суто юридичної точки зору деяке обмеження прав народних депутатів у цьому, безперечно, є.

Тепер у Верховній Раді впродовж місяця після першого її засідання має бути сформована коаліція депутатських фракцій або одна фракція, до складу якої повинна входити більшість народних обранців на основі узгодження політичних позицій. Саме ця коаліція і є суб'єктом внесення Президентові України "нескромних" пропозицій, від яких він не зможе відмовитися (зокрема, щодо кандидатури прем'єр-міністра). Крім цього, вона затверджує представлений прем'єром персональний склад Кабінету Міністрів (крім міністрів оборони та закордонних справ, які, хоч і затверджуються тепер Верховною Радою нарівні з усіма, все-таки залишилися прерогативою гаранта Конституції), легітимізує представленого Президентом головного розвідника України, вирішує питання про встановлення державної символіки, затверджує відповідним законом Конституцію Автономної Республіки Крим і зміни до неї та інші важливі питання. Хоча є й одне обмеження: на своїй останній сесії Верховній Раді відтепер не можна відправляти у відставку уряд [2].

У контексті нововведень не зовсім зрозуміло (причому як в юридичному, так і політичному аспекті), для чого так ускладнювати процедуру призначення очільника уряду: спочатку коаліція депутатських фракцій вносить Президентові пропозицію про кандидатуру прем'єр-міністра, яку він відхилити все одно ніяк не може, а потім Президент вносить цю кандидатуру на голосування в парламент, де за неї, за великим рахунком, ця ж коаліція й голосує. Навіщо ці "церемоніали"? Однаково роль Президента у випадку з висуванням кандидатури прем'єра буде справді суто

символічна. Навіщо дарма дражнити главу держави? Чи не простіше, щоб Верховна Рада сама вирішувала питання про призначення прем'єр-міністра, а також про кадровий склад Кабінету Міністрів, а Президент від себе висував би кандидатури міністрів оборони й закордонних справ? Питання залишається відкритим.

У разі дострокового припинення повноважень Президента виконання його обов'язків (за окремими винятками) до обрання й вступу на "бойове чергування" нового "батька нації" буде покладатися на голову Верховної Ради, а не на прем'єр-міністра, як було раніше [1, ст. 112].

Голова Верховної Ради тепер буде організовувати не тільки підготовку питань до розгляду на засіданнях парламенту, а й роботу Верховної Ради і координувати діяльність її органів (начебто він не робив цього раніше). Ще одне нововведення стосується парламентських комітетів: обранню будуть підлягати не тільки голови цих комітетів, а й їхні перші заступники, заступники й навіть секретарі (майже як у КПРС!).

Спікер зможе невідкладно опубліковувати закони, прийняті парламентом, не за президентським, а за своїм підписом (щоправда, лише в тому випадку, якщо гарант не захоче підписати й опублікувати в десятиденний строк закон, щодо якого було подолано президентське вето) [2].

Кабінет Міністрів має керуватися, крім усього іншого, також Постановами Верховної Ради, а також Указами Президента, якими, втім, він керувався й раніше (хоча б під страхом можливої відставки). Але це нічого, зате тепер кількість віце-прем'єр-міністрів взагалі ніяк не лімітована. Крім того, уряду можна самостійно створювати, реорганізовувати й ліквідовувати міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; призначати й звільняти за поданням прем'єра керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до Кабінету Міністрів.

Суто косметичним є перетворення ч. 5 ст. 82 у ч. 5 ст. 83. Зміни у ст. 120 не менш колосальні: слова "крім викладацької, наукової й творчої роботи у позаробочий час" взяли в дужки, а після слова "підприємства" дописали "або організації".

Є привід для радощів й у прокуратури: до її чотирьох повноважень додалося ще п'яте: нагляд за дотриманням прав і свобод людини й громадянина, дотриманням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими й службовими особами [2, ст. 121]. Хоча, з теоретичної точки зору, підстави надавати якомусь органу нові повноваження є тільки в тому випадку, якщо він добре справляється з усіма існуючими.

Національний банк України більше не є суб'єктом законодавчої ініціативи. В цілому це нововведення обґрунтоване: життєвої необхідності в тому, щоб залишати за Національним банком таке право, справді немає. Тим більше, що він все одно так чи інакше залежить від інших суб'єктів влади, котрі цим правом володіють.

Рахункова палата наразі має контролювати не тільки використання державних коштів, а й їх надходження. Хоча незрозуміло, яким чином вона це робитиме, не володіючи розгалуженим апаратом.

Що ж до Президента, то він хоча й втратив деякі владно-політичні важелі, але натомість одержав цікаві повноваження щодо дострокового припинення повноважень Верховної Ради (за винятком останніх шести місяців строку повноважень Верховної

Ради) [2]. Розпуск парламента стає можливим, якщо впродовж місяця не було сформовано коаліцію депутатських фракцій або впродовж двох місяців — персональний склад Кабінету Міністрів. Хоча зазначимо, що це є право Президента, а не обов'язок. Формально перед прийняттям такого відповідального рішення йому необхідно проконсультуватися зі спікером, його заступниками й главами депутатських фракцій.

Не буде тепер колізій і стосовно повноваження гаранта зі звільнення з посади Генерального прокурора — тепер це можна зробити тільки через парламент. Крім того, глава держави віднині не зможе одним розчерком пера скасовувати акти уряду — тільки призупиняти їх дію до рішення Конституційного Суду на предмет їх відповідності Основному Закону. Закони ж про внесення змін у Конституцію мають абсолютний імунітет проти президентського вето. З позицій права це видається цілком обґрунтованим, позаяк передбачається, що за них уже проголосували необхідні для подолання цього вето 2/3 конституційного складу парламенту.

Отже, підіб'ємо короткий підсумок. Закон № 2222-IV [2] вносить досить істотні зміни в окремі елементи політичного устрою держави, особливо що стосується механізму кадрового формування вищого органу виконавчої влади в Україні — Кабінету Міністрів. Баланс влади й повноважень, безперечно, перемістився убік Верховної Ради, проте водночас буде явно передчасним стверджувати, що у Президента відібрали всі його основні повноваження — зміни далеко не настільки кардинальні. Крім того, необхідно враховувати той беззаперечний факт, що колегіальному органу, яким є Верховна Рада, завжди набагато сутужніше справлятися зі своїми обов'язками, ніж одноособовому, яким є Президент. У цілому ж Україна була і залишається змішаною республікою. А разом із цим залишається й фактична несформованість, ефемерність векторів державного будівництва.

Зрештою, все залежатиме від конкретних діючих осіб у владі. "Політика — це царське мистецтво управління державою", — казав колись Платон [19]. Але мистецтво доступне не для всіх. Для того щоб мати шанс його осягти, необхідно володіти певними особистими характеристиками. Якщо глава держави завдяки своїм морально-вольовим якостям досконало володітиме правовими і політичними засобами ефективного впливу на Верховну Раду, то навіть політична реформа не завадить йому застосовувати їх за призначенням. Водночас комусь (знову ж таки, з огляду на згадані морально-вольові якості) опанувати інструментарій мистецтва політики буде все одно не до снаги, які б широкі повноваження йому не надавали.

Президент — це особистість, характер, а не повноваження. Саме тому суб'єктивний людський фактор теж має велике значення у системі влади.

Зараз необхідно відкинути безглузді фобії й стереотипи щодо Закону № 2222-IV [2], залишивши його критику доти, поки не буде запропоноване щось насправді краще. Факт залишається фактом: як у політикумі, так й у суспільстві в цілому фактично не велося ніяких серйозних дискусій на предмет того, що ж за черговий "соціалізм" ми будуємо, якою має бути остаточна форма держави Україна, до якої потрібно йти. Звичайно, не можна не визнати, що все-таки були окремі спроби окремих людей та колективів зробити свій вне-

сок у велику справу державного будівництва в Україні. Зокрема, необхідно віддати належне вітчизняним ученим-правознавцям, хай навіть вони здебільшого або не виходили за рамки професійного обговорення й доктринального аналізу запропонованих їм уже готових ініціатив, не пропонуючи власних системних розробок, які охоплювали б всю проблематику цієї сфери, або вносили пропозиції, які стосувалися лише окремих аспектів функціонування системи влади, носили фрагментарний, "косметичний" характер. Усе ж Україна має достатню наукову базу, щоб самій визначатись із найбільш відповідними нашим реаліям формами побудови системи владних інституцій та характером відносин між ними [8, *89*].

Дотепер ніхто не спромігся не лише запропонувати, а й науково обґрунтувати такий державний устрій, котрий був би найбільш адекватним для такої, у всіх аспектах, унікальної держави, як Україна. Але ж мати ефективний державний устрій — в інтересах усіх і кожного. Держава не повинна потерпати від політичних містифікацій, політичного догматизму та однобокого висвітлення деяких реформаторських ініціатив [7, *181*].

У контексті викладеного доцільною видається розробка науково обґрунтованої системної та послідовної Концепції державного будівництва, яка б закріпила принаймні три основні елементи: власне мету (конкретні тип і форма держави, яка має бути побудована), основні напрями та етапність досягнення цієї мети. Тільки тоді можна буде вести мову про реальне гарантування стабільності конституційного ладу в державі та адекватну спрямованість векторів державного будівництва в Україні.

Література

1. *Конституція* України. — К., 1996.
2. *Закон* України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV // ВВР України. — 2005. — № 2. — Ст. 44.
3. *Указ* Президента України "Про зміни в структурі центральних органів виконавчої влади" від 15 грудня 1999 р. № 1572/99.
4. *Адміністративне* право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т. — Т. 1: Загальна частина / Ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. — К.: Юрид. думка, 2004. — 584 с.
5. *Андрійко О. Ф.* Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади: Моногр. — К.: Наук. думка, 2004. — 299 с.
6. *Державне* управління: теорія і практика / За ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 431 с.
7. *Зубченко С. О.* Зміст і значення зміни структури зв'язків між органами виконавчої влади в результаті проведення адміністративної реформи в Україні // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали Міжнар. наук. конф. (24–29 січня 2005 р., м. Косів Івано-Франківської обл.). — Вип. 6. — К.: Вид-во КУП НАН України, 2005. — С. 179–183.
8. *Зубченко С. О.* Зовнішня політика України: нові перспективи та старі проблеми // Наук. вісн. Акад. муніципального упр. Сер. "Право" / За ред. Ю. М. Мальчина, В. В. Луця. — К.: Вид.-поліграф. центр, 2005. — Вип. 1. — С. 87–90.
9. *Коліушко І. Б.* Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні. — К.: Факт, 2002. — 259 с.
10. *Основи* конституційного права України / За заг. ред. В. В. Копєйчикова. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 288 с.
11. *Особливості* виконавчої влади в пострадянській Україні / За ред. О. О. Кордуна. — К.: МАУП, 2000. — 249 с.

12. *Політична* система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / Редкол.: Ф. М. Рудич (голова) та ін. — К.: Парламент. видво, 1998. — 352 с.
13. *Реформування* державного управління в Україні: проблеми та перспективи / Кол. авт., наук. кер. В. В. Цвєтков. — К.: Оріяни, 1998. — 364 с.
14. *Цвєтков В. В., Кресіна І. О., Коваленко А. А.* Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти. — К.: Вид. дім "Ін Юре", 2003. — 496 с.
15. *Шаповал В. М.* Конституційне право зарубіжних країн. — К.: АртЕк, 2001. — 264 с.
16. *Шаповал В. М.* Конституція і виконавча влада. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 80 с.
17. http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=50079977&cat_id=43255
18. http://wap.president.gov.ua/news/data/1_5063.html
19. http://ru.wikipedia.org/wiki/Политика

О. Я. ДУДНІК
канд. іст. наук
Інститут археографії та джерелознавства НАН України, м. Київ

ПІВДЕННИЙ КАВКАЗ ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ І ДЖЕРЕЛО ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, с. 254–259

Сьогодні перед багатьма державами світу постала проблема енергетичної безпеки. Її причина полягає у різкому зменшенні запасів енергетичних ресурсів у надрах земної кулі внаслідок постійно зростаючих обсягів їх використання країнами світу та уніфікованої глобалізації міжнародних ринків енергоресурсів. Прагнення досягнути енергетичної безпеки призводить до загострення конкурентної боротьби і суперництва між багатьма державами, зокрема розвиненими (США, країни ЄС, Японія) і тими, що розвиваються (Китай, Індія, Бразилія), за вільний доступ і контроль над регіонами з енергоресурсами. До таких регіонів належить Закавказзя, або так званий Південний Кавказ.

Україна, яка є одним з найбільших імпортерів газу у світі, не може вести рівну боротьбу з провідними державами світу за джерела енергоресурсів передусім з економічних чинників. Водночас в умовах підвищення Росією цін на газ для всіх країн СНД усе актуальніше постає завдання досягнення енергетичної безпеки України. Саме це завдання В. Ющенко визначив як головне для першого і другого українських урядів після "помаранчевих" подій. Нині воно стоїть перед урядом В. Януковича.

Відомі два взаємопов'язані шляхи гарантування енергетичної безпеки будь-якої країни. Перший більше стосується внутрішньої політики. Це перехід на енергозберігаючі технології у виробництві, де використовується імпортована енергетична сировина (металургійна, хімічна промисловість), модернізація застарілого обладнання, використання альтернативних джерел енергії (сонячної, вітрової, біопалива), перехід до відновлювальних і безвідходних енергетичних джерел, як рідкий метан і водень, реконструкція комунального господарства та ін. Всі ці заходи сприятимуть зменшенню обсягів поставок імпортованих енергоресурсів. Другий шлях досягнення енергетичної безпеки стосується зовнішньої політики. Він передбачає диверсифікацію джерел постачання стратегічної сировини.

Для Української держави одним з альтернативних і пріоритетних напрямів диверсифікації джерел постачання енергетичної сировини є Південний Кавказ. Адже країни регіону — Азербайджан, який перетворюється на провідного світового експортера енергоресурсів, і Грузія як важлива транзитна країна енергетичної сировини — разом з Україною є учасниками міждержавного об'єд-

нання ГУАМ, головне завдання якого — будівництво та гарантування безпеки транспортних шляхів для постачання каспійської нафти і газу до Європи. ГУАМ — це також приклад економічної інтеграції з метою протидії процесам глобалізації та домінуванню Росії на пострадянському просторі. Країни ГУАМ поєднує зовнішньополітична орієнтація на Європейський Союз і прагнення розвивати з ним тісне економічне і політичне співробітництво. Україна поки що залишається осторонь головного *інтеграційного* об'єднання Європи, проте пріоритетність *її інтеграції* до Євросоюзу, на відміну від вступу до Єдиного економічного простору (ЄЕП) в рамках СНД (на умовах митного союзу), визнають навіть російські політологи.

Зокрема, В. Іноземцев зазначає, що прийняття європейського господарського і соціального законодавства, приєднання до європейської правової системи — все це має стати запорукою процвітання України [6]. Вступ до ЄЕП гарантує українським товарам ринки збуту, отримання більш дешевої енергетичної сировини, але, на відміну від інтеграції до ЄС, не вимагає модернізації її провідних галузей промисловості, тобто ще на багато років законсервує технологічну відсталість нашої держави та енергетичну залежність від північного сусіда.

Водночас, курс на євроінтеграцію не тільки сприятиме швидкій адаптації української економіки до глобалізації та подоланню проблем, пов'язаних з цим процесом, а й диверсифікації джерел постачання енергоносіїв. Завдяки поглибленню співпраці з ЄС Україна має можливість уже в найближчий час отримувати енергоресурси з Каспійського регіону. Справа в тому, що після російсько-української газової кризи наприкінці 2005 — на початку 2006 р. Євросоюз активізував свою діяльність з метою диверсифікації джерел постачання альтернативних енергоносіїв. Його погляди спрямовані на Азербайджан, Казахстан і Туркменистан.

У червні 2006 р. комісар Європейської Комісії з питань енергетики Андріс Пібалге заявив, що в рамках програми диверсифікації енергоресурсів для ЄС життєво необхідно побудувати додаткові трубопроводи для постачання нафти і газу з Каспійського регіону і Центральної Азії. З цією метою він відвідав Азербайджан і Казахстан. За словами А. Пібалге, найкоротшим, а значить, і найдешевшим для Євросоюзу шляхом постачання нафти є трубопровід за маршрутом Одеса — Броди — Полоцьк. Нафта до нього буде надходити з нафтопроводу Баку — Супса, а потім танкерами через Чорне море. Представник Єврокомісії наголосив, що на сьогодні нафтопровід Одеса — Броди — Полоцьк визнаний ЄС пріоритетним серед альтернативних шляхів [2].

Наприкінці червня ще один представник Європейської Комісії у Києві — Фаозі Бенсарса заявив, що уряди України, Польщі, Чехії та Словаччини, з одного боку, а також керівництво Казахстану й Азербайджану — з іншого, підтвердили свою участь у проекті, що має перебудувати роботу нафтопроводу Одеса — Броди з реверсного в аверсний режим. Унаслідок реалізації цього проекту каспійська, а не російська нафта, як і планувалося, надходитиме через територію України до Східної Європи. Угода з цього проекту передбачає створення міжнародного консорціуму і має бути підписана восени 2006 р. Після її укладання відразу розпочнеться фінансування проекту.

Проте виникає запитання. Чи вистачить каспійської нафти для України і чи зможе вона її вільно купувати? Адже у червні 2006 р. вступив у дію нафтопровід Баку — Тбілісі — Джейхан (БТД), по якому нафта надходить до західних держав, що інвестували кошти в нього і розробку нафтородовищ. Відкриття транспортної магістралі кілька разів відкладалося передусім через неготовність Азербайджану забезпечити її пропускну спроможність необхідною кількістю нафти.

Щоб розв'язати цю проблему, Захід залучив до проекту Казахстан. Лідер центральноазійської держави Н. Назарбаєв пообіцяв, що головним споживачем "чорного золота" його країни буде Європа (70 %). Нафта надходитиме від Тенгізького родовища до Новоросійська, а звідти — нафтопроводом БТД. Тим самим буде забезпечена його робота на повну потужність. Влітку 2006 р. на Нараді щодо взаємодії і засобів довіри в Азії (НВЗДА), що проходила в Алма-Аті, Н. Назарбаєв підписав угоду про приєднання до нафтопроводу БТД [7]. Крім того, про намір експортувати нафту, що добувається в Росії, по трубопроводу БТД, використовуючи при цьому нафтопровід Новоросійськ — Баку в реверсному режимі, заявила британська компанія "Брітіш-Петроліум" (BP), яка є головним акціонером і співзасновником російської нафтової компанії "ТРК-ВР".

Отже, цим спростовуються всі побоювання, що Україні не вистачить каспійської нафти. Але чи зможе вона її вільно купувати в необхідних обсягах?

На початку 2006 р. Національна акціонерна компанія (НАК) "Нафтогаз України" на чолі з тодішнім головою О. Івченком уклала угоду з казахською компанією КазМунайГаз про спільне видобування нафти і газу в Казахстані. За даними голови української компанії О. Івченка, перспективні запаси цих родовищ становлять 50 млрд кубометрів газу і 100 млн тонн нафти на рік. Добута продукція буде ділитися нарівно.

Крім того, президент Н. Назарбаєв під час офіційного візиту до України навесні 2006 р. підтвердив прагнення своєї країни брати участь у добудові нафтопроводу Одеса — Броди і можливість наповнити його нафтою через трубопровід Баку — Супса. Згодом посол Казахстану в Україні А. Журабаєв заявив, що його уряд готовий вкладати кошти у будівництво й експлуатацію української труби, але Астана прагне мати в Одесі персональний термінал, безпосередньо для казахської нафти. Казахстан запевнив, що має достатньо нафти для наповнення українського нафтопроводу, а також усі можливості для залучення до проекту інших видобувачів нафти на вигідних для них умовах. Найбільше казахську сторону турбує цінова, бізнесова, а нині й політична нестабільність в Україні. У цьому ж році за згоди антимонопольного комітету (АМК) України було створено спільне українсько-казахське підприємство — Транс Мунай, яке розпочало будівництво 52 км ділянки нафтопроводу від морського терміналу "Південний" під Одесою до системи придністровських магістральних нафтопроводів [3].

Таким чином, можливості України отримувати казахську нафту залежать тільки від її уряду, який має довести своїм казахським та європейським колегам, що він є надійним партнером.

Україна має всі можливості отримувати каспійську нафту не тільки з Казахстану, а й з Азербайджану. Так, у листопаді 2005 р. Верховна Рада

України ратифікувала українсько-азербайджанську міжурядову угоду від 3 червня 2004 р., яка визначає базові принципи співробітництва України й Азербайджану в нафтовій сфері. За умовами домовленості Баку надає Україні можливість купувати нафту в необхідних для неї обсягах на комерційній основі для використання в нафтопроводах країни. Україна, зі свого боку, має забезпечувати транспортування азербайджанської нафти по своїй території системою магістральних нафтопроводів на комерційних засадах [9].

Враховуючи той факт, що наприкінці травня 2006 р. на саміті ГУАМ у Києві міждержавне об'єднання було не тільки реорганізовано у міжнародну Організацію за демократію й економічний розвиток (ОДЕР-ГУАМ) з центром у Києві, а й прийнято рішення про запровадження впродовж 30 діб зони вільної торгівлі (ЗВТ) між країнами ГУАМ, Україна має всі необхідні підстави вільно купувати нафту в Азербайджані.

Крім того, у діяльності ГУАМ, передусім як транзитного шляху для постачання нафти з Каспійського регіону до Європи, зацікавлений Європейський Союз. До ЗВТ ГУАМ насамперед з економічних чинників прагнуть приєднатися східноєвропейські держави — Румунія, Польща, Чехія, Словаччина й Литва.

Отже, західні сусіди України зацікавлені отримувати каспійську нафту через територію нашої держави і готові підтримати перебудову й добудову нафтопроводу Одеса — Броди — Полоцьк.

Водночас співробітництво й участь Польщі, Чехії, Словаччини та інших східноєвропейських держав у рамках ЗВТ країн ГУАМ сприятиме зближенню і вступу України, а також Молдови й Грузії до Євросоюзу. Держави ОДЕР-ГУАМ зможуть отримати доступ до європейського ринку і стати його складовою. Цей факт визнають і російські аналітики. Зокрема, вони зазначають, що угода про ЗВТ в рамках нової ГУАМ значно переважає пакет документів, які Москва запропонувала підписати Києву за право претендувати на вступ до ЄЕП [4].

Велику зацікавленість в тому, щоб постачання нафти до країн Центрально-Східної Європи здійснювалося через територію України, проявляє Туреччина. Анкара сильно стурбована екологічним навантаженням на свої протоки, через які проходять нафтові танкери європейських причорноморських держав. Як наслідок, турецький уряд посилює умови їх проходження своїми територіальними водами, що не можуть не враховувати східноєвропейські держави.

Значно менші перспективи має Україна щодо постачання природного газу з Південного Кавказу. Сьогодні ЄС розглядає маршрут Баку — Тбілісі — Ерзерум (БТЕ), а не український — Баку — Поті — Іллічевськ, як пріоритетний альтернативний шлях постачання газу з Каспійського регіону.

Прагнення ЄС купувати газ у Казахстану, Азербайджану й Туркменистану позитивно сприймається керівництвом цих держав. Так, президент Туркменистану С. Ніязов уже обговорив зі своїм колегою з Туреччини ідею прокладання газопроводу по дну Каспійського моря до Баку. Звідти газ буде транспортуватися газопроводом БТЕ. Враховуючи, що цим маршрутом поставляти свій газ на міжнародний ринок погодився й Іран [1], а проходитиме він через територію Вірменії та Грузії, Україна має можливість залучитися до цього альтернативного джерела енергоносіїв. Відомо також, що Україна давно вела

переговори з Тегераном про закупівлю іранського газу. Існує проект газопроводу Іран — Вірменія — Поті — Іллічевськ — Європа [8], який планується прокласти по дну Чорного моря. Беручи до уваги, що у 2005 р. Росія домовилася з Німеччиною про будівництво Північноєвропейського газопроводу по дну Балтійського моря, в обхід України, Польщі та країн Балтії, останні, як і всі інші східноєвропейські держави ЄС, безумовно, мають підтримати Київ у реалізації українського проекту. Початок цьому було покладено президентом В. Ющенком, який на початку червня 2006 р. сформував робочу групу для створення Балто-Чорноморсько-Каспійського банку розвитку (БЧКБР). Банк має забезпечити фінансами будівництво газопроводу з Азербайджану до Європи через територію України. На сьогодні вартість проекту оцінюється у 2 млрд дол., а прогнозовані терміни будівництва — 5 років [5]. Україна найбільше зацікавлена у цьому проекті. Його реалізація залежатиме від того, наскільки швидко створено БЧКБР (проект банку має бути підготовлений на липень 2006 р.) і настільки Україна зможе залучити до проекту країни ГУАМ і ЄС.

Отже, враховуючи наявність міждержавних угод, українсько-казахської — про спільне видобування нафти і газу, українсько-азербайджанської — про вільну купівлю Україною азербайджанської нафти, беручи до уваги участь Казахстану, Азербайджану та країн ЄС у перебудові роботи нафтопроводу Одеса — Броди в аверсному режимі, а також створення ЗВТ у рамках ГУАМ, можна стверджувати, що вже найближчим часом Південний Кавказ стане для України одним з пріоритетних напрямів і джерел диверсифікації постачання нафти.

Значно складніша ситуація з поставками каспійського газу. Україна має доступ на газовий ринок Казахстану, Туркменистану, є сподівання на Азербайджан та Іран. Зокрема, С. Ніязов під час останнього візиту В. Ющенка до Туркменистану запропонував Києву власними силами розвідати родовища на Каспійському шельфі, знайти там газ, добути його і побудувати нові газопроводи до своєї території. Проблема полягає саме у транспортуванні газу. Вирішення газового питання відбуватиметься значно повільніше, ніж нафтового, адже ЄС не надає пріоритет українському маршруту постачання цієї важливої енергетичної сировини до Європи. Водночас воно значною мірою залежатиме від наступних чинників: по-перше, наскільки швидко буде збудований газопровід через Каспійське море до Баку і чи зможе Україна приєднатися до нього. По-друге, чи зможе Україна прискорити отримання іранського газу, якщо взяти участь у будівництві чи розширенні пропускної спроможності грузинської ділянки газопроводу Іран — Вірменія — Поті. Грузія після енергетичної кризи на початку 2006 р. купує іранський газ.

Водночас і перший, і другий чинники залежать від можливостей України транспортувати газ через Чорне море. Крім будівництва газопроводу по дну моря, можна постачати газ у зрідженому вигляді. Але для цього необхідно створити потужності з виробництва такого газу на місцях видобування, його транспортування, а потім перетворення у звичайний стан на місцях призначення. Створення інфраструктури для постачання зрідженого газу значно сприятиме диверсифікації постачання цієї енергетичної сировини з різних регіонів світу. Сьогодні варто визначитись, який спосіб є перспективнішим.

Таким чином, Україна має всі підстави для отримання каспійської нафти уже в наступному році, а в перспективі (3–5 років) — й каспійського газу.

Література

1. *Блинов А., Мамедов С.* Азербайджану посулили особую роль // Независимая газ. — 2006. — 26 апр. — С. 5.
2. *Введенская А.* Евросоюзу нужны альтернативные маршруты // Независимая газ. — 2006. — 20 июня. — С. 5.
3. *В обмен* на мир и территории. Нефтяные перспективы Азербайджана // ТЭК. — 2006. — № 1. — С. 89–91.
4. *Гамова С.* Транзитом через ГУАМ // Независимая газ. — 2006. — 29 мая. — С. 3.
5. *Дубинский А.* Надувание банка // Экон. изв. — 2006. — 14 июля. — С. 1.
6. *Иноземцев В.* Слабость шаблонных решений // Независимая газ. — 2006. — 19 июня. — С. 3.
7. *Мамедов С.* Баку отвязался от российской трубы // Независимая газ. — 2006. — 30 мая. — С. 1, 6.
8. *Меликова Н., Панфилова В.* Москва поддержала Кочаряна // Независимая газ. — 2006. — 17 мая. — С. 6.
9. *Мониторинг* законодательства топливно-энергетического комплекса Украины // ТЭК. — 2006. — № 1. — С. 31.

В. Г. МЕЛЬНИК
докторант
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ТЕОРІЯ “ІДЕАЛЬНОЇ БЮРОКРАТІЇ” МАКСА ВЕБЕРА І СУЧАСНІСТЬ

Становлення і розвиток української державності, с. 260–264

Поняття “бюрократія”, “бюрократизм” міцно увійшли в наш щоденний обіг, закріпилися в нашій суспільній свідомості. Слово це має французьке коріння: “bureau” означає канцелярія, стіл, бюро, тобто дослівно це “влада канцелярій”. Словник Вебстера, наприклад, дає чотири визначення цього терміна:

1. Управління, що здійснюється державними підрозділами і супроводжується надзвичайною рутинністю.
2. Сукупність офіційних представників апарату управління.
3. Державницька офіційність (officialism).
4. Концентрація повноважень в адміністративних бюро [6, *84*].

Розкриваючи значення терміна “бюрократія”, як правило, мають на увазі управління чи адміністрування взагалі. Але, як зауважує Л. фон Мізес, мабуть, неможливо знайти жодного управлінця, який би погодився назвати себе бюрократом [3, *9*].

Дійсно, коли пересічний громадянин чує слова “бюрократ” або “бюрократія”, він водночас пригадує численні труднощі і перешкоди, які треба подолати, щоб вирішити якунебудь проблему чи отримати необхідний документ. У контексті сучасних реалій бюрократ сприймається як формаліст, ворог прогресу і стагнатор суспільного життя, до цих характеристик додаються ще такі ознаки, як корумпованість, клановість, мафіозність, хабарництво, зловживання службовим становищем, тяганина та ін.

У соціальних науках адміністрацією чи бюрократією прийнято називати будь-яку великомасштабну організацію професійних службовців, основний обов’язок якої полягає у тому, щоб здійснювати політику тих, хто приймає рішення [1, *28*]. В ідеалі державна адміністрація — це раціональна система, покликана кваліфіковано та ефективно реалізовувати суспільну політику. Вона має достатньо сувору ієрархію влади, тому відповідальність за виконання державних рішень спрямовується зверху вниз.

Соціологічну концепцію раціоналізації колективної діяльності, насамперед у сфері управління, розробив відомий німецький учений Макс Вебер. Він був прихильником ідеї компромісу інтересів і соціальних груп як такої, що визначає культурно-історичний розвиток суспільства. При цьому він вважав, що способ життя, ідеали, політичні й правові погляди будь-якої соціальної спільноти не повинні визначатися виключно матеріальними інтересами, інакше ця спільнота неминуче деградувати-

ме. Основоположною засадою соціологічних поглядів М. Вебера була концентрація раціональності.

Для правильного розуміння позиції Макса Вебера важливе значення має його оцінка ролі й суті держави. "Держава, — писав він, — й так само політичні союзи, що історично їй передували, є панування людей над людьми, спирається на легітимне насильство як на засіб" [2, *647*]. При цьому М. Вебер виокремлює три види внутрішніх причин, на підставі яких люди можуть підкоритися тим, хто має владу. Це, по-перше, авторитет "завжди вчорашнього", тобто прав, освячених традицією, традиційне панування, яке здійснювали патріарх чи патрімоніальний князь старого типу. По-друге, харизматичне панування, яке здійснює пророк... чи плебісцитарний володар, видатний демагог і політичний партійний вождь. І, врешті-решт, це панування на підставі "легальності", на підставі віри в обов'язковість ділової компетентності, обґрунтованої раціонально створеними правилами [2, *647–648*].

Безумовно, Макс Вебер не був першим, хто використовував при дослідженні системи державного управління термін "бюрократія", але саме він вивчив і описав ті якості бюрократії, що висувають її як основну рушійну силу всієї системи державного управління. Зазначимо, що аналіз М. Вебера ґрунтувався на бюрократичній моделі Німеччини, але принципи, розроблені ним, достатньо універсальні й можуть використовуватися всюди; він вважає, що "бюрократія" — це спеціально організована система державних інститутів і посад, а також осіб, які професійно займаються управлінням.

Домінування державної влади (можливість органів державної влади впливати на окремих громадян, суспільні процеси й суспільство в цілому), за думкою Вебера, обумовлюється саме управлінською (адміністративною) функцією держави, що безпосередньо реалізується через систему управління або бюрократії. Ця система ні в якому разі не є випадковим утворенням, тому що раціональна влада завжди діє відповідно до визначених, чітких, зрозумілих всім правил. Але ці правила мають бути певним чином інститутиалізовані. З іншого боку, потреба в наявності складного управлінського механізму пояснюється постійно зростаючим ускладненням як самої держави, так і тих суспільних відносин, які вона повинна регулювати. Саме тому головна теза М. Вебера може бути сформульована так: "Складність породжує бюрократію" [4, *31*].

М. Вебер вводить у науковий обіг поняття "ідеального типу" системи управління, характеризуючи бюрократію як складний "передаточний механізм", який має реалізовувати владні імпульси у процесі соціального управління. Він також вважав, що сама управлінська діяльність є універсальною і не залежить від таких характеристик держави, як форма правління і територіальний устрій, політичний режим. Саме тому ідеальний тип, запропонований М. Вебером, володіє тими самими універсальними властивостями, що і державне управління. Дослідник виокремлює сім ознак, які характеризують раціонально організовану систему бюрократичного управління, що здатна ефективно реалізовувати функції державного управління:

1. Система державного управління організується ієрархічно. Всі накази й команди, які йдуть зверху, є обов'язковими на "нижчих" рівнях державного управління.

2. Державне управління повинно здійснюватися на професійному ґрунті, а не з міркувань бажання чи небажання управляти, здатності чи нездатності до управління. Тобто реалізація функції державного управління є такою ж самою, як будь-які інші форми діяльності, які передбачають наявність необхідного рівня знань, вмінь.

3. Кожна установа має власну сферу компетенції. Всі завдання, що надходять у систему управління, розподіляються відповідно до функціонального призначення кожної складової цієї системи, й перед кожним елементом системи державного управління постає конкретне завдання, для виконання якого він має всі необхідні повноваження.

4. Службовець не володіє установою, в якій працює. На відміну від управління у приватному секторі, управлінці не мають жодного права власності на засоби управління. Їхнє завдання — здійснювати управління — не є наслідком права власності на об'єкти управління, з чого випливає вже, що державні службовці повинні чітко виконувати відведені їм ролі.

5. Посадові особи, а також державні службовці вищого рангу не мають ні права, ні можливості "приватизувати" орган управління. Це означає, що ні державна установа, ні будь-яка посада не можуть бути продані, передані у спадок або за домовленістю іншій особі чи іншому органу державної влади.

6. Весь процес управління будується на письмових приписах чи документах, що забезпечують точне й чітке передання інформації в структурі державного управління.

7. Державні службовці підкорюються дисципліні. Процес контролю в системі державного управління ґрунтується на розроблених правилах імперсонального характеру, що означає застосування цих правил стосовно всіх елементів системи управління без винятку, незалежно від того, хто конкретно здійснює ту чи іншу управлінську функцію. При цьому для "ідеальної моделі" Вебера важливим є не сам факт наявності правил, а їх якості і властивості. Ці правила повинні бути раціонально обґрунтованими, чіткими, загальними, імперсональними.

Крім цих загальних принципів державного управління, М. Вебер звертає увагу також на конкретні вимоги, які висувають стосовно державних службовців [5, *333–334*]:

1. Усі службовці є вільними, а їхнє рішення вступити на державну службу зумовлюється вільним вибором, а не зовнішнім примусом, але з часу прийняття рішення про вступ на державну службу й підписання контракту з державою вони мають діяти відповідно до правил, встановлених у рамках управлінських процедур.

2. Усі службовці призначаються, а не обираються, бо принцип виборності службовців суперечить принципу ієрархічної побудови управлінської системи.

3. Усі службовці призначаються на підставі їхнього професіоналізму. Єдиним критерієм природності тієї чи іншої особи до державної служби є рівень професійної підготовки, а всі інші фактори — соціальне походження, партійна приналежність, віросповідання мають другорядне значення і не беруться до уваги.

4. Усі державні службовці отримують чітко визначену заробітню плату за роботу, що виконується, а також мають гарантії пенсійного забезпечення.

5. Для всіх державних службовців, незалежно від їхнього рівня, ця

робота є професією чи, у крайньому разі, основним заняттям.

6. Всередині системи державного управління діють правила забезпечення службової кар'єри, які ґрунтуються на професійних якостях службовців, що дозволяє просувати наверх кращих спеціалістів.

7. Усі без винятку державні службовці є об'єктами внутрішнього контролю, який дає змогу підтримувати належний рівень службової дисципліни, а також забезпечує ротацію кадрів.

8. Усунення державного службовця з посади відбувається на підставі рішення вищих інстанцій.

Підкреслюючи позитивні сторони раціональної бюрократії, легітимність бюрократичного володарювання М. Вебер виводить з авторитету закону, що приймається у встановленому порядку, тобто підставою панування є закон і правопорядок, а чиновники виконують функцію дотримання і захисту діючого права.

Таким чином, на думку Вебера, бюрократична модель є найбільш загальною, оптимальною системою державного управління, яка діє точно, швидко, передбачувано, логічно обґрунтовано та є мінімально персоналізованою. Він вважав, що бюрократія — це історичний феномен, що виник на етапі історичного розвитку, пов'язаний з появою сучасної національної держави, здатної за свій рахунок утримувати державних службовців. Так, державна адміністрація як складова виконавчої влади у суспільстві з'явилась у Західній Європі близько XVI ст., але досягла своєї могутності тільки у XX ст. М. Вебер був сучасником цього процесу. І саме тоді стала актуальною розробка такої моделі взаємодії об'єктів і суб'єктів управління, яка б органічно поєднувала централізацію засобів адміністративного регулювання, ефективність і демократичність.

Макс Вебер вважав, що система бюрократичного управління діє за принципом піраміди, на вершині якої приймаються рішення, а вся управлінська конструкція функціонує як структура передання й реалізації цих рішень в середовищі, яким вона керує. Він також відзначав, що домінування бюрократичної моделі системи державного управління зовсім не означає, що їй немає альтернативи, бо існують й інші типи легального панування. У цьому контексті М. Вебер виокремлює три можливі форми управління, що зустрічаються в політико-правовій й адміністративній практиці:

1) бюрократичне управління;
2) аматорське управління (avocational administrational);
3) колегіальне управління (collegial administrational).

Але, на думку Вебера, бюрократичне управління найбільш повно відповідає тим вимогам, які постають у процесі державного управління, коли об'єктом управління є така складна система, як суспільство.

М. Вебер вважав ідеальним адміністративно-державне управління, побудоване на жорстких бюрократичних принципах: авторитарна влада керівника, який приймає рішення, дає завдання підлеглим, контролює їх виконання. Завдання державних службовців при цьому полягають лише в тому, щоб застосовувати управлінські принципи в конкретних ситуаціях. Професіональних державних службовців він уявляв як висококваліфікованих спеціалістів духовної праці, професійно вишколених у процесі підготовки, з високою становою гідністю. Без цього, на його думку, "виникла б фатальна загроза величезної корупції й низького міщанс-

тва, що поставило б під загрозу суто технічну ефективність державного апарату" [2, *665*].

Динамічний процес соціальних змін у кінці XX — на початку XXI ст. вимагає формування принципово нових якостей й навичок державних службовців і керівників. Вони повинні володіти сучасними методами й засобами реформування державних організацій, бути здатними управляти інноваційними процесами, долати соціальну й організаційну інертність бюрократичних структур. Сьогодні державне адміністрування визнане всім цивілізованим світом як діяльність, яка має особливу важливість для суспільства.

Література

1. *Василенко И.А.* Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия. — М.: Логос, 2001.
2. *Вебер М.* Политика как призвание и профессия // М. Вебер. Избр. произв. — М., 1990.
3. *Мизес Л. фон.* Бюрократия. Запланированный хаос. — М.: Дело, 1993.
4. *Fry B.R.* Mastering Public Administration // From Max Weber to Dwight Waldo Chatam, 1989.
5. *Weber M.* The Theory of Social and Economic Organization. — N.Y., 1946.
6. *Webster's* New World Dictionary. — N.Y.: Warner Books, 1987.

Н. И. ПЕТРОВСКИЙ
докторант
Харьковский институт МАУП

СОЗДАНИЕ МУНИЦИПАЛЬНЫХ БАНКОВ — НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Становлення і розвиток української державності, с. 265–268

Развитие местного самоуправления обусловливает увеличение финансовой независимости регионов. Одним из путей достижения этой цели является создание в Украине системы муниципальных банков (МБ). Необходимость их создания обусловлена недостатком в регионах оперативных денежных средств для решения насущных проблем хозяйствования, а также распыленностью имеющихся ресурсов по разным банкам, в том числе частным.

Что даст стране, территориальным общинам, коммунальным предприятиям и рядовым гражданам создание МБ?

Создание сети МБ может способствовать реформированию жилищно-хозяйственного комплекса страны. Обладая дешевыми кредитными ресурсами, МБ имеют возможность выдавать кредиты муниципальным предприятиям по более низким ставкам, что должно отразиться на снижении стоимости коммунальных услуг. Снижению затрат при оплате коммунальных услуг будет способствовать широкая сеть в регионе филиалов МБ, так как даже коммерческие банки не взимают плату за перевод денег с плательщиков коммунальных платежей, если предприятия — получатели средств имеют счета в этих банках. Обслуживание в МБ предприятий муниципальной собственности позволит им сэкономить на банковском обслуживании, даст возможность получать кредиты на текущие проблемы, получать банковские гарантии для привлечения иностранных инвестиций.

На базе МБ возможно создание единого расчетного центра по коммунальным платежам. Для рядовых граждан это удешевит плату за коммунальные платежи и сэкономит время и силы при оформлении субсидий или пособий, так как филиалы или отделения МБ могут быть размещены в помещении бывших ЖЭКов и в отделах выдачи субсидий. Перевод пенсий и пособий в МБ также позволит гражданам экономить время и силы при оплате коммунальных платежей, так как при этом будет возможно автоматическое списание по договорам поручения без нотариального оформления.

Муниципальные банки могут способствовать установлению взаимных хозяйственных межрегиональных отношений на рыночной основе. Такое сотрудничество может выражаться во взаимном кредитовании регионов, особенно в период подготовки к плановым сезонным мероприятиям. Для северных регионов Украины наибо-

лее актуальной является подготовка к отопительному сезону. В южных регионах актуальность приобретает подготовка к курортному сезону в летний период. Система МБ позволит расширить финансовую самостоятельность местных органов власти. Муниципальные банки могут кредитовать муниципалитеты других регионов, а также инвестировать средства в совместные проекты.

Для местных бюджетов муниципальные банки могут являться дополнительным источником пополнения бюджета, так как помимо отчисления налогов в бюджет будет перечисляться и сумма причитающихся к выплате дивидендов.

Нельзя забывать и о возможности оказания экстренной финансовой помощи на возвратной основе в результате природных катаклизмов или техногенных катастроф по типу аварии на Диканевских очистительных сооружениях в Харькове или недавних событий с системой отопления в Алчевске и Черноморске. Муниципальные банки могут быстро кредитовать покупку необходимого оборудования для устранения техногенных проблем.

С помощью МБ можно привлекать свободные денежные средства граждан под целевые региональные программы развития. Например, в Харькове в середине 90-х годов проводились региональные муниципальные займы. Среди коммерческих банков проводился конкурс на операционное обслуживание займа. С помощью МБ такие займы могли быть более регулярны и более выгодны для рядового инвестора.

Большую роль МБ могут играть в привлечении в отдельные регионы страны инвестиций, в том числе иностранных. В этом случае МБ могут выступать банками-гарантами таких инвестиций и иностранных кредитов. Да и сами МБ самостоятельно могут привлекать дешевые кредитные ресурсы в иностранной валюте у иностранных банков. Для иностранных банков партнерство с муниципальными банками должно быть менее рискованно, чем с обычными коммерческими банками.

Местные органы власти с помощью МБ могут осуществлять региональные программы поддержки и развития предпринимательства, жилищного строительства для молодых семей, развития фермерских хозяйств, создания новых рабочих мест и др. Для предпринимателей МБ могут осуществлять льготное кредитование. При этом суммы дотаций и компенсаций величины процентных ставок проходят через счета МБ, что исключает возможность коррупции и махинаций.

Муниципальные банки могут кредитовать застройщиков под региональные программы строительства социального жилья для социально незащищенных граждан или льготного контингента. Именно кредитование застройщиков социального жилья позволит бесперебойно осуществлять строительство в период, когда еще не сформирован местный бюджет.

Нельзя забывать о проблеме защиты интересов частных инвесторов — владельцев строящегося жилья. Муниципальные банки могут выступать гарантами возврата инвестируемых средств, получения квартиры, а также возможности получения ипотечного кредита. Для этого достаточно решением местных властей обязать застройщиков страховать свою ответственность или предоставлять банковскую гарантию МБ частным инвесторам — владельцам строящегося жилья.

Создание муниципальных банков для банковской системы Украины — новый этап в ее развитии. Это также гарантия того, что банковская система Украины не будет подавлена более мощными иностранными банками. Создание сети МБ укрепит банковскую систему Украины, повысит доверие граждан к банкам как финансовым институтам, позволит дополнительно привлечь в банковскую систему свободные средства населения на депозитные счета.

Создание МБ также является одним из методов профилактики коррупционных действий в органах местного самоуправления. Не секрет, что существует порочная практика, когда частные коммерческие банки приплачивают руководителям государственных и муниципальных предприятий за то, что руководимые ими предприятия обслуживаются в этих банках. Денежные средства на счетах предприятий являются ресурсной базой для банков, причем наиболее дешевой по сравнению с депозитами граждан. Банки используют эти средства для выдачи кредитов. И чем дешевле банку обходятся ресурсы, тем менее дорогие могут быть выдаваемые им кредиты или более доходным кредитование при рыночных кредитных ставках. Этим и объясняется желание коммерческих банков иметь среди своих клиентов государственные и коммунальные предприятия, которые оперируют большими денежными средствами.

В связи с этим следует отметить, что оборотные средства государственных и муниципальных предприятий часто пополняются из государственного и местного бюджетов. Таким образом, и бюджетные средства часто используются в частных интересах, а не в интересах государства и территориальных общин.

Организационная форма МБ может иметь вид общества с ограниченной ответственностью или акционерного общества закрытого типа. Форма собственности — 100% муниципальная. Для МБ законодательно может быть уменьшен размер уставного фонда. Оперативные решения принимаются правлением банка, а в отдельных случаях — с одобрения местных советов. Квалификационные требования к работникам банка должны быть такими, как и для других банков.

Муниципальные банки могут быть отнесены к специализированным банкам. Учитывая их менее рискованный характер, со стороны Национального банка могут быть установлены более льготные нормативы резервирования и другие экономические нормативы.

Для создания МБ в настоящий момент достаточно существующего банковского законодательства. Пилотный проект по созданию МБ может быть осуществлен в любом крупном областном центре Украины, в частности в Харькове. Но для создания системы МБ, включающей в себя создание МБ, в небольших городах без внесения изменений в банковское законодательство не обойтись. Также могут потребоваться изменения в законы, регулирующие отношения бюджета, собственности и местного самоуправления.

На основании принятого законодательства органами исполнительной власти и НБУ может быть разработан типовой проект устава и учредительного договора МБ. Это облегчит процесс создания МБ по всей территории Украины.

Таким образом, создание системы муниципальных банков в Украине является насущной проблемой, с помощью которой можно решить мно-

жество сопутствующих задач. Необходимость создания муниципальных банков для развития местного самоуправления очевидна.

Литература

1. *Конституція* України. Чинне законодавство України: Станом на 1 липня 2003 р. / Уклад. Ю. І. Єлісовенко. — К.: Махаон, 2003. — 900 с.
2. *Закон* Украины "О банках и банковской деятельности" // Банки і бізнес. — 1991. — № 3.
3. *Господарський* кодекс України: Офіц. текст зі змін. і допов. станом на 1 жовтня 2005 р. — К., 2005.

В. ЮРКОВСЬКИЙ
старш. викл., протектор ТУНВ ім. святого Петра Могили у Львові

ІНТЕГРАЛЬНІСТЬ ОСВІТЯНСЬКИХ І ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ДІЙ ГРОМАДСЬКИХ УСТАНОВ (на досвіді Товариства українських наукових викладів ім. святого Петра Могили)

Становлення і розвиток української державності, с. 269–273

Ідею створення Товариства українських наукових викладів у 1906 р. подав Михайло Грушевський. Справа в тім, що викладі в тогочасних університетах Галичини здебільшого не задовольняли якостям освіти. По-перше, лекції читалися польською мовою, завдяки чому багато україномовних понять було просто виключено з осмислення студентами, мало цитувались і українські генії. По-друге, стиль викладання і навчання студентів був переважно репродуктивним. Студенти і викладачі обмінювалися науковими поняттями так, ніби перекидалися ними в запечатаних конвертах, не використовуючи їх в обігу.

Низький рівень освіти був зумовлений рутинними критеріями знань, з чим не хотів миритися, зокрема, М. Грушевський: "Я волію читати лекції так, аби в кожному зчиненому викладі проглядався наступний, іще більш досконалий виклад", — говорив він під час своєї інавгурації на професора Львівського університету. Тобто М. Грушевський постулював критерієм знань коловорот викладів, або подання знань у безперервному евристичному зведенні та вдосконаленні.

Евристичне зведення мислення на вищий ступінь, або становлення "ідеї", має відношення до функціонування юридичних законів і закладів державного правління: воно створює канон (режим) виявлення активності в діяльності народних мас з національним змістом. Ми правильно сприймаємо юридичний закон тоді, коли наша свідомість сприймає його ідею.

Становлення ідеї має відношення до людських долей: воно пролонгує їх. Тому до ідеї створення організації, яка займалася б предметом викладів, долучився також Іван Франко. Він зауважував, що художня література (яка віддзеркалює людські долі) справляє "надісторичний" (тобто гуманізуючий проти антагонізму) вплив на суспільство. Тут слід враховувати, що спочатку, за Адама та Єви, суспільство рухалося за законами прогресу і розвитку, навіть за законами безсмертя, про повернення до якого йдеться в Євангелії, потім Адам і Єва втратили рай. Але якщо сталася трагічна діастола розлучення людства з

Богом, то повинна статися і велична систола повернення до Нього в діях. Історія веде до цього. Прогрес і гуманізація збігаються. А художня література однозначно орієнтована на гуманізацію суспільних відносин, навіть коли вона зображує протилежне — зло, а не добро. Мистецтво, яке не несе добра, втрачає художність, втрачає свій позитивний вплив.

М. Грушевський не забув свого наміру заснувати Товариство наукових викладів, але готував себе до політичної діяльності в тодішніх антигуманістичних обставинах життя, тому не хотів "світитися" на чолі боголюбивого товариства. Він доручив цю справу докторові Олександрові Колессі.

Товариство наукових викладів обрало для себе ім'я Митрополита Київського і Галицького Петра Могили (1596–1647), оскільки саме в його добу стало активно поширюватися книгодрукування в Україні, що стало базою для накопичення інтелектуального потенціалу нації, на якому ґрунтується зведення пізнання на креативний рівень.

Петро Могила також дотримувався національного традиціоналізму: він стояв за православну ставропігійність України і верховенство освіченого козацтва у розбудові Української держави.

Об'єднання нагальних завдань кожного сьогодення з національним традиціоналізмом, а ще ширше — з консерватизмом, у переламні періоди історії спричиняє безумовний успіх поступу (наприклад, таким був успіх національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького). Ось чому, за аналогією історичних часів, українській еліті в 1906 р. імпонувала історична постать Петра Могили (ми живемо нині в переламному періоді історії, тому постава святого Петра Могили повинна вельми імпонувати титульній еліті сучасної української нації). А в 1996 р. митрополит Петро Могила був канонізований православною Церквою Київського Патріархату.

Львівське Ставропігійське вчене братство (ЛСБ), в якому навчався юний Петро Могила, було самостійною українською громадою, або соціоформним духовно-освітнім закладом. Рушієм розвитку національної особистості й громадського поступу тут була духовно-освітня діяльність. Петро Могила потім успадкував і практикував саме такий підхід до формування самостійної української громадськості.

А Товариство українських наукових викладів успадкувало характер освітньо-соціо-державотворчого імперативу вже від Петра Могили, а в 1920 р. створило Український таємний університет (УТУ) та Український вільний університет (УВУ). У цих університетах найважливішим завданням було формування української особистості в конкретно-історичних обставинах, залежно від подолання умов нищення українства [1, *12–18*].

Напрям освіти в УТУ — медико-природничо-економічно-правничий. Така сама секція була утворена в НТШ. Бо марксівський економізм і ленінський антиінтелектуалізм спотворили структуру людської індивідуальності, передусім її національну свідомість, що й потрібно було відтворювати.

Український таємний університет проіснував у Львові до 1925 р., а Український вільний університет після Другої світової війни знайшов собі захисток у Мюнхені, де перебуває й дотепер. Інформація про ці університети в сучасній Україні замовчується та їх досвід не використовується. Чому?

Напрошується відповідь: тому що нищення української нації триває.

Суть справи в наступному. Формування людської особистості підпорядковується закону часового опосередкування форм діяльності. Незважаючи на надзвичайно велику різноманітність людських долей, всі люди взагалі чинять одне й те саме: прагнуть досягти успіху в чотирьох видах діяльності: одержати освіту, створити сім'ю і народити дітей, зробити кар'єру і передати свій досвід наступному поколінню.

Рушієм життєвого сходження людини є освіта і духовність, а базою — любов, продовження людського роду. Любов — це піднесення до істинних і гуманних ідеалів. А більшовики зробили рушієм суспільного руху обманні штампи ідеології, які ні до чого не ведуть, а базою життєвого сходження зробили голий політичний економізм, яким задовольняються лише разові потреби атомістичної, уособленої в собі, людини, а не особисті потреби, які виявляються (за вченням трійці) у зведенні особистості до оволодіння творчістю (прийняття в себе Духа святого, творчого, як розуміє Біблія), ставання Сином Божим і одночасно — сином учителів власного роду або його духовних і наукових надбань.

Задоволення особистісних потреб вимагає плановості й тривалого часу. Для задоволення потреби в одержанні освіти потрібно десять років, як найменше. От і виходить, що жінка не здобула освіти з молоду заради збереження дитини і сім'ї, а в 40 років починати набувати освіту — це вже створює дисгармонію в особистому житті. А у великої кількості звичайних українців трапляється так, що за роботою і намаганням відтворити власне життя їм украй бракує часу на сім'ю і народження дітей. Нація вимирає.

Скоріше за всіх зникають шляхетні українські роди, забуваються імена героїв України. Виявляється, що ідеологічний локомотив радянської влади, що закликав до "світлого майбутнього", тягне до депопуляції українців.

Ніхто не може пояснити, чому вже впродовж 15 років Україна перебуває у застої та яким чином вийти з цього стану. Справа в тім, що життя української нації в наш час рухається за законами переважання економіки над формуванням соціальної сфери суспільства. А такий поступ не властивий для психотипу української нації. Їй потрібен самостійний національний шлях розвитку [3, *2*].

Зрушення з точки застою відбувається тоді, коли домінанта метапсихічної сфери діяльності нації поєднується з волею більшості населення. Кожний суперетнос для такого поєднання має свої конкретні періоди історії. Романський суперетнос, наприклад, має емоційну домінантну сферу, германський — вольову, а слов'янський суперетнос — сферу пізнання. Тому надання ефективності національному українському імперативу, стверджує Г. Щокін, можливе за умов:

- надання теоретичному знанню центрального місця у визнанні політики суспільства, перетворення університетів у його головні інституції;
- заміни класового розшарування професійним;
- переваги сфери послуг (передусім інтелектуальних) над матеріальним виробництвом.

Також потрібно повернути козаччину і гетьманат, звернутися до першооснов зародження державності нації, коли сублімація ідеалів особистістю не розбігається із сублімацією ідеалів усього населення. Для Украї-

ни це був період національного піднесення держави — розквіту Запорозької Січі. Зведення мислення на ступінь креативності тут служило засобом об'єднання громадян як державних одиниць і народження державотворчої національної еліти [4, *7–9*].

Товариство українських наукових викладів ім. святого Петра Могили, що відродилося у 1993 р., проводить роботу з реставрації наукових і педагогічних надбань комплексу "Львівське Ставропігійське Вчене Братство" і використання їх в освітній діяльності.

Львівське Ставропігійське братство було першим університетом у Східній Європі. Перша згадка про нього датується 1483 роком (тоді ж датується і перша згадка про козаків — 1490 р.). Принципи й методики навчання у ЛСБ збігаються з принципами й методиками, які можуть задовольняти вимогам сучасного Болонського процесу в освіті. Це означає, що освітянська діяльність має якісь універсальні підходи до навчання, придатні для багатьох історичних часів і народів. Доба французького Просвітництва відкрила ці принципи, пов'язавши їх з гаслом: "Свобода, рівність і братерство!". А українці відкрили їх та користувалися ними 200 роками раніше.

Львівське Ставропігійське братство було політико-самостійною (бо керувалося Магдебурзьким правом), соціо-формною, духовно-освітянською громадою. Його слід розглядати разом з козацтвом як єдину соціально-духовну формацію українців. На Заході України — ЛСБ, на Південному Сході — Запорозька Січ.

Львівське Ставропігійське братство було засновано купцями й ремісниками та утримувалося на їхні кошти. Провідною метою ЛСБ було формування патріотичної української, фахово розвиненої особистості. Діти багатих батьків і бідних у ЛСБ були рівні. На перших студентських лавах сиділи ті, хто мав високу успішність в оволодінні знаннями і фахом. Поділ на студентські семестри не був зафіксований в часі. Якщо студент за рік навчання зміг пройти перший і другий курс університетської освіти, то його переводили на третій. Практикувалося також репетиторство старших курсів над молодшими, хто потребував цього. Профільними у навчанні студентів були мовні дисципліни і реферативна система. Студентам, які дуже добре навчалися, дозволялося прочитати лекцію для викладачів та однокурсників.

У 1996 р. ТУНВ ім. святого Петра Могили провело у Львові конференцію "Український цивілізаційний прогрес від Львівського Ставропігійського Брацтва і сучасність", на якій було прийняте рішення про реставрацію напряму ЛСБ.

А у 2001 р. професорами Романом Мокриком і Ярославом Кмітом був заснований Університет "Львівський Ставропігіон".

Також ТУНВ ім. святого Петра Могили намагається реставрувати підхід до навчального процесу справді українських УТУ та раннього УВУ, щоб використовувати їх досвід з метою поліпшення навчального процесу, надання йому принципово продуктивного характеру, публікації творів членів ТУНВ ім. святого Петра Могили за 1909–1939 рр. Ці твори до недавнього часу знаходились у заборонених фондах Державної бібліотеки ім. Василя Стефаника у Львові, тепер уже начасі включити їх у навчальні програми українського студентства.

Але, на жаль, ТУНВ ім. святого Петра Могили у Львові зазнає знева-

жання до названих освітніх і наукових запитів і байдужість навіть до факту існування самого Товариства.

Нагадаємо, що після 1939 р. було страчено членів ТУНВ ім. П.Могили, всесвітньо відомих учених — Степана Рудницького, Кирила Студинського, Іларіона Свенцицького, письменників Петра Франка, Осипа Маковея, Романа Сказинського та ін.

Після 1996 р. від злиднів, браку грошей на існування і нескінченних утисків їхньої діяльності померли члени відродженого ТУНВ ім. святого П. Могили академіки Роман Крипякевич, Микола Колеса, професори Володимир Лебединець, Віталій Скоробагатько, Анатолій Гнатишак, Олександра Мороз, Наталія Ількова, Борис Олексієнко.

Громадські установи відповідно до своєї демократичної природи прагнуть утвердити рушійний національний імператив в єдності освітянських і державотворчих дій. І це цілком правильно. Справедлива держава має бути виразником гармонії професійних та інших угруповань громадян. Але нині терези людської долі в Україні хитаються між добром і злом, ми все ще мешкаємо у державі, яка є "апаратом насильства" (В. Ленін), а його прибічники заперечують, що освітянські та державотворчі дії інтегровані [2, *44–47*]. Сьогодні національний поступ спотворюється олігархами, бо працюють вони не на користь титульної нації.

Література

1. *Записки* 2000-го року. Товариство наукових викладів ім. святого Петра Могили у Львові. — Вип. 3 / Зібр. і впоряд. В. Юрковський. — Л.: Центр Европи, 2001. — 296 с.
2. *Щокін Г.* З вірою в українську Україну: Доп. на Всеукр. Форумі нац.-патріот. сил, 21 січня 2006 р. // Газ. "Персонал плюс". — 2006. — 25 січ.
3. *Щокін Г.* Український консерватизм як сутність національної ідеї. — К.:-МАУП, 2006. — 64 с.
4. *Сенченко Н.* Общество истребления — стратегическая перспектива (демографическая реформа). — К.: МАУП, 2004. — 224 с.

А. А. ПУХТЕЦЬКА
аспірант
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, м. Київ

ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ СТАНДАРТІВ НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ

Становлення і розвиток української державності, с. 274–277

На сучасному етапі побудови в Україні демократичної, правової держави важливого значення набуває врахування в управлінській практиці та правотворчій роботі сучасного змісту європейської концепції *належного врядування* (англ. — "good governance") та одноіменних принципів, що сформувались у західній юридичній думці на підставі фундаментальної ідеї верховенства права.

Безперечно, важливе значення концепції, що розглядається, обумовлено тим, що одним з її основних елементів є принцип *належного управління* (англ. — "good administration"), згідно з яким створено передумови розвитку інституту публічної адміністрації в її сучасному розумінні.

У вітчизняній правовій науці загальнопоширеним є тлумачення публічної адміністрації як сукупності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [1; 2; 5]. У нашій статті проаналізуємо переважно сферу виконавчої влади.

Водночас слід відзначити, що належне урядування є неодмінною характеристикою демократизації суспільства, тому закріплення відповідних вимог у вітчизняному законодавстві відповідатиме цілям загальної трансформації державних і правових інститутів відповідно до євроінтеграційних пріоритетів розвитку України.

На сьогодні у сфері виконавчої влади України відбуваються зміни, викликані як здійснюваним переходом до нової форми державного управління — парламентсько-президентської, так і подальшою "європеїзацією" національної системи державного управління. Важливим чинником є також незавершеність триваючої адміністративної реформи, концепція якої, втім, потребує зараз певного оновлення. Все це значно актуалізує у наш час пошук шляхів і засобів розв'язання проблем, що накопичуються у сфері виконавчої влади.

Врахування теоретичного і методологічного доробку Ради Європи (РЄ) та Європейського Союзу (ЄС) вкрай важливе для приведення організації та діяльності органів виконавчої влади України у відповідність до копенгагенських і мадридських критеріїв, виконання яких, у свою чергу, є обов'язковим для країн — кандидатів на вступ до ЄС.

Концепція належного врядування сформувалася в європейській правовій доктрині на підставі та за умови дотримання двох основоположних принципів побудови правових систем провідних західноєвропейських країн — демократії та верховенства права. Подальший розвиток політико-правових вчень західними дослідниками сприяв значній структуризації

та розвитку концепції належного врядування. Для розуміння змісту цієї правової категорії та її співвідношення з принципом та відповідною концепцією належного управління доцільно розглянути основні стандарти згаданих понять.

До *стандартів належного врядування* сьогодні належать: належне законодавство; законність; участь; прозорість процесу прийняття рішень; доступ до інформації; належна організація; належний персонал; належний фінансовий та бюджетний менеджмент; ефективність; відповідальність та нагляд [10].

Водночас слід зазначити, що наведений перелік може бути уточнений, адже він сам являє собою уточнення п'яти основних політичних принципів належного врядування, наведених у Білій книзі Європейського врядування (2001 р.) [9]: відкритість, участь, відповідальність, ефективність та відповідність (узгодженість). Кожний з цих принципів сприяє утвердженню демократії та верховенства права у державах — членах ЄС та застосовується на всіх рівнях управління — глобальному, європейському, національному, регіональному та локальному.

Серед зазначених принципів, зміст яких загалом вже дискутується у вітчизняній юридичній літературі, вважаємо доцільним уточнити, що під останнім принципом — відповідністю або узгодженістю (англ. — "coherence") — розуміється необхідність узгодження та зрозумілості політики, що впроваджується різними органами на різних рівнях управління з метою найефективнішої її реалізації. Крім цього, зазначений принцип презюмує відповідальність органів управління різних рівнів за ефективне впровадження доручених їм завдань в контексті реалізації комплексних програм розвитку та відповідної політики Євросоюзу.

Принцип належного управління визнається одним з важливих елементів європейської концепції належного врядування. Його дотримання гарантується ст. 41 Хартії фундаментальних прав ЄС, Європейським кодексом належного управління (або належної адміністрації) та ін.

Принцип "good administration" вимагає належного дотримання адміністрацією прав індивідів під час надання якісних адміністративних послуг завдяки використанню чітких управлінських методів. Водночас адміністрація зобов'язана діяти у такий спосіб, що відповідає законним і розумним очікуванням тих, кому вона "служить", що, власне, і підтверджує "належність" такої адміністрації.

Концепція належного управління застосовується не тільки до органів виконавчої влади, а й до державних діячів і державних службовців, які реалізують повноваження держави. При цьому застосовуються стандарти, які передусім визначають зовнішні взаємостосунки між адміністрацією та індивідами.

Стандарти належного управління закріплені у багатьох рекомендаціях і резолюціях РЄ, в окремих елементах "acquis communautaire". У березні 2005 р. у Страсбурзі відбулося 17-те засідання Проектної групи з адміністративного права, що створена при Генеральному Директораті Ради Європи, на якому було визначено чотири класифікаційні групи, до яких належать 23 стандарти належного управління. Йдеться про стандарти, що застосовуються до законності; стандарти, що застосовуються до участі індивідів; стандарти, що застосовуються до виконання, до прозорості та контролю.

Розвиток концепцій належного врядування та належного управління значно вплинув наприкінці XX ст. на формування так званого Європейського адміністративного простору (ЄАП) — складної системи співробітництва публічних адміністрацій європейських держав, покликаної забезпечувати однакову реалізацію прав громадян та юридичних осіб, створених в межах ЄС, а також забезпечувати ефективне та якісне надання адміністративних послуг. Також доцільно навести необхідні складові ЄАП: а) принципи; б) правові норми; в) стандарти; г) національні адміністративні традиції; д) спільні соціальні та культурні цінності національних держав; е) спеціальні методи міжнародного співробітництва у сфері діяльності публічних адміністрацій. При цьому національні публічні адміністрації (є) є суб'єктами, в результаті реалізації повноважень яких відбувається практична реалізація програм і планів міжнародного та міжурядового співробітництва (у сфері ЄАП), та одночасно останнім необхідним елементом ЄАП [6].

Нині вітчизняними вченими зроблено лише перші кроки з аналізу окремих аспектів формування та функціонування ЄАП. Серед сучасних дослідників цієї проблематики слід відзначити наукові праці В. Б. Авер'янова [1; 2; 5], І. А. Грицяка [3; 4], А. А. Пухтецької [7; 8] та ін.

Натомість в європейських країнах уже проведено комплексні науково-практичні дослідження та розроблено методичні рекомендації щодо входження до ЄАП. Зокрема, це праці таких провідних учених з проблематики конвергенційних адміністративно-правових процесів, у тому числі формування ЄАП, як Ж. Булуа, Р.-М. Шевальє, К. Демке, К. д'Орта, Ж. Фурньє, Г. Граббе, Ж. Гессе, К. Нілл, К. Ніццо, Й. П. Олсен, Ж. Зіллер та ін. Поглиблене вивчення і використання досягнутих теоретичних і прикладних результатів згаданих досліджень становить особливий інтерес, зокрема, для подальших зусиль у напрямі проведення конституційної та адміністративної реформи в Україні.

Слід додати також, що в європейській адміністративно-правовій доктрині категорія ЄАП включає в себе низку елементів, якісні характеристики яких зумовлені покладеними на них специфічними функціями та завданнями в системі європейського адміністративного права.

У свою чергу, принципи ЄАП поділяються на чотири основні групи:

а) у групі принципів "юридична визначеність" — принцип правової держави; принцип верховенства права; принцип надійності; принцип передбачуваності; принцип зв'язаності адміністрації законом; принцип недискримінації; принцип пропорційності; принцип доцільності (обґрунтованості); принцип процедурної справедливості; принцип своєчасності; принцип професіоналізму та ін;

б) у групі принципів "відкритість і прозорість" — принцип відкритості на противагу секретності; принцип прозорості на противагу дискретності; принцип винятковості конфіденційного та секретного характеру діяльності органів публічної влади; принцип набрання законної сили тільки після офіційного опублікування; принцип підлеглості публічних адміністрацій зовнішньому контролю; принцип обов'язкового обґрунтування та наведення підстав прийнятого рішення

особі, чиї права або законні інтереси зачіпаються у зв'язку із його прийняттям, та ін.;

в) у групі принципів "відповідальність" — принцип відповідальності органів публічної адміністрації; презумпція вини органу публічної адміністрації у відносинах з громадянином; принцип відшкодування збитків органами публічної адміністрації, завданих через порушення прав і законних інтересів громадян; принцип формалізованих процедур з метою уникнення абстрактної відповідальності; принцип примату інтересів людини і громадянина у відносинах з органами публічної влади та ін.;

г) у групі принципів "ефективність і результативність" — принцип ефективної адміністрації; принцип ефективного та результативного виконання європейського законодавства та ін.

Розглянуті принципи можуть бути концептуальною основою для проведення перетворень у механізмі виконавчої влади України, які б, з одного боку, посилювали демократичну спрямованість цього механізму, а з іншого — сприяли б подальшій раціоналізації внутрішньої організації системи відповідних органів.

Література

1. *Адміністративне* право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т. — Том 1: Загальна частина / Редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. — К.: Юрид. думка, 2004. — 584 с.
2. *Виконавча* влада і адміністративне право / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Вид. Дім "Ін-Юре", 2002. — 668 с.
3. *Грицяк І. А.* Європейський адміністративний простір // Адміністративна реформа в Україні: шлях до Європейської інтеграції: Зб. наук. пр. — К., 2003. — С. 78–83.
4. *Грицяк І. А.* Україна на шляху до Європейського адміністративного простору // Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т. — Т. 2: Особлива частина, розд. 8 / Редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. — К.: Юрид. думка, 2005. — С. 523–558.
5. *Державне* управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Факт, 2003. — 384 с.
6. *Пухтецька А. А.* Поняття Європейського адміністративного простору: необхідність запровадження у вітчизняній адміністративно-правовій науці // Юрид. Україна. — 2006. — № 2. — С. 38–44.
7. *Пухтецька А. А.* До питання про зміст поняття "Європейський адміністративний простір" // Держава і право. Сер. Юрид. і політ. науки. — Вип. 31. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. — С. 176–182.
8. *Пухтецька А. А.* Європейські принципи адміністративного права та Європейський адміністративний простір. — К.: Старт-Поліграф, 2006. — 100 с.
9. *European* Governance. A White Paper. Commission of the European Communities. COM (2001) 428 final. Brussels, 2001. — P. 8 // <www.coe.int>
10. *Preliminary* draft recommendation on good administration and consolidated model code of good administration prepared by the scientific expert and the Secretariat, Working party of the project group on administrative law/ Groupe de travail du groupe de projet sur le droit administratif (CJ –DA-GT). — Srasbourg 2005 // <www.coe.int>.

А. О. БІЛОУС
канд. іст. наук, доц.
Л. В. КАЛИТА
канд. іст. наук, доц.
Міжрегіональна Академія управління пероналом, м. Київ

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ПЕРШІ КРОКИ

Становлення і розвиток української державності, с. 278–285

Кінець XX ст. увійшов в історію суттєвими геополітичними змінами: розпався Радянський Союз, змінився суспільно-політичний устрій в колишніх соціалістичних країнах Центральної та Східної Європи, розширився Північноатлантичний альянс, економічно і політично посилюється Європейський Союз.

На міжнародній арені з'явилися нові держави, серед них — незалежна Українська держава.

Поява на політичній мапі світу незалежної України започаткувала глобальні трансформації не лише у цьому регіоні. Досягнення суверенного статусу Українською державою, за визначенням відомого американського політолога З. Бжезинського, є однією з найвідчутніших геополітичних подій XX ст. За оцінкою вченого, здобуття незалежності Україною створило можливість для самої Росії як держави і нації стати нарешті демократичною та європейською. Аналітики західного світу практично одностайні у визначенні ролі України як "детонатора" у руйнуванні такої наддержави, якою був СРСР. Так, американський дослідник Д. Мойніхен найсуттєвішим чинником розпаду СРСР вважає "небажання слов'янської України продовжувати жити в режимі домінування Росії" [2].

Віднині Україна, після тривалого перебування у складі спочатку Російської імперії, а потім СРСР, почала активно залучатися до міжнародного співтовариства як повноправний суб'єкт.

Як молода держава Україна прагне знайти свою геополітичну ідентичність, усвідомити себе як у геополітичному контексті, так і в контексті розвитку світової цивілізації, визначити реальні національні інтереси, виробити стратегію і тактику їх реалізації.

На українські землі завжди впливала група геополітичних факторів, причому здебільшого негативних. По-перше, Україна розташована в самому центрі Європи, на перехресті силових полів наймогутніших країн континенту. По-друге, Україна завжди була основним об'єктом і головною жертвою багатовікової боротьби за першість у Східній Європі.

Родючі українські землі, сприятливе їх розташування перетворювали Україну на об'єкт постійної політичної гри на міжнародній арені, на вагомий фактор дипломатичних відносин спочатку близького світу, з ча-

сом охоплюючи й сферу інтересів дедалі більшого числа європейських, а згодом й інших держав. Змагаючись за Україну, ці країни робили вигляд або справді вважали, що її як такої не існує взагалі. Відводячи їй те чи інше місце у своїх стратегічних розрахунках, вони бажали бачити Україну невід'ємною своєю частиною. До початку 90-х років XX ст. навіть не згадувалося про існування України як фактора зовнішньополітичного життя.

Політична історія переконливо свідчить: спілкування українського народу з іншими народами було інтенсивнішим у період повної або неповної державності. Світ також виявив більший інтерес до України в періоди державності, а в часи бездержавності вона опинялася на периферії міжнародних контактів. Тому в контексті сучасних реалій цікаво звернути увагу на перші самостійні дипломатичні кроки, зроблені Україною на початку XX ст. Лютнева революція 1917 р. і Тимчасовий уряд зовсім не збиралися залучати Україну до міжнародного життя. На арену світової політики її вивели остаточний розпад старої системи і ліквідація Східного фронту загальноєвропейської війни в результаті мирних переговорів у Брест-Литовську в кінці 1917 — на початку 1918 р.

Стосовно політичних орієнтацій українства напередодні Лютневої революції В. Винниченко зазначав зростання впливу прихильників "орієнтації на рятунок своїми власними силами", які "не чекали визволення ні від пом'якшеного російсько-самодержавного чи конституційного кулака, ні від закутого в залізо мілітаристичного німецького" [1, ч. 1, *41*].

Створена 4 березня 1917 р. Центральна Рада в короткий час переросла у впливовий представницький орган народної влади, вже 23 червня 1917 р. вона приймає I Універсал, який проголошує автономію України. Така активна державотворча діяльність викликала занепокоєння в Петрограді. Саме тому 28 червня 1917 р. для переговорів до Києва прибуває делегація у складі О. Керенського, М. Терещенка та І. Церетелі. Прибуття цієї делегації "на переговори з Центральною Радою слід вважати першим кроком до усвідомлення самими українцями того, що вони є європейською нацією, що з ними також мають рахуватися. Хоч і куца була надана Україні автономія, але це вже зафіксувалось як оформлення державності, на що звернуло увагу світове співтовариство, розуміючи, що на міжнародну арену виходять і невдовзі може вийти нова суверенна країна" [6, *248*].

Тому й цілком природним було зацікавлення іноземних держав Україною. Оформлення Української держави, навіть як автономної у Російській Федерації, притягало увагу союзників із самого початку, з літа 1917 р. Франція, Англія, Бельгія, Румунія дуже цікавилися організацією Української Республіки [4, *230*].

Генеральний секретар міжнародних справ О. Шульгин вважав, що у відносинах із союзниками можливо виділити такі етапи [17, *57*]:

I — напів-офіціозний, напів-приватний;

II — офіціозний;

III — період офіційних дипломатичних відносин. Весь час у цих відносинах вели французи, але потроху і англійці, і американці, і румуни, і італійці, і серби.

Період напів-офіціозний, період спорадичних відносин починається ще з літа. У той час відбувалися тривалі політичні розмови, в яких розглядалися події сучасності, а головне — роз'яснювалися бажання і намі-

ри України. Пізніше на засіданні Генерального Секретаріату від 3 вересня 1917 р. розглядалося "питання про інформацію за українську справу". Підкреслювалося, що "необхідно бути завжди в курсі того, що пишуть за Генеральний Секретаріат, як в Росії, так і закордонній пресі. Доручено Генеральному Секретарю по національним справам широко поставити діло інформації" [8].

Зародком інформаційної служби УНР за кордоном, на нашу думку, можна вважати місію українського старшини Георга Гасенка, який у грудні 1917 р. заснував у Швейцарії Закордонний заклад УНР з функціями прес-бюро, консульства і посольства. У доповіді голові Ради міністрів УНР він повідомляв, що "все приготовано для того, щоб зараз же, як будуть потрібні наші представництва, розділити заклад на три самостійні одиниці.

Прес-бюро має репрезентації власні у Відні, Берліні, Лондоні, Стокгольмі, Нью-Йорку, Вашингтоні, Римі, Токіо, Парижі, Женеві й агенції власні майже у всіх головних містах світу.., пропаганда в пресі всього світу справи України поставлена на широку ногу".

У Києві влітку 1917 р. перебувало 11 іноземних консулів із дореволюційного часу: Англії, Бельгії, Греції, Данії, Італії, Іспанії, Персії, Португалії, Сербії, Франції, Швейцарії [9].

У липні 1917 р. Центральну Раду відвідав аташе японського посольства у Петрограді Ашіда. У серпні того ж року до Києва приїхав французький журналіст Ж. Полісіє. Восени, особливо у жовтні 1917 р., ці відносини стають більш інтенсивними, а найбільшої ваги набирають вже після III Універсалу. Тоді розпочинаються офіційні відносини. Після того, як більшовики захопили Ставку в Могилеві, до Києва переїхали військові місії Англії, Франції, Італії, Японії, Румунії, Сербії та Польщі. Так Київ став осередком дипломатичних переговорів Антанти.

На засіданні Генерального Секретаріату, яке відбулося 4 листопада 1917 р., пролунало повідомлення, що голова французької військової місії при ставці Південно-Західного фронту генерал Табуї "дуже цікавиться переговорами на Україні, вітає федеративну Україну, але боїться австрійського впливу" [11].

Наприкінці листопада він разом зі своїми офіцерами і майором англійської служби п. Фіцвільямсом з'явився до генерального секретаря міжнародних справ із заявою, що союзники, зокрема Франція, з великою симпатією ставляться до культурного і політичного відродження України. Через якийсь час це було викладено у формі вербальної ноти. Після цього відносини весь час підтримувалися, але тільки 29 грудня 1917 р. французький уряд призначив генерала Табуї офіційним представником Французької республіки в Україні [17, *98–99*]. З того часу Франція вступила в офіційні дипломатичні відносини з Україною. Англія також призначила свого представника на Україну. Франція пропонувала Україні позику грішми, технічним приладдям. Пропонувала свою допомогу й Румунія. Встановилися добрі відносини з Чехо-Словаччиною в особі голови Чехо-Словацької Національної Ради Т. Масарика. Подальші події сплутали всі карти. Відносини з державами Антанти обірвалися, коли Україна почала мирні переговори з Австрією та Німеччиною.

Після прийняття 20 листопада 1917 р. III Універсалу Центральної Ради Україна розпочинає самостійні дії на міжнародній арені. Проголошу-

ючи появу Української Народної Республіки і передаючи всю повноту влади на її території Центральній Раді та її уряду — Генеральному Секретаріату, Універсал наголошував: "Волею і іменем Української Республіки станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено якнайшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити і спільників, і ворогів негайно розпочинати мирні переговори. Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі право народу українського в Росії і поза Росією не було в замиренню порушено" [1, ч. 2, *77–78*].

25 листопада 1917 р. Генеральний Секретар розіслав усім урядам новостворених республік — уряду Південно-Східного союзу, уряду автономного Сибіру, Краєвому Закавказькому комітету, уряду автономного Криму, Білоруській Центральній Раді, уряду автономної Молдавії, а також Народній Раді в Петербурзі свою ноту із запрошенням утворити на засаді федералізму однорідний соціалістичний уряд. Але уряд України не одержав відповіді на свою ноту (єдиним винятком став Донський Військовий уряд, котрий заявив, що погоджується на запрошення Генерального Секретаріату).

Тому цілком логічно, що в ноті "До всіх воюючих та нейтральних держав" 11(24) грудня ще раз підкреслювалося: "УНР, в особі Генерального Секретаріату її, стає нині на шлях самостійних міжнародних зносин до того часу, доки не буде проведено розділ міжнародного представництва між правительством Української республіки і федеральним урядом майбутньої федерації" [17, *90–91*].

Центральною зовнішньополітичною установою Української Республіки стає Генеральний Секретаріат міжнародних справ, який очолив О. Шульгин. Ця установа сформувалася на базі генерального секретаріату міжнаціональних справ. У доповідній записці О. Шульгина від 21 грудня 1917 р. відзначалося: "Секретарство справ національних було засновано в свій час майже включно для вирішення національних непорозумінь в межах України і назва його цілком відповідала тоді його функціям" [13].

Такі його функції було визначено Першою декларацією Генерального Секретаріату ще у червні 1917 р.: "Секретаріат у справах міжнаціональних має на меті об'єднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад Російської республіки та для порозуміння українців на цих основах з іншими національностями. На першому плані перед Секретаріатом міжнаціональних справ стоїть скликання з'їзду представників народів та областей Росії і підготовлення матеріалу до сього з'їзду" [1, ч. 1, *226*].

Але з того часу ситуація змінилась, як вказує О. Шульгин, коли була проголошена Українська Народна Республіка, функції Секретарства цілком змінилися і його завданнями стали [14]:

1) відносини з представниками іноземних держав;
2) відносини з іншими частинами бувшої Російської держави;
3) охорона інтересів українських підданих поза межами України та іноземних підданих у межах України. Тому назва "Секретарство справ національних" зробилася вже занадто вузькою і її треба змінити назвою "Генеральне секретарство справ міжнародних", яка обіймає в собі як урегулювання національних відносин у межах України, так і інші згадані вище завдання.

Виступаючи 26 грудня 1917 р. з доповіддю про роботу українського уряду, В. Винниченко зупинився і на міжнародних справах. Він підкреслив, що секретарство справ міжнаціональних перетворюється в секретарство справ міжнародних. Обсяг роботи, що виконувалася цією установою, значно збільшився. О. Шульгин доповідав: "Генеральному Секретарству Української Народної Республіки. Секретарство справ міжнародних, праця якого збільшується щодня, чому може бути ілюстрацією те, що з його початку до 5 грудня було всього 318 виходячих паперів, себто коло 3 паперів на добу, а з 5 по 20 грудня їх було 552, себто більше як 40 паперів на добу, — дуже малозабезпечене технічним знаряддям" [12].

У ході Другої світової війни співвідношення сил, що тиснули на Україну із Заходу, змінилось. Якщо на початку війни українські землі були об'єктом зазіхань Австро-Угорщини, то наприкінці її підвищений інтерес до України виявила Німеччина. Тут, на відміну від претензій Відня, керувалися чіткими прагматичними розрахунками. Увагу німецьких політиків привертали насамперед природні багатства України. Серед правлячих кіл Німеччини існувало два підходи до української політики. Перший підхід, якого дотримувалися військові, зокрема генерали Людендорф та Ейхгорн, характеризувався простою формулою: "Хліб будь-якою ціною". Другий підхід, прихильниками якого були політики та експерти, які виступали під гаслом "Україна разом з Німеччиною назавжди", був дещо далекогляднішим і гнучкішим. Імператор Німеччини Вільгельм, розмірковуючи про майбутній державний устрій колишньої Російської імперії, у 1918 р. уявляв собі її поділеною на чотири частини: Україну, Південно-Східний Союз, Центральну Росію і Сибір.

Політика радянської Росії, спрямована на укладання сепаратного миру з центральними державами, змусила Центральну Раду шукати контрзаходи, оскільки мир між Росією і Німеччиною означав неминучу окупацію України німцями та втрату її незалежності.

Отже, події настійливо диктували необхідність заключення миру з центральними державами, тобто Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною. Варто пригадати, що 5 грудня 1917 р. представники цих держав підписали перемир'я з більшовиками.

4 грудня 1917 р. відбулося надзвичайне засідання Малої Ради, на якому широко обговорювалася ситуація з укладанням миру. Один з промовців, Євген Неронович, наголошував, що Україна обов'язково повинна вступити в мирні переговори, бо, на його думку, цим вона також візьме на себе прерогативи незалежної держави. Неронович наполягав на тому, щоб ці наміри були доведені до відома Ради Народних Комісарів, а також до відома воюючих держав і союзників.

Наприкінці дискусій було прийнято резолюцію, яка визначала необхідним негайно почати перемир'я, з цією нотою на український фронт виїхали представники Генерального Секретаріату — Красковський, Удовиченко, Любинський і Левитський [4, *226*].

24 грудня 1917 р. Генеральний Секретаріат звернувся до воюючих і нейтральних держав, щоб пояснити їм ставлення УНР до переговорів, що вже почалися 22 грудня 1917 р. у Брест-Литовську. Нота ще раз проголошувала, що "Українська Народна Республіка, в особі Генерального Секретаріату, стає на шлях самостійних

міжнародних зносин. Українська Центральна Рада визнала необхідність взятися до активної політики в справі миру з перших днів проголошення УНР ... тепер, коли Совіт Народних Комісарів розпочав мирні переговори в Брест-Литовську з правительствами Германії, Австро-Угорщини, Туреччини та Болгарії — Генеральний Секретаріат від імені УНР заявляє: УНР, маючи тепер на своїй землі свій фронт, виступає самостійно в міжнародних справах на чолі із своїм урядом, який повинен охороняти інтереси українського народу — повинен прийняти участь нарівні з іншими державами у всіх мирних переговорах, конференціях та конгресах... мир від імені всієї Росії може бути заключений тільки правительством, яке було б визнане всіма республіками й державно-організованими краями Росії...

...Генеральний Секретаріат... признає необхідність мати своє представництво на конференції у Брест-Литовську, одночасно сподіваючись, що остаточно справа миру буде закінчена на міжнародному конгресі, до участі в якому правительство Української Республіки закликає всіх воюючих" [4, *227*].

З приводу цієї ноти Мала Рада подала резолюцію, згідно з якою Генеральному Секретаріату доручалося негайно приступити до вироблення докладних умов загального демократичного миру. Генеральний Секретаріат уже формував мирову делегацію, яка мусила виступити у Бресті незалежно від більшовицької делегації. У відповідь центральні держави повідомили, що вони радо вітали б представників Української Народної Республіки на мирних переговорах у Брест-Литовську. Таким чином, Україна стала фактором міжнародної політики.

Д. Донцов так пояснював ситуацію, що склалася: "Коли німці стояли на точці збереження інтегральності Росії, чи її поділу — вони майже ніколи не включали в свої плани українські комбінації... Розпад російської армії і сепаратистський рух в колишніх "окраїнах" імперії створили зрештою очі і німцям, котрі до того ж на Заході уперлись о залізний франко-англійський мур, з трупом не можна вже було заключати союзів і центральні держави нарешті відважилися одверто взяти сторону народів Росії проти неї" [3, *8–9*].

25 грудня 1917 р. відкрилася VIII сесія пленуму Центральної Ради, де з доповіддю у справі миру виступив генеральний секретар О. Шульгин. Зробивши загальний огляд міжнародного становища України, він висловив таку думку: "Ми не віримо, що у центральних держав є ідеалістичне бажання освободити Україну, ми бачили, як з одного, так і з другого боку, тільки певні стремління задовольнити свої економічні та політичні інтереси" [17, *77–78*]. Але подальше ведення війни загрожувала повною руїною як Україні, так і всій Росії. Тому Генеральний Секретаріат погодився спочатку на перемир'я, а потім на мир.

Українська делегація прибула на Берестейські переговори 1 січня 1918 р. у такому складі: члени Центральної Ради — М. Любинський, М. Полоз, О. Севрюк; економічний радник — С. Остапенко, голова делегації — генеральний секретар Вс. Голубович.

Основною метою мирних переговорів у Бресті був вихід Української Народної Республіки на міжнародну арену, утвердження її як суб'єкта міжнародного права, підписання демократичного миру без анексій і контрибуцій, який мав би забезпечити

об'єднання всіх українських земель в єдиній державі.

Їдучи на переговори, українська делегація не мала докладних інструкцій ні від уряду, ні від Центральної Ради. Тільки М. Грушевський виступав перед цим на конференції, на якій дуже докладно пояснив делегатам, чого вони мають домагатися на переговорах: виконання вимоги включення до складу Української Республіки всієї Східної Галичини, Закарпаття, Холмщини, Підляшшя, щоб жодного клаптика української землі не залишилося під чужим пануванням. Якщо ж Австро-Угорщина не погодиться поступитися українськими територіями, необхідно домагатися створення з усіх українських земель Австро-Угорської монархії окремого краю з якнайпершою автономією.

На розв'язанні цих завдань та утвердженні самостійної зовнішньої політики УНР і зосередила українська делегація свої зусилля. Саме тоді вперше на міжнародній конференції пролунала ідея соборності українських земель.

Питання про визнання України як самостійної держави, а також про статус української делегації стали у центрі дискусій. Троцький, який очолював російську делегацію, запевнив конференцію, що "не бачить жодної перешкоди для участі української делегації в мирних переговорах: вона виступає "як самостійна делегація, і такою признає її російська делегація". Подібну заяву від імені центральних держав зробив 12 січня граф Чернін: "Ми признаємо Українську делегацію правомочним представництвом самостійної Української Народної Республіки; формально ж признання чотирма союзними державами Української Народної Республіки самостійною державою буде зазначено в мирному договорі" [7, *99–100*].

Таким чином, визнання України самостійною державою прямо пов'язується з підписанням мирного договору, а це, у свою чергу, свідчить про формальне проголошення українським урядом повної самостійності Української Республіки. Це розуміли і в Києві. Ще під час засідання Генерального Секретаріату 26 грудня 1917 р. Генеральний Секретар М. Ткаченко проголошував: "Самостійність України — вихід для вільного ведення мирних переговорів" [16].

25 січня 1918 р. Центральна Рада оголосила IV Універсал: "Для того, — наголошувалось у ньому, — щоб не Руське Правительство, ніяке інше не ставали Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій край добре ладу, добре творчої роботи, ми, Українська Центральна Рада, сповіщаємо: однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною Вільною Суверенною Державою Українського народу".

Зі всіма сусідніми державами — Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та ін. — Україна прагнула жити у згоді і приязні, але жодна з них не мала втручатися в життя Самостійної Української Республіки. Універсал доручав уряду — Раді Народних Міністрів "від цього дня почати вже мирові переговори з осередніми державами самостійно й довести їх добре до кінця, встановивши згоду, щоб наш край почав своє життя в спокою і мирі" [1, ч. 1, *231*].

Нову делегацію до Брест-Литовська очолив О. Севрюк. У своїх спомина х той згадував, що жодної серйозної поради від уряду не можна було домогтися. "Укладайте якнайшвидше мир", — був єдиний наказ [5, *163*]. Працювала українська делегація дуже напружено. В ніч з 8 на 9 лютого 1918 р. українська делегація під-

писала мирний договір із центральними державами. За цим договором скасовувався воєнний стан між Україною і центральними державами. Договір обумовлював кордони України, звільнення її окупованих територій, встановлення дипломатичних відносин між Україною і центральними державами, а також розвиток економічних зв'язків.

Крім головного договору, було підписано таємний договір з Австро-Угорщиною. Згідно з ним частини Східної Галичини з переважаючим українським населенням мали бути відлучені від королівства Галичини і з'єднані з Буковиною в один коронний край. Створення нового коронного краю прямо пов'язувалося з тим, що до 31 липня Україна мала відвантажити центральним державам мільйон пудів збіжжя.

Як можна було сподіватися, цей договір викликав великий ентузіазм в Австро-Угорщині, Німеччині, Болгарії та Туреччині. Одна з австро-угорських газет із захопленням писала: "...Першим народом, який має щастя вийти з міжнародних боїв, є давня і славна з великою історичною традицією українська нація... Народи Австро-Угорщини сердечно вітають український народ, першим ділом котрого було відновлення славної минувшини, самостійної державності" [4, *323–324*].

М. Грушевський вважав, що "момент підписання договору — один із найважливіших моментів, який переживала Українська Народна Республіка в своєму відновленні державного життя" [15].

Література

1. *Винниченко В.* Відродження нації: У 2 ч. — К.; Відень, 1920.
2. *Грищенко Т.* Геостратегія постбіополярності: Сучасні американські концепції та Україна // Політ. думка. — 1997. — № 1.
3. *Донцов Д.* Міжнародне положення України і Росії. — К., 1918.
4. *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр.: У 2 т. — Т. 1: Доба Центральної Ради. — Ужгород, 1932.
5. *Севрюк О.* Берестейський мир (уривки із спогадів) // Берестейський мир. З нагоди 10-х роковин. 9.11.1918 — 9.IV.1928. Спомини та матеріали. — Л.; К., 1928.
6. *Сергійчук В.* Перші кроки у великий світ (До дипломатичної діяльності уряду УНР) // Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали. — Філадельфія; Київ; Вашингтон, 1993.
7. *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.: У 4 т. — Відень, 1921. — Т. 2.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). — Ф. 1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 1(зв.).
9. ЦДАВО України. — Ф. 1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 5.
10. ЦДАВО України. — Ф. 1063. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 10.
11. ЦДАВО України. — Ф. 1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 13.
12. ЦДАВО України. — Ф. 1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 128.
13. ЦДАВО України. — Ф. 1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 129.
14. ЦДАВО України. — Ф. 1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 129 (зв.).
15. ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 17.
16. ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 81 (зв.).
17. *Шульгин О.* Політика. — К., 1918.

Е. І. НИЗЕНКО
канд. юрид. наук, доц., проф.
Інститут права МАУП, м. Київ

СИСТЕМА НЕДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, с. 286–289

Входження країни в систему вільного ринку, де панує економічне суперництво за ринки збуту, породило багато раніше незнаних проблем.

Закономірності розвитку ринкових відносин викликали до діяльності на ринку численні приватні підприємства охоронно-розшукного плану. Склався ринок послуг у сфері недержавної безпеки. Не дивно, що на ринку першими з'явилися злочинні елементи. Становлення на ринку законних охоронних структур здійснюється у жорсткому протистоянні зі злочинним світом. Злочинний світ став досить небезпечним, особливо у вигляді організованих формувань, діяльність яких спрямована на дестабілізацію економіки як країни в цілому, так і окремих об'єктів економіки.

Серед основних обставин, що сприяють порушенню безпеки підприємництва, можна визначити такі [2]:

1) порушення встановленого режиму збереження відомостей, які становлять комерційну таємницю;
2) порушення порядку користування технічними засобами, що створює можливість отримання інформації про підприємство конкурентами чи структурами організованої злочинності;
3) порушення порядку і правил дотримання безпеки на підприємстві, що створює передумови для реалізації злочинними елементами своїх намірів і можливого виникнення надзвичайних ситуацій.

У системі забезпечення безпеки підприємництва нині реально діють дві групи суб'єктів:

- держава — забезпечує здійснення функцій у цій сфері через органи законодавчої, виконавчої, судової влади, правоохоронні органи і спецслужби;
- недержавні організації — приватні охоронні фірми, служби безпеки, детективні агентства, навчальні заклади і школи підготовки співробітників для недержавної структури безпеки.

Нині бракує універсальних, загальноприйнятих критеріїв ставлення до недержавної системи безпеки підприємництва, тобто до реалізації суб'єктом господарювання потреби захисту економічних інтересів підприємництва.

Правовий аспект проблем безпеки підприємництва полягає у тому, щоб розробити і прийняти цілий пакет правових актів, які б сформували правовий фундамент безпеки в Україні.

Система забезпечення національної безпеки розглядається в концепції Національної безпеки України як організована державою сукупність суб'єктів — державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями і завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України.

Таким чином, маючи законодавчі підстави для участі у вирішенні проблем захисту підприємництва, бізнес і громадянське суспільство повинні перекласти з плечей держави на себе частину проблем захисту приватної власності і своєї підприємницької діяльності.

Для реалізації цієї ідеї пропонується створення єдиного координаційного органу — суспільно-консультативного комітету з безпеки підприємництва при державному органі. Для забезпечення взаємодії суб'єктів недержавної системи безпеки підприємництва та органів державної влади пропонується створити відповідні Координаційні ради. Запропоновані форми організації взаємодії органів державної влади і недержавних структур є віддзеркаленням демократичних процесів, які проходять в нашій країні і в основі яких лежить створення механізмів взаємодії між громадянським суспільством і державою.

Кожна фірма являє собою систему, яка включає в себе основні елементи і зв'язки між ними. Саме по лініях внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи (фірми) можуть виникати і реалізуватися загрози її економічної безпеки. Для забезпечення максимального рівня захисту від цих загроз необхідно задіяти певну діяльність, яка повинна носити системний характер.

Об'єктом системи забезпечення фінансово-економічної безпеки є стабільний стан суб'єкта підприємницької діяльності в поточному і перспективному періоді. Саме від об'єкта захисту здебільшого залежать основні характеристики системи забезпечення фінансово-економічної безпеки. Оскільки об'єкт захисту є складним, багатоаспектним, то ефективне забезпечення фінансово-економічної безпеки має ґрунтуватися на комплексному підході до управління цим процесом. Комплексний підхід передбачає створення комплексної системи забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємницької діяльності. Стає очевидним, що для забезпечення безпеки підприємництва на належному рівні необхідні професійні знання, навички й уміння, тому в Інституті права МАУП вивчають курс "Організаційно-правові проблеми безпеки підприємництва".

Предмет навчального курсу: теорія закономірностей виникнення, обмеження, уникнення небезпек і загроз, процесів їх взаємозв'язків, що впливають на безпеку стану і розвитку підприємництва, його складових та організаційно-правових методів, що ґрунтуються на пізнанні цих закономірностей, прийомів підготовки і способів здійснення превентивних дій для забезпечення безпеки особи, підприємства, господарського товариства, товариства, що займається банківською діяльністю, у повсякденній обстановці й позаштатних ситуаціях.

Вивчення у рамках курсу науково-технічного аспекту є необхідним, тому що він не є предметом дослідження інших галузей знань, а становить власну предметну сферу. Аналізуються організаційна та функціональна структури системи безпеки, інформаційно-аналітичне забезпечен-

ня безпеки, теорія та практика конкурентної розвідки і контррозвідки, наукова організація праці та ін.

Організаційно-управлінський аспект проблеми полягає в тому, що ефективним засобом забезпечення безпеки підприємства є система безпеки, тому важливим і актуальним є розроблення та використання вже існуючих знань щодо організації управління цими системами.

Стає очевидним, що вживати тактично грамотно заходи у сфері захисту підприємництва зможе лише той співробітник служби безпеки суб'єкта господарювання, який знається на секретах конспірації, методах пошукової діяльності, а також має навички їх практичного використання.

Для забезпечення безпеки підприємства на належному рівні необхідні професійні знання, навички та уміння.

Розглянемо докладніше загальні організаційно-методичні рекомендації зі спеціальної підготовки співробітників недержавної служби безпеки.

Основна мета підготовки співробітників недержавної служби безпеки — навчити керівників цих структур:

- ефективно використовувати своїх підлеглих і наявні технічні засоби при вирішенні завдань щодо забезпечення безпеки підприємницької діяльності — в установах, організаціях, у складній обстановці, в повсякденній діяльності;
- керувати співробітниками під час дій щодо попередження злочинних зазіхань у сфері економіки підприємства;
- навичкам захисту життєдіяльності підприємства і життя персоналу.

У системі підготовки керівників структурних підрозділів недержавної служби безпеки варто зосередити увагу на питаннях оволодіння методичними навичками навчання підлеглих і цілеспрямованої підготовки до вирішення поставлених завдань.

Ця діяльність полягає в тому, щоб, спираючись на їхні вже здобуті знання, практичний досвід, виробити в них нові якості, що забезпечують успішне оволодіння прийомами конспірації, втаємничення дій зі збирання інформації, необхідної для ефективного захисту підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Основну увагу на цих заняттях варто приділяти вивченню:

- способів несанкціонованого доступу до об'єктів і джерел конфіденційної інформації;
- каналів витоку;
- способів радіоакустичного підслуховування;
- способів захисту від економічного шпигунства;
- тактичних прийомів здійснення фізичної охорони;
- методів, застосовуваних конкурентами у процесі ведення економічної розвідки, вивченню кон'юнктури ринку;
- основних елементів системи забезпечення безпеки підприємництва та ін.

У професійній підготовці співробітників недержавної служби безпеки, доцільно вивчати практичні методи діяльності на тлі конкретних типових ситуацій з урахуванням можливої тактики протилежної сторони.

Вивчення конкретного методу діяльності починається:

- з ознайомлення із загальним тактичним задумом завдання;
- з'ясування змісту завдання і суб'єктивного схвалення його;
- ознайомлення із сутністю дій, що мають бути здійснені.

Підготовка до вжиття конкретного заходу включає:

- вивчення тактичних особливостей дій, здійснення яких доцільне для досягнення поставленої мети;
- прогнозування найімовірних варіантів поводження іншої сторони;
- вибір найоптимальніших методів керування діями виконавців у різних умовах обстановки.

Тут, як і в будь-якій сфері тактики, при виконанні поставленого завдання важливо враховувати не тільки тактичні можливості й властивості кожного структурного підрозділу служби безпеки підприємства, а й визначати способи раціонального використання сил і засобів у взаємодії. У таких випадках доцільно переважно відпрацьовувати тактичні прийоми застосування технічних засобів зв'язку в умовах прогнозованої обстановки, близької до реального, шляхом проведення практичних проб.

При виробленні найбільш доцільної лінії поводження виконавця з урахуванням ситуації, що склалася, особливу увагу треба приділяти його вольовим діям.

Характеризуючи психологію поводження людини, вчені виходять з того, що її дії здійснюються залежно від свідомого контролю і являють собою цілеспрямований, свідомо регульований процес. При цьому суб'єкт дій не повинен втрачати здатність до самоконтролю і самоаналізу [1].

Зазначене вище найбільше стосується аспектів підготовки співробітників недержавної служби безпеки до застосування дій, адекватних загальному задуму завдання планового заходу.

В Україні особливого значення набуває проблема створення сприятливого клімату для підприємництва, його цивілізованого розвитку, активізації інвестиційної діяльності, захисту прав та інтересів від протиправних посягань.

Небезпечні тенденції у динаміці вітчизняної економіки, криміналізація суспільних відносин, а також збільшення загроз техногенних катастроф і терористичних виявів виводять проблему захисту особи, власності і суспільно-економічних відносин на загальнонаціональний рівень. За умов, що склалися, актуалізується питання формування недержавної системи безпеки підприємництва як вагомого важеля забезпечення національної безпеки держави.

Література

1. *Романов В. В.* Юридическая психология: Учеб. пособие. — М.: Юристъ, 1998.
2. *Ярочки В. И.* Система безопасности фирмы. — 2-е изд. — М.: Ось-89, 1998.

Л. В. ЧУПРІЙ
канд. філос. наук, доц.
Київський славістичний університет

ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ДУХОВНО-НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ І ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ

Становлення і розвиток української державності, с. 290–296

На сучасному етапі розвитку українського суспільства все з більшою гостротою постає проблема створення нової владної еліти, яка б турбувалася про відродження національної культури і духовності, сприяла б формуванню потужної системи глибинних морально-етичних цінностей в українському суспільстві. Всі ці складні питання підштовхують вітчизняну філософську та політичну думку до нового осмислення таких понять, як культура, духовність, цінності.

Цінності — це певні загальні норми і принципи, які визначають спрямованість людської діяльності, мотивацію людських вчинків. Теорія цінностей почала розроблятися ще за часів античності. Буття і цінності тоді ще не були розділені і Платон, наприклад, вважав, що знання цінностей та їх реалізація в реальному житті — це одне і те саме. Тобто справді доброчинною і мудрою є та людина, яка знає, що таке високі духовні цінності, та яка діє відповідно до них. При цьому Аристотель вважав, що знання цінностей і реальна поведінка людини — це різнопорядкові явища. Вищими для Аристотеля є діаноетичні цінності — істина, мудрість, моральність. Родоначальник німецької класичної філософії Кант також розробляв своє вчення про цінності. Він вважав, що цінності самі по собі не мають буття, вони є вимогами, які звернені до волі особистості, до цілей, які вона ставить перед собою. Згідно з поглядами видатного неокантіанця В. Віндельбанда, цінності — це ідеальне буття, буття норми, яке співвідноситься не з емпіричною, а з трансцендентальною свідомістю. Цінностями він вважає істину, добро і красу, а науку, мистецтво, релігію він розглядає як ціннісні блага культури, без яких людство не може існувати. Цінність, за Віндельбандом, є мета сама по собі, до мети прагнуть заради неї самої, а не заради матеріального інтересу. Цінність — це не реальність, це ідеал, носієм якого і є трансцендентальна свідомість. Інший неокантіанець Г. Ріккерт також розробляв теорію цінностей як основу істинного знання і моральної поведінки. Цінність, на його думку, є щось повністю безвідносне, і в цьому розумінні трансцендентне по відношенню як до буття, так і до суб'єкта пізнання. Згідно з Ріккертом, саме цінності визначають ступінь індивідуальних відмінностей, вказуючи у

багатоманітті рис і властивостей різних предметів і явищ на сутність, індивідуальне, унікальне. Він виокремлює шість основних категорій цінностей: істину, красу, безособистнісну святість, моральність, щастя, особистісну святість. Г. Ріккерт підкреслює надсуб'єктивний і надбуттєвий характер цінностей, визначаючи їх як основу буття, пізнання і людської діяльності.

Представник філософської антропології М. Шелер вважав, що цінності можна осягнути лише через переживання. Серед актів переживання цінностей дослідник виокремлює співчуття, любов, ненависть. Бог для Шелера — це вища цінність, а любов до Бога — вища форма любові і фундаментальний феноменальний акт. Переживання цінностей — це не психічний, а космічний акт. Носієм цінностей є дух. Він протиставляється життєвій силі і прагне до споглядання вічних абсолютних цінностей. Людина повинна розвивати в собі духовне начало, щоб досягнути царства вічних цінностей.

У сучасному розумінні цінності — це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного порядку, які мають об'єктивну позитивну значущість і здатні задовольняти певні потреби людей. Кожній особі притаманна своя специфічна ієрархія цих цінностей, які слугують зв'язуючою ланкою індивідуального і суспільного життя. Особистісні цінності відбиваються у свідомості у формі ціннісних орієнтацій — найважливіших елементів внутрішньої структури особи, вони закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань і відмежовують значущі, істотні для даної людини цінності від неістотних, незначущих.

Таким чином, система цінностей визначає сутність як людини, так і певної спільноти, спрямованість їхніх дій і вчинків.

Україна переживає нині досить скрутні часи. Тяжка економічна та політична ситуація призводить до подальшого зубожіння населення. І весь цей комплекс соціально-економічних проблем ускладнюється все більш глибокою культурною кризою, яка спричиняє духовну деградацію суспільства, втрату ціннісних орієнтирів і подальший моральний занепад нашого народу. Відомо, що культура і духовність — це цивілізовані ознаки будь-якої нації, без яких вона взагалі не може існувати. Нація, в якій нівелюються духовні цінності, приречена на загибель, і це лише справа часу. Тому в цих умовах дуже важливою є активізація зусиль з підвищення духовного рівня українського народу, формування у нього стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства в цілому. Те, чим керується окрема людина чи певна спільнота у своїх діях, досить чітко висвітлює її глибинну сутність. Якщо особистість чи суспільство сповідує високі гуманістичні цінності, то цілі і засоби її досягнення також будуть досить високими і гуманними. Тільки таким чином можна досягнути поступового економічного, політичного й духовного піднесення нашої країни, оскільки ці сфери досить тісно взаємопов'язані.

Глобальні зміни в політиці призводять до потрясінь в економіці, що зумовлює ще більш катастрофічні явища в культурній сфері. Низький культурний рівень суспільства в цілому та всіх його структурних елементів, зокрема, призводить до створення системи утилітарних цінностей, виходячи з яких людина чи

певна спільнота турбується тільки про власні корисливі інтереси, не цінуючи потреби інших людей і суспільства в цілому.

Очевидно, найвища духовність для нас — християнська. Важливими християнськими цінностями є смирення, терпіння, страждання. І. Христос пройшов цілу низку страждань і мук, щоб врятувати людство від загибелі і дати йому шанс до порятунку, до вічного спасіння. Все наше життя наповнене безліччю різноманітних подій та явищ, і багато з них приносять нам біль і розчарування. Але ми повинні усвідомлювати, що тільки проходячи через страждання і випробування людина загартовується і здобуває необхідний досвід життя. Але головне полягає в тому, що, саме подолавши біль утрати, людина починає внутрішньо рости і розвиватися, формуючи вищі духовні цінності. Саме страждання є потужним стимулом до духовного розвитку людини. Давні мудреці говорили: "Те, що примушує нас страждати, вчить нас мудрості". Істинно мудрою є та людина, яка, пройшовши великий життєвий шлях, побудувала цілісну картину світу, в основі якої лежить глибинне розуміння сутності явищ і процесів світу, що витікає із системи високих морально-етичних цінностей.

В основі будь-якої ідеології лежать базові цінності. Розглянемо основні різновиди ідеології і цінності, які лежать в їх основі:

1) комунізм: основні цінності народовладдя, рівність;
2) соціал-демократія: свобода, справедливість, солідарність;
3) лібералізм: свобода;
4) консерватизм: незмінність традицій сім'ї, релігії, моралі;
5) націоналізм: нація, релігія, мораль;
6) фашизм: раса, порядок, вищість однієї нації над іншими, право сили.

Але основною цінністю будь-якого суспільства є людина. В більшості політичних систем значну роль відіграє саме особистість, її участь у розбудові й розвитку як громадянського суспільства, так і держави. Лише в тоталітарних системах роль людини як вільної особистості нівелюється, вона перетворюється у гвинтик, який повинен виконувати тільки певні функції. Нормальне громадянське суспільство повинно насамперед прагнути до створення умов, за яких можлива реалізація людиною всіх своїх задатків і потенцій. Тому основні цінності, які панують у такому суспільстві, — це свобода, справедливість, солідарність, рівність, демократія.

Свобода — це основоположна риса людини як творчої особистості. Вона дає кожній людині можливість вибору: вибору певних можливостей, певного шляху, добра чи зла. Згідно з християнською точкою зору, добро є одним з основних атрибутів Бога, а зло — це відхід від Божественного, спотворення Його волі. Теодіцея вчить, що світ є досконале творіння, бо створений досконалим Богом, а зло — неминучий супутник, і умова добра необхідна для блага людини. Зло — це допущений Богом засіб випробування віри людини, або напоумлення грішників.

Свобода тісно пов'язана з такими поняттями, як необхідність та відповідальність. Б. Спіноза говорив: "Свобода — це пізнана необхідність"[1], тобто свобода людини пов'язана з пізнанням: що більше вона знає, то більше її свобода, але більша і її відповідальність. Але не можна плутати

[1] *Спиноза Б.* Избранные произведения: В 2 т. — М., 1957. — Т. 1. — С. 362.

свободу з анархією. Свобода — це не лише повне задоволення всіх своїх інтересів і прагнень, а й увага і повага до свободи інших. Ж.-Ж. Руссо говорив, що людина створила суспільство, віддавши частину своєї свободи й отримавши гарантію безпеки. Тому реалізувати свою свободу можна лише через урахування волі і прагнень інших людей. Свобода — це дуже велика відповідальність і за себе, і за ближніх, і за світ у цілому.

Свобода з християнської точки зору — це те, що даровано Богом людині. Вона вільна обирати сама, яким шляхом йти — шляхом добра чи зла, але вона також повинна чітко усвідомлювати ті наслідки, які матиме цей вибір. Тому основна свобода для людини — це внутрішня свобода, свобода її духу, яка ґрунтується на певних духовних цінностях добра, істини, краси. Відомі філософи підтримували цю думку. І. Кант вважав, що в основі людських вчинків повинен лежати так званий моральний категоричний імператив: "Максима твоєї волі повинна відповідати основі загального законодавства"[2]. Тобто людина має діяти і ставитись до інших людей так, як би хотіла, щоб ставились до неї.

Із поняттям свободи пов'язані такі цінності, як толерантність, терпимість, які витікають із християнських цінностей — милосердя, співучасті, співстраждання. Людина — істота недосконала, тому потрібно з розумінням і терпінням ставитися до її недоліків і помилок. Слід поважати політичну точку зору і політичні погляди інших людей. Але жодна політична теорія не може претендувати на виняткову істинність і самовпевнено вважати, що тільки вона є правильною і вірною, адже це неминуче призведе до конфронтації і конфліктів.

Важливою політичною цінністю є також солідарність. Солідарність — це насамперед уміння правильно жити у суспільстві, допомагати іншим, усвідомлювати свою єдність з власним народом. Вона базується на розумінні людиною самої себе як частинки певної спільноти, даного народу чи світової цивілізації взагалі. Солідарність дуже тісно пов'язана з любов'ю — як любов'ю до ближнього, так і любов'ю до світу. Саме любов перетворює світ. Саме з цього почуття випливає можливість людини наблизитися до Бога, оскільки сам Деміург — це любов, а людина, творячи з любов'ю, стає подібною до нього. Любов — це пронизуюча і всепроникаюча сила, яку ще давні філософи називали загальною космічною енергією, що діє скрізь і всюди. Людське існування потребує одухотвореності любов'ю, бо без неї людина може не відбутися. Справжня творчість існує тільки там, де є любов. Навіть пізнає людина настільки, наскільки любить. Немає істини, де немає любові. У своєму устремлінні любов може бути спрямована на Бога, людську сутність, ідею, інші явища та предмети. Вона є однією з форм подолання відчуження людини від людини і завдяки цьому визнається вершиною морального ставлення до особистості. Е. Фром говорив: "Любов — це сила, котра руйнує стіни, що відділяють людину від її ближніх, котра єднає її з іншими"[3]. Любов дає можливість глибше осягнути ту сутність (Бога і людину), на яку вона спрямована. Пізнаючи іншого, людина також поглиблює і своє власне глибинне розуміння і пізнання всього навколишнього світу.

Любов до Бога — це головна хрис-

[2] *Кант И.* Критика практичного разума. — М., 1964. — Т. 4. — С. 487.

[3] *Фромм Э.* Искусство любви. — Минск, 1990. — С. 15.

тиянська заповідь. Завдяки цьому життя людини наповнюється сенсом, набуває причетності до вічності. Віруючий повинен постійно перебувати в любові як до свого Творця, так і до ближнього, яким є всі без винятку люди, оскільки Бог один і всі беруть початок від однієї людини. Влучно визначив сутність любові видатний німецький філософ Г. Гегель: "Любити — значить відмовитися від обмеженості серця своїм особливим моментом, сприйняти любов Бога у своєму серці — значить сприйняти всю розгорнутість його духу, який охоплює собою всілякий істинний сенс і в такій об'єктивності перемагає своєлюбність серця"[4]. І в іншій праці: "Істинна сутність любові полягає в тому, щоб відмовитися від свідомості самого себе, забути себе в іншому "Я", проте в цьому щезненні і забуванні вперше опанувати самого себе"[5]. Як жодний інший моральний феномен любов являє людині повноту її душевної організації, повноту смислових і творчих потенцій буття, вона акумулює позитивну моральну енергію, що допомагає людській особистості витримувати натиск обставин, не зраджувати себе, в будь-яких стосунках лишатися вірною своїм ідеалам і цінностям. Через усе це любові в житті людини ніколи не буває забагато, головне, щоб вона слугувала внутрішньому розвитку.

Представники влади також повинні мати любов у своїй душі. Здається дещо дивною постановка питання про співвідношення любові та влади і політики. Справа у тому, що коли чиновник чи політик несе у своїй душі любов до Бога, любов до ближнього, любов до країни, любов до тієї справи, якою займається, то він ніколи не буде використовувати надану йому владу на шкоду іншим людям. Висока внутрішня культура спонукає його до праці на благо свого народу.

Із солідарністю тісно пов'язана така цінність, як справедливість, рівність усіх перед законом і Богом. Кожна людина повинна мати рівні можливості для реалізації своїх здібностей: навчатися, займатися тією чи іншою діяльністю, брати участь у громадському і політичному житті. Справедливість — це насамперед розуміння людиною своєї відповідальності перед суспільством, перед іншими людьми. Кожна людина повинна знати свої права та обов'язки і поважати права інших людей. Але абсолютна справедливість у людському суспільстві неможлива, вона може бути тільки у Бога. Тому основна відповідальність кожної людини, кожного політичного діяча — це насамперед відповідальність перед своєю совістю, перед Богом.

Реалізація всіх розглянутих цінностей можлива лише у громадянському демократичному суспільстві. Демократія — це така форма організації суспільства, де кожній особі гарантовані громадянські та політичні свободи, а індивід сприймається як політична цінність, вища за державу та її інститути. Піднісши окрему особу до рангу найвищої політичної цінності, демократичний принцип базується на тому, що розвиток і розквіт суспільства залежить від рівня розвитку індивідуальності її громадян. Тому найважливішими ознаками демократії є свобода та політична рівність, які забезпечуються політичним плюралізмом; свободою вибору громадянами своїх представників до органів державної влади; свободою преси та інших ЗМІ; міцним правовим захистом громадян від свавілля

---

[4] *Гегель Г. В. Ф.* Произведения. — М.; Л., 1975. — Т. 11. — С. 320.

[5] *Гегель Г. В. Ф.* Феноменология духа. — СПб., 1992. — С. 214.

державних органів влади, інших політичних структур і посадових осіб; реальним функціюванням принципу поділу властей.

Таким чином, саме загальнолюдські релігійно-духовні цінності лежать в основі існування як суспільства в цілому, так і окремої особистості. І саме від того, чи керуватимуться це суспільство та його владна еліта такими цінностями, як добро, свобода, справедливість, солідарність, любов, демократія, залежитимуть доля країни і майбутній добробут усього народу. Тому справді багатим і процвітаючим суспільством може бути лише те, яке базується на загальнолюдських духовних цінностях.

Науковці стверджують, що для успішного функціонування суспільних інститутів країни рівень моральності керівної еліти має бути значно вищим, ніж у простого народу. У нас це, на жаль, не завжди так. Про яку культуру і духовність можновладців можемо говорити, коли навіть на світовому рівні Україна асоціюється з такими іменами, як Жердицький, Бакай, які, займаючи високі посади, здійснювали протиправну діяльність задля власного збагачення. Згадаймо також про низький рівень володіння більшістю службовців рідною мовою.

Рівень масової культури також дуже низький. Культ насилля і розпусти практично заполонив наші екрани, де мало не на кожному каналі ми можемо побачити аморальні чи агресивні сцени. Потім ми дивуємося, чому наша молодь така агресивна, задурманена алкоголем і наркотиками. Звичайно, кожен має право дивитися те, що він забажає, але для молоді потрібно вводити певні обмеження, оскільки психіка у неї досить нестійка і не завжди проводить межу між уявою і реальністю. Вона починає агресивні сцени впроваджувати у життя, що ми спостерігаємо на прикладі американських підлітків, які розстрілюють своїх однокласників чи навіть близьких. У нашій країні ми не повинні цього допустити. Тому особливі вимоги постають перед навчальними закладами, які повинні виховувати молодь на вищих зразках загальнолюдської моралі, на основі національно-патріотичних та релігійних цінностей, формувати у неї нове планетарне мислення. Саме така молодь зможе побудувати високорозвинене суспільство, яке б максимально орієнтувалося на розвиток особистості як такої, реалізацію нею всіх її потенцій. У свою чергу, молодь має докладати максимум зусиль для економічного і культурно-духовного розвитку рідної країни. На рівні уряду також проводиться робота у цьому напрямі. Дуже схвально тут можна сприймати активну діяльність комітету з духовності при Раді по телебаченню і радіомовленню України, який має регулювати потік негативної масової культури.

Основна причина всіх негативних явищ полягає в тому, що суспільна мораль ще недостатньо розвинена, оскільки базується на радянських тоталітарних цінностях, які вже відійшли у минуле. Тому саме зараз дуже важливо створити нову систему морально-духовних цінностей, нового світогляду, який би базувався на глибоких культурно-духовних традиціях нашого народу. Духовні, моральні релігійні цінності — основа суспільства, його живе коріння. Якщо вони є, якщо вони наповнюють душі людей — ніякі кризи не страшні, люди можуть впевнено дивитись у майбутнє. Неможливо подолати соціально-економічну кризу доти, доки не знайдемо спасіння від спустошення в умовах і серцях. Економіка і

політика вторинні відносно культури, духовності та моралі. Спочатку потрібно відродити і сформувати національну культуру, "дух народу", а потім уже на основі цього розвивати економіку. Згадаймо, наскільки швидко змогли розбудувати свою економіку Німеччина та Японія після поразки у Другій світовій війні. Перед ними постало дуже важке завдання — як у понадтяжких економічних умовах не дати цинізму, бездуховності, розпачу заволодіти душами пригнічених жорсткою поразкою народів. І вони зуміли вийти із цієї кризи. Зокрема, на батьківщині Гете і Канта на заміну нацистської ідеології ввели релігійне виховання. У ст. 7 Головного Закону ФРГ від 23 травня 1949 р. постулювали принцип: "Викладання релігії в державних школах, за винятком неконфесійних, є обов'язковим. Навчання проводиться відповідно до принципів релігійних організацій". В Україні викладання релігієзнавства проводиться поки що тільки у вузах, хоча бажано було б ввести цей предмет у школах і поряд із вузівськими викладачами запрошувати представників різних релігій, залежно від бажання дітей. Це мало б велике значення у плані морального виховання дітей. Крім того, у громадян Німеччини та Японії було дуже розвинене почуття національної самосвідомості, повага до своєї культури, власних цінностей. Ці народи вірили у свої сили, а їхня керівна еліта тільки підтримувала це прагнення і спрямовувала його у потрібне русло.

Цілком слушно відзначає український дослідник Г. Косуха, що "в основі духовно-національного відродження мають бути цінності, які зрозумілі і близькі кожній людині, незалежно від її політичних, релігійних та інших поглядів і переконань, становища в суспільстві"[6]. Саме такими можуть і повинні стати загальнолюдські цінності, вироблені впродовж усієї історії світової цивілізації та освячені християнською релігією. Формування у свідомості українського народу такого роду цінностей — основне завдання сучасної культури, це створення нової духовності, більш універсальної, ніж усі попередні її форми. Не слід зменшувати значення цього надзвичайно складного і важкого завдання.

Важливою складовою цього процесу є відродження національного духу, національної самосвідомості, основою якої є національна ідея, покликана піднести рівень гідності українців і сприяти формуванню у них усвідомлення значущості й цінності нашої держави як невід'ємної складової європейської та світової цивілізації.

[6] *Сучасна* релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози. — Ч. 1. — К., 1994. — С. 9.

І. В. КОЗЮРА

канд. іст. наук
Інститут проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ

ЗЕМСЬКА РЕФОРМА САМОВРЯДУВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Становлення і розвиток української державності, с. 297–303

Важливою, але, на жаль, недостатньо вивченою в Україні сторінкою вітчизняної історії державного й місцевого управління є діяльність земств — виборних органів місцевого самоврядування кінця XIX — початку XX ст., які відіграли значну позитивну роль у піднесенні добробуту, рівня освіти населення, національної самосвідомості.

У земському самоврядуванні брало участь все населення, яке мало земельну власність: дворяни, духовенство, міщани, селяни. Від них шляхом самооподаткування кожної десятини землеволодінь надходили кошти для різноманітної діяльності земств. Уже наприкінці XIX ст. земства підпорядкували собі майже все економічне і культурне життя у повітах українських губерній Лівобережжя і Півдня.

Населення цих губерній отримувало безкоштовну медичну допомогу, незалежно від того, чи сплатив господар земські податки. Навчання сільського населення царське міністерство освіти повністю переклало на земства. Земства популяризували нові сільськогосподарські культури, давали у тимчасове користування новітні машини й знаряддя, допомагали у розведенні племінної худоби, продавати продукти рільництва, окрім того, заохочували розвиток кустарних промислів, займалися меліорацією, лісництвом, будівництвом шляхів та ін. У губернських управах, у підпорядкованих їм школах, лікарнях, сільськогосподарських станціях, статистичних бюро, бібліотеках працювали сотні національно свідомих українців, які через свою "політичну неблагодійність" не могли влаштуватися на роботу в державних установах.

Про ефективність діяльності земств свідчить те, що наприкінці XIX ст. витрати на соціальні потреби на душу населення в земських губерніях були вдвічі більшими, ніж у тих губерніях, що не мали самоврядування [9, *15*].

Наскільки вагомими були результати праці земств, добре видно на прикладі Полтавської губернії, де було досить багато зроблено для розвитку народної освіти. Завдяки зусиллям земства за період з 1870 по 1910 р. кількість земських шкіл зросла з 379 до 1137. У цих школах навчалося понад 100 тис. селянських дітей, працювало 1822 земських вчителі. На 1910 р. земства в середньому

виділяли на школу по 832 карбованця. Ці кошти у 8 разів перевищували державні асигнування [4]. Земські установи взяли на себе також справу підготовки народних учителів. Дійовими формами організації цієї роботи стали щорічні літні педагогічні курси та вчительські з'їзди, які відбувалися за активної фінансової та моральної допомоги земських установ у повітових містах Полтавської губернії (Лубнах, Ромнах, Гадячі, Миргороді) [14].

Вагомих успіхів було досягнуто полтавським земством і в розвитку медицини. В губернії було створено широку мережу амбулаторій та лікарень з понад 50 ліжками, оснащених найсучаснішим для свого часу обладнанням, відкрито відомий у всій Росії заклад радіоактивного лікування в Миргороді, проведено низку масових акцій з боротьби із захворюваннями на сифіліс і дифтерію, взято під медично-санітарний контроль справу водопостачання та створення каналізації у населених пунктах Полтавщини, відкрито ясла-притулки для сільських дітей на період літніх польових робіт.

Завдяки старанням земства було збережено унікальні народні промисли: решетилівську вишивку та опішнянську кераміку.

Службовцями земських управ Полтавщини була значною мірою опозиційно налаштована до царського режиму інтелігенція, в тому числі чимало визначних українських просвітників і громадських діячів: А. Зеленський, М. Шкляревич, Ф. Лизогуб, І. Присецький, П. Чижевський, В. Шемет, Б. Мартос, П. Дорошенко, П. Мирний та ін. [11]. Земства були своєрідним полігоном для нової генерації громадських діячів пореформенної доби, через них за півстоліття пройшли тисячі людей, які склали головну базу ліберально-демократичної опозиції самодержавству та провідних політичних партій в Україні напередодні 1917 р. [13, *121*].

Земство в Україні завжди ототожнювалося з організацією життя "по правді і по совісті", коли справедливість досягається через гармонію інтересів усіх верств населення. Певно, саме тому сьогодні, коли відбуваються глибокі трансформаційні процеси у державі і суспільстві, чимало земських ідей знову привертають до себе увагу вчених-дослідників і політиків-практиків, які своїми дослідженнями переконливо доводять, що базові принципи земського управління виявилися досить життєздатними і можуть бути з успіхом використані і сьогодні.

Одним з перших звернув увагу на величезний, невикористаний потенціал земства О.Солженіцин, який вважав, що провінція без земства приречена на злидні: "Зараз, у цю хвилину нас може врятувати лише самоврядування, тобто земство. Це позапартійна та позанаціональна самоорганізація населення даної місцевості. Вона повинна, як це робиться в демократичних країнах, вирішувати майже всі питання, від яких залежить життя людини: займатися землевпорядкуванням, утримувати свої дороги, школи, дитячі садки, надавати соціальну допомогу, турбуватися про нужденних, вести кооперативну справу, підтримувати ремесла, охороняти природу..." [1].

Певним прикладом у цьому нам може слугувати досвід Російської Федерації, де активно діє земський рух, проголошена громадським об'єднанням "Российское Земское движение" програма відродження земства в сучасних умовах поступово втілюється в життя [12]. Земське самоврядування як форма народовладдя було

прийняте в деяких російських регіонах.

Так, цікавий і повчальний досвід проведення "земської реформи" нагромаджено в сусідній з Україною Бєлгородській області, багаторічний губернатор якої Є. Савченко — серед очільників російського земського руху. Земство розглядається як форма самоорганізації населення, завдяки якій формуються почуття власної гідності і такі поняття, як працелюбність, патріотизм, взаємоповага і взаємодопомога, тобто якості, на яких ґрунтується добробут суспільства.

У серпні 1996 р. губернатором Бєлгородської області було підписано постанову "Про земські зібрання сільських населених пунктів Бєлгородської області". Крім того, в результаті спільної роботи адміністрації області, обласної Думи та Інституту проблем самоврядування Російського земського руху в якості нормативної бази при формуванні земських органів самоврядування були підготовлені "Положення про земське (територіальне) громадське самоврядування сільського округу (поселення) Бєлгородської області" та "Положення про вибори до Земського зібрання сільського округу (поселення)". Вони лягли в основу "Положення про земське зібрання", що було прийнято представницькими органами місцевого самоврядування районів.

Важливим фактором зміцнення фінансової бази земського самоврядування стали прийняті в області закони "Про продовольчий податок з сільгосптоваровиробників" та "Про самофінансування сільських територій області". Ці документи, доповнюючи один одного, сприяють створенню матеріальної бази для утвердження територіального громадського самоврядування. Згідно з ними всі види податків у цій сфері зведені до одного продовольчого податку за чітко визначеними ставками, а об'єктом оподаткування став гектар орної землі.

Земські зібрання були обрані на основі представництва різних соціальних верств населення й успішно діють у всіх 333 сільських округах області, у 21 селищі і трьох містах — районних центрах області [5; 6].

Основні напрями їх роботи за минулі роки:

- подальший розвиток місцевого самоврядування на підставі принципів народовладдя і земських традицій;
- становлення фінансово-економічних основ земського самоврядування;
- взаємодія з обласною Думою та органами місцевого самоврядування з розробки законодавчих актів, які сприяють зміцненню прав органів територіального, громадського самоврядування;
- вивчення та узагальнення досвіду роботи земських зібрань, земських шкіл, закладів культури, охорони здоров'я, подвижників земства;
- методичне та організаційне забезпечення активістів земського руху, організація публікацій у ЗМІ про їхню діяльність та інші заходи.

За першими результатами роботи земських зібрань можливо підбити певні підсумки.

По-перше, членами земських зібрань населення було обрано гідних представників освіти, культури, охорони здоров'я та громадських організацій. Не залишилися осторонь і пенсіонери, працівники сільськогосподарських і переробних підприємств, господарські керівники.

По-друге, депутати багатьох районних рад спільно з членами земських зібрань творчо підійшли до визначення кола повноважень останніх. Так, у Бєлгородському районі голова адміністрації сільського округу призначається лише за згодою із земським зібранням, а в Губкінському районі всі рішення земського зібрання в межах їх компетенції носять обов'язковий характер для сільських адміністрацій.

По-третє, більшість земських зібрань відразу ж взялися до розгляду і розв'язання найбільш актуальних питань місцевого значення — газифікації і благоустрою територій, прийняття бюджетів, соціальної підтримки малозабезпечених сімей, відродження і збереження культурної спадщини та ін. [8].

Актуальність теми підкріплюється тим фактом, що Росія перебувала на порозі нової земської реформи. Комісія з підготовки пропозицій про розмежування повноважень між федеральним центром, суб'єктами Федерації і муніципалітетами подала Президенту Російської Федерації проект концепції, в якому йшлося про вибудовування нової вертикалі, що напряму сполучає місцеву муніципальну владу з федеральним центром. За основу автори ідеї взяли досвід дореволюційного російського земства і сучасних західних управлінських моделей.

Революційність ідеї полягає в тому, що замість всенародно обраних мерів у російському табелі про ранги мали з'явитися голови муніципальних утворень, вільні від тиску губернаторів: фінансові потоки в регіонах запропоновано перерозподілити не на користь останніх. Увінчати нову владну вертикаль може федеральне відомство (міністерство, держкомітет) з муніципальних справ.

Перший (нижній) рівень нової вертикалі мали представляти муніципалітети — сільські і міські (міста районного значення і селища міського типу). Другий — муніципальні округи, які б охоплювали не менше трьох муніципалітетів. Великі міста, наприклад обласні і республіканські столиці, прирівнюються до муніципальних округів. На зміну мерам прийдуть голови округів, їх планувалося обирати через муніципальні представницькі органи.

Для управління господарством, щоб не зосереджувати повноваження в одних руках, було запропоновано використовувати систему найму керівника на контрактній основі — керівника адміністрації округу. Тривалість перебування менеджера-керівника на посаді в ідеалі залежала б від його адміністративних талантів.

"Найвужче" місце задуманої реформи — мегаполіси із статусом суб'єктів Федерації — Москва і Санкт-Петербург. Реорганізація місцевого самоврядування в обох містах істотно відрізняється від загальноросійської, але реформи передбачені і для них.

Мінімальний "соціальний набір" муніципалітету згідно з розробленою концепцією включає здебільшого впорядкування території і надання комунальних послуг. Ці повноваження повинні бути підтверджені фінансами — доходами місцевого бюджету, а якщо їх не вистачає — дотаціями суб'єкта Російської Федерації. Якщо муніципалітет достатньо багатий, перелік його повноважень може бути розширений. Окружна влада займатиметься тими питаннями, які "ефективніше реалізуються на великих територіях". Наприклад, транспортним сполученням, первинною медичною допомогою, школами, будинками культури та ін.

За муніципалітетами передбачається закріпити джерела доходів. Окрім існуючих місцевих податків (наприклад, на землю, на майно фізичних осіб) пропонується додати відсоток від "наскрізних" податків, зокрема прибуткового. Автори реформи вважають, що перерозподіл фінансових потоків і чітке розмежування повноважень позбавлять губернаторів звичних важелів дії на місцеве самоврядування. Адже, незважаючи на Конституцію, що закріплює право громадян на участь в місцевому самоврядуванні, в більшості російських регіонів ця участь поки що не відчутна. Фінансові ресурси концентруються на рівні суб'єктів, а потім перерозподіляються між муніципальними утвореннями. Рівень дотацій часто залежить від симпатій регіонального лідера до тієї або іншої місцевості. Про повноцінне самоврядування за таких умов говорити, природно, не доводиться [7].

Гарантом того, що регіональна владна еліта не спустить муніципальну реформу на гальмах, на думку прибічників реформи, могла б стати федеральна структура — держкомітет або міністерство, — покликана всіляко стимулювати розвиток місцевого самоврядування і безпосередньо здійснювати "змичку" федерального центру і глибинки.

У рамках розроблення й ухвалення нової редакції Закону "Про загальні принципи організації місцевого самоврядування в Російській Федерації" навколо викладених комісією пропозицій розгорнулися дискусії. У сучасній Росії, за винятком окремих її регіонів, поки що наявні значні труднощі у відродженні земства як дієздатної форми самоврядування.

Все ж досвід росіян вартий уваги. Він переконливо свідчить, що хоча земство в тому вигляді, в якому воно існувало до 1917 р., в сьогодення перенести і неможливо, але його базові принципи можна і потрібно використовувати.

Вважаємо, що сьогодні в Україні важливо відродити дух земського самоврядування за участю всіх соціальних верств населення, відродити кращі традиції вітчизняного земства як самовідданої, творчої повсякденної праці в ім'я економічного, соціального і культурного розквіту країни.

По-перше, це дасть змогу залучити до активної участі в громадському житті, становленні громадянського суспільства в Україні спеціалістів-професіоналів — учителів, лікарів, агрономів, статистиків, юристів, працівників культури та інших представників української інтелігенції, які власною працею і знаннями підвищують якість життя населення. На жаль, сьогодні переважна більшість з них є "бюджетниками", тобто знаходиться на утриманні держави, що має обмежені можливості для турботи про них. Органи місцевого самоврядування, маючи власну економічну базу, змогли б суттєво зміцнити матеріальне становище цих фахівців, зайнятих безпосереднім обслуговуванням населення. Це, безумовно, підвищило б їхній соціальний статус і стимулювало б до активізації їхньої професійної діяльності, що, у свою чергу, сприяло б зміцненню місцевого самоврядування.

По-друге, досвід земства допоможе у створенні міцної економічної бази місцевого самоврядування шляхом дійової підтримки місцевого товаровиробника, відродження традиційних народних промислів і ремесел, розвитку фінансово-кредитної інфраструктури місцевого самоврядування (кредитні спілки, лікарняні каси та ін.) для реалізації соціально-економічних програм розвитку територій.

Важливо також використовувати в діяльності місцевої влади і втрачений досвід господарської діяльності земських установ, у результаті якого основою місцевих бюджетів були не податки з населення, а кошти, одержані від власної господарської діяльності земств.

По-третє, досвід земства допоможе поєднати народовладдя зі специфікою професійної управлінської діяльності. Так, штат дореволюційних земських і міських управ складався всього з кількох осіб. Та його доповнювала ціла система опікунських рад і численні фахівці різних галузей життєзабезпечення населення. До того ж опікунство носило не лише офіційний характер (опікун — посадова особа), а й громадянський, було нерозривно пов'язано з благодійництвом, турботою про потреби народу за покликом серця, з почуттям громадянської відповідальності. У цій діяльності активну участь брали дворяни, купці, представники духовенства та інтелігенції [3].

Як тут не пригадати хоча б досвід волосного самоврядування в Україні на початку XX ст.: "При всіх його недоліках, безумовним є те, що порівняно із сучасними формами врядування воно було якщо і дуже ефективним, проте економічно вигіднішим для держави. Воно не витрачало коштів на утримання управлінського апарату, та й останнього, у нашому розумінні як такого не було. Всі фінансові витрати покривались завдяки місцевим податкам (навіть на канцелярське приладдя). Для селян промислові і продовольчі товари поставлялись у необхідній кількості, ритмічно працювали маслобійки, млини. За цим слідкувало волосне самоврядування" [3].

До кращих традицій вітчизняного земства, відродження яких сприятиме успішному розв'язанню проблем сьогодення, також належать:

- звернення до національної самосвідомості, використання творчого людського потенціалу, його досвіду, хисту і вміння спрямувати енергію на вирішення творчих завдань громадянського та господарського будівництва;
- розвиток краєзнавства, формування історичної пам'яті, виховання дієвої любові до рідного краю, патріотизму;
- підтримка традицій підприємництва і господарської діяльності, які базуються на пріоритетності духовно-моральних мотивів над матеріальними і відповідають нормам народної етики;
- пропаганда здорового способу життя, постійна боротьба з бідністю;
- боротьба за збереження і примноження духовної спадщини народу.

То ж не зайвим було б науковцям і управлінцям-практикам глибоко і неупереджено вивчити діяльність земств на терені України наприкінці XIX — на початку XX ст. Це завдання є особливо важливим і актуальним ще й тому, що земська тематика в Україні в роки радянської влади була поза увагою дослідників, своєрідним шлагбаумом для яких служила ленінська характеристика земства як "п'ятого колеса у возі російського самодержавства" [10, *295*].

Сьогодні ж, коли ідеологічні шори відкинуто, настав час дати об'єктивну оцінку ролі земств у становленні місцевого самоврядування в Україні, взяти все краще з їх доробку й спробувати перенести на вітчизняний ґрунт з урахуванням сучасних умов і специфіки.

Література

1. *Волович Г.* Одна неделя Александра Исаевича отдана “хождению в народ” на тверской земле // Труд. — 1996. — 13 сент. — С. 1.
2. *Гильченко Л.* Местное самоуправление: Долгое возвращение. Становление местного самоуправления в России. — М.: МОНФ, 1998.
3. *Головченко В.* Сільське самоврядування на Україні (1860–1916 рр.) // Право України. — 1992. — № 3. — С. 34–36.
4. *Енциклопедія* українознавства: У 2 т. / За ред. В. Кубійовича. — Л., 1993. — Т. 2. — С. 790–791.
5. *Закон* Белгородской области “Об особенностях организации местного самоуправления в Белгородской области” от 30 марта 2005 г. № 177 (в ред. законов Белгородской области от 4 мая 2005 г. № 188, от 25 ноября 2005 г. № 6, от 13 декабря 2005 г. № 8). — http://www.belregion.ru/file/docs/z_177.rtf
6. *Закон* Белгородской области “Об установлении численности и сроков полномочий, определении даты выборов органов местного самоуправления вновь образованных муниципальных образований на территории Белгородской области” от 24 марта 2005 г. (в ред. закона Белгородской области от 5 апреля 2005 г. № 189). — http://www.belregion.ru/file/docs/z_179.rtf
7. *Камакин А.* Земство-2002 // Итоги. — 2002. — № 23 (313).
8. *Коробейников В.* Земство как форма управления делами общества и государства // Пробл. теории и практики управления. — 2000. — № 1.
9. *Кравченко В.* Місцеве самоврядування в Україні: історія, проблеми, пропозиції. — К.: Фонд становлення і розвитку місцевого та регіонального самоврядування України, 1994.
10. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. — Т. 22.
11. *Полтавщина*: Енцикл. довід. / За ред. А. В. Кудрицького. — К.: Укр. енцикл., 1992. — С. 291–292.
12. *Программа* Российского Земского движения “Россия идет в будущее”: Принята на IV съезде Российского Земского движения 11 декабря 1996 г. — http://www.verz.com.ru/zemstvo.htm
13. *Швидько Г. К., Романов В. Є.* Державне управління і самоврядування в Україні: Іст. нарис: Навч. посіб. — К.: Вид-во УАДУ, 1997.
14. *Шевченко О.* Земські установи Полтавської губернії та проблема підготовки вчительських кадрів (60–90 рр. XIX ст.) // 3-тя Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства / Відп. ред. В. А. Войнович. — Полтава, 1994. — С. 169–170.

П. Д. НЕДЗЕЛЬСЬКИЙ
полковник військової розвідки в запасі, член Спілки офіцерів України

ВІЙСЬКОВА РЕФОРМА — ПОЛІТИЧНА АВАНТЮРА ВЛАДИ?

Становлення і розвиток української державності, с. 304–310

"*Політична реформа —*
це політична авантюра влади"
Віктор Ющенко

Чи можливо таке, щоб був введений в експлуатацію міст без наукового обґрунтування кількості техніки і пішоходів, що може витримати міст? А житловий будинок, а пасажирський літак без наукового обґрунтування кількості пасажирів, що може взяти на борт літак?

Питання не риторичне, бо в Україні, виявляється, можливо без наукового обґрунтування визначити чисельність особового складу силових структур, що мають за Конституцією забезпечувати святая-святих — національну безпеку України.

Розумію, що у читача — громадянина і платника податків це може викликати справжній шок. Проте наполягаю, що ситуація склалася саме така.

В Україні відсутнє обґрунтування чисельності особового складу силових структур України, у тому числі Збройних сил України!

Саме тому будь-яке твердження про військову реформу в Україні носить характер профанації. Нинішнє скорочення Збройних сил України не має нічого спільного ані з наукою, ані з законами України, ані просто зі здоровим глуздом. Проте все по порядку.

Скорочення Збройних сил — це завжди болісний процес для тисяч військовослужбовців і членів їхніх сімей, особливо тоді, коли воно відбувається на догоду політичній кон'юнктурі. Так зробив свого часу лідер комуністичної доби М. Хрущов, водночас скоротивши армію на 1 млн 200 тис. військових, горезвісні для них "кіло двісті". І хоча з політичної точки зору цей крок Хрущова ознаменував початок горезвісної "хрущовської відлиги", тобто потепління міжнародних відносин між країнами соціалістичного і капіталістичного таборів, проте з точки зору національної безпеки і соціального захисту скорочуваних військовослужбовців цей крок Хрущова був чистої води авантюрою. Бездумно нищилася військова авіація, а тисячі людей були просто викинуті на вулицю.

Розпочате ще за часів президентства Кравчука і Кучми необґрунтоване і абсурдне у своїй поспішності скорочення Збройних сил України з нездоровою заповзятістю було продовжено нинішнім міністром оборони України А. С. Гриценком і набрало масштабів національної катастрофи, яку можна назвати "гриценківською відлигою". Це дійство з незрозумілих причин

було названо "військовою реформою", хоча, як відомо, "реформувати" в перекладі з латинської "reformare" означає "перетворити", "поліпшити", а не банально "скоротити".

На відміну від "хрущовської відлиги", що справді привнесла тепло в міжнародні відносини, "гриценківська відлига" у принципі не може поліпшити відносини України з будь-якою державою світу. Скоріше "гриценківську відлигу" варто сприймати як факт завершеної дії — Збройні сили України "відлигалися". Маестро Гриценко, завіса!

Які ж аргументи висуває Гриценко на радикальне скорочення Збройних сил України?

Проаналізувавши військово-політичні документи, що вийшли з-під даху Міністерства оборони України за часів керівництва пана Гриценка, а також його чисельні статті та інтерв'ю, можна дійти висновку, що цих аргументів тільки два: **економічний** і **стандарти НАТО**.

Щодо економічного аргументу пан Гриценко стверджує, що буцімто існуюча чисельність особового складу Збройних сил України надто обтяжує економіку держави. Про це було зазначено в корективах Міністерства оборони, керованого Гриценком, до "*Державної програми* реформи *та* розвитку *Збройних сил України на період до 2005 року*".

Наголошую, "Державна програма" передбачала *реформу та розвиток* Збройних сил України. Проте замість реформи та розвитку Міністерством оборони був розроблений "*План* скорочення *Збройних сил України до кінця 2005 року*", в якому зазначена головна проблема в ході реформування Збройних сил України — "*приведення структури, чисельного складу Збройних сил до* економічних *можливостей держави, бо Збройні сили все ще обтяжують економіку держави*".

Тобто в основу розрахунку чисельності Збройних сил України покладено не військово-політичний аналіз військових загроз і вірогідних противників, а суто економічний чинник про буцімто неможливість утримувати певну кількість війська економікою держави. Під вивіскою "реформи" і "розвитку" Збройних сил України Міністерство оборони проводить їх банальне скорочення, яке не витримує критики з позицій національної безпеки України і здорового глузду. Як тут не згадати стару істину: "*Не хочеш годувати свою армію, будеш годувати армію чужу*".

Ст. 17 Конституції України визначає, що "*захист суверенітету і територіальної цілісності України є* найважливішими *функціями держави*", а значить, і міністра оборони Гриценка, а також "*справою всього Українського народу*", а значить, і кожного з нас — громадян України. Тож відкиньмо емоції і спробуємо в усьому розібратися як з позиції народу України, так і з позиції влади, в даному випадку міністра оборони А. С. Гриценка.

Щоб казати про доцільність скорочення Збройних сил, що сьогодні іменується паном Гриценком та його відомством "реформою Збройних сил України" і мало б передбачати "перетворення" і "поліпшення" (пам'ятаймо латинське "reformare"), треба зважити на чинники, які мали б вплинути на чисельність Збройних сил України.

По-перше, свого часу Україна відмовилася від ядерної зброї.

Як мав би вплинути на чисельність Збройних сил України цей популістський політичний крок?

Відомо, що ядерна зброя — це поки що наймогутніша зброя, яку ви-

гадало людство. Але не всі знають, що з економічної точки зору це найдешевша зброя. Існують спеціальні методики, якими користуються армії всього світу, що дозволяють перерахувати, скільком, наприклад, дивізіям сухопутних військ дорівнює одна ракета з ядерною боєголовкою на еквівалентну кількість кілотон тротилового заряду за рівнем нанесення непоправних збитків армії противника під час бойових дій. Для простоти пояснення, щоб невійськовий читач зрозумів, це значить, що одна ракета з ядерною боєголовкою на еквівалентну кількість кілотон тротилового заряду може нанести ворогу втрат — непоправних збитків як, наприклад, одна мотострілецька дивізія своєю вогневою потужністю.

Проте ракету з ядерною боєголовкою обслуговує кілька десятків військовослужбовців. Тоді як дивізія — це тисячі людей, яких треба озброїти, одягнути, нагодувати, підготувати, виплатити грошове утримання та ін. Тобто маємо витрати в тисячі(!) разів більші, ніж на утримання однієї ракети з ядерною боєголовкою.

Як відомо, "багата" Україна відмовилася від цієї найдешевшої та найпотужнішої зброї, не вирішивши, а що ж вона візьме на озброєння взамін, щоб не зменшувати рівень національної безпеки у зв'язку з відмовою від ядерної зброї? Створення високоточної зброї, яка могла б до певної міри компенсувати відсутність ядерної зброї, — це питання майбутнього. Тож логічним є висновок про необхідність збільшити чисельність інших родів військ, аби не зменшувати рівень національної безпеки. Простіше кажучи, скоротила свого часу Україна 176 ракет з ядерними боєголовками, так щоб не зменшувати рівень національної безпеки, вона мала збільшити армію на 176 мотострілецьких дивізій! Це так би мовити по-науковому. Але міністр оборони пан Гриценко керується якоюсь іншою "наукою" і переконує Президента-головнокомандувача В. Ющенка прийняти протилежне рішення — на скорочення Збройних сил…

По-друге, Україна прийняла рішення про неучасть у військово-політичних блоках.

Як мало вплинути на чисельність Збройних сил це популістське політичне рішення про позаблоковість України? Однозначно призвести до збільшення чисельності особового складу Збройних сил і бюджетних витрат на їх утримання. Бо участь країни у військово-політичному блоці зі, скажімо, двадцятьма країнами-союзницями у разі виникнення збройного конфлікту з якоюсь країною-агресором призведе до захисту вашої країни відразу двадцятьма країнами-союзницями блоку. Це рівнозначно, що армія вашої держави відразу зросла у двадцять разів. Україна, прийнявши рішення про позаблоковість, тепер має вирішувати питання власної безпеки самотужки. А це має потягти за собою збільшення чисельності Збройних сил та асигнувань на їх утримання. Тому недоречною виглядає теза у Воєнній доктрині України (п.1.2), де зазначено про необхідність врахувати досвід країн Центральної і Східної Європи, що вже вступили до НАТО — вирішили питання колективної безпеки, щодо визначення чисельності особового складу Збройних сил. Ці країни можуть собі дозволити утримувати Збройні сили, що не обтяжують економіку країни: чисельність особового складу — не більше 0,8–1,0 % загальної кількості населення країни, а витрати на їх утримання — 3–5 % бюджету країни.

Україна, не будучи членом колективної безпеки, тобто будучи позаблоковою, має вирішувати питання власної безпеки, розраховуючи виключно на власні сили. Це значить, що кількість особового складу Збройних сил і бюджетні витрати на їх утримання мають бути збільшені.

Проте А. Гриценко дотримується протилежної думки — на скорочення Збройних сил, аргументуючи це скорочення тим, що таким чином чисельність особового складу Збройних сил України підводиться під стандарти НАТО, як це буцімто визначено у Воєнній доктрині України.

Ця теза Гриценка взагалі не відповідає дійсності, тому складається враження, що Гриценко Воєнної доктрини України просто не читав. А даремно, все ж таки міністр оборони. Воєнна доктрина України була затверджена Указом Президента України 15 липня 2004 р. В п. 21 Воєнної доктрини зазначено наступне: "*У рамках удосконалення системи забезпечення національної безпеки у воєнній сфері Україна здійснюватиме реформу власних Збройних Сил, які за своїм* характером, складом, системою управління, навчання і підготовки *мають наближатися до стандартів Збройних Сил — членів НАТО*".

Тобто, як вбачається із тексту Воєнної доктрини України, попри перелічені показники, що мають наближатися до стандартів НАТО, тут зовсім не йдеться про **чисельність** Збройних сил України! Наголошую на цьому надзвичайно суттєвому моменті.

По-третє, до розпаду Совєтського Союзу країни — супротивники Варшавського Договору і НАТО визначали кількісні та якісні показники своїх Збройних сил, орієнтуючись виключно на подібні показники у "вірогідного противника". Поняття "вірогідного противника" — це було обов'язковим компонентом військово-політичного документа — "Воєнної доктрини" країн протиборствуючих блоків: НАТО і Варшавського Договору. Тому будь-яке збільшення чисельності або заміна видів озброєння на більш сучасні і могутні відразу викликали адекватну реакцію у вірогідного противника. Це і визначало характер військового протистояння — "холодної війни", гонки озброєнь країн вірогідних противників; чисельний склад їх армій, якість і характер озброєння, обсяг бюджетних асигнувань на утримання армій. Про це було зазначено у Воєнних доктринах країн — учасниць цих блоків.

Проте після проголошення незалежності і позаблоковості українські політики заявили, що Україна ні в кому не вбачає "вірогідного противника", взагалі відмовляється від такого поняття. Тому у військово-політичних документах "Концепції національної безпеки України" і "Воєнній доктрині України" замість "вірогідного противника" вживаються поняття "виклики", "ризики", "загрози" виникнення військового конфлікту — можливої загрозливої ситуації і пов'язаних з нею тенденцій розвитку міжнародних відносин, що можуть призвести до війни. От тільки не зрозуміло, а хто вірогідніше за все може створити цю загрозу? На заміну поняття "вірогідного противника" прийшло розмите, невизначене поняття вірогідності виникнення загрозливого стану національній безпеці — стану "вірогідної загрози", "потенційної загрози", "виклику", "ризику" виникнення військового конфлікту. Тобто українська військова думка так і не виробила нового науково обґрунтованого принципу розрахунку чисельності Збройних сил за умов відмови від визначення "вірогідного

противника", а також відмови від ядерної зброї і позаблоковості. А даремно, бо свого часу міністр оборони Австрії В. Фасслябенд сказав: "*Я вважаю, що для оцінювання ситуації, що складається у світі, недостатньо мати тільки військові оцінки. Бо не секрет, що 90 % усіх військових конфліктів у світі починалося несподівано і з військової точки зору буцімто були невиправдані*".

Тобто за військовими оцінками, на яких базується національна безпека, і так достатньо невизначеності, щоб конкретно визначеного "вірогідного противника" замінити на невизначене поняття стану "вірогідної загрози" виникнення військового конфлікту. Поняття "загрози", коли не казати про джерело цієї загрози — "вірогідного противника", — це якісний показник стану міжнародних відносин. Як, наприклад, поняття "хвороби" — якісний показник стану людського організму, що не дає відповіді про джерело самої хвороби. Тобто "хвороба", як загроза організму людини, стає неможливою у лікуванні, якщо невідоме джерело цієї хвороби, будь то інфекція, травма чи генетична спадковість та ін.

Наприклад, Росія, як зазначено в останньому документі про актуальні завдання розвитку Збройних сил Російської Федерації, дотримується чіткої визначенності "вірогідного противника" і вважає НАТО головним воєнним противником. Відповідно проти НАТО розраховуються кількісні та якісні показники Збройних сил Росії. Навіть попри те, що свого часу Росія заявляла про своє бажання вступити до НАТО, а політичні контакти і співпраця Росії з НАТО відбувається значно активніше, ніж України з НАТО.

Порядок визначення "вірогідного противника" давно вже відомий. "Вірогідним противником" слід вважати ті країни, які ведуть проти вашої країни ворожу, агресивну політику; мають територіальні претензії; мають всередині країни певні політичні сили, що займають ворожу позицію щодо вашої країни. Наприклад, свого часу російський депутат-шовініст Жириновський заявив, що у разі перемоги на виборах його партії вони переглянуть результати війни 1939 р. Росії з Фінляндією. Це відразу призвело до коригування фінами своєї Воєнної доктрини і визначення Росії "вірогідним противником", що потягнуло за собою підсилення військового угруповання, яке стоїть на кордоні з Росією. І це при тому, що Жириновський не є при владі, та й вірогідність його приходу до влади досить невелика. Проте мудрі фінські політики вважають своїм обов'язком перед народом застрахуватися навіть проти такої малої вірогідності військового конфлікту з Росією.

Той факт, що Україна ні в кому не вбачає "вірогідного противника", ще не значить, що інші країни внаслідок несприятливих політичних змін не стануть вбачати в Україні "вірогідного противника" і не висунуть до неї певних політичних претензій, не виявлять агресивних намірів, які можуть перерости у відкрите збройне протистояння. Також, не маючи уявлення про "вірогідного противника", а значить, і про якісні та кількісні показники його озброєння, є проблематичним обґрунтування бюджетних витрат на пріоритетний розвиток тих чи інших видів озброєнь, що, у свою чергу, впливає на розвиток певних видів і родів військ. Інакше кажучи, якщо вірогідний супротивник має велике угруповання сухопутних військ і не має морських кордонів з вашою державою, то віддавати пріоритет розвитку військово-морським силам,

а не сухопутним, було б помилкою. І навпаки. Ось як на цю проблему дивилися на Заході ще до проголошення незалежності України ("Зарубежное военное обозрение", 1990, № 1, с. 5): "*Важливим моментом, що визначає спрямованість оперативної та бойової підготовки будь-якої армії, є закладена в основу Воєнної доктрини держави оцінка потенційної загрози. Тобто штаби і війська повинні вчитися воювати проти конкретного противника, збройні сили якого мають конкретну організацію, озброєння и діють відповідно до конкретних статутів і настанов*" (підкреслено автором).

Не буду вдаватися в подробиці історичних передумов визначення "вірогідного противника" для України. Це тема окремої статті. Проте зазначу, що агресивних дій Україна в минулому зазнавала і з боку Росії, і з боку Німеччини, Польщі, Туреччини, Угорщини. Дотепер у деяких з цих країн є політичні сили, що відкрито сповідують агресивні наміри до України. Проте попри ці об"єктивні обставини, українська військово-політична наукова думка, будучи затиснутою у глухий кут популістським політичним рішенням про відмову від поняття "вірогідного противника", так і не змогла виробити нового науково обґрунтованого способу визначення загальної чисельності особового складу Збройних сил України, та ще за умов відмови від ядерної зброї і рішення про позаблоковість.

І тому маємо, що в Україні взагалі відсутнє наукове обґрунтування чисельності особового складу силових структур України: Служби безпеки України, Внутрішніх військ МВС і Збройних сил України.

Ось що зазначено у "*Висновку Головного науково-експертного управління*" від 20 жовтня 2004 р. щодо проекту Закону України "*Про загальну чисельність Служби безпеки України*": "Вважаємо також, що до проекту слід було додати обґрунтування саме такої, як ним пропонується, чисельності СБУ, де вказати, які саме напрямки діяльності Служби якою саме кількістю співробітників мають забезпечуватися".

Тобто Закон України про чисельність такої силової структури, як СБУ, розроблено без наукового обґрунтування такої чисельності!!!

Те ж саме маємо із Законом України "Про чисельність Збройних Сил України на 2000–2005 роки" і Проектом Закону "Про чисельність Збройних Сил України на 2007–2011роки", де відсутнє будь-яке наукове обґрунтування такої чисельності, а реформа Збройних сил України зводиться до банального і необґрунтованого їх скорочення. Ось як про це робить висновок Головне науково-експертне управління від 20 жовтня 2004 р.: "Крім того, вже на сьогодні правоохоронні органи мають чисельність набагато більшу, ніж чисельність Збройних сил України, які до того ж знаходяться у процесі реформування, яке в основному зводиться до значного скорочення чисельності особового складу".

Тому незрозумілою є логіка пана Гриценка на скорочення Збройних сил, коли він, з одного боку, декларує необхідність скорочення чисельності Збройних сил, яка буцімто перебільшує потреби національної безпеки України, а з іншого — стверджує про необхідність вступу України в блок НАТО для збільшення рівня національної безпеки України.

За умови прийняття політичного рішення про без'ядерний і позаблоковий принципи України пан Гриценко мав би переконувати Президента,

Верховну Раду і уряд про необхідність збільшення чисельності Збройних сил і відповідного збільшення асигнувань на їх утримання, щоб таким чином компенсувати зменшення рівня національної безпеки після відмови від ядерної зброї і проголошення про позаблоковість України. Безумовно, збільшення в бюджеті країни витрат на військові потреби і відповідно зменшення витрат на соціальні потреби не сподобалось би депутатам будь-якої фракції у Верховній Раді. І це могло б стати для пана Гриценка серйозним аргументом на вступ до НАТО — органу колективної безпеки, що призвело б до зменшення чисельності Збройних сил і зменшення витрат на їх утримання. Проте А. Гриценко суперечить сам собі. Декларує необхідність вступу в НАТО, **щоб збільшити** рівень національної безпеки, але ще до вступу в НАТО декларує необхідність зменшення чисельності Збройних сил, **що зменшує** рівень національної безпеки (?!) Фрейд відпочиває…

У цьому контексті цікавою є думка колишнього голови комітету НАТО і начальника генштабу Збройних сил Німеччини генерала Клауса Наумана: "*Сьогодні Європа потребує покращання можливостей у боротьбі з тероризмом і поширенням зброї масового знищення, у врегулюванні ситуації в державах, які розвалюються або розвалилися, у боротьбі з регіональними конфліктами та реагуванні на гуманітарні катастрофи. Проте витрати Європи на оборонні потреби залишаються колишніми або зменшуються… Звісно, попереду в багатьох важкий вибір, який до того ж доведеться робити неодноразово. Політичні лідери повинні створити стимули та фінансові можливості для проведення необхідних змін у своїй армії*".

Тобто очевидною є тенденція на збільшення витрат на оборонні потреби навіть для країн — учасниць НАТО. То для України, що не вступила в НАТО і має самотужки вирішувати питання національної безпеки, просто Бог велів збільшувати армію та асигнування на її утримання. Проте пан Гриценко приймає протилежне рішення — на скорочення Збройних сил…(?!) Фрейд знову відпочиває, однак українське законодавство передбачає кримінальну відповідальність для державних посадовців за прийняття рішень, що завдають шкоду національній безпеці держави.

В. ПАТОЛА
студент III курсу
Інститут права МАУП, м. Київ

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА СЬОГОДЕННЯ: ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ

Становлення і розвиток української державності, с. 311–317

Аналіз сучасної політичної ситуації, засобів масової інформації та політичної думки в суспільстві дає підстави говорити про ідеологічну війну на території України. Приклади відкритої інформаційної агресії можна бачити скрізь. Зустрічаються як антидержавні заклики до об'єднання України з Росією (прапори з написами "Новороссия — единое отечество", що застосовувались ліворадикальними політичними організаціями між Хрещатиком і Європейською площею 14 жовтня 2006 р.), так і відкриті антиукраїнські заяви з неприхованою ксенофобією (висловлювання засновника журналу "Коммерсант" і голови піар-підрозділу БЮТ про те, що "украинский язык не нужен мыслящим людям", котре пролунало у трансляції ВВС під час інтерв'ю зі згаданою особою). Крім того, акції лівих партій характеризуються особливим цинізмом і неповагою до національної гідності українців. Так, того ж 14 жовтня на Європейській площі, де розмістилися представники від Комуністичної партії України, Партії прогресивних соціалістів, кримської радикальної організації "Прорив", можна було почути трансляцію пародії на пісню "Боже Україну збережи", виконану в непристойній формі. Молодики-радикали були озброєні палицями та металевими складеними вудками, при спробі поспілкуватися відповідали ідеологічними штампами ще радянських часів, демонстрували незнання багатьох відомих історичних фактів і взагалі невміння правильно говорити. До речі, як соціологія та політологія, так і психологія офіційно визнають, що маніпулювати особистістю тим легше, чим слабший її інтелект. Лише факт, згідно з яким частина нашого суспільства, забувши принцип "твоя свобода закінчується біля кінчика носа твого ближнього", зібралася для того, щоб перешкодити святкуванню свята Покрови та офіційного створення УПА іншим громадянам, і, таким чином, порушити їхнє право на збори, мітинги, мирні демонстрації, передбачене ст. 39 Конституції України, свідчить, з одного боку, про невизнання згаданою частиною суспільства ані правових, ані моральних норм, про прагнення до диктатури реакційної проросійської меншості та панування її над українським корінним населенням, а з іншого — про продовження протистояння, котре триває вже не одне століття на території України. Таким чином, оскільки згадане ідеологічне протистояння

може мати дуже серйозні наслідки для нашої держави, з якими частково ми стикаємося вже сьогодні, вважаю за доцільне вивчити корені та причини, проблеми, через які відбувається розкол українського суспільства, поширюється антидержавна ідеологія, і спробувати розробити систему необхідних заходів.

Не варто доводити той факт, що всі імперії, котрі намагалися підкорити населення українських територій в різні часи, можна поділити на дві категорії: одні робили основний акцент на грубу силу (яскравим прикладом може слугувати Польща), інші широко застосовували ідеологію (Російська імперія, СРСР та ін.). Розглянемо лише події у XX ст.

У Першій світовій війні українці брали участь з обох сторін, що й пояснює численні "братання" на фронтах наприкінці війни. Ідеологічний апарат Царської імперії діяв надзвичайно грамотно (чого варте одне лише абсурдне, по-суті, гасло "За веру, царя і отечество", пісня "Идет война народная", котра, після невеликої переробки тексту, застосовувалась і у Другу світову війну). Варто відзначити, що українські політичні партії, на території як Російської, так і Австро-Угорської імперій, продемонстрували повну нездатність протистояти імперським ідеологічним апаратам. Так, позиція Товариства українських поступовців з осені 1914 р. щодо нейтралітету українців, а не участі у війні на боці однієї зі сторін була досить рідкісною і малопоширеною. Інші ж партії, та й сама ТУП, до осені 1914 р. здебільшого підтримували перемогу тієї чи іншої сторони, чим практично не заперечували проти винищення на фронті українців заради імперських інтересів Австро-Угорщини чи Росії. Крім того, населення ще не забуло так званих "українофілів", чи "народників", котрі добряче зашкодили процесу формування національної ідеї, поглибили розрив між інтелігенцією та широкими народними масами.

Тим не менше, теза про "темні народні маси", "темне селянство" більш ніж хибна, що, зокрема, доводить Марина Гримич, професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Саме тому можна стверджувати, що ґрунт для національної ідеологічної роботи був достатньо сприятливим, тим більше, що І універсал населення зустріло з надзвичайним ентузіазмом. Вартою уваги в цей період є діяльність лише окремих постатей (І. Франко, П. Франко, М. Міхновський та ін.). Дійового сформованого ідеологічного апарату не було. До речі, теза М. Міхновського: "Усі люди — твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жиди — се вороги нашого народу", котру радянська ідеологія трактувала як зразок найстрашнішого шовінізму, має своє продовження: "поки вони панують над нами й визискують з нас" [11].

Під час визвольних змагань 1917–1921 рр. український ідеологічний апарат, знову ж таки, не був поставлений на належному рівні, як і взагалі державний апарат. Водночас проти УНР працювала як радянська ідеологія, так і нерідко церква. Так, кам'янецький єпископ Пимен проводив агітацію проти УНР просто з кафедри [12].

Після закінчення національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр., коли стало зрозуміло, що ніхто не збирається віддавати "землю селянам та заводи робітникам", а ради мають реально лише декларовану владу, яка нагадує примітивний фарс, радянська ідеологія, що цілком закономірно, почала стрімко програвати. Довелося

йти на поступки з економічної точки зору, "відкуплятися" від населення, котре розгортало масштабні партизанські бойові дії у вигляді отаманщини і загрожувало розвалом "держави рад". Такими економічними поступками стало введення непу. Однак, як тільки держава зміцніла, розуміючи, що ідеологічну війну навіть грамотний апарат в такому випадку виграти не зможе, радянська влада вдарила по селянах голодомором. Те, що голодомор був частиною ідеологічної війни (Росія завжди вдавалася до геноциду, коли ідеологічний апарат не справлявся з функціями), доводить і наступний факт: до 1933 р. активно діючих письменників в Україні було 250 осіб, водночас після 1939 р. з них на волі залишилося 34 [9]. Таким чином, завдання для ідеології, окрім залякування та відкритого геноциду, радянська машина полегшувала ще й ліквідацією письменництва — тих, хто міг хоч якось протистояти ідеологічному тиску Москви. До речі, наступництво ідеологічної політики Російської імперії Радянським Союзом, навіть якщо за цими апаратами стояли і різні люди, доводить, що у них, по-перше, єдина мета — утримання в покорі поневолених народів, утримання влади московської імперської верхівки; по-друге, практично однакові методи діяльності (таврували учасників українських національно-визвольних рухів термінами на кшталт "мазепинці", "петлюрівці", "бандерівці", яких звинувачували у всіх смертних гріхах, називали зрадниками, бандитами, видання нормативних актів, котрі відкрито обмежували чи забороняли користування українською мовою, використовували гасла про єдність слов'янських народів, а то й узагалі не визнавали українців окремим народом, принижували їхню національну гідність, пропагували фальшиві тези про те, що українська мова є діалектом російської, застосовували терміни на кшталт "старший брат", грабували та руйнували українські культурні цінності, починаючи з А. Боголюбського і закінчуючи знищенням, начебто через безгосподарність, величезної кількості експонатів музею Д. Яворницького, викривляли історію та літературу взагалі та ін.). Для характеристики методів російської ідеології та підтвердження доцільності вживання терміна "ідеологічна війна" варто повернутися до післявоєнних років. Щоб виявити співчуваючих і представити бандерівців в очах місцевих мешканців карними злочинцями, органи НКВС прилюдно показували тіла вбитих повстанців, створювали провокативні лжебандерівські загони, які займалися ґвалтуваннями, вбивствами, грабунками. На початок 1945 р. в Галичині існувало 156 провокативних груп НКВС, які, видаючи себе за загони УПА, знущалися над населенням [4].

Усім відомо, що ідеологія мусить опиратися на релігію та культуру, безпосередньо залежить від них. З одного боку, ми маємо міжконфесійний розкол, активне втручання церкви у політичне життя, спроби маніпулювати свідомістю віруючих у політичних інтересах (походи з хрестами і стрічками партійної символіки були не рідкісним явищем, хоча б в районі станції метро "Арсенальної" та Києво-Печерської лаври під час та після останніх президентських виборів). З іншого боку, в культурі має місце таке явище, як плановий провінціалізм, тобто штучне зниження рівня творів української культури, або недопущення високоякісних україномовних творів до читача (слухача, глядача). Так, надзвичайно важко по-

чути по радіо чи телебаченню твори у виконанні, скажімо, братів Яремчуків, Павла Дворського, Пікардійської терції, гурту "Писанка" Али Кудлай… Нагадаю, що нами були названі представники української естради, твори яких справді високоякісні, літературно правильні. Та невелика частина україномовних творів, котру все-таки можна почути в ефірі, характеризується переважно повною літературною безграмотністю тексту, відсутністю віршованого розміру як такого, перекручуванням унаслідок цього слів, русизмами, ненормативною лексикою. Такі особливості пояснюються "сленгом", "молодіжністю". Водночас, російські та українські виконавці, які співають російською мовою, представлені в нашому ефірі такими постатями, як Катя Бужинська, Софія Ротару, Микола Басков, Алла Пугачова, Лев Лєщенко, Олександр Розенбаум, чиї пісні справді відповідають літературним нормам, а тому, що цілком закономірно, більш привабливі для слухачів, аніж твори аутсайдерів нашої естради, яких випустили в ефір, перекривши доступ до останнього тим, хто на це заслуговує.

Окрім культури, надзвичайно велике значення має освіта. Слід відзначити, що, хоча з часів СРСР змінилося достатньо багато, освіта залишилася, з точки зору національно-патріотичного виховання, майже на тому самому рівні. Так, в історії і досі чимало ще радянських штампів. Ми досі говоримо про "визволення Західної України від фашистських загарбників" радянськими військами, водночас ці визволителі вислали до Сибіру 65900 родин [2], знищили на згаданих територіях усю інтелігенцію, всіх, хто мав закінчену гімназійну освіту (7 класів). Окрім історії, для національно-патріотичного виховання має надзвичайно велике значення література. Саме вона дає уявлення про дух епохи, має передавати учням традиції, прививати любов і повагу до своїх коренів, минулого (хто не знає свого минулого — не вартий майбутнього). Тим не менше, приклади того ж провінціалізму та недоцільності з ідеологічної точки зору у шкільній програмі з української літератури досить нерідкісні. Так, ми бачимо національно-визвольну боротьбу українського народу 1917–1921 рр. очами чекіста, який з переконань вбиває матір ("Я (романтика)" Хвильового); головними героями часто бувають представники Червоної армії (Яновський "Подвійне коло"). Крім того, наших прадідів програма показує нам нерідко на прикладі, скажімо, п'яного Кайдаша, котрий тоне в калюжі (Кайдашева сім'я), вбивці-Чіпки, бандита, котрий винищує сім'ю ("Хіба ревуть воли, як ясла повні" Панаса Мирного. Так, соціальні твори, звісно ж, потрібні, однак на суперечках за межу чи свиню виховати патріотів, громадян, котрі розбудують громадянське суспільство в майбутньому, неможливо. Водночас недостатньо представлені, а часто і зовсім не представлені твори, скажімо, Юліана Опільського, Григорія Косинки, багатьох інших авторів. Крім того, зараз видано чимало мемуарної літератури, котра по-справжньому відбиває дух епохи, причому значно точніше, аніж художня література, оскільки останню ніхто не примушує бути пов'язаною з дійсністю. Такі твори не введені в курс ані історії, ані літератури. Чого варті одні лише спогади чудового письменника Бориса Антоненка-Давидовича "На шляхах і роздоріжжях", котрі, до речі, мають ще й неабияку літературну цінність, книга "Тисяча доріг" Марії Савчин та ін.

Ф. Енгельс визначав реалізм як зображення типових характерів у ти-

пових обставинах [10]. Пізніше таке визначення стали застосовувати до так званого "соціалістичного реалізму". Тим не менше, СРСР був тоталітарною державою, а його ідеологічний апарат мав завдання створення атомізованого масового суспільства. Саме тому у творах соцреалістів мали другорядне значення особисті якості героя. На першому місці стояла психологія гвинтика великого механізму, ставлення до держави. Так, не принципово, яким був Стаханов як людина, основне — його діяльність для держави, самопожертва. Маємо типового шахтаря в типових робочих умовах. Позитивний момент — так може кожна людина. Негативний — немає стимулу для розвитку особистості, для мотивації, досить слабка привабливість образу. Якщо подібні типові характери в типових умовах наполегливо ставити як приклад, то можна виховати фанатизм, але не здорову здатність мислити, не бажання розвиватись як особистість. На нашу думку, ідеологічний аспект шкільної програми повинен полягати в наявності у згаданій програмі великої кількості персонажів, передусім розвинених як особистості, майстерно описаних, привабливих для учнів того чи іншого віку та взагалі для читачів. Ці персонажі (а таких в українській літературі, зокрема мемуарній, надзвичайно багато — Андрій Юрша, боярин Микола, Володимир Великий, Ярослав Мудрий Юліана Опільського, кулеметник Мегедь, санітарка Бориса Антоненка-Давидовича, сотник "Еней" та інші Марії Савчин) досить різноманітні самі по собі, вони — передусім живі люди, які керуються у своїх діях певними особливостями характерів, сформованих у кожного по-різному, під впливом різних обставин. Є лише певні риси, котрі об'єднують цих персонажів — патріотизм, відносна стійкість, позитивна орієнтація відносно світу та суспільства, правосвідомість (у жодному разі не можна пропагувати благородних бандитів, зокрема, і соціальної злочинності, яку так любила радянська ідеологія) і головне — людяність.

Дуже часто це особистості, котрі надзвичайно багато працювали над собою, застосовують свої набуті здібності в умовах виклику, в реальних життєвих ситуаціях. При цьому не має принципового значення, наскільки екстремальна чи буденна конкретна ситуація, який тип темпераменту героя (якщо це, звісно ж, не меланхолік). Основне — ми маємо справу з конкретною особистістю, а не типовим набором ідеалістичних рис характеру, і з конкретною ситуацією, а не якимось примарним типом її. При цьому не може бути ніякої мови про ідеологію як, скажімо, окремий предмет чи про якесь наголошення на "благонадійності" та ін. Викладачі повинні перевіряти лише знання відповідних пропонованих для вивчення матеріалів, а вже самі учні чи студенти матимуть можливість зробити відповідні висновки, вибрати приклади для наслідування чи риси характеру, які їм сподобаються (різноманітність образів створить велику ймовірність того, що якийсь персонаж, чи декілька з них, таки привернуть увагу читача). Не можна забувати і про те, що ми визнали кожну особистість неповторною, єдиною. Таким чином, повинно культивуватися саме бажання до саморозвитку.

Зарубіжні фільми, особливо розкритиковані американські бойовики, саме тому притягують увагу молодого покоління, що їхні герої діють в нетипових обставинах, а критикують ці бойовики за те, що більшість з них написані за типовим сценарієм, а

тому умови в них на підсвідомому рівні стають для глядача типовими, повторюваними. Тим не менше, нас цікавить виховання не глобалізованих чи американських, а саме українських громадян, у зв'язку з чим потрібні не лише вивчення відповідних творів у школах, а й популяризація їх шляхом зйомки відповідних кінофільмів, трансляції вже існуючих, популяризації образів через сучасні ЗМІ. Тільки тоді, коли нашим дітям захочеться у вуличних іграх зображати того ж Андрія Юршу, а не, скажімо, Конана, можна буде говорити про виховання українських громадян на ментальному рівні. Адже ми знаємо, здебільшого зі всіма подробицями, історичні факти героїзму під Сталінградом, облоги Ленінграду. Це, звісно ж, потрібно, однак чому більшість українців нічого не чули про Проскурівський прорив, коли війська Директорії були оточені двома ворожими арміями на відстані гарматного пострілу до однієї з них та пострілу з карабіну до другої, і, тим не менше, вистояли, прорвались. Чому у шкільній програмі надто мало уваги приділено подвигу солдат та геніальності тактики контрнаступу генерала Грекова, котрий, маючи по 5 набоїв на бійця, відкинув польську армію з Чорткова до Львова? Це ж були наші прадіди, під командуванням наших, українських офіцерів, котрі захищали українську державу. Чому нам залишається невідомим ім'я Петра Франка, одного із засновників "Пласту" та авіації ЗУНР, УНР, видатного пілота, котрий в ході національно-визвольної війни здійснив десятки бойових вильотів? Можливо, тому, що з громадянської лірики його відомого батька досі у шкільній програмі залишаються "Каменярі" та "Вічний революціонер", котрі можна трактувати як завгодно, у тому числі, при певному бажанні, і як прорадянську пропаганду. Кому на сьогодні вигідно, щоб учні не знали визначних діячів нашого народу або ж дивилися на них під неправильним кутом? Міністерство освіти черговий раз думає, як змінити систему оцінювання з 5-бальної на 12-бальну, як ввести 100-бальну систему, замість того, щоб переглянути створені ще за радянських часів програми, котрі якщо і змінювались, то аж ніяк не належним чином.

Крім цього, на нашу думку, має досить суттєве значення об'єктивне висвітлення, незважаючи на міжнародну коректність, подій, пов'язаних з військовими злочинами та взагалі звірствами на території України представників різних імперських окупаційних режимів, зокрема польського та радянського, оскільки останні часто замовчуються. Лише будучи обізнаними зі звірствами, котрі творили над їхніми співвітчизниками окупанти, у тому числі в минулому столітті, наші військові й просто громадяни зрозуміють важливість існування Української держави, необхідність, якщо виникне така потреба, її захищати, стійко стояти за державу, оскільки в них будуть причини задуматися про наслідки здачі в полон чи встановлення іноземного окупаційного режиму (яким би примарним не видавався на сьогодні силовий варіант, потрібно бути готовим до нього, адже, як відомо, "хто не хоче годувати свою армію — годуватиме чужу). Боротьба воїнів УПА (армія вважається створеною з 1943 р.) саме тому і була такою безкомпромісною (факти, коли повстанці закінчували життя самогубством, намагаючись при цьому знищити якомога більшу кількість ворогів, відомі й численні), що задовго до цього німці, після вступу на окуповану територію, відкрили

в'язниці НКВД. Описи наслідків звірств чекістів можна зустріти у багатьох авторів, у тому числі й очевидців [9]. Навіть з чисто етичної точки зору ми не маємо права забувати фактів геноциду проти нашого народу, незважаючи на будь-яку лояльність, тим більше, що потрібно розрізняти конкретних людей, і згадані нами факти зовсім не є приводом для розпалювання міжнаціональної ворожнечі, як дехто вважає.

Отже, з метою протистояти сьогодні впливу на нашу молодь та суспільство взагалі будь-якої ідеологічної агресії вважаємо за доцільне вжити таких заходів:

1. Об'єктивне та всебічне висвітлення історії України, а також вивчення української літератури, введення в навчальні програми мемуарної літератури.
2. Зйомка фільмів, зокрема конкретно про життя та діяльність І. Багряного, П. Франка, відбір фаховими літераторами, композиторами справді висококласних музичних творів, трансляція їх на радіо та по телебаченню.
3. Зацікавлення учнів і студентів творами української та зарубіжної літератури, що популяризують загальнолюдські цінності, мають високу культурну чи наукову цінність (що більше розвинена інтелектуально особистість, то більші в неї шанси протистояти ідеології).
4. Об'єктивне висвітлення фактів геноцидів проти українського народу.

Література

1. *Антоненко-Давидович Б.* На шляхах і роздоріжжях: спогади. Невідомі твори. — К.: Смолоскип, 1999. — 288 с.
2. *Гусєв В., Колінцев Ю., Кульчицький С.* Історія України: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 2003. — 431 с.
3. *Довідник* з історії України (А — Я): Посіб. для серед. загальноосвіт. навч. закл. — К.: Генеза, 2001. — 1136 с.
4. *История* Украины с древнейших времен до наших дней. — Харьков, 2002. — 480 с.
5. *Історія* січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. — К.: Україна, 1992. — 347 с.
6. *Капустянський М.* Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 р.; *Маланюк Є.* Уривки зі спогадів: Документи та матеріали: Документ.-наук. вид. — К.: Темпора, 2004. — 558 с.
7. *Коваль М.* Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. — К.: Вища шк., 1995. — 194 с.
8. *Костюк Г.* Зустрічі і прощання. Спогади. — Т. 1. — Едмунтон, 1987. — 743 с.
9. *Костюк Г.* Зустрічі і прощання. Спогади. — Т. 2. — Едмунтон-Торонто, 1998. — 609 с.
10. *Лесин В., Пулинець А.* Словарь литературоведческих терминов. — Х.: Рад. шк., 1980.
11. *Міхновський М.* Самостійна Україна. — К.: Діокор, 2002. — 80 с.
12. *Патола Н.* Подільське селянство і мобілізація до збройних сил УНР (літо 1919 р.): чому так сталося? // Наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Іст. науки. — Кам'янець-Подільський, 2002. — Т. 8(10). — С. 365–372.
13. *Савчин М.* Тисяча доріг. — К.: Смолоскип, 2003. — 546 с.

В. Л. НАУМОВ
канд. юрид. наук, проф.
Інститут права МАУП, м. Київ

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ В ОРГАНАХ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, с. 318–320

Як відомо, 11 травня 2006 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову за № 614 про запровадження в органах виконавчої влади системи управління якістю. Цією постановою також була затверджена Програма запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади (надалі — Програма).

Система управління якістю в органах виконавчої влади базується на положеннях і принципах міжнародних стандартів ISO серії 9000 як схеми для проведення управлінських процедур таким чином, щоб забезпечити найвищу можливу якість діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб.

Запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади, як стверджують Програмні положення, сприяє оптимізації процесів планування розподілу ресурсів, а також визначенню додаткових підходів до об'єктивного оцінювання результатів діяльності органів виконавчої влади.

Як визначається у Програмі, необхідність її введення в органах виконавчої влади зумовлена:

- відсутністю єдиних для всіх органів виконавчої влади стандартів і процедур діяльності;
- недостатньою орієнтованістю діяльності органів виконавчої влади та задоволення потреб споживачів, зокрема у сфері надання послуг;
- низькою якістю значної кількості послуг, що надаються органами виконавчої влади;
- потребою у здійсненні додаткових заходів щодо запобігання виявів корупції серед посадових осіб, уповноважених на виконання функції держави.

Зазначені фактори дають підставу стверджувати, що предметом управління якістю у системі є процедури діяльності органів виконавчої влади та різноманітні адміністративні послуги цих органів.

Як відомо, органи виконавчої влади України є однією з гілок державної влади України, це єдина система, де найвищим органом є Кабінет Міністрів України. З цього випливає, що Кабінет Міністрів має бути об'єктом запровадження системи управління якістю. Однак відповідно до Програми система управління якістю буде запроваджуватися на першому етапі (до 2008 р. включно) тільки в центральних апаратах міністерств та інших центральних органах виконавчої влади, апаратах Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, в обласних апаратах, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Але апарат Кабінету Міністрів України Програмою, на наш погляд, без відомих причин виключений з числа об'єктів запровадження системи управління якістю. Він також, як і всі органи виконавчої влади, потребує підвищення результатів якості та ефективності своєї діяльності.

Аналіз Програми як концептуальної моделі, побудови та функціонування системи управління якістю в органах виконавчої влади України дає змогу зробити низку висновків, які свідчать про певну непродуманість її формування та помилковість вибору базового нормативного акта побудування і функціонування, яка по суті відповідає державним стандартам України (ДСТУ ISO 9001-2001) "Система управління якістю вимоги" (ISO 9001:2000 1ДТ).

ДСТУ ISO 9001–2001 набрав чинності наказом Держстандарту України від 27 червня 2001 р. № 317. Цей стандарт є ідентичним перекладом міжнародного стандарту ISO 9001:2000 "Quality management systems — Requirements". Цей стандарт замінює стандарт ДСТУ ISO 9001-95 "Система якості. Модель забезпечення якості в процесі прочитування, розроблення, виробництва, монтажу та обслуговування", ДСТУ ISO 9002-95 "Система якості "Модель забезпечення якості в процесі виробництва, монтажу та обслуговування", а також ДСТУ ISO 9003-95 "Система якості "Модель забезпечення якості в процесі контролю готової продукції та її випробувань".

У тексті міжнародного стандарту, який став Державним стандартом, зроблено такі редакційні зміни:

- термін "міжнародний стандарт" замінено на "державний стандарт";
- стандарт доповнено додатковим додатком В, який містить перелік державних стандартів України, які гармонізовані з міжнародними стандартами.

У зв'язку з цим потрібно відповісти на наступні питання:

1. Яке відношення може мати нормативно-технічний акт, яким є ДСТУ ISO 9001-2001, та його вимоги з управління якістю продукції за питаннями адміністративно-статутно-правового характеру, як визначення порядку координації порядку органів виконавчої влади, інформаційно-методичного забезпечення запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади, організації навчання керівників і фахівців органів виконавчої влади, контролю за запровадженням та ефективністю функціонування системи управління якістю діяльності органів виконавчої влади України?

2. Чому в розробленні системи управління якістю в системі органів виконавчої влади не брали участь загальновідомі інститути Національної академії наук України і галузеві інститути державного управління?

Фахівці цих відомих наукових інститутів, на наш погляд, могли б зробити гідний науковий внесок у розроблення питань створення та застосування системи управління якістю управління діяльністю органів виконавчої влади України. Передусім необхідно пояснити зміст таких понять і термінів, як "якість продукції", "стандарт", "стандартизація управління якістю" і "система управління", які є елементами понятійного апарату цієї системи.

Як відзначається в юридичній літературі, на сьогодні практична стандартизація пішла далеко вперед від теорії, від фундаментальних випробувань проблем, які пов'язані із з'ясуванням сутності стандарту як спеціального акта державного орга-

ну. Категорія стандарту вважається однією з найскладніших і рівною мірою суперечливою у тлумаченні в нашій сучасній літературі. Стандарти в наш час регулюють не тільки поведінку людей відносно природи, техніки, а й їхні взаємостосунки. Незалежно від сфери регулювання сучасні стандарти мають певний соціальний зміст, оскільки вони творяться людьми, які живуть у суспільстві, та є результатом суспільно-виробничої практики. Тому будь-яке правило, встановлене стандартами, стає соціальним. Держава, у свою чергу, забезпечує його виконання. Звідси правило, яке охороняється державою, стає змістом правової норми.

Проблема підвищення якості та ефективності діяльності органів виконавчої влади є одним з найважливіших завдань на сучасному етапі державного будівництва, рівень якого здебільшого залежить від науково-технічного прогресу, організації суспільного виробництва, ширшого залучення громадян до вирішення загальнополітичних питань, а також від досягнень розвитку науково-технічного прогресу.

О. Я. КОЗУЛЯ
наук. співроб.
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, м. Київ

ПИТАННЯ ДВОМОВНОСТІ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Становлення і розвиток української державності, с. 321–348

На шістнадцятому році незалежності Україна не спромоглася стати справді незалежною національною державою з перспективою на гідне майбутнє. Однією з основних причин є деформація національної свідомості українців псевдоцінностями російського колоніального режиму, особливо комуністичного. Серед формул його ідеологів є і така: "Мова — найважливіший засіб людського спілкування".

Зміст ленінського вислову, на перший погляд, ясний і безневинний. Але з нього безцеремонно витісняється багатий функціональний спектр задля однієї прагматичної функції. Це ображає людський дух однозначним утилітаризмом, приховує небезпеку для українства: адже "засоби спілкування" можна легко поміняти один на інший, наприклад, український на "общепонятный", особливо в ситуації узаконення неприродної двомовності.

Мова є не тільки засобом спілкування, а й дійовим конденсатором усієї національної психіки. Кюв'є казав: "Дайте мені одну кістку — і я вам відтворю всю тварину". Ми можемо так само сказати: дайте нам бодай одне речення (а тим паче розгорнутий текст якоїсь літературної пам'ятки) — і ми вам реконструюємо весь душевний світ та етнічну характерність мовця.

У цьому зв'язку мова постає як найповніше містилище набутого людиною та етносом історичного й життєвого досвіду, а також як найпотужніший важіль розвитку особистості й усього народу. Лише в лоні рідної мови можна досягти найпотужнішого елітного розвою особи й нації. Лише в лоні материнської мови юна особистість викохується щасно, природно, могутньо. Бо в мові закодована генетична інформація, що стосується глибин народної суті, яка дасть змогу людині повною мірою розкритися у своєму житті. Звичайно, якщо вона думає та говорить рідною мовою та й ще до того витонченою і милозвучною.

Так само тільки рідною мовою можна повносило спілкуватися з Богом. Коли українців змушували це робити польською чи російською, вони втрачали цей священий внутрішній зв'язок. Про необхідність говорити в церкві лише рідною мовою навчав іще святий апостол Божий Павло. У Першому своєму посланні до коринфян він виразно наставляє: "Як говорить хто чужою мовою, той не людям говорить, а Богові, бо ніхто його не розуміє, і він духом говорить таємне… Як говорить хто чужою мо-

вою, той будує тільки самого себе... Бо коли сурма звук невиразний дає, — хто до бою готуватись буде? Так і ви, коли мовою не подасте зрозумілого слова, — як пізнати, що кажете? Ви говоритимете на вітер!"

Яскраві зразки ясновидного розуміння рідної мови як акумулятора народного духу та двигуна його поступу явили українські вчені, письменники, педагоги. Так, наш великий педагог Костянтин Ушинський констатував: "У світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не тільки природа рідної країни, а й історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові — у спадщину нащадкам. У скарбницю рідного слова складає одне покоління за другим плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості — одне слово, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігав у слові".

Чи був би такий великий Тарас Шевченко, якби написав "Кобзаря" неукраїнською мовою? Чи були б тоді ми? Як жилося б нашій мові без Шевченка, який пізнав її до найпотаємніших глибин, щоб поставити "на сторожі коло нас", щоб довести всім, що вона не якесь знаряддя і не так засіб спілкування, як саме наше життя. Поза нею — чужина. Без неї нас просто нема. Не випадково на запитання поліцейського допитувача, чи не пояснюється популярність його віршів їх бунтарським духом, Тарас Шевченко відповів, що його вірші подобаються насамперед тим, що написані українською мовою.

Шевченкове слово, як зазначив Євген Маланюк, — це не матеріал для складання речень, це слово — ЛОГОС (з грецької *logos* — поняття, думка, розум), що ним розпочинається Євангелія від св. Йоанна. Боже Слово через Шевченка потверджувало нашу країну і почало відтворювати окрему державу. В його час тільки Слово могло дати максимальний ефект у боротьбі за Україну. Бо "кожен його вірш стає мовби дослідницьким екскурсом у глибини словозначень". Його відчуття мови переростає у відання — знання того, що думали — відали — гадали предки.

Це знаменитий "Рукопис Ора", українські календарно-обрядові пісні сонцепоклонницького походження, українські язичницькі імена особові, українські літописні географічні назви та інші пам'ятки, які підказують, що витоки нашої рідної мови губляться десь у доісторичних сонцепоклонницьких часах. Наші предки 8 тис. років до н. е. вже обробляли землю, вирощували хліб, плавили метал, одомашнювали тварин, будували величезні міста. Вони мали протописемність і ремесла. У добі Трипільської цивілізації простежують родовід українства такі вчені, як В. Хвойка, О. Кандиба (О. Ольжич), Я. Пастернак, В. Петров і дехто з нинішньої генерації. За найновішими даними, Трипільська цивілізація особливо процвітала на українських теренах у VI–III тис. до н. е., маючи ознаки державності.

З великою вірогідністю можна стверджувати, що слов'янські мови успадкували з мови трипільської культури такі слова, як батько, борвій, вирі, віл, голуб, горіх, горох, жито, іскра, кермо, кібець, кобила, колиба, крісло, ліс, малина, меч, мідь, могила, олово, печать, равлик, свинець, срібло, співати, теля, тиква, хліб та ін., а також імена язичницьких божеств — Купала, Лада, Марена та ін. Перехід переважної більшості названих слів із мови трипільської

культури у праслов'янську пояснюється культово-міфологічними причинами.

"Однак при дослідженні сучасних відображень мови трипільської культури особлива увага має бути приділена саме українській мові, яка єдина із слов'янських мов на тій території, на якій колись була розповсюджена трипільська культура. Спеціальне мовознавче дослідження дозволяє виявити, що саме в українській мові збереглося найбільше рис, успадкованих із мови трипільської культури", — пише професор національного університету "Києво-Могилянська академія" Ю. Мосенкіс.

Мова давнього народу того періоду дає найбагатші незаперечні докази щодо його етнічної приналежності, оскільки суспільство, що існувало в стародавні часи на території України, досягло неймовірно високого, як на ту історичну епоху, рівня розвитку, маємо всі підстави припускати, що й психічний розвиток тієї людності мав такий самий високий рівень довершеності. Адже суспільство, що користується мовою, не може не позначити словами — поняттями всі основні предмети та явища, які його оточують. Вчені підрахували кількість тих предметів, що становили для трипільців живий інтерес, а тому не могли не бути закарбовані словами. Підрахували також усі основні феномени суспільного й природного життя. І виявилося, що наші трипільці знали 20 тис. слів!

То найбільше диво нашої стародавньої доби. Оті 20 тис. слів наших пращурів засвідчують справжній революційний прорив людства до цивілізації.

Але з тієї сивої мли тисячоліть до нас не дійшло ніяких книг чи інших писемних пам'яток. Наші пращури наприкінці старої й на початку нової ери значною мірою втратили здобутки цивілізації Атлантиди, Трипілля через нашестя азійських орд. Вони не залишили такої багатої філософської, наукової, художньої літератури, яку залишили стародавні цивілізації Шумеру (Дворіччя, Тигра і Євфрату), Китаю, Індії, Єгипту, Греції, Риму. Хоч усі ці стародавні культури значною мірою є віддзеркаленням нашої прадавньої цивілізації, тому ці літератури ми з великими підставами можемо зарахувати й до нашої історії. Принаймні, в них лежить ключ до розгадки багатьох проблем історії української культури. Тим більше, що неспростовно доведено: в усіх цих літературах побутують ті ж сюжети і міфи, які були в наших стародавніх переказах і легендах. І сама мова цих літературних пам'яток (особливо ж індійських епосів, написаних санскритом) значною мірою перегукується з українською мовою.

Багато вчених відзначили цю спорідненість, називаючи українську найдавнішою мовою Європи, а відтак і всього світу. У 1991 р. в першому номері журналу "Індо-Європа" було видруковано статтю видатного польського лінгвіста XIX ст. Михайла Красуського "Про стародавність української мови". У своєму дослідженні вчений, як і інші чесні, об'єктивні його наукові колеги, визнає, що саме старожитна українська мова є праматір'ю мов індоєвропейської спільноти, що наша мова давніша за індійський санскрит, який, власне, й був витворений на її основі, як і решта індоєвропейських мов.

Учені-лінгвісти всього світу знають, що українська мова старша за грецьку і латинську. У санскриті є понад тисячу українських слів, уживаних і донині. Відомо, що вивчення давньоукраїнської мови дало можливість Ж. Шампольйону в 1822 р.

прочитати єгипетське письмо і відкрити культуру Стародавнього Єгипту. В 1975 р. болгарин-поліглот Джон Стойко розшифрував рукопис "Листи до ока Божого" — пам'ятку української мови VII–VI ст. до н.е. У ній згадується про Мідія, царя Ор, Русь.

Вчений В. Довгич назвав цю пам'ятку "Посланням оріян хазарам". У ній згадується, зокрема, про якусь віру: "У степу віра по вірі померла. У степу віра по вірі пада і суто пада нова пустаж..." У ній багато українських слів, уживаних нині: бажати, балакати, вештатися, вітати, гожий, гукати, дбати...

Коли постала відома українська держава-імперія Русь, то вона об'єднувала і племена, чи союзи племен, на території від Закарпаття до Дону і від Прип'яті до Причорномор'я, які вже спілкувались українською.

Найкраще відбили мову ще дохристиянської Русі українські народні пісні, яких записано понад 200 тис. (щоб створити таку їх кількість, потрібно було не одне тисячоліття). Приміром, щедрівка, яку й тепер співають з 13 на 14 січня у Доброгостові Львівської області:

Чи спиш, чи чуєш, Господарочку,
У своїм домочку
На Новий рік, на Новий рік?
Підем орати, підем сіяти
Яру пшеницю
На Новий рік, на Новий рік.

На перший погляд незрозуміло, як це можна сіяти яру пшеницю в січні. Але річ у тім, що на Русі до прийняття християнства Новий рік зустрічали не в січні, а наприкінці березня, коли й справді можна починати весняну сівбу. Великий князь Володимир початок року переніс на вересень, і тільки в середні віки цю подію стали відзначати першого січня. А колядка залишилася без змін.

В "Житії Костянтина" розповідається, що болгарин Кирило ще до 863 р., коли він разом із братом Мефодієм уклав слов'янську азбуку, знайшов у місті Херсонес (Корсунь біля м. Севастополя) Євангелію і Псалтир, "руськими письменами писані", тобто українськими. Римський історик Тацит писав, що анти (пращури українського народу) мали свій алфавіт для написання церковних книг. Цей алфавіт 860 року болгарський просвітитель переробив на кирилицю. Тоді ще Москви і Московщини не існувало.

Київський князь Аскольд (загинув у 862 р., тобто за рік до створення Кирилом і Мефодієм слов'янської азбуки) прийняв християнську віру, а без ознайомлення з основами християнського віровчення, зокрема з Євангелією, навряд чи це могло статися. Ще за життя Аскольда, як свідчить її зміст, було укладено й записано Велесову книгу, мета якої була захистити вірування предків перед новою, християнською релігією. Княгиня Ольга близько 957 року хрестилася й у Києві побудувала церкву. Якою мовою читалося тоді в церквах слово Боже? Звичайно, зрозумілою рідною мовою для киян.

Рубіж X–XII ст. можна умовно визнати часом завершення формування української мови і початком етапу її історії, коли вона в народнорозмовному варіанті вже набула всіх притаманних їй мовних рис. Такий висновок збігається із поглядами українських мовознавців XIX — першої половини XX ст. на час виникнення української мови. Наприклад, П. Житецький ще в 1876 р. дійшов висновку, що система голосних звуків української мови визначилася вже у XII–XIII ст. На думку видатного філолога О. Потебні, українська мова за часів Київської

Руси вже існувала. Всесвітньо відомий вчений академік А. Кримський, дослідивши величезний фактичний матеріал, категорично твердив, що жива українська мова XI ст. "стоїть посеред східного слов'янства цілком уже відокремлена".

Коли у 988 р. в Україні-Руси було офіційно прийнято християнство, дітей князів, бояр, дружинників, купецтва, священиків навчали у школах не мови батьків, а церковнослов'янської, якою були написані богослужбові книги, привезені з Болгарії. Родовиті учні опановували ту мову, одні краще, інші гірше. Між собою, щоб відрізнятися від простолюддя, спілкувалися якщо не чистою церковнослов'янською, то церковнослов'янсько-українським суржиком.

На землях, освоєних київськими князями до прийняття християнства, утверджувалася українська мова, або, як її тоді називали, руська. Тому виразні риси української мови виявляються в давніх говірках Новгорода, заснованого вихідцями з Наддніпрянщини. У старих новгородських берестяних грамотах трапляються слова: *тобі*, *дід*, *міх*, *сіно*, *діялось*, *не надійся* та багато інших. На Новгородщині досі вживаються такі форми слів, як *дід*, *сіно*, *річка*.

Імена давніх новгородців так само мають українські форми: Олекса, Олександр, Онисим, Олена, Микита, Михайло, Марко, Василь, Юрко, Іванко, Костянтин. Українізми зустрічаються не тільки в берестяних грамотах, а й в інших новгородських документах — наприклад, у літописах. Князями у Новгороді були Олег, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Мономаховичі.

І дотепер на територіях давньої землі Новгородської в сучасних губерніях Архангельській, Тверській, Псковській, Новгородській збереглися ріки з українськими назвами: Волошка, Хмара, Люта, Межа, Мета, Велика, населені пункти Середа, Селище, Марево, Мета, Змієвка, Молоді, Плесо, Луки, Прилуки, Галич, Солігарич, Руська.

Традиційно пов'язаний із давньою українською цивілізацією, її менталітетом "Господін Великий Новгород" природно був Новгородською Вічовою Республікою. Велика розвинена держава з демократичним народом мала розгалужену мережу торговельних і дружніх зв'язків з найбільш розвиненими державами Середньовіччя. Після 1136 р., коли Великий Новгород став незалежною республікою, він продовжував підтримувати тісні зв'язки з Києвом, а згодом Литовською державою, в якій важливу роль відігравала Україна і державною мовою була українська (уже тогочасна книжна, не простонародна).

Східним сусідом Новгорода, як і у випадку з Україною, опинилася Московія. Ще в обличчі Володимиро-Суздальської землі розпочала агресивні дії проти української слов'янської твердині на півночі, поступово поглинаючі її. Повний розгром Новгородської Республіки Москвою у 1478 р., фізичне винищення й депортація новгородців і заселення міста вихідцями з Московії остаточно обірвали зв'язки Новгорода з Україною і змінили мовну ситуацію в ньому та навколо нього.

Як уже зазначалося, з прийняттям християнства церковнослов'янська мова стала елітарною, якою намагалися як на державному рівні, так і в побуті, спілкуватися у вищих верствах. Нею пишуться державні документи, літописи, проповіді, твори.

Про широке поширення писемності в Україні-Руси свідчать археологічні знахідки та графіті — написи в печерах, на стінах соборів, берес-

тяні грамоти, знайдені на Волині, в Галичині та Новгороді.

У Києві з XI ст. діяв князівський скрипторій, в якому створювалися кодекси, прикрашені орнаментами й мініатюрами, на зразок візантійських. За підрахунками вчених, у XII–XIII ст. книжковий фонд становив 140 тис. томів.

До першої половини XI ст. належить "Рейнське євангеліє". Його привезла з Києва до Франції дочка великого київського князя Ярослава Мудрого Анна, яка вийшла 1051 року заміж за короля Генріха I. Відтоді французькі королі, вступаючи на престол, давали клятву на цій книзі.

Найдавніший літопис, що дійшов до нашого часу, —"Повість временних літ". Робота над ним завершена близько 1113 року. Укладач літопису — славетний лаврський чернець — історик Нестор. "Повість..." — безцінна пам'ятка української історіографії.

Люди, які писали чи переписували книги, не могли повністю відгородитися від навколишньої народної мови.

Так, найдавніша точно датована рукописна книга кириличного письма, що дійшла до наших днів, — "Остромирове євангеліє", — переписана у 1056–1057 рр. з болгарського оригіналу дяком Григорієм для Новгородського посадника Остромира. Вона прикрашена мініатюрами, а текст має характерні українські мовні особливості.

Це стосується і таких визначних давньокиївських творів, як "Повість временних літ" , "Руська правда", "Слово о законі і благодаті" Іларіона, "Повчання" Володимира Мономаха, "Слово о полку Ігоревім" та ін.

На українські форми слів у "Повісті временних літ" звернув увагу ще в середині XIX ст. визначний український вчений, перший ректор Київського університету Михайло Максимович. Він зазначив, що київські літописці, "писавши мовою церковнослов'янською, частенько включали в неї слова і звороти зі своєї рідної української мови". Якщо в київському літописі вживаються слова "цариця", "у отця", "печеніги", "Донець", "Моїсій" тощо, то, вважає М. Максимович, "ми повинні визначити, що це написано українцями". Живу мову Києва часів Нестора-літописця М. Максимович вважає українською.

Особливо українські елементи наявні у знаменитому "Слові о полку Ігоревім". Автор цього твору — якщо не воїн, то людина, що оберталася в середовищі воїнів, які стояли ближче до трудящого люду. І ті елементи, що виходять за межі церковнослов'янщини (цією мовою мусив користуватися, як і всі освічені люди того часу, також автор "Слово о полку Ігоревім"), мають безперечний український характер, що підсилює патріотичне звучання твору, його оптимістичні ноти самоутвердження.

"Слово о полку Ігоревім" є суто українським не тільки через те, що воно було створено на українській території і події, змальовані в ньому, відбуваються на батьківщині українців, далеко від російських земель, а й за його духом, художньо-образною системою, мовностилістичними засобами, світосприйняттям і способом мислення його автора. До речі, під час невдалого походу на половців у 1185 р. русинів (тобто українців) на чолі з новгород-сіверським князем Ігорем Святославичем російська Суздальщина була найближчим союзником половців у боротьбі з Києвом.

Аналізуючи "Слово о полку Ігоревім", відомий російський критик XIX ст. В. Бєлінський зазначав, що

воно “носить на собі відбиток поетичного й людського духу Південної Руси, який ще не знав варварського ярма татарщини і був чужий грубості й дикості Північної Русі… Є щось тепле, благородне й людське у взаємних стосунках дійових осіб цієї поеми. Усе це, повторюємо, відгукується Південною Руссю, де й нині ще так багато людського і благородного в родинному побуті, де стосунки статей ґрунтуються на коханні, а жінки користуються правами своєї статі. Усе це протилежне Північній Русі, де родинні стосунки грубі, жінка — домашня худобина, а кохання зовсім стороння справа при шлюбах: порівняйте побут малоросійських мужиків з побутом російських мужиків, міщан, купців, а частково й інших станів, і ви переконаєтеся в справедливості нашого висновку про південне походження “Слова о полку Ігоревім”… Не можна не помітити чогось спільного між “Словом о полку Ігоревім” і козацькими малоросійськими піснями”.

Таким чином, матеріальна і духовна культури пізнішої України виросли безпосередньо з культури праукраїнських союзів племен і Київської Руси. Українська людність XVI–XVIII ст. усвідомлювала себе прямим нащадком Київської Руси. Цю безпосередність історичної свідомості не перервали ні монголо-татарська навала, ні бездержавність українського етносу XIV–XVI ст.

Іван Франко у зв’язку з цим писав у циклі “На старі теми”:

Вирядим ми слово до походу
Не в степи куманські безконечні,
А в таємні глибини сердечні,
Де купують будущину народу.

З прийняттям християнства Русь продовжувала розширюватися на північний схід, де тепер нинішня територія Центральної Росії. Її заселяли племена чудь, перм, голядь, мурома, мордва, печора, югра, мокша угрофінського походження, які були на низькому рівні розвитку. У цей край, вкритий лісами з більш суворішим кліматом і непривітним місцевим населенням, почали прибувати руські воєводи з дружинниками та урядовцями. У XII ст. тут з’явилося Ростово-Суздальське князівство. Українські цивілізатори одружувалися з угрофінками, будуючи свою подальшу долю на чужій землі. Їхні діти розмовляли церковнослов’янською мовою, помітно змішаною з угро-фінською.

Із багатьох тисяч угро-фінських найменувань, що існують і сьогодні, приміром, можна навести такі: Волга, Клязьма, Кострома, Судогда, Нерета, Нерль, Утома, Унжа, Ухра, Угра, Молога, Жиздра, Ушлома, Вонога, Руза, Пахра, Протва, Шуя, Воча, Воря, Согожа та ін. Саме слово “Ока” фінського походження — joki, що перекладається як *річка*. Назва столиці “Москва” фінською мовою означає “каламутна вода”. А якщо взяти російську етнокультурну спадщину, там прірва фінно-угорських слів: “матрьошка”, “ізбушка на курiних ножках” тощо. Навіть ведмідь — символ Росії — пряме запозичення з фінських казок. І про це кажуть російські етнологи.

У XIII ст. з Азії посунули численні орди татаро-монголів. Вони спустошили Ростово-Суздальське князівство і Україну-Русь. Якщо український король Данило Галицький спромігся звести тиск могутньої на той час Золотої Орди на Галицько-Волинську державу, яка стала спадкоємицею Київської Руси, до мінімуму, торуючи водночас шлях до Західної Європи, то на князівства Північного Сходу випала інша історична доля. Вони стали складовою Золотої Орди.

Ростово-суздальський князь Ярослав Всеволодович разом із сином Олександром Невським пішли на злуку з татарами проти Європи. Цією злукою північних московсько-суздальських князів, що відмовилися від зв'язків з Європою, був повернутий вектор культурного розвитку Суздаля і Москви на 180 градусів на Схід до Азії і монголів.

Московський цар — глава колишнього Північно-Східного улусу Золотої Орди — з розпадом імперії Чингісхана сприймався і московітами, і татарами як законний спадкоємець монголо-татарської держави. На думку М. Трубецького, "Московська держава виникла завдяки татарському ігу. Російський цар був спадкоємцем монгольського хана. Повалення татарського іга звелося до заміни татарського хана православним царем і до перенесення ханської ставки до Москви. Навіть персонально значний відсоток бояр та інших служилих людей московського царя становили представники татарської знаті. Російська державність... походила від татарської, і навряд чи мають рацію ті історики, які заплющують очі на цю обставину або намагаються применшити її значення".

Московські князі та інша знать охоче родичалися з татарськими вельможами, вважаючи за честь брати собі за жінок якщо не родичок ханів, то, у крайньому разі, знатних дівиць з Орди.

Відомий російський історик М. Покровський писав, що в Москві у XIV–XV ст. в моді був татарський одяг, знать переходила у мусульманство, а татарська мова у Москві стала мало не державною. Державний устрій багато в чому копіював золотоординський. Ударною військовою силою московського війська стала татарська кіннота.

У 1480 р. Московщина звільнилася від монголо-татарського ярма. Великий князь Іван III Васильович (1462–1505) став Государем єдиної Московської централізованої держави. Але монголо-татарське поневолення залишило глибокий слід не тільки у свідомості людей. Воно вплинуло на всі сторони суспільно-політичного життя молодої держави, певним чином відбилося й на менталітеті московської народності.

Після падіння Казані відбулося масове перетворення феодальної номенклатури Казанського ханства на таку саму номенклатуру Московської держави. Звідси численні татарські прізвища московського дворянства — Аксакови, Аракчеєви, Арбатови, Басланови, Булгакови, Бутурліни, Базарови, Ізмайлови, Карамзіни, Купріни, Салтикови, Суворови, Тімірязєви, Юсупови, Уварови, Урусови та ін. Або татарські назви вулиць Москви: Арбат, Ординка, Таганка тощо.

Отже, внутрішнє життя Московського великого князівства було просякнуте ординськими традиціями. Московщина виходила на самостійний шлях і з потатарщеною мовою. Такі татарські слова, як *дєньгі*, *карандаш*, *казна*, *глаза*, *караул*, *калітка*, *вор*, *тєтрадь*, *кутєрьма*, *кушак*, *ямщик*, *таможня*, *балаган*, *кабала*, *кочевать*, *очаг*, *чучело*, *барабан*, *балбес*, *кібітка*, *чердак*, *чувал*, *бариш* та інші, прикрашають мову північного сусіда. Московській мові татари надали остаточного фонетичного забарвлення. Наприклад, усі слов'яни кажуть "вода", а росіяни кажуть "вада", "чаво". Водночас слід зазначити, що московські (як і інші східнослов'янські) землі під владою Золотої Орди залишилися християнськими. Мало того, якраз у період монголо-татарського панування християнство стало по-справжньому ре-

лігією московітів, 90% яких аж до XIX ст. включно становили селяни. На більшій частині Московщини простий люд не ідентифікував себе ні з яким етносом і не мав певного етноніма, але називав себе християнами. Саме цим і пояснюється той досить дивний факт, що назва селян у російській мові походить не від місця їхнього проживання на селі (як в українців), а за релігійною ознакою: крестьянин > крестиянин > христианин. Не випадково ж М. Бердяєв називав Росію "християнізованим татарським царством".

У 1721 р. за указом Петра I Московська держава дістала назву "Российская империя", яка об'єднала, крім власне московського, також й іншоетнічні та іншомовні народи. Похідний від іменника *Россия* прикметник *российский* став означати належність до Російської імперії.

Змінюючи назву своєї держави, Петро I прагнув таким чином не тільки знищити почуття окремості українців стосовно московитів, а й привласнити величезні політичні та культурні надбання Київської Руси. Однак постає питання: чому в такому разі він не використав традиційного терміна "*Русь*" ("Русская империя"), а запозичив грецький термін "*Розсип*"? Річ у тім, що слово *Русь* у Московщині серед простого люду не вживалося, і там, і в усій Європі знали, що Русь — це Україна, це край, який лежить північніше Чорного моря над Дніпром, Дністром, Бугом і Сяном. Якби *Руссю* було названо і Московську державу, це скрізь могло б сприйматися, що вона стала частиною споконвічної Руси-України. Щоб з'єднати Україну й Московщину в одну державу, в якій геополітичнім центром сприймалася б московська територія, а Україна виступала б як придаток до неї, Петро і вдався до штучного, але на той час досить поширеного церковного терміна "Росія", "*Россія*".

Російський історик В. Ключевський, авторитет якого і досі міцно тримається в науці, сказав своєму слухачеві Алексінському: "Уявіть собі, що Київ не був би взятий і зруйнований татарами... Київ залишився б столицею першої великої руської держави, а "великоруське" місто Москва не стало б центром великого князівства, а потім царства російського. Офіційною мовою стала б не сумішка старослов'янської та фінської мов, а слов'яно-українська. Український письменник Гоголь не мусив би писати російською мовою, а Пушкін писав би українською".

Багато прикметників жіночого роду в російській мові створені із самодостатніх українських ("добра", "зла", "велика", "мала", "печальна", "весела", "мудра", "дурна", "молода", "стара", "давня", "крайня", "зимня" та ін.). І якщо додати до наведеної низки слів по літері "я", отримаємо "руські — є" слова.

Зайвість, вторинність прийому яскраво підкреслюють "яя" в словах, де "я" вже присутнє в слові українському: "давня-я" "крайня-я", "синя-я", "зимня-я".

Прикметники середнього роду та у множині створилися за тією ж схемою, тільки замість "я" доточувалося "є". "Давні-є", "крайні-є", "сині-є", "тонкі-є", "давнє-є".

І не лише прикметники. Власне, більшість слов'янського коріння слів сусідньої мови сконструйовані з українських самодостатніх першослів шляхом доточення до них українських таки слів "я", "с", "ні", "ле" (є, так), "ще", "що", "це", "де", "бо", "то".

"Коли повитягувати з московської мови все українське, — писав класик вітчизняної літератури Григорій

Квітка-Основ'яненко, — то найзапекліший московський шовініст буде змушений визнати жалюгідне убозтво і нижчість московської говірки супроти української мови".

Учені стверджують, що найбрудніша лайка і матюки на східні землі України почали заноситись московською мовою від 1654 року після так званого возз'єднання. Бо ще в XVII ст. чужинці, що подорожували Україною, писали: "У цього народу тільки чотири лайливі слова — свиня, собака, дідько, чорт".

У російській мові, крім угрофінських, слов'янських, татарських і монгольських слів та понять, надзвичайно багато нецензурних лайливих слів та словосполучень, чого й близько немає в мові українській. Живе спілкування з росіянами свідчить про те, що вони постійно й широко вживають лайливі слова і матюки. Це не словесне сміття, не пережиток минулого, а суттєва частина російської лексики.

Які джерела цього явища?

Окремі вчені вважають, що десь у другій половині I тисячоліття нової ери Великий київський князь переселив із північних районів Білорусі кривичів у верхів'я Волги та Оки. Тоді ж на окраїни Європи ближче до Уральських гір відселені були племена в'ятичів та родимичів. Якщо їх переселяли з метою колонізації нових просторів, то з племенем кривичів не все було так однозначно. Себто і завдання колонізації не виключалось, однак превалювало у причинах перенаселення не воно. Звичаї відселенців не збігалися зі звичаями наших предків. "Срамословіє у них перед невістками і доньками своїми", — гласить літопис. — "Є вони ледачкуваті, нестримні в пияцтві та гульбищах".

Вертаючись у сьогодення, бачимо, що тисячоліття істотно не змінило російської вдачі. У Російській Федерації видані "Словарь русского мата", "Словарь русской фени" та "Словарь московского сленга". Те, що раніше приховували, тепер відверто оприлюднено; те, що вважали нецензурним, — надруковано, транслюється російськомовними каналами українського телебачення. Кількість перейшла в якість... Ці лихослови не поважали й не поважають ані своєї, ані чужої людської гідності, паплюжать святе ім'я матері. Якщо в Україні старого чоловіка називають на "ви", на Кавказі шанують як аксакала, то російський дід, м'яко кажучи, "старий хрен", а близькі знайомі — "козли", "падли".

Ось чому спроби українців називати один одного ввічливо "пан", "пані" нестерпно дратують росіян і російськомовних українців у східних областях України. Російські більшовики звертання "пане" замінили словом "товариш" (похідне від російського "товар", яке походить від тюркського "давар", що означає "гурт худоби, виставленої на продаж"). Перше звертання почало означати "експлуататор", друге — "друг", хоч пращури наші вкладали в них інший зміст.

Пан — ім'я бога природи у Стародавній Греції. Коли його культ прийшов в Україну, він став богом землеробства. Шануючи цього бога, батьки давали відповідні імена своїм синам — Панас, Степан, Пантелеймон, Панкрат. З початком християнства ім'я бога Пана почало слугувати звертанням. Звертаючись до людини "пане", ми мовби ставимо її в ранг бога, обожнюємо. Після такого звертання, хоч би як кепсько тій людині було, вона вже не вдасться до лайливих слів — "ранг" не дозволить, зазначає професор із Полтави Ю. Жук.

"Ми ніби зупинились поза часом, — писав про своїх співвітчизни-

ків російський філософ П. Чаадаєв у своїй праці "Філософічні листи". — Всесвітнє виховання людства на нас не поширилось. Унікальний зв'язок людських ідей у спадковості поколінь та історія людського духу, що привели його у решті світу до сучасного стану, на нас не справили жодного впливу. Власне, те, що давно складає сутність суспільства і життя, для нас є лише теорією і абстракцією".

Отже, в Росії матюкання — нормальний суспільно-сімейний процес, своєрідна форма спілкування. Але ж то в Росії... Більшість нашого українського населення ще й зараз не сприймає матюка. Та є інша частина українського населення на Сході України, яка сьогодні хвора, — це матюкальники, що особливо спостерігається серед молоді.

Лайки, нецензурні слова пішли від назв демонів, сатанинської сили, зазначає вчена-мовознавець Любов Мацько. У змісті кожного такого слова спостерігається руйнація. Вони забруднюють негативною енергією навколишнє середовище.

У нецензурних брудних словах прихована руйнівна сила. Ті, хто їх вживає, швидше старіють (десь на 13–15 років — це вже доведено психотехніками, біологами), частіше хворіють; на їхніх рідних, близьких сиплються негаразди. Лайливі слова (матюки) несуть лихо. Сучасні лихослови знічев'я накликають біду на себе та інших. Така людина сама перебуває в оточенні руйнівних сил і спрямовує їх на інших ловців. Про це треба пам'ятати, коли стикаємося з нецензурщиною на російськомовних каналах телебачення, в російськомовній сучасній літературі, в побуті.

Українська мова, як уже зазначалося, формувалася тисячоліттями. Її основні елементи були започатковані ще в часи, співвідносні з виникненням латинської мови, або й раніше. У VI–VII ст. вона вже мала окреслено сучасні обриси. Звичайно, за такий тривалий час наша мова зазнавала різних сторонніх впливів. Для неї неминулася безслідно антична цивілізація, близькою периферією якої була Україна. Автор античних поем "Іліада" та "Одіссея" Гомер народився, виріс і похований в Миколаївській області. А французька і українська письменниця іспанського походження Наталена Королева писала: "Іспанія була і буде завжди моєю батьківщиною! Україна ж є для мене куточком грецької Аркадії — країни Психе-Аркадійки, — в якій залишилось, може, більш відгуків Еллади, як у сучасній Греції, на яку різні не еллінські впливи поклали свою патичу". Щось у нашу мову привнесла церковнослов'янська мова. Але, на відміну від російської, українська мова вивільнилася від неї.

Академік С. Єфремов у "Історії українського письменства" зазначає: "Ще в кінці XIV ст. в церковних книгах з'являються приписки, витлумачення народною мовою церковнослов'янського тексту, що був, як видно, не зовсім зрозумілий читачам". Цю думку продовжує академік В. Русанівський в "Історії української літературної мови": "В XVI ст. у Західній Русі легше було знайти людину, яка знала латинську і грецьку мови, аніж церковнослов'янську. Занепад церковнослов'янскої мови продовжувався до кінця XVI ст.". Тож не дивно, що в XVI ст. виникло багато перекладів, переробок "для ліпшого розуміння люду християнського" проповідей, учительних Євангелій та ін. Слід назвати переклади Ходкевича (1569), Василя Тяпинського (1580), Валентина Негалевського (1581). Професор

І. Огієнко в "Історії української літературної мови" зазначає, що в XIV–XVI ст. вимова богослужбового тексту була українська і пам'ятки того часу мають істотні українські ознаки. У середині XVI ст. жива народна мова стає мовою Церкви, Святого Письма, богословської літератури й науки.

На межі 1560–1561 рр. було завершене знамените рукописне Пересопницьке євангеліє, яке Михайло Василевич переклав зі старослов'янського, польського та чеського текстів на українську мову. І досі ця національна пам'ятка є символом шани, величі та незмінним атрибутом, оскільки за часів державної самостійності на ній присягають на вірність народові Президенти України.

Найбільшим розквітом української літератури, науки, богослов'я вчені вважають період від 1569 до 1654 р. Більшість письменників і богословів, які користувалися українською мовою, були зосереджені в Києво-Печерській Лаврі та навколо її знаменитої друкарні. Досить назвати всім відомі імена Лаврентія Зизанія, Леонтія Карповича, Єлисея Летенецького, Іова Борецького, Ісаії Копистянського, Петра Могили... Вони, пише літературознавець Людмила Іванникова, були не лише авторами й перекладачами, а й коректорами найкращих українських книжок XVII ст. У друкарні Києво-Печерської Лаври в 1627 р. був виданий перший церковно-слов'янсько-український словник Памви Беринди "Лексікон славеноросский". Необхідність і важливість українського перекладу Памво Беринда пояснював тим, що через незрозумілу мову люди не сприймають самої Церкви.

Разом із видатним лаврським друкарем, перекладачем, богословом Танасієм Земкою впорядкував він "Постову Тріодь" 1627 року, в якій синаксарі та деякі інші статті подали вони українською мовою в перекладі Тарасія Земки. Ось як пояснював цей крок сам Памво Беринга у "Післямові", написаній українською мовою: "Не погрішили вже давні святі отці та філософи, коли Євангелія св. Матвія з єврейської на грецьку переклали, а з грецької Марка, Луку та Іона принесли, а також коли грецькі богословські книжки переклали на мову слов'янську. Отож за тим прикладом робили й ми на користь та на примноження братам своїм і сподіваємося в Господі, що цим ми не погрішили. Робимо це на спасіння, щоб не сказали нам: "Ти добре молишся, але другий не будується, і розум мій без пожитку". Тому послухались ми апостола, що каже: "В церкві краще сказати п'ять слів зрозумілих, корисних і для інших, аніж силу слів чужою мовою".

У книгах лаврської друкарні можна зустріти подані українською мовою частини Літургії, коментарі, цитати Священного Писання.

До кінця XIX ст. П. Кулішем і всесвітньовідомим фізиком І. Пулюєм (які розпочали) та І. Нечуй-Левицьким (який закінчив) була перекладена українською мовою Біблія, яка вийшла у Відні в 1903 р. Тож у нове століття наша держава увійшла з "україномовним" святим письмом, щоб позбутися змосковщення в душах своїх, молитвах своїх. "Бо коли молюсь я мовою чужою, то розум мій без плоду", — речуть біблейські віровчителі.

Класики української писемності XIX–XX ст. далі розвивали і збагачували українську літературну мову. Наполеон I возив із собою у східному поході серед інших книжок про Україну знамениту "Енеїду" І. Котляревського.

Творчість видатних українських письменників (прозаїків, драматургів, поетів) завжди позначена колоритами рідного для них говору. По суті, всі говори української мови через творчість відповідних письменників стали складовою української духовної культури. Із середньонаддніпрянським говором пов'язана мова творів І. Котляревського, Є. Гребінки, Л. Боровиковського, Т. Шевченка, Л. Глібова, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, В. Самійленка, А. Тесленка, Докії Гуменної, М. Рильського, А. Малишка, О. Гончара; слобожанський говір позначився на творах Г. Квітки-Основ'яненка, П. Грабовського, Я. Щоголева, П. Панча; особливості степового говору відображені у творах М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, В. Сосюри, Ю. Яновського, І. Микитенка. Із східного Полісся походили С. Васильченко, П. Тичина, О. Довженко. Волинський говір знайшов своє відображення у творах Лесі Українки, особливості подільського говору — у творах С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського, М. Стельмаха. Наддністрянським говором користувалися М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич, О. Маковей, Степан Тудор; особливості бойківського говору відобразив І. Франко, покутського — В. Стефаник, Л. Мартович, буковинського — О. Кобилянська, гуцульського — Ю. Федькович, Марко Черемшина. Рідні народні говори були мовно-естетичним джерелом у творчості видатних діячів літератури і культури.

Українська мова — одна з найбагатших і найрозвиненіших мов світу. Вона має багатющий запас слів, розвинену синоніміку, чіткі, добре відшліфовані фонетичну й граматичну системи. Ще у 1834 р. російський академік І. Срезневський у статті "Взгляд на памятники украинской народной словесности" зазначав, що українська мова "є однією з найбагатших слов'янських мов, що вона навряд чи поступиться, наприклад, перед богемською щодо багатства слів і виразів, перед польською щодо мальовничості, перед сербською щодо приємності, що це мова, яка, будучи ще необробленою, може вже порівнятися з мовами культурними; щодо гнучкості й багатства синтаксичного — це мова поетична, музикальна, мальовнича".

У 1928 р. в Парижі відбувся міжнародний конкурс мов, де визначали, яка з них найвитонченіша і найблозвучніша. Наша мова посіла третє місце, поступившись лише французькій та італійській, що є закономірним. Бо мова — виразник історії, культури, цивілізації народу. Вона віддзеркалює матеріальний та духовний рівень його розвитку.

Мальт-Брюн, знаменитий географ данського походження (XIX ст.), котрий подорожував Україною і Росією, писав: "Українці — це нащадки Київської Русі. Селяни на Україні ощадніші, ніж московські: вони не пустошать у хижацький спосіб своїх лісів. Будинки українських селян гарні і міцні, ніхто з них не носить лаптів, як на Московщині".

Побут і вигляд українців описує В. Ізмайлов ("Путешествие в полуденную Россию, в письмах", 1800–1802). Про подружнє життя він пише, що воно в українців відзначається великою любов'ю, пошаною і довір'ям: "Взаємна любов створює в їхньому домашньому господарстві кращу гармонію і порядок, ніж влада і послух у нас (росіян)... Дівчата мають вільну поведінку, кожна з них є гарна, проворна і приваблива. Вони (селянські дівчата) стрункі і зграбні як на селянок".

“Усі села і хутори їх розташовані у чудових місцевостях. Кожна хата чиста і біла, в оточенні квітучих садів”. І навпаки, автор зауважує, що в родинному житті москалів панує деспотизм, моральна розхитанність, неестетичність росіянок — не дбають за зовнішній вигляд хат, навколо хат нема рослинності, вбрання негарне.

Французький лікар Деля Фриз у своїх “Записках” про полон 1812 р., перебуваючи на Чернігівщині поміж українського дворянства (землевласниками), подає деякі відомості про українські звичаї. Описуючи із захопленням українські танці, зокрема “козачок”, зазначає, що жінки “виконували танець з такою досконалістю і грацією, що і на паризькій сцені вони заслужили б оплески”. Перебуваючи у гостях в українського графа Завадовського у знаменитих Ляличах, автор з таким самим захопленням описує прекрасний палац Завадовського. На прийомі у графа при десерті “дивувався великій кількості ананасів, у Франції зовсім невідомих. Ці овочі вирощують у графських оранжереях”. Йому показували “всі чудеса палацу”, де було 100 кімнат. Одна із зал мала побелінові тапети, а “навколо були мармурові статуї. Майже скрізь були розвішані образи першорядних майстрів”. Прекрасна була церква з образами італійських майстрів. “Образ Богородиці — був це портрет графині Завадовської — відомої красуні”.

“КРАЇНА... ця мріялася мені неозорими весняними просторами всієї, тієї південної Русі, яка дедалі більше й більше захоплювала мою уяву і давниною своєю, і сучасністю. В сучасності був великий і багатий край, краса його нив і степів, хуторів і сіл, Дніпра й Києва, народу сильного і ніжного, у кожній дрібниці побуту свого красивого й охайного, — наступника слов’янства істинного, дунайського, карпатського. А там, у давнині, була колиска його...” Ці слова про Україну та українців належать перу видатного російського письменника Івана Буніна.

Учений і мандрівник Гакстгавзен (XIX ст.) у своїх “Студіях” порівнює українців з росіянами: “Українці є протилежність москалів... Українець це поетичний, багатий уявою нарід і тому легко собі уявити, яка сила народних пісень, казок і переказів у них збереглася. Вони мають великий хист до мистецтва, а до співу створений у них дзвінкий голос, чутке ухо й пам’ять... На порівняно більше, ніж у москалів, розвинене в українців і естетичне почуття. Вони мають теж талант до рисунків і малярства. В цілій низці поменших рис характеру помічається, що українці мають куди більше смислу для краси, ніж москалі”.

Професор Кембріджського університету М. Едуард Даніель Кларке, відомий англійський мандрівник початку XVIII ст., подорожуючи Воронижчиною, переважно населеною українцями, залишив враження, як мовиться, з місця подій. “Вони більш шляхетної раси, повніше й ліпше виглядають, аніж росіяни, а також перевищують їх у всьому, чим може один вид людей бути поставлений над другим. Вони чистіші, хоробріші, гостинніші, релігійніші і, звичайно, менше мають забобонів”, — писав він.

Проводячи паралелі між двома народами на побутовому рівні, професор М. Кларке підкреслює: “Відміну між цими двома народами можна встановити без найменшого розпитування за вражаючим контрастом між брудом і чистотою”.

Що таке Московщина у морально-етичному і психологічному плані,

добре засвідчив ще автор книги "Історії Русів", розповідаючи про спільні походи українських козаків і москалів: "Солдаты те, будучи в сермягах и лыковых постолах, небритые и в бородах, то есть во всей мужичьей образине, имели непонятно высокое о себе мнение и паскудный обычай давать всем презрительные прозвища, такие как Полячишки, Татаришки и так далее".

Є таке поняття, як "лінгвістична картина світу". Воно означає, що кожен народ, кожна нація сприймає світ через призму своєї мови, і сприйняття світу не є однаковим у англійця, француза, росіянина й українця. Воно різне, бо у них різні мови, а мова — то відображення мислення, способу життя. Як стверджував О. Потебня, "человек, говорящий на двух языках, переходя от одного языка к другому, изменяет вместе с тем характер и направление течения своей мысли". Тому є дуже аргументованим і державницьким звернення нашого Президента Віктора Ющенка до народу України "Думайте по-українськи".

Отже, ідея про глибинний зв'язок між мовою, мисленням і культурою народу має, як уже зазначалося, значні історичні корені. Найкраще її сформулював німецький мовознавець і філософ Вільгельм фон Гумбольт: "Мова народу — це його дух, і дух народу — це його мова".

Порівняймо етимологію українських і російських слів:

шлюб — кохання; брак — брать;

подружжя — дружба; супруги — сопряженная пара;

дружина — друг, вірний товариш; жена — рожать;

виховати — заховати від зла; воспитать — выкормить;

лікарня — лікувати, давати здоров'я; больница — терпеть боль;

шанувальник — пошана, повага; поклонник — поклонение;

освіта — світло; образование — формирование по образцу.

Як бачимо, відсутність співзвучності української мови російській, неоднаковий духовний рівень свідчить про протилежність українського і російського менталітету.

Чи є росіяни сьогодні іншими?

Відома російська правозахисниця Валерія Новодворська зазначає: "В Росії немає економіки, крім газової труби і нафти, тож не буде й добробуту, бо одним продажем сировини неможливо прожити. Росіяни не будуть добре жити, бо вони не заслужили цього і нічого не зробили для поліпшення свого становища. Держава, яка веде брутальну війну на Кавказі, яка має величезну кількість політв'язнів, не заслуговує доброго життя. Наша країна сьогодні втратила людську подобу".

У сучасній Росії в тисячах сіл немає світла, в тисячах шкіл і пологових будинків — каналізації, немає пристойних доріг (як писав російський класик, Росія має дві біди: дурнів і дороги). Тотальне пияцтво, крадійство, матюкання, зневага до жінки, хамство — ось що характеризує нашого північного сусіда.

25 квітня 2005 р. президент Росії В. Путін у посланні Федеральним зборам, зазначив: "Особливо зупинюся на іншій, складній для нашого суспільства темі: наслідках алкоголізму та наркоманії. У Росії лише від отруєння алкоголем, і насамперед його сурогатами, щороку помирає близько 40 тисяч осіб. Це переважно молоді чоловіки, годувальники родини". Або "... російські жінки живуть майже на 10, а чоловіки — на 16 років менше, ніж у країнах Західної Європи".

За останніми даними, Росія посіла перше місце в Європі за кількістю по-

мерлих від пияцтва і куріння. Причому за останні десять років смертність від алкоголізму у цій країні зросла втричі. Від куріння щороку вмирає 300 тис. осіб.

За результатами соціологічних опитувань, проведених у 2004 р., 70 % жителів Росії неприхильно ставляться до євреїв, 60 % ненавидять кавказців, 50 % виступають проти українців. За даними російського аналітичного центру Ю. Левади, 53 % населення Російської Федерації підтримує гасло "Росія — для рускіх".

За даними петербурзького ГУВС, у місті на Неві нараховується понад 20 екстремістськи налаштованих молодіжних угруповань. Число членів організованих банд та екстремістів-одинаків у віці від 16 до 25 років у місті перевищує 18 тис. Перманентні погроми, напади, знущання з осіб неросійської національності в різних регіонах Росії фіксується щодня. Чорна сила комплексу російської винятковості і дух імперського реваншу є одними з головних причин поширення шовіністично-радикальних, по суті фашистських, настроїв.

Усьому світу відомі звірства російських солдатів у Чечні.

Наталя Литвиненко-Орлова, мешканка Мурманська, розповідає: "Я працюю в перукарні. Нашою постійною клієнткою є одна ветеранка. Якось у випадковій розмові вона з таким захватом згадувала про те, як воювала в Карпатах, як убивала вояків УПА — "да всє маладиє, в сорочках вишитих таких..." А відтак угледіла вираз мого обличчя в дзеркалі, якось наполохано спитала:

– А ви што, хахлуха?

– Ні, — кажу, — я — українка!"

Отже, якщо "мова, за висловом П. Мирного, така ж жива істота, як і народ, що її витворив", то чи може вона співіснувати разом із мовою, зовсім протилежною за характером і рівнем.

Видатний учений-мовознавець О. Потебня наголошував, що перехід з одного мовного середовища в інше зумовлює процес денаціоналізації, а відтак — деморалізації, витворюючи "мерзоту запустіння".

На аналогічних позиціях стояв Б. Грінченко, переконаний у тому, "яка мова, такі й наші думки будуть: московська мова — московські думки в людини будуть". То, власне, погляд не новий. Він, наприклад, обстоював ся М. Ушинським (стаття "Пєдагогічєская паєздка по Швєйцарії"), який стверджував: навчання народу чужою мовою спотворює його духовну природу. Б. Грінченко проаналізував міркування свого колеги стосовно підручників типу "Радново міра", "Радново слово", букваря Тихомирова та ін. Він довів неспроможну лексичну та смислову неадекватність української і російської мов, спричинену відмінним світосприйманням двох етносів (скажімо, "барвінок", пойменований українцями як символ молодості, великороси однозначно називали "могільником"); до речі, у своїй книзі "На бєспросвєтном путі: об украінской школє", виданій у Києві в 1906 р., він навів кілька досить промовистих прикладів такого гатунку. Висновки Б. Грінченка збіглися з основними тезами наукового твору М. Костомарова "Двє рускіє народності" — однієї з перших порівняльних студій етнопсихології двох народів: коли українцям здавен притаманний "дух терпимості", шанування вічевого права та особистої свободи, потяг до гармонійного злиття з природою, то росіянин, навпаки, — схильний до "общинности", де нівелюється особистість, нетерпимості "до чужих вір", до "поглинання" сусідів, здатний обстоювати догма-

тичну зверхність того, що постає часто "не більше як граматичне питання чи обрядовий чин". Досить контрастним соціопсихологічним домінантам присвячена значна література, що потребує ще свого осмислення…

Одними з перших проти небезпеки переінакшування української душі повстали вітчизняні письменники. Вони вловлювали найтонші порухи народної душі, тому що майже самотиною володіли генетичним кодом нації — мовою, якої зрікалася переважно науково-технічна інтелігенція, протистояли будь-яким спробам розірвати онтологічне ядро українства із середини. Не випадково саме в художній літературі розкрита трагедія переінакшення особистості, родини та народу за умов неприродної двомовності. Тож варто знову й знову повертатися до гірких і, на жаль, досі до ладу не засвоєних уроків минувшини, зафіксованих у літературних текстах, де ґрунтовно аналізуються небезпечні процеси наглого обривання генетичних зв'язків у ґвалтовному засиллі чужомовної системи, що перетворювала свою жертву на інструмент деморалізації та деградації української душі. Такою постає, зокрема, Наталя з оповідання Б. Грінченка "Дзвоник" — дівчинка з розвиненою уявою, тонким чуттям гармонії, вихоплена фатальними обставинами з природного середовища в штучний, зовні комфортний будинок для сиріт, де панувала чужа для неї, незрозуміла їй культура з унітарним регламентуванням, що згубно впливало на українську ментальність. Ідеться не тільки про дзвоника, що в дитячій уяві-свідомості набув вигляду символічного монстра, відбирав у Наталі волю, випорожнював її душу. Спочатку вона намагалася протистояти невіляційному тиску, допоки трималася своєї мовної основи, та спроквола вислизала в прірву, переплутуючи смислові орієнтири, зокрема міжмовних омонімів: "думала вона, що "орать" — це на полі орати, а сьогодні її вилаяно дурною й сказано, що це значить — репетувати; або от учора: вона думала, що "рожа" то квітка така, а їй кажуть, що це — пика… І потроху Наталя зовсім перестала вірити своїй голові; вона вірила тільки тому, що скаже вчителька, а своя думка в неї завмирала, переставала жити, працювати. Дівчинка справді стала дурною, хоч недавно перед тим дома все розуміла, дотепна була розмовляти, знала безліч казок і пісень. Двомовна безальтернативна ситуація позбавляла українських Наталь вибору, виявлялася для них убивчою, і допоки "в душі маленькій дитячій глибоко й далеко від людського ока ховався тяжкий біль", вони самі інтуїтивно шукали виходу з глухого кута деперсоналізації. Принаймні героїня оповідання "Дзвоник" знайшла його в колодязі, і не тому, що вона хотіла накласти на себе руки — надто вона любила життя. Колодязь для неї був символом порятунку, символом очищення, недарма їй постійно ввижалася глибока вода шляхом повернення до витрачуваних етногенетичних джерел, хоч і небезпечним. Таке прагнення дівчинки вихователька сприйняла як невідчіпну хворобу, тому Наталя опинилася в лікарні, "нездужала довго… хоч і встала таки…". Твір закінчується символічною "трикрапкою". В дівчинці нічого не лишилося від попередньої життєлюбної Наталі, вона, очевидно, зовсім впокорилася волі педантичного дзвоника, та й колодязь — архетип етногенетичної пам'яті — "накрито віком, і те віко замкнено".

Коли говорити про трагедію особистості за умов двомовності, то, очевидно, центральною проблемою буде

проблема М. Гоголя, якого вважають російським письменником, мало звертаючи увагу на те, що він переорієнтував російську літературу з пушкінського паркетного шляху на шлях нескінченного християнського самопокутування, викриття "мертвих душ", змусивши її довгі роки ходити в його "Шинелі". "Такою була історична "страшна помста" України, доконана її геніальним, хоч і скаліченим сином", — зауважив Є. Маланюк, указуючи, якою ціною письменник самостверджувався, продираючись крізь нетрі неприродної двомовності, що спричинила, на думку С. Єфремова, несумісність "двох душ": "одна — молода, свіжа", пов'язана з "милим краєм", друга — стареча, холодна, сувора, із службовими замірами, з тим надмірним звеличенням "офіційної державності", звісно, російської. Як довів російський мовознавець І. Мандельштам на підставі аналізу гоголівських текстів, письменник постійно перекладав свої думки з материнської мови, а "не одразу по-російськи писав", ненастанно відчував обмеженість "общєруского язика". До речі, сучасники, зокрема А. Григор'єв, розглядали його як українського письменника.

"Комплекси Гоголя" з відповідними рисами хворобливої двоєдушності позначилися на творчій долі багатьох українців, які заснували і в подальшому розвивали літературну, музичну та мистецьку класику в Росії. Це письменники В. Капніст, Ф. Прокопович, Ф. Глинка, Ф. Достоєвський, С. Наріжний, В. Короленко, А. Ахматова, О. Фадєєв (Булига), композитори М. Березовський, А. Ведель, М. Глинка та багато інших.

Російськомовні українці — це здебільшого мимовільні жертви, а отже — "здобутки" чи трофеї Російської імперії. Кожна жертва — психічно надломлена чи зруйнована взагалі. Отож російськомовність етнічних українців — це психічно-суспільна відкрита рана, на дні якої — неусвідомлений комплекс роздвоєння підсвідомості, власноручне розсікання своєї душі навпіл. Навіть російськомовний Л. Кучма у своїй книзі "Україна — не Росія" змушений був визнати шкідливість двомовності: "Давайте чесно скажемо собі: ідея самоототожнення виключає подвоєння етнічної свідомості. Роздвоєння свідомості — взагалі погана річ. Важкі випадки роздвоєння називають шизофренією".

В Україні офіційно зареєстровано 1 млн 200 тис. психічно хворих. Кілька років тому провели соціологічне дослідження. Вивчали психічне здоров'я населення, вживання ним алкоголю й наркотиків. "Східна частина країни — це депресії, алкоголізм, суїцизм, наркоманія, — розповідає відомий правозахисник, виконавчий секретар Асоціації психіатрів України Семен Глузман. — У центрі й на заході картина краща. Але гадаю, що з призначенням помаранчевих губернаторів у ці "сині" області зміниться мало що. Там треба розв'язувати серйозні проблеми. Вони накопичувалися роками".

Як не парадоксально, сьогодні, на шістнадцятому році незалежності України, у публікаціях ЗМІ лівого та проросійського спрямування на Півдні та Сході України, у програмах представників "п'ятої колони" на кшталт симоненків, кушнарьових, вітренків, морозів, медведчуків, шуфричів, табачників, гордонів, януковичів, шульгів та інших висуваються ідеї про двомовність. Мотивація — "так історично склалося".

Таке твердження не відповідає дійсності. Безсумнівна фактична двомовність України не є природним етнічно-суспільним явищем, як, напри-

клад, чотиримовність Швейцарії чи двомовність Канади… Російськомовність в Україні насаджувалася силою і кров'ю, тобто штучно. Пригадати хоча б масову різанину українського населення, яку вчинили російські солдати у столиці козацької держави Батурині в 1708 р. Рубали старих і дітей. Рубав людей сам О. Меншиков і несамовито реготав, коли кров бризкала йому на мундир. Дітей хапали за ніжки і били голівками об дуби. Для маленьких придумали ще й нову кару. Насаджували на якийсь виступ церковний дзвін, закладали туди дітей голівками, потім опускали дзвона — він роздавлював їм голівки. І солдати реготали: "Как смєшно хохлята дригают ногамі!"

На ім'я сільського голови с. Н. Заліщицького району, що на Тернопільщині, із Східної України прийшов лист такого змісту: "Я, колишній солдат спецгрупи НКВД, яка під маркою бандерівців у 1944–1945 рр. проводила масові вбивства невинних людей на Тернопільщині. Наша група позбавила життя не один десяток людей, яких ми вбивали ніби за симпатії до совітської влади, і ось нині, на схилі літ, стоячи над могилою, хочу висповідатись, розповісти правду, хто насправді проводив оті криваві акції. Мені привиджуються ті нещасні, які просили в нас пощади, але пощади їм не було. Часто у снах чую крик чотирирічного хлопчика: "Не бий мого татка!" Він вирвався із рук нашого старшини, притім укусив його за палець. Тоді старшина вхопив хлопчика за ніжки і з усього маху вдарив ним об стінку головою… Мозок із розбитої голови дитини бризнув по хаті, на нас, на наші руки, на обличчя… Я за той час розстріляв двох сестричок 10–12 років. Вони заціпеніли від жаху і навіть не розуміли, що відбувається. Батько і мати на колінах благали нас, щоб ми пожаліли хоча б дітей і теж не розуміли, за що їм така кара, просили: "Хлопці, схаменіться, ми ж нічого не винні…" (Вони думали, що ми бандерівці). А ми звинувачували їх в тому, що їхніх старших два сини пішли на фронт. Хоч ми добре знали, що людей призовного віку забирали силою, не питаючи, хоче хтось іти на війну чи ні. Таких випадків було багато. Але мені запам'ятався особливо оцей… Голос того хлопчика: "Не бий мого татка!" Зойки нещасних сестричок та їхніх батьків останнім часом переслідують мене вдень і вночі…"

Було до 200 царських указів про заборону української мови та секретних приписів про насадження російської мови у радянські часи. Та цих заходів було замало для викорінення тисячолітньої мови. Тоді за наказом Москви комуністи знищили штучним голодомором близько 8 млн українців, а ще — найсвідоміших — розстріляли та згноїли в Сибіру. Таких найзлочинніших геноцидів і лінгвоцидів не зазнав "в обіймах" сусіди жоден народ світу.

Наприклад, у Харківській області, тільки у 1937 р. Харківською обласною "трійкою" (М. Брон, Лев Рейхман, М. Гикало) було розглянуто 9850 справ, за якими до розстрілу було присуджено 3450 осіб, інших відправлено у концтабори.

Цією "трійкою" були складені проскрипційні списки на харківську інтелігенцію, на підставі яких Наркому НКВС СРСР Єжову надавалася доповідна записка — зустрічний план. "О лимитах по Харьковской области". У ній повідомлялося, що "харьковщина еще значительно засорена враждебными элементами", що ними ("трійкою) враховані ще 12154 особи, з яких намічено до розстрілу 3748 осіб. Тому вони прохали у Єжова

виділити на Харківську область додаткові ліміти на 8 тис. осіб, із них за першою категорією (розстріл) — 3 тис. і за другою категорією (концтабори) — 5 тис.[1]

Ліміти були надані. У Харкові під час арештів інтелігенції і проводилась "децімація" — брали підряд кожну десяту квартиру. Більшість з арештованих не повернулися. Про сатанинські методи поводження більшовиків-енкаведистів із жертвами розповідає очевидець у книзі спогадів М. Д. Жевахова: "... Часто практиковалось сдирание кожи с живых людей, для чего их бросали в кипяток, делали надрезы на шее и вокруг кистей рук и щипцами стаскивали кожу, а затем выбрасывали на мороз. Этот способ практиковался в Харьковской Чрезвычайке".

У 1951 р. за вироком закритого судового засідання розстріляли 33 студентів Харківського університету за відмову складати іспити російською мовою, 800 — репресували тільки за те, що спілкувались українською.

Тому у роки вже "незалежності" України на Харківщині був підготовлений ґрунт попереднім радянським режимом для остаточного зросійщення краю губернаторами Дьоміним і Кушнарьовим з подальшими сепаратистськими планами.

Сьогодні значна частина українців на Сході України залишається зденаціоналізованою, духовно спустошеною, відповідно російськомовною, без історичної пам'яті й рідної мови. Про який соціальний та економічний розвиток може йти мова!

Про це, власне, і йшлося ще 31 січня 1996 р. у Спілці письменників України на вечорі-зустрічі з киянами міністра охорони здоров'я А. Сердюка та відомих учених геронтології — професора А. Токаря, та академіка Д. Гродзинського. За словами професора А. Токаря, Україна має найвищі темпи старіння населення в Європі. "Найстарішими областями є Чернігівська, Полтавська, Сумська, Вінницька, Черкаська, тобто найбільш збільшовичені, а значить, зросійщені. Промовистим є той факт, що найвища смертність населення спостерігається у Східній Україні, в місцях найбільшого зосередження так званого "русскоязычного населения". Вчені пояснюють це тим, що в цих місцевостях найбільше хворих на алкоголізм, людей з низькою загальною культурою, які ведуть аморальний спосіб життя, а тому найбільше схильні до важких недугів.

Як зазначає академік АПН України Г. Філіпчук, "наша молодь уже не свариться, а розмовляє матом, — соціосередовище уніфікує поведінку юнаків і дівчат в гіршу сторону. За 10 років у Донбасі з 4% жінок-алкоголіків ця цифра зросла більш як уп'ятеро".

Полтавщина посідає одне з перших місць у світі з онкологічних захворювань.

Карта епідемії СНІДу в Україні за грудень 2003 р. досить точно повторює карту регіонів духовної, культурної та національної катастрофи. А відтак СНІД уражає насамперед не більш духовні західноукраїнські регіони, а зросійщені східні мегаполіси.

Так, за кількістю ВІЛ-інфікованих лідирують Донецька область (12858 осіб), Дніпропетровська (11008), Одеська (8971), Миколаївська (4026), Автономна Республіка Крим (3988), Луганська (1772), Харківська (1653), Запорізька (1596), Черкаська (1470), Полтавська (1207), а також Севастополь (793).

Очевидною стає правота біблейської заповіді: "Бережіть душу, а все

[1] Архив ФСБ (Москва). — Дело № 254255, т. 1.

інше додається". Правота не в смислі, що все інше "додається" само собою, а в розумінні, що без духовності взагалі нічого не "додається". Йдеться не лише про матеріальні блага, а про те, що бездуховний народ (позбавлений історичної пам'яті, традицій, рідної мови) має мало шансів вижити фізично. Чорнобиль — знак, кара і попередження.

"На жаль, ще недостатньо вивчено вплив російської мови на ментальність українця, хоча емпірично, на побутовому рівні ми це відчуваємо достоту, — пише ялтинець Л. Волошин. — Здається, державні керманичі тішать себе ілюзіями, мовляв, неукраїнська Україна може функціонувати як держава. Ні. Після зникнення мови розчиняється нація, щезає те, що називаємо національною самоідентичністю. Те, що залишається, наче крапля рідини, долучається до більшої за об'ємом (є такий закон фізики). Державники мають пам'ятати біблійну розповідь про будівництво вавилонської вежі: "Бог, розгніваний зухвалістю людей, покарав їх, змішавши мови. Люди перестали розуміти один одного, і будівництво припинилося".

На думку академіка Д. Гродзинського, лихо, що переслідує Україну, зумовлене запланованим витісненням української мови з ужитку, а відтак нівелюванням ментальності української людини. У Східній Україні під російським впливом значно послабилися такі типово українські риси менталітету, як висока мораль, міцна сім'я, охайність і чистота в побуті, культ краси, толерантність.

Сьогодні в Україні, переважно в її південно-східній частині, діти зустрічаються з насильством не тільки на вулиці, а й в рідній сім'ї. Статистика щодо таких випадків вражає: за даними Міністерства внутрішніх справ, 23 % тяжких насильницьких злочинів відбувається в родинах. Щорічно від рук власних чоловіків гине близько 15 тис. жінок. Зазвичай у сімейних скандалах під гарячу руку потрапляють й діти. За даними дослідження, проведеного в Україні, насильництво зустрічається у 70 % сімей (російськомовних і суржикових). Найчастіше насильником є чоловік, а жертвами — діти.

Послабилося прагнення до знань. А з історії відомо, що на тлі тотальної неграмотності в Московщині (XVI–XVIII ст.) в козацькій Україні майже всі діти (і в сільській місцевості також) навчалися у школах.

Завдяки широкій мережі шкіл грамотність в Україні досягла надвичайно високого рівня і охоплювала всі верстви населення. Цікаві записи своїх вражень з цього приводу залишив арабський мандрівник архідиякон Павло Алепський, який супроводжував антіохійського патріарха Макарія в Москву на початку другої половини XVII ст. У розділі "Україна і Київ" книги спогадів він пише: "Починаючи з цього міста (Рашкова) і по всій землі українців ми помітили прекрасну рису, що викликала наше здивування: всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи". І далі: "В землі козаків всі діти вміють читати, навіть сироти".

Датський представник у Росії Юст Юль писав у 1709 р.: "Козаки ходять до церкви з молитовниками, тоді як московити, навіть бояри, неписьменні й навіть не знають початків віри... Усе населення козацької України відзначається великою ввічливістю і охайністю, усі одягаються чисто і в чистоті тримають будинки".

В Україні (XVII — перша половина XVIII ст.) Києво-Могилянська ака-

демія була першим і тривалий час єдиним вищим навчальним закладом усієї Східної Європи. У ній поглиблював знання після німецького університету і М. Ломоносов.

Сьогодні багато з того, що нагадує колишню європейську Україну, збереглося у Галичині і Волині. Пояснюється це тим, що Росія не встигла там все понищити, як людей, так і їхню культуру. Хоча за радянського періоду, вона, на жаль, встигла багато нашкодити.

Приємно йти чистими вулицями Львова, Івано-Франківська, Тернополя, Рівного, Чернівців, де відчуваєш себе комфортно. Повсюдно чути милозвучну українську мову. Її носії — привітні й вихована місцеві люди. Там немає духовного гніту, бо там культура, там цивілізація. Там ніхто нікуди не "лізе", нікого не "посилає". Там панує атмосфера доброзичливості та взаємоповаги.

Вчитель У. Завидовський з Донбасу, який вперше побував у незросійщеній Галичині, пише: "Найболючіше було повертатися додому. У поїзді п'яна провідниця посадила мене з небес на грішну землю, нагадавши, що їду додому, у край матюків, хамства, комуністів. Дихнувши перегаром, крикнула, що не треба в неї "сланяться пад нагами". І я поїхав у край, де варять сталь, добувають вугілля, назавжди зберігши у пам'яті дні, які провів на Львівщині".

Донецьк зустрічає гостей контрастами. Ультрасучасні й ультрадорогі офіси сусідять із давно не ремонтованими хрущовками, а ті — з халабудами ще часів давньої Юзівки. Скрізь — потужні потоки іномарок. На відміну від Львова чи Києва, пішоходів тут ніхто не пропускає.

Якщо мандрувати шляхами Донеччини чи Луганщини, враження гнітюче. "Скрізь дороги в жахливому стані, а люди якісь агресивні, ніж у інших містах, зліші, чомусь багато п'яних. Якщо хочуть щось сказати, обов'язково кричать", — розповідає відома співачка Ніна Матвієнко, яка разом із посестрами побувала у цьому краї напередодні Помаранчевої революції.

Вихованець і висуванець Донбасу кандидат у Президенти В. Янукович на мітингу у Луганську назвав українців "козлами". Місцеві у захваті аплодували. Якщо відкрити російський словник фені, то з'ясовується, що слово "козел" має серед блатних кілька значень: "пасивний педераст" та "загін охорони порядку в зоні".

Не встигли українці заспокоїтися від прем'єрського спічу про "козлов, которые нам мешают жить", як В. Янукович знову відзначився знанням "великого и могучего". Цього разу — в Коростені на Житомирщині, де направив за відомою "адресою" з трьох літер... 83-річного старенького.

Як повідомляло інтернет-видання "Обком", дідуся дуже цікавило, чому "справедливий" вважає доцільним введення російської як другої державної мови.

Після кількох фраз виник такий діалог:

– Якщо це трапиться, то, незважаючи на те, що мені 83 роки, я візьму зброю і піду захищати право української мови на життя!

– Послухай!!! Послухай!!! Таких, як ти, багато!!! (Це Янукович сказав з неприхованою зневагою. Це "ти" шокувало старенького не менше, ніж маячня про двомовність).

У цей час люди, яких надихнула мужність старенького, також почали запитувати "послідовного" про наболіле. Що вкінець знервувало кандидата. І він наказав своїй охороні "попіклуватися" про опонента. Дослівно: "Уберите его на..!".

Деякі прогресивні вчителі Донбасу і Півдня організовують поїздки дітей на канікули у Західну Україну. На Різдв'яні свята дітей там розміщують у сім'ях їхніх однолітків по селах. Діти спілкуються з ровесниками, бачуть й пізнають нашу національну культуру, обряди і звичаї, перебувають в атмосфері доброзичливості і уваги з боку дорослих. Дівчата разом з господинями готують до свята 12 святкових страв, хлопчики допомагають розчищати подвір'я від снігу, щоб колядникам зручно було ходити. Всі разом бувають на богослужінні у церкві, потім у клубі, де відбувається різдв'яний вертеп. За цей невеликий проміжок часу діти вивчають деякі молитви, навчаються колядувати і швидко та із задоволенням оволодівають українською мовою. Дуже часті випадки, коли вони, плачучи, не хочуть повертатися додому до батьків.

Ось лист від учителя історії І. Завгороднього, учителя української мови та літератури Наталії Скалан і учнів школи-ліцею № 12 Донецька:

"Уже минуло більше десяти років, як ми живемо в незалежній Україні, але й досі антиукраїнські сили, особливо на Донеччині, підігрівають протистояння між Сходом і Заходом України. Вони контролюють сферу культури, освіти та інформації, спрямовують усі свої зусилля на викорінення української мови, літератури, розв'язують психологічну війну проти Української держави, української нації та її духовності. Місцеві "інтернаціоналісти" разом із ЗМІ щодня вводять нас в оману, розповідаючи про хижість і підступність західних українців, називаючи їх бандитами та фашистами. Пропагандистська машина підриває довір'я між людьми різних регіонів України. Перспектива, що в русифікованій Донеччині оживуть пісня, традиції і духовність українського народу — лякає комуністів та інших "інтернаціоналістів", які знову кличуть нас до "союзу трьох братніх слов'янських народів".

Так, "Захід" і "Схід" України штучно вдалося створити колишньому комуністичному режиму і космополітичній владі Л. Кучми. На сьогодні це дві частини єдиного народу — здорова і хвора. Більшість із них ніколи не вийдуть із стану зазомбованості й агресивності, навіть якщо й побачать явні переваги іншого життя, — пише письменниця Катерина Мотрич. — Тому що їхня свідомість сформована й зорієнтована на ненависть до всього українського".

Напередодні Помаранчевої революції в українській пресі було оприлюднено "Звернення представників творчої інтелігенції України до громадян України". У ньому, зокрема, говориться: "Під загрозою — тисячолітня культура великого європейського народу, який віками боровся за свою свободу, пережив війни, голодомори та масові репресії — і зумів подарувати людству Олександра Довженка і Леся Курбаса, Максима Березовського і Миколу Лисенка, Олександра Архипенка і Казимира Малевича, Соломію Крушельницьку й Івана Франка, Тараса Шевченка і Лесю Українку. Сьогодні випадкова корумпована верхівка знову хоче повернути нас назад, у рабство, відібравши мову і душу, пам'ять і гідність".

Зазомбованість значної частини українського населення на Сході і Півдні є сьогодні реальністю, що треба визнавати. І цей код потрібно розбалансувати, а не шукати спільної мови задля тимчасової "консолідації суспільства".

Малороси, як зазначає відома поетеса Ліна Костенко, "являють собою конгломерат нечіткої національної

належності, що продукує найпримітивніший засіб спілкування — суржик. Це вже хронічна хвороба нації. Її не вилікуєш ні пігулками, ні грошовими преміями всеукраїнських конкурсів, ні бальзамом патетики про національні святині. Особисто я довго покладалася на магічну силу цілющих трав, на генетичне здоров'я нації. І все-таки на сьогодні дійшла висновку, що вся ця екстрасенсорика не допомагає. Тут вже потрібна шокова терапія".

Таким чином, незалежній і соборній Україні двомовність протипоказана. Це є аксіомою, яка не потребує доведення з усіх позицій.

Правова позиція. Україна — не багатонаціональна країна, а країна з багатонаціональним населенням! Якби до України приєдналися росіяни, поляки, румуни, євреї та інші народи зі своїми споконвічними землями, то Україна була б багатонаціональною. Мало того, сусіди прихопили ледь не чверть її етнічних земель, а саму її цілеспрямовано заселяли неукраїнцями, а українців, коли фізично не знищували і не виморювали штучним голодом, то у різні способи змушували покидати свою землю. Кому не відомий народний вислів: хай живе москаль на Україні, а хохол — на Сахаліні. Через ці причини сьогодні за межами України проживає кожен третій українець, а в самій Україні "історично склалося" багатонаціональне населення.

Парадоксальним є те, що в багатонаціональній Росії, де українців проживає більше, ніж росіян в Україні, і частина українців має там етнічні землі, від Санкт-Петербурга до Сахаліна немає жодної української школи. А в Україні функціонують тисячі російських шкіл, видаються тисячі російськомовних газет. А чув хтось виступ депутата українського походження у Держдумі рідною мовою? Тому О. Мороз, якби він справді вболівав за український народ, давно б зацікавився середньовічним становищем своїх співвітчизників у Росії.

Українізація у пострадянській країні, де українська мова перебуває у жалюгідному становищі внаслідок вікового жорстокого колоніального гноблення, — це демократизація суспільства. Тут українізація і демократизація, українізація і європеїзація — синоніми. Політика продовження зросійщення — повернення до тоталітаризму, до колоніального минулого.

Отже, пропонована офіційна двомовність є згубною для України.

Моральна позиція. Узаконити тепер державність (офіційність) колоніальної російської мови в Україні означає позитивно визнати вікове жахливе насильство над українцями, антилюдську і звірячу політику денаціоналізації й асиміляції, яку проводили російська царська та більшовицька імперії щодо українців. Це значить зігнорувати мільйонами людських кістяків старечого, середнього і дитячого віку в українській землі, на Півночі, в Сибіру, на Колимі, багато яких лежать там з простреленими черепами і дитячими у тому числі. Це усвідомлюють порядні росіяни, зокрема, П. Бурнашов пише: "Як на мене, то я б дав українцям 300 років на зміцнення їхньої мови (стільки, скільки їхню мову нищили російські царі та банди генсеків), а після цього будемо вирішувати, погоджуватись на двомовність чи ні".

Духовна позиція. Без мови нема культури, без культури нема нації. Це загальновідома істина. Як і про взаємовплив мови і культури. Глибинне тисячолітнє коріння української мови і культури дало змогу нашим славним пращурам створити мо-

гутню цивілізовану Русь, колиску культури Середньовічної Європи. Коли на угрофінських землях нинішньої Росії траплялися ще випадки людоїдства, в Україні-Руси за Ярослава Мудрого вже існувала перша Українська національна бібліотека і перша Спілка письменників України. Визнана у світі як одна з найбагатших і наймилозвучніших, чи може співіснувати українська мова із набагато молодшою, вторинною і тому агресивною російською мовою із випливаючими звідси наслідками? Невже українці самі собі вороги, щоб залишатися на нижчому духовному рівні, якого вони не заслуговують.

Соціальна позиція. Взаємозв'язок існує не тільки між мовою і культурою, а між мовою та економікою, між мовою і рівнем життя, між мовою і фізичним здоров'ям. Сьогодні більшість населення України матеріально бідне тому, що позбавлене національних духовних цінностей і рідної мови. А це заважає бути консолідованими у боротьбі за свої елементарні права з космополітичними ахметовими, фельдманами, пінчуками, суркісами, медведчуками, рабиновичами та іншими розкрадачами національних багатств і відповідно глашатаями двомовності. Японія і Німеччина досягли за короткий час небувалого економічного і соціального розвитку завдяки високій національній самосвідомості, що допомогла їм бути згуртованими і піднесеними у важкі часи випробувань.

Державна позиція. Єдина державна мова — це інструмент єднання всіх громадян, злагоди між ними. Знати державну мову, шанувати й захищати її — життєва потреба для кожного громадянина України, бо мова обслуговує потужний ринок інформаційно-інтелектульних товарів, вартість яких уже зрівнялася з вартістю інших товарів (автомобілів, літаків, вагонів, зерна тощо). Якщо суспільство не користується в повному обсязі державною мовою, воно зазнає колосальних економічних, політичних, духовних та інтелектуальних втрат.

Тобто мова — надзвичайно важливий державний чинник. Тому під час створення національних держав першим було питання єдиної державної мови. Найяскравішим прикладом є Ізраїль, який розпочав формування своєї державності з відродження мови, втраченої понад два тисячоліття тому. Надзвичайно енергійні дії у сфері мовної політики здійснили і здійснюють такі держави, як Франція, Італія, Німеччина, Японія та інші розвинені країни. Питання про те, що хтось може не знати державну мову, бо йому важко її засвоїти, в цих демократичних державах навіть не розглядається — всі громадяни держави зобов'язані знати державну мову, інакше їм загрожує втрата громадянських прав.

Україна і Латвія свою державність здобули майже одночасно, але за багатьма показниками прибалтійська держава значно випереджає нашу. Чому ж соціально-економічні показники, життєвий рівень громадян Латвії наближаються до середньоєвропейських, а України — до середньоафриканських?

На час проголошення незалежності в Латвії проживало 38 % російськомовного населення. Тож нині кожен третій житель цієї країни не має громадянства, а значить, не бере участі у виборах органів центральної влади, іншими словами — не користується тими правами й свободами, що їх мають громадяни Латвії.

Вища й середня освіта мовами національних меншин із держбюджету не фінансується, а пенсіонерів силових міністерств колишнього СРСР ут-

римує Росія. Не володіючи державною, тобто латиською мовою, неможливо влаштуватися на роботу, зрештою, як і отримати громадянство.

Латвійський народ — етнічна нація, український — чомусь політична. Латвія — національна держава, Україна — чомусь громадянське суспільство. В Латвії державною ідеологією є національна ідея. В Україні ця ідеологія замінена вигаданою "демократичною" безідейністю для розтління місцевого населення, особливо молоді.

У Латвії зовнішня політика здійснюється з позиції національних інтересів. Ця політика сміливa, рішуча, однозначна та "європейськи одновекторна". Латвія надійно захистила себе від політичного втручання і економічного тиску з боку Москви, поставила заслін російській мовно-культурній та інформаційній експансії. Латвійська промисловість, банки, бізнес перебувають у руках національної буржуазії. В Україні — в руках російськомовної космополітичної буржуазії, якій байдужі інтереси та подальша доля українського народу.

Запровадження двомовності — це також троянський кінь. Кому він потрібний? Неоколонізаторам, "собіратєлям земель" та їхнім поплічникам-лівим. По-перше, це надасть право росіянам і малоросам не вивчати української мови. По-друге, при нинішньому ставленні до державної мови реалізація проектів законів про двомовність стане наслідком реального вилучення української мови з усіх сфер життєдіяльності на території країни. По-третє, поширення впливу російської мови в Україні сприятиме активізації сепаратизму на Півдні та Сході України.

Свого часу російський великодержавний шовініст Шульгін говорив: "Краще, щоб Україна була самостійною, але російськомовною, ніж у складі Росії, але україномовною. Бо російськомовна повернеться до Росії, а україномовну імперія не втримає".

Дуже хотілося, щоб це усвідомили переможці Помаранчевої революції, щоб команда народного Президента В. Ющенка, не гаючи часу, створила дійову програму духовного спасіння "малоросів", щоб мати можливість збудувати незалежну і заможну Україну.

У відкритому листі до Президента України доктор медичних наук В. Монастирський зауважує: "Зараз Україна перебуває в ослабленому та виснаженому стані, і сталося це тому, що вседозволеність перетворила її на універсального донора для тисяч паразитів, які щодня і щогодини висмоктують її життєві соки. Тому Україні потрібно негайно створити справжню державу, оскільки те, що нині називається державою, скоріше схоже на клуб, а радше кубло різних зовнішніх та внутрішніх паразитичних структур. Лікування нинішньої напівживої України потрібно почати з радикальної мовної політики за прикладом Франції та Ізраїлю".

Рекомендуючи Ю. Тимошенко на посаду прем'єр-міністра, В. Ющенко наголосив, що "Юлія Володимирівна усвідомлює відповідальність перед мільйонами пар очей, вони чекають, що нова влада буде чесною і принесе вирішення тих проблем, у яких моя нація перебуває 14 років"...

Вирішення проблем Ю. Тимошенко розпочала з представлення своєї програми, у якій гуманітарний блок став основою основ, прологом до наступних кроків уряду. За баченням Ю. Тимошенко, потрібно зробити частиною освіти духовну складову: "Україна ніколи не встане з колін, якщо не стане навколішки перед Госпо-

дом… Наступна віра, яка мусить народитися, — це віра людей у власну країну… Вона почнеться з того, що ми відновимо і зробимо абсолютно чіткою нашу історію".

А історія нагадує, що об'єднує людей спільна мова, спільна мова організовує досвід людей, спільна мова також підтримує згуртованість суспільства.

Проте, як згодом виявилося, програма Ю. Тимошенко була чисто популістською. А її соратник М. Томенко в газеті "Урядовий кур'єр" (16 вересня 2005 р.), писав: "Після перемоги помаранчевої революції в Україні склалися унікальні умови для завершення творення української політичної нації". Українську титульну етнічну націю він проігнорував.

За М. Томенком, українській еліті не варто повертатися до національних духовних джерел П. Могили, Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, І. Огієнка, А. Шептицького, О. Гончара, Л. Костенко і тисяч їхніх духовних послідовників, а шукати якоїсь космополітичної ідеї для об'єднання української нації. За словами М. Томенка, "позиція з основним гаслом: патріот — це той, хто розмовляє виключно українською мовою, шанує Т. Шевченка і національну культуру, була і залишається неприйнятною для сприйняття всією країною". Тобто "досягнення" великодержавної царської і комуністичної Росії в Україні кривавими методами "визначний історик" пропонує законсервувати, утвердити. Натомість він заперечує національно-культурне відродження Східної України.

Надію українському народові у січні цього року подав з парламентської трибуни В. Ющенко у своєму президентському посланні. "Нація не може посісти гідне місце серед провідних країн світу, якщо не дбатиме про свою мову і про її розвиток. Державність української мови має виступати не тільки важливим інтегруючим чинником, а й слугувати потужним фактором культурно-інформаційної, економічної, політичної безпеки нашої держави", — наголосив глава Української держави.

Спільна високодуховна для всього суспільства мова дає змогу сконцентрувати весь його інтелектуальний потенціал і таким чином, урешті-решт переростає в могутню рушійну силу суспільного прогресу. "Така глобальна функція мови, — зазначає педагог-філолог із Львова Ірина Фаріон, — випливає з її духовної природи, що надає мові пріоритетного значення для розвитку суспільства, як, до прикладу, присутність душі в людині задля розвитку її тіла".

Чи не утискаються в такому разі права людини, зокрема національних меншин? Звичайно, право людини користуватися своєю рідною мовою незаперечне. І Україна в цьому завжди була взірцем для всього світу. Але не може мова кожної людини бути державною, тобто загальнообов'язковою. У людини, крім прав, є ще й обов'язки перед суспільством, у якому вона живе. "…Особи, які належать до національних меншин, зобов'язані інтегруватися в більш широке суспільство через належне володіння державною мовою", — йдеться в Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту. І це аж ніяк не шкодить виявленню людиною своїх потенційних можливостей і реалізації себе в суспільстві. Про це свідчить діяльність в Україні хоч би таких високошанованих українцями людей неукраїнського походження, як Марко Вовчок, Микола Аркас, Вікентій Хвойка, Софія Русова-Ліндфорс, Іван Кавалерідзе, Олена Курило, Микола Бажан, Майк Йогансен,

Освальд Бурхардт. До речі, більшість з них за часів української бездержавності були кваліфіковані як "українські буржуазні націоналісти", їхній внесок в українську, а отже, й світову загальнолюдську культуру безсумнівний.

Майбутнє України вирішать наслідки протистояння двох сил — української й проросійської. Боротьба сьогодні точиться за вплив на людність, поведінку якої значною мірою характеризує апатія, спричинена втратою мовної стійкості в попередній жорстокий колоніальний період. За такого розподілу сил прогресивній спільноті отримати перемогу буде нелегко. Але, згідно з афористичним висловом Ліни Костенко, "держава держить", українській еліті все ж додасть сил усвідомлення того, що доля нашої держави залежить від її здатності до солідарності, стійкості й організованого опору в боротьбі з азійським мовно-культурним імперіалізмом.

Улітку 2005 р. завершився всеукраїнський конкурс політичного плаката "Українська мова — твого життя основа", в якому змагалися студентські роботи і роботи учнів мистецьких шкіл. Всеукраїнська виставка і нагородження переможців цього конкурсу відбулося в Щасливській середній школі Бориспільського району Київської області.

Першу премію за плакат "Мова росте елементарно: разом з душею народу" одержала студентка зі Львова Соломія Старак. Другу вручили учневі із Сіверськодонецька Луганської області за плакат "Без опори на мову Україна — Укр-руїна". Третьою премією нагородили десятирічну Марію Сороку із Сум за плакат "Борітеся — поборете!"

Література

1. *Богдан С.* Мовний етикет українців: традиції і сучасність. — К.: Рідна мова, 1998.
2. *Грінченко Б.* Українська граматика до науки читання й писання. — К.: Криниця, 1917.
3. *Дорошенко С.* Основи культури і техніки усного мовлення. — К., 1997.
4. *Коваль С.* Чия мова вторинна і зіпсована. — Чернівці: Зелена Буковина, 2004.
5. *Козуля О.* Жінки в історії України. — К., 1993.
6. *Козуля О.* Як розмовляємо — так і живемо (мова винна) // Слово і час. — 2001. — № 8.
7. *Кононенко В.* Мова. Культура. Стиль: Зб. ст. — К.; Івано-Франківськ, 2002.
8. *Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури. — К., 1992.
9. *Масенко Л.* Мова і політика. — К., 1999.
10. *Масенко Л.* Мова — інтелектуальний портрет народу // Дивослово. — 2004. — № 9.
11. *Мовчун Л.* Як ростуть слова // Барвінок. — 2000. — № 9.
12. *Потебня А.* Мысль и язык. — К., 1993.
13. *Січинський В.* Чужинці про Україну. — К., 1992.
14. *Сухомлинський В.* Слово рідної мови // УМЛШ (Дивослово). — 1968. — № 12.
15. *Ушинський К.* Вибрані педагогічні твори: У 2 т. — К., 1983.
16. *Чепіга І.* Пересопницьке Євангеліє — унікальна пам'ятка української мови // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561: Дослідження. Транслітерований текст. Словопокажчик. — К., 2001.
17. *Ющук І.* Мова наша українська. — К.: Вид. центр "Просвіта", 2001.

О. КРИВЕНКО
заст. голови ВГО "За реабілітацію "першотравневої двійки"
М. ЛІСНИЧИЙ
заст. голови Шевченкового братства України

ТРАГЕДІЯ БАБИНОГО ЯРУ

Становлення і розвиток української державності, с. 349–355

Бабин Яр у світовій історії — одна з визнаних трагедій XX ст., яка сталася восени страшного 1941 року. За радянської влади ця подія не отримала належної оцінки та всенародного вшанування. З появою на мапі світу незалежної України поступово піднімалася завіса таємничості над Бабиним Яром, про що свідчать нові монументи, які вшановують полеглих українців і людей інших національностей. Зокрема, встановлені памятний хрест і меморіальні плити учасникам антинацистського підпілля організації українських націоналістів. Понад 600 українських патріотів полягло у 1941–1943 рр. в окупованому Києві у боротьбі за незалежну українську державу.

За історичними джерелами та свідченнями очевидців, у Бабиному Яру були знищені голова Києва В. П. Багазій, який рятував від голоду немічних старих і хворих діячів української культури, архіви і книги з бібліотек Києва, та керівники районних управ міста Києва. Також загинули директор Київського медінституту професор Лазоренко, Євген Форостівський з дружиною, професор Махиня, інженер Романов, Рудь, Чеверда, головний редактор часопису "Українське слово" Іван Рогач. Серед жертв трагедії були й видатні українські поети та письменники: поетеса і громадський діяч Олена Теліга, Ганна Рогач, Іван Ірлявський (Рошко), інші численні представники творчої інтелігенції.

Достовірно також встановлено, що від рук фашистських окупантів у Бабиному Яру загинули такі діячі української культури, як Іван Кошик, Василь Кобрин, Юрій Ігнатенко, Роман Біда, Петро Олійник, редактор націоналістичної служби преси Ярослав Оршан-Чемеринський, інженер Сиченко, Голова ВУКО Спілки Перевертун, проректор Київського політехнічного інституту Теодосій Чередниченко, голова Київської облспоживспілки Бондаренко з дружиною і дітьми, провідник ОУН Домазар-Діброва, закатований в казематах Лук'янівської в'язниці, де власною кров'ю зробив напис: "Спливаю кров'ю — не зраджу таємниці друзів!" Вважається, що його тіло було також вивезено до Бабиного Яру. Неподалік від цих місць розстріляли і відомих футболістів київського клубу "Динамо"— М. Трусевича, О. Клименка, І. Кузьменка, М. Коротких, які стали жертвами фашистської облави. Декотрі з них тривалий час, в період окупації, працювали на хлібозаводі, директор якого був палким шанувальником футболу. У самому Яру були вбиті священнослужителі, серед яких Архімандрит

Вишняков, протоієрей Павло та кілька монахинь.

Усім їм Бабин Яр став братською могилою, де на невеликій території можна побачити пам'ятники різними мовами, де кожний народ вшановує своїх полеглих.

На жаль, на сьогодні в Україні не створено максимально повної Книги пам'яті Бабиного Яру, бо відсутня державна ініціатива щодо дослідження героїчної спадщини власного народу. Лише окремі громадські організації, зокрема ОУН, проводять екскурси в історію, досліджуючи в різних джерелах імена та біографії національних героїв, що віддавали життя за соборну націю в часи гітлерівської окупації. І надалі вся робота з відновлення історичної пам'яті залежить від приватної ініціативи ентузіастів пошуківців, окремих науковців та небайдужих громадян.

Бабин Яр має стати своєрідним щепленням, котре має застерегти світ від агресії, про що заявив на відкритті виставки, присвяченій 65-й роковині трагедії Президент України Віктор Ющенко. Зокрема, він підкреслив, що саме тому треба продовжувати і розширювати демократичні ініціативи і верховенство права, які український народ виборював віками. Вміють наші керівники держави повчати, кидаючи на вітер різні слова іноземного походження. Та коли вони самі усвідомлять власну відповідальність за Богом ввірений їм народ?

Спонтанно виникає питання, чому не спромоглась українська влада за 15 років віднайти кошти на архівні пошуки, не створено державного реєстру загиблих у роки війни в національних формуваннях, котрі свято боронили свою Батьківщину і склали свої голови у Бабиному Яру. Все це може відбуватися лише у державі, влада якої не належить народові і зовсім не зацікавлена у відновленні генетично-родових зв'язків українського народу. У цьому сенсі слід пригадати слова Пророка української нації Тараса Григоровича Шевченка:

Все розберіть ... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? Яких батьків діти?
Ким? За що закуті?.. Той побачите...
"І мертвим, і живим..."

Невже вони чекають, щоб нація сама спромоглася на такі пошуки? А мабуть, треба кожному свідомому українцеві дати відповідь на звернення пророка для усвідомлення сутності власного єства у цьому світі. Щоб діти наші і онуки не росли, як трава при дорозі. От і звертається до нас, неначе до дітей, майже через два століття Великий Тарас:

Он яке твориться
На сім світі! Яка правда
У людей, мій сину.
Така досі, Я думаю,
В нас на Україні.
Та другої і не буде
В невольниках людях.
"Москалева криниця"

І дає нам нерозумним відповідь у поемі "Минають дні, минають ночі...":

Страшно впасти у кайдани,
Умирати в неволі,
А ще гірше — спати, спати
І спати на волі —
І заснути на вік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого, однаково,
Чи жив чи загинув!

Щороку 29 вересня відбуваються жалобні мітинги і походи, покладання квітів до пам'ятників. Традиційно державні діячі зарубіжних країн відвідують меморіал у Бабиному Яру, вклоняються пам'яті жертв гітлеризму. У Музеї історії Києва створено відділ "Бабин Яр". Багаторічними по-

шуками активістів встановлено багато імен загиблих, видано "Книгу пам'яті Бабиного Яру". Вшановуються "Праведники світу" — ті, хто допомагав окремим євреям під час нацистської окупації. Під час відвідин Бабиного Яру у роковини трагедії ми стали свідками життєвого епізоду, як вшановували пам'ять Тетяни Лимаревої — праведника Бабиного Яру. Це робив фонд "Пам'ять Бабиного Яру", який належить Єврейській раді України.

Киянка Тетяна Лимарева в час смертельної небезпеки виявила не просто чуйність й гуманність до представників єврейського народу, а справжню мужність. Саме вона, ризикуючи власним життям, врятувала життя інших. За спогадами Раїси Майстренко, матір якої Лимарева Ціля Меєровна покоїться нині в Бабиному Яру, вона — одна з двох врятованих Тетяною Лимаревою. Рятівниця наважилася вирватися з під німецького конвою, що супроводжував групу людей, яких вели в Бабин Яр на смерть. Притискаючи дітей до грудей, Тетяна рушила в бік Лук'янівського кладовища, й таким чином двох дітей було врятовано. А потім майже два довгих роки Тетяна переховувала малюків від поліцаїв, піклувалася про їхнє здоров'я та турбувалася за їхнє життя в умовах воєнного часу. Звісно, тоді діти ще не усвідомлювали, як важко було цій літній, тендітній, маленькій жінці опікуватися ними як рідними. Приємно бачити просту людську вдячність і гірко на душі за людей, які разом із війною позбулися елементарної чуйності до власних історичних ран, що вічно нагадуватимуть нам про "заповіти пращурів".

Сотні тисяч людей пройшли цим смертним шляхом, нинішньою вулицею Мельникова, повз сад академіка Кащенка, на місці якого нині — філія Київського національного університету. У 1943 р. над яром здійнялися дими страшних вогнищ: в'язні концтабору на помостах із надгробків спалювали останки загиблих, а зрештою і самі лишилися у безіменних могилах. Радянські можновладці і самі не надто цуралися кровопролить, але у цьому разі визнали за краще затаврувати перед світовою громадськістю фашистів, менше вдалих, ніж "червонопрапорні партайгеноссе", — так що про це було багато сказано всіма мовами світу. У нас же самодіяльні поминки розганяли, все це замовчували, а народу повторювали заїжджену фразу "никто не забыт — ничто не забыто".

Трагедія народу виникає внаслідок нешанування свого історичного шляху розвитку. Це призводить до викривлення історичних фактів, неадекватного тлумачення жахливих уроків минулого, до унеможливлення розуміння і перспективи власного національного майбутнього.

За нашими підрахунками, які базуються на аналізі найновіших досліджень і джерел архівів, у Бабиному Яру загинуло близько 100 тис. осіб — переважно українців, росіян і представників інших національностей, у тому числі кілька десятків тисяч євреїв. Основна їх кількість була знищена тільки за два дні у вересні 1941 р. А відроги Яру підірвані і вирівняні за часів окупації. Ці роботи виконували полонені із Сирецького концтабору. За свідченням учасників і керівників розстрілів, кожного дня до десяти киян систематично розстрілювали за порушення комендантської години.

Найбільший табір діяв у Дарниці; у Державному архіві м. Києва збереглися неповні списки померлих полонених, які там перебували. Більш

повні дані зберігає нині Державний архів Київської області, в якому нині зберігаються документи і про остарбайтерів з області: вивезених насильницьки людей на примусові роботи до Німеччини.

За німецькими архівними документами, Дарницький табір іменувався шталагом № 339, у якому в лютому 1942 р. перебувало 8,3 тис. осіб, у червні — 5,5 тис., у жовтні — 14,3 тис., у грудні — 10,2 тис. У 1943 р. його передислокували до Бердичева, а до того фашистські нелюди знищили 11 тис. полонених.

Цифрові дані загиблих осіб за публікаціями радянських пропагандистських видань дуже перебільшені. Вони не підтверджуються документами, пошук яких постійно триває. Зазначу, що поруч із Бабиним Яром існували перед війною табори Червоної армії, полігон, де катували і знищували без суду і слідства тисячі невинних людей. А у Биківні також НКВС мало територію у 5 гектарів для власних потреб, що фактично стало зоною кладовищ закатованих сталінським режимом, отже, Биківня — це Бабин Яр радянського режиму.

На жаль, Бабин Яр і надалі залишається непізнаним та недослідженим історично місцем політичного, соціального, етнічного та міжконфесійного напруження. І це буде тривати доти, доки не відновимо у повному обсязі історичну та національну справедливість, не з'ясуємо, чим був цей яр для наших пращурів? Чому він був названий Бабиним Яром, навіщо знадобилося саме тут збудувати Кирилівську церкву і розмістити велику залогу у X–XI ст.? Чому саме тут приводили до виконання свої вироки енкаведисти? І чому сьогодні відбувається така активна метушня навколо Бабиного Яру, особливо з боку єврейської громади.

Є проблеми єврейської громади, яка вже не раз робила спроби збудувати у Бабиному Яру меморіальний комплекс. Один з найскандальніших проектів було озвучено напередодні 60-ї річниці трагедії Бабиного Яру. Опис споруди, опублікований у вересні 2002 р. в газеті "Хадашот", починається словами: "Центр має представляти життя, смерть і відродження єврейської громади Києва та України, чиї історичні корені в Києві, і занурюються вони у ґрунт Бабиного Яру, над яким нове життя розквітатиме серед гілок, листя і птахів, немов не усвідомлюючи того, що тут відбувалося". Зокрема, планувалося спорудити величезний розважальний центр з театром, кафе, оздоровчим комплексом. Як кажуть, без коментарів.

З цього приводу найм'якшою була реакція комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності, який заявив: "Спорудження єврейського культурного центру саме в Бабиному Яру, на місці масових розстрілів людей різних національностей, є неприйнятним і з морально-етичного погляду, і з норм чинного законодавства про заповідні території". З цього приводу Богдан Червак, провідник Київської міської організації ОУН, висловився так: "Маючи такий "досвід" зі спорудження меморіалу, необхідно бути вкрай обережним і виваженим щодо інших ймовірних ініціатив".

Гідне вшанування пам'яті всіх, хто загинув у Бабиному Яру, насамперед українських патріотів, борців за незалежність України, — ось що має стати головним завданням держави. Для цього потрібне централізоване виділення коштів на архівно-пошукову роботу із залученням національних фахівців.

Але чому саме в цій, начебто глухій, місцевості знаходиться най-

давніша Кирилівська церква XII ст.? А. М. Членов, автор книги “По следам Добрыни” (М., 1986) пропонує свій погляд на давні події. Вперше ми зіткнулися з настільки логічним і шанобливим ставленням до подій, які трапились понад тисячу років тому і безліч разів перекручувалися на свою користь різними політиками всіх часів. Одна з центральних тез книги А. М. Членова: народи одвічно повставали проти неправедної влади, висуваючи нових, достойних лідерів, — обґрунтовується літописними джерелами, історичними паралелями, місцевими народними переказами. У передмові автор виступає як бойовий розвідник, що пройшов всю війну, а тому не боїться сміливих, цілком логічних гіпотез.

Кульмінаційною подією книги можна вважати тріумфальний марш 980 року війська на чолі з Добринею та майбутнім Великим рівноапостольним князем Володимиром Красне сонечко — від шведських берегів до Києва. Багато дивного у цій давній історії; продовжуючи авторський хід думок. Природньо виникають деякі здогади.

Спершу акцентуємо увагу на відомих літописних фактах:

- добринине військо практично не зустрічало опору, і навіть було підтримане народними повстаннями та ополченням;
- у період свого княжіння Володимир на кілька років запровадив у Києві культ місцевих богів (народна назва “баба”) саме тих земель, через які наступало його військо, тобто дозволив відповідним жерцям зайняти поважні місця у столиці (правда, через кілька років цих союзничків було рішуче замінено служителями нової, перспективнішої релігії — культом Яхве Ієшуа), для придання істинності цьому культу були вкрадені, чи навічно запозичені, у так званих “язичників” їхні народні загальновживані терміни, як православність та християнство;
- перед останньою, під стінами Києва, цілком символічною “битвою Добрині зі змієм на подільській річці Почайні” військо стояло табором на Дорогожичах;
- за кілька років, коли зміцніла князівська влада вже прагнула більшої централізації, Володимир Святославич повелів ставити храми нової, так званої християнської віри культу Яхве Ієшуа, саме НА МІСЦЯХ КАПИЩ (де стояли баби — предковічні культові монументи родових пращурів) — і саме на Дорогожичах, на місці сакрального слов’янського святилища, було споруджено Кирилівський собор і острог (“для остороги від виконання національно культових обрядів місцевими краянами”);
- у центрі тодішнього Києва була площа, яку називали Бабин Торжок” на честь встановлених там “баб” — себто скульптур богів. Чомусь принагідно згадується ще й Бабине озеро на Трухановому острові…

Хай заперечать професійні історики, але, їй-богу, все це — черепки одного глечика. На наш погляд, Володимир, під керівництвом старшого і досвідченішого Добрині, не міг привернути до себе увагу голів тогочасного суспільства — волхвів, які б враз розагітували свій народ від батьківської віри, яка складалася впродовж десятків тисячоліть та існувала понад 6000 літ тільки писемної історії

слов'ян. Володимир з Добринею пішли швидше шляхом обману, пообіцявши столичне життя, збереження обрядових культів, і виконали обіцянку — на деякий час.

Народні зібрання, астральні свята із вшануванням родових богів, очевидно, проводилися для юрб прихильників у природному амфітеатрі Бабиного яру, в назві якого народ і зберіг згадку про тамтешнє святилище родовим богам, які в народі називалися "бабами". Масові заходи зазвичай проходили з дармовим пригощанням; у билинах "ласкавий князь Володимир" постійно бенкетує серед богатирів. Зауважимо: історики всіх часів і політичних орієнтацій завжди сором'язливо обходили увагою економічне підґрунтя пропагандистських заходів і відповідних витрат — за чиї кошти і навіщо це все влаштовувалось?

Народ повстав на боротьбу проти 100-літнього варязького іга, осяяний пантеоном рідних божеств, на чолі із сонцеликим Даждьбогом Древлянським (напевне, саме від тих часів походить булава як бойовий символ наступаючого сонця. Свято Сонця, тобто нового року, відбувалось у Різдво, з "21 на 22 грудня за сьогодніщнім календарем", початком наростання сонячного диску над обрієм, і уславлювалось це дійство кутьою, яку робили з дідуха минулого врожаю, і короваєм незмінним символом річного добробуту і по сьогодні). Так що назва "Бабин Яр", хоч і злегка насмішкувата, фамільярна, розшифровується в цьому контексті як "священна"; тіні наших богів стовпіють над кожною церквою, збудованою на місцях наших сакральних капищ. Але княжі літописці, занурені у придворні інтриги, таку славу не хотіли нам зберегти.

У 2002 р. в цій же місцевості археологи почали досліджувати унікальний, найдавніший комплекс культових печер, одна з яких з давніх часів називалася Змієвою і вважалася притулком самого Змія Горинича! Отже, я рішуче відхиляю офіційну версію походження назви яру від якихось бабів, що тримали тут шинок та пасли кіз десь у XV ст. Надто виразно стирчать з цієї ходульної гіпотези ослячі вуха, не небажання знати історію до жовтневого перевороту 1917 року, а умисне плюндрування заповідних ареалів існування нашої пранаціональної енергетики, місцин, котрі напоєні духовною міццю наших пращурів!

І, нарешті, про дивне ім'я одного з героїв пушкінської казки — царя Салтана. Фігурував у билинах зловісний "чорний ворон Сантал", прототипом якого був київський воєвода Свенельд, спадкоємець Віщого Олега, вихователь і злий геній Святослава, князя войовничого та енергійного. Так от, виявляється, прізвисько його — це зневажливо перекручене "салтан" — тюркське військове звання; генерал, як на наш час. Усю свою довгу та яскраву кар'єру — від княжіння Олега Старого до княжіння Володимира Великого — Свенельд тісно співпрацював з печенегами. Їхніми руками він убив свого князя Святослава, намагався полонити Святославову матір рівноапостольну княгиню Ольгу, зіштовхнув у братовбивчій війні молодих Святославичів — Ярополка, Володимира і Олега (билинного Вольгу). Після тріумфального вступу Володимира з Добринею до Києва 11 червня 980 р., остаточно розгромлений, Свенельд втік під захист своїх степових союзників, з якими, пізніше, знов намагався повернутись до київської влади, і фігурував під ще одним зневажливим прізвиськом — "Варяжко".

Відгомоном тих бурхливих подій став славетний боянів київський

цикл билин, що оспівав давньоруських богатирів, наприклад, Микулу Селяниновича — безрідного, але багатого конезаводчика, тестя Добрині, "Слово о полку Ігоревім". Як це страшенно схоже на сучасну продажну ідеологічну продукцію, крізь яку так важко докопатися до справжніх причин і рушійних механізмів суспільних подій, але і тут не змогли "володимирські баснописці" — билинники не залишили нам істинних фрагментів існування національного епосу у так звані "дохристиянські часи". І це незважаючи на те, що за Катерини II всі відомі на той час літописні манускрипти були ще раз сфальсифіковані в угоду доцентрових прагнень російського самодержавства. Першодруку Мусіна-Пушкіна "Слово о полку Ігоревім" уже понад двісті років. У тому тексті, який був сфальсифікований у XVIII ст., теж залишилося свідчення про слов'янський епос середини I тисячоліття за новим стилем, це чітко прослідковується у викладенні подій сивої давнини. Зверніть увагу на 4–5–6 строфи, які свідчать про перефразування пісень Віщого бояна по билинам цього часу, Боян же сьогоднішній та його викладення твору, описане у 19–20–21–22 строфах:

Не лепо ли ни бяшешь братие,
Начати старыми словеси трудныхъ повестий
О полку Игоревъ,
Начати же ся тьи песни по былинам сего времени,
А не по замышлению Бояню.
Боянъ бо вещии,
А ще кому хотише песнь творити,
То растекашется мыслию по древу,
Сьрым волкомъ по земли,
Шизымъ орломъ подъ облакы.
Помянешь бо, рече первыхъ времень усобицъ.
Тогда пущашеть 10 соколовъ на стадо лебедей:
Которыи дотечаше,
Та преди песнь пояше
Старому Ярославу;
Храброму Мстиславу,
Иже заръза Редедю предь пълки касожьскыми,
Красному Романови Святьславовичю.
Боянь, же братие,
Не 10 соколовъ на стадо лебедей пущаше,
Нъ своя в ъищиа пръсты на живая струны въскладаше,
Они же сами княземъ славу рокотаху.

Хоча це дослідження загальновідомих джерел, але вони одразу змушують замислитися про сакральне значення Бабиного Яру для української нації, де неодноразово впродовж останніх 1500 років відбувалося плюндрування нашої з вами історичної спадщини. Отже, нації необхідно виконувати свою місію — встановлювати історичну правду. Необхідно поставити перед державою логічне запитання, коли буде профінансована програма відновлення історичної справедливості про Бабин Яр? Незалежність у цьому і полягає, щоб не залежувались в архівах історичні аннали нашого літописного минулого, а швидше дали остаточу відповідь, що собою уявляє для нас Бабин Яр, і на питання Пророка української нації Тараса Григоровича Шевченка:

Все розберіть ...та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? Яких батьків діти?
Ким? За що закуті?.. Той побачите...
"І мертвим, і живим..."

О. В. МАЛИШЕВ
директор Вінницького соціологічного центру "Прометей"

СТВОРЕННЯ "ПОЛІТИЧНОГО МІКРОПРОЦЕСОРА"

Становлення і розвиток української державності, с. 356–362

Політичні події останнього часу в Україні не можуть не хвилювати тих фахівців, що цікавляться цією проблемою. Можна ставати на бік правлячих сил або на бік опозиції, але не можна не погодитися з тим, що винуваті в усіх наявних суперечностях не стільки суб'єкти політики, скільки недосконалі на сьогодні політичні технології. Треба відзначити, що насамперед необхідно вдосконалити структуру парламенту, систему виборів, адміністративний устрій, механізм контролю суспільства за діяльністю влади, систему пенсійного забезпечення.

Заглиблюючись в історію розвитку демократії, слід зауважити, що її коріння сягає часів первісного суспільства. Найбільш цивілізовані її форми виявляються в римо-грецькій демократії. Римська демократія існувала з V ст. до н. е. по I ст. н. е. У Європі доба Середньовіччя минула в боротьбі між демократією і монархічною демократією феодального типу. Феодальні демократії, починаючи приблизно з VII–VIII ст., в Європі дуже активно розвивались у формі міської демократії, міського самоврядування. Саме вони породили сучасну європейську демократію.

Одним з головних компонентів структури демократії є парламентаризм. Його коріння так само йде до первісного суспільства, але значного розвитку він набув у часи римо-грецької демократії. Вироблений як один з найоптимальніших інститутів народовладдя, він уже тоді наражався на сумніви у своїй правомірності (зокрема, з боку Платона). Для того щоб "управляти на підставі знання, а не думки", Платон пропонував виокремити філософів в особливий стан. Тим часом інститут парламентаризму надійно входив у практику. В період Середньовіччя парламентаризм практикувався на муніципальному рівні, традиції якого трансформувалися в парламентаризм сучасних держав. Значну роль у справі розкріпачення свідомості й тотального відчуження країн Заходу зіграла на рубежі кінця XVIII — початку XIX ст. доба Просвітництва.

До Російської імперії парламентаризм прийшов з великим запізненням порівняно з європейськими країнами. У 1905 р. вийшов у світ "Манифест об учреждении Государственной Думы России" і "Положение о выборах в Государственную Думу", після чого відбулися чотири її скликання до Лютневої революції 1917 р. На відміну від парламентаризму країн Європи, російська Державна Дума скликалася без напрацювань парламентських традицій на міському і губернському рівні, оскільки традиційно їх громадськість представляли ради дворянства.

У 1905 р. виповнилося 206 років дії "Біля про права" Великої Бри-

танії, згідно з яким в англійському парламенті при ухваленні рішень зважали на права людини. У Росії тільки в 1861 р. було скасовано кріпацтво, яке ще діяло близько 20 років. Тому можна стверджувати, що російське суспільство до парламентської практики царського періоду було ще не підготовлене. Саме з цієї причини перші два скликання Державної Думи було розпущено достроково, а всі чотири вирізнялися агітаційною пропагандою, а не вирішенням народногосподарських проблем.

Аналізуючи практику Державної Думи Царської Росії, можна зазначити, що, по-перше, вони проходили в атмосфері активного фракційно-політичного протистояння, а по-друге, в суспільстві існувала проблема непокори виконавчої владі законодавчій. Дослідник-аналітик 2-ї Державної Думи В. Гер'є відзначає: "Партии совершенно затмевали и уничтожали общие народные интересы. Но эти партии, с другой стороны, парализовали самую Госдуму и обрекли ее на бесплодную, агитационную деятельность". Далі: "Парламентская деятельность и революционная агитация несовместимы", а також, "Как мало обеспечивается это лучшее представительство банальною формулою — всеобщее, прямое, равное, тайное голосование? Ведь это формула была уместна для той утопии, для которой она была придумана, для общества, состоящего из граждан безличных, не только обязавшихся подчинять свои политические и религиозные убеждения государству, но и отказаться от личных и партийных интересов. Партий в своем отвлеченном государстве Руссо не допускал".

В. І. Ленін був, поза сумнівом, великим стратегом і тактиком політичної боротьби. Він був обізнаний про специфіку політичної культури російського суспільства. Відтак зумів розрахувати, як можна найкраще вирішити поставлене завдання. Тому у своїх Квітневих тезах він пропонував перехід від парламентської республіки до республіки Рад, що вступало в суперечність з теорією марксизму. Він усвідомлював, що через Ради робітничо-селянських і солдатських депутатів, в яких буде більшість малограмотних, можна буде провести будь-яке революційне рішення. А через Російський парламент важко буде провести не тільки революційне, а й будь-яке рішення. І він не помилився.

Після Жовтневої революції 1917 р. законотворчість формально була виключно прерогативою Верховної Ради РСФРР, а практику обмеженої політичної участі (олігархізму і лобізму) ідеологи більшовизму називали "пережитком капіталізму". Але насправді ця практика працювала повним ходом. Законопроекти, розроблені в Академії наук і узгоджені з урядом, затверджувалися на секретаріатах, бюро і пленумах ЦК КПРС. По суті, це була остання інстанція їх впровадження в життя. А опрацьовування їх на депутатських комітетах і комісіях, обговорення на сесіях Рад, голосування і підрахунок голосів — було вже формальною "технічною" стороною роботи, не здатної змінити вже ухвалені рішення. Ідеологи більшовиків, конструктори цієї моделі, абсолютно ясно давали собі раду в тому, що парламент, який представляє блок комуністів і безпартійних (переважно вихідців з робітничо-селянських сімей), з різною профпідготовкою як за спрямованістю, так і за рівнем, не готовий дати оцінку законопроекту, відповідну очікуванням партсекретарів. І річ була не тільки в тому, що могли бути утиснені їхні

привілеї і широкомасштабна гегемоністська ідеологія, чому вони приділяли особливу увагу, а й в тому, що могли бути підірвані основи державності. Саме з цієї причини підбір депутатів проходив за принципом "лояльної комунікабельності", а засідання сесій проходили закрито, тобто репортажі засідань ТБ і радіо не транслювали в прямому ефірі.

Але водночас тут слід зазначити, що в результаті перемоги ленінського вчення в Росії відносно швидко настала стабільність. Припинилися війни, пожвавилась економіка, запрацювала нова політична система. І так тривало майже сім десятиліть. За цей час радянський народ здійснив визначні подвиги в оборонних війнах. Було досягнуто багато науково-технічних звершень. Водночас усе це відбувалося в умовах диктатури партійних секретарів, тобто невеликої групи посадових осіб. Після "оксамитової" революції в СРСР 1991 р. та усунення від влади правлячої КПРС в Україні практика обмеженої політичної участі припинилася. Законотворче право поклали на сформовані спочатку на мажоритарній, а потім на пропорційній основі представницькі органи.

Щодо існуючих концепцій зазначимо наступне. Суспільство України, зробивши форсований стрибок від авторитарного ладу до формально-демократичного, виявилося непідготовленим до забезпечення стабільності в суспільстві і перманентного розвитку.

Порівнюючи стан суспільств і роботу парламентів царського періоду і нового часу, можна відзначити, що відмінностей майже немає. Економічна нестабільність, зростання цін, політичне протистояння в парламенті — все це ускладнює вирішення актуальних проблем суспільства.

Чому так сталося? Що це — свого роду феноменальна перекличка поколінь початку і кінця одного сторіччя? Або пробудження генетичної властивості після політичної летаргії? Відповідь, мабуть, міститься у другому припущенні. Зумовлюється це тим, що в основі суспільства лежить специфіка національного характеру. А сім десятиліть, що розділяють їх, були для демократії справді "летаргією", оскільки вона мала "кишеньковий характер". Як російська людина пішла з демократії на сім десятиліть, а потім повернулася, так і застала те саме "розбите корито", яке залишалося.

Розглядаючи стисло специфіку російського національного характеру, передусім варто згадати зауваження Гегеля з цього приводу: "У східному характері так тісно переплітаються між собою два з першого погляду протилежні одне одному визначення: прагнення володарювати над всіма і покірне підпорядкування будь-якому рабству". Але на сьогодні, разом з іншими особливостями характеру, можна відзначити і таку його рису, як знижена динамічність. Про це свідчить досвід у роки правління КПРС. У той час, особливо починаючи з 60-х років, існуюча технологія економіки працювала екстенсивно. Незважаючи ні на що, Компартія і держава ще 30 років упевнено "йшли вперед". Внаслідок цього відбулося руйнування і економіки, і політичної системи. Проте ця якість виявляється і в сучасності. Ось вже 15 років в українському суспільстві в умовах нової системи не спостерігається стабільності, при цьому суспільство розвивається у давно встановленому порядку. Природа цієї властивості пояснюється унікальністю географічних умов, де розвивався східнослов'янський народ. З

одного боку, достатньо природних ресурсів, сприятливих для ведення сільського господарства, а з іншого — дефіцит хімічних елементів (магнію, брому, фосфору і кобальту), необхідних для розвитку кори півкуль головного мозку.

На засіданнях сесій парламентів обговорюються питання з усіх напрямів суспільного устрою. Кожному з депутатів доводиться судити про кожне розглядуване питання. Але ухвалювані більшістю голосів рішення не можуть відповідати істині внаслідок відсутності класичної триєдності: інтересів, мети і дій. Ця обставина зумовлюється наступними властивостями депутатів:

1. Різна професійна підготовка як за рівнем, так і за спрямованістю.
2. Різна політична орієнтація — від украй лівих до украй правих, об'єднаних у фракції (як і в роки царської Росії).

З цього приводу відзначимо, що нікому не прийде ідея на сесіях парламентів обговорювати такі питання, як, наприклад, чи застосовувати в лікувальній практиці ті або інші ліки; чи застосовувати те або інше нововведення в електронній промисловості та ін. Будь-якій нормальній людині зрозуміло, що це справа фахівців. А питання соціальної інтеграції і диференціації соціальних сил чомусь можна розглядати. Але ж обговорення цих питань так само, як і в медицині й електроніці, потребує спеціальної підготовки. Як і в будь-яких питаннях, потрібно знати історію їх розвитку, міжнародний досвід, а рішення приймати з урахуванням дисциплін, що перетинаються, і наукового прогнозу перспективи. Аналізуючи технологію саморегуляції суспільства, слід підкреслити, що парадоксом тут є те, що інститути, котрі контролюють панівний суспільний устрій, знаходяться у структурі влади, тобто суб'єкти контролю підпорядковані об'єкту контролю.

Після серпневих подій 1991 р. всі республіки Радянського Союзу, здобувши незалежність, встановили демократичний лад, не враховуючи того, що демократію прийняти мало, спочатку треба навчитися жити на демократичних засадах. На перший погляд, все начебто ясно. Але насправді тут потрібна копітка пізнавальна робота. Щоб жити за демократичними принципами, необхідно розвивати політичну культуру.

Порівнюючи стереотипи поведінкової орієнтації суб'єктів цивілізовано-демократичної та авторитарної системи, можна відзначити, що їхні пріоритети діаметрально протилежні. Стереотипи населення, що насаджувалися йому впродовж тривалого часу, стійкіші до зміни, ніж в окремих суб'єктів. Для того щоб їх перевести з одного стану в інше, між двома полярними позиціями повинна бути проміжна позиція. Інакше кажучи, якщо розвиток суспільства порівнювати з розвитком підлітка, дорослішанню якого властиві три стадії — дитинство, парубоцтво та юність, то суспільства колишнього СРСР перейшли зі стану "дитинства" у стан "юність", одразу минувши стан "парубоцтва" (вік 8–12 років). Але форсований перехід з одного стану в інший як в біологічному житті, так і в соціальному призводить до стану потворності. Тому для того, щоб стереотипи поведінкової орієнтації населення привести в стан досконаліших, необхідно витримати логіку і слідувати через антитезис, тобто "парубоцтво". Парубоцтво — це вже не дитинство, але ще не юність. Стан суспільства має бути вже не авторитарним, але ще не демократичним, це щось

таке напівавторитарне-напівдемократичне.

Кажучи про те, які необхідно внести корективи в суспільне життя для доведення норм і механізмів суспільства до нормального функціонування, треба звернути увагу на те, що суспільства України та інших пострадянських країн повинні виробляти ці параметри виходячи з того, що старий фундамент і несучі конструкції соціальної будівлі вже зруйновані вщент, а тому все слід моделювати спочатку виходячи з нової концепції суспільства. У сучасних розвинених країнах ці параметри відпрацьовувалися століттями, і методом "проб і помилок" у процесі розвитку вносилися корективи, накопичуючи суму прогресу. Тому це завдання значно складніше, ніж це здається деяким політикам, які намагаються вирішити його на парламентських засіданнях. Вирішувати його повинні насамперед групи висококваліфікованих фахівців. Крім цього, має бути вдосконалена сама прерогатива парламенту. А увага народних представників повинна бути зосереджена на напрямі, в якому вони можуть себе реалізувати з максимальною користю.

Зазначимо, що нинішній порядок ухвалення рішень далеко не завжди встигає за зростанням продуктивних сил і тому цей процес забере чимало часу, можливо, навіть декілька скликань парламенту. Але оскільки стан суспільства потребує негайного втручання, то треба поспішати з ужиттям заходів. При пошуку методики вирішення проблеми привертає увагу історія розвитку електронної промисловості. У 60-х роках на зорі свого розвитку в структуру ЕОМ входили величезні шафи з численними лампами — катодами, анодами та ін., що не відрізнялися високою продуктивністю. Обслуговувалися вони бригадою висококваліфікованих фахівців. І одного разу якийсь винахідник розробив мікропроцесор, завдяки чому було започатковано нову епоху ЕОМ. На зміну низькопродуктивній техніці прийшли високопродуктивні портативні ЕОМ, якими стали користуватися практично всі верстви населення.

Розглядаючи існуючу політтехнологію в контексті наведеного прикладу, наголосимо, що чинна політична практика образно уявляється як згадані шафи з низькою продуктивністю. І для того, щоб підвищити її ефективність, необхідний "політичний мікропроцесор".

Для вирішення цього завдання пропонується розробити закон "Про закони від науки", згідно з яким за замовленням першої особи держави — Президента України — незалежні експерти могли б на конкурсній основі виробити науковий проект удосконалення системи управління суспільством, який автоматично міг би стати законом, підпорядкувавши собі всі закони, у тому числі Конституцію України. Якщо Верховна Рада цей закон не прийме, то його слід прийняти через референдум. При цьому членами експертної комісії мають бути не обов'язково високотитуловані вчені, а швидше фахівці, які нестандартно і конструктивно мислять.

Науково обґрунтовуючи методику, наголосимо також наступне. Має дотримуватися спадковість поколінь, яка полягає в тому, що зберігається тенденція епохи Просвітництва, тобто найбільша увага приділяється освіті. Вона навчила людство читати, писати, культурно поводитися в сім'ї і в суспільстві, сконструювати багато машин, навчила демократичним принципам життя. На жаль, українські реалії свідчать, що в наш час не

розірвана єдність з періодом радянського правління — зберігається авторитарність в тому, що суспільству нав'язується рішення, вироблене невеликою групою осіб. А компонент динамізму, мінливості полягає в тому, що таке рішення має вироблятися компетентними і незалежними експертами. Впровадження будь-якого рішення, пропонованого експертним центром, сприятиме зростанню взаємопроникнення протилежних сил суспільства. Це сприятиме також просуванню системи вперед, тобто здійснюватиметься перехід кількісних змін в якісні. Зростання якісних змін сприятиме зміцненню і розвитку виробничих відносин, що зумовить їх відповідність з характером і рівнем розвитку продуктивних сил. Зростаючий прогрес економічної формації суспільства зумовлюватиме зростання соціальної рівноваги. Таким чином, пропонована методика вписується в дію законів діалектики розвитку суспільства. Наукова новизна цієї методики полягає в тому, що експертний центр орієнтуватиметься виключно на вдосконалення суспільства і соціальну справедливість. При прийнятті рішення будуть відкинуті особисті й політичні інтереси. Тут надається можливість реалізувати себе нестандартно і конструктивно мислячим дослідникам незалежно від наукового статусу із прямим виходом на практику.

В умовах дії розглядуваної тут методики суспільство відповідатиме структурі напівавторитарно-напівдемократичного. Напівавторитарного тому, що новий центр наукових експертиз диктуватиме суспільству справді наукові напрацювання. А напівдемократичного тому, що інститут демократії діятиме, але в обмежених рамках. При цьому він надійно блокуватиме деструктивність. Тут виявляється вплив епохи Просвітництва, а також розвиток ідеї Платона про "управління на підставі знання, а не вміння". Вирішується і така проблема, як перехід до нових політичних технологій — визначаться оптимальні параметри політичних інститутів, що і буде "політичним мікропроцесором" або визначаться несучі здібності конструкції соціальної будівлі. Такий стан сприятиме ослабленню політичної напруженості і зробить владу доступною.

Виходячи з викладеного доходимо таких висновків.

1. Для підвищення єдності інтересів, мети і дій у Верховній Раді України необхідно ослабити політичну поляризацію в її лавах. Цього можна досягти шляхом підвищення компетентності депутатів, зменшенням їхньої чисельності, а також переходом на першій стадії до двопалатної структури парламенту.
2. Існуюча система виборів недосконала, оскільки нездатність значної частини виборців до правильного оцінювання програм кандидатів, що балотуються, призводить на виборах до значної помилки. У зв'язку з цим доцільно перейти на систему обмеженої політичної участі.
3. Щодо адміністративної реформи заради зменшення соціального напруження видається перспективним перехід до федеративного устрою.
4. Існуючий механізм контролю суспільства стосовно влади, як і в роки правління КПРС, підпорядковується самому об'єкту контролю. Перспективним виглядає включення у практику методики структурно-функціо-

нального аналізу стандартного алгоритму внутрішнього устрою, що управляє за участю громадянського суспільства.

5. Пенсійне забезпечення заслужених людей, безумовно, має бути вище, ніж у рядових трудящих, але не в десятки разів. А хіба без звичайних трудівників — двірників, слюсарів, теслярів, аграріїв та ін. — суспільство може обійтися? У цьому питанні має існувати справедливість. Тільки на справедливій основі суспільство зможе нормально розвиватися.

Таким чином, доходимо висновку, що для східних слов'ян демократія західного зразка неприйнятна. Відтак у політиці пропонується орієнтуватися на структуру напівавторитарно-напівдемократичного типу. Для вирішення ключових проблем суспільства пропонується прийняти закон "Про закони від науки", згідно з яким закономірності, що виробляються наукою, автоматично могли б ставати законами.

В. А. КІЗЛІНСЬКИЙ
викладач
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПОЛКОВО-СОТЕННИЙ УСТРІЙ ПЕРШОГО ГЕТЬМАНАТУ ЯК ТЕРИТОРІАЛЬНА ОСНОВА САМОВРЯДУВАННЯ

Становлення і розвиток української державності, с. 363–372

Адміністративний поділ Української козацько-гетьманської держави дублював структуру війська: територіальні одиниці відповідали ієрархії бойових підрозділів, забезпечуючи максимальну швидку мобілізацію козацького стану. Політико-адміністративна система Війська Запорозького не була козацьким новотвором, оскільки територіальний устрій середньовічного суспільства, звичайно, скрізь відповідав потребам оперативної мобілізації збройного люду. Мобілізаційний принцип було використано і при організації повітово-воєводської структури Великого князівства Литовського та Корони Польської [3]. Новаційний же підхід уряду Б. Хмельницького при закладенні нової адміністративної структури українських земель полягав у тому, що козацькі полки і сотні мали значно менші території , ніж воєводства і повіти Речі Посполитої, а тому й адміністративним органам було легше ними управляти. Перевагою нової адміністративної мережі стало те, що накази з Чигирина швидко доходили до місцевих урядників [12; 14].

При становленні полково-сотенного устрою Української козацької держави використовувався досвід функціонування реєстрових козацьких полків, формування яких розпочалося ще на початку XVII ст., а на переламі 1625–1626 рр., під час складення гетьманом Михайлом Дорошенком козацького реєстру, було зафіксовано 6 військово-територіальних одиниць з центрами в Чигирині, Білій Церкві, Переяславі, Корсуні, Каневі та Черкасах. Трохи згодом, у першій половині 30-х років XVII ст., відбувається становлення Полтавського, Миргородського, Лубенського та Яблунівського полків [1; 13].

З вибухом Української революції середини XVII ст. процеси розбудови полково-сотенного устрою суттєво інтенсифікуються. Вже впродовж літа 1648 р. створюються полки в Лівобережній Україні, на Київщині, Чернігівщині, Брацславщині, а восени — у північній частині Правобережжя (Київське воєводство), південно-східній Волині, східній і центральній частин Подільського воєводства, на півдні Галицької землі Руського воєводства [3]. На середину 1649 р. вже було сформовано понад 20 військових полків, що спиралися на відповідні територіально-адміністративні округи.

Згідно з умовами Зборівського договору 1649 р., Українська козацька держава втратила територію Барського, Зв'ягельського, Любартівського, Миропільського, Остропільського та Могилевського полків. Козацьке вій-

ське у кількості 40 тис. вояків відтепер мало базуватися на теренах 16 полків: Чигиринського, Білоцерківського, Корсунського, Черкаського, Уманського, Брацлавського, Кальницького, Канівського, Київського, Переяславського, Кропивнянського, Миргородського, Полтавського, Прилуцького, Ніжинського та Чернігівського. Окремі козацькі полки як певні територіально-адміністративні округи та військові одиниці, наприклад Борзненський та Овруцький, було переформовано у відповідні сотні Чернігівського та Київського полків.

З плином часу адміністративно-військова структура зазнавала певних змін. Зокрема, було організовано Паволоцький полк, з Ніжинського полку виокремився Стародубський, а в прикордонних смугах Гетьманату постали Турово-Пінський, Подільський (Могилевський чи Придністрянський), Волинський та Білоруський полки.

За своєю територією та кількістю козаків і посполитого населення, що мешкало на ній, полки були неоднорідними. Старі полки — Чигиринський, Черкаський, Канівський, Корсунський та Білоцерківський — займали простір у 2–3 тис. км^2.

Полки, що постали в роки революції, були значно більшими. Наприклад, Київський полк займав площу 20 тис. км^2, а Ніжинський — аж понад 30 тис. км^2. Утім, у наступні роки та десятиліття межі полків зазнавали неодноразових змін, зумовлених як розвитком міжнародних процесів, так і певними виявами політичної боротьби всередині Гетьманату. Щодо перших, то йдеться про російсько-польські та польсько-турецькі договори, що встановлювали сфери впливу їх суб`єктів на українських землях. Прикладами впливу внутрішньополітичної боротьби на зміну територіальних меж полків можуть слугувати дії гетьмана Івана Виговського, котрий у 1658 р., як покарання полтавській старшині за антигетьманський заколот, а водночас і як засіб послаблення впливу полтавців на політичне життя в державі, передав цілу низку полтавських сотень до складу інших сусідніх полків (досягти реваншу полтавчанам пощастило лише на початку 70-х років, коли до полку було приєднано кілька сотень, що перебували під владою чи сильним впливом чигиринського гетьмана П. Дорошенка, і від того часу Полтавський полк, у складі якого відтепер налічувало 17 сотень, стає одним з найбільших на Лівобережжі). У другій половині 1663 р. практику І. Виговського щодо послаблення впливів своїх опонентів через проведення адміністративної реформи наслідує лівобережний гетьман Іван Брюховецький, котрий через поділ Ніжинського полку на три — Ніжинський, Сосницький і Глухівський — суттєво послаблює вплив тамтешньої старшини, котра перед тим активно підтримувала опонентів Брюховецького — полковника Василя Золотаренка і гетьмана Якима Сомка.

Крім згаданих вище Сосницького та Глухівського полків, унаслідок проведених наприкінці 1650 — упродовж 1660 рр. гетьманами І. Виговським, І. Брюховецьким і П. Дорошенком реформ, на козацькій території з наявних адміністративних одиниць було виокремлено низку нових полкових структур або відновлено ті, що існували в перші роки революції: Зіньківський, Ірклiївський, Лубенський, Кременчуцький, Торговицький, Ічнянський, Кропивнянський, Гадяцький. Деякі з них існували недовго, а деякі мали доволі тривалу історію і залишили по собі багату історіографічну традицію.

Доволі красномовними ілюстраціями нестабільності полково-сотенних структур Гетьманату, особливо у третій чверті XVII ст., можуть слугувати приклади численних переоблаштувань, що випали на долю Гадяцького полку [1; 16]. Одну з його частин при складанні Реєстру 1649 р. було переформовано на сотню у складі Полтавського полку, а на базі іншої, більшої, — Гадяцький ключ, що виділявся на ранг гетьманові. У 1661 р. ключ було ліквідовано і замість нього утворено Зіньківський полк у складі 12 сотень: Гадяцької, Веприцької, Грунської, Котелевської, Кузьминської, Бірківської, Лютенської, Рашківської, Коломишнянської, Ковалівської, Зіньківської та Опішнянської. Щоправда, козацтво намагалося відновити полково-сотенну структуру з центром у Гадячі чи Зінькові ще раніше. З кінця 50-х років у документах є згадки про полковників гадяцького та зіньківського Павла Апостола і Севастьяна Іванова, котрі перебували під булавою опозиційного до І. Виговського самопроголошеного гетьмана І. Безпалого [1]. У ході проведеної гетьманом Іваном Самойловичем адміністративної реформи Зіньківський полк було ліквідовано, три його сотні (з центрами в Зінькові, Опішні та Ковалівці) передано до складу Полтавського полку, а на базі решти дев'яти — утворено Гадяцький полк. Зіньківську, Опішнянську і Ковалівську сотні повернув полку вже гетьман Іван Мазепа у 1687 р. Щоправда, у 1720 р. Котелевська сотня перейшла до складу слобідського Охтирського полку, а Бірківську було ліквідовано. Напередодні ж ліквідації полково-сотенного устрою Гадяцький полк налічував 18 сотень, оскільки, крім існуючих раніше, додалися ще 2 сотні у Гадячі, Опішні і Зінькові та по одній — у Ковалівці та Комишині [15].

Драматичнішою була доля Кропивнянського полку, в якому за Реєстром 1649 р. налічувалося 14 сотень (близько 2 тис. козаків-реєстровців). У ході першої громадянської війни 1657–1658 рр. полк зазнав значних руйнувань, і гетьман І. Виговський розформував його, створивши натомість Лубенський полк. До його складу, крім 4-х кропивнянських сотень, увійшли також 7 сотень Миргородського полку та 2 сотні Полтавського.

Несприятливий для Українського Гетьманату розвиток міжнародних процесів зумовив ситуацію, за якої з кінця 50-х років XVII ст. його територія невпинно танула. Зокрема, наприкінці 50-х років було втрачено контроль над землями Волинського, Турово-Пінського та Білоруського полків. Після поразки визвольних змагань козацтва на Правобережжі та зречення П. Дорошенком гетьманської булави польська влада поступово ліквідувала Білоцерківський, Брацлавський, Корсунський, Канівський, Могилевський, Паволоцький, Вінницький, Уманський, Черкаський та Торговицький полки. Лише в ході колонізаційної діяльності правобережного козацтва, очолюваного Семеном Палієм та його соратниками, впродовж 1684–1685 рр. було відновлено адміністративну структуру на Правобережжі, внаслідок чого спочатку постали Фастівський і Богуславський полки, а згодом — Корсунський і Брацлавський. На початку XVIII ст. було створено Чигиринський, Уманський і Могилевський полки. Незабаром, у 1712–1714 рр., внаслідок укладеної російсько-польської угоди частину правобережного козацтва було переселено на землі Лівобережного Гетьманату, а правобережні полки остаточно ліквідовано. Тим часом на Лівобережжі в останній чверті XVII ст. викристалізувався терито-

ріально-адміністративний поділ автономії, що залишався практично незмінним до моменту її остаточної ліквідації урядом Катерини II (певних змін території полків зазнали після зруйнування російськими військами Запорозької Січі та передання земель, що перед тим належали січовому товариству, сусіднім полкам Гетьманату; зворотними процесами, пов'язаними з відродженням Нової Запорозької Січі на р. Підпільній, або ж зі створенням російською владою у 50–60-х роках XVIII ст. на українських землях адміністративних одиниць військових поселенців — "Нова Сербія" чи "Новослобідське козацьке поселення").

В останній чверті XVII — середині XVIII ст. на Лівобережжі існувало десять полків: Ніжинський, Чернігівський, Стародубський, Прилуцький, Київський, Переяславський, Лубенський, Гадяцький, Миргородський і Полтавський. Як правило, адміністративними центрами полків були міста і містечка, від назв яких і походила назва полку. Втім, у деяких випадках з різних за своєю природою причин полковники обирали самостійно чи з наказу гетьмана місце своєї резиденції та інші населені пункти полку. Зокрема, полковий центр Київського полку містився то в Гоголеві, то в Острі, то в Козельці. Миргородський полковник Данило Апостол уподобав для організації центру свого полкового адміністрування містечко Сорочинці. Ще більше подібних випадків спостерігається в роки громадянського протиборства третьої чверті XVII ст., коли джерела нерідко фіксують одночасне існування кількох полкових управлінських структур, розміщених у різних містечках і підпорядкованих різним гетьманам чи претендентам на це звання.

Території полків поділялися на сотні, кількість яких суттєво різнилася. Згідно з Реєстром Війська Запорозького 1649 р., вона коливалася від 8-ми сотень у Чернігівському полку до 23-х у Білоцерківському та 22-х — у Брацлавському.

Доволі нерівномірними були полки і сотні й щодо кількості козаків та посполитих, що їх населяли. Якщо до компуту Чернігівського полку було записано 997 козаків, а Ніжинського — 991, то Корсунський полк об'єднував у своїх лавах 3472 реєстровці, а Чигиринський — 3222. Або ж, коли Роменська і Лохвицька сотні Миргородського полку чи Стародубова сотня Канівського полку налічують 300 і більше козаків-реєстровців, а сотня Гладченка в тому ж таки Миргородському полку — майже 400 вояків (382 особи), то Ситницька сотня Корсетського полку — лише 48, Микигина сотня Черкаського полку — 50, полкова сотня Київського полку — взагалі 8 вояків [1].

За часів громадянських війн та іноземних вторгнень 50–60-х років XVII ст. кількість сотень значно скоротилася на теренах Правобережного Гетьманату і стала дещо меншою на Лівобережжі. Згідно з інформацією 1672 р., тобто часу остаточної стабілізації на землях Лівобережного Гетьманату, тут налічувалося 117 сотень, тоді як Реєстром Війська Запорозького 1649 р. зафіксовано 124 сотні.

Однак наприкінці XVII — на початку XVIII ст. кількість сотень на Лівобережжі істотно зросла — аж до 163 одиниць. Причиною цього став не лише природний приріст населення, а й переселення на лівий берег Дніпра чималої кількості правобережного козацтва після падіння П. Дорошенка та остаточної ліквідації Правобережного Гетьманату.

Адміністративні центри сотень були у містах і містечках, іноді — у великих селах. У великих козацьких центрах, переважно полкових містечках, розташувалася не одна, а дві-три і більше сотень (зокрема, за Реєстром 1649 р., у Ніжині було аж п'ять міських і одна полкова сотні [4; 5; 8].

Назва сотні переважно походила від назви населеного пункту, де був розташований сотенний центр, але іноді, особливо на ранніх етапах існування козацької держави, — від прізвища чи імені (рідше) сотника чи організатора сотні.

Представниками військової адміністративної влади на території полку і виконавцями доручень гетьмана, генеральних і старшинських рад були полковники. Полковник мав широке коло адміністративних, військових, судових і фінансових повноважень. Полковники забезпечували мобілізацію ввіреного їм військового підрозділу, здійснювали всю повноту розпорядчих функцій на підвладній їм території. Насамперед вони розпоряджалися земельним фондом (так звані рангові маєтності) колишньої королівщини та землею, залишеною шляхтою. Полковники розподіляли ці землі між старшиною і козаками як плату за несення ними військової служби. Вони також організовували фінансову справу, справляли податки до військового скарбу, віддавали в оренду підприємства, що належали до військового фонду, збирали орендну плату. Повноваження полковників у поземельних і фінансових справах ставили під їхній контроль також міське господарство і давали змогу втручатись у внутрішні справи міст.

Аналіз діяльності генеральних і старшинських рад, а також механізмів реалізації указів і розпоряджень гетьмана свідчить про те, що кістяк адміністративної системи Гетьманату становили старшини, які посідали полковницькі уряди. Насамперед саме полковники чисельно переважали в питомому складі вищих старшин, котрих гетьмани закликали до участі у найважливіших нарадах. Саме в їхніх руках, а не у руках старшин генеральних, були механізми реалізації ухвал. Крім того, у безумовній важливості позицій саме полковників переконують і стратегії службового зростання цієї категорії козацьких урядників. Наприклад, лише у другій половині XVII ст. полковницький уряд став для Якима Сомка, Михайла Ханенка і Демка Ігнатовича останнім щаблем перед посіданням уряду гетьманського. Полковницькою службою зарекомендували себе й гетьмани Павло Тетеря, Петро Дорошенко, Іван Самойлович й, очевидно, Степан Опара (як полковник наказний). З-поміж п'яти гетьманів першої половини XVIII ст. троє перед обранням на найвищий адміністративний уряд також були полковниками: Іван Скоропадський, Павло Полуботок і Данило Апостол.

Значна частина полковників після виконання своїх обов'язків з керівництва полку увійшли до складу генеральних старшин, причому до вищого їх ешелону як обозні, судді, рідше — писарі та осавули. Зокрема, саме з полковництва прийшли на уряд генеральних обозних такі відомі старшини, як Тимофій Носач, Костянтин Виговський, Семен Половець, Федір Коробка, Василь Дунін-Борковський, Іван Демиденко та Іван Волевач, генеральних суддів — Федір Лобода, Антон Жданович, Григорій Лесницький, Іван Креховецький, Прокіп Бережецький, Михайло Гамалія та інші; генерального писаря — Павло Тетеря та генеральних осавулів — Петро Дорошенко, Іван Богун, Григорій Гамалія, Костянтин Солонина та ін.

Досить показовою у сенсі престижності полковницького уряду є і практика призначення на полковництво діючих генеральних старшин Війська Запорозького. Зокрема, саме таким чином замістили вакансію полковника генеральні обозні Яків Корицький і Федір Коробка, генеральний писар Лукаш Бузкевич, генеральні судді Михайло Суличич і Дмитро Чернявський, генеральні осавули Павло Яненко-Хмельницький, Іван Скоробагатько, Яків Лизогуб, Ярема Петрановський та ін.

При управлінні ввіреним йому полком полковник спирався на полкову старшину, склад якої інституційно майже повністю дублював склад гетьманського уряду — полковий обозний, полковий суддя, полковий осавул, полковий писар і полковий хорунжий, тобто не було лише уряду бунчужного, натомість згадки про інститут полкового хорунжого у джерелах регулярно зустрічаються від середини XVII ст., коли уряд хорунжого генерального ще не став таким, що діяв постійно.

Вочевидь, близькими були і моделі службової ієрархії полкового та генерального рівнів, щоправда, позиції полкового писаря, як і полкового обозного, мають значно слабший вигляд, аніж позиції їхніх аналогів у гетьманському уряді. Зокрема, відповідно до норм договору 1654 р. (повторених без змін у цій частині у пізніших угодах) полковий осавул отримував щорічно на ранг 200 польських злотих і прибутки з млина, водночас полкові писар і хорунжий були обмежені лише виплатою 50 польських злотих. Про плату полкових обозних з нез'ясованих причин у договорах не йшлося, а на ранг полковнику призначалося 100 єфимків і прибутки з млина. Згідно із запропонованим урядом П. Тетері проектом сеймової постанови представницького органу Речі Посполитої 1664 р., полковнику і полковому осавулу передбачалося виділення на ранг млина, а першому з них — ще й прибутків з одного староства [1]. Слід зауважити, що такі великі пожалування на ранг було передбачено лише гетьману, що недвозначно вказує на вельми високий соціальний статус цієї групи козацької старшини в ієрархічній структурі Війська Запорозького. Певну перевагу статусу полковника перед частиною генеральних старшин засвідчує фактичний матеріал, що стосується взаємин Війська Запорозького з царем. У "Выписке краткой о дачах жалованья...", датованій кінцем 70 — початком 80-х років XVII ст., розміри отриманої полковниками від царя натуральної платні з нагоди укладання перемир'я з турецьким султаном поступалися лише розмірам пожалування гетьмана і ледь-ледь генерального обозного, натомість перевищували винагороду інших генеральних старшин. Завершуючи розгляд ієрархічної моделі полкового уряду, зазначимо, що на початку становлення військово-адміністративної структури Гетьманату зустрічаються згадки про наявність не одного, а двох полкових хорунжих, один з яких є "першим" [6, *262–263*], а отже, і старшим. У документах кінця XVII–XVIII ст. виявити подібні факти не вдалося, тож можемо висловити припущення про відмову від такої практики.

Натомість стає поширеним "наказничество", що прикладається і до уряду полковника (найчастіше), і до урядів його помічників. Наказних, тобто тимчасово виконуючих обов'язки полковників, призначає сам полковник чи гетьманська адміністрація або на час відсутності повноважного урядовця в полку, або для

керування частинами полку в поході, або ж у разі усунення повноправного полковника до нового обрання чи призначення. Нерідко справа не обмежувалася призначенням лише одного наказного полковника — їх могло бути два-три (особливо якщо це стосувалося розпорошення полку для участі у воєнних операціях одразу на кількох театрах бойових дій та, природно, для керування полковою адміністрацією на місцях).

Виконувачами обов'язків наказного полковника здебільшого призначали сотників, причому переважно тих, котрі очолювали сотні в полкових центрах; рідше — полкову старшину, іще рідше — генеральних старшин (осавулів, бунчужних чи хорунжих). Перебування на уряді наказного полковника часто ставало своєрідним трампліном для переміщення на повне полковництво або ж засвідчувало впливовість того чи іншого старшини в середовищі певної козацької корпорації.

У практиках адміністрування першої половини XVIII ст. гетьман або царський уряд вдавалися до застосування інституту "наказничества" для того, аби, уникаючи номінування "повного" полковника, зберегти уряд вакантним для призначення на нього свого протеже чи передання фактичного управління полковими справами іншим владним структурам (наприклад, комендантам російських гарнізонів, розквартированих у полкових центрах Лівобережжя).

Модель адміністративного устрою полісу дублювалася на сотенному рівні, де владні повноваження реалізували сотник, спираючись на сотенну старшину — сотенного осавула, сотенного хорунжого та сотенного писаря, а також курінних отаманів, які здійснювали безпосереднє врядування козацькими громадами сотні. Кількість останніх коливалася від 2–3 до 5–6 осіб. І хоч згадок про них, на відміну від сотенного хорунжого чи осавула, у правових документах, що регулювали розміри щорічної рангової платні, немає, історичні джерела, які відображають хід політичних процесів, переконують в їхній важливій ролі, можливо, навіть дещо більших владних можливостях, аніж інших козацьких урядників сотенного рівня, за винятком, звичайно, сотника і городового отамана (там, де останні були).

Функціональні обов'язки городового отамана передбачали прерогативи адміністрування в полковому центрі або гетьманській резиденції, без зачіпання сфери військової. Втім, таке формальне обмеження не надто послабляло вплив цієї групи козацьких урядовців. І в цьому зв'язку передовсім варто наголосити, що інститут городових отаманів зберігався лише у великих козацьких центрах — полкових містах, де перебувало кілька козацьких сотень, або ж у гетьманській резиденції. У реєстрах козацької старшини відомості про городового отамана, як правило, йшли одразу ж після згадки про сотника полкової або першої міської сотні, перед отаманами курінними та іншою сотенною старшиною .

Нерідко уряд городового отамана посідали старшини, які або перед тим, або одразу ж потому обіймали високі посади у службовій ієрархії Війська Запорозького, в числі їх й уряди полковників і генеральної старшини. Зокрема, саме такий шлях службового зростання пройшли стародубський полковник Тимофій Олексієвич та чигиринський полковник Федір Коробка, генеральні судді Павло Животовський, Герман Гапанович та Іван Домонтович, генеральний осавул Іван Ковалевський.

Допоміжним органом низової адміністрації були місцеві ради, які скликалися старшиною для обговорення і вирішення найважливіших військових, адміністративних та судових справ.

Посади як полкової, так і сотенної старшини формально вважалися виборними. Але на практиці на полковництво та важливі уряди полкової старшини гетьман призначав самостійно чи за згодою Старшинської ради. Вища старшина дражливо ставилася до перебрання цієї важливої функції гетьманами до своїх рук і в боротьбі з цією тенденцією діставала підтримку в російського уряду. Зокрема, уже до "Переяславських статей" 1659 р. було внесено положення про те, аби гетьман "без рады и совіту всей черни" не призначав на полкові уряди та не скидав з них.

Надалі ця вимога неодноразово повторювалася, але з початком XVIII ст. визначальною стала не думка старшини та "всієї черні", а позиція офіційного Петербурга. В середині 1709 р. уряд Петра I заборонив гетьманові самостійно, без дозволу царя, здійснювати кадрові перестановки на полковому рівні [2; 6, *260*]. Царський указ 1715 р. встановлював порядок, відповідно до якого полковій та сотенній старшині дозволялось обирати 2–3-х претендентів на уряд — "людей заслуженных и не подозрительных в верности…", з числа яких гетьман спільно з резидентом царя обирали найдостойнішого і представляли його кандидатуру в Сенат. Тож затвердження призначення відтепер ставало винятковою прерогативою російського уряду. У дійсності ж втручання центральної влади у справи кадрової політики української автономії було ще масштабнішим, оскільки з 10-х років XVIII ст. значного поширення набула практика призначення на полкові та сотенні уряди в Україну указами чи з канцелярії царя (у 20-ті роки Малоросійської колегії) без якогось попереднього узгодження з гетьманським урядом чи місцевими органами влади. Інколи російська влада призначала на старшинські посади без урахування адміністративних чи військових здібностей претендента, беручи до уваги лише ступінь його лояльності російському трону [7, *195*; 9], внаслідок чого владна вертикаль Гетьманату зазнавала суттєвих деформацій: за гетьманування І. Скоропадського не лише полковники, а й деякі сотники дозволяли собі ігнорувати розпорядження гетьманського уряду, орієнтуючись винятково на укази російської адміністрації. Досить прикметно, що на заклик наказного гетьмана П. Полуботка негайно прибути до нього "для пилного интересу без умедления; за которого приездом тот интерес объявлен будет", розісланий полковникам наприкінці травня 1723 р., жоден зі старшин не з'явився [11].

Окремішнє становище в політичній системі Гетьманату займало населення міст. Як українська православна шляхта міщани у революційні роки зберегли за собою "давні права і вольності", тобто традиційні форми: "И хто был шляхтич или казак и мещанин, и хто в каком чину наперед севоі какие маетности у себя имел, и тому б всему быть попрежнему" [10]. І якщо шляхетське (земське) самоврядування на території Української держави поволі занепадає внаслідок перебрання козацтвом на себе політичних функцій народу і злиття шляхетства з козацькою старшиною, то міське самоврядування розвивається й надалі. Юридично міста поділялися на дві групи — магістратські й ратушні. Перші з них корис-

тувалися магдебурзьким правом, одержаним переважно ще від польської влади і підтвердженим згодом гетьманами або царським урядом. За магдебурзьким правом міста діставали самоуправління, податковий і судовий імунітет, право власності на землю, ремісничі та торговельні пільги та ін. Ним встановлювався порядок обрання міських властей, їхні управлінські функції, основи цивільного та кримінального права, норми оподаткування, регламентування діяльності ремісничих цехів і купецьких об'єднань та ін. На чолі міста стояв війт, який мав "містом радити і правити волосчанами, здавна до міста належачими... і їх судити, порядки винайдовати". Війта обирало все поспольство і затверджував гетьман (з другої половини XVII ст. набула поширення практика затвердження результатів вибору царським урядом). Влада війта була довічною. Важливу роль у системі міського самоуправління відігравали виборні магістрати, які складалися з ради (райці на чолі з бурмистром) і лави, або лавничого суду. Райці відали адміністративно-господарськими справами: міським господарством, організацією оборони міста, збиранням торгових мит, підтриманням зв'язків із гетьманською адміністрацією, царськими воєводами. Члени лавничого суду (лавники) на чолі з війтом вершили судочинство у цивільних і кримінальних справах, виносили по них вироки, аж до смертних.

Давній устрій міського самоврядування було порушено тим, що частина міщан стала козаками і перейшла під владу полковника, сотника або городового отамана, внаслідок чого у містах нерідко виникали конфліктні ситуації, породжені двовладдям. Козацька адміністрація часто втручалася в міське господарство, захоплювала міські землі, сіножаті, млини й шинки, а міський патриціат, захищаючи давні привілеї, намагався поширити свою владу і на козацьке населення міст.

Управління малих містечок, населення яких не володіло правами магдебургії, зосереджувалось у ратуші, на чолі якої стояв городовий отаман. Ратуша підлягала компетенції загальної козацької влади в краї.

Механізм функціонування політичної влади, сукупність принципів, методів і засобів здійснення керівництва суспільством визначають характер політичного режиму, а останній, згідно з панівною в політології думкою, маркує тип політичної системи. Механізм функціонування політичної влади в козацькій Україні дає змогу охарактеризувати політичний режим Гетьманату як республікансько-демократичний, що поєднував у собі елементи як прямої, так і опосередкованої демократії і базувався на полково-сотенному адміністративному устрої. Водночас відомо, що на різних етапах історичного розвитку співвідношення владних повноважень головних елементів політичної системи Гетьманату — Генеральної ради, Старшинської ради, гетьмана та вищої старшини (генеральної старшини та полковників) — не залишалося незмінним, а навпаки, зазнавало принципових трансформацій. Внаслідок цього політичний режим в одних випадках набував ознак, характерних для авторитарного правління, в інших — олігархічного. Авторитарний режим у формі цезаризму, тобто такого способу правління, за якого при формальному збереженні республіканського устрою керівництво всіма провідними владними інституціями зосереджується в руках однієї особи, встановився за гетьманства Б. Хмельницького, П. Дорошенка, другої половини геть-

манування Д. Многогрішного, І. Самойловича та І. Мазепи. Причому в усіх цих гетьманів на певних етапах з'являлися плани заснування власних правлячих династій, тобто заміни авторитарного режиму монархічним. Приклад типового олігархічного режиму становила козацька Україна в роки гетьманування І. Виговського, Ю. Хмельницького, на перших порах — Д. Многогрішного, І. Самойловича та І. Мазепи, а також І. Скоропадського, П. Полуботка та Д. Апостола.

Характерна особливість еволюції політичної системи Гетьманату полягала в тому, що Українська держава лише дуже короткий час існувала як самодостатній політичний організм. Номінальна васальна залежність від влади російського царя, задекларована в Переяславсько-Московському договорі 1654 р., уже в жовтні 1659 р. трансформувалася в більш жорсткі форми залежності, а політична автономія Гетьманату поступилася місцем адміністративній, за якої зберігалося самоуправління при здійсненні внутрішньої політики та функціонуванні українських владних інституцій на основі власного законодавства і традицій. За таких умов сувереном виступав російський монарх і де-юре його санкція була необхідною умовою для набуття правової чинності найважливіших ухвал української влади — гетьманської елекції, поземельних відносин, призначення та скинення з генеральних урядів та ін. Хоча в умовах тимчасової лібералізації політичного курсу Москви щодо України і було можливим перебрання українською владою деяких з цих функцій на себе, загальна тенденція розвитку українсько-російських відносин другої половини XVII–XVIII ст. зумовлювала поступове, але невпинне обмеження автономії Гетьманату, звуження прерогатив гетьманської влади та місцевого самоврядування.

Література

1. *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. 9. — Ч. 2. — К., 1997.
2. *Домет О.* Українсько-бранденбурзькі політичні зносини в XVII ст. // Записки НТШ (Львів). — 1831. — Т. 151. — С. 173–179.
3. *Заборовский Л. В.* Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе. — М., 1981.
4. *Корбуда М.* Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею // Записки НТШ (Львів). — 1908. — С. 12–25.
5. *Мацьків Т.* Цісарське посольство до Хмельницького в 1657 році // Укр. історик. — 1974. — № 1–3. — С. 65–75.
6. *Наливайко Д.* Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. — К., 1998.
7. *Смолій В. А., Степанков В. С.* Українська національна революція XVII ст. (1648–1676). — К., 1999.
8. *Універсали* Богдана Хмельницького. — К.: Вид. дім "Альтернативи", 1998. — 416 с.
9. Акты ЮЗР. — Т. 3. — С. 546–547, 551, 557.
10. Акты ЮЗР. — СПб., 1872. — Т. 7. — С. 109.
11. ББ. ВР. — Спр. № 255. — Арк. 20–21, зв. 20–21; БН. ВМФ. — № 2227.
12. ІР НБУ. — Ф. 2. — Спр. № 1558. — Арк. 96.
13. ІР НБУ. — Ф. 2. — Спр. № 13706. — Арк. 1; Ф. 2. — Спр. № 15560. — Арк. 203–204.
14. ЛНБ. ВР. — Ф.5. — Спр. Оссолінських № 189/II. — Арк. 738.
15. ЛНБ. ВР. — Ф. 5. — Спр. Оссолінських № 189/II. — Арк. 749; Спр. № 5768/I. — Т. 4. — Арк. 293; Спр. № 5769/III. — Арк. 1125–1132.
16. ЛНБ.ВР. — Ф. 5. — Спр. Оссолінських № 5786/1. — Спр. № 15564–15570. — Арк. 59; Спр. № 15425–15487. — Арк. 146–147.

О. САРГАН
аспірант
Інститут права МАУП, м. Київ

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ФУНКЦІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Становлення і розвиток української державності, с. 373–375

Питання організації державної влади є однією з актуальних проблем сучасної юридичної науки. Політико-правова думка постійно здійснює пошук шляхів оптимальної моделі організації державної влади. До цього її спонукає необхідність розбудови нової демократичної соціальної правової держави на підставі найбільш надійних, чітких і повних уявлень про сутність, зміст та призначення державної влади.

Сьогодні, коли державно-правова реформа зачіпає велику низку сфер суспільного життя, одне із пріоритетних місць має належати формуванню ефективного, дійового парламенту. Головні зусилля у цьому плані повинні спрямовуватися на досягнення рівноваги у відносинах між гілками влади.

Однією з найголовніших передумов становлення України як демократичної та правової держави є наявність такої системи організації державної влади, яка базується на активній ролі парламенту в її здійсненні. Вплив парламенту на суспільно-політичні відносини у будь-якій державі може зумовлюватися низкою факторів: формою правління; ефективністю законодавчого процесу, системи стримувань і противаг та внутрішньої організації парламенту; якістю рішень, що приймаються загальнонаціональним представницьким органом.

Конституційна реформа, перший етап якої завершився 8 грудня 2004 р. ухваленням Закону України "Про внесення змін до Конституції України", може істотно вплинути на систему взаємовідносин та взаємодії гілок державної влади, однак навряд чи можна однозначно стверджувати, що такий вплив буде виключно позитивним.

Запроваджені зазначеним Законом зміни передбачають перерозподіл та уточнення компетенції державних органів, удосконалення механізмів і процедур, пов'язаних з реалізацією їх державно-владних повноважень. По-новому вирішується питання щодо дострокового припинення повноважень народних депутатів, розпуску парламенту, створення коаліції депутатських фракцій, порядку формування уряду, призначення керівників центральних органів виконавчої влади та інші важливі питання. У зазначеному Законі уточнено перелік суб'єктів законодавчої ініціативи, за комітетами парламенту визнано право здійснювати контрольні функції, подовжено термін повноважень українського парламенту з чотирьох до п'яти років, запроваджено інший по-

рядок визначення дати проведення парламентських і президентських виборів, передбачено новий механізм виконання повноважень глави держави у разі їх дострокового припинення, поновлено право органів прокуратури здійснювати нагляд за дотриманням прав і свобод людини й громадянина.

Водночас зазначимо, що в умовах реформування державної влади в Україні в реалізації зовнішньополітичної функції держави беруть участь усі гілки державної влади, але кожна з них у специфічних формах. Діяльність Верховної Ради України у зовнішньополітичній сфері істотно збагачує зміст українського парламентаризму. Аналізуючи теоретичні розробки щодо функцій Верховної Ради України, можна побачити, що жоден з авторів не виокремлює і не аналізує сутність та механізм здійснення зовнішньополітичної функції, не акцентує уваги на важливості здійснення співпраці між парламентами країн. Так, наприклад, Ю. М. Тодика та В. С. Журавський у своєму дослідженні щодо функцій парламенту України визначають: "Головними функціями Верховної Ради є: представницька, законодавча, установча, функція парламентського контролю. До парламентських функцій належать також бюджетно-фінансова, функція міжпарламентських зв'язків та ін. Верховна Рада, як правило, здійснює ці функції, але вони не вважаються головними серед її основних функцій".

Тут ми не погоджуємося з думкою вчених щодо того, що зовнішньополітична функція парламенту, зокрема здійснення ним міжпарламентських зв'язків, не є основною функцією Верховної Ради України, адже вивчення зовнішньополітичної функції Верховної Ради України та дослідження механізму її здійснення повинно стати одним з пріоритетних напрямів дослідження сучасної науки конституційного права. Саме здійснення парламентом зовнішньополітичної функції сприяє активному розвитку міжпарламентських зв'язків, важливість яких має посилюватися триваючою в Україні конституційною реформою, значно підвищити роль парламенту як представницького органу влади в сучасній демократичній Українській державі, адже парламент може справляти суттєвий вплив на ведення міжнародних справ країною. Основою розбудови відносин з іншими країнами та міжнародними організаціями є співробітництво Верховної Ради України з парламентами інших країн — міжпарламентські зв'язки.

Таке співробітництво дає змогу обмінюватися парламентськими делегаціями, досвідом роботи і відповідною інформацією, підвищувати фахову підготовку народних депутатів України. Найактивніше воно розвивається з парламентами сусідніх країн — Російської Федерації, Білорусі і Молдови, Польщі, Словаччини та Угорщини. Встановлено також зв'язок з парламентами США, Великобританії, Німеччини, Франції та інших країн. У рамках цього співробітництва створені так звані парламентські групи дружби. У Верховній Раді тринадцятого скликання було майже 60 таких груп. Вони сприяють налагодженню і підтриманню міжпарламентських контактів.

Нині є всі підстави стверджувати, що загалом міжнародна діяльність Верховної Ради впродовж останніх років значною мірою вплинула на визнання України як рівноправного члена світового співтовариства. На думку автора, значну роль у забезпеченні зовнішньополітичних інтересів України відіграють народні депутати.

Кожен народний депутат працює у Верховній Раді України немов би у кількох вимірах: він одночасно член відповідного Комітету парламенту (це, так би мовити, галузевий або фаховий вимір), як правило, входить до депутатської фракції або групи (політичний вимір), велику увагу приділяють також депутати і роботі у виборчих округах (зрозуміло, це стосується передусім мажоритарників, але і обрані за партійними списками депутати закріплюються рішенням фракції за областями і працюють на місцях) — цей напрям роботи можна вважати територіальним виміром.

Однак є ще одна важлива складова депутатської діяльності — зовнішньополітична активність членів парламенту. Вона зазвичай передусім виявляється в ухваленні Верховною Радою засад зовнішньої політики України (це визначено п. 5 ст. 85 Конституції), ратифікації та денонсації міжнародних договорів України (п. 32 ст. Конституції), а також розробленні та затвердженні відповідних законів і постанов, які визначають державну політику у відносинах із зарубіжними країнами.

Отже, сьогодні, в період реформування державної влади, міжнародна діяльність Верховної Ради України є достатньо ефективною, сприяє захисту прав та інтересів українських громадян і держави в цілому, поширенню в Європі та у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера, зміцненню міжнародної безпеки, вирішенню глобальних проблем людства. Здійснення зовнішньополітичної функції парламентом України — це важлива складова подальшого міжнародного співробітництва, задля досягнення якого Верховна Рада України застосовує широкий арсенал засобів, розширює перспективи українського парламентаризму у контексті сучасного парламентаризму в цілому.

О. В. ДУДНИК
викладач
Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1918 рр.)

Становлення і розвиток української державності, с. 376–379

Лютнева революція 1917 року в Росії призвела до кардинальних змін в політичній системі країни. Імперські державні інститути впали без помітного опору, довівши повну нездатність виконувати владні функції. Політична ситуація, що виникла в Україні після повалення самодержавства, надавала можливості для розв'язання фундаментальних проблем державного та суспільно-політичного життя. Але реалізація цих умов українською спільнотою була можлива лише за наявності свободи державної. Держава могла і повинна була стати тією основою, на якій могли реалізуватися державно-правові ідеали українського суспільства. Одним із визначальних чинників такого розвитку революції могло стати формування місцевого самоврядування.

В умовах формування українських органів влади та нестабільності місцевих органів суттєві функції контролю за громадським порядком в добу Центральної Ради взяло на себе Вільне козацтво. Інстинкт самозахисту української землі і воля до боротьби за людські права сприяли відродженню вільнокозачого руху.

Процес вивчення історії Вільного козацтва започаткували історики української діаспори [1]. Узагальнюючі оцінки проблем розвитку Вільного козацтва подали у своїх фундаментальних працях з історії Української революції В. Винниченко, Д. Дорошенко, І. Мазепа, П. Христюк, М. Шаповал та ін. В радянській історіографії Вільному козацтва належної уваги не приділялося. Серед багатьох сучасних публікацій слід виокремити праці В. Верстюка [2], Н. Барановської [3], В. Лободаєва [4] та ін.

Розглянемо розвиток Вільного козацтва в південних повітах Київщини у 1917–1918 рр.

На початку квітня 1917 р. у м. Звенигородці відбувся перший з'їзд Вільного козацтва, який об'єднав козаків на повітовому рівні. На з'їзді було проголошено, що Вільне козацтво організовується для оборони вольностей українського народу та охорони його ладу [5]. Визначалися умови його формування: до Вільного козацтва мали право вступати громадяни не молодші 18 років. До організації не приймалися особи, які були вороже налаштовані до України, покарані судом за кримінальні злочини. На з'зді було визнано, що Вільне козацтво має стати крайовою військовою організацією. Нащадки козацтва стали самовиявлятися і в інших повітах Київщини. Селянський з'їзд Уманщини 29 червня 1917 р. з приводу вільнокозачого руху зазначив, що найкращим засобом охоронять себе від грабіжництва, розбою та інших злочинних небезпек, які загрожують мирному ладу та здобутій волі, є заснування Вільного козацтва. З'їзд

обрав Комісію з 18 осіб на чолі з комісаром Блаватним для найшвидшої організації козацтва в повіті [6]. На Таращанському повітовому з'їзді представників селянських спілок 27 серпня 1917 р. його учасники серед інших питань обговорили шляхи формування Вільного козацтва. Учасники з'їзду доручили Комітету селянської спілки докладніше вивчити досвід організації Вільного козацтва в регіоні і за згодою Центральної Ради приступити до його організації [7]. 22 жовтня 1917 р. на черговому повітовому селянському з'їзді відзначалося, що Вільне козацтво забезпечує життя і спокій громадян України, зосереджує свої зусилля на тому, щоб "знищити, зліквідувати всі анархічні, розбишацькі , грабіжницькі явища, які починають все більше й більше ширитися..." [8]. Перший загін "Вільного козацтва" в Таращі був сформований в січні 1918 р. [9].

Ще на початку жовтня 1917 р. в Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва, на якому були присутні 200 представників від 60-тисячної армії козаків Київщини, Кубані, Чернігівщини, Катеринославщини, Полтавщини і Херсонщини. З метою організаційного становлення вільнокозачого руху на форумі було обрано Генеральну Раду Вільного козацтва (12 осіб) на чолі з П. Скоропадським. Обов'язки заступника П. Скоропадського були покладені на осавула Кубанського козацтва І. Полтавця, генерального писаря — Кочубея. Місцем перебування Генеральної Ради було визначено Білу Церкву. Рада мала розпочати свою роботу 15 жовтня [10]. Але 18 жовтня 1917 р. газета "Народна воля" помістила інформацію про з'їзд комісарів України, який відбувся в Києві. На порядку денному стояло питання організації Вільного козацтва у республіці. Значна частина комісарів з Лівобережної України висловилася проти формування Вільного козацтва, "яке може стати знаряддям в руках небезпечних для революції людей", але комісари Правобережжя заявили — "вільне козацтво треба ширити і воно зможе захистити народ од грабіжників". Позицію на з'їзді комісарів Правобережжя підтримав секретар київського губернського комісаріату Шульгин, наголосивши при цьому, що "вільне козацтво доказало державну мудрість селянства. Козацтво спасало не раз населення од погромів". З'їзд комісарів України прийняв резолюцію, в якій зазначалося, що немає потреби організовувати у країні Вільне козацтво, "що ж торкається тих кадрів "вільного козацтва", які стихійно повстали на місцях... треба одібрати зброю і передати її українським військовим частинам". За таку резолюцію з'їзду підписалося 25 комісарів, проти — 20, утрималось — 5 осіб [11].

За підтримки населення вільнокозачий рух поширювався в Україні. Вже у серпні 1917 р. на Київському губернському з'їзді відзначалося, що "не в одній Звенигородщині засновано Вільне козацтво. Пустило воно свої корінці і в Білій Церкві, і в Умані, і в Каневі, і в Острозі, і в Ніжині". Підтримала рух зі створення Вільного козацтва Косенівська Селянська спілка (Уманщина). Загальні Збори спілки 10 вересня 1917 р. висловилися за те, щоб всі чоловіки та хлопці, вільні від військової служби, влилися у Вільне козацтво. В кінці листопада 1917 р. Липовецька міська дума на черговому своєму засіданні прийняла постанову про асигнування повітовому Вільному козацтву 500 карбованців [12]. 10 грудня 1917 р. жителі с. Ползове Липовецького повіту вирішили заснувати Вільне козацтво "для припинення усяких проявів анархії і охорони від злочинців рідної місцевості". До Вільного козацтва записа-

лося 56 осіб, а сотником із чотирьох претендентів було обрано Якима Коломійця [13]. Газета "Народна воля" в ці ж дні, посилаючись на офіційні джерела, повідомляла, що в Уманському повіті вже організувалося 1700 вільних козаків, у Васильківському — 1500 душ.

Всеукраїнський з'їзд дав поштовх до проведення з'їздів козацтва на рівні повітів і волостей.

22 жовтня 1917 р. відбувся з'їзд представників Вільного козацтва Липовецького повіту, на якому було ухвалено рішення об'єднати місцеве козацтво у міцну повітову організацію [14]. У грудні 1917 р. відбувся з'їзд Вільного козацтва Андрушівської волості Липовецького повіту. На з'їзді була прийнята резолюція: "Зважаючи на те, що в волості розповсюджуються останніми часами самосуди, вільне козацтво, рахуючи ці вчинки шкідливими для громадського спокою, рішуче висловлюється проти самосудів" [15]. 30 грудня 1917 р. відбувся з'їзд представників Вільного козацтва Сквирського повіту. До його роботи була привернута увага представників повітової влади. На з'їзд прибули начальник міліції повіту, голова земського комітету, члени комітету Ради селянських депутатів. Учасники з'їзду обговорили і схвалили Статут Вільного козацтва України, прийнятий Генеральним Секретаріатом, обрали "Повітову полкову Раду" на чолі з полковником І. Ціруком та п'ятьма членами Ради [16].

Враховуючи заслуги Вільного козацтва, 17 грудня 1917 р. соціалісти-самостійники на своєму об'єднавчому з'їзді заявили про визнання вільнокозачого руху справою національно-державною і тому рух мав би утримуватися за державний кошт [17, 7].

Поширенню вільнокозачого руху в повітах Київщини значною мірою сприяла місцева демократична преса. Газета "Селянська думка", яка виражала позицію Таращанської селянської спілки, надрукувала кілька статей, в яких розповідала про історію козацтва, про завдання, які мало вирішувати Вільне козацтво в умовах революції і боротися всіма засобами проти анархії, "боронити села від демобілізованих", які поверталися в села після завершення війни. Вільне козацтво, стверджувала газета, мало стати озброєною силою, яка "не дасть Матір-Україну нікому на поругання" [18].

Основні зусилля відроджене козацтво зосереджувало на забезпеченні порядку та спокою в містах і селах Київщини. Воно підтримувало Центральну Раду, а остання на певному етапі визнавала їх діяльність. Вільне козацтво Липовецького повіту водночас вело боротьбу із самогонними ґуральнями [19]. В окремих волостях Липовецького і Таращанського повітів у кожному селі було організовано Вільне козацтво [20].

Більшовицьке керівництво, прийшовши в Петрограді до влади, активізувало свою експансіоністську політику щодо України, всіляко підтримувало деструктивні сили, які діяли в її регіонах. Не оголошуючи війну УНР, у грудні 1917 р. російсько-більшовицька влада розпочала військовий похід на українські землі. Впродовж січня 1918 р. збройні сили більшовицької Росії зайняли Київ, стали окуповувати Правобережжя України.

У Звенигородці було засновано Об'єднаний штаб Вільного козацтва південної Київщини та північної Херсонщини. Він підняв козаків на захист рідної землі. За викликом повітової земської управи до Умані прибув Гусаківський курінь отамана А. Шкільного. До отамана приєдналися курені з інших волостей. Козаки заблокували залізничну гілку Христинівка — Цвіт-

кове, захопили артилерію 2-го корпусу російської гвардії, а також змусили штаб 8-ї більшовицької армії вертатися і шукати обхідного шляху. Біля станції Бобринської червоних оточили понад 8 тис. вільних козаків. Після запеклого бою сам М. Муравйов ледве вислизнув з оточення. З часом він згадував: "На Україні довелося натрапити на оригінальну організацію буржуазної самооборони. Особливо дався взнаки Звенигородський повіт, де український шовіністичний націоналізм збудував собі фортецю у вигляді так званого Вільного козацтва. Ця організація не тільки не допустила нашої влади в повіт, а навпаки, сама перейшла до наступу, чим зробила чималу шкоду нашим військам. Я дуже жалію, що мені не довелося зруйнувати це гніздо, втопити в крові тих, що посміли підняти руку на червону армію..." [22, *2*].

Після повернення Центральної Ради до Києва постало питання про долю вільнокозачих формувань. Таке питання виникло перед українськими лідерами переважно під впливом німецької військової адміністрації, яка роззброювала цивільне населення, вилучала у нього наявну зброю [23]. А 5 квітня 1918 р. з'явився наказ Військового міністра О. Жуковського про розпуск збройних вільнокозачих загонів [24]. Вільне козацтво припинило своє легальне існування, але не зникло безслідно: за часів правління П.Скоропадського Вільне козацтво брало участь у великих селянських повстаннях, ініціаторами яких стали колишні вільні козаки.

Література

1. *Доценко О. І.* Історія Звенигородського коша Вільного козацтва // Іст. календар-альманах "Червоної калини" на 1933 рік. — Л., 1932. — С. 85–103; *Борис Р.* Вільне козацтво. Ідея озброєного народу в 1917 р. в Україні. — Л., 1934.
2. *Верстюк В. Ф.* Українська Центральна Рада. — К., 1997.
3. *Барановська Н.* Вільне козацтво — національна військова опора і реальна державницька сила УНР 1917 — поч. 1918 рр. // Зб. наук.-метод. пр. — Л., 1998. — С. 3–7.
4. *Лободаєв В.* Витоки і становлення ідейних та організаційних основ вільнокозачого руху (березень — серпень 1917 р.) // Укр. іст. зб. — К., 1999.
5. *Сторінки* Лисянської організації "Витоки" Всеукраїнської спілки краєзнавців // Часопис "Добридень". — 2000. — № 2–6 (лютий — червень). — С. 29, 30.
6. *Український* національно-визвольний рух: березень-листопад 1917 р. Документи, матеріали. — К.: Вид-во Олени Теліги, 2003.
7. Селянська думка. — 1917. — 12 верес.
8. Селянська думка. — 1917. — 28 жовт.
9. ДАКО. — Ф. 2797. — Оп. 2. — Спр. 19. — Арк. 10.
10. Народна воля. — 1917. — 24 жовт.
11. Народна воля. — 1917. — 18 жовт.
12. Народна воля. — 1917. — 1 груд.
13. Липовецькі вісті. — 1917. — 18 груд.
14. Народна воля. — 1917. — 7 листоп.
15. Нова Рада — 1917. — 21 груд.
16. Спілка (Сквира). — 1918. — 4 січ.
17. Постанова Першого Всеукраїнського з'їзду самостійників-соціалістів. — К.: Дніпро, 1918.
18. Селянська думка (Тараща). — 1917. — 16 листоп.
19. Липовецькі вісті. — 1917. — 30 жовт.
20. Нова Рада. — 1917. — 18 листоп., 6 груд.
22. *Отамани* Гайдамацького краю. 33 біографії. — К.: Правда Ярославичів, 1998.
23. ДАКО. — Ф. Р-2796. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 101.
24. ЦДАВОУ. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 83.

А. А. ПАНЬКИН
историк
г. Житомир

БЫЛИНЫ КАК РЕАЛЬНОЕ ОТРАЖЕНИЕ КАЧЕСТВА ДЕРЖАВНОСТИ СРЕДНЕВЕКОВОЙ РУСИ

Становлення і розвиток української державності, с. 380–386

Былины создавались на реальных исторических событиях, потому их и называют былинами, то есть тем, что было в реальности. Советский академик Б. Д. Греков справедливо отметил, что “былины — это история, рассказанная самим народом”. Конечно же быль, рожденная в X–XII в. и записанная в XVIII–XX в., отличается по своему составу, один и тот же герой в той же былине, но другого рассказчика, имеет противоречивые личные характеристики, но это объяснимо. Ведь с 988 г. Русь была насильно окрещена захватившими власть чужеземцами, в связи с этим на протяжении столетий шла борьба за возвращение своей самобытной культуры, которая и отразилась в былинах. Но столетия христианства не прошли даром. Христианской церковью и под воздействием христианства было выпущено много литературы дезинформирующего характера, что отразилось на качестве передаваемых из поколение в поколение былин.

Былины, созданные в X–XII вв. и записанные в XVIII–XX вв., по своему качеству уже близки к сказкам, и только благодаря сохранившимся историческим сведениям в разных источниках старорусские былины вновь восстают как живые свидетели нашей истории.

Аника-воин (непобедимый)

То, что династия Рюриковичей — это славянская династия князей, возвратившаяся из долгой вынужденной эмиграции (из Германии), куда их вытеснили хазары еще в VIII в., уже не вызывает сомнений. К сожалению, Синеус и Трувер в 864 г. были отравлены. Далее освобождением Руси от хазар занялся Рюрик, а по его смерти в 879г. — его родственник Олег (Олг). После того, как в 912 г. Олег был отравлен, Великим киевским князем стал сын Рюрика Игорь. После зверского убийства Игоря в 945 г. править стал его сын Святослав Храбрый. После зверского убийства Святослава в 972 г. стали править его сыновья — Ярополк и Олег. Олега во Вруче (совр. Овруч, Украина) в 977 г. убивают. В 978 г. каган Владимир кровавый коварно и подло убивает последнего сына Святослава Храброго — Ярополка. По сути, взрослого славянского великокняжеского генофонда, способного противостоять чужеземцам, во главе с каганом Владимиром, в 978 г. не оставалось. Уже тогда Русь могла потерять себя полностью.

Но незадолго до убийства Ярополка должна была состояться его свадьба с дочерью Полоцкого (Беларусь) князя Рогволода — Рогнедь. Каган Владимир, наняв варягов, убивает

Рогволода, его жену, сыновей, но прежде, по приказу своего дядьки Добрыни, на глазах у ее родителей насилует Рогнедь. Фольклор свидетельствует: "*И взял Добрыня город и самого его взял (Рогволода), и жену его и дочь его, назвал ее рабыней и велел быть Владимиру с ней перед отцом ее и матерью*"[1].

Добрыня хотел знать, девственница ли Рогнедь, была ли она в близости с Ярополком, оказалось, что была. Поэтому Рогнедь родила в 979 г. сына — Изяслава от Ярополка. Дальнейшая яростная борьба потомков Изяслава, династии Рюриков — Рогволодов, против потомков династии кагана Владимира кровавого подтверждает это.

Как видим, по линии Рюриковичей — Рогволодов Изяслав остался один на один с вражеским окружением. Не мог народ его забыть и оставить вне славы. Он вошел в былины как герой славянского народа, как **Аника-воин (непобедимый),** воюющий против кагана Владимира кровавого и его окружения, защищая ведическую веру — веру наших предков, помня слова своего деда — Святослава Храброго, что "христианство изуверство есть", которое уничтожает веру предков — ведическую веру, уничтожает ее святых отцов-волхвов. К сожалению, пройдя через столетия христианской очистки, в былине он предстает как разбойник, но то, что он борется с христианством, это еще одно доказательство того, что Аника-воин — это Изяслав сын Ярополка от Рогнедь.

Читаем слова былины: "*Жил был Аника-воин: жил он двадцать лет с годом, пил, ел, силой похвалялся, разорял торги и базары, побивал купцов и бояр и всяких людей. И задумал Аника-воин ехать в Ерусалим-град церкви божии разорять, взял мечь и копье и поехал... А на встречу ему смерть...*"[2]. Кончается тем, что смерть его убивает.

Как видим, Аника-воин, т. е. Изяслав, борется против чуждого нашему народу христианства, борется за власть славянскую. И это ему во многом удается, несмотря на молодость. Даже коварный каган Владимир кровавый вынужден был отдать ему Полоцкое княжество — княжество деда Изяслава — Рогволода. Но, выбрав момент (после смерти в 1000 г. своей матери — Малфриди), Владимир кровавый (креститель) уничтожает в этом же 1000 г. сначала мать Изяслава — Рогнедь, на момент смерти которой было 38–39 лет. Потом по приказу кагана Владимира травят в 1001 г. и Изяслава, который прожил всего 21 год, что соответствует возрасту былинного Аники-воина. Читаем летопись за 1001 г.: "*Преставился Изяслав, отець Брячеславов...*"[3].

Но Аника-воин — Изяслав успел оставить после себя двух сыновей — Всеслава и Брячеслава. Старшего Всеслава в 1003 г. отравят, читаем летопись за 1003 г.: "*Преставился Всеслав, сын Изяслав*". Брячеслав уцелел, своего сына назовет в честь убитого брата — Всеславом (Волхв). Борьба потомков Изяслава с потомками кагана Владимира кровавого прослеживается до начала XIII в. и далее. Именно потомок Изяслава (Аники-воина), тоже Изяслав — сын Васильков, напишет в 1186 г. о борьбе кагана Владимира и его потомков, "от старого Владимира до нынешнего Игоря", против наших предков сла-

---

[1] *Морохин В. Н.* Прозаические жанры русского фольклора: Хрестоматия. — 2-е изд., доп. — М.: Высш. шк., 1983. — С. 193.

[2] *История* русской словесности: Ист. хрестоматия. — СПб., 1912. — С. 210.

[3] *Махновец Л. Е.* Летопись руська. — К.: Днипро, 1989.

вян — “Слово о плъку Игореве”, т.е. Миф о походе — Игорю.

Потомки кагана Владимира захватили власть в Руси в свои руки, именно под контролем их людей велись летописи, именно потому современники, исследователи истории Руси пишут: “*О Изяславе Васильковиче нам ничего не известно, об этой ветви князей сведения очень скудны*”[4].

Илья Муромец

Если все герои-богатыри — Аникавоин, Вольга Святославович, Волхв Всеславович, Микула Селянинович — защищают Русь от врагов, как от внешних, так и внутренних, отстаивая ее самобытность, что видно из былин, то тройка таких “богатырей”, как Илья Муромец, Добрыня Никитич и Алеша Попович, — “герои”, о которых былины дают сведения иного характера.

По былинам Илья Муромец служит киевскому князю (кагану) Владимиру кровавому и по сути олицетворяет его. В возрасте 33 лет, что соответствует возрасту Владимира, когда он стал каганом Руси, перехожие “калики” дают ему силу, которую направляют для установления господства кагана Владимира над Русью. Если есть сомнения, давайте проверим.

Против кого направлена сила Ильи Муромца?

“*Калики*” “*...запрещают ему драться со Святогором, — Его и земля на себе через силу носит*”. Следовательно, его сила направлена против народа, которого представляет Святогор (т. е. германцев, которые при движении с Месопотамии проживали на просторах будущей Руси).

Запрещают они Илье драться “*с Самсоном: у него на голове семь власов ангельских*”, т. е. запрещают трогать иудаистов, которые проводят политику христианизации Руси. Для иудаистов цифра “7” священна, для распространения христианства иудаистами в Малой Азии еще в I в. н. э. были созданы семь церквей — “семь светильников”, “семь власов”: Эфесская, Смирнская, Пергамская, Фиатирская, Сардийская, Филадельфийская, Лаодикийская.

Запрещают Илье драться “*с родом Микуловым: его любит матушка сыра земля*”. Заметим, что запрещают они драться не с Микулой, а “с родом Микуловым”, т. е. с селянами, которые будут их кормить.

Запрещают Илье драться “*с Волъгой (вещий Олег): Он не силой возьмет, так хитростью-мудростью*”, т. е. советуют ему избегать профессиональных воинов, которые могут быть сильнее него.

Мало того, отец Илье на дорогу дает наставление “*...Не помысли злом на татарина, не убей в поле чистом христианина*”[5].

Представьте себе, что вам в государстве дали силу (власть) великую, но в то же время предоставили перечисленный выше перечень запрещений применять эту силу. Я полагаю, что у здравомыслящего человека возникнет мысль, а зачем вообще вся эта комедия?

Единственное направление, которое оставлено Илье Муромцу, так это громить тех, кто противостоит власти, а у власти в Киеве на тот период — каган Владимир кровавый, а после него его дети, внуки, правнуки и т. д. Илья так и поступает, он борется с “разбойниками”, с “Соловьем-разбойником”, т. е. со славянами — хозяевами своей земли, теми, кого каган Владимир кровавый и его по-

[4] *Слово* о полку Игореве. — М.: Книга, 1988. — С. 119.

[5] *История* русской словесности: Ист. хрестоматия. — СПб., 1912. — С. 246.

томки оттеснили от власти и которые борятся с ними за возвращение своей власти.

Поэтому наши предки — славяне выступают в роли "Соловья-разбойника", потому что приходилось уходить по отношению к кагану Владимиру кровавому в активную оппозицию, т. е. в леса. Стали там подкарауливать на лесных дорогах его карательные отряды, перехватывать обозы с продовольствием, которые в виде крестьянских натуральных повинностей доставлялись в княжеские дворцы, в христианские церкви, убивать при этом наиболее злостных Владимировых, как военных, так и христианских, сатрапов. Действовали они подобно английскому Робин Гуду в Шервудском лесу. А как было поступить иначе, если вас уничтожают на своей собственной земле?

Если возьмете летопись "руськую", то прочитаете там за 996 г. такие строки: "*...и сказали епископы Владимиру* "*вот умножилися разбойники*". "*Надлежит тебе карать разбойника, но с дознанием* (т. е. с пыткой. — *Авт.*). *Владимир тогда, отвергнув виры, стал карать разбойников*". "Виры" — это откупные деньги, имущество, драгоценности.

Мало того, "*...епископы и старцы*" *говорят Владимиру: "Воинов имеем много. А если бы была вира, то пусть она на коней и на оружие будет*", т. е. епископы советовали не просто убивать богатых славян, а сначала перед смертью под пытками отобрать у них все имущество, драгоценности, как выкуп за обещанную жизнь, а потом, когда все будет с него получено, тогда уже убить. На что "*...сказал Владимир. Пусть так и будет*". (Летопись, 996 г.). Вот против каких "разбойников" направлена борьба кагана Владимира в лице Ильи Муромца.

Как видим, былины, хоть за столетия и претерпели изменения, но суть проблем Великой Руси передать все-таки смогли. Именно после того, как каган Владимир кровавый, а потом его потомки стали использовать славян и другие народы Руси в военных действиях, которые были прямо враждебны их национальной сущности, летописи и былины стали отмечать резко негативное отношение народа к службе в армии.

Информация для былин собиралась из разных источников, поэтому былины даже об одном и том же герое противоречивы. Конечно же народ, запоминая, добавляя и изменяя во времени былины, пытался видеть в богатырях своих героев, поэтому их весьма представления о богатырях как о части своего народа переплетались с реальной информацией, так как былинщики — не историки, а простые собиратели и передатчики информации.

Добрыня "Никитич"

Былины, созданные в X в. и записанные в XIX в., представляли собой творения, преломленные через призму христианства. Поэтому Добрыня — родной дядька кагана Владимира кровавого, от которого Русь претерпела огромное зло, — выступает в былинах как богатырь, защищающий Русь. Добрыня огнем и мечем вводит христианство, уничтожая наших предков — славян, которых нам представляют как "безбожников", но в глазах глупого человека, бездумно исповедующего христианство, полагающего, что это и есть истинная вера наших предков, Добрыня представляется как герой-богатырь, якобы болеющий за Русь. Если почитать летописи, то все, кто насаждал на Руси христианство, представляются добрыми, заботливыми христианами, но

когда в тех же летописях читаешь, что вытворяли эти "добрые христиане" с нашим народом, то волосы дыбом встают.

Уже в начале XX в. исследователи былин выявили историческую параллель между былинным и реальным Добрыней, жившим в X в. Былины отмечают битвы Добрыни **со змеем.** Но в XIX в. сказатели былин уже не знали тех исторических реалий. А наше научное общество, воспитанное на догмах христианства, в былинах видело лишь народный эпос, даже не подозревая, что былины отражают борьбу христианства против веры наших предков, потому не считали это чем-то преступным. А ведь именно для христианства наши предки были погаными змеенышами, мешавшими их устремлениям для установления власти над народом.

Но "Совершенно другой характер носит основа **змееборства Добрыни,** указываемая В. Ф. Миллером, в этом **змееборстве** почтенный исследователь видит реальное утверждение на Руси христианства: летописный Добрыня крестил Новгородцев, Пучай-река соответствует Почайне, на которой Владимир крестил киевлян, в отчестве Запавы Путятишны сохранилось имя другого новгородского крестителя — Путяты, наконец, около Новгорода записано было **предание о Змияке Перуне**, который был побежден при утверждении христианства" (*История* русской литературы. — С. 257). Как реальное отражение той эпохи в г. Житомире и сегодня существует площадь Путятинская, а рядом с ней старое еврейское кладбище.

Первое насильное крещение новгородцев происходило так: "*...Владимир послал в Новгород ...своего дядю Добрыню вместе с епископом Иокимом. Новгородцы на вече решили не пускать в город ни Добрыню, ни епископа, и организовали вооруженное сопротивление. Уличные бои продолжались до тех пор, пока киевляне не подожгли кварталы, в которых жили основные массы повстанцев. Те бросились тушить свои дома, и это позволило дружине Добрыни одержать верх. Деревянные боги были сожжены, а каменные кинуты в Волхов. Всем Новгородцам приказали креститься, а уклоняющихся приволокли к реке силой*"[6]. Добрыня на вооружении имел катапульты, которые установили на мосту через Волхов и обстреливали Новгород горшками с горючей смесью. Отсюда и поговорка: "*Путята крестил Новгород мечем, а Добрыня огнем*".

Из библии мы знаем, что Змей в Раю искушает Адама и Еву съесть плод с дерева ПОЗНАНИЯ. Когда каган Владимир со своим окружением посредством христианства овладевали нашим народом, то представляли христианство как "истинную веру". Исходя из этого христианство представляло Ведическую Веру наших предков и всех его божеств, в том числе Перуна, как "Змияку искусителя". Ведь епископы прекрасно понимали, что Вера наших предков основана на РАЗУМЕ, ПОЗНАНИЯХ, она несет ПОЗНАНИЯ природы, космоса, общества и самого себя как человека, а главной задачей христианства было оглупить человека. Именно об этом говорит князь гродненский — Изяслав сын Васильков, автор "Слово о плъку Игореве", характеризуя кагана Владимира кровавого словами: "*Он же и удавил ум жестокостью своею*".

Как видим, народная память запечатлела в первичных былинах смертельную борьбу христианства против

[6] *Крывеелев*. История религий. — М., 1975. — Т. 1. — С. 340.

нашего народа и людей, его внедряющих, но поскольку христианство постепенно овладевало сознанием нашего народа, то через столетия наши изначальные враги в глазах христиан представляются уже как "герои" нашего народа.

О Яне и его родном брате Путяте Вышатиче и их роде подробно сказано в летописи за 1113 г. Указано, что славяне Киева восстали против жидов и разграбили двор Путяты Вышатича. Его старший брат — Янь Вышатич жил в 1016–1106 гг. В летописи за 1071 г. записано, что Янь Вышатич схватил наших Волхвов: "*Янь тогда велел бить их и повырывать бороды*", а потом волхвов по его приказу повесили. Летопись за такие его злодеяния против нашего народа представляет так: "*был же он муж благий и кроткий и смирный и не творил никаких злых дел*". Если вырывание бород, уничтожение людей через повешение не является злым делом, а лишь признаком благости, кротости и смиренности, то уж, извините меня, какие дела тогда можно считать злыми?

По отношению к предку Путяты Вышатича — Добрыне есть былина, где фиксируется якобы его сожаление по поводу его террора против своего народа. Жалуясь матери, он говорит, что лучше бы он родился белым горючим камешком и лежал на дне моря, тогда бы:

"*Я не убивал бы, Добрыня, неповинных душ*
Не пролил бы крови я напрасно
Не слезил бы Добрыня отцов матерей
Не вдовил бы Добрыня молодых жен
Не пускал бы сирот малых детушек.
(История русской словесности)

Но летопись, написанная их людьми, ни единым словом не говорит о раскаянии Добрыни. И все его потомки — сын Константин, внук Остромир, правнук Вышата, праправнуки — Путята Вышатич и Янь Вышатич — самым жесточайшим террором внедряли на Руси христианство, ни проронив и слова раскаяния.

Былина со словами, что "лучше бы Добрыня родился белым горючим камешком и лежал бы на дне моря", была сложена народом Руси как итог его злодеяний. Сам Добрыня в 995 г. был утоплен в водах озера Ильмень (Новгородская область) с мельничным жерновом на шее.

Алеша Попович

"*Тот же мотив змееборства связан с именем третьего общерусского богатыря Алеши Поповича. Алеша сын ростовского попа Леонтия. По отзыву других богатырей, его поповские глаза завидущие, поповские руки загребущие, а кроме того, в былинах характеризуется и его коварство: где силою не может взять — там берет хитростью. На подвиги Алеша отправляется с Якимом Иванычем, человеком довольно простоватым, по отношению к которому богатырь ведет себя не очень добросовестно*" (*История* русской литературы. — С. 258). Отец Алеши Поповича — ростовский епископ Леон (Леонтий), умер в 1183 г.

"Богатырские" деяния Алеши Поповича в реальности заключались в обеспечении служения в церквях. С этой целью наш народ заманивали в христианство разными средствами: запугиванием карой божей на небе — для глупых, карой на земле — для строптивых, милостью божей и милостью попа — для нестойких, хитростью, т. е. обманом, — для несведущих.

Напомним, что традиции ведической веры не только сохранялись в народе, но и существовала целостная, стройная система, обслуживающая и

отстаивающая духовные устои, традиции, обряды. Поэтому противостояние христианству выражалось путем самого обыкновенного его непризнания, т. е. непосещением христианских церквей. Так, черноризец Феодосий, автор киевской летописи до своей смерти в 1074 г., с негодованием в 1068 г. пишет, что наши предки веселятся с "*...трубами, и скоморохами, и гуслями, и празднуют русалии. Мы видим игрища обширные и людей множество на них.., а церкви стоят пустые, и когда настает время молитвы, то мало их находится в церкви*" (Летопись, 1068 г.).

Неприятие христианства выражалось также в вере в самобытные приметы. Тот же черноризец Феодосий (автор киевской летописи) пишет: "*а не по-погански мы живем, если в плохую встречу верим? Если кто встретит черноризца, или кабана (одиночку), или свинью, то возвращается*" (Летопись, 1068 г.). Как видим, к старым приметам — встреча с кабаном, свиньей, существующим у наших предков, вероятно, тысячелетия, добавилась свежая, ярко отрицательная примета — встреча с черноризцем, т. е. с официальным представителем христианской церкви, которого приравнивают к свинье.

Итак, тройка "русских" богатырей — это ничто иное, как силовая (Илья Муромец), административная (Добрыня) и духовная (христианская — Алеша, сын "попа") структура Киевской Руси, созданная каганом Владимиром и его потомками для подавления самобытности нашего народа.

Можно задаться вопросом: мол, это чистая история, причем здесь формирование державности? Державность любого народа не может быть основана на ложных исторических догмах. В противном случае народ является марионеткой в руках идеологических противников, а государство является национальным лишь номинально.

Д. В. МЕЛЬНИЧЕНКО
викладач, аспірант
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Становлення і розвиток української державності, с. 387–391

Удосконалення правової бази місцевого самоврядування є важливою і необхідною умовою становлення і розвитку територіальних громад. У Конституції України закріплені лише норми-орієнтири щодо організації місцевої влади, які потребують обов'язкової подальшої конкретизації у нормах різних законодавчих актів.

Особливої уваги потребує реформування існуючої або розробка нової правової бази і прийняття законодавчих актів, що встановлюють форми безпосередньої реалізації місцевого самоврядування територіальними громадами та форми реалізації окремими громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні, законодавства з питань зміцнення матеріальної і фінансової основи місцевого самоврядування. Насамперед це законодавство про місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем проживання, комунальну власність, бюджетну систему та ін. Однак множинність та фрагментарність окремих законів, їх вузька тематика — істотний недолік законодавства, який поглиблюватиметься в міру розвитку та ускладнення відносин у галузі місцевого самоврядування. Ці принципові вимоги щодо формування системи законодавчих актів про місцеве самоврядування доцільно розвинути, конкретизувати і закріпити в єдиному законі, а головне — створити Муніципальний кодекс України. Як підсумок удосконалення законодавства кодифікований акт стане внутрішньо зв'язним документом, який включатиме в себе як перевірені життям, суспільною практикою чинні норми, так і інші правила, зумовлені динамікою муніципального життя [6, *519*].

Досвід держав зі сталою демократією демонструє принцип, за якого демократія починається "знизу", тобто кожний громадянин бере участь у вирішенні питань, що безпосередньо стосуються умов його життя. Це облаштування житла, благоустрій територій, надання належних комунальних послуг, комунальний транспорт, освіта, охорона здоров'я — все те, чим опікуються органи місцевого самоврядування.

В Україні найважливіші форми участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування закріплено в Конституції України та в Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні". Це такі форми, як місцеві вибори, місцеві референдуми, місцеві ініціативи, громадські слухання та ін. Особливе місце серед них посідають органи самоорганізації населення.

Правовий статус, порядок організації та діяльності органів самоорганізації населення передбачено За-

коном України “Про органи самоорганізації населення”. Проте у цьому Законі є певні проблемні неузгодженості [3]:

- на етапі формування: не визначено територіальну основу органів самоорганізації населення; наявність проблеми щодо ініціювання створення органів самоорганізації населення і проведення зборів громадян, формування керівного складу органів самоорганізації населення і терміну його повноважень, надання дозволу на створення певного органу (хто саме має це робити — районна чи міська рада); тривалим є процес реєстрації та відсутня процедура перереєстрації;
- на етапі здійснення повноважень: не узгоджено питання щодо делегування повноважень між районною та міською радами, а отже, щодо фінансування органів самоорганізації населення цими радами.

У контексті проблеми звертає на себе увагу ще один негативний момент — вітчизняне місцеве самоврядування, незважаючи на конституювання так званих “питань місцевого значення”, як це не парадоксально, фактично “не відчуває” об’єкта своєї діяльності. Це зумовлено тим, що в сучасній вітчизняній законодавчій філософії, а також законодавчій техніці зберігається такий “рудимент” радянського типу влади, як практично повна тотожність функцій і повноважень публічно-владних структур різного рівня. Це призводить до “розмитості” та невизначеності компетенції територіальних громад, робить місцеве самоврядування декларативним, позбавляє самоврядування на місцях одного з найважливіших, стрижневих елементів.

Це завдання є одним із пріоритетних: важко займатися тією чи іншою діяльністю, не маючи чіткого уявлення про її предмет. Ця проблема може бути розв’язана тільки при визначенні виключної компетенції територіальних громад, чіткому розподілі компетенції між органами державної влади та органами самоврядування, між різними рівнями місцевого самоврядування та диференційованому делегуванні повноважень органів державної виконавчої влади органам місцевого самоврядування, тобто при чіткому здійсненні принципу розподілу завдань та функцій між рівнями державної влади і місцевого самоврядування [1, *5*].

Звертає на себе увагу питання правової диференціації територіальних громад. Парадоксально, але територіальні громади села і містамільйонника формально (у правовому значенні) є рівними територіальними громадами. Вони мають відрізнятися одна від одної за обсягом власних повноважень.

У чинному законодавстві України взагалі відсутнє поняття “територія відповідної територіальної громади”, тобто дотепер залишається невирішеною проблема — чи тільки територія відповідної адміністративно-територіальної одиниці тут мається на увазі, чи ще якісь землі: землі міст, сіл, селищ; прилеглі до них землі загального користування; рекреаційні землі; землі, необхідні для розвитку поселень, та інші землі незалежно від форми власності та цільового призначення.

З огляду на викладене вище необхідно внести зміни до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, де потрібно чітко виписати територіальну основу місцевого самоврядування. Зрозуміло, обсяг компетенції залежить від можливостей

територіальних громад, які визначаються їх кількісними характеристиками. У зв'язку з цим доцільно передбачити у цьому Законі типологізацію територіальних громад.

Також було б правильним дати у глосарії Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" поняття "компетенція" та "повноваження", де чітко розмежувати поняття "компетенція місцевого самоврядування" та "компетенція територіальної громади". Компетенція місцевого самоврядування — предмети відання та повноваження місцевого самоврядування, віднесені до таких Конституцією та законами України. Компетенція територіальної громади — компетенція місцевого самоврядування, закріплена для даної територіальної громади законом і статутом територіальної громади. Отже, можна констатувати, що компетенція територіальної громади встановлюється виходячи з компетенції місцевого самоврядування.

Компетенція місцевого самоврядування — явище динамічне. Встановлена Законом "Про місцеве самоврядування в Україні", вона може змінюватись іншими законами, але це обов'язково повинно тягти за собою внесення відповідних змін до базового закону, приводячи таким чином нові норми, що визначають компетенцію місцевого самоврядування, в дію. При цьому мусить незмінно зберігатися принцип відповідності видаткових повноважень доходним джерелам територіальної громади. Запропонований порядок набуття чинності нормами, які встановлюють компетенцію місцевого самоврядування, може бути своєрідним механізмом кодифікації цих норм, що є практично дуже важливим.

Першою складовою компетенції є предмети відання місцевого самоврядування. Предмети відання — необхідний елемент правового статусу кожної територіальної громади.

Конституція України (ст. 140) і Закон "Про місцеве самоврядування в Україні" (ст. 2) використовують для характеристики предметів відання місцевого самоврядування поняття "питання місцевого значення". Водночас до кола предметів відання вони включають і окремі державні повноваження, якими можуть наділятися органи місцевого самоврядування. Зазначимо, що сучасне українське законодавство про місцеве самоврядування не містить конкретного переліку питань місцевого значення, що належать до відання територіальної громади. Питання про правове регулювання предметів відання місцевого самоврядування вирішується шляхом встановлення тих питань, які повноважні вирішувати територіальна громада безпосередньо та відповідні органи і посадові особи місцевого самоврядування (гл. 1–4 розд. 2 Закону "Про місцеве самоврядування в Україні").

Конституція України, визнаючи та гарантуючи місцеве самоврядування, визначаючи його статус у системі народовладдя, використовує, зокрема, такі поняття, як "повноваження місцевого самоврядування" (ст. 144), "права місцевого самоврядування" (ст. 145 встановлює: "Права місцевого самоврядування захищаються у судовому порядку"). Таким чином, держава визнає за територіальною громадою певну сукупність повноважень, необхідних для вирішення питань місцевого значення, для реалізації завдань і функцій місцевого самоврядування.

Повноваження місцевого самоврядування — це закріплені нормами комунального (муніципального) права за територіальною громадою, вибор-

ними та іншими органами місцевого самоврядування конкретні права та обов'язки, необхідні для здійснення завдань і функцій місцевого самоврядування на території села, селища, міста.

Визначаючи територіальну громаду як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, необхідно встановити коло осіб, що її складають, та ознаки, наявність яких дає можливість особі брати участь у здійсненні влади на місцевому рівні. Вирішення цих питань, які мають велике практичне значення, ускладнюється тим, що поняття "територіальна громада", як і загальне поняття "жителі", не має чіткого нормативного визначення ні у Конституції, ні в іншому законодавстві [4].

Безумовно, навряд чи сьогодні можна серйозно розраховувати на швидке становлення та ефективне функціонування територіальних громад, реанімацію відчуття самовідповідальності, поки існують у громадській свідомості стереотипи патерналізму та юридичного ідеалізму, психологічна відчуженість більшості людей від будь-яких офіційних структур, відсутність активного співробітництва, солідарності жителів, деформація моральних цінностей, втрата навичок спільності та ін. Навіть "найдосконаліше законодавство не може створити цих даних; воно може користуватися даними існуючими. Законодавство, допускаючи місцеве самоврядування як новий елемент політичного життя, повинно обмежитися найнеобхіднішими визначеннями, встановлюючи лише загальні, широкі засади, дозволяючи законом тільки установчі питання". Законодавчо проголосивши місцеве самоврядування, "подальшу долю місцевих установ слід надати часу та життю, яке саме буде вимагати та викликати нові законодавчі визначення" [2, *403*]. Однак саме самоврядування є "одним з тих начал, які покладені в основу громадської єдності" [5, *13*] та слугує найкращою "лабораторією" для розв'язання зазначених проблем. Така система — оптимальне середовище, в якому могли б викристалізовуватися механізми людської солідарності та публічно-правової відповідальності владних структур за вирішення публічно значущих справ.

Тільки реалізація впродовж тривалого часу в свідомості жителів — членів територіальних громад стійких антипатерналістських установлень, докорінна зміна стереотипів політичної поведінки широких верств населення можуть у майбутньому стати основою для поступового зближення державницьких і громадських засад, для балансу між публічним і приватним.

Саме за такого поєднання індивідуальних зусиль із зусиллями громадськими, як це відбувається в межах місцевого самоврядування, можна домогтися того, чого "найбільш сконцентрована й найдіяльніша влада була б неспроможна зробити" [7, *90*]. Якщо до цього додати, що саме з органами місцевого самоврядування місцеві жителі повсякчас мають безпосереднє і найбільш тісне спілкування, повністю впливаючи на них, то стає цілком зрозумілим, чому самоврядування завжди вважатиметься населенням найкращою формою управління [6, *519*].

Література

1. *Баймуратов М.А.* Муниципальное право: Учеб.-метод. пособие. — М., 1996.
2. *Безобразов В.П.* Государство и общество. Управление, самоуправление и судебная власть. — СПб., 1882.

3. *Бондаревський П.*, *Тимків С.* Дослідження ефективності Закону України "Про органи самоорганізації населення" // Соціальна політика і соціальна робота. — 2005. — № 1. — С. 65–79.
4. *Волков В.* Правові та практичні проблеми розвитку законодавства про місцеве самоврядування в Україні // Вісн. Академії правових наук України. — 2003. — № 2–3. — С. 324–335.
5. *Лешков В.* Общественное право: Лекции. — М., 1868–1869.
6. *Проблеми* реалізації Конституції України: теорія і практика: Моногр. / Відп. ред. В. Ф. Погорілко. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; А.С.К., 2003.
7. *Токвіль А.* Про демократію в Америці. — К., 1999.

М. М. ШЕВЧЕНКО
студент
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ У СТРУКТУРІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Становлення і розвиток української державності, с. 392–398

Молодь — органічний суб'єкт економічного, політичного, соціокультурного життя суспільства. Труднощі, з якими вона стикається у процесі свого входження в соціум, засвоєння норм суспільної поведінки, часто зумовлюються невідповідністю потреб і сподівань молодих людей реальним викликам суспільства.

Орієнтири на залучення молоді до процесів прийняття рішень упродовж досить тривалого часу домінують у молодіжній політиці багатьох країн світу. Сьогодні відбувається процес її поступового залучення до різних сфер життєдіяльності сучасного українського суспільства. Звичайно, це змушує державу робити певні інвестиції у молодь, у створення умов, за яких вона могла б успішно реалізувати свій соціальний потенціал. Активну роль у справі активізації молодіжної участі в процесах прийняття рішень на різних рівнях відіграють державні структури, громадські організації, представництва міжнародних організацій в Україні.

Молодіжна участь у процесах прийняття рішень — один із сучасних підходів до організації роботи з молоддю, який дає дорослим можливість не тільки почути її бажання і думки, а й побудувати систему партнерських взаємовідносин з нею, організувати спільну роботу, домогтися високого рівня відповідальності за рішення, що приймаються спільно, і отримати найкращі результати. Добровільність, усвідомленість, безпримусовий характер молодіжної участі є важливими принципами організації роботи з молоддю. Ці принципи обґрунтовано у міжнародних документах, передусім у Європейській хартії участі молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівнях, Конвенції ООН про права дитини та інших документах, що створює основу для участі молоді у процесах прийняття рішень як їх невід'ємного морального та юридичного права.

Участь молоді у процесах прийняття рішень — відносно новий підхід у роботі з молоддю, сутність якого не завжди правильно розуміється дорослими, які працюють з нею. Патерналістські й авторитарні погляди старшого покоління, дискримінаційне ставлення до молоді заперечують можливість і доцільність залучення її до участі у прийнятті рішень. При цьому використовуються такі аргументи, як відсутність у молодих людей компетентності та відповідальності, необхідних для прийняття рішень. За такого підходу потенційна здатність особистості та її право оці-

нювати і приймати рішення щодо питань, які мають значення для її життя, ігноруються, подекуди критикуються або не беруться до уваги.

Одним із дійових шляхів залучення молодих людей до прийняття рішень є їхнє включення до реалізації основних завдань, пов'язаних з розвитком громади, зокрема тих, що безпосередньо стосуються молоді.

Участь молоді у розвитку громади дає чимало переваг як самим молодим людям, так і громаді в цілому. На рівні громади це передбачає:

- зростання кількості волонтерів;
- появу молодих лідерів;
- виникнення нових ідей щодо розвитку громади;
- зростання довіри до молодих людей, краще розуміння їхніх проблем;
- використання нових молодіжних ініціатив;
- розвиток партнерства молоді з дорослими і як наслідок цього — підвищення результативності співпраці.

"Здатність до самоврядування в суспільстві не є природженою. Це результат звички і довготривалої підготовки", — стверджував автор "Декларації незалежності" Т. Джефферсон.

Це твердження набуває особливої актуальності для сучасного українського суспільства, українського навчального закладу. Ми говоримо про демократизацію суспільства, освіти, іноді забуваючи, що демократія неможлива без громадян, які живуть та діють на підставі її принципів. Демократизація суспільства без соціальної активності, громадянської позиції його членів не може бути повною, оскільки у людей укорінюється байдужість до всього, що відбувається в країні, й вони перетворюються на слухняних виконавців владних структур. А це завдає шкоди і демократії, і самій особистості. Тільки соціальна активність, здатність приймати свідомі рішення та відповідати за них, демократична культура загалом стимулюють громадянську активність, роблять кожного громадянина активним учасником подій, що відбуваються в країні.

Навчати демократії, формувати демократичні принципи й засади, розвивати демократичну культуру потрібно зі шкільних років. Саме у стінах навчальних закладів можна сформувати у дітей ті якості, які потім у дорослому житті допоможуть їм стати гідними громадянами демократичної України.

Певні напрацювання в особі органів виконавчої влади держави мають право на подальше життя, але не з таким підходом деяких її чільників.

Створена при Міністерстві освіти і науки України (МОН) Координаційна Рада з питань студентського самоврядування як дорадчий орган міністра мала б сприяти захисту законних прав та інтересів студентства. Причому персональний її склад формують самі студенти, представники студентських рад ВНЗ України. Проте реальної влади, окрім задекларованих міністерством обов'язків перед Радою, ми так і не побачили. З перших же спірних питань між Міністерством та Радою виникли гострі суперечки, переможцем з яких виходив міністр. На цьому тлі примарною виглядає співпраця МОН з органами студентського самоврядування ВНЗ.

Більш дійовим у цьому плані є об'єднання громадян у студентські громадські організації (Українська студентська спілка, Всеукраїнська Рада студентів, Українська асоціація студентського самоврядування та ін.). Вони у своїй діяльності послуго-

вуються чинним законодавством і Конституцією України. Основна їхня мета — згуртувати студентську молодь у соціально активну силу. Наразі їхня діяльність користується змінними успіхами. Постає питання про формування більш дійового органу, спрямованого на захист основного права молоді, право на освіту як певного виду трудової діяльності через створення студентської профспілки на яку поширюється дія норм КЗпб. На превеликий жаль, не кожна студентська громада знає свої права, зокрема право делегувати своїх представників до Наглядової ради ВНЗ, не говорячи про профспілку.

Врегулювати досить неоднозначні відносини в цій царині може лише закон. На сьогодні існує три проекти закону про студентське самоврядування, але жоден законопроект так і не був проголосований чи навіть розглянутий на парламентських слуханнях. Цей акт міг би чітко розставити все на свої місця, визначити свободу дій студентських рад, роль і місце адміністрації вищого навчального закладу та МОН як арбітра цих відносин. Але передусім варто звернути увагу на досвід наших сусідів та їх законодавство в цій сфері.

Упродовж останніх років розбудови державності в Україні молодіжна політика стала одним із найважливіших, пріоритетних і специфічних напрямів діяльності держави, що здійснюється в інтересах молодої людини, суспільства, з урахуванням можливостей країни, її економічного, соціального, історичного, культурного розвитку.

Найважливішим досягненням еволюції державної молодіжної політики в Україні є її поступове наближення до стандартів і принципів, на яких ґрунтується молодіжна політика в країнах — членах Євросоюзу.

Дійова демократія потребує активної участі громадян у житті суспільства та у процесах творення рішень, а також забезпечення і створення спеціальних умов, які сприяють цій участі. Активне залучення молоді до розв'язання проблем, що впливають на її життя, — один з головних постулатів, що передбачає передусім забезпечення молоді права бути почутим при розробленні та впровадженні місцевої політики. Український досвід демонструє чимало позитивних зрушень у цій сфері, проте водночас є безліч неподоланих проблем.

Декларація "Про загальні засади державної молодіжної політики", ухвалена в 1992 р., серед головних принципів державної молодіжної політики зазначає надання права та залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики і програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема. Аналіз подальших законодавчих актів, які торкаються вирішення проблем молоді, засвідчує, що молодь — чи не єдина соціально-демографічна одиниця суспільства, якій створено належні законодавчі умови для активної участі у виробленні рішень органами державної влади та місцевого самоврядування. Проте нормативно-правове забезпечення на рівні місцевого самоврядування потребує ще подальшого розвитку. Отже, створення належних умов для участі молоді має враховувати такі основні принципи:

- участь молоді в житті громади уможливлює самостійний вибір;
- завдяки участі молоді політика загалом краще враховує її потреби;
- якщо проблеми молоді громада сприймає серйозно, то й молодь усвідомлює свою частку відповідальності;

- молоді люди мають самі визначати, яку участь у житті громади вони можуть брати, а не виконувати вказівки дорослих.

Крім того, необхідно розглядати Європейську Хартію участі молоді в місцевому та регіональному житті як один із базових документів, що регламентує сфери й механізми участі юнаків і дівчат у громадському житті на місцевому рівні. Цей документ 2003 року ухвалив Конгрес місцевих і регіональних влад Європи.

Хартія визначає стратегію політики місцевих влад щодо залучення молоді в різних секторах:

- політика щодо спорту, дозвілля та розвитку громадських організацій;
- політика щодо зайнятості та боротьби з безробіттям;
- житлова політика та середовище проживання;
- політика в галузі освіти, професійного навчання, мобільності та молодіжних обмінів;
- політика в галузі охорони здоров'я;
- тендерна політика;
- соціальна політика в сільській місцевості та ін.

Також визначається набір інструментів залучення молоді до життєдіяльності громади:

- підготування молоді до участі в громадському житті;
- інформування молоді;
- залучення молоді через комунікаційні технології, розширення доступу до ЗМІ, заохочення до волонтерства;
- підтримка молодіжних проектів і програм;
- сприяння розвитку молодіжних організацій.

Для реалізації різних стратегій, викладених у Хартії, місцевим владам рекомендується створювати відповідні структури або механізми, що дають змогу забезпечити участь молоді в ухваленні рішень, які їх стосуються.

Для з'ясування форми участі молоді в діяльності місцевого самоврядування передусім необхідно проаналізувати місцеву ситуацію, тобто врахувати наступне:

- Як здійснюється представлення інтересів молоді через її організації, державні, шкільні та позашкільні форми роботи з молоддю?
- Які проблеми молоді потребують негайного вирішення?
- Які наявні місцеві ресурси (і не лише фінансові)?

Також варто застосувати практику інших громад. На сьогодні доволі популярною формою є молодіжні (учнівські) парламенти, молодіжні мерії та ін. До таких структур на паритетних засадах входять представники місцевих молодіжних громадських організацій. Часто депутати таких парламентів, мерій набувають статусу громадських радників керівників органів місцевого самоврядування, які працюють з проблемами молоді. Статус радника дозволяє вносити рекомендації безпосереднім виробникам місцевої політики щодо врахування інтересів молоді. Така форма дає змогу, крім усього іншого, також формувати відповідний управлінський резерв. Такі молодіжні (учнівські) парламенти виконують функцію відтворення моделі демократії та соціалізації майбутніх активних громадян.

Створення громадських колегій з питань молодіжної політики також дає можливість активно залучати молодь через їхніх представників до процесу вироблення політики на місцевому рівні. Формування таких колегій має відбуватися на паритетних засадах із залученням ключових грав-

ців місцевої молодіжної політики. Головне, щоб такі колегії виконували справжню дорадчо-консультативну функцію при виробленні рішень органів місцевого самоврядування, а не лише бідкались про наявні проблеми, та щоб не стали місцем для вирішення з владою лише своїх корпоративних проблем. Це, наприклад, можна забезпечити через внесення спеціального положення до статуту місцевої територіальної громади, передбачивши, що жодного концептуального рішення щодо молоді не можна приймати без консультацій з громадською колегією. Ця робота також потребує відповідного підготування членів громадської колегії щодо вміння аналізувати документи і готувати альтернативні варіанти рішень.

Безумовно, залучення молоді можливе й через традиційні механізми місцевої демократії: громадські слухання, збори за місцем проживання та ін. Але такі форми потребують певної попередньої просвітницької підготовки, оскільки молоді люди не мають достатньої інформації. І тут важливо, наприклад, запровадити спеціальний навчальний курс з основ місцевого самоврядування у школах. Досвід міст Бердянська та Комсомольська демонструє ефективність такої роботи.

Серед інших форм також можна виокремити дослідження думок і настроїв молоді, молодіжні форуми, спеціальні прийоми молоді в голови територіальної громади. Важливо, щоб такі заходи не були формалізованими, коли від молоді очікують тільки вислуховування та пасивного схвалення пропонованих заходів з молодіжної політики. Наприклад, практику прийомів бургомістра активно використовують в Австрії. Завдяки таким зустрічам і сприйняттю ідей молоді люди відчувають, що їх сприймають як повноправних учасників, і вони готові до активної співпраці.

Територіальна громада також може запровадити інститут молодіжного омбудсмана (уповноваженого від молоді). До речі, в Австрії така форма є доволі поширеною. У Зальцбургу від 2000 року в понад 50 % громад обирають уповноважених від дітей і підлітків, які представляють їхні інтереси в органах влади.

І нарешті, ще одна доволі ефективна форма — це молодіжні (учнівські) соціальні проекти. Поширеною стала практика проведення конкурсів проектів молодіжних громадських організацій, аби отримати фінансування з місцевого бюджету. Але в цьому разі йдеться не про стандартні проекти молодіжних організацій, тим більше, що кількість молоді, яка перебуває в таких організаціях, є незначною. Маються на увазі проекти, які розробляє сама молодь для розв'язання конкретних соціальних проблем громади. Суть такого проектування полягає в тому, що, наприклад, учні школи, за умови відповідного навчання, створюють ініціативну групу з ровесників, до якої залучають також учителів, батьків, адміністрацію школи. Потім проводиться дослідження наявних проблем у школі, на вулиці, в мікрорайоні. Виявляють найактуальнішу проблему та розробляють проект за всіма правилами проектного менеджменту з її розв'язання, а потім спільно реалізовують. При цьому проект має передбачати демократичне спілкування з місцевою владою, залучення інших верств населення. Головна мета цього процесу полягає в колективному з'ясуванні власних потреб і прав тими молодіжними групами, які перебувають у невигідному становищі, визначенні та досягненні цілей демократичними засобами, поважаючи потреби і права інших.

Отже, є велике розмаїття форм залучення молоді до процесів прийняття рішень. Залучення юнаків і дівчат до процесу вироблення місцевої політики як впливових учасників руйнує звичні схеми та збагачує громаду за рахунок молодого творчого потенціалу. Молодь — це не лише завтрашні виборці, а й політичний потенціал громади. Хто рано пізнає демократичні правила гри, той згодом їх активно застосовуватиме.

При реалізації політики участі молоді треба, безумовно, зважати на такі чинники:

1. За жодних умов не плутати політику для молоді з політикою за її участю, інакше можуть з'явитися нереальні очікування.
2. Молодь не вірить у добрі наміри і заходи заради заходів.
3. Основним є правильний вибір методу в конкретних умовах. Не кожна форма участі придатна в усіх випадках.

Отже, при формуванні молодіжної політики основні акценти потрібно зосередити:

- на формуванні стратегічного бачення щодо ідеологічного наповнення молодіжної політики;
- створенні розгалуженої системи структур у сфері молодіжної політики та її кадровому забезпеченні;
- забезпеченні належного фінансування молодіжних програм;
- залученні молоді до суспільно-політичного життя як держави, так і своєї громади;
- вихованні лідерів для молодіжного руху та делегуванні певних повноважень у сфері реалізації молодіжної політики молодіжним громадським організаціям.

Як же застосовується на практиці така політика? Чи справді молодіжні організації наділені певними повноваженнями? Що являє собою молодіжний рух? Розглянемо ці питання на прикладі нашого міста.

Місто Київ вирізняється розвиненим молодіжним самоврядуванням. У нас є молодіжна рада при міському голові, яка працює вже чотири роки, тобто друге своє скликання. До неї входять близько 80 молодих людей, представників ВНЗ, громадських організацій, осередків молодіжних політичних організацій, тобто весь той спектр молодіжних утворень, які хочуть впливати на суспільну й політичну ситуацію в місті. З іншого боку, в нас є багато організацій, які займаються конкретними соціальними проблемами. Наприклад, школа волонтерів разом з центрами соціальних служб для молоді організовує акції за здоровий спосіб життя для школярів і навіть дошкільнят, співпрацює з комісіями у справах неповнолітніх та ін.

На сьогодні організація чи самоорганізація молоді в громадські об'єднання — це шлях у завтрашній день. Навіть якщо такі організації є молодіжними підрозділами політичних партій. Зазвичай в основу їхньої діяльності закладається не політика, а робота із суто молодіжними проблемами. Адже не важливо, хто розв'язує проблеми, скажімо, студентства — чи політична організація, чи просто громадська організація, створена на основі потреби певної соціальної групи. Робота з молоддю й для молоді — пріоритетне завдання на майбутнє для державної влади. Створювати якомога більше громадських організацій — це можливість зайнятися корисною справою, навчитися самотужки знаходити шляхи вирішення певного роду проблем.

З іншого боку, молодіжні громадські організації, з огляду на малочи-

сельний штат державних і муніципальних підрозділів у справах сім'ї та молоді, і є тим ресурсом, який має створювати й реалізовувати молодіжну політику в державі, про яку йшлося вище. І молодіжні громадські організації — це посередник, а часто й основні робочі руки та інтелектуальний ресурс для втілення багатьох соціальних проектів і заходів різноманітної ваги.

На сьогодні в місті Києві найзлагодженіший механізм роботи з питань студентського самоврядування, з питань реалізації молодіжної політики, програм і різного роду заходів є Студентський Парламент міста Києва — неурядова молодіжна організація, яка є представницьким органом студентського самоврядування, що об'єднує на добровільній основі представників студентів вищих навчальних закладів м. Києва. Офіційно співрпацює з Міністерством сім'ї, молоді і спорту, КМДА, Народно-демократичною лігою молоді. Проте членство у Студентському Парламенті обмежене, воно ґрунтується на принципі виборності, тобто титул депутата мають не всі.

Молодіжною організацією, яка має всеукраїнське охоплення, діє на основі статуту та положення, має свій розрахунковий рахунок, має право самостійно обирати об'єкт співпраці, є Українська студентська спілка. У своїх напрацюваннях вона об'єднує інтереси активної молоді всієї України. Співпрацює переважно з КМДА, Українською народною партією України, "Порою". Тобто має більш політичне спрямування.

Отже, молодіжні громадські організації сприяють залученню молоді до процесів прийняття рішень, реалізації цих рішень на практиці та в житті. Такі організації просто необхідно підтримувати і фінансово, наскільки це дозволяє наше законодавство, і організаційно. Таким чином молодь отримає змогу співпрацювати конструктивно зі старшими поколіннями, враховуючи молодіжний максималізм, і призвичаїтись до думки, що й ми, як і всі члени громади, суспільства, відповідальні за те, як складеться наша доля в майбутньому.

Молодь сьогодні — це не лише майбутні виборці, а й політичний та громадський потенціал українського суспільства. Рано засвоївши правила роботи демократичних механізмів, вона вміло, з користю для себе та суспільства, застосовуватиме їх у подальшому.

Література

1. *Баймуратов М. О.* Правова держава очима молодих дослідників // Матеріали 4-ї звітної щорічної студ. конф. — К., 2001. — 354 с.
2. *Жоль К. К.* Соціологія: Навч. посіб. — К., 2005. — 440 с.
3. *Купрій В.* Право бути почутим // Аспекти самоврядування. — 2005. — № 4 (30). — С. 39–42.
4. *Макковій О.* Молодіжна політика сьогодення // Аспекти самоврядування. — 2005. — № 4. — С. 39–42.
5. *Переглянута* Європейська хартія про участь молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівні. 21 травня 2003 р. // Приложение к рекомендации 128.
6. *Участь* молоді в процесах прийняття рішень на рівні школи / За заг. ред. Л. В. Шелестової. — К., 2005. — 96 с.
7. *Участь* молоді у розвитку громади в Україні: Посіб. для молоді / За ред. О. Захарченко. — К: Фонд розвитку спільноти, 2005. — 76 с.
8. *Участие* детей и молодежи в процессах принятия решений: Сб. ресурсных материалов, опыт реализации проектов / Сост. А. Купцова, Е. Сакович и др. — К., 2002.

В. Л. НАУМОВ

канд. юрид. наук, проф., зав. кафедрой административного права
Институт права МАУП, г. Киев

К ВОПРОСУ ГАРАНТИЙ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ ГРАЖДАН В УКРАИНЕ

Становлення і розвиток української державності, с. 399–401

Государство обеспечивает защиту прав всех субъектов права собственности... (ч. 4 ст. 13 Конституции Украины).

Органы государственной власти.., их должностные лица обязаны действовать лишь на основании, в границах полномочий и путем, предусмотренным Конституцией и законами Украины (ч. 2 ст. 19 Конституции Украины).

Отсюда следует, что государство должно быть гарантом не только надлежащей реализации предусмотренных Конституцией и законами прав и свобод человека и гражданина, а и недопустимости не предусмотренного Конституцией и законами вмешательства в жизнь и деятельность лица и принудительного влияния на него.

Права и свободы человека являются неотъемлемыми и нерушимыми (ст. 21 Конституции Украины).

Это положение следует рассматривать как принцип универсальности, неотчуждаемости прав и свобод, когда каждый человек не может быть лишен своих прав каким-либо актом государства, в том числе и волей большинства суверенного народа. Принцип нерушимости прав и свобод человека означает, что они не могут быть отменены волей законодателя или нарушены в процессе реализации Конституции и принятых в соответствии с ней законов.

Эти положения Конституции полностью отвечают требованиям Устава Организации Объединенных Наций, который возложил на государства юридическую обязанность соблюдать основные права и свободы человека.

Конституционные права и свободы гарантируются и не могут быть отменены.

При принятии новых законов и внесении изменений в действующие законы не допускается сужения смысла и объема существующих прав и свобод (ч. 2–3 ст. 22 Конституции Украины).

Данная статья устанавливает конституционную гарантию существования современного перечня прав и свобод человека, определенного как Конституцией, так и международным правом.

Граждане имеют равные конституционные права и свободы и являются равными перед законом.

Не могут быть привилегии или ограничения по признакам расы, цвета кожи, политических, религиозных и других убеждений, возраста, этнического или социального положения, места проживания, по языковым и иным признакам (ч. 1, ч. 2 ст. 24 Конституции Украины).

Эти положения выражают еще один аспект принципа равенства: необходимость применения одинаковых стандартов прав и обязанностей для всех лиц без исключения. Это означает, что каждый гражданин Украины имеет и может пользоваться на равных основаниях с другими гражданами всем объемом конституционных прав и свобод и защищен от дискриминации со стороны государства или иных лиц по каким-либо мотивам.

Принцип отсутствия дискриминации не ограничивается требованием того, что равенство должно быть достигнуто, а предусматривает также понимание того, что именно должно быть равным и соответственно какому критерию. При таких условиях абстрактное понятие равенства заменяется конкретной сферой применения и такими критериями, как раса, цвет, происхождение лица или возраст и др. Дополнительным критерием дискриминации может быть также несправедливость.

Каждый имеет право владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью...

Никто не может быть противоправно лишен права собственности.

Право частной собственности является нерушимым.

Принудительное отчуждение объектов частной собственности может быть применено лишь как исключение по мотивам общественной необходимости, на основании и в порядке, установленном законом и при условии предварительного и полного возмещения их стоимости. Принудительное отчуждение таких объектов с последующим полным возмещением допускается лишь в условиях военного или чрезвычайного положения.

Конфискация имущества может быть применена исключительно по решению судебного органа в случаях, объеме и порядке, установленных законом.

Использование собственности не может причинять вред правам, свободам и достоинству граждан, интересам общества.., ухудшать экономическую ситуацию и природные качества земли (ст. 41 Конституции Украины).

Статья 41 Конституции Украины. Каждый имеет право владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью, результатами своей интеллектуальной, творческой деятельности.

Право частной собственности приобретается в порядке, определенном законом.

Граждане для удовлетворения своих потребностей могут пользоваться объектами права государственной и коммунальной собственности соответственно закону.

Никто не может быть противоправно лишен права собственности. Право частной собственности нерушимо.

Принудительное отчуждение права частной собственности может быть применено только как исключение по мотивам общественной необходимости, на основании и в порядке, определенном законом, и при условии предварительного и полного возмещения их стоимости. Принудительное отчуждение таких объектов с последующим полным возмещением их стоимости возможно только в условиях военного или чрезвычайного состояния.

Конфискация имущества может быть применена исключительно по решению суда в случаях, объеме и порядке, определенных законом.

Использование собственности не может приносить вред правам, свободам и чести граждан, интересам общества, ухудшать экологическую ситуацию и природные качества земли.

Частная собственность — это одна из основных форм собственности, которая непосредственно связана с правами человека и существует в Украине на ряду с государственной и другими формами собственности.

Право частной собственности решается в Конституции через призму прав человека (ст. 17 Общей декларации прав человека).

Право частной собственности — это совокупность правовых норм, которые закрепляют право человека владеть, пользоваться и распоряжаться принадлежащим им имуществом, иными материальными благами и результатами интеллектуальной деятельности.

Субъектом права частной собственности может быть каждый человек, каждое физическое лицо, т. е. гражданин Украины и иностранного государства, лицо без гражданства, а также созданное гражданами юридическое лицо.

Объектом права собственности выступает имущество (в том числе вклады), земля, другие природные ресурсы, которые могут быть в гражданском обороте, а также результаты интеллектуальной, творческой деятельности, в том числе произведения науки, литературы и творчества, изобретения, другие результаты творческой, интеллектуальной деятельности.

Собственник имеет все три правоспособности: владение, пользование, распоряжение правами собственности. Другие лица (не собственники) имеют эти правоспособности, но каждую отдельно, и зависят от правоспособностей и воли собственника.

Конституция Украины, другие законодательные акты обеспечивают гарантию права частной собственности, которое провозглашается нерушимым. Не могут быть противоправно лишены права собственности граждане и созданные ними негосударственные юридические лица.

Граждане пользуются равными условиями защиты права собственности.

Владение имуществом считается правомерным, если другое не было решено судом.

Собственник может требовать устранения любых нарушений его права, даже если эти нарушения не связаны с лишением владения, и возмещения причиненных убытков. Он также имеет право требовать возвращения своего имущества с чужого и незаконного владения.

Важной гарантией права частной собственности есть конституционное закрепление положения о том, что “принудительное отчуждение объектов частной собственности может быть применено только как исключение исходя из соображений общественной необходимости, на основании и в порядке, определенном законом, и при условии предварительного и полного возмещения его стоимости”. Случаи принудительно отчуждения предусматриваются законодательными актами, в частности Гражданским кодексом, Законом Украины “О собственности”, а порядок — Гражданским процессуальным кодексом Украины.

Статья 64 Конституции Украины. Конституционные права и свободы человека и гражданина не могут быть ограничены, кроме случаев, предусмотренных законом.

В условиях военного или чрезвычайного положения могут устанавливаться отдельные ограничения прав и свобод с указанием срока действия этих ограничений. Не могут быть ограничены прав и свободы, предусмотренные статьями 24, 25, 27–29, 40, 47, 51, 52, 55–63 Конституции Украины.

А. В. КИЧАК
викладач
Вінницький технічний коледж

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЬКОГО ГОЛОВИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Становлення і розвиток української державності, с. 402–405

Проголошення незалежної Української держави спричинило бурхливий розвиток її інституцій, серед яких не останню роль відіграє і розвиток місцевого самоврядування. Курс України на правову державу визначив певну пріоритетність розвитку місцевого самоврядування серед інших не менш важливих сфер державного будівництва.

Місцеве самоврядування є, з одного боку, новою для України інституцією, з іншого — український народ має певні традиції розвитку самоуправління територіальних громад. Відродження забутих традицій — це теж певний важливий фактор розвитку місцевого самоврядування, що спирається на багатовікову історію територіальних громад як вільних королівських міст на теренах України із привілеями Магдебурзького права, тих громад, що були активними учасниками визвольних змагань українського народу за волю і незалежність Української держави.

Після прийняття Конституції України ще більше посилилась увага до проблем місцевого самоврядування. В Конституції самоврядуванню приділяється цілий розділ, а це свідчить про те, що законодавці чітко розуміли і розуміють велику силу та вагу місцевої громади та її представників у демократичному суспільстві. Саме тому сьогодні, в час корінних змін у конституційному законодавстві, потрібні зміни в царині місцевого самоврядування, адже однією з основних і загальновизнаних функцій місцевого самоврядування є забезпечення ефективної участі населення у вирішенні місцевих справ [1].

У Конституції України зазначається, що "місцеве самоврядування є правом територіальної громади — жителів селища чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення", тобто визнає органи місцевої влади як такі, що є повноправними господарями на власній території в рамках чинного законодавства [4].

Ст. 141 Конституції України також визначає велику вагу всенародно обраного керівника територіальної громади і відзначає його роль у процесі формування системи місцевого самоуправління. Водночас у Конституції визначено, "що статус голів, депутатів і виконавчих органів ради та їх повноваження, порядок управління, реорганізації, ліквідації визначаються законом" [1].

І такий закон не забарився, "Закон про місцеве самоврядування" був прийнятий у 1997 р. Цей закон врегулював значну частину відносин, що випливають з поняття місцевого самоврядування, але він також залишив багато прогалин. Деякі з цих прогалин були врегульовані в інших законодавчих та підзаконних актах, але значна їх частина залишилася невирішеною.

Зокрема, недостатньо висвітлено питання діяльності міського, селищного та сільського голови. Питання статусу голів територіальної громади неодноразово обговорювалося на різних рівнях, але свого чіткого і широкого тлумачення у відповідному законодавчому акті воно не отримало і досі.

Закон України "Про статус депутатів місцевих рад", прийнятий у 2002 р., забезпечив певну визначеність у правах та обов'язках представників територіальної громади. Але прийнятий окремо без закону "Про статус сільських, селищних, міських голів", він певною мірою дискримінував керівників громади, обраних усім населенням.

Проект цього закону, поданий депутатами В. А. Ющенком, Б. Я. Безпалим, М. Д. Катеринчуком, знаходиться на розгляді у Верховній Раді України з 2002 р. і мав би бути прийнятим, враховуючи пряму зацікавленість одного із співавторів, нині Президента України.

У нових умовах, що складаються в Україні внаслідок реформування системи управління в цілому і місцевого самоврядування зокрема, цей закон мав би стати базовим для діяльності міських, селищних та сільських територіальних громад. Адже на сьогодні відносини між головами відповідних громад, які були обрані більшістю певної громади та відповідними радами через певні політичні, економічні та інші суперечності нерідко досить сильно загострюються, що може привести до досить поганих наслідків.

Прикладом відносної слабкості голів територіальної громади можна назвати події, пов'язані з діяльністю голів міст обласного підпорядкування минулої каденції. Харків, Черкаси, Полтава та деякі інші міста втратили своїх керівників і провели дострокові вибори на посаду голови міської ради. Причини цього певною мірою спільні, але головне — це незахищеність голови ради перед депутатами рад і керівниками місцевих держадміністрацій (здебільшого обласних).

Здавалося б, з реформуванням місцевого самоврядування мала б посилюватися влада голови громади, але, як показує практика, ситуація не змінилася на краще. Так, голови територіальних громад, обрані на свої посади під час виборів 2006 р., поки що не стикаються з місцевими імпічментами, але загальна тенденція свідчить про те, що розглядувані проблеми далекі від свого розв'язання.

Це відчувається і в діях новообраних голів міст обласного підпорядкування. Наприклад, перемогу в Полтаві на посаду голови міської ради отримав представник Партії Регіонів при наявній на той момент "помаранчевій" міській раді. Ця ситуація призвела до дострокових виборів і засвідчила певну небезпеку, що існує в чинному законодавстві.

Ця небезпека полягає в тому, що відповідно до п. 2 і 3 ст. 79 "повноваження сільського, селищного, міського голови можуть бути також достроково припинені, якщо він порушує Конституцію або закони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повно-

важень. Повноваження сільського, селищного, міського голови за наявності підстав, передбачених частиною другою цієї статті, та в інших випадках можуть бути припинені достроково за рішенням місцевого референдуму або за рішенням відповідної ради, прийнятим шляхом таємного голосування не менш як двома третинами голосів депутатів від загального складу ради" [2].

Здається, цілком пристойна вимога, але в цій вимозі існує поняття не тільки порушення Конституції та законів України, а й "інші" випадки: порушення етичних норм, норм моралі, інша партійність або заборона розтягування муніципальної власності.

Якщо провести грубе з точки зору права, але зрозуміле порівняння через сферу державного управління, то виглядало б дуже дивно, якби Верховна Рада усунула Президента з посади не через порушення норм права, а через "інші" його дії.

У проекті Закону України "Про статус міського, селищного та сільського голови" подібна ситуація врегульована за рахунок впливу судових органів. Відповідно за проектом повноваження сільського, селищного, міського голови можуть припинятися достроково за рішенням відповідної ради у разі [3]:

1) його звернення з особистою заявою до відповідної сільської, селищної, міської ради про складення ним повноважень сільського, селищного, міського голови;
2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду, за яким його засуджено до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
3) наявності впродовж року принаймні двох рішень суду про визнання розпоряджень чи дій сільського, селищного, міського голови незаконними.

П. 3 пропонованої норми унеможливлює свавільні дії відповідної ради по відношенню до її офіційного керівника, гарантуючи його від можливої в певних випадках дострокової відставки.

Відповідно така норма мала б захистити голову територіальної громади як від політичних переслідувань, так і від економічного лобіювання різних підприємницьких груп.

Втім, проблема має інший бік. Голова територіальної громади не завжди і не обов'язково потерпає від тиску з боку як державних установ, так і депутатів, через свою партійну приналежність чи інші фактори суб'єктивного характеру. Нерідко в наш перехідний час голова якоїсь ради представляє інтереси певних бізнес-структур і вчиняє дії, що є несумісними з його посадовими обов'язками.

Закон України "Про місцеве самоврядування" передбачає таку форму усунення керівника територіальної громади, як референдум. І хоча на сьогодні референдум є певною мірою неефективним і не зовсім популярним методом вирішення подібних ситуацій, але дуже прикро, що автори законопроекту "Про статус міського, селищного та сільського голови" забувають або принципово не включають до цього цю норму, яка б дозволила в разі кризової ситуації звернутися представникам опозиційних до територіального керівника сил хоча б за санкцією на його усунення.

Таким чином, розглядаючи проблеми місцевого самоврядування, варто зазначити, що в умовах реформування цього інституту важливе місце посідає проблема забезпечення законодавчого захисту голів тери-

торіальних громад, які були обрані населенням, від тиску з боку певних структур та окремих посадових осіб при виконанні ними своїх посадових обов'язків. Цей захист має забезпечити Закон України "Про статус міського, селищного та сільського голови", який знаходиться на розгляді у Верховній Раді України. Посилення ролі голови територіальної громади в умовах перерозподілу повноважень від центральних установ до органів місцевого самоврядування суттєво вплинуло б на розвиток демократії в українському суспільстві і розбудову правової держави.

Література

1. *Конституція* України // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. *Закон* України "Про місцеве самоврядування в Україні" // ВВР України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
3. *Проект* Закону України "Про статус міського, селищного та сільського голови" // rada.gov.ua
4. *Кампо В. М.* Місцеве самоврядування в Україні. — К., 1997.
5. *Карлов А. А.* Формирование института местного самоуправления. — К.: Вища шк., 1993.

ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. *Васильев М. А.* Уравнения движения калибровочных полей высших спинов как свободная дифференциальная алгебра // Ядер. физика. — 1988. — Т. 48, вып. 5 (11). — С. 286–301.

2. *Камзин А. С., Русаков В. Л.* Пропорциональный счетчик для мессбауэровских исследований поверхностных слоев при температурах от 100 до 700 К // Приборы и техника эксперимента. — 1988. — № 5. — С. 56–58.

3. *Пугачев В. С., Синицин И. Н., Шин В. И. и др.* Проблемы анализа и условно оптимальной фильтрации в реальном масштабе времени процессов в нелинейных стохастических системах // Автоматика и телемеханика. — 1987. — № 12. — С. 3–24.

4. *Взаимодействие* ядер азота и углерода / К. П. Артемьев, А. Л. Ветошкин, М. С. Головков и др. // Ядер. физика. — 1988. — Т. 48, вып. 5(11). — С. 1208–1246.

5. *Вильдермут К., Тан Я.* Единая теория ядра / Пер. с англ. Ю. Ф. Смирнова. — М.: Наука, 1980. — 602 с.

6. *Тедеоко К.* Урановые месторождения Италии // Геология, геохимия, минералогия и методы оценки месторождений урана: Пер. с англ. / Под ред. Б. И. Вивона. — М., 1988. — С. 304–318.

7. *Грушин В. Ф.* Фоторождение пионов на протоне при малых энергиях: полный опыт и мультипольный анализ // Фоторождение пионов на нуклонах и ядрах. — М., 1988. — (Труды ФИАН; Т. 186).

8. *Программа* экспериментальных исследований на мезонной фабрике ИЯИ АН СССР: Тр. V Всесоюз. сем., 23–27 апр. 1983 г., Звенигород. — М., 1984. — 372 с.

9. *Крупчицкий П. А.* Нарушение пространственной четности в ядерных реакциях с поляризованными нейтронами // Нейтронная физика: Материалы I Междунар. конф. (Киев, 14–18 сент. 1987 г.). — М., 1988. — Т. 1. — С. 81–94.

10. *Соботович Э. В., Ольховик Ю. А., Соколюк Г. А., Коромысло Т. И.* Сравнительная характеристика миграционной способности радионуклидов в донных отложениях водоемов // Докл. АН УССР. Сер. А. — 1990. — № 8. — С. 25–34.

11. *Оганезов Г. А.* Дифрактометрический комплекс с источником холодных нейтронов: Автореф. дис. ... канд. физ.-мат. наук / ОИЯИ. — Дубна, 1988. — 18 с.

12. *Ломидзе В. Л., Франк Э.* О накоплении трансактинидов в реакторе ИБР-2. — Дубна, 1988. — 10 с. — (Препр. / ОИЯИ; 18-88-759).

13. *Ковалев Н. И.* Экологические катастрофы. — К., 1998. — 20 с. — (Препр. / НАН Украины. Ин-т ядерных исслед.; КИЯИ-98-5).

14. *Кир'янчук В. М., Рудчик А. Т., Будзановскі А. та ін.* Механізми реакції ^{9}Be(^{11}B, ^{12}B)^{8}Be // Зб. наук. праць Ін-ту ядерних досл. — 2004. — № 1(12). — С. 16–22.

15. *Salcamoto H., Kishimoto T.* Microscopic Analysis of Nuclear Collective Motions in Terms of the Boson Expansion Theory (I). Fommiation // Nuclear Physics. — 1988. — Vol. A486, № 1. — P. 1–42.

16. *Hodges D. A., Jackson H. G.* Analysis and Design of Digital Integrated Circuits. — N.-Y., 1985. — 454 p.

У пропонованому збірнику подано статті учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої найважливішій проблемі сьогодення — становленню України як держави. Розглядається формування державності в Україні у різні періоди історії та в різних аспектах.

Для науковців і державних службовців, політиків і політологів, викладачів і студентів, а також усіх, хто цікавиться розвитком Української держави і суспільства.

Наукове видання

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Матеріали Всеукраїнської
науково-практичної конференції
м. Київ, МАУП, 27 жовтня 2006 р.

Редактор *А. А. Тютюнник*
Коректор *Т. К. Валицька*
Комп'ютерне верстання *О. А. Залужна*
Художнє оформлення *С. В. Фадєєв*

Підп. до друку 06.10.08. Формат 70×100 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 31,3. Обл.-вид. арк. 32,6. Тираж 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 3262 від 26 серпня 2008 р.